

Cyrus Hamlin
—
Robert Kolej
Uğrunda
Bir Ömür

ÇEVİREN: AYŞE AKSU

DERGÂH

ROBERT KOLEJ UĞRUNDA BİR ÖMÜR
Cyrus Hamlin

Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür'ün yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 512
Sertifika No: 14420
Batının Gözüyle Türkler: 14
ISBN: 978-975-995-364-5
1. Baskı: Kasım 2012

Eserin İngilizce İsmi: *My Life and Times, 1893*

Dizi Editörü: Işıl Erverdi

Sayfa Düzeni: Ayten Balaç
Seri Kapak Tasarımı: Işıl Döneray
Kapak Uygulama: Ercan Patlak

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sitesi
No: 32 Kapı no: 4G Yakuplu – Büyükçekmece / İstanbul
Tel: [212] 422 79 29
Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak Basım Yeri: Elma Basım Yayın ve
İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: [212] 697 30 30

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: [212] 445 00 04

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım
Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat
Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

Cyrus Hamlin

ROBERT KOLEJ UĞRUNDA BİR ÖMÜR

Türkçesi
Ayşe Aksu

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. Altan İş Merkezi No: 3/20 34122 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79-80 Fax: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

ÇEVİRMENİN SUNUŞU

Robert Kolej ile ilgili kurulan olumlu ya da olumsuz herhangi bir cümle Cyrus Hamlin olmadan bir anlam ifade etmeyeceği gibi, kolejin arka fonu da yine onun düşünce dünyası ve otuz beş yıllık misyonerlik hayatı çözümlenmeden netleştirilemez.

Türk eğitim tarihi içerisinde yabancı okullar deyince akla ilk gelen kurumlardan biri hiç kuşkusuz Robert Kolej'dir. Gerek Osmanlı Devleti'nin son devrini gerekse Türkiye Cumhuriyeti'ni kapsayan 150 yıllık tarihi boyunca bu kolej, yetiştirdiği öğrencilerinin hemen her sahada temayüz etmesiyle ve onlar vasıtasıyla yaydığı dünya görüşüyle diğer yabancı okullardan ayrı bir yer işgal etmektedir. Bugün tarihî misyonunu büyük ölçüde Boğaziçi Üniversitesi'ne devretmiş olmakla birlikte ülkemizde belli bir kesimin en gözde liselerinden biri olmaya devam etmekte; dede, oğul, torun nesillerini aynı eğitimden geçirerek mezun etmenin ve onları "Robert Kolej'li olma ayrıcalığı ve elitizmi" etrafında birleştirmenin mutluluğunu yaşamaktadır.

Buna mukabil Robert Kolej, mazisinde kendi hanesine yazdığı başarılarla övünürken, aynı mazi sayfalarında yer alan ciddi tartışmalardan ve eleştirilerden ötürü de hâlâ sisler ardında, Türkiye insanının tamamını kucaklayamamış olmanın burukluğuyla varlığını sürdürmektedir. Geçmişine her bakıldığında "misyoner okulu" sıfatıyla anılmaktan, bu cepheden bakanlara

“...öyle ama sonraları Türklerin eline geçmiş” açıklaması getirmekten yorgun düşmüş gibidir. Bu nedenle mümkün mertebe tarihçesine dair tartışmalardan kaçınmayı, “Amerika’nın yurtdışında açtığı ilk kolej olma” şerefiyle yetinmeyi ve güncel vizyonu ile zihinlere yerleşip kalmayı tercih etmektedir.

Yeri geldiğinde bir gurur tablosu olarak, yeri geldiğinde ise ağır bir yük gibi taşınan bu mazinin başlangıç yıllarına yapılacak nitelikli bir seyir, kolejin kimliğini elden geldiğince sağlam bir zemine oturtma ve yorumlama yolunda vazgeçilmez bir eylem olacaktır. Bu seyir esnasında kolejin kurucuları, kuruluş gerekçesi ve amacı, temel eğitim felsefesi, eğitim öğretim pratikleri, öğrenci modelleri ve dönemlere göre geçirdiği değişimler bir bütün olarak dikkate alınmalı; eldeki veriler bu bütünlük içerisinde incelenmelidir. Aksi takdirde el yordamıyla hareket edilir ki, bu da kurumun üzerindeki sis tabakasının daha da kesif bir hâl almasına, hakkında gerçeklerden uzak söylemlerin oluşmasına, hatta etrafına aşılma bir kalenin örülmesine yol açar.

Ülkemizde Robert Kolej’in konumlandırılma ve anlamlandırılma biçimi, bilerek veya bilmeyerek onun fikir babası ve kurucusu Cyrus Hamlin’in (1811-1900) adını gölgede bırakmış durumdadır. Bir başka deyişle bu kolej, kendisini var eden kişinin önüne geçmiş, onu her bakımdan aşmış bir eğitim müessesesi hüviyetindedir. Cyrus Hamlin ismi âdeta bu coğrafyadan silinmiştir; düşünceleri, eleştirileri, tezleri, idealizmi, davası uğruna çektiği sıkıntılar, koleje verdiği emek, bu topraklarda yaşayan inanç ve insan unsurlarına dair görüşleri bu durumdan epeyce nasibini almıştır. Buna paralel olarak akademik veya serbest olsun araştırmacıların çoğunda onun kişiliğini ve eğitim zihniyetini ortaya koyma çabası hemen hemen hiç görülmemektedir.

Hâlbuki Cyrus Hamlin, Robert Kolej’in kuruluş felsefesinden inşa faaliyetlerine kadar her aşamasına sinmiş bir şahsiyettir. Onun İstanbul gibi döneminin en önemli başkentinde bir Amerikan kolejini kurmaya yönelik proje üretmesi, “öğrencileri sekülerleştireceği” gerekçesiyle bu projeyi kabul etmeyen Ame-

rican Board misyonerlik teşkilatıyla gözünü kırpmadan yollarını ayırması, onu tek başına hayata geçirmek adına tek başına kılı kırk yararcasına bir diplomasi yürütmesi; kolejle Hamlin'in hayat hikâyesinin saç örgüsü gibi iç içe geçtiğine delalet etmektedir. Bütün bunlara koleji vücuda getirirken sergilediği insanüstü gayretleri de eklemek lazım. Ancak vakıa bu şekilde gelişirken Hamlin ve Robert Kolej adlarının ayrı durmasının arkasında birtakım sebeplerin aranması kaçınılmaz olmaktadır. Şüphesiz bu sebeplerin izini sürmek için Cyrus Hamlin'in kişiliği ve eğitim anlayışı üzerinde durulması gerekmektedir.

Cyrus Hamlin Kimdir?

Amerikan misyonerlik tarihinde Osmanlı'nın Dersaadet'ine gelerek iki önemli eğitim kurumunu (Bebek İlahiyat Okulu ve Robert Kolej) vücuda getirmek suretiyle meslektaşları arasında hususi bir yere sahip olan Cyrus Hamlin dindar bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında iz bırakan, kişiliğini yoğuran en belirgin şahsiyet annesidir. Hamlin'in misyonerlik hayatının tohumlarının ekildiği bu yaşlarında, onun çocuklarını yalnız başına eğitmedeki metotları ve telkinleri öne çıkmaktadır. Bu dindar kadın onun çocukluk hatıralarına âdeta bir rayiha gibi sirayet etmiş, geleceğini bir nakış misali işlemiş; sabrı ve verdiği istikametle ona hem babasız büyüdüğünü hissettirmemiş hem de Hristiyanlığın özünü hâl ve tavırlarına iyice yerleştirerek bir ömür boyu Hz. İsa'nın elçisi olarak davasına hizmet etme şuuru kazandırmıştır. Diğer üç büyük kardeşin de aynı şekilde eğitilmesi, Hamlin'in misyonerlik mesleğini seçerken ve bu uğurda gurbete çıkarken arkasında güçlü bir destek meydana getirmiştir.

Çiftlik ortamında kazandığı bilgi, beceri, iş bitirme zevki, kararlılık, azim ve sebat Hamlin'in mücadeleci kişiliğinin oturduğu zemindir. İleride kuracağı kolejin mimari planlamasından,

inşaatında bizzat amele gibi çalışmasına; bürokratik engelleri aşmasından, zengin kişileri koleje bağışta bulunmaya ikna çalışmalarına kadar her türlü faaliyetinde karşılaşacağı tüm zahmetleri tek başına göğüslemesindeki azim ve sebat işte bu tecrübelerinden beslenecektir. Ailenin akşamları devam ettirdiği İncil okumaları, misyoner yayınlarının takibi, Pazar günü kilise ayinlerine büyük ehemmiyet vermesi onun dinî eğitiminin temelini oluşturmuştur. Böyle bir yaşantının içerisinde tamamen maişet kaygısıyla gümüş imalatı alanında bir meslek seçen, bu mesleği öğrenmek ve para kazanmak maksadıyla evinden ayrılmak zorunda kalan genç Hamlin, bir din adamının küçük bir ikazıyla keskin bir yol değişikliğine giderek misyonerliği seçmiş, dünyevî kaygılarından ve hesaplarından uzaklaşmıştır.

Misyoner olarak yetiştirilmesi için gönderildiği kolejde ve ilahiyat okulunda hep ön saftadır Hamlin; çoğu defa kürsüde konuşmayı o yapar. Toplantılarda görüşlerini hiç çekinmeden dile getirir ve bunları savunur. Okul içinde ve dışında faaliyet gösteren cemiyetlerde verilen görevleri harfiyen yerine getirir; her türden sorunları çözmeye uğraşır, projeler üretir, arkadaşlarını örgütler. Bunlarla yetinmez fizik deneyler yapar, buhar makinesi imal eder, bu konularda konferanslar verir. Okul masraflarını çıkarmak için çeşitli işlerde çalışır. Çevresindeki muhtaç insanların yardımına koşar. İçkiyle amansız bir mücadele içine girer. Bu arada derslerini ihmal etmez ve dereceyle mezun olur. Bütün bunlar yalnızca onun kişiliğinin sosyal yönünün kuvvetli olduğunu göstermekle kalmamakta; aynı zamanda okuduğu ilahiyat okulunun pasif bir anlayışla içine kapanmadığını, bilakis öğrencilerini toplum meselelerine yönlendirdiğini, onları mezun etmeden önce pratik yaptırdığını, böylece din adamlığına yahut misyonerliğe hazırlanan gençlerin ileride bocalamasının önüne geçtiğini de zımnen yansıtmaktadır.

American Board misyonerlik teşkilatına (ABCFM) kabul edildikten sonra görev yeri İstanbul, görev şubesi eğitim olarak belirlenir. Eşiyle birlikte İstanbul'a gelen Hamlin'i çalkantılı bir

şehir ve ciddi meseleler beklemektedir.

Hamlin'in Eğitim Anlayışı

Yerli Protestan din adamları, vaizler ve misyonerler yetiştirmek maksadıyla bir ilahiyat okulu açmak üzere 1839'da İstanbul'a geldiğinde karmaşık bir ortamla karşılaşır. Ermeni ruhban sınıfı ve o milletin ileri gelenleri, eski kiliselerinden ayrılarak Protestanlığı kabul edenlere karşı akıllara gelmeyecek şiddette tepkiler vermekte, onları dinî ve sosyal alanda boykot etmektedir. Üstelik bununla yetinmeyerek yeni Protestanları ve misyonerleri devlet makamlarına aralıksız şikâyet etmektedirler. Bu arada Ermenileri Katolikleştirmeye uğraşan Cizvit misyonerleri de Amerikalı misyonerlerle rekabet ve mücadele içerisindedir. Üç cepheden gelen bu engellemeler karşısında Hamlin ilahiyat okulunu, İstanbul'un nispeten gözlerden ırak bir köyü olan Bebek'te açmaya karar verir.

4 Kasım 1840'ta Toros ve Avedis adlı iki Ermeni genciyle açılan bu okulda Hamlin çok geçmeden iki hususu çok iyi idrak etti. *Birincisi*, eski kiliselerin aforoz ettiği, bu bağlamda kendileriyle her türlü ilişkinin kesildiği aileler günbegün fakir düştüğünden çocuklarını bu okula gönderemeyeceklerdi. İlaveten, gönderseler bile ruhban sınıfı çocuklarını oradan alma konusunda ailelere baskı yapıyor ve hareket alanlarını daha fazla daraltıyordu. Ermeni milletin ve Gregoryen Kilisesi'nin dışına itilmiş bu insanlara, çocuklarını sonu belirsiz Protestan din adamlığı mesleğine vermek, birtakım masraflara girmek hiç makul gelmiyordu. Böyle giderse okul öğrencisizlik yüzünden kapanacaktı. Bu tehlikeyi sezen Hamlin okulda bazı atölyeler kurarak çözüm bulmaya çalıştı. Buralarda öğrenciler bazı küçük zanaatları öğrenecek, üretilenlerin satışından emeklerinin karşılığını alacak, böylece okul masraflarını ve kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamış olacaklardı. Hemen bu projeyi hayata geçirdi. Çocuklarının

hem okuyup hem de para kazanması Protestan ailelere de cazip geldiğinden öğrenci sayısı artmaya başladı.

İkincisi, okula başvuran her öğrenciyi almak mecburiyetindeydiler. Ancak bu mecburiyet “din adamı, misyoner ya da vaiz olmaya” kabiliyetli ve istekli olanları ayırmaya, diğerlerini okul dışı bırakmaya imkân vermiyordu. Hamlin öğrencileri iyice tahlil edebildiğinden istenilen vasıfları taşımayan gençleri daha dünyevi mesleklere yönlendirme, din adamlığına yatkın olanları da özel bir ihtimamla yetiştirme yoluna gidilmesinden yanaydı. Bunun için okulunda müstakil bir teoloji bölümü açacaktı. Oysa American Board ne olursa olsun gelen her gencin din adamı olarak yetiştirilmesini istiyordu. Çünkü o sıralar Anadolu coğrafyasında filizlenmeye başlayan misyoner merkezlerinin (istasyonların) yerli elemana ihtiyaçları vardı ve bu da acilen karşılanmalıydı.

Görünüşe bakılırsa iki taraf da gerekçelerinde haklıydı. Fakat Hamlin meseleye bir eğitimci olarak yaklaşıyor, buradan çıkarak farklı mesleklere yönelen gençlerin misyonerlere ve Protestanlık davasına çok daha büyük katkılar sağlayacağını hesaplıyordu. Belki de birkaç yıllık tecrübesi neticesinde zihninde “her alana, her mevkie adam yetiştirme ve yerleştirme” gibi bir idealin tohumları atılmıştı. Bu nedenle ilk öğrencilerinden Toros’un tercüman, Avedis’in iş adamı olması onun için doğaldı. Hatta kendisinde müthiş bir mekanik kabiliyet gördüğü Zenop adlı öğrencisini bizzat bu sahaya yönlendirdi; İngiltere’deki bir dostundan fabrikasında onun adına iş istedi. Ne var ki, Zenop din adamlığını tercih etti. Açılışından iki üç yıl sonra çok uzak yörelerdeki misyonerlerin seçip gönderdikleri çocuklar da burada okumaya başladı. Ancak bunlardan da din adamlığına tayin edilenlerin sayısı sınırlıydı.

Böylesi bir ortamda Hamlin bir eğitim metodunu keşfetti: *İş eğitimi gençlerin dindarlaşmasında bir araç olarak kullanmak, onların dinî ve ahlakî yaşantılarına Hıristiyanca/Protestanca bir şekil vermek.* Çünkü derslerin dışında atölyede çalışırken onlara

nasihatler ediyor, vaazlar veriyor, sorularını cevaplıyor, yönlendirmelerde bulunuyor, kısacası birebir ilgilenme fırsatı yakalıyordu. Gözlemlerine göre öğrencilerin “nizam intizama ve öğrenmeye düşkünlükleri eskisine kıyasla daha fazlaydı.” Her günün iki ya da üç saatini atölyede çalışarak geçirmeleri onlara “derslere dört elle sarılmayı, güzel ahlaklı olmayı ve erkekçe bir karakteri” kazandırmıştı. İleriki yıllarda farklı meslekleri seçseler bile her daim Amerikalı misyonerlerin dostu, eğitimin destekçisi, Protestan kiliselerinin müdavimi ve hâmisi olacakları kesindi. Fakat Hamlin’in deyişiyle “bu bir yenilikti; iyi ya da kötü bütün yenilikler gibi bu da muhalefetle karşılaşmak zorundaydı.”

Nitekim geline bu nokta American Board tarafından teşkilatın hedeflerine ve metotlarına aykırı görülmeyle başladı. İmalat işlerini öğrenmeleri hâlinde öğrencilerin zihinlerinin dünyevileşeceğinden, onların dünyevi bir hayata yöneceklerinden korkuluyordu. Bebek İlahiyat sadece yerli din adamı ve misyoner yardımcısı olacak gençleri yetiştirmek amacıyla kurulmuştu ve yine Amerikalılardan bu maksatla bağışlar toplanıyordu.

Tecrübelerine dayanarak bu yeni metodu savunan ve tüm eleştiri ve telkinlere rağmen geri adım atmayan Hamlin’le American Board’un arası iyice açılmaya başladı. Özellikle genel sekreter Rufus Anderson’ın itirazı netti: *Okulda formel dersler ve dinî uygulamalar dışında hiçbir etkinlik yapılmamalıydı. Din öğretimi İncil’in günlük dilde okunması ve İsa’nın anlatılmasıyla sınırlı kalmalıydı. Eğitim dili anadilden başkası olmamalıydı. İngilizce, Fransızca öğretilmemeliydi. Aksi takdirde gençlere din adamlığı değil dünyevi meslekler cazip gelebilirdi.* Dolayısıyla Anderson kendi eğitim anlayışını tek bir noktaya indirgemişti: “Sadece zihinsel aydınlanma.” Ona göre sadece ve sadece kaç kişinin Protestanlaştırıldığı önemliydi.

Hamlin’e göre ise gençler yalnızca Protestanlığı öğrenmek ve benimsemekle kalmamalı, aynı zamanda İngilizce yoluyla Batı dünyasının bilimine, hayat tarzına, edebiyatına ve din anlayışına ulaşmalıydılar. Protestan ilahiyat eğitimi bünyesine iş

eğitimi ve zanaat öğretimi de yerleştirilmeliydi. Bu sayede eğitimci, öğrencilerine daha yakın olacak, onları daha çabuk etkileyecekti. Bir başka ifadeyle, ilahiyat öğretmeninin görevi yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı kalmamalı, gençlerin ahlaki yönlerini de inşa etmeyi, sorularını birebir cevaplamayı da içine almalıydı. Dinî bilgiler Batının bilgi ve tekniğiyle birleştirilmeliydi. Bu manada Hamlin'in eğitiminde birebir eğitim-öğretim metodu öne çıkmakta, ademimerkeziyetçi bir yapılanmanın daha pragmatist olduğu vurgulanmakta; bölgenin ve ihtiyaçların belirlediği yerel bir eğitim/okul modeline geçiş öngörülmekteydi. Ayrıca Hamlin bir anlamda ileride eğitim terminolojisine girecek olan ve "kendi kendine yetme, başkalarına muhtaç olmama" anlamlarına gelen *self-help*, *self-support* gibi terimlerin tanımlayıcısı ve uygulayıcısı olmuştu.

Hamlin yazdığı raporlarda, mektuplarda defalarca sonucun zannettikleri gibi olmadığını, öğrencilerin dünyevileşmeyip aksine daha da dindarlaştığını anlattı. Öğrencilerinin manevi gelişimlerini uzun uzun tasvir etmekten kaçınmadı. O nedenledir ki, öğrencisi Zenop'un İngiltere'deki işini elinin tersiyle iterek Doğudaki kuş uçmaz kervan geçmez köyüne giderek öğretmenlik ve misyonerlik yapmayı tercih etmesini önemli bir delil olarak sunuyordu. Ancak ne söylediyse ve ne yaptıysa American Board'u ikna edemedi; 1860 yılında yirmi yaşına getirdiği Bebek İlahiyat Okulu'nun apar topar Merzifon'a nakledilmesi kararlaştırıldı. Hem Bebek İlahiyat hem de kolejdeki çalışmalarında teşkilatın taviz vermez kadrolarına ve kemikleşmiş yapısına karşı verdiği mücadeleyi Osmanlı Devleti'nin yetkililerine ve vatandaşlarına vermemiş olan Cyrus Hamlin'e ise, İstanbul'daki varlık sebebi ve hamisi konumundaki American Board'dan istifa etmekten başka yol kalmamıştı.

American Board'un Hamlin'i gözden çıkarmasının sebebi sadece eğitim alanındaki görüş ayrılıklarıyla sınırlı gibi görünmemektedir. Onun bir çarşı fırını açması, İngiliz ordusuna eklemek, çamaşır ve kahve temini, İngiliz hastanesinin vaziyetiyle

bizzat ilgilenmesi, Avrupa’da ileri gelen kişilerle temasları ve onlardan yardım istemesi; teşkilatın “verilen talimatlar dışına çıkılmaması, ülkenin siyasi atmosferine gerektiğinden fazla girilmemesi, misyonerlik gibi kutsal bir vazifenin para kazanmaya ve kişisel çıkarlara aracı olarak kullanılmaması” gibi kurallarını açıktan açığa ihlal ediyordu. Oysa misyonerlik yalnızca İsa’yı anlatmak, İncil’i kitlelere ulaştırmak demekti.

Her Yönüyle Cyrus Hamlin’in Koleji: Robert Kolej

Tecrübeleriyle zenginleştirdiği eğitim anlayışını ancak bir Amerikan kolejinde uygulamaya koyabileceğini düşünen Hamlin derhal bu koleji kurmaya girişti. Hiç şüphesiz Amerikalı zengin Christopher R. Robert’ın (1802-1878) maddi katkısı ve geniş çevresinin verdiği destek olmasaydı Hamlin bu projesini yürürlüğe koyamazdı. Kurulan kolejin temel felsefesi, misyoner eğitim anlayışında yeni bir sayfanın açılışını resmeder mahiyetteydi. Öncelikle burası bir Protestan koleji olacaktı; Protestan ilkelerinden ve icralarından asla taviz vermeyecekti. Her kesimden ve dinden (Gregoryen, Katolik, Yahudi, Ortodoks, Müslüman) öğrenciyi kabul edecek, ilk safhada dinlerine ilişmeyecekti. Okuldaki Protestan ayinlerine katılmaları zorunlu olacak, derslerde “zihinleri aydınlatılacak”, dünya görüşleri ve hayattaki tercihleri Protestanlığa göre biçimlendirilecekti. Kendi dinlerine ait ders ve uygulamalara ise izin verilmeyecekti. Buna mukabil tüm öğrenciler Hristiyan Batı dünyasının bilimleriyle, yaşam tarzıyla ve değerleriyle tanıştırlacaktı.

Bu yönüyle Robert Kolej, American Board’un “mutlak manada Protestanlaştırma” şeklindeki keskin eğitim anlayışını yumuşatmış, onu beşeri bilimlerle sarıp sarmalamış, Protestanlığı kabul etmeyen kitleleri de muhatap alarak farklı bir çizgi takip etmiştir. Muhtemelen başarısının sırrı olan bu çizgide din ve ahlak eğitimini/öğretimini beşeri bilimlerin arasına yerleştirmek-

le, dinî duyguların ortaya çıkarılmasını ve yönlendirilmesini öğretmen modellerine emanet etmekle, dindarlaşma yolundaki telkinleri de şapel ve İncil dersleri parantezine almakla bir anlamda “sessiz Hıristiyanlaştırma” metodunu geliştirmiştir. Batının medeniyetini, tekniğini, sanatını, hayat tarzını ve düşüncesini aktaran bir köprü vazifesini üstlenen Robert Kolej bu hâliyle yerli gençleri, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini, gündelik hayatını ve düşünce yapısını sorgulamaya, ardından Hıristiyan medeniyetiyle kıyaslamaya yöneltmiştir. Ancak yaşadıkları toplumun kodlarından tecrit edilmiş olarak eğitilen bu gençlerin kendi toplumlarını, kendi değer yargılarını ve eğitim sistemlerini savunma dirençleri kırılmıştır. Bu çatlamadan istifadeyle kolayca şekillendirilen gençler doğal olarak Batı dünyasının, özelde Amerikan hayat tarzının meftunu olup çıkmışlardır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Robert Kolej, öğrencilerinin zihin ve gönül dünyalarını dinî ve kültürel açıdan Batının lehine dönüştüren bir mekanizmayı başarıyla uygulamıştır.

Bu mekanizmanın dinamosu hiç şüphesiz kurumun İngilizce eğitim vermesidir. American Board’un “çocukların başka mesleklere gitmelerini” engellemek adına şiddetle karşı çıktığı bu uygulama, Hamlin’in öncülüğünde bir yandan okuldaki farklı milletlere mensup gençlerin ortak bir dil etrafında anlaşma düzlemi bulmalarını sağlarken, öte yandan Batı edebiyatına temasları kolaylaştırmış ve Batı kamuoyunu daha kolay takip edilebilir kılmıştır. Doğal olarak Batı dünyasına karşı bir hayranlık oluşturan bu hususiyete, anadilin, İngilizcenin tahakkümü altına girmesi de eklenince ortaya zahirde (kısmen) yerli, özde Amerikalı bir tipoloji çıkmış, bu da toplumda gözle görülür bir farklılaşma meydana getirmiştir.

Robert Kolej Modelinin Etkileri

Yeni bir açılımla eğitim-öğretime başlayan Robert Kolej,

ideallerini gerçekleştirmede başarıyla yol aldıkça Board'un değişmez yapısında esnemeler meydana getirmiştir. On yıl gibi kısa bir süre sonra American Board'un bünyesinde açılan kolejler bunun apaçık delilleridir. Fakat bu kolejler Robert Kolej gibi müstakil olan ve diplomaları Amerika'daki üniversitelere girişte kabul görecektir kadar yoğun müfredatlı değillerdi elbette. 1876'da açılan ve Suriye'den Anadolu içlerine, Akdeniz kıyılarından Dicle'ye kadar uzanan geniş bir bölgenin gençlerini yetiştirmeyi hedefleyen Antep Orta Türkiye Koleji bunlardan ilkidir. Kuruluş amacı, "Protestan kiliseleri için yetiştirilecek pastörlerin, vaizlerin ve öğretmenlerin daha kapsamlı eğitilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesindeki bütün *milletler* arasında gerçek bilim ve medeniyetin terakkisini sağlamak"¹ olarak belirtilmişti. Eğitim dili ise Türkçeydi; fakat İngilizce ve Ermenice de öğretiliyordu. Aynı ölçekteki diğer kolejler ve açılış tarihleri ise şöyledir: Harput'taki Fırat Erkek Koleji (1878, eğitim dili Ermenice); Fırat Kız Koleji (1879, eğitim dili Ermenice); Maraş Orta Türkiye Kız Koleji (1882, eğitim dili Türkçe); Merzifon Anadolu Koleji (1886, eğitim dili Türkçe); Arnavutköy Amerikan Kız Koleji (1890, eğitim dili İngilizce); İzmir Uluslararası Kolej (1903). Görüldüğü üzere American Board, ilk doğduğu yıllarda şiddetle muhalefet ettiği kolej modelini bir ölçüye kadar örnek almak zorunda kalmıştır. Dönemin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmak suretiyle "sadece din öğretimi yapan ve öğrencilerinin yalnızca Protestanlardan ya da Protestan adaylarından seçen" teoloji okulu (theological school), ilahiyat (seminary), ortaokul (high school) vb. okullarından ayrı olarak diğer din mensuplarını da hitap kitlesine ilave etmiştir. Buna rağmen unutulmamalıdır ki, bu kolejler İngilizce ile değil, bölgesel dil ile eğitim verdiklerinden dolayı Hamlin'in kolejinden apayrı bir kimliğe sahiplerdir.

¹ *Orta Türkiye Koleji Tüzüğü ve Yönetmeliği*, c.1, 287, s. 1'den aktaran Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi*, çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 140.

American Board'un eğitim anlayışındaki bir diğer değişim, bünyesindeki pek çok okulda "masrafını kendin çıkar" anlamına gelen *self-help* programlarını benimsemesidir. Şöyle ki, 1890'lı yıllarda Merzifon Anadolu Koleji'nde öğrencilerin zanaat öğrenecekleri ve kendi masraflarını karşılayacakları bir atölye kuruldu. Müdür Charles C. Tracy'e (1838-1917) göre bunun gayesi, gençleri imalat alanında yetiştirmek, onlara güven duygusu aşılamak, emeğin mukaddes olduğu fikrini anlatmak, el becerilerini ve aletlerle pratik yapmalarını artırmak, vücutlarını aktif tutmak, satışlar sayesinde okul masraflarını karşılamak. Böylece bu atölye başlangıçta 10-20, zamanla 30-40 talebeye, genelde haftada 10 saatlik çalışma üzerinden neredeyse profesörlük maaşı kadar bir para vermeye başladı. Gün geçtikçe ciltçilik, bahçe işleri, mevsiminde ipekçilik gibi işler, bina bakım ve tamiri de eklendi.² Ayrıca kampüsün ekmek ihtiyacını karşılayan bir fırın da işletiliyordu. Ancak Müdür Tracy'e göre burada "ticaret öğretilmiyor, adam yetiştiriliyordu."³ Bahçecik (Bithinya) Erkek Yüksek Okulu'nda 1886'da buna benzer bir uygulamaya geçildi. Okulun ihtiyacı olan masa ve sıralar buradaki atölyede çalışan öğrenciler tarafından imal ediliyordu.⁴ Harput'taki Fırat Koleji'nde de benzer atölyelerin kurulduğu bildirilmektedir.⁵

Robert Kolej'i birebir örnek alan eğitim kurumları da söz konusuydu. Suriye'de görevli Amerikalı misyonerlerin yoğun girişimleriyle 1866 yılında kurulan Suriye Amerikan Koleji (günümüzde Beyrut Amerikan Üniversitesi) American Board'dan bağımsız bir yapılanmayla Hamlin'in izini takip etti. Dahası bu kolej, Robert Kolej'e kolej statüsünü veren ve hukuki dayanağı olan New York eyalet yasasındaki ilgili maddenin hükmü al-

² George White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 128 ve 133.

³ Charles C. Tracy, "Self-Help", *The Missionary Herald*, Ocak 1889, vol. 85, s. 19.

⁴ *Reports of The ABCFM, "Western Turkey Mission, Bardizag", Boston 1886, s. 34.*

⁵ Frank A. Stone, s. 266.

tındaydı. Ayrıca 1890 yılında İstanbul'da açılan Amerikan Kız Koleji de aynı statüde öğrenim veriyordu.

Robert Kolej'in edindiği konumu ve misyoner eğitimine aldırıldığı mesafeyi gösteren bir husus da koleje yüzyılın sonlarında Müslüman öğrencilerin girmeye başlamasıdır. Bu nokta, American Board'un neredeyse bir asırdır peşinden koştuğu fakat başaramadığı, kökü kuruluş felsefesine kadar dayanan "Muhammedîleri Evanjelize etmek" idealini zirveye ulaştıran son adımdı.

Her ne kadar American Board bu koleji prensipte benimsemiş olsa da, Bebek İlahiyat'ın Merzifon'a taşınmasından sonra bir daha İstanbul'a bu kıratda bir okul açmamakla, yine bir anlamda İstanbul'u Robert Kolej'e emanet etmekle onun icra ettiği fonksiyonu zımnen takdir ettiğini göstermiş olabilir.

Cyrus Hamlin'in Bu Kitabından Önemli Satır Başları

Hamlin arkasında iki hatıra kitabı bırakmıştır. Türkçeye de çevrilmiş olan *Among The Turks* adlı hatıratında daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği günleri, İslamiyet'le ilgili görüşlerini, Türklerle ilgili düşüncelerini yazan Hamlin'in, misyonerlerden mutat olarak istenenleri kaleme aldığı gözlemlenir. *My Life and Times*'ta ise çoğunluk itibarıyla Amerikan Board teşkilatını muhatap almış, sanki bir mahkeme savunması hazırlamış gibidir. İlk kitabına Osmanlı Devleti'nin tarihiyle ilgili bilgi vererek başlayan Hamlin ikinci kitabının ilk bölümlerini ayrıntılı olarak çiftlik hayatına ayırmıştır. Belki de bir manada ilerideki zahmetli hayatına ilahi olarak hazırlandığını söylemek istemiş veya bir koleji tek başına çekip çevirmesinin alt yapısını gözler önüne serme çabasına girmiş olabilir. Dolayısıyla *My Life and Times* bir otobiyografinin ötesinde baştan sona bir "savunma" gözüyle okunduğunda satır aralarında daha fazla mesaj verdiği kolayca ortaya çıkacaktır. İçerdiği konulara bakıldığında onu

özgün kılan hususları şöyle sıralamak mümkündür:

Cyrus Hamlin, hayatını vakfettiği American Board'un yönetici kadrolarıyla ve meslektaşlarıyla, bilhassa muhafazakar kanadın başını çeken genel sekreter Rufus Anderson yönetimiyle yaşadığı fikir ayrılıklarını seviyeli ve mümkün merteye açık bir üslupla dile getirmektedir. Bu yönüyle bu kitap kurumsal bir özeleştiri ya da kurum içinde yaşananların kamuoyuyla paylaşımı olması hasebiyle misyoner hatıratları arasında farklı bir yerde durmaktadır. Zira hemen hemen aynı kaderi paylaştığını söyleyebileceğimiz İstanbul Amerikan Kız Koleji kurucusu Mary M. Patrick daha yüzeysel bir anlatımı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu kitap ülkemizde önemli izler bırakmış olan American Board misyonerlik teşkilatının iç yapısıyla, felsefesiyle, işleyişiyle, para kaynaklarıyla ve geçirdiği dönüşümlerle ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir.

Hamlin'in ayrıntılı olarak anlattığı çocukluk ve ilk gençlik yılları aynı zamanda koloni döneminden Cumhuriyet'e yeni geçen Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık sonrası sosyal hayatını ve zamanın din algısına dair izleri de barındırmaktadır. Bu bağlamda o dönemdeki bir Amerikan ailesinin yaşantısını akıcı ve güçlü tasvirlerle okumak mümkün olmaktadır. Bir misyoner adayının nasıl bir ortamda, hangi eğitim kurumlarından geçerek, hangi kitapları okuyarak yetiştiğine dair ipuçları da vermektedir.

Genelde misyonerlerin tafsilatlı bilgi vermekten kaçındıkları "Osmanlı toplumundaki Ermeni ruhbanın Protestan Ermenilere karşı yaptırımları, eziyetleri ve boykotları" meselesinde Hamlin'in, kendi eğitim anlayışını savunmak sadedinde bu netameli konuya değinmesi araştırmacılara ciddi bir katkı olarak düşünülebilir. Böylece Osmanlı Ermenileri ve kısmen Rumları arasında vuku bulan bu ciddi kopmayı, kiliseler arasındaki çekişmeleri ve bunun sebep olduğu sancıları olaylara bizzat şahit olmuş bir kalemden okuma ve inceleme imkânı sunmaktadır.

Çoğu araştırmacının sadece ismini zikretmekle yetindiği, hakkında detaylı bilgilere pek ulaşamadığı Bebek İlahiyat Okulu'yla ilgili en geniş ve en doyurucu malumatı vermekte,

Osmanlı İstanbul'unda 22 yıl gibi oldukça uzun sayılabilecek bir dönemde faaliyet gösteren bir din okulunun serencamını gözler önüne sermektedir.

Kırım Savaşı sırasında sıkıntılı günler yaşayan Osmanlı başkentinde İngilizlerin Kuleli'de ve Üsküdar'da kurdukları askerî hastaneler, buraların sağlık şartları, hemşire Florence Nightingale'in (1820-1920) gelişi, Amiral Farragut'un (1801-1870) diplomasisi hakkında çok renkli fotoğraflar veren Hamlin yeri geldiğinde eleştirilerde bulunmaktan ve ezber bozmaktan geri durmamaktadır.

Cyrus Hamlin'in tek başına para toplama turlarına çıkması o şartlarda akıl almaz bir girişimdir. Bu girişimin paralelinde Robert Kolej'e, Mr. Robert dışında kimlerin para ve diplomatik destek sağladığı açıkça görülmektedir. O geziler esnasında Avrupa ve Amerika'nın ileri gelenleriyle yapılan toplantılar değerlendirildiğinde, Osmanlı coğrafyasında sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin Avrupa kamuoyunda nasıl yakından takip edildiği, desteklendiği, bir dinî faaliyetin ötesinde siyasi ve ekonomik sahada da işe yarar nesillerin yetiştirilmesinin olmazsa olmaz aşaması olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Çünkü buradan çıkacak gençlerin ülkenin önemli mevkilerine gelmeleri sayesinde bu kişi ve kuruluşlar orada işbirliği yapacakları ya da güvenle istihdam edecekleri genç kitlelere ulaşacaktır.

Hamlin'in görevine son verilmesiyle birlikte Kolej Mütevelli Heyeti müdürlük makamına Robert Kolej öğretmenlerinden ve aynı zamanda Hamlin'in damadı George Washburn'u tayin etti (1877). Hamlin'in hatıralarında bu tarihten itibaren artık Robert Kolej yoktur; kendisini mağdur ve muhtaç olarak ortada bırakan American Board'a yazdığı, tamamen çektiği sıkıntıları ve bulduğu çözüm yollarını anlatan bir metindir bundan sonrası. En zor günlerinde kendisini yalnız bırakmayan hakiki dostlarına ise en içten teşekkürlerini kaydetmiştir.

*

Robert Kolej, ülkemiz toprakları üzerinde kurulan yüzlerce

yabancı okuldan sadece birisidir. Ancak bu kolej bütün yabancı okulların âdeta sembolü hâline gelmiştir. Pek çok Fransız, Alman, Amerikan, İngiliz, Rus, Avusturya okullarının özel isimleri bilinmezken Robert Kolej neredeyse yabancı okullar konusuy-la ilgili verilen yegâne örnektir. Özellikle yerli zihinlerde alttan alta “yabancı unsurları” reddeden görüşlerin yaslandığı ve üzerinden fikirlerin beyan edildiği bir nirengi noktasıdır. Toplumsal şuurlaltımızda derin anlamları olan “milli eğitim esastır”, “yerli okullar açılmalıdır”, “yabancı okullar zararlıdır” şeklindeki yaklaşımların ve söylemlerin yüzü hep Robert Kolej’e dönüktür.

Öte yandan bu “tepedeki kolej”, kendi mensupları nezdinde “özgürlüğün, Amerikan hayat tarzının, dünya vatandaşı olmanın, kendi ayakları üzerinde durabilmenin, bireyselliğin, Batı ile bütünleşmenin” hem kapısı hem de uygulama merkezidir. Orada gençlerin önüne engelsiz bir yol, bir gün mutlaka erişilecek olan bir ufuk koyulur. Öğrencisi olan her birey, ömür boyu oranın evladıdır ve ne olursa olsun sahiplenilmeyi hak eder. Bu manada Robert Kolej’li olmak geniş ve eğitilmiş bir sosyal ailenin ferdi olmak demektir. Kısacası burası hayata hazırlayan gerçek bir eğitim kurumudur ve buradan mezun olanlar başarılı, öncü, aydın ve ayrıcalıklı kimselerdir.

Elbette her iki yaklaşım da sebepsiz değildir ve bunların altını dolduracak deliller, kayıtlar, yorumlar ve tecrübeler elbette mevcuttur. Bu noktada önemli olan, konunun tarihî belgelere dayanarak tartışılması ve kurum hakkında sağduyulu değerlendirmelerin yapılabilmesidir. Bu çerçevede Robert Kolej’in kurucusu Cyrus Hamlin’in düşünce dünyası ve faaliyetlerinin tespit edilmesi, ardından onun eğitim anlayışı ile kolejin bugün köklerini dayandırdığı felsefi temellerin birbiriyle ne kadar örtüştüğünün sorgulanması her entelektüel bakışın izleyeceği sağlam metotlardan biri olacaktır.

Hamlin’in bütün hayatını en içten ifadelerle kaleme aldığı ve yaklaşık otuz beş yılını geçirdiği İstanbul’u, oradaki okul mücadelesini, ilk öğrencilerini, gördüğü tepkileri, Avrupa ve

Amerika'daki kolej dostlarını anlattığı bu hatırat; aslında, satır aralarında bize dair keşfedilmeyi bekleyen pek çok gerçeği bulabileceğiniz tarihî bir vesika hükmündedir. Bütün bu yönleriyle bu çalışmanın modern Türk eğitim tarihi araştırmalarına önemli bir katkı, yabancı okullar konusuna merak salan kişiler için bir başucu kitabı, her kesimden Türk insanının Robert Kolej'le ilgili okuyabileceği Türkçe müstakil iki eserden biri olduğunu söylemek ilk başta mübalağalı bir iddia gibi gelebilir. Ancak elinizdeki bu kitap, son sayfasına gelen okuyucularından büyük çoğunluğuna; ihtiva ettiği konularla, tanıklıklarla, açık sözlülüğüyle ve yalın anlatımıyla gerçekte ne kadar mütevazı olduğunu gösterecektir.

Çeviriye Dair Birkaç Husus

Bu çeviri esnasında okuyucuyla paylaşılması gerekli görülen konulardan biri, metnin alt başlıklarıyla ilgilidir. Kitaptaki ana bölümlerin başlıkları aynen muhafaza edilmekle birlikte ara başlıklar tarafımızdan çoğu yerde değiştirilerek, Türk okuyucusunun daha kolay anlayacağı yeni başlıklar konulmuştur. Ayrıca akışın değiştiği yerlerde uygun başlıklar da metinde olmamasına rağmen ilave edilmiştir.

İkinci olarak, misyoner literatüründe din adamlarının isimlerinin başına getirilen Reverend (muhterem) hitap kelimesinin yerine kullanılan (Rev.) kısaltması, Türkçemize tam manasını vererek çevrilemediğinden aynı şekliyle bırakılmıştır. Diğer bir paylaşım da dipnotlar hakkındadır. Yazarın dipnotları yıldızla gösterilirken, çevirmene ait dipnotlar rakamla verilmiştir. Bütün bu tasarrufların değerli okuyucularımız için yararlı olması temennisiyle.

İçindekiler

Önsöz, 27

- I. Bölüm: Nesebim, Doğumum ve Çocukluğum, 29
- II. Bölüm: Çiftliğimiz ve Çiftlik Hayatımız, 47
- III. Bölüm: Portland'daki Çıraklık Hayatım, 66
- IV. Bölüm: Bridgton Akademi, 85
- V. Bölüm: Bowdoin Kolej, 95
- VI. Bölüm: Bangor'daki İlahiyat Dönemi ve Oradaki Hayatım, 138
- VII. Bölüm: Bir Yıllık Gecikme, 158
- VIII. Bölüm: İstanbul'a Ayak Basışım ve Misyonerlik Faaliyetine Başlayışım, 172
- IX. Bölüm: Bebek İlahiyat Okulu, 193
- X. Bölüm: Bebek İlahiyat Okulu, 227
- XI. Bölüm: İlahiyat Okulu Ve Yeni Bir Girişim, 273
- XII. Bölüm: Kırım Savaşı Sırasında Bebek İlahiyat Okulu, 330
- XIII. Bölüm: Robert Kolej'in Kuruluşu, 366
- XIV. Bölüm: Robert Kolej'in Bağış Kaynakları, 422
- XV. Bölüm: Bangor'a Dönüş, 439
- Ek Bölüm: 463
- Dr. Hamlin'in Son Günleri: 466

*Çocuklarıma
ve çocuklarımla çocuklarıma.*

ÖNSÖZ

Hayatıma ve yaşadığım döneme ilişkin olarak tuttuğum bu kayıtları bütün çocuklarıma ithaf etmiştim. Ancak geçenlerde Türkiye’den bizi ziyarete gelen kızım Clara’nın (şimdi Maraş’ta görevli Msy. Lee’nin karısıdır) devamlı ısrarları sayesinde bu kayıtlar, elinizdeki kitabın özgün malzemesi oldular. Mamafih bütün evlatlarım da Clara’nın talebine iştirak ettiler. Her şeyi onlara hitap eder tarzda kaleme almıştım. Bu kişisel hitap tarzı değiştirildi ve ailemize ait pek çok bahis yayından çıkarıldı. Lakin kitabın bu kökeni ve tertibi her sayfada kendini belli etmektedir. Okuyucu tarafından bu husus dikkate alınmalıdır. Şayet bu türden aile bahislerinden bazıları kaldıysa, onların nasıl mazur görüleceğini herkes bilecektir.

Şahsıma ait sosyal değişimler tamamen çıkarılmış ve ayrı bir yayın için muhafaza edilmiştir.

Kitapta olağanüstü sayılabilecek bazı durumlar, hayatımı donatan harikulade dönemlerden ileri gelmektedir. Hayatıma biçim veren kalıplar, çekilen zulümler, savaş ve Robert Kolej için verilen mücadeleyleydi. Hayatımda birtakım tuhaf şekillendirmelerin olmadığını söylemek imkânsızdır. Tanrı’nın o kadar mükemmel düzenlemeleri ve kurtarışları vardı ki, bunları yaşayan hiçbir insan O’nun huzurunda asla gururlanamaz.

I. BÖLÜM

NESEBİM, DOĞUMUM VE ÇOCUKLUĞUM

Hamlin ailesi Huguenotların¹ neslindendir. Nantes Fermanı'nın 1685'te yürürlükten kaldırılması neticesinde Fransa'dan sürülen Huguenotlar çok zulüm gördükleri ve bir defasında da şehit verdikleri bu ülkeden İngiltere'ye ve Almanya'ya kaçtılar. İçlerinden biri Çömlekçi Palissy'nin² sadık bir dostu ve maddi

¹ Huguenotlar (Fransız Kalvinistler): XIV. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında Fransa'da ortaya çıkan Protestan topluluktur. Almanya'da Reform hareketinin başlamasından (1517) sonra Fransa'da Protestanlar sıklıkla kıyım uğradılar. 23 Ağustos 1572'de Paris'te başlayan ve bütün Fransa'ya yayılan Aziz Barthelemy Günü kıyımı bu dönemde yaşandı. Kaynaklar bu katliamın arka planında Fransa ve İspanya'nın Flanders bölgesini kendi denetimleri altına alma çabaları bulunduğunu, öte yandan Katolikler ve Huguenot olarak adlandırılan Fransız Protestanları arasında on yıllık bir asiller savaşının sürmesini sebep göstermektedir. Böylece "dinler savaşı" yeniden alevlenince Kral Henry de Navarre 1598 tarihinde Nantes Fermanı'nı yayınladı. Bu ferman Huguenot'ları bağışlıyor ve onlara tüm haklarını geri veriyordu. Yaklaşık bir asır yürürlükte kalan bu ferman Kral XIV. Louis tarafından 1685'te ilga edildi. Protestanlara karşı saldırılar yeniden başladı. Cezaevleri Huguenot'larla doldu. Ülke içinde saklanan ve kovalanan Huguenotlar Fransa dışına kaçtılar. 1685'te 40.000-50.000 Huguenot baskıdan ve ölümden kurtulmak için Almanya'ya yerleşti. Bir kısmı da Güney Afrika'ya ve Amerika kıtasına göç etti. Ç.N.

² Bernard PALISSY (1510-1589): Kaynaklarda çömlekçi, hidrolik mühendisi, bahçe düzenleme ustası, din reformcusu, filozof, ressam, yazar ve seramik sanatçısı olarak tanıtılmaktadır. Dindar ve sözünü sakınmayan bir Huguenot olan bu kişi dinî inançları yüzünden hapse atıldı. Ayrıca Katoliklerle Protestanlar arasında çıkan din savaşlarının ilkinde Protestan isyanlarına da

anlamda destekçisiydi. Genel af ilan edilince atalarımızın çoğu Fransa'ya geri döndüler. Dönenlerin torunları hâlâ Protestandırlar. Aralarında, Kırım Savaşı'na (1854-1856) katılan Fransız donanmasındaki bir amiral de vardır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında iki gelenekçi kardeş İngiltere'den Amerika'ya göç etti. Bunlardan biri Massachusetts'in Harvard bölgesine yerleşti.

Büyük babam Eleazer Hamlin bir çiftçiydi; müthiş bir tarih okuyucusu ve gerçek bir vatanseverdi. On yedi evladı vardı ve üç oğluyla birlikte Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın [1775-1783] sonuna kadar savaştılar. Roma kahramanlarına olan hayranlığı onu, ilk doğan oğluna (Scipio'yu bırakıp) Africanus³ ismini vermeye sevk etmiştir. İkinci oğlunun adı Americus'tur. Üçüncü ve dördüncüye Asiaticus ve Europe isimlerini koyar. Fakat dünya onları Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika olarak isimlendirir, yapacak bir şey yoktur. Dört kıta isminden sonra büyük babamın 1768'de ikizleri olur. Onların adı Hannibal ve Cyrus'tur. Ayrıca kendi adını taşıyan Eleazer, İsaac, zannedersem erken yaşta ölen Jacop adında oğulları da vardı. Büyük babamın çocuklarının isim listesini tam olarak bilmiyorum. Hannibal babamdır. Cyrus ise, Amerika Başkan Yardımcısı Hannibal Hamlin'in babası olur. Gördüğünüz üzere yeğenimin babasının adını ben, benim babamın adını da o almıştır. Afrika amcamız hep Bin-

karışmıştı. Fransa kraliçesi Catherine de Medicis onu himayesine aldı.

1575 yılından başlayarak Paris'te doğa tarihi üzerine halk konferansları verdi. Bunlar Hayranlık Uyandıran Konuşmalar adıyla yayınlandı.

1588'de çıkan bir Protestan ayaklanmasına katıldığı için hapsedildi. Orada susuzluktan ve gördüğü eziyetlerden dolayı hayatını kaybetti. Ç.N.

- ³ SCIPIO (M.Ö. 236-183): Romalı bir komutandır. Genç yaşında İspanya konsiline üye seçildi. M.Ö. 205 yılında Kuzey Afrika'yı almak için konsilden izin istedi. Ancak Sicilya'ya kadar gitmesine izin verildi. Sicilya'da bir ordu kurdu; konsilden gerekli izni alarak Afrika'ya yola çıktı. Kartaca ordusuyla yaptığı savaşlarda başarı kazandı. Kartaca ordusu komutanı Hannibal onunla barış yapmak istedi. Fakat Scipio'nun şartları ağırdı, anlaşma sağlanamadı. Zama'da yapılan savaşta Hannibal'in ordularını yenilgiye uğrattı. Afrika'dan Roma'ya zaferle dönen Scipio, ordudan emekliye ayrılarak sivil hayata döndü. Afrika'da kazandığı bu zaferin anısına "Scipio Africanus" diye isimlendirilmiştir. Ç.N.

başı Hamlin diye çağrılırdı. Zannedersem bu rütbeyi, savaşta Washington'un emrindeyken almıştı. Kendisi ona çok büyük bir hayranlık beslerdi. Tuttuğu Boswellian tarzı bir günlükte⁴ onun hakkında gördüğü, duyduğu yahut bildiği her şeyi kaydetmişti. Bu günlük, eski Bağımsızlık Savaşı askerlerine ödünç verile ve-
rile kaybolmuştur.

Büyük savaş tam manasıyla bittiğinde büyük babam Hamlin geniş bir aileye ve özgür bir ülkeye sahipti. Muazzam fedakârlıkları ve sadakatle ettiği hizmetler göz önünde bulundu-
rularak kendisine Massachusetts Eyalet Meclisi tarafından Ma-
ine Bölgesi'nden geniş bir arazi verildi. O sıralar o bölgeye bir
gezi düzenlenmişti. Büyük babam da bölgeyi görmek, kendisine
ve oğullarına çiftlikler seçmek üzere tarife sığmaz bir ümit ve
neşeyle oraya indi. Sonra oğullarına bırakacak miktarda çiftlik-
lere sahip oldu.

Büyük babam o arazinin, seyrek dikilmiş ladin ağaçlarından
başka hiçbir bitkinin hayatını devam ettiremeyeceği kadar taşı-
ldığını gördü. O kadar çok ağaç kovuğuyla doluydu ki, ayıla-
rın üreme alanı ve karargahı hâline gelmişti. Nitekim bugün de
hâlâ böyledir. Büyük babam bu hediyeyi başına bela etmemeleri
için Eyalet Meclisi'ne yalvardı. Çünkü burası, oradan beslenebi-
lecek sakinler tarafından zaten işgal edilmişti.

Nihayetinde oğullarına Waterford'dan dört çiftlik verildi.
Africus, Eleazer, Americus ve Hannibal gelip mesken kuracakla-
rı yerleri seçtiler. Babam Hannibal daha evvel okulda öğretmen-
lik yaparak para kazandığından bu arazinin bir kısmını temizle-
meyi ve oraya bir ev ile bir ahır inşa edebilmeyi başardı. Sonra
1799-1800 kışında Massachusetts-Acton'a giderek annemle ev-
lendi.

⁴ Boswellian tarzı günlük: Bu terim ünlü biyografi yazarı James Boswell'in (1740-1795) adından türetilmiştir. Boswell, kendinden önceki biyografi ya-
zarlarından farklı olarak, kişinin hayatını kronolojik bir sıralama içerisinde
anlatmayı tercih etmeyip, seçtiği anekdotları ve hadiseleri de kullanmıştır.
Bunu meşhur eseri Samuel Johnson'ın hayatını yazarken kullanır ve böylece
literatüre geçer. Ç.N.

O zamanlar o şehirde yaklaşık otuz beş hane varmış ve erkeklerin çoğu Bağımsızlık Savaşı askerleriymiş. Annem Susan Faulkner 21 Ocak 1772'de Massachusetts-Acton doğumlu, güzel ve alımlı bir kadınmış. Babası Yüzbaşı Francis Faulkner de büyük babam Hamlin gibi bir Bağımsızlık Savaşı askeri idi. Kişilik ve nüfuz sahibi biriymiş.⁵ Faulkner'lerin kanında da tıpkı Hamlin'lerin kanında olduğu gibi demir bulunuyordu. Yüzbaşı Faulkner'in de on bir çocuğu vardı. O günlerin en kalabalık ailelerinden biriydiler.

Babamla annem, Massachusetts kültüründen sonra yeni bir yerleşim yeri olan Maine'in aşağı kültürüne ayak uydurmakta çok zahmet çektiler. Civar yerlere öteki aileler yerleşince babam, kış ayları boyunca yaşlılara ve gençlere haftada bir imla yarışması düzenlerdi. Kısa bir süre heceledikten sonra herkes haberlerden ve babamın yeni fikirlerinden haberdar olurdu; halkı ilgilendiren sorunlar müzakere edilirdi. Şayet yeni bir meyve bahçesi meyveye durmuşsa, o günün akşamı hiç kuşkusuz elma şarabı ve elmalar konusuyla kapanırdı. Bu ortam, taşrada bir konferans salonu etkisindeydi. Aileleri birbirine kenetliyor, kasabanın ilk sakinlerinin simgesi olan aydınlanma ortamını ziyadesiyle geliştiriyordu.

Ben 5 Ocak 1811'de doğmuşum. Susan ve Rebecca adlı iki ablam, benden iki yaş büyük Hannibal adlı bir ağabeyim var. Susan benden 10 yaş, Rebecca ise altı yaş büyüktür. Öteki iki kardeşimiz daha bebekken ölmüşler.

Susan ve Rebecca birbirlerinden çok farklıydılar. Susan ablam yaşıнын ötesinde bir muhakemeye, basirete ve idarecilik kabiliyetine sahipti. Çocukluğundan itibaren hep annemin en büyük yardımcısı olmuştur. Benim de en sevdiğim kişiydi. Ona neredeyse anneme olduğu kadar gönülden itaat etmeyi arzular-

⁵ Lexington Tarih Cemiyeti'nin (Lexington Historical Society) huzurundaki bir konuşmamda Faulkner ailesini kısaca anlatmıştım. Bu tebliğ bir broşür olarak "Yüzbaşı Francis Faulkner ve Lexington Savaşı" adıyla yayınlanmıştı.

dım. Her daim şunu biliyordum, o ne yaparsa doğru yapardı. Bizi öyle tuhaf bir etkiyle yönetirdi ki, yönetildiğimizi aklımızın ucundan bile geçirmezdik. Bridgton Akademi'deyken Dr. Farnsworth hanımefendi bana şunları anlatmıştı: "Vaktiyle altı yedi kadar yatılı öğrencim vardı. Hepsi de akademi kızlarıydı. Susan'ın, kendileriyle birlikte olmadığı bir günü geçirmekten hiç hoşlanmazlardı. Zira Susan her şeyi yoluna koymasını bilirdi."

Rebecca ise kitap kurdu, bilgili ve şair bir kızdı. Çocukluğunda kafiyeli şiirler yazar, bir sayfa şiiri ezberlemek isterdi. Hep sınıf birincisiydi. Hiç kimse onun, hayatına en acımasız tecrübeleri toplamak gibi bir kabiliyeti olacağını tahmin etmemişti. Her daim bir hanımefendiydi ve evini çekip çeviren kişi hep kendisi oldu.

Ben ise ilk başlarda öyle çok fazla ümit vadeden bir çocuk değildim. "Cılız" diye seslenirlermiş bana. "Başım haddinden fazla büyükmüş." Güngörmüş yaşlı kadınlar annemi rahatlatır ve "bu oğlan bu hâliyle asla büyümaz" derlermiş.*

Bu durumda elbette çok fazla bakım gerektiren ve annemi endişelendiren bir çocuktum. Yedi aylık kadarken babam verme tutulup aniden vefat etmiş. Komşularımızın sıkça söylediğine göre annemin bu cılız bebeğin bakımına kendini adanması, onun üzüntüden mahvolmasını engellemiş. Dört çocuğu, iki çiftliği ve henüz tam oturmamış bir iş yaşantısıyla ortada kalmış annem. Avukatlar, kendi menfaatlerini anneminkinden daha üstün tutarak âdeta onu rahatlatırlardı. Annem çiftlikten neredeyse hiçbir şey anlamazdı. Şimdi ise burası onun başlıca geçim kaynağı olmuştu. Fakat iyi bir Püriten neslinden geldiğinden ve döneminin en iyi eğitimini aldığından, ihtiyaç olduğunda beceriklilik ve kabiliyet de birlikte geliyordu. Böylece işlerini büyük bir basiret ve dirayetle hallediyordu. Bazı komşuları

* "Çocuk büyötmek" tabiri o zamanlar New York eyaletinde kullanılmazdı. Bunun yerine aynı anlama gelen "buzağı büyötmek (raise a calf)" ibaresini söylerdik.

son derece nazik insanlardı; bazıları ise annemin menfaatlerine riayetkâr değillerdi.

Yaramazlıklarım

Benim üst kattan alt kata yuvarlanışım, aleyhimde anlatılan bir hikâyeydi. Bu olayı çok da iyi hatırlamıyorum. Üç dört yaşlarında kadardım. Merdivenin başında bir kadın bez dokuyordu; ben de onun yanında oynarken paldır küldür aşağıya yuvarlandım. Her tarafım yara bere içindeydi. Aşağı düşer düşmez, o sırada samanımızı kesmekte olan babacan işçimiz John Atherton koşup geldi. Elinde bir yabanarısı yuvasından aldığı petek vardı. Ağlamayı kesmem için bu baldan bana verdi. Daha evvelkilerin en tatlısıydı bu bal. Yine merdivenden düşersem başka bir tane daha vereceğini söyledi. O gün iki kereden fazla aşağı yuvarlandım. John'un kahkaha seslerini hatırlayabiliyorum. Çünkü tamamıyla mosmor olmuştum. Annem derhal oyunu durdurdu. Tepetaklak düşeyim diye bir niyetim yoktu. Fakat muhtemelen merdivenin tepesinde çember oynuyordum; öyle ki eğer bir düşecek olsam el üzerine düşecektim. Üç tane bal peteğine sahip olmuştum. Ablamlar kızgındılar. Fakat bu kızgınlıklarını John'un üzerine boca ettikçe, o sadece gülmekten katılıyordu.

Hatırladığım ilk olaylardan biri bir suçla ilgiliydi. Gerçekten de benim ilk hatıralarım yüz kızartıcı türden şeylerdir.

Annem, iki komşu kadınla çay içiyordu. Kadınlar yanlarında küçük çocuklarını da getirmişlerdi. Mevsim yaz olduğundan çocuklar minderle arkaları desteklenmiş olarak açık kapıdan çim tarhına bakıyorlardı. Ben de orada oynuyordum. Bir taş alıp fırlattım. Taş, açık pencereden içeri girdi ve annemin porselen şekerliğini tuzla buz etti. Bu şekerlik, babamın ona evlilik yıldönümünde hediye ettiği çay takımının bir parçasıydı. Annem sakın bir tavırla evin başka bir tarafına gitmemi ve orada oynamamı söyledi. Misafirler gittikten sonra da kırılan parçaları gösterdi. Ne

kadar çok üzgün olduğunu, zira bu şekerliği ona babamın hediye ettiğini söyledi. Kendimi şöyle savundum: “ben cam kenarındaki bu şekerliği kırmayı istemedim anne. Taşı çocuklara atmıştım. Onlar kapıda bağırıp çağırıyorlardı. Ben o çocuklara kızmıştım.”

Ne sefil bir savunmaydı. Annem nadiren dayak atardı. Lakin bu, dayak cezasını hak eden çok fena bir hadiseydi ve annem de cezayı verdi. Bundan sonra o çocukları her zaman saygıyla anmışımdır.

Bundan sonraki daha fena bir olaydı ve benimle ağabeyimin üzerinde silinmez bir etki bıraktı. Bir gün Mr. Haskell’lerdayken küçük bir yığın hâlinde üvendireler gördük. Ortadan yarılmışlardı ama henüz bitmemişlerdi. Bunlar çok güzel, dümdüz kesilmiş dişbudak kerestesiydiler. Her oğlan çocuğu bir sopası olmasından hoşlandığı için biz de birer tane aldık ve eve getirdik. Yaptığımız işin yanlış olduğunu yeterli ölçüde biliyorduk ki, onları ahırımızın ahşap kapısının arkasına koymuştuk. Bu kapı açıkken onları gizleyecek ve arkaya doğru itecek; şayet kapalıysa, dışarı çıkan birine onları muhakkak ifşa edecekti. Üvendireleri yarmış olan ve sık sık evimize girip çıkan George Haskell adlı genç, bu talihsiz sopaları alenen öylece dikilmiş hâlde gördü. Hemencecik tanıdı ve dosdoğru annemize götürdü. Annem de hesap sormak için bizi çağırdı; biz de onları aldığımızı itiraf ettik. Bizi ayrı ayrı kendi yatak odasına götürdü ve orada bizimle konuştu. Bu kötü davranış için öyle bir üzüntü sergiledi ki biz bir daha asla hırsızlık yapmadık.

Erişkin yaşımıza geldiğimizde kuzenimiz Lydia bize gülmeyi sürdürdü. Çünkü bir şeyi saklamayı becerememiştik! İnaniyorum ki, bizde olduğu gibi kötü bir davranış bazen lütuf anlamına gelmektedir. Bunu ve diğer bütün günahlarımızı ileriki hayatımızda itiraf ettik ve ilahi af için yalvardık. Ancak George Haskell bu yöreden ayrıldığı için bizim ona itirafta bulunma fırsatımız hiç olmadı. Lakin benim ahlaki tabiatımda, imkânsız hâle gelmediği müddetçe o suçun mağdur kişiye itiraf edilmesi gerektiğine dair kökleşmiş bir anlayış bulunmaktadır. Bu ahlaki

dengeyi başka hiçbir şey tamir etmeyecektir. Anlattığım olaydan yaklaşık 70 yıl sonra George ile karşılaştım. Elbette sadece ortak çocukluk hatıralarımızdan bahsettik. Beraber olduğumuz birkaç dakika içerisinde ne kadar çok şey konuşmuştuk. George bana “iki hafta içinde tekrardan burada olacağım, o eski günleri yâd ederiz” dedi. Ona dışbudak kerestelerini hatırlayıp hatırlamadığını sormaya karar verdim. Bunun benim vicdanımda her daim yaşadığını, beni mutlaka bağışlaması gerektiğini söyleyecektim. O ise söylediklerime kahkahalarla gülecek, lakin bu gülüşten ben gerçekten mutmain olacaktım. Ne var ki bir daha gelmedi, ben de o şansımı kaybettim.

Ailemizin Dindarlık Yönü

Kitab-ı Mukaddes’e hürmet eden ve her gün onu Tanrı kelamı olarak okuyan bir aileydik. Pazar günleri bütün fuzuli işlerden kati surette kaçınılırdı. Sığır besiciliğinin sabit işleri vardı; ancak iş olarak adlandırılabilir hiçbir şeye izin verilmezdi. Cumartesi akşamı, mübarek vakit olarak çok sıkı riayet edilmemekle beraber Pazar günü için bir hazırlıktı. Çocuklar banyo yaptırılır, sabahleyin giyilecek kıyafetler hazırlanırdı. Sonra dinlenmeye çekilmeden evvel oturma odasında biraz okuma yapılırdı. Şapel yaklaşık iki mil uzaktaydı; lakin bizi evde ancak çok kötü havalalar alıkoyardı. Kilise sıcak değildi, soğuk havalarda bizim dillere destan dertlerimiz ayaklı bir sobayla hafifletilirdi. Ahıra veya otlığa ve kiracılara göz kulak olması için aileden birinin mutlaka evde kalması lazımdı.

Çilli Tavukla İmtihanım

Küçük çocuklar hani hep büyümeye can atarlar; ben de bir yaz günü bu gibi işlerle ilgilenme konusunda ısrarcı olmuştum.

Annem de bu arzumu yerine getirdi. Ne yapacağıma dair talimat özenle verilmişti. Rebecca, kesilmiş sütün suyunu koyduğumuz koskocaman fiçinin ağzını, akşam domuzların fiçisine boşaltırken açık bırakmamam konusunda dikkatli olayım diye özellikle rica etti. Çünkü kendisinin çilli tavuğu içine düşüp boğulabilirdi. Her şeyi aynen söylenildiği gibi yapacağıma söz verdim.

Çilli tavuğun ne karakteri vardı ama. Besili ve çok güzel olan bu tavuk Rebecca'nın malıydı ve onun evcil hayvanıydı. Sahibesini çok iyi tanırdı ve bütün civcivlerin gururuydu.

Peynir suyunu domuzlara boşalttım. Onlara bakmak, sabırsızlıkla bu suyu içmelerini ve daha yok mu diye bakınmalarını seyretmek çok hoşuma gitmişti. Kendimden geçmiş, peynir suyuyla ilgili her şeyi unutmuştum. Epeyce bir zaman sonra ağzını açık bıraktığım fiçi aklıma geldi ve yerimden ok gibi fırladım. Bana yazıklar olsun! Bana yazıklar olsun! Çilli tavuk oradaydı, kanatları katil suyun üzerine yayılmıştı; ölmüştü işte, ölmüştü! "Ya, ben ne kadar kötü bir çocuğum! Rebecca nasıl da gözyaşı dökcek ve yüreği parçalanacak!" diye düşündüm.

Tavuğu sudan çıkardım. Kanatlarına bastırarak içindeki peynir suyunu da çıkardım. Uzun ahşap kulübenin önündeki güneşin altında kavrulmuş yongaların üstüne onu yatırdım. Üzerine doğru diz çöktüm ve Tanrı'ya onun hayatını eski hâline getirmesi için dua ettim. Daha evvel hiç yapmadığım kadar samimiyetle dua ediyor, şayet bu tavuğun hayatını bağışlarsa yaşadığım müddetçe başka bir yaramazlık yapmayacağıma dair Tanrı'ya söz veriyordum. Daha önce hiç olmadığım kadar iyi bir çocuk olacaktım. Bu şekilde oturduğum süre zarfında ruhum çok bunalmıştı; bir ferahlık bulurum diye eve koştum. Peşimden güzel çilli tavuk da geri geldi. Yanına çömeldim; hareket ediyor ve etrafı dikizliyordu! Hayata geri dönmüştü! Deliler gibi seviyordum. Rebecca eve gelmeden çilli tavuk, sıradan bir tavuk gibi yemini yemeye başlamış bile. Tamamıyla eğlence olsun diye baştan sona bütün hikâyeyi anlattım.

İyi çocuk olacağıma söz vermiştim ya, bu sözün gün doğarken düşen bir şebnem gibi ve uzakta kaybolan sabah bulutu gibi olmasından korkuyordum. Lakin tavuk hikâyesi hiç yok olmadı.

Okula Başladım

Bölge okulundaki ilk gündüzcü öğrencilik tecrübemi yaşadığımda altı yaşlarında küçük bir adamdım. Evde ufak bir başlangıç yapmıştım ama okul bir milden uzak mesafede olacağından bilimsel uğraşlara girişim ertelendi. Öğretmenimiz Macallister, haşın ve acımasız bir kişiydi. Çok sevilmiyordu, “fakat kızlara ve oğlanlara öğrenim veriyordu”. Küçük çocuklar için yapılmış olan ön sıraya oturdum. Önümde sıra yoktu.

Bir öğrenci içeri bir kucak dolusu talaş getirip ocağa attı. Talaşlar uğultuyla alev aldı. Bazıları yere düştü ve ocağın köşesindeki bir delikten gitti. Yukarı doğru mutlaka bir hava cereyanı olmalıydı. Çünkü ısıltılı, parlak ve çatallı bir alev anında bu delikten dışarı fırlamıştı. Biraz aptal bir çocuk olan ben de etrafımdakileri unutup seslice gülüverdim. Sert bir ses beni öğretmen masasına çağırdı. Titreye titreye gittim ve öğretmene, “delikten çıkan alevi görünce kendimi tutamadım ve kahkahayı patlattım” dedim. Bu sözlerim bütün okulu kahkahaya boğarken, öğretmeni kızdırdı. “Elini uzat; bu okulda gülmek yok” diye emir verdi.

Elimi tuttu ve parmağıma feci şekilde acıtan bir demir halka taktı. Çılgılık attım. Öyle korkmuştum ki galiba acı hissetmiyordum. Ablalarım ellerini yüzlerine kapamışlar ağlıyorlardı. Ağabeyim de aynı şekilde ağlamaya başladı. Tam anlamıyla İskoç eteği giymiş gibiydim. Rezil olmuştum. Hayatımın kristal vazosu paramparça olmuştu. Anneme ne söyleyecektim? Daha ilk günden ceza almıştım. Üstelik o gün okulda ceza alan tek çocuk da bendim. Fakat ne yapayım ki bunlar başıma gelmişti. Eve giderken ablalarım, yanlış bir şey yapmadığımı, öğretmenin

münasebetsiz, kötü, zalim bir adam olduğunu söyleyerek beni rahatlatıldılar. Annemin çok üzüldüğü belliydi. Beni azarlamadı; sadece şunu söyledi: “Öğrenciler kuralları dikkate almak zorundadırlar.” Fakat ertesi gün annemle ablalarımın bitişik odada konuştuklarını işittim. Böyle bir adamın okulda öğretmenlik yapmasına izin verilmemesi gerektiğini söylüyorlardı. Bu sözler kırık kalbimi tamir etmişti.

Bu hadiseden sonra yaşadığımız bölge ikiye ayrıldı ve biz de az bir mesafede bulunan bir okula kavuştuk. Öğretmenlerimiz sevip saydığımız kimselerdi. Hepsini büyük bir muhabbetle yâd ediyorum.

Bir Yanki Gencinin Mutlaka Bir Çakısı Olmalıdır

Elimize güzel bir çakı geçince ileri doğru kesin bir adım atıldı. Bir Yanki [Kuzey Amerikalı] çocuğu bir bıçağa sahip olup da bir şeyleri yontmaya başlayıncaya kadar önemli biri değildir. Saygı duyulmadığımız ve saygıya değer biri olmadığımızı yönelik zavallı bir düşüncemiz vardı. Komşumuz Mr. Kilgore bize uğramıştı. Konuşmasının bir yerinde “sizin oğlanlar için mükemmel bir sustalı çakım var. Bizde tereyağı kalmadı. Eğer tereyağı toplarından birini verirseniz onlar da bu sustalıya sahip olurlar” dediği zamanı iyi hatırlıyorum. Bunları söyler söylemez dediği yapıldı, biz de zengin olduk. Çakı basit görünümlü, boynuz saplı bir şeydi. Lakin ağız en kaliteli çelikten yapılmıştı. Ona tapıyorduk. Onun yardımıyla, yokuştan kaymak için kızak yapımında ve ahşap çizimde erken yaşta ustalaşmıştık. Şayet çakımız kaybolursa, bulununcaya kadar evimiz huzur görmüyordu.

Bir olay var ki sanki dün olmuş gibi hatırlıyorum. Çakı kaybolmuştu. Evin dört bucağını aradık. Annemle ablalarımın da bizimle birlikte aramalarını sağlamıştık. Ardından çar naçar hızla Mr. Haskell'lere geçtik. Çünkü çakı o sabah orada elimiz-

deydi. Sonra oraya buraya koşturduk. Bir yerde aramayı bırakıyorsak, öte tarafa geçiyorduk. Sonunda Sam Amca şöyle dedi: “Bu beyhude arayışı bırakın çocuklar. Kar kalkınca belki onu bulursunuz.” O zamana kadar ne yaparız biz diye sormaya ve bıçak tam da oradaki tomruğun üzerindeydi diye itiraz etmeye başladım. Ayağımı karlara vuruyordum. Çünkü tırnaklarım üşümüştü. Ayağımla vurup çakıyı yukarı doğru fırlattım! Onu yakaladığım gibi eve doğru bağırarak koştum: “Çakıyı buldum! Çakıyı buldum!” Ev halkı sevincime ortak olmak için dışarı koştu. Onu bir daha asla kaybetmedik. Akıbetinin ne olduğunu ise bilmiyorum.

Harvard’ta öğrenci olan kuzenimiz Henry Upham bizi ziyarete gelmişti. Sevgili çakımız besbelli dikkatini çekmişti. Geri döndükten sonra hepimize şahane birer çakı gönderdi. İyice aşınmış kıdemli çakımla kıyaslanamayacak kadar güzeldiler. Susan ablam onları aldı ve sabaha kadar bir şey söylemedi. Sabah erkenden elinde bu büyüleyici çakılarla odamıza geldiğinde şunları söyledi: “Bunlar Henry Upham’dan yeni geldiler. Fakat onları alırsanız eskisini bırakmak mecburiyetindesiniz.” Buradaki günaha teşvik müthişti. Ancak eski çakımız ayaklanıyor ve yontma işlerimize dair bütün hatıralarımız bize sesleniyordu. “Bunu yapmayalım” diye birbirimize fısıldadık. Sonunda ısıltılı gözlerle “bu çakıları Henry Upham’a geri gönder ve ona bunları istemediğimizi söyle” dedik. O zaman Susan kahkahayla gülererek şöyle dedi: “Siz hepiniz bunları hak ettiniz ve onları alacaksınız. Ben sadece sizi denedim.”

Bir süre sonra eski sevgili bıçağımız çekmeceye boylu boyunca uzandı. En güzel günlerini geçiriyor gibiydi. Tıpkı bu satırların yazarının şu anki eli gibi işe yaramaz bir hâle gelmişti.

Çocukluğumda Bahar

Çocukluğumun en hoş hatıralarından biri de baharın geli-

şile ilgiliydi. Çiftlikten ayrılınca kadar ilkbahar her birimiz için cazibesini hiç kaybetmedi. Uzun, şiddetli kış mevsiminde yollar genellikle kar yüzünden kapanırdı. Buz gibi eller ve ayaklar, kimi zaman da donmuş tırnaklar, kulaklar ve burnumuz, bizde bahara karşı uzun bir özlem meydana getirir; onun yaklaştığını haber veren her belirtiyi seyrettirirdi. Canlanan ilk sineği kimin göreceği, ardıc kuşunu ilk kimin duyacağı, kuyruklu keleşini ilk kimin fark edeceği, övünmek istediğimiz konulardı. En önemlisi de, biraz güneşli yerlerde yemyeşil çimenlerin topraktan fıskırması, sonbaharda oraya buraya ekmiş olduğumuz elma çekirdeklerinin çatlayıp gelişmesi; büyüsünü asla kaybetmeyen tecellilerdi. Bunlar yeni ve hayret verici mucizelerdi ve kalplerimizi sevince boğarlardı. Bunların altında hep ilahi kudretin olduğunu görürdük. Bahar geldiği vakit, çocukluğumun geçtiği ve annemin, ağabeyimin ve ablalarımın her daim orada olduğu eve bir an intikal etmeden bu hayat tohumlarının hiçbirini asla göremiyorum.

Tomurcukluyken olsunlar yahut meyveye dursunlar, elma ağaçlarımız hafızamızdan silinmeyen diğer hatıralardır. İki meyve bahçemiz vardı. Mayısın son haftasına doğru baştan başa çiçeklenirlerdi. Birisi çıkıp da hangisinin daha büyüleyici, daha güzel görünümlü ve daha latif kokulu olduğuna karar veremezdi. Neredeyse bütün ağaçlar parlak beyaz renge bürünür, aralarındaki tek tük pembemsi renkle birlikte kâinatın rengini geniş ölçüde zenginleştirirlerdi. Patika yolumuzdan eğer bir de meltem esiyorsa, sanatın bugüne kadar ürettiğinden daha hoş bir koku dalgası getirirdi. Hiç kimse evle ambarların arasından duraksamadan geçemez, her iki yandaki güzelliklere ve mis gibi kokuya doymak isterdi. Tomurcuklanmış bir meyve bahçesi manzarası, daima renkleri solmaz bir resmi tekrar tekrar üretir.

Çocukluğumuzun eğlenceleri sayıca azdı ve basitlerdi. Bunlar arasında çubuğa halka geçirme oyunu (yassı taşlar biz oğlanlarda olurdu), “ateş” taşları, kartopu, kızaklarımızla yokuş aşağı kayma vardı. Yeterli sayıda çocuk varsa *körebe* oynardık. Sonba-

harda üzüm türü meyveler ayyuka çıkardı. Bunlar Temmuzda çilekle başlar, ardından ahududular, böğürtlenler, mavi yemişler ve Amerikan yabanmersinleri gelirdi. Çiftliklerin toprağı o zamanlar yeniydi ve çilekler, şimdi ancak ziraatla büyüttüklerimiz kadar büyürlerdi. Bunlar neredeyse hiç satılmazdı; en azından ben böyle bir şeyi hiç duymadım. Eğer bir ailenin çocukları bir komşuya bunlardan dört ya da beş galon [1 galon=3.7853 lt.] getirirlerse, onlar bunu büyük ihtimalle kendilerinde bulunmayan tereyağı, peynir veya ne olabilirse o şey için getirmiş olurlardı. Her iki taraf için de bir fiyat biçilmezdi. Zannederim 10-15 litrelik büyük bir süt kovanını dolduran olağanüstü güzellikteki böğürtlenler için 25 sent verdiğimi hatırlıyorum. Çocuklar da bana içtenlikle teşekkür etmişlerdi.

Çiftlikteki Ufak Tefek Görevlerimiz

Çocukluğumuz, çocuk işçiliğinden azade değildi. Her ev, yazın ve kışın arı kovanı gibi işleyen bir yerdi. Kıyafetler esas olarak evde imal edilirdi. Her aile yün değirmenine giderek yünlü kumaş dokurdu. Değirmende yünler yıkanıp çektirilir, hizalanır ve boyanırdı. Yünler, yünün kalitesine ve çalışanların maharetine göre ince, kalın ya da çok kalın olurdu. Bu yerli üretim ortamındaki rekabet ve övünç öyle az şey değildi. Keten kumaş da yine yazlık giysi için imal edilirdi ve kesinlikle eskimek bilmezdi.

Biz oğlanların evde çeşitli görevleri olurdu. Fakat evin dışında hiç hoşlanmadığımız bir vazifemiz vardı: İlkbaharda çimenler iki üç parmaktan yukarı geçmeden yerlerdeki taşları toplamak ve onları eşit mesafelere ve düz çizgiler üzerine istif etmek zorundaydık. Orakçılar için yahut taşlar yüzünden bir anda tahribata uğrayacak olan tırpanları için mutlaka düz bir yüzey olması gerekiyordu. Küçük çocuklar asla bundan daha yararlı bir işle uğraşamazlardı. Hepimiz ağır taşları kaldırmaktan

muaf tutulurduk. Bütün zararı küçük taşların verdiği inandırılmıştık. Fakat biz bu işten nefret ederdik ve bu işi sevdiği için gelişimini erteleyen bir çocuğu asla tanımadım.

Ayrıca erken yaşlarda tarladan mısır, patates, fasulye ve kabak çekirdeği de toplardık. Mısırın güney kıyısında yer alan her tepecikteki diğer arkların her birinde beşer fasulye bulunurdu. Fasulyesiz arklar kabaklarla güzelce donatılırdı. Toprak yeniydi, çiftlik gübresi boldu; Paris'in toprak alçısı ve külleri bedava kullanılırdı. Bereketli ekinler işte bunların neticeleriydi. Mısırları küllemek ve alçılama zorundaydık. Koskocaman kül fıçıları tarlanın kıyısına çekilirdi. İlk çapalamadan evvel küçük çocuklar ellerindeki kovalarla ve tahta kepeçlerle arktaki her toprak yığınının belli ölçekte kül serperlerdi. Şayet bu toprak alçı olursa parmaklar kullanılırdı. Her yığına yaklaşık bir tatlı kaşığı dolusu alçı verilirdi.

Muhtemelen annemizin ricasıyla biz çocuklara göre yapılmış aletler temin eden garip bir el vardı. Ufak bir baltaya, tırpana, tırmağa ve yayım çubuklarına sahiptik. Samanları tırmıklamak değilse de yaymak eğlenceliydi. Hannibal ağabeyim ufak tırpanıyla, benden iki üç yıl daha evvel becerikli bir tırpancı olup çıkmıştı. Bu gibi işleri yapmaya doğuştan kabiliyetliydi. O kabiliyet bende yoktu. Mekanik biliminde ne yaptıysam, sürekli çabalarımın ve kararlılığımın neticesinde gerçekleşti. Ağabeyim ise maharetli bir teknisyendi; fevkalade dikkatliydi ve yaptığı her işte tertipliydi. Ancak buna rağmen teknisyenlik bana nasip oldu. Biz birçok konuda içinde bulunduğumuz şartların insanlarıyızdır.

Soru ve Gözlemlerimle “Düşünmeyi” Öğreniyorum

Çoğu çocuk gibi ben de soru sormaya bayılırdım. Kimi zaman insanlar sorularıma gülerler ve beni mahcup ederlerdi. Öyle ki, öğrenmek istediğim şeyleri sormaya korkar hâle gelmiştim.

Bir defasında anneme, 1818'in ne anlama geldiğini sormuştum. O da bana bunun, "Hz. İsa'nın Beytüllahim'de doğduğu günden beri çok zaman geçtiğini anlattığını" söylemişti. "Fakat onlar bunu nereden biliyorlar?" diye tekrar sordum. Annemin cevabı ise, "yılları her vakit onlar tutmuşlar. Bu yıl 1818, seneye 1819 olacak, ondan sonraki yıl 1820 ve böyle devam edip gidecek" şeklinde olmuştu. Cevap beni tatmin etmişti. Akıllandığımı ve bilgilendiğimi hissediyordum.

Zannedersem çocukken, kendi kendime düşünüp bir şeyin sonucunu bulmaya başladığım bir nokta bulunmaktadır. Yaşadıklarım arasındaki bu noktayı, bende bıraktığı izlenim kadariyle biliyorum. Ateşin üzerinde asılı duran çaydanlıktaki çatlaktan gelen sızıntıyı gören annem, çatlağın tam üstüne birazcık elenmemiş un koydu. Un, oraya yerleşince sızıntı durdu. Annem başka tarafa ya dönmüş ya dönmemişti ki, çaydanlıktaki su kopardı ve taştı. Şaşkınlık içinde bağırdım: "Anne! Sen unu çatlağa yerleştirdin, su da hemen kaynadı!" Annem, evet dedi, "un her zaman suyu şiddetle kaynatır, şayet sen onu oradan çıkarmazsan" dedi. Kendi kendime şu cümleyi söyleyinceye kadar bu olay hakkında düşünmeye devam ettim: "Su, unu o kadar kalınlılaştırıyor ki, su buğusu kaçış yolu bulamıyor; dışarı çıkmak için suyu yukarı kaldırmak zorunda kalıyor." Kendi kendimi ikna ettiğim için gurur duyuyordum. Bu noktadan sonra sonu gelmeyecek olan tefekkür mesleğime başlamış oldum.

Bu olaydan sonraki bir dönemde, tesadüfen bir problemi çözdüğümde galiba on yaşlarındaydım. Bu çözüm bana, dört işlemden başka bir şey bilmediğim aritmetikte sahte bir itibar kazandırdı. Üç ya da dört genç bir masanın etrafına oturmuş bilmece çözüyorlardı. Sorulardan biri şöyleydi: "Dört tane 9 rakamı ile 100 rakamını nasıl elde ederiz?" Gençler bunun imkânsız olduğunu söylediler. Ben kesirler hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Ancak iki tane yarımın, $3/3$ 'ün, $4/4$ 'ün bir veya tam sayı ettiğini biliyordum. Kendi kendime "9/9 bir eder" dedim. O sırada işim yoktu ve konuya dalarak kalemi aldım ve $99+9/9$

yazdım. Bilmeceleri soran genç, “problemi bu çocuk çözdü. Fakat ona cevabı ya biri söyledi yahut bir yerde gördü” dedi. İtiraz ettim: “Hiç kimse bunu bana söylemedi ve hiçbir yerden de almadım.” Bu başarı bana arkasını getiremeyeceğim bir itibar kazandırdı. Nadiren bir problemi yerden yere çalmak dışında aritmetikte son derece yavaşım.

Ağabeyim erken yaşta hünerli bir yazar olup çıktı. Yazı defterinde kesinlikle bir tek mürekkep lekesi bulunmazdı. Ben onu bu konuda geçemiyordum. Öteki öğrencilerin neredeyse tamamı defterini mürekkep lekesi yapardı. Benim el yazımdan okul anneleri ve öğretmenlerimiz umutlarını kesmişlerdi. Fakat imla kurallarına uyarak yazıyordum. Bu sayede iki küçük kitap ödülü kazandım. Biri aptalca bir şeydi, onu yıllarca bir ödül olduğu için sakladım. Diğerini ise Miss Mary Emerson vermişti. İsviçreli dağcılar hoş, ilgi çekici hikâyesini anlatıyordu.

Miss Emerson nevi şahsına münhasır bir hanımdı. Ralph Waldo Emerson’ın⁶ halasıydı. Kadıncağыз onu âdeta taparcasına severdi. Miss Emerson transandantalizm anlayışına sahipti. Gözlerden ırak bir odamız olduğu için ve aile efradımızın da son derece sakin oluşu dolayısıyla bazen kış aylarını evimizde geçirmeyi arzu ederdi. Odasına hiç kimsenin girmesini istemezdi. Şayet oğlanlar odasının önündeki odun kutusunu dolu tutarlarsa bundan başka hizmete ihtiyaç duymazdı. Kendisini sadakatle

⁶ Ralph Waldo EMERSON (1803-1882): Boston’da doğdu. Babası ve dedesi Protestan papazıydı. 1817’de Harvard Koleji’ni bitirdi. 1826’da ise Harvard Üniversitesi’nden mezun oldu. Babası gibi o da papazlık mesleğini seçti. 1829’da karısının ölümü üzerine inançlarını ve mesleğini sorgulamaya başladı. Nihayet 1832’de papazlıktan ayrılarak ilk İngiltere yolculuğuna çıktı. Wordsworth, Landor, Coleridge, John Stuart Mill ve Carlyle’ı tanıdı. Sonradan kendisini onların izleyicisi olarak görecekti. Boston’a döndüğünde kendini gezilere ve konferanslara veren Emerson böylece ülkenin tümünü yakından tanıma imkânı buldu. Zamanla ünü ABD’yi aştı, Avrupa’ya kadar yayıldı. Nietzsche, “kendimi Emerson’a o denli yakın buluyorum ki onu övmekten çekiniyorum; çünkü kendimi övmüş gibi olmaktan korkuyorum” demişti. Amerikan gerçeküstücülüğünün (transandantalizm) en önemli temsilcisi kabul edilmektedir. Ç.N.

öğrenmeye ve yazmaya vermişti; düşüncelerini gelecek kuşaklara bırakacaktı. Epeyce bir şeyler yazdı, lakin ne olduğunu hiç kimse bilmiyordu. Akşamları bir saatini ailemize ayırırdı. Sohbeti, eğitici ve eğlendiriciydi. Okuma ve imlada “en başlarda” olmam için bana “Lut Dağı” adlı bir kitap hediye etmişti. Uzun yıllar onu muhafaza ettim, fakat yırtıldı gitti. Bütün çocuklara, “sakladıkları” şeyler için bir kutu edinmelerini ve onları ömür boyu muhafaza altında tutmalarını tavsiye ediyorum. Misyonerlik hayatının farklılığı, kaygıları, telaşları ve yoğun meşguliyetleri değerli hatıraların çoğunu mahvetti.

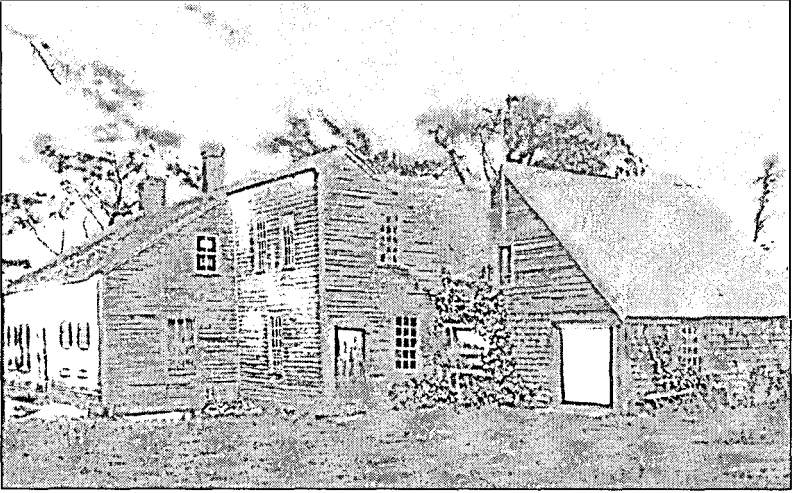
Zor işlerde çalıştırılan erkek çocuklar olarak, çocukluğumuzla çiftlik hayatımızın arasında belirgin bir çizgi bulunmamaktadır. Ben de burada çiftlik yaşamına doğrudan geçiş yapabilirim.

II. BÖLÜM

ÇİFTLİĞİMİZ VE ÇİFTLİK HAYATIMIZ

Çiftliğimiz, Bridgton'dan Waterford'a ve Norway'den Oxford vilayetinin ilçesi olan Paris'e uzanan şehirlerarası bir yolun üzerinde kurulmuştu. Paris'te, doruklara doğru yükselen Batılı görünümlü şahane çiftlikler vardı. Bu çiftliklerin ötesindeki Beyaz Tepeler, Washington Dağı'nın kardan beyaz bir şapkayı giydiği vakit açığa çıkarlardı.

Babam Oxford eyaletinin – o zamanki idari mahkemelerimizin ifadesiyle – yüksek şerifiydi. Söylendiğine göre 42 yaşında çok erken vefat etmişti. Benim ve ağabeyimin çiftlik yaşantısı, bir babanın himayesinden ve yardımından mahrum geçti. Erken yaşlarda çalışıp zahmet çekmeye alıştırdık. Biz bunu içtenlikle kabul etmiştik. Daha ufacık bir çocukken büyük insanların yaptığı işlere heves ederdik. Sürekli tetikte olan annemiz, haddinden fazla çalışmamıza karşı bizi korumaya çalışırdı. Fakat ağabeyimin bünyesi hiç kuşkusuz bu yüzden zarar gördü. Tabiatım itibariyle hasar görme konusunda çok dayanıklıyım. Söğüt ağacı gibiydim, o ise fırtınada çabucak kırılan çam ağacı gibi.

Hamlin ailesinin çiftlik evi.

Babam, o devirde kullanılan türden bir sürü çiftlik aleti bırakmıştı. Ancak ölümünden sonra komşular bu aletleri ödünç almaya her daim hazırdılar. Biz çocuklar onlara göz kulak olacak kadar büyüdüğümüzde, o komşular ve bize ait olduğu söylenen pek çok şey bulunamıyordu. Bir defasında komşumuzun bizim olduğunu itiraf ettiği bir aleti ondan almaya gitmiştim. Ancak bana, bu alet olmadan işini beceremeyeceğini söyledi ve onunla işimi gördükten sonra geri götürmemi istedi! Götürdüm mü acaba?

Nihayetinde her şey dağılmış gibi görünüyordu. Patates ve saman taşıdığımız el arabaları bütün bütüne harap olmuşlardı; artık daha fazla kullanılamazlardı. Delikleri yıpranmış boyunduruk, kayışlarına aşırı derecede bol geliyordu. Sonunda ikiye yarıldılar. Boyunduruğa da geri kalan bütün parçalarıyla birlikte şerefli bir ölüm geldi. Mahalledeki bazı sorunlar yüzünden bütün kış boyunca okul açılmadı. Ne yapabileceğimizi masaya yatırmaya karar verdik. Maddi kaynaklarımız sadece yeni bir pul-luk ve bir çift el arabası tekerleği satın almaya yetiyordu. Geri

kalanları biz halletmeyi kararlaştırdık. Bu karara komşularımız güldüler. O sıralarda on üç-on dört yaşlarındaydım ve ağabeyim benden iki yaş büyüktü. Onun, bir şeyleri oyup çıkarma gibi doğal bir yeteneği vardı.

Çiftlikteki İlk Eserimiz: Boyunduruk

Bizim koruluktaki sararmış güzel bir huş ağacını devirdik. Boyunduruklar için iki boyda sopa kestik. Bir komşumuzdan aldığımız tahta kalıbımız vardı. Ağaç gövdesini kalıba göre yontmaya başladık. Alet edevat bağlamında bir baltamız, bir tane çift saplı ağaç bıçağımız, bir marangoz rendemiz ve bir de delgimiz oldu. Zavallı kütüğümüz asla yalnız kalmadı; biri ambarla ilgilenirken, diğeri boyunduruktaydı. Biraz sonra şekillenmeye başladı. Öyle ki akşamleyin onu mutfığa taşıyabildik. Annemiz bizi onunla baş başa bırakıp yatmaya gidinceye kadar ocağın önünde üzerinde çalıştık. Elimizde çift saplı bıçaktan başka hiçbir şey olmadan eğimli bir yüzeyde çalışmak çok zordu. Bir adamın kürekçi rendesi olduğunu duyduk ve onu ödünç aldık. Boyunduruk muhteşem bir şekilde bitmişti. Cam parçalarıyla güzelce kazıyıp temizledik. Ardından kuru bir sopa ile adama-kıllı ovarak dış yüzeyini parlattık. Sonunda “güzel bir şey” çıktı ortaya. Lakin delikler açılmamıştı. Biz de onları yapabildiğimiz en iyi yolla açtık ve boyunduruğu mahvettik! Delikler paralel değillerdi ve kayışlar girmeyecekti. Derde deva olacak bir şey göremeyince yüreklerimiz parçalandı. Eğer çığlık atmasaydım; üzüntüm, hayal kırıklığım ve kaybetme duygusu yüzünden göz yaşlarım oluk gibi akardı.

Major Stone çıkageldi ve çok az insanın güzelce yapabileceği şeyi yapmaya çalıştığımız için bizi azarladı. Buna mukabil bizi teselli de etti. İşimizi överek şimdiye kadar bundan daha iyi bir boyunduruk yapılmadığını söyledi. “Bunun aynısından bir tane daha yapın, fakat arkasını dümdüz bırakın. Ben delikleri dele-

rim” dedi. Yeniden işe sarıldık ve boyunduruğu yaptık. Ancak Major Stone, ona muhtaç olduğumuzda tam vaktinde gelmedi. Biz de bir yol keşfettik: Dört deliği açarken delgiyi hep paralel tuttuk. Bu mükemmel bir başarıydı ve kalplerimiz sevinçle dolmuştu. Onu mümkün olan en iyi şekilde bitirdik. Bu, ilk yaptığımız çalışmada bir yenilikti. Başımıza gelen talihsizliklerden memnunduk. Böyle bir tecrübe insan hayatında kaç kere daha ortaya çıkar ki!

Major Stone tekrar geldi ve boyunduruğu görünce “pekâlâ çocuklar, bu delikleri kim deldi?” dedi. “Biz deldik” cevabını verdik. “O zaman bir başka güzelim boyunduruğu daha berbat etmişsinizdir” dedi. Fakat onları sınavıp mükemmel olduklarını anlayınca “bana yalan söylemeyin; siz bunu asla yapamazsınız” dedi. Nasıl yapıldığını gösterdik. “Bir boyunduruk yaptığımda deliklerini siz delersiniz” deyince cesaretlendiğimizi hissetmiştik.

Boyunduruğun korunaklı olması gereken büyük bir zarar da, uçları kurumasın diye kontrol edilmesi yani çatlamalarıydı. Uç kısımlarının her gün ıslatılmaları veya üzerine ıslak bir bez parçasının atılması lazımdı. Onu boyayla tekrar tekrar iyice ıslatmamızı söylediler. Marangoz Diyakoz Carleton’a gittim ve bir kutu parlak, kırmızı bir boya satın aldım. Fırçasını da ödünç istedim. Boyunduruğu en parlağından kırmızıya boyadık. Birkaç günde bir yeniden boyuyorduk. Bu boyunduruk, gözümüzün bugüne kadar gördüğü ve ömrümüz boyunca görebileceği en görkemli nesneydi. Çoğu defa bu eşsiz ihtişamı doya doya seyretmek için ellerim ceplerimde önünde öylece dikilirdim.

Ardından el arabamıza yeni tekerlekler yapmak için tekerlek mili ve tekerlek dili, patates, sandık ve saman koymak için ayrı ayrı ağaç kasalar yapmaya giriştik. Bunlar da kısmen aynı ihtişamla tanzim edildiler. Yüksek sanat eserlerinin estetik zevki içerisinde yaptığımız gayretli çalışmalarımızdan dolayı kıymetli bir ödül almıştık.

Onlarla alay etmemeliyim; çünkü bütün bu zor çalışmaların içinde gerçek eğitim bulunuyordu. Hayat mücadelesi için, on

haftalık bir okul döneminden edineceğimiz ölçüde gerçek bir hazırlık yapmıştık.

Çiftlik Hayvanlarımız

Genelde bir düzine ineğimiz, bir çift öküzümüz, on beş on sekiz kadar koyunumuz, “yaşlı bir kısırağımız”, farklı yaşlarda iki ya da üç tayımız ve genç bir sığırımız olurdu. Bunlar bütün boş zamanlarımızı doldururdu. Onların hepsiyle çok iyi dönemler geçirdik. Her birinin kendi ismi vardı ve isimlerini sanki bilirlerdi. Yıldız ve Altın adlı öküzlerimizi gerçekten seviyorduk. Zira o muhteşem boyunduruğu onların sabırlı ve kuvvetli boyunları için yapmıştık. İneklerimiz Koca Kızıltüy, Koca Benekli, Hırsız Benekli, Yaşlı Cimri, Küçük Benekli (hacim olarak ufak değildi, gençti) ve Küçük Kızıltüy'dü. Koca Kızıltüy ile Koca Benekli kraliçe gibi mahluklardı. Hırsız Benekli ise haindi. Canı çektiğinde bir mısıra yahut başka bir şeye ulaşmak için üzerinden atlayamayacağı ya da kırmayacağı bir bahçe çiti neredeyse yoktu. Ama yine de tam anlamıyla bir ödlekti. Bizden birini elimizde bir sopayla gelirken görse öyle acele sıvıştırdı ki, bu yüzden yanlış davranışlarının cezasını nadiren görürdü. Yaşlı Cimri de hırsızdı, ama ufak tefek şeyleri aşırırdı. Çalmaya fırsat kollamak için burnunu her şeye sokardı.

Hannibal ağabeyim ve ben bahçemiz için yeni bir kapı yapmıştık. Bununla çok gururlanıyorduk. Hırsız Benekli çıkageldi. Öte taraftaki lahanaları gördü ve kafasını kapının orta yerine dayayarak kapıyı kırdı; çerçeveyi menteşelerinden söküp çıkardı. Komşumuz kahkahalar atarak geliyor ve şöyle bağıırıyordu: “İnek yeni kapınızı çaldı, lahanalarınızı yiyor!” Her zamanki gibi Hırsız Benekli kaçtı. Fakat biz onu ambarın yanındaki avluda sıkıştırdık. Ya onun başını kesmemiz lazımdı yahut kapıyı parça parça edecektik. O bunu iyiden iyiye hak etmişti ama ikincisi daha ekonomikti. Biz de, etrafımıza toplananların kahkahaları

ve şakalarının ortasında kapıyı kırmaya giriştik.*

Fakat bu dili ağzı olmayan hayvanlarımızı gerçekten seviyorduk. Onların hepsini gerçek bir muhabbetle bugünmüş gibi hatırlıyor, rahatları için keşke daha çok şey yapsaydım diyorum.

Köpeklerimiz bir sevincin ve bir üzüntünün hatırasıdır. Bir köpekle efendisi ve onun ailesi arasındaki sınırsız sevgi, dünyevi devletimizin gizemlerinden biriydi. İlk köpeğimiz Bose asil, güçlü, sadık, zeki bir dosttu. Kömür gibi karaydı. O babamızın köpeğiydi. En soğuk gecelerde kapının eşiğine oturur, artık hiç gelmeyeceği vaki olan babamın gelişini gözlerdi. Bu durum kimi zaman annemi ağlatırdı. On bir yaşındaki ablam Susan, kollarını onun boynuna dolar ve şöyle derdi: “O, bu akşam gelmeyecek sevgili Bose. İçeri gir, onu yarın gözlersin.” Böylece onu ikna ederdi. Bu köpek ailemizden biri gibiydi.

Gücünün kuvvetinin yerinde olduğu zamanlarında, sonu ölümüne çıkacak olan bir âdet edinmişti. Süt odasıyla odunluk arasında bir kuyumuz vardı. Odunluğun bir ucunu da yine yılın belli dönemlerinde süt odası olarak kullanırdık. Süt odasından, kuyunun etrafındaki beton zemine açılan sürmeli bir kapı vardı ve o taraftan su çekilirken bu kapı açılırdı. Köpek de içeri girerken yahut dışarı çıkarken o kapıdan çıkıp kuyunun üzerinden atlardı. O kadar zarif bir kavisle zıplardı ki, misafirleri hayran bırakmak için bunu sık sık yapardı. Yaşından dolayı körlüğü ilerliyordu. Fakat hâlâ bu şekilde içeri girmeyi seviyordu. Karlı, soğuk bir kış günü kapının karşısından yine sıçradı ve arka üstü kuyuya düştü. Ah, yüreklerimiz ne biçim yandı kavruldu!

Bir genç bizim ata atladığı gibi kuzenimiz Addison Hamlin’i alıp gelmek için bir mil yol kat etti. Son sürat gelmişti Addison. Elinde halka şeklinde sarılmış organla derhal kuyudaki buzla kaplı taşların üzerine indi ve köpeği bir sepete koydu. Köpek inlemeyi kesmişti. Biz etrafına toplanmış kuruması için onu sili-

* Zeki bir genç bu hikâyeyi dinlerken şöyle söylemişti: “Bahçe kapısından kol-ye takan bir ineği bugüne kadar ilk defa işitiyorum.”

yor ve yaşaması için dua ediyorduk. O ise çırpınarak iki ya da üç kere daha nefes aldı. Yüreklerimizde yaşadığımız bu üzüntüyü anımsayabiliyorum; tarife sığamayacak bir üzüntüydü. Bu manzarayı senelerce gözyaşı dökmeden hatırlayamadık.

Bundan sonraki köpeğimiz Hoppala'ydı. Hoş bir arkadaş-tı ama koyunları kovalamak gibi kötü alışkanlıklar edinmişti. Komşumuzun koyunlarından birini mideye indirirken haklı olarak komşumuz tarafından silahla vuruldu. Biz çocuklar onun bu zamansız ölümüne ağlamıştık. Onun herhangi bir yanlış işten dolayı suçlu olduğuna inanmıyorduk.

Bu ülkenin çocukları bir köpek olmadan uzun boylu yaşayamazlar. Biz de uzaktaki bir komşumuza gittik ve onun Karlo adındaki bir köpek yavrusunu aldık. Kısa süre sonra Karlo mükemmel bir oyun arkadaşı oldu. Hepsinden iyiydi, bir o kadar da nazlıydı. Oyunda bir dehaydı; çoğu kere bizi oyun için kandırır, diğer vazifelerimizi erteletirdi.

Bulunduğumuz çevredeki av hayvanları sincapların bütün türlerinden (kırmızı, gri ve siyah), kekliklerden, güvercinlerden, atmacalardan, kargalardan, ağaçkakanlardan, tilkilerden, tavşanlardan ve dağ farelerinden oluşuyordu. Karlo bunların hepsini tanıyordu; yine de ufak kırmızı bir sincabı ağaca tırmandırır ve bütün gece ona havlar dururdu. Ağabeyimle ben avlanmak için ölüp bitiyorduk. İkimizin de birer tane av silahımız, yani "çiftemiz" vardı. "Sevgili tavşan" hariç yukarıda saydıklarımızın hepsinden bazen bir şeyler avlardık. İki defa bir ayı kovalamıştık. Ancak bir defa bile vuramamıştık. Ayılar son derece utangaç oluyorlardı. Kaçış yolları hep "Hamlin'e Bağışlanan Arazi" idi. Eleazar Hamlin'e takdim edilen bu bölge günümüzde de aynı isimle anılmaktadır.

Karlo her ne zaman bizi elimizde silahla görse ayaklanırdı. Eğer bir sincabı ağaca çıkarmışsa biz de onu vurmak zorundaydık. Yoksa Karlo sincabı gözetleyerek ve havlayarak öldürürdü. Aynı durum bir ağaçkakanı bir kovuğa doğru kovaladığında da söz konusuydu. Tıpkı yazar Beecher'ın köpeği Asil gibi o kovu-

ğa doğru havlardı. İki tekerlekli gezinti arabamız nereye gitse takip ederdi. Pazar günleri onu kulübesine kapatmak zorundaydık. Çünkü kilisedeki dinleyicilerden biri olmak için ısrar ediyordu. Çok geçmeden bundan kurtuldu. Çünkü Pazar sabahları onu bulamıyorduk. Kiliseye giden yolun yarısında sinsice ortaya çıkıyor ve affetmemiz için bize yalvarıyordu. Şayet bizden birinin güldüğünü görürse davayı kazandığını anlıyor, sevinçten deliye dönüyordu.

Nihayet o da Bose gibi yaşlandıkça kör oldu. Üstelik sağırdı da. Hayatı, kendi sırtında bir yükü. Zira koklama duyusunu büyük ölçüde kaybetmişti. Ona şefkatle baktık. Ancak en sonunda ağabeyim gözyaşları içinde onu ağaçlığa götürdü ve başından vurarak öldürdü.

Hannibal ağabeyim bana dokunaklı bir mektup yazmıştı. Ben de aşağıda yer alan ve edebî değeri olmayan şu şiirle ona cevap vermiştim:

Uzakta, ağaçların yalnızlığında
Havada yaban çiçeklerinin
Kokusunun duyulduğu yerde
Karlo huzur içinde yatsın
Ebedi istirahatata çekildiği o yerde...

Rüzgârlar üzgün ve vakur bir sesle
Onun mezarına iç geçiriyorlar
Ve her gece
Üzerindeki toprak yığınının
Feryatlarını gönderiyorlar...

Gecenin meltemleri
İniltilerine son verince
Bu defa kuşlar cenaze ağıtı yakıyorlar.
O ise sessiz ve kederli,
Öylece uyuyor;
Lakin yine de yalnız değil uyurken...

Sincaplar,
Onun ıssız bıraktığı yatağının etrafında
Cümbüşlerini sürdürüyorlar.
Ağaçkakanlar ve tavşanlar
O öldü diye yıldızlarını kutsuyorlar...

Karlo'nun çıplak kafatasının üzerinde
Neşeyle cevizlerini kırıyorlar
Şayet o sağ olmuş olsaydı
Övünç duyacaklar
Ve yemişlerini özgürce kıracaklardı...

Mektubumu bir kıssadan hisse ve bir karar ile kapatmıştım,
ancak onu hatırlayamıyorum. İngiliz edebiyatı bu kayıptan son-
suza dek ıstırap duyacaktır.

İlk Okuduğum Kitaplar

Kütüphanemizde bulunan her bir kitabı hatırlayabileceğimi düşünüyorum: Büyük boy ve Ostervald versiyonu olan iki Kitab-ı Mukaddes'imiz vardı. Bunlardan birinde Apokrifa¹ bulunuyorken, diğesinde yoktu. Hannah Adams'ın kaleme aldığı *New England Tarihi*, Goldsmith'in *Yunan ve Roma Tarihi*, ayrıca *The Vicar of Wakefield* [Wakefield Mahalle Papazı], *Rasselas*, *Prince of Abyssinia* [Habeshistan Prensi Rasselas], *Elegant Extracts* (Hoş İktibaslar), *The Life and Opinions Tristram Shandy*, *Gentlemen* [Tristram Shandy Beyefendinin Hayatı ve Görüşleri], ziraat üzerine bir kitap (mükemmel bir eser olduğunu hatırlıyorum), fakat hepsinin ötesinde *Pilgrim's Progress* [Hac Yolunda] ve *Robinson Crusoe*. Çıktığı günden itibaren mavi kapaklı *The Panoplist* bülte-

¹ *Apocrypha* (ing.): Dinî otoritelerce genel kabul görmüş dinî metinlerin ve kitapların parçası olmayan metinlere verilen genel addır. Dinî metinlerin doğruluğunun şüpheli olduğu durumları tanımlamak amacıyla kullanılır. Bazı kiliseler bu metinlerin doğruluğunu kabul etmektedir. Ç.N.

nini de alıyorduk. Diğer üç aileyle, din adamlarıyla ve doktorlarla birleşerek *The North American Review* dergisini de ediniyorduk. Bu dergiyi annem ve ablalarım biz oğlanlardan daha fazla okuyorlardı. Ben de can kulağıyla onları dinler, bazı şeyleri mükemmelen anlardım. Bu olağanüstü dergilerin tamamını idrak edip edemeyeceğimi merak ederdim.

Paris Hill’de yaşayan amcam Dr. Cyrus Hamlin’in büyük bir kütüphanesi vardı. Paris bir ilçeydi. Şair ve avukat, aynı zamanda Maine’in ilk valilerinden biri olan Mr. Lincoln onun yanında pansiyoner olarak kalırdı. Ablalarım da o evi sık sık rahatsız ederlerdi. Las Cases’in *The Life of Napoleon (Napolyon’un Hayatı)* adlı kitabını bu kaynaktan edinmiştik. Bu kitap İngiltere’ye karşı yüreklerimizi ateşlemişti. Çocukluk dönemimizde İngiltere’ye karşı aşırı kızgınlık ateşi insanların kalplerinde hâlâ içten içe yanıyordu. Napolyon’a yapılan muamele barbarlık olarak görülüyordu ve gerçekten de öyleydi. Elimizdeki birkaç kitabı baştan sona okumuştuk ve onlarla ilgili güzel izahatlarda bulunabiliyorduk.

Esquire Howe (hep “Square Howe” diye isimlendirilirdi) aşağı köyde yaşamaya gelmişti. Bir gün bizim eve uğradığında biz çocukların okuduğunu gördü ve bizimle konuşunca tarihe düşkün olduğumuzu anladı. Bize, şayet böylesine büyük bir eseri anlayabilirsek [Charles] Rollin’in [1661-1741] dört büyük cilt hâlindeki *Ancient History (Antik Dönem Tarihi)* adlı eserini okumamızı tavsiye etti. Anlamaya çalışacağımıza onu ikna ettik. “Büroma uğrayın ve ilk cildi alın” dedi, “onu okuyunca geri getirin ve ikincisini isteyip istemediğinizi söyleyin, sonra da diğerlerini.” Aylarca boş vakitlerimizi bu muazzam eseri okumaya verdik. Bu kitap bize yeni bir dünya ve dünya tarihi ideali verdi. Mr. Howe’un hatırasını minnettarlıkla yâd ediyorum.

Ailemiz okuyan bir aileydi. Kış gecelerinde, aileden bazıları dikiş ve örgü gibi hamaratlıklarına devam ederken içimizden biri yüksek sesle kitap okurdu. O akşamlarda sosyal mutluluğun parlak bir ışığı vardı diye hatırıma geliyor. Ağabeyime ve bana

göre ailenin okuma ve tartışma eğitimi, mahalle okulundakinden daha değerliydi. Annemiz ve ablalarımız asla sorgulamadığımız otoritelerdi. Walter Scott'ın, başta *Quentin Durward* adlı romanı olmak üzere iki ya da üç romanı okundu. Ancak bizim başlıca okumalarımız tarihî ve biyografik eserler üzerineydi. Yatmaya çekilmeden evvel Kitab-ı Mukaddes okunurdu ve her çocuğun o sayede bir okuma sistemi vardı: Her gün bir bölüm, Pazar günleri de beş bölüm okurlardı. Pazar günlerimiz kutsal olarak bütün gereksiz işlerden azade kılınırdı. Okuduğumuz metin o günün kutsallığıyla uyum içinde olurdu. *The Panoplist* ve daha sonraki adıyla *The Missionary Herald*, özellikle de misyoner haberlerinin her kalemi yüksek sesle okunurdu. Çünkü bazı komşularımız misyonlara² inanmıyorlardı. Misyonlar o zamanlar sayıca o kadar azdı ki, rahatlıkla onlara karşı aşırı bir yakınlık tesis ediliyordu ve biz onlara bütün gücümüzle inanıyorduk.

Kilisedeki Faaliyetlerimiz

1820 ya da 1821 yılıydı. Hindistan'daki Hristiyan okullarında öğrenim gören kâfir çocuklara yardım çağrısına cevap verelim diye kiliseye bir teklifte bulunuldu. Yılda 12 dolara bir çocuk eğitilecekti. Pazar günü katılımcıları için kilise kapısının yanına bozuk para kutusu konulması önerildi. İnsanlar içeri girip çıkarken para atacaklardı. Bir yandan yarım kuruşlara karşı bir kuruş sınırı konulurken öte yandan da daha fazlası için hiç sınırlama yoktu. Hedef, ayda bir dolar toplamaktı. Bu konu, azizler gibi mübarek ve mükemmel pastörümüzün ardından

² Misyon: American Board adlı misyonerlik teşkilatı, faaliyetini daha sistemli yürütebilmek adına misyonerlerinin gittiği bölgeleri değişik kıstaslar ölçüğünde coğrafi alanlara bölmekteydi. En büyük ve merkezi çalışmanın yürütüldüğü saha "misyon" olarak adlandırılıyordu. Bir alt coğrafya istasyon, onun da altındaki daha küçük coğrafya ise dış istasyondur. Misyonlar daha ziyade şehir merkezini temel alır; ilahiyat okulu, kolej ve yüksek okulların açıldığı yerler olurdu. Ç.N.

oğul Lincoln Ripley adına önerildi ve oylandı. Bütün oğlanlar ve kızlar haftada bir sent bulmak için çabalamaya davet edildiler. Ülkede çok az para vardı ve ticaret büyük ölçüde takas yoluyla yürütülüyordu. O yörede potasyum fabrikası vardı ve küller iyi para ediyordu. Oğlanlar bir patates tarlası ekip biçebirdi. 4/5 kile [kile=36.5 kg] patates 10 kuruştı. Kızlar hasırdan şapka ve bereler örebilir ya da yün çamaşır dokuyabilirlerdi. Ne yapıp edip bağış kutusunda bir ayda gereken bir dolar toplandı. Yetişkinler daha büyük bağışlarda bulunmuşlardı. Bu çalışmaya haddinden fazla ilgi gösterildi ve bizler çok büyük bir şey yapıyor olduğumuzu düşünüyorduk. O zamanlar bir çocuk için bir kuruş kazanmak, şimdi beş kuruş kazanmaktan çok daha zordu.

Kutladığımız Özel Günler

Dört önemli günümüz vardı. İlki Şükran Günü'ydü. Bu, gereğinden fazla yazıldı ama ben evdeki eğlenceyi ve akşam sporlarını hatırlamayı seviyorum.

Sonra 4 Temmuz “Şanlı 4. Gün” gelirdi. Bağımsızlık Bildirgesi'nin okunması önceden ayarlanırdı ve herkes bu şerefe kimin sahip olduğunu bilirdi. Bu olay her seferinde ruhlarımızı tahrik ederdi. İngiltere kralı III. George gibi alçak bir herifin yaşamasına izin verilmiş miydi diye merak ederdik. 4 Temmuzu yitirdik. Hâlâ daha 4 Temmuz günü, daha az barut daha çok vatanseverlikle ihya edilmeye layık bir gündür. Mr. Bowen, başlattığı Woodstock Kutlamaları'yla asil bir örnek sergilemektedir.

Seçim Günü bir bayramdı. Her defasında seçim kekimiz olurdu ve çocukça sporlar yapardık.

Fakat her yıl topladığımız gün büyük gündü. O zamanlar bir asker alayı tertip edilirdi. Bu tamamen gözlerimizin “savaş durumunu ve ihtişamını” görmesi için tanınan bir ayrıcalıktı. Herkes oraya giderdi. Eğer savaş boyaları ve savaş tüyleri içindeki Kızılderililerle taklidî bir savaş yapılyorsa bu bizim için

fevkalade heyecanlı olurdu.

Zannedersen 10-11 yaşlarındaydım. İyi hatırlıyorum bir sabah öyle bir toplanma gününe gitmek için yola yalnız çıktım. Ağabeyim hastaydı. Evdeki işlerle uğraştığımdan geç kalmıştım. Komşu çocuklarının hepsi gitmişti; ben önemsememiştim. Canım annem zencefilli çörek, top kek gibi şeyler almam için bana yedi kuruş verdi. Bir kuruş o zamanlar, şimdiki satın alma kudretinden daha kudretli bir paraydı. Bunu verirken de “Cyrus, belki Mrs. Farrar’ın* bağış kutusuna bir ya da iki kuruş koyarsın” dedi.

Tek başıma yorgun argın yürürken sormaya başladım: “Bir ya da iki kuruş mu bırakacağım kutuya? Keşke annem bir ya da iki dememiş olsaydı. Sonunda iki kuruşa karar verdim ve rahatladım. Beş kuruş yiyeceklerime ve daha ötesine yetecekti. Fakat bir süre sonra vicdanım bana işkence etmeye başladı: “Beş kuruş senin için, iki kuruş kâfir çocukları için! Beş kuruş zencefilli çörek için, iki kuruş ruhlar için!” Böylece dört kuruş çöreklerle, üç kuruş ruhlara dedim. Bu kararında da uzun süre sabit kalamadım. Beş kuruş çöreklerle, dört kuruş kâfirlerin ruhlarına dedim. Aptalca gururum olmasaydı parama burada bir sınır koyacaktım. Neymiş efendim, çocuklar bende sadece üç kuruş olduğunu anlayacaklarmış! Fakat Mrs. Farrar’ın açık kapısı önündeydim ve bağış kutusu da oradaydı. Elimde yedi kuruş vardı. Dedim ki, “Lanet olsun! Hepsini kutuya boşaltacağım ve artık bu konuda canımı sıkmayacağım.” Sonra dediğimi yaptım ve hâlimden memnun olarak oradan uzaklaştım.

Yiyecek içecek tezgâhlarından uzak durarak oynadım. Saat üçe dörde kadar kendi kendimi askerî zaferle doyurmuştum. Evin yolunu tuttum. Gün ağardığından beri ayaküstündeydim. Sabah erken yaptığım kahvaltıdan sonra ağzıma hiçbir şey sür-

* Mrs. Farrar kasabanın en güzel kadınıydı. Bağış kutusu belki de onun bu özelliğinden yararlanıyordu. O bunu hafta içinde herkesin göreceği yerlerde bulundururdu.

memiştim. O yolu daha evvel hızlıca gitmemiş küçük bir çocuğun olabileceği kadar yorgundum. Alelacele eve girdim ve seslendim:

“Annee! Bir ayı kadar açım. Bugün yemek için ağzıma tek lokma koymadım.”

“Neden Cyrus? Sana verdiğim parayı kaybettin mi yoksa?”

“Hayır anne, sen onu bana doğru düzgün vermedin ki. Eğer sekiz ya da altı kuruş vermiş olsaydın onu yarı yarıya bölecektim. Ama sen bana yedi kuruş verdin, ben de bölemedim. Bu yüzden de hepsini kutuya attım.”

“Seni zavallı çocuk!” dedi annem, gözyaşları içinde gülümseyerek. Az sonra önüme öyle bir kâse süt ve ekmek konmuştu ki, sanki daha evvel hiç yememişim ve hiçbir hükümdar da yememişti. Annemin gözyaşlarının anlamı neydi acaba?

Hayatımın ilk yıllarına geri gidiyorum. Neyse, konumuza dönelim.

Toprağımız, Ekinlerimiz ve Hasatla Gelen Kış Hazırlıkları

Gelecekteki hasadımız Mayıstan Ekime kadar bizi çok derinden ilgilendiren bir konu olurdu. Bahçemiz bostan sebzeleri bakımından verimliydi. Meyve bahçemiz mebzul miktarda elmalar verirdi. 10-15 fiçı kadar elma şarabı yapardık. 40 kile özel seçilmiş elmayı da kış için kilerimize koyardık. Bunlardan yeşil ve koyu kırmızı olanlar baharda kilesi 50 kuruştan satılırdı. Fevkalade tatlı olan ve içi beyaz, dışı koyu bordo renkli elmalar ise bir dolara giderdi. Meyve bahçemizde seyrek de olsa tatlı elma ağaçları bulunuyordu. Bu elmalar tatlı elma şarabı için ayrı ayrı toplanır, özü kalana kadar kaynatılarak şeker pekmezi yapılırdı. Sonra bu, elma marmeladı yapmakta kullanılırdı. Uygun seçilmiş elmalarla sonuç daha lezzetli olurdu. Büyük ve tatlı bir elma

çeşidimiz vardı ki, dörde bölünüp pekmezin içinde demlendirildiğinde insanın iştahını kabartan bir çeşni hâline gelirdi. Sonbahardaki hasattan sonra elma marmeladı yapmak, elma ve bal-kabağı kurutmak ev halkını meşgul eden üretim faaliyetleriydi.

Her yıl 4-5 akrelik [1 akre=0,404 dönüm] toprağı sabanla sürerdik. Başlıca bölümler birer akrelik patates, mısır ve buğday şeklindeydi. Geri kalan yerleri de çavdar, yulaf, keten ve karabuğday sahiplenirdi. Keten tarlası çiçeklendiğinde, oranın güzelliğini hiçbir şey aşamazdı. Bu ihtişam şimdilerde New England'tan göçüp gitmiştir. Benim zamanımda yazlık kıyafetler evde imal edilmiş keten kumaşlardan dikilirdi. Bunun en kötü özelliğı kesinlikle yıpranmamasıydı, küçülene kadar giymek zorundaydık. Şayet 200 kile patates, 20 kile buğday, 30 kile (ayıklanmış) mısır, 12-15 kile çavdar, 20 kile yulaf; soframız için bezelye, fasulye ve karabuğday hasat ettiysek kendimizi erzak noktasında iyi donattığımızı düşünürdük. Tereyağını, peyniri, bir yağlı domuzu, yulağı, fasulyeyi bilhassa Portland'da paraya dönüştürürdük. Bunlardan başka sattığımız hiçbir şey hatırlayamıyorum. Bazen satacak bir tayımız ve bir çift kasaplık öküzümüz olurdu.

Çiftlikten Ayrılmama Karar Veriliyor

En sonunda nesnel bir soru gelip çattı: “Yaşça daha küçük olan oğlan ne yapmalıydı?” Çiftlik birine yetiyordu ama ikincisine yetmezdi. Öteki çiftliğimiz daha evvel bin dolara satılmıştı. Ne de olsa arkadan gelen çocuklara verilmesi düşünülmeyecek kadar taşlık ve rutubetli bir yerdi. Paranın bir kısmı ablalarımın eğitimine harcandı. Fakat tam karşımızdaki çiftliği bin dolara edinebilirdik; böylece annem ilk ödeme için beş yüz doları hazır etti. İki oğlunu hep yanı başında tutmak, sevgili dul annem için en hoş istikbal olacaktı.

Fakat bizim sadık hekimimiz, akıllı ve mükemmel insan

Dr. Gage, “hayır, bu çocuk büyümüyor. Üç yıldır hiç gelişmedi. Çiftlik işleri onu öldürecek. Onu eğitime veriniz” dedi. Giderlerimiz yüzünden bu imkânsızdı. Üstelik ben de bir çiftçi olacağım fikrinden hoşlanıyordum.

Nihayet Portland’da yaşayan eniştem Mr. Charles Farley’in müessesesinde gümüş kuyumcusu ve mücevheratçı olmam kararlaştırıldı. Annem gönlünün arzusunu ağlayıp sızlanmadan feda etmişti; meğer ki gizlice ağlamasın: “Ben senin burada bulunmandan çok mutlu olurdum Cyrus; ama Portland’a gitmenin en iyisi olacağını düşünüyorum. Ablan Rebecca’yla beraber kalacaksın; aksi takdirde gitmene izin veremezdim.”

Annemde de insanoğluna ait bencillikten bir parça bir şey bulunduğunu düşünüyorum. Ancak çocukları onun bu bencilliğinden herhangi bir şey kesinlikle görmediler. Annemin cenaze töreninde yaşlı pastör Rev. Lincoln Ripley şunları söylemişti: “Müteveffa kız kardeşimiz hakkında, söylemeye muktedir olabileceğim çok az şeyi söyleyebilirim. Şimdi onun tabutunun başında dikilirken, kırk yıllık ahbaplığımız içinde, farklı biçimde söylenmiş olmasını dileyeceğim hiçbir şey söylediğine asla şahit olmadım ve farklı bir şekilde yapılmış olmasını isteyeceğim hiçbir şeyi yaptığını kesinlikle duymadım.”

5 Ocak 1827’deki on altıncı yaş günümü evimde geçirmem gerektiğine ve ardından hayat mücadelem için hazırlanacağım yeni ortama gitmek için ayrılmama karar verildi. Bu olayda tamamıyla hüznün vardı ama yine de hepimizi teselli edecek yeterli ölçüde umut bulunuyordu. Evin her iki kızı da mutlu evlilikler yapmıştı. Şimdi ise iki oğuldan biri gidecekti. Bir annenin sevgisi buna denkti ve ne yapıldıysa neşeyle yapıldı. Hannibal ağabeyimle ben daha evvel hiç ayrılmamıştık. Bir gece hariç baba evinin çatısı altından başka yerde asla uyumamıştım. Bu benim için müthiş bir değişiklik olacaktı.

Lakin sonunda olaylı gün gelip çattı. Bavul toplandı, çarşıya gitmek için sahip olduğumuz türden şeylerle birlikte büyük kızıza yüklendi. Hannibal ağabeyimle ben de kendimizi bu yüke

ekleyecektik. Sabah saat beşte yola çıkacaktık. Portland'a 40 mil sürecek olan bu soğuk kış yolculuğu için Major Stone ile Mr. Amos Saunders'a katılacaktık. Evdeki son gün hepimiz için aşırı uzun geçti. Bu, şimdi başlanacak olan ve dünyanın etrafında gerçekleştirilecek bir seyahatten daha büyük bir olaydı. Fakat akşam oldu. Yapılacak son şey yaşlı kısrağı yemlemektir. Sabahleyin yemlenmeye çok az vakti olabilirdi.

Amcamızın kızı Almira Hamlin de bizimle birlikteydi. Yıllarca annemle birlikte kaldı. Hepimiz için büyük bir nimetti. Ara sıra yataktan erken kalkar, ateşi canlandırarak soğuktan uyuşmuş parmaklarımızı ısıtırdı. Çünkü biz, sanki özel kullanım için içerisine soğuk ithal edilmiş gibi görünen bir odadan aşağı inerdik. Kuru bir kuzeydoğu kar fırtınası çıkmıştı; hava buz gibi soğuktu. Annem başka grupların yola koyulmayacağından emindi. Bizim başladığımız her şeyi tamamlama konusundaki inatçılığımızı bildiğinden, şayet diğerleri gitmezse geri döneceğimize ve tek başımıza yola devam etmeyeceğimize dair bizden söz aldı.

Parçalanmaya hazır kalplerimizle, New England kayıtsızlığı ve soğukkanlılığıyla birbirimizden ayrıldık. Bu türden tecrübeler New England'lı bir kişiyi, tavlanmış çelik kalitesinde metanetli kılardı. İnsanı acıma ve üzüntü duygusunun eşiğine getiren tek fasıla, annemin bana bir Kitab-ı Mukaddes vererek, sesindeki titreklikle, bunu her gün okumamı istediğinde vuku buldu. Dilsiz dostlarıma "loş yanan bir fenerle"³ veda etmek için sessizce ve dikkat çekmeden ahıra doğru yürüdüm. Asil öküzümüzü ve sevgili ineklerimizi öptüm. Onlar ki güzel, dürüst ve Tanrı vergisi bir zekaya sahip mahluklardı. Hüzünlü bir veda oldu. Bu zayıf tarafımı, onu savunmaya yetecek yaşa gelinceye kadar kesinlikle dile getirmedim. Böylece benim çiftlik yaşantım kapanmış oldu.

³ "Loş yanan bir fenerle (lantern dimly burning)" ibaresini, yazarın, İrlandalı şair Charles Wolf'un *The Burial of Sir John Moore after Corunna* adlı şiirinden almış olması muhtemeldir. Ç.N.

Portland Yolculuğumuz

Yol arkadaşlarımız gitmeye karar vermişlerdi ve biz de hep birlikte yola devam ettik. O gün, öyle basit acılar çektiğimiz bir gün olmadı. Çok keskin bir soğuk vardı, yolculuk ağır ilerliyordu. Grubumuz, Portland'a yedi mil mesafedeki bir kasabada konakladı. Fakat yorgun, üşümüş ve aç olmamıza rağmen biz aceleci çocuklar durmayı reddettik. Ya gidecektik ya ölecektik. Portland'a kesinkes iki saatte ulaşabilecekken yol bize üç saat-ten fazla sürdü. Yolculuk sırasında yeni bir sıkıntı yakaladı bizi. Öyle ki, kendimizi bile unutturdu: Yaşlı kısırağımız muhtemelen çok yorulmuştu; serilip yattı ve oracıkta öldü. Sonunda on iki ya da on beş bin kişinin yaşadığı büyük şehre vardık. Moore'un otelini soruşturmaya koyulduk. Orası bizim hedefimizdi. Saat 9'a geliyordu. On altı saattir yoldaydık. O veya bu, hiç kimse böyle bir oteli tanıımıyordu. Ancak en sonunda bir adama rastladık. Durup bizimle kibarca konuştu: "Buradan itibaren üçüncü caddeden solunuza dönün, tam aradığınız yerin karşısına geleceksiniz." Geçtiğimiz ilk cadde çok dardı. Dedik ki, "burası bir keçi yolu, cadde değil." Onu hesaba katmadık. Lakin dört ya da beş tane daha geçip de onlardan sadece birinin cadde olarak isimlendirilebilecek genişlikte olduğunu görünce yeniden soruşturmaya başladık. "Sağa doğru dönün çocuklar ve sağınızdaki ikinci cadde aradığınız caddedir. Moore'un oteli oraya yakın."

Nihayet oradaydık ve bütün sıkıntılarımız bitmişti. Uzun yolculuğumuzu ve yaşadığımız kaygıları seyisimize anlattık. Atımıza iyi bakmasını rica ettik. (İsmi de değiştirdik). Onu örterek ısıttık ve iyi bir hayvan yatağı verdik. "Siz gidin ve dinlenmenize bakın çocuklar. Ben size ve kısırağınıza bakarım" dedi.

Ablamın evi belki iki dakikalık yürüyüş mesafesindeydi. Saat ondu ve biz en az on sekiz saattir uyanıktık. Yorulmamak insan tabiatında yoktur. Farley eniştem ve Rebecca ablam, şöminede parlak taşkömürüyle yanan ateşin önünde oturuyorlardı. Daha evvel ne şömine ne de taşkömürü görmüştük. Bizi

görünce çok şaşırdılar. Helak olmadığımıza hayret ettiler. Bizi ısıttılar ve karnımızı doyurdular. Ardından güzel ve sımsıcak bir odada uyumaya çekildik. Bir buçuk saat boyunca soğuktan zangır zangır titredik. Halbuki soğuk havalarda biz hep soğuk bir odada uyurduk. Üstümüz iyice örtüldüğünden sabahleyin sıcacık ve dinlenmiş olarak uyandık. Güzel bir kahvaltıdan sonra bu kocaman ve harikulade şehri görmek için dışarı fırladık.

Benim çiftlik hayatım bitmişti; şimdiki hayatım ise bir şehirde zanaatkâr olarak başlıyordu.

III. BÖLÜM

PORTLAND'DAKİ ÇIRAKLIK HAYATIM

Kahvaltıdan ve duadan sonra ilk ziyaretimizi elbette ahırda gerçekleştirdik.

Yaşlı kısırağımızı iyi bir hâlde bulduğumuz için memnun olduk. Bizi kişneyerek selamladı. Bir o kadar da “sizi gördüğüme sevindim çocuklar” demiş oluyordu. Yüklerimizi ve siparişlerimizi Mr. Burbank’a götürdük. Ağabeyimin ziyaretinin işle ilgili kısmı halledilmiş oldu. Bu samimi ve dürüst adam yirmi yıl önce iflas etmiş, babama 17 dolar borçlanmıştı. Uzun zamandır unutulmuş olan meseleyi şimdi gündeme getiriyordu. Bundan kesinlikle annemin haberi olmamıştı. Mr. Burbank annemin bu paradan yararlanamadığını söyledi. Yeniden zenginleşmişti. Haber annemi derinden etkiledi. Bu para ona sanki müteveffa kocasından gelmiş gibiydi; çünkü Mr. Burbank, böylesine kibar, doğru ve şerefli bir adamın dul eşine borcunu ödemenin bir zevk olduğunu söyledi. Annem “bir miktar bilinmeyen borç ödenmeden kalır. Fakat burada bilinmeyen bir borç kimsenin zoru olmadan takdim ediliyor” diye hayretini ifade etti.

İşimiz görülmüştü. Atı ahıra geri gönderip şehirdeki görülecek yerleri gezmek üzere dışarı çıktık. Gemileri görmek için elbette yolumuzu iskelelere düşürdük. Üç sancak direği olan ve kabasorta arması bulunan bir gemiyi uzaktan seçebiliyorduk. İki

direkli bir yelkenli, çok direkli bir yelkenli ve tek direkli bir yelkenliyi de fark edebildik. Fakat bunların hepsinin ötesinde bize ilginç gelen şey, “yollar üzerindeki”¹ bir gemiydi. Su yükseldiğinde bu geminin kızağa çekildiğini, sular yeniden yükselinceye kadar orada tutulduğunu bize bir adam söyledi. Ardından asma iskeleden bir halat çekilip bocurgata dolandı ve bir at, “yollar” adını verdikleri raylar üzerinde gemiyi çekmek için yürütüldü. Uzun süre bu işlemi seyrettik. At döndükçe dönüyor; bir oğlan topuk tarafından onu takip ediyordu. Gemi o kadar yavaş hareket ediyordu ki biz bu çalışmadan umudumuzu kaybetmiştik. Geminin bir kol boyu gitmesi için at kaç mil yürümek zorundaydı. Ama diğer yandan ne bir şamata ne de bir acele vardı. Uyuşuk bir oğlan atın yanı başında ıslık çalıyor, sadece at durmaya niyetlenince ona vuruyordu. Daha evvel boş bir ahıra yüz adet öküzün, sanki kıyamet kopuyormuş gibi “bağıra çağıra”, küfürler ederek, içki içerek ve boyundurukları kırarak çeyrek mil götürüldüğünü görmüştük. Burada ise bir gemiyi kuru bir yere doğru sessiz sakin götüren bir oğlanla bir at vardı. Kendimize göre bu bizim Portland’da görmüş olduğumuz en önemli şeydi.

Ertesi sabah ağabeyim eve geri dönme işlerine geç başladı. Çünkü o gün, yolun yarısından çok az fazlasını gitmeyi tasarlamıştı. Ağır bir seyahatte yolculuğu başarıyla sonuçlandıracak yeterli sakinliğe sahip olmuştu. Daha önce hiç ayrılmamış olan biz ikimiz demek ki ayrılıyorduk. Neler düşündüğümüzü birbirimize söyledik ve geriye hiçbir şey bırakmadık. Şimdi yollarımız ayrılıyordu. O, eğitimini kendi başına epeyce devam ettirdi. Matematik okudu ve usta bir arazi mühendisi oldu. İşine son derece bağlı ve kendi geliri ile geçimini temin eden bir insandı. Doğru olanı yerine getirme hususunda yeterince cesaret sahibiydi. Bu bakımdan o bana her zaman güç vermiştir. Kardeşliğimiz sonuna kadar mükemmel bir şekilde devam etti.

¹ Yazarın İncil, *Yeremya*, 6/16’daki “yollar üzerinde durun” ibaresine bir atıfta bulunduğu, muhtemelen misyonerlik bölgelerine gidip gelen bir gemiyi ima ettiği akla gelmektedir. Ç.N.

Gümüşçü Dükkânında Çıraklığa Başladım

O gittikten sonra gümüşçü ve mücevheratçı dükkânına girdim. Üç çırak vardı. William Haskins bizim köydendi. Saygın ve sevilen bir aileden geliyordu. Çıraklığını yeni tamamlıyordu. Mesleğinde olağanüstü bir yeteneği ve üslubu olan bir kişiydi. Ayrıca Thomas Hammond ile Edward Baker da çıraklı. Thomas hizmette bir yıllıktı; Edward ise her bakımdan cana yakın, zeki ve iyi bir işçiydi.

Bir ya da iki ay boyunca acınacak hâldeydim. Çünkü ürkek ve sıkıldım. Kendimi bu zanaatta hiç ilerleme kaydetmemiş gibi görüyordum. Ötekiler ise işi öğrenmişler ve iş onlara artık doğal geliyor gibiydi. "Acele etme. Önce bir şeyi iyice öğren, sonra onu hızlı yapmayı öğrenirsin" cümlesi bu dükkânın bir kanunuydu ve bana da büyük fayda sağladı.

Çok fazla satışı yapılan gümüş kol düğmelerinin, tüy kolyelerin ve bileziklerin kilitlerinin yanı sıra güzel bir gümüş kaşık da yapabildiğim zaman nihayet mutlu günlerim ışıldamaya başladı. Oradakilerden herhangi biriyle kaşıklar yapabiliyordum. Farley eniştem bu zanaatın her aşamasına aşina olmam noktasında beni cesaretlendiriyordu. Yirmi bir yaşıma gelip de işi öğrenmeyi bitirince bir ortaklık kuracak, mücevherat ve askerî malzemeler ithal edecektik. Avrupa'ya, Cenova'ya ve Paris'e gidecektim; bunu yaparken başarısız olmamalıydık. Bu bana büyük ve parlak bir istikbal gibi görünüyordu.

Arkadaşlardan biri, sabahleyin çok fazla gümüş onsu alıp geceleyin güzelce bitirdiği beş tane yemek kaşığını teslim etmekle böbürlendi. Aynısını ben de yapabilirim dedim. Bunun üzerine hepsi güldüler. Fakat Farley eniştem bana da gümüş verdi ve bunu denememe müsaade etti. Ben de canla başla uğraştım. Yaptıklarım gözle görülür biçimde güzel oldular. O kalınlıktaki üç yemek kaşığı bir kalfanın günlük işiydi. Arkadaşlarım benim incecik kolumda, o günün işini yapacak bir kas görmemişlerdi. Çünkü kaşık imalatı o zamanlar sağ kol işiydi. Bunu

şimdi makine yapıyor ve bir adam günde birkaç düzine kaşığı ortaya çıkarıyor. Kas liflerim çiftlikteyken birbirine bağlanmıştı ve yaradılıştan gelen bir dayanıklılık özelliğim vardı. Benden evvel babamın da bu özelliğe sahip olduğu söylenir.

Çırac Arkadaşlarım

Haskins'in kendi işini kurması dolayısıyla bizden ayrılmasından sonra Cutter adlı yeni bir çırac girdi imalathaneye. Kendi tecrübelerimden hatırlıyorum, ona elimden geldiğince hep dostça davrandım. Fakat ondaki aymazlık doğuştandı ve kökü kazınamıyordu; aksi takdirde adam olabilirdi. Bir ay zarfında, diğerlerinin bütün çıraclık devresi boyunca kırdıklarından çok daha fazla şey kırıp döktü. Aşağıda anlatacağım hadise buna bir örnektir:

Farley eniştem vitrin için bir cam levha alıp getirmesini istedi. Getireceği yer yirmi adım yoktu ama levhayı kırdı. Bir başkasını istedi ve Cutter onu da kırdı. "Üçüncüsünü kendi paramla alacağım" dedi ve gitti. Elindeki üçüncü camla dükkâna muzaffer bir edayla girdi. Camı yukarı doğru kaldırarak, ikinci camı nasıl kırdığını anlatmaya başladı; ve üçüncü cam da şangır! Dükkândan dışarı taşan bir gürültüyle zemine düşmüş, param-parça olmuştu. İşte Cutter böyle biriydi. Zeki de bir adamdı. En son, gemici olduğunu duymuştum.

Ondan sonra Kibby Dodge geldi. İşçi olarak iyi işler becerecekti. Lakin haddinden fazla komiklik yapma meraklısıydı. Para çekmecesinden para aşırıyordu. Yakalandığında bunu birçok defa yaptığını itiraf etti. Pek tabii o da işten çıkarıldı.

Daha sonra gelen Francis Edmands sevimli, nazik tabiatlı ve iyi bir insandı. Zannederim gerçek bir Hristiyandı. O ve ben ikinci katta askerî malzemelerin olduğu odanın köşesindeki bir yatak odasında kalıyorduk. Orada gece hırsızlarına karşı bir muhafız olarak uyurduk. Zavallı Francis o kadar gergindi ki, farele-

rin çıkardığı her gürültüyü hırsızların yaptığını düşünürdü. Beni o kadar sık uyandırıyor ki, Farley enişteme, ona evinde kalmasına izin verin diye yalvardım. Dükkânı tek başıma korumayı tercih etmiştim. İyi silahlandırılmışım ve ellerindeki mermi ve iri saçmayla kaç tane hırsız gelirse gelsin; dağıtabileceğime dair kendimden emin olduğumu hissediyordum.

Çağrıldığında hiç kimsenin duyamayacağı bir uzaklıkta olan bir gencin gece nöbeti tutacak olmasına rağmen belki de burası bütünüyle güvenli değildi. Ancak keskin nişancılığım la gurur duyuyor, bu riski almanın kahramanlık olduğunu düşünüyordum. Ne beni kimsenin vurduğu ne de benim başka birisini vurduğum altı veya sekiz aylık muhafızlıktan sonra bu görevden geri alındım. Hiç kuşku yok ki bunda ablamın etkisi söz konusuydu.

Benim yaşımda olan ve dostluğumuzun ölüm bizi ayırıncaya kadar sürdüğü çok az çırakla tanıştım. Adams Ilsley, Colesworthy ve Stackpole dürüst, özverili ve güler yüzlü arkadaşlardı. Hristiyanlığı hakkıyla yaşayan kişiler oldular ve güzel bir mücadelede savaştılar. Bu satırları yazdığım sırada (1893) sadece Colesworthy hayatta kalmıştı.

İlk Marifetlerim

İşimde ilerleme bağlamında mekanik kabiliyetimi tahlil etmeye imkân verecek şeyler hatırlıyorum. Bir çırak uygulama sayesinde birkaç şeyi iyi yapabilir ama yine de o bir teknisyen değildir. Ben gerçek bir teknisyen olmak için yanıp tutuşuyordum.

Pascal Brooks son derece mükemmel ve herkesçe sevilen genç bir manifatura tüccarıydı. Bir sabah erkenden bize uğradı. Mağazasının kırık anahtarını elinde tutuyordu. Anahtarın ucu kilidin içerisinde kırılmıştı. Ona “pirinçten bir anahtar dökeceğim, sert bir ucu olacak. Sonra testere ile kesip anahtar dişlerini dışarı çıkartacağım” dedim. İnanmadığını ima etti fakat dene-

meme izin verdi. İşin yarısını yapmıştım ki Farley eniştem geldi. Bana “devam et ve bitir” dedi. Denemek için Mr. Brooks’la gittim. Yaptığım anahtar müthiş bir kolaylıkla kapıyı açtı. Büyük bir zafer kazanmıştım.

Bir gün öğle vakti herkes yemeğe gitmişti. Ben de en genç cıracı olarak satış mağazasına bakıyordum. Köylü bir adam çıkageldi. Zedelenmiş ve yıpranmış bir gümüş saat getirmişti. Saatin dış kısmını eski gümüş niyetine satmak istiyordu. Saatin mekanizmasını çıkardım ve tarttım. Adama bir buçuk dolar ödedim ve bunun bizim için bir değeri olmadığını söyleyerek mekanizmayı geri verdim. “Benim için de bir değeri yok” dedi ve bıraktı. Kırık dökük şeylerin bulunduğu kutuya atarken içerideki işçiliğin kendine mahsus parlaklığını ve mükemmelliğini fark ettim.

Saat tamircisi Mr. Titcomb gelince bunu ona göstererek, “Bir işe yarar mı bu?” diye sordum. Gayet ciddi olarak inceledi ve bundan daha güzel bir işçilik görmediğini söyledi. Bunu büyük bir zembereğe koyacak ve deneyecekti. “Şayet fatura tahsilatı üzerindeki komisyon ücretinden bir buçuk dolar alıyorsan, onu para çekmecesine iade et ve eski saatlerin içlerini çıkar. Senin bir saate sahip olabileceğini benden başka kim biliyor?” diye ekledi. Farley eniştem gelince bunu ona söyledim. Saate baktı; güldü ve şöyle dedi: “Bununla ne yapabileceğini görmek için şimdi senin gecelerin ve Cumartesi öğleden sonran var.” Mr. Titcomb usule göre nazikçe saati kurdu. Bir haftalık denemeden sonra hiçbir saatin bundan daha iyi çalışamayacağını ifade etti. Saat, rakkasından bir günde tek saniye bile şaşmamıştı. “Eğer o köylü ortaya çıkarsa ona anlatmak zorundasın” dedi, “zannedirim bu nadir bir saat. Sen o dış kasa ile hiçbir şey yapamayacak olsan, yalnızca bir saat sahibi olmakla kalmayacak, aynı zamanda en iyi saatlerden birine sahip olmuş olacaksın.”

Çok zor olan yegane şey, camı tutacak bir çerçeveydi. Yeni bir tane yapmalıydım. Bunda başarılı olursam menteşelerin üzerine lehimle tutturabilecek ve temiz, mükemmel bir iş yapabilecek miydim? Fevkalade başarılı oldum! Atık kutusunda eski

bir mühür ve anahtar buldum. Bunları parlattım. Ablam da bana siyah bir kurdele vermişti. Pantolonumun saat cebi harika bir saate kavuştu. Eski hırpalanmışlıklarının izleri saatin dış kısmında kalmıştı. Onları düzeltmemiştim. Fakat Portland'daki herhangi bir beyefendinininki kadar güzel bir saatim olmuştu. Onu nasıl elden çıkardığımı ve tekrar ele geçirmek için gösterdiğim beyhude çabalarımı ileride anlatacağım. Onun da bir hikâyesi var.

Bu hadiseden evvel bir yangınla uğraştım. Farley eniştem bana, içerisinde Meksika dolarları bulunan ağır bir çanta getirmiş ve şöyle söylemişti: "Bu dolarlarda % 20-25 oranında değer düşüren öğeler var. En büyüğünden bir maden eritme kabı al. Bir seferde 8-10 ons alacaktır ve bunu yapman için bir hafta gerekebilir. Ne zaman kazanırsan o kazanç senin olacak."

Bu fırsattan dolayı memnundum. Verilen işi üç gün içerisinde yapacağımdan emindim. Neredeyse beş günde bitirdim ama işin tam olarak nasıl yapılacağını öğrenmiştim. Ustamın hedefi de buydu. Ayrıca Tevrat'ın *Malaki* bölümü, 3/3'teki "Ve gümüş tasfiye eden ve temizleyen adam gibi oturacak..." cümlesinin manasıyla ilgili çok etkileyici bir de örneklem kazanmıştım. Süreç tamamlanınca erimiş kütle parlak bir yüzey tuttu. Öyle ki kabın içine bakınca yüzümü kusursuz biçimde yansıtıyordu. Oksit meydana getirecek ve parlaklığı karartacak bir alaşım kalmamıştı.

Şimdiye kadar benim ticaretim dikkate alındığında gayretli ve tok gözlüydüm. Kendime güvenim gelmişti. Beş yılım bittiğinde işe atılmaya hazır olacaktım.

Satıcı olarak gururum korkunç bir yıkıma uğramıştı. Öğle sularında mağazada yalnız başımayken çoğu defa önemli satışlar yapardım. Eniştem bu konuda bana iltifat ederdi. Bir gün din adamı gibi giyinmiş bir adam geldi. Bir gezinti arabasına binmişti. Atını çekiştirerek kazığa bağlarken onu gördüm. Sofra takımımızı görmek istiyordu. Beş dolara beyaz metalden imal edilmiş güzel bir kahve cezvesi satın aldı. Bana on dolar kâğıt para verdi, ben de ona beş dolar üstünü verdim. Farley eniştem

gelince, on dolarlık banknotun “batık” bir bankadan alındığını ve bir kuruş değeri olmadığını anladı. Eğer bankalar listesine göz atmış olsaydım bunu anlayabilirdim. Müşteriyi bulabilecek hiçbir iz yoktu. Bazıları onu arabasına inip binerken görmüş ve bir köy papazı olduğunu düşünmüşler. Hiçbir otelde konaklamamıştı. Beni müthiş derecede aşağılayacak şekilde cezveyi ve beş doları alıp götürmüştü. Bu, papaz kıyafeti içerisindeki biri tarafından aldatılmış olduğum yegane andı.

Kilise Hayatım ve Dr. Payson’ın Maneviyatıma Etkileri

Dinî yaşantımdan bahsetmeyi bilerek erteledim. O konuyu başlı başına ele almak istiyordum. Ağabeyim ve Rebecca ablam Dr. Edward Payson’ın kilisesine üyeydiler. Pek tabii ben de onlarla beraber kiliseye gidiyordum. Dr. Payson fiziki açıdan harap olmuş bir kişiydi; fakat zihinsel ve manevi açıdan böyle değildi. Arada sırada öğleden önceleri vaaz ederdi. Ancak öğleden sonraları verdiği İncil dersinde daima hazır bulunurdu. Cemaati, vaazlarındaki güçlü maneviyata ilaveten, ölmekte olan pastörlerinin hastalığıyla kahramanca savaşmasına da derinden muhabbet besliyordu. Bir bacağı ve onun çaprazındaki kolu felçliydi. Koltuk değneği kullanamıyordu. Her ne zaman dolaşmaya çıkarsa bir kişi yan tarafından ona destek olurdu. Bütün ağırlığıyla Diyakoz Coe’ya dayanarak geniş koridoru çıkardı. Yüzünde, çektiği bu büyük çilenin getirdiği sürekli ve sabit bir sabırdan kaynaklanan put gibi bir hareketsizlik görülürdü. Bu nedenle onun bilgi aktarması bazılarını gözyaşlarına boğardı. Kürsüden verdiği vaazlar, sesine ve hâline güç ve canlılık getirirdi. Kürsüye veda edişi o kadar dokunaklı ve etkileyici bir törenle oldu ki, gözyaşı dökmeyen birkaç kişi kalmıştı. Gözyaşı dökenlerden biri zannedirim “günahkâr” bir gençti.

Bu veda töreninde İncil derslerini mümkün olduğunca sür-

dürmeyi istediğini belirtmişti. Ona, her Pazar günü, giriş müsaadesi alamadıkları için geri çevrilen pek çok kişinin olduğu haber verilince, kilisesindeki bütün üyelerinden kiliseye gelmekten sıkınmalarını istedi. Açıkçası bu uygulama, kilise üyesi olmayan ve yer darlığı yüzünden içeri alınmayan kimselere yönelikti.

Ben de bu faaliyetle ziyadesiyle ilgilenir olmuştum. Dr. Payson İncil hakikatini öylesine açık dille anlatır, bizim kendi fikirlerimizin ve tecrübelerimizin içerisine o hakikati ikna edici biçimde öyle yerleştirirdi ki, ilgilenmemek imkânsızdı. Her zaman erkenden orada olur ve neredeyse hep aynı yerde oturdum. Fakat eğer benim varlığım başkalarını katılmamaya mecbur bırakıyorsa derslere gitmemeliyim diye düşündüm; bu nedenle ben de gitmedim. Pazartesi sabahı kilise üyelerinden biri gelip de “Dr. Payson neden derse katılmadığını ve kürsüden söylediklerini yanlış yorumlayıp yorumlamadığını öğrenmek istiyor” deyince çok şaşırdım. Bunun nasıl böyle olduğunu açık yüreklilikle söyledim. O kişi, “Dr. Payson şunu anlamanı istedi” dedi: Onun bu uyarısı bana ve benim gibi diğerlerine bir yer sağlamamış ve geri döneceğimi umuyormuş. Dr. Payson’ın beni, yani bu utangaç küçük köy çocuğunu düşünmesi, herhangi bir vaazın yapabileceğinden çok daha derin bir etki bırakmıştı üzerimde.

Ertesi Pazar kalabalık içeri girdiğinde her zamanki yerimdeydim ve çok geçmeden kilise lebaleb dolmuştu. Dr. Payson yine Diyakoz Coe’ya iyice yaslanmış hâlde içeri girdi. Oda enlemesine uzundu. Kürsü, sağ tarafın orta kısmındaydı. Coe onun oturmasına yardım etti; her şeyden önce yüzündeki teri sildi. Onun bu zahmet çekerek gelişi terlemeye sebep olmuştu. Yüzünün rengi solmuştu; ancak sararmaktan ziyade kararmıştı. Yüz kasları hareketsizdi; ceviz şeklinde oyulmuş görünüyordu. Bu durum, zannederim, sürekli, sabit ve kahramanca tahammülden şiddetli bir ağrıya geçişin neticesiydi. Nefes aldığı anda gözlerini sağ tarafa çevirdi; muhtemelen oradaki her kişiyi görerek bütün dinleyicileri gözleriyle taradı. Soluna döndüğünde ise gözünü

benden ayırmadığı görüldü. Gözlerimi yere indirdim; fakat yeniden baktığımda hâlâ bana doğru bakıyormuş gibiydi. Bunun ihtimali şu ki, şiddetli bir ağrının artışı bu bilinçsiz bakışı sabitlemişti. Kasıtlı veya değil, bu bakış ruhuma işledi ve bana şöyle diyordu: “Zavallı köy çocuğu! Bu şehre kaybolmak için mi yoksa kurtulmak için mi geldin?”

İlahinin söylenmesinden evvel “iki mütevazı yabancının kürsüden söylediklerini yanlış anladıklarına ve geçen Pazar burada olmadıklarına” dikkat çekti. Onları yeniden burada görmekten mutlu olduğunu ve yanlış bir izlenim alan başkaları varsa, onların da geri geleceklerini ümit ettiğini söyledi. Bu iki kişiden birinin ben olduğuma şüphem yoktu. Diğeri kimdi, hiç öğrenemedim.

Birkaç Seb'ten gününden sonra onun yerini bir yabancı aldı ve Dr. Payson'ın evinden bir daha asla çıkamayacağını haber verdi. Ölümsüzlüğe kavuşma umuduyla dopdolu bir hâlde, acı içinde kıvranan bedenini terk etmeyi bekliyordu. Uzun zamandır ölüm döşegindeydi ve müthiş ıstıraplar içerisindeydi. Buna mukabil yaklaşmakta olan ihtişamın [Cennetin] insanı ferahlatan düşlerini kuruyordu.

Daha evvel bahsettiğim saat tamircisi Albert Titcomb, Dr. Payson'ın ölümüyle beraber vuku bulan ve onu takip eden bir uyanış içerisindeydi. Kendisinin yoldan sapmış bir günahkâr olduğu hükmünden son derece etkilenmiş bir vaziyetteydi. Daha evvel hiç hissetmediği, her daim yakınında duran bir tehlike yüzünden şaşkına dönmüş biri gibi uyandı. Fakat İsa'nın bizim kurtuluşumuz olduğu, sonsuz güvenliğin O'nda olduğu ve O'nsuz ebedî bir yıkım içerisinde olacağımız gerçeğini apaçık bir şekilde öğrendiğinde İsa'yı tarif edilmez bir sevinçle kabul etti. Ondaki bu değişim, hiç kimsenin farkına varmamasına imkân olmayan bir dönüşümdü.

Sonradan ve daha yavaş bir adımla Mr. Titcomb'u takip ettim. Benden aylar önce kiliseye üye oldu. Ancak bu yolda bana büyük yardımı dokundu. Yol boyunca beni taşıyacak aşırı dere-

cede kuvvetli birtakım harikulade etkiler istiyordum. Arkadaşım Horatio Ilsley hemen hemen aynı tecrübeleri benimle birlikte yaşadı. Ben Portland'a vardıktan bir yıl dört ay sonra 6 Mayıs 1828'de Horatio'yla birlikte kiliseye katıldık. Ağabeyim de aynı tarihlerde Waterford'taki kiliseye üye oldu. Dinî alandaki bu birlikteliğimiz yakınlığımızı daha da pekiştirdi.

Dinî Okumalarım

Portland'a geldikten kısa bir süre sonra okumalarım dinî bir yöne kaydı. Öteki kitaplara çok az ilgi duyuyordum. Philadelphia'daki Franklin Enstitüsü'nün çıkardığı bülteni sadakatle okuyor ve yeni buluşları takip ediyordum. Lakin bunun ötesinde o buluşlardan neredeyse hiçbir şey hatırlayamıyorum. Kitab-ı Mukaddes'i yeni bir kitap sadedinde inceleyerek okudum. Yazar Doddridge'in *Expositor* [Yorumcu] ve *Comprehensive Commentary* [Kapsamlı Tefsir] adlı eserleri çok değerli yardımcılardı. Fakat tesadüfen Jonathan Edwards'ın² *History of Redemption* [Ke-

² Jonathan EDWARDS (1703-1758): Adı Amerika'daki Büyük Dinî Uyanış ismi verilen dindarlaşma hareketiyle anılır. Connecticut'ta bir din adamının oğlu olarak dünyaya geldi. On üç yaşında Latince, Yunanca ve İbranice öğrendi. On altı yaşında Collegiate School of Connecticut (sonradan Yale olmuştur) okurken dinî-felsefi görüşlerini belirlemeye ve geliştirmeye başlamıştır. Daha sonra ilahiyat eğitimi aldı. 1724'te Yale'de kıdemli öğretmen oldu. Velut bir yazardı. Gününün on üç saatini çalışma odasında geçirirdi. Misyonerlik de dahil pek çok görevde bulundu. Howard J. Sainsbury, "Jonathan Edwards", *Hristiyanlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 442. Yazar Hamlin'i ve o dönemdeki pek çok kişiyi etkileyen Edwards'ın görüşlerine dair şunlar kaydedilmiştir: Edwards'ın felsefi düşüncesinin özünde neyi ifade etmeye çalıştığını anlayabilmek için "Tanrısal Akıl" ve "Tanrısal Sanat" kavramlarının üzerinde durulmalıdır. Daha en başta Tanrı'nın kutsallığı hakkında fikir sahibi olmakla, bu kutsallığın güzelliği ve yüceliğinin duyumsanması arasında bir ayrım yapmaktadır. Balın tatlı olduğuna dair rasyonel bir yargıda bulunmakla, onun tatlılığının hissedilmesi arasındaki fark gibi, kutsal aşkın insanda tecrübe edilmesi de akıl ile kalbin beraber yürüttüğü bir iştir. Tanrı'nın güzelliğinin ve mükemmelliğinin kalp tarafından duyumsanması, insanda ona dair bir "anlam"ın belirmesine vesile olur. Ancak burada Edwards'ın kullandığı hissediş, "insanın Tanrı'ya kalbiyle

faretin Tarihi] adlı kitabıyla karşılaştım. Baştan sona okudum ve şöyle dedim: “Tarihi şimdi anlıyorum.” Dünyadaki büyük hadiselerin hepsi Tanrı’nın Krallığı’na atıfta bulunmaktadır. Tanrı, insanlık tarihinin bütününde yer almaktadır ve milletlerin hareketleri onun kontrolündedir. Milenyum günlerine kadar da öyle olacaktır. O zamandan bu yana benim okumalarım esas şeklini bu tarih bakış açısından almıştır. Edwards’ın ele geçirebildiğim bütün eserlerini okudum. Isaac Watts’ın³ *The Mind [Akıl]* adlı eseri, kişisel kabiliyetlerimi daha sistemli işlemeye beni yönlendirmede çok faydası olan diğer bir kitaptı. Kitabı en son ne zaman gördüğümü zar zor hatırlayabiliyorum; ancak akl-ı selim ile doluydu ve döneminde en üst seviyede kullanışlı bir eserdi. Şimdi adamakıllı bir araştırma yapmadan bir nüshasının bulunup bulunamayacağından şüpheliyim.

yaklaşması, Tanrı aşkının kâinata içkin olan aşkla özdeş olduğu düşünce-sinden hareketle ahlaki bir hissedistir. Orijinal ve ilksel bütün güzellik, iyilik ve mükemmellikler bu kutsal aşka toplanmıştır. Hakiki erdem, bu “Tanrısal Sanat”ın duyumsanması ile elde edilebilir. İnsanın aklı ve imanı arasında zorunlu bir bağ bulunmaktadır. Bütün idealar veya idea olarak “şeyler” Tanrısal akılda mevcuttur ve onda birleşirler. Bunlar mükemmel Tanrısal sanatın eseri olarak uyum içinde ve değişmez bir şekilde bulunurlar. Maddi dünya ve maddi şeyler ise Tanrısal akılda var olan hakiki varlıkların gölgeleridirler. Edwards’a göre insanın yapması gereken şey, sahip olduğu aklı imanı ile uyumlu bir hâle getirerek Tanrısal akla dönüştürmeye çalışmaktır. Mustafa S. Tüter, “Püriten Atalarından Bugünkü Amerikalılara Miras: Püritanizmin Teolojik ve Felsefi Kökenleri”, www.ekopolitik.org/images/cust_files/070522190444.pdf.” Görüldüğü üzere yazar Hamlin’in akademide ve ilahiyat okulunda şahit olduğu dinî uyanışlar bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ayrıca dinin özünden saptıklarını ileri sürdüğü Doğu Hristiyanlarına da bu bakış açısıyla yaklaşacağı hatırdan çıkarılmamalıdır. Ç.N.

³ Isaac WATTS (1674-1748): İngiltere’de Southampton’da doğdu. King Edward VI School’da Latince, Grekçe ve İbranice öğrendi. Bu sıralarda ilahi yazmaya eğilim gösterdi. İlahiyat eğitimi gördü. İngiliz ilahi besteciliğinin babası olarak nitelendirilmektedir. Mantık üzerine yazdığı bir ders kitabı yıllarca Oxford, Cambridge, Harvard ve Yale üniversitelerinde okutuldu. 1707’de *Hymnes and Spiritual Songs*, 1715’te *Divine Songs* (çocuklar için), 1719’da *Psalmas of David* adlı ilahi kitaplarını yayınladı. Ç.N.

Kiliseye Üye Oluyorum

Arkadaşım Horatio Ilsley'le birlikte kiliseye üye olmayı düşünmeye başladığımızda, dinî bir hareketi amaçlayan ve gençlerden oluşan bir cemiyete katılmaya davet edildik. Tamamı genç olan üyelerin yaklaşık yarısı evliydi. Cemiyet her hafta üyelerden birinin evinde toplanıyordu. Bir hedefi de, Dr. Edward Payson'ın Bowdoin Kolej'de okuyan oğlu Edward'ın eğitimine katkıda bulunmak adına sekretere birer buçuk dolar ödenmesiydi. Bir ihtimal bu para, üyeleri bir arada tutmak için alınıyordu. Mümtaz bir şahsiyet olarak ve defalarca Boston'a ve New York'a davet edilen Dr. Payson gibi biri, halihazırdaki kullanımının ötesinde paranın üzerine hiçbir değer koymazdı. Hem oğlunun eğitim masrafları para veren üyelere çok ağır gelmeyecekti. Birliğin bu amacı gizli tutuluyordu ve muhtemelen Edward bunu şahsen hiç öğrenmedi. Bu hususta Horatio ve ben onur üyeleriydik, ama dua toplantılarında sürekli sıra almak zorundaydık. Bu "Haçımızı yüklenmek"⁴ idi; lakin bunun bizim için yararlı olduğunu biliyorduk. Fevkalade bir ikramdı ve bize gösterilen gerçek bir Hristiyan ilgisiydi. Bu ilgi, cemiyetin o asil üyelerini, Horatio ve Cyrus adlı iki oğlanı arkadaşlıklarına dahil etmeye yönlendirdi. Burası bizim için en mükemmel okuldu ve ikimizi de İncil vaizi yapmıştı. Gerçi o zamanlar böyle bir düşünce aklımıza gelmiyordu tabii.

İlk yarım saat toplu hâlde icra ediliyordu. Doğrudan kilisenin faaliyet alanları, Pazar okulu ve diğer Hristiyanlık çalışmaları üzerine sohbet edilirdi. Ardından duaya geçilirdi. Bir kişi, seçilmiş bir bölümü okur ve kısaca genel açıklamalar yapardı. Sonra bu iki oğlan da dahil herkes birkaç kelam eder ya da bir soru sorardı. Saat 9'da kısa bir dua ile akşam sona ererdi. Bu toplantıyı diğer toplantılardan daha sabırsızlıkla bekliyorduk. Bir

⁴ Bu ibareyle yazar *Matta*, 16/24'e telmihte bulunmuş olmalıdır: "İsa şakirtlerine dedi: Bir kimse arımdan gelmek isterse kendisini inkâr etsin ve Haçını yüklenip arımda yürüsün." Ç.N.

toplantıda 15-20 kişi oluyorduk; üye sayısını bilmiyorum. Üyelerden bazılarının isimlerini eksiksiz hatırlıyorum: Isaac Smith, John Smith, William Cutter, David Cutter, Eben Steele, Erastus Hayes, Albert Titcomb, John Codman, Pascal Brooks, Oliver Dorrance, Baker vd. Geçen altmış dört yıl, isimler üzerindeki en büyük silici olmuştur. Şimdi hayatta yalnızca ben ve Titcomb kaldık. Ben seksen üç yaşımı sürüyorum, o da doksan iki. Adı geçenlerin hepsi asil ve faydalı işler yapmış Hristiyan kimselerdi. Onları en aziz hatıralarım arasında muhafaza etmekteyim. Böylece hayat hem dükkânın içinde hem de dışında ağırbaşlı ama mutlu bir şekilde akıp gidiyordu.

Çıraklık Akşam Okulu

1828-1829 kışında şehirdeki okul binalarından birinde Çıraklık Akşam Okulu açıldı. Ustabaşı Libby ile Ustabaşı Jackson vardı. Ayrıca gönüllü öğretmenlerden büyük bir ordu meydana gelmişti. Düzenli derslere devam eden yetmiş çırak bir araya getirildi. Düzensiz gelenlere ise yol verildi. Gönüllü öğretmenlerden bazıları sebatkâr bir karaktere sahiptiler. Sabun imalatçısı Ben Fernald neredeyse bir dehaydı. Kaba ve kendini beğenmiş biri olsa da özverili, usanmaz ve takdire şayan bir öğretmendi. Dilbilgisi bölümünü bana Mr. Greene öğretti. Mükemmel bir öğretmendi ve coşku dolu bir insandı. Kişiliklerini hatırladığım başka iki öğretmen daha vardı, fakat isimleri neydi? Çırak arkadaşlardan Colesworthy onları hatırlayacaktır; çünkü o her şeyi hatırlıyor.

Bu okula gidip gelirken bir zorluk yaşadım. Dükkânda benim dışımdaki herkes akşam yemeğine giderken ben satış mağazasında duruyordum. Onlar döndüğünde benim için yemeğe gitmek ve tam vaktinde akşam okuluna olmak imkânsızlaşıyordu. Akşam yemeğini feda ederek veya dokuzu yirmi geçeye (okuldan sonra evde olabildiğim en erken vakitti bu) erteleyerek so-

runu çözüyordum. Bu iyi bir şey değildi; ancak benim canımı da zora sokmuyordu. Çünkü bunu gönüllü yapıyordum. Şayet başkaları tarafından akşam okuluna gitmeye mecbur tutulsaydım, bu durumu zalimce ve insafsızca diye kınardım.

Hayatta karşımıza garip tesadüfler çıkar. Bir akşam hızlı adımlarla okula giderken Tevrat'taki *Süleyman'ın Meselleri*'nden [22/29] şu cümleleri tekrarlıyordum: "İşinde usta olan adamı görüyor musun? Öylesi, sıradan kişilere değil, krallara bile hizmet eder." "Şimdi" dedim, "bu ifadeler genel anlamıyla doğru değil. Hiç şüphesiz ben işimde usta biriyim, fakat kralların huzurunda asla bulunmayacağım. Bizim krallarımız yok ki." On dokuz sene sonra Sultan Abdülmecid ile onun Boğaz'daki sarayında konuşurken bu küçük olay aklıma gelivermişti.

Ders döneminin bitmesinden bir iki hafta önce, Mart ayı olması lazım, "Dinde Yeri Olmayan Yemin" hakkında en güzel denemeyi yazana bir birincilik, bir de ikincilik olmak üzere iki ödül kondu. Rebecca ablam bu yarışma için yazmam konusunda beni teşvik ediyordu. "Ama abla, sen de biliyorsun ki ben daha evvel hiçbir şey yazmadım. Yetmiş tane çocuk var. Bazıları geometri ve denizcilik dersi alıyor. Gülünç duruma düşerim sonra" dedim. Lakin o, benim Hristiyan bir genç olarak gençler arasında yaygın olan bu günaha karşı yazmam gerektiğinde ısrar etti. Mademki bir vazifeydi, boyun eğdim. Belirli bir akşam yazıları teslim edecektik. On altı kişi makalelerini teslim ettiğinde ben memnuniyetle kendiminkini vermekten vazgeçecektim. Birincilik ödülü; fildişi kulpu ve başlığı olan gümüş bir kalem, diğeri ise bir kitaptı. Okul kapanmadan üç akşam önce Jackson Usta dikkat çağrısında bulundu ve şunları söyledi: "Her yarışmacı ödül için yazısını, açık seçik olarak, erkekçe bir sesle, hımlamadan ve kem küm etmeden okumaya hazırlansın. Bu ise yalnızca evde doğru bir uygulamayla yapılabilir. Herkes gelsin ve yazılı metnini alsın."

Benimkini aldım. Fakat ödül komitesinden biri ertesi gün arkadaşım Colesworthy'e "Hamlin'e söyle, birincilik ödülünü o

aldı: sen de ikincisin. Hiçbir şey söylemeyin ama hazır olun” dememiş olsaydı bu hazırlığı yapıp yapmayacağımdan emin değildim. Hayretten ağızım bir karış açık kalmıştı. On altı zavallıya acımıştım.

Olaylarla dolu gece geçip gitti. Şehrin bütün ileri gelenleri oradaydı; fakat tam seçkin beyefendilerin yapacakları kapanış konuşmalarına sıra geliyordu ki, uzaklardan tiz bir çığlık duyuldu: “Yangın var! Yangın! Yangın var!” İnanılmaz derecede kısa bir sürede Jackson Usta tören yaptığımız okulda tek başına kalmıştı. Sonrasında alevlerin oraya hiç kimse varmadan sönmüş olması düşündürücüydü.

Maddi değeri açısından önemsiz olan bu ödülден hoşnut olduğumu inkâr edecek değilim. Böyle bir kalem o zamanlar yeni ve ilginç bir şeydi; belki yarım ya da dörtte üç dolara satın alınabilirdi.

Belli ki Ben Fernald, kararı günler öncesinden öğrenmişti. Çünkü o, açıklamalarını ustaca benim yazımdan aldığı dikkat çekici cümlelerle örmüştü. Böyle yapması bazen yüzümün kızarmasına yol açıyordu. Ufak tefek şeylerde yüzümün kızarması ise benim çok büyük ve nefret ettiğim zayıflığımdı. Yüzüm kızarmadan bir kızla tanışamazdım, bu nedenle onlardan kaçardım.

Diyakoz Isaac Smith Kilise Elçiliği Teklif Ediyor

Bir akşam Ebeen Steele’in evinden küçük bir topluluk dışarı çıkarken Diyakoz Isaac Smith’in beni bir köşeye çekip, “kilise elçisi olmaya hazırlanman senin vazifendir, bunu hiç düşündün mü?” diye sorması işte bu kış vuku bulmuştu.

“Hayır efendim, ciddi olarak değil”, diye cevap vermiştim.

“O hâlde senin bunu düşünmeni ve üzerine dua etmeni istiyorum”, dedi. Ardından niçin bunu düşünmem gerektiğine dair

bazı sebepler ileri sürdü.

Bir zaman sonra Diyakoz Smith yine benimleydi. Ona “Hayır! Ben eniştemle anlaştım ve üç yıldır ona hizmet ediyorum. Sonra özgür olacağım”, dedim.

“Fakat onun seni serbest bırakacağını mı zannediyorsun?”

“Buna gönüllü olacağını düşünmüyorum ve ona bunu sormak da istemem.”

Bununla birlikte onun sözleri içimde bir çatışma uyandırdı. O parlak umutlarımı kurban mı edecektim? Oysa başarılı olursam, annemi ahir ömründe nasıl da rahat ettirebilirdim! Üstelik bütün dünyalık şeylerin düpedüz boş olduğu düşüncesi de üzerime çöktü ve bugüne kadarki binlerce yılda en fazla onaylanması muhtemel şeyi yapmaya niyetlendim. Tanrı'ya, yolumu o kadar düz kıl ki, senin dileğini yerine getirirken hiçbir şüphem kalmasın diye can-ı gönülden dua ediyordum.

Jonathan Edwards'ın, aşağıya aldığım ve bizzat kendim uygulamak üzere kopyalamış olduğum kararlarından muazzam derecede etkilenmişim. Bunlar benim için dört İncil'deki hakikat hükmünde kararlar gibiydi:

Tanrı'nın şanı için, kendim iyi bir kâr elde etmek ve hoşnut olmak için en iyisinin bu olduğunu düşündüğüm her ne olursa olsun yapacağım. İster şimdi olsun, şu andan itibaren sayılamayacak kadar çok yıl olsun; vaktin ne olduğunu hiç dikkate almaksızın o işi yapacağım karara bağlanmıştır.

Vazifem olduğunu ve insanoğlu için en yararlı ve en güzel olduğunu düşündüğüm ne varsa yapmam karara bağlanmıştır.

Karşılaştığım her türlü zorluk ne kadar çok ve ne kadar büyük olursa olsun o vazifeyi böylece yerine getireceğim karara bağlanmıştır.

Evet, nihayet eniştem, bunun kendisi için bir hayal kırıklığı olmasına rağmen kendi vazife anlayışına göre hareket etmekte özgür olduğumu söyledi. Rebecca ablam uzaklara gideceğim fikrini çok derinden hissediyordu. Bunun üzerine çok gözyaşı

döktü ama yine de “Cyrus, senin gitmeni istiyorum. Tanrı’nın seni bu hayata değil, o hayata çağırdığını düşünüyorum. Ben bunun aleyhinde tek bir kelam etmem” dedi. Ne yapmam gerektiği ile ilgili olarak zihnimi az yormadım. Diyakoz Smith bana tekrar geldiğinde ona,

“Hayır. Bu konu hakkında daha fazla söz söylemeyin. Ben kesinlikle kilise elçiliği yapamam. İyi bir zanaatkâr olabilirim ve buna daha çok bağlandım.

“Ama bir deneme yazarak ödül kazandın, öyle değil mi?”

“Evet, buna ben de şaşıyorum. Fakat Diyakoz Smith, masraflar bunu mutlak surette imkânsız kılıyor. 15.000 dolardan az tutmayacak olan dokuz yıllık bir eğitimin üstesinden gelemem. Evimizden bana düşen pay, satılabilir bir konumda değil. Onun da üçte birini ancak temin edebilirim.”

“Öyle mi, bunu göz önünde bulunduracağım.”

Meseleyi kilisenin huzuruna getirdi. Kilise de, bin dolarla sınırlı olmak üzere bana yardım etmeyi oylayarak kabul etti.

Böylece sonunda hayatıma dair bütün planları gemiden denize attım; yenilerine başlama kararı verdim. Yeni planlarım dünyalık değil maneviyatla ilgili güzelliklere dair olacaktı. Bu ise insanın kalbinde büyük araştırmalar gerçekleştirilmeden yapılmazdı; lakin bu araştırma bir kere yapıldı mı bir dakikalığına bile asla pişmanlık duyulmazdı.

Bridgton Akademi’ye Hazırlanıyorum

Koleje hazırlanmam için Bridgton Akademi’ye gitmeme karar verildi. Evimizin altı mil civarında olacaktım. Ustabaşı Libby ilk çalışmalarım için birkaç tane ikinci el Latince ve Grekçe kitap buldu. Latince *Liber Primus*⁵ ve neredeyse hiç okunaklı olmayan

⁵ Liber Primus, Romalı devlet adamı, hatip ve filozof olan Marcus Tullius

kötü bir Latince sözlüğüm, bir tane Grekçe Yeni Ahit'im olmuştu. Yeni Ahit'in Neal Dow'dan geldiğine eminim. O zamanlar Neal, Portland'ın gelecek vadeden gençlerinden birisiydi. Meslekten dericiydi; fakat aynı zamanda okumuştı ve bir beyefendi. 1814'te Boston'da basılmış olan bu Grekçe Yeni Ahit, geçen gün bana geri geldi. Eline geçtiği öğrencilerin isimleriyle birlikte batıdan gönderilmişti. Benim adımlı ve 1829 tarihini gören son sahibinin oğlu, geçmişin bir yadigârı olarak onu bana yollamış. Bu kişi, ona sahip olanlardan hayatta kalan tek kişiydi. Bu hadise, Portland'a veda edişimin capcanlı bir şekilde hatırıma gelmesine yardımcı oldu.

Şaşkınlık hisleriyle ve müthiş bir hassasiyetle dükkâna, oradaki aletlere, mağazaya, iş arkadaşlarıma veda ettim. Şimdi sahneyi Bridgton için kuruyordum. Mayıs başlarıydı; evden ayrıldığımdan bu yana iki yıl dört ay geçmişti. Kendime soruyordum: Bu bir rüya mı, yoksa gerçek mi? Her şey değişiyor; planlar, beklentiler, ümitler, kararlar... Dünya değişiyor, hayat değişiyor. Mazi sanki bir rüya ve gerçek hayat şimdi başlıyor. On sekiz yaşımı dört ay geçmiştım. Son derece faal bir hayat sürmüştüm. Artık ders çalışmak için kolları sıvamaya ve bir dakikamı bile boşa geçirmemeye karar verdim.

Fatura tahsilatı üzerinden aldığım komisyon ücretinden, bin bir güçlkle topladıklarımın cebimde biraz para vardı. Tulumba ve makara imalatçısı 25 dolarlık faturasını ertesi gün ödemeye söz vermişti. Benim komisyonum bir buçuk dolar olacaktı. O akşam imalathanesi yandı ve kül oldu. Mağazamızın düz çatısına çıktım ve yangının tam da nerede olduğunu hemen gördüm. "Orada" dedim, "orada benim bir buçuk dolarım gidiyor." Kişi zamirinin, birinci tekil şahıs olması harikulade bir şeydir.

IV. BÖLÜM

BRIDGTON AKADEMİ

Akademnin müdürü Rev. Charles Soule nazikâne bir şekilde beni aldı ve akademnin tam üstündeki kalacak yer için Mr. Gould'a götürdü. Latince öğrenmeye henüz başlamış olan oğlu Stephen Gould'la birlikte bir odaya yerleştirildik. Stephen baştan sona iyi bir gençti, ancak derslerinde hızlı değildi.

Yolculuğumun bilet ücretini ödemeye yetecek kadar param vardı. Lakin para üstünden çok az kalmıştı. Kilise bu konuda herhangi bir şey söylememişti; ben de hiçbir şey yapmadan önce para sormayı istememişim. Mr. Soule'ın, haftalık 1.25 dolar tutan yurt masrafımla ilgileneceğini düşünmüştüm. Altı hafta sonra kısa bir tatil vardı ve ben pır pır uçan kalbimle anemi, ağabeyimi ve eski çiftliğimi görecektim. Fakat yurt faturasını ödemem gerekiyordu. Sevgili kol saatimi çıkardım ve Mr. Gould'a, ödeme için bunu alıp alamayacağını sordum. Bu iyi ve güvenilir eski nesneye karşı aptalca bir sevgi beslemiştim. Ama şimdi duygusal davranmaya vakit yoktu.

Evde geçen iki haftam hayat ve neşe doluydu; çalıştım, konuştum, yemek yedim ve uyudum.

Howard Amcanın Çiftliği

Haftada 1.25 dolardan daha ucuz bir tarife üzerinden yaşamayı ve kimseden yardım istemeden faturayı ödemeyi kararlaştırdım. Akademiden iki mil uzaktaki Howard'ların Çiftliği'nde kalma planlarıma, benimle aynı fikirde olan okul arkadaşım Isaac Carleton da katıldı. İki mil ya vardı ya yoktu; çünkü bu mesafeyi yarım saatte güle oynaya yürüyebiliyorduk. Yolun yarısı tamamıyla ormanın içinden geçiyordu. Burayı yirmi dakikada yürüyorduk. Yarıdan sonra orman kayboluyordu. Ancak nefes almamız zorlaşıyordu; zira yürüyüş için idmanlı değildik.

Howard amcanın karısı son derece kibar ve anneliğe daha önce gördüklerimden daha yaraşır bir kadındı. Rebecca Howard adında bir kızları vardı. Howard amca zeki, çalışkan bir çiftçiydi. Galiba onların yaşantısına değişiklik getirmiştik. Bu durum bizim olduğu kadar onlar için de memnuniyet vericiydi. Pencerelerinden keyifli bir manzara seyrettiğimiz özel bir odamız vardı. Yiyeceklerimiz boldu: Nefis tereyağı, peynir, süt, kaymak, ekmek ve diğer bütün çiftlik ürünleri...daha ne isteyebilirdik ki? Öğle yemeğimizi yanımızda götürüyorduk. Howard amcanın sevgili karısı öğle yemeğine, onlara ödediğimiz miktarın hak ettiğinden daha fazla emek veriyor, ilgi gösteriyordu. Bunu ona söylediğimizde tebessüm ederek, "gençler öğle vaktinde güzel yemek yemekten hoşlanırlar" diyordu. Ön taraftaki yamaçta birkaç tane yaşlı, hoş elma ağaçları mevcuttu. Akademiden dönüp de her zaman zevk aldığımız çayı içtikten sonra buradaki oturma yerlerinde, gün ışığı tamamıyla gözden kayboluncaya kadar ertesi sabahki derslerimizi hazırlardık.

Mahallede seçkin ve dindar bir kadın yaşıyordu. Evinde mahallelilerin katıldığı bir dua toplantısı yapılıyordu. Bu türden toplantılarda Metodist, Vaftizci, Cemaatçi kilise mensupları arasında hiçbir farklılık olmazdı. Biz onlarla "kabiliyetlerimizi gösterdik", onlar da bize faydalı oldular.

Howard ailesinden üzülerək ayrıldık. Çünkü Kasımın sert

rüzgârları bizi akademiye yakın bir yer aramaya sevk etti. Kaldığım sürenin masraflarını çeşitli şekillerde ödedim. Portland'daki eski dükkâna gittim ve evlenmek üzere olan Rebecca Howard'a yarım düzine yemek kaşığı, annesi için de gümüş kavisli bir çift gözlük yaptım. Bir diğer gözlüğü ise terzi Mr. Sawyer'e yaptım. Ağabeyim, Howard amcaya bir öküz sattı ve bütün faturaları dengelemiş olduk.

Ardından, kalmak üzere mükemmel ve sevgili müdürümüz Rev. Charles Soule'a gittim. Atının bakımını üstlendim, o da benim faturalarımı hafif tuttu. Bunun için değil ama o kibar, asil ruhlu ve Hıristiyan beyefendiyi muhabbetle yâd ediyorum. Değerli karısını da kesinlikle unutamam.

Akademi Ortamı

Akademideki yaşantımız ilginçliklerle dolu ve gerçek bir hayattı. Öğrencileri genç erkekler ve oraya bir amaç için gelen genç hanımlardı. Bu hanımlar konularını takip ederlerken ne sağa dönerlerdi ne de sola. Bazı şahsiyetleri kabaca anlatmak için ellerim kaşınıyor, fakat duraklamamam lazım.

Hepimizin gücünün ortaya çıkmasına sebep olan bir münazara topluluğumuz vardı. Akademiye bağışta bulunanlardan Dr. Farnsworth, tıpkı o zamanlar ufak bir öğrenci olan oğlu George S. Farnsworth gibi, münazaralarımızda her daim hazır bulunurdu. Ayrıca müdürümüz ve Müfettişler Birliği başkan yardımcısı Dr. Gould da bu etkinliklere katılırdı. Ötekiler meraktan gelirlerdi.

Ağustos toplantımız, elimizden geldiğince en iyi şekilde hazırlanmamız için kışkırtırdı bizi. O münazaralardan bazıları hâlâ hatırımdadır. Biri, Haverhill'li Henry Carter (şimdi Yargıç Carter) ile olandı; diğeri ise Solomon Andrews'leydi. İkinci söylediğim kişi eğitilmiş bir münazaracıydı ve benden on yıl kıdemliydi. Ona bir ya da iki kere makul söz söylememe rağmen o

hep üste çıkardı. Carter’la daha başa baş gittiğimiz ve ikimizin de birbirimize ölümsüz bir şeref kattığımız münazaralar, bana diğerlerinden daha yararlı olurdu. Genelde öğrenciler edebiyatla ilgili bu münakaşalardan müthiş faydalar devşirirlerdi. En iyiyi yapmaya mecbur edilmiş oluyorlardı ve gerçek eğitim de buydu. Üst sınıflarımızın bu etkinliğe fedakârca zaman ayırmaları beni onurlandırıyor.

Bir hafta yarısı, ertesi hafta da diğer yarısı olmak üzere haftalık düzenlediğimiz hitabet programlarımız bizim için oldukça sıkıcı bir hâl almıştı. Köyün süslü konuşabilen bütün kızları bu programlara gelmeyi ve ustaca sunduğumuz nutuklarımıza bütünüyle gömülecekleri yerde, çoğunlukla bizimle dalga geçmeyi adet edinmişlerdi. Biz öyle düşünürdük. Carleton ve ben, Thomas T. Stone’un Barış ve Savaş üzerine yazdığı vaazı baştan aşağı ezberlemiştik. Bunlar güzel vaazlardı, lakin bizi o genç kızlar kadar eğlendirmiyorlardı. Solomon Andrews’in, gevezelik etme ve dedikodu konusunda yarım saatlik seçme parçaları vardı. Biz üçümüz en sonda çıkalım diye planlamıştık. Andrews’le ben parçalarımızı o kadar canlı sunduk ki, Mr. Soule, galiba sırf onların uzunluklarına hayret etmişti. Carleton monoton bir ses tonuyla devam ediyordu. Yarı yoldayken Mr. Soule şöyle dedi: “Carleton, yeterli. Programdan atıldınız.” Bu, mükemmel bir şifa etkisi yaptı.

Bridgton’daki akademi hayatımın büyük lütuflarından biri olarak hatırladığım, son derece yavaş ilerleyen bir hocayla ders yaptığımızdır. Virgil’den on satır işlemek ona zor gelirdi. Daha evvel sadece *Liber Primus*’u okumuştuk, onun da hepsini değil. Gramerdeki alıştırma programımız da yetersizdi. Müdürden, benim ilerlememe izin vermesini istedim. Fakat o şu cevabı verdi: “Bu dersin iyice otursun, sonra öteki derslerde ilerlersin.” Böylece biz *Aeneis*’in¹ ilk cildini bitirdik. Baştan sona onun her satırını

¹ Roma İmparatorluğu’nun destanı olarak kabul edilen bu metin, Publius Vergileus Maro (kısaca Virgileus, MÖ. 70-MÖ. 19) tarafından kaleme alınmıştır. 12 cilttir. Troya Savaşı sonrası Troyalıların hâlini anlatmaktadır.

ezbere tekrarlayabiliyordum. Son dersin kapanışında Mr. Soule kitabı kapattı ve simsiyah çatık kaşlarının altından bana doğru bakarak alçak ve anlamlı bir ses tonuyla “ilerle Hamlin!” dedi. Bu eğitim ve alıştırılardan sonra elbette öteki ciltlerin üzerinden geçtim. Dönemin sonunda *Aeneis*’i henüz bitirmiştim ve yeniden gözden geçirmeden ziyaretçi heyet tarafından bu kitabın içeriğinden sınava tabi tutulmaya itiraz ettim. Gel gelelim Mr. Soule bu konuda acımasızdı ve ben heyetin huzuruna çıkmak zorundaydım. Herkes bilir ki, bir kitabın ilk birkaç satırı birbirine yakındır ve sınav heyetinin, diğer yerlerden ziyade bu ilk satırlarda kendisini daha güvenli bir zeminde hissetmesi epeyce imkân dahilindedir. Başka bölümle ilgilenmediler. Her kitabın birinci cildinden birkaç cümleyi hızlıca tercüme etmem gerekiyordu ve onlar da tatmin oldular. Böylesine kusurlu bir çalışma deliliyle yakamı kurtarmama izin verilmemesi gerekirdi.

Hafta Sonları Evimdeyim

Akademi yaşantımın büyük zevklerinden biri de her Cumartesi eve gitme ayrıcalığıydı. Güzel havalarda hep *Ayı Gölü* (Bear Pond) ve *Şahin Dağı* (Hawk Mountain) üzerinden karşıya geçerdim. Elimde sevgili tabancam olurdu. Keklikler, boz renkli sincaplar ve güz mevsiminde de güvercinler insanı avlanmaya kışkırtıyorlardı. Bir defasında koyu gölgeli bir patikada yalnız başıma ilerlerken, güzel bir keklik tehlikeden bîhaber bir tahta perdeden yola doğru yürüdü. Hemen ateş ettim. Bir de baktım çırpınmıyor, bilakis başı dimdik yerde öylece duruyor, şaşkırdım tabii. O güzel gözleriyle bana baktı; sanki şöyle diyordu: “Zavallı bir kekliğe, yeşil yapraklı sevgili yuvasındaki kısa ve mutlu hayatında zevk almasına izin vermedin.” Ardından parlak göz-

Mitolojiye göre ölümlü Anchises ile tanrıça Afrodit’in oğlu olan Aeneas’ın Truva’dan kaçışını ve bugünkü İtalya’yı kurmasını konu edinir. Bu açıdan Romalıların yaradılış destanı mahiyetindedir. Ç.N.

lerine ölüm indi ve başı düştü. Bir başka kekliği vurmayacağıma karar verdim ve bir daha da yapmadım. Kurşun, kanatların tam üzerinden omurga kordonuna zarar vermişti ve keklik bu yüzden kıpırdayamamıştı. Sanki bana serzenişte bulunmak için bekliyormuş gibi hareketsiz görünmüştü. Kararımdan, “zararlı hayvanların” tümünü hariç tutmuştum. Bir öğleden sonra Howard amcanın evinden, bir ayının çayırı geçip ağaçlara doğru koştuğunu gördük. Eldeki bütün kuvvetlerimizi harekete geçirdik ve dört silahlı adam onu kovaladık. Yönünü Hamlin’in Bağış Arazisi’ne doğru değiştirinceye kadar takip ettik. Grubumuzdan iki kişi köpeklerle beraber ertesi gün akşama kadar izini sürdüler. Fakat ayı kaçtı.

Kış iyice bastırıldığında Waterford’taki mahalle okulumuz Luther Farrar’ın öğretmenliğinde devam etti. Bir kolejın ikinci sınıf öğrencisi olan bu kişi, Yunan ve Latin edebiyatlarında uzmandı. Yunanca ve Latince öğrenmemde bana nezaret etmeyi önerdi. Sekiz veya on hafta evde kalacaktım. Müdürümüz, sınav için iki hafta içinde sık sık gelmemi talep etmişti. Yeniden çiftlikteydim ama derslerim beni ağır bir baskı altına almıştı. Akademi müdürümüz Mr. Soule, gelecek sonbaharda (Eylül 1830) Bowdoin Koleji’ne girmem için yapmam gerekenleri benim adıma ayrıntılarıyla planlamıştı. Planın akılcıca yapıldığı şüpheliydi, fakat bir yıllık harcamalardan bizi kurtaracaktı. Her sabah 5’te kalkıyor, saat 9-10’a kadar ders çalışıyordum; annem daha sonra ders çalışmama izin vermiyordu. Bu şartlar dahilinde baskı altında olmama itiraz için Mr. Soule’a gitti annem. O ise şunları söyleyerek anneme hayli tuhaf bir cevap vermişti:

“O çocuk asla çok çalışarak kendisine zarar vermez. O, öyle biri değil. Kolayca öğreniyor ve kesinlikle kendisini bunaltmıyor; zahmete sokmuyor, tam tersine boyunca gidiyor. Ayrıca o öyle iyi bir yürüyüşçü ve nişancı ki, asla açık hava istemeyecektir.”

Bu hükümde biraz abartı varsa bile, biraz da feraset bulunuyordu. Çünkü çok çalışıyordum ama kendimi hırpalamıyor-

dum. O yıl, önceki hayatımın herhangi bir yılından daha fazla büyüdüm. On yedi, on sekiz yaşındaki bir gençten daha büyük görünmeye başladım. Fakat ondan sonra bunun bir de ceremesini çektim: Büyüdükçe kıyafetlerim dar geliyordu.

Akademi hayatımdaki en hoş iki olaydan daha bahsetmem gerekiyor; ondan sonra bu konuyu bırakacağım.

Bir Cumartesi günü Şahin Dağı'ndan karşıya geçerken, manzarayı zevkle seyretmek için en tepeye çıktım. Uçurumun tam kıyısında kocaman bir kaya parçası fark ettim. Kolaylıkla yerinden oynatılabilir gibiydi. Ayı Gölü'ne yuvarlamak büyük bir şeymiş gibi göründü gözüme. Hannibal ağabeyim anlatmıştı: 4 Temmuz kutlamalarından birinde her yaştan bir grup genç bu kayayı aşağı devirmek için toplanmış. Yaklaşık altı inç [1 inç=2.5 cm] çapında birkaç tane ladin ağacı kesmişler. Bu uzun kaldıraçları kayanın bir kenarına yerleştirmişler. Fakat onu hareket ettirememişler. Kaya, alt tarafından bir ya da iki ayak kalınlığında yekpare çakıl taşlarının içine gömülüymüş. Çıkarmak için kazmaları ya da bahçe kürekleri yokmuş. Mağlup bir vaziyette geri çekilmişler, ancak günün birinde bu işi yapmayı kararlaştırmışlar. Dikkatli bir incelemeyle, tek parçanın sert bir yerde değil, bilakis en az bir ayak kalınlığında çakıl taşının üzerinde durduğunu fark ettim.

Ağabeyimle bir anlaşmaya vardım: Ertesi Cumartesi akşam yemeğinden hemen sonra keskin bir balta alıp Andrews'le buluşacaktık. Etrafta büyümüş olan gürgen ağaçlarından ucu sivri kazıklar yapacaktık. İkimiz uçurumun kaşına oturacak, üçüncümüz de öbür tarafa geçecekti. Böylece oradaki çakıl taşlarını ayıkladıktan sonra bahsettiğim büyük kaya parçasının o an tek başına ne yapacağını görecektik. Diğer kişi sivri kazıkları destekleyecekti ve böylece hepimiz nöbet almış olacaktık.

Bu işin üç, bilemedin dört saatte bitmesini umuyorduk. Merkezin sağ tarafındaki sert kaya ile bizim aşınmış kaya parçası arasına yeni düşmüş yuvarlak bir taşı keşfedince sonucun muhteşem olacağından emin olduk. Akşam yemeği için eve

gitme zamanıydı. Oradan ayrıldık ve iki tane ucu kıvrık demir çubuk ödünç almayı ve ertesi Cumartesi günü gelip işi bitirmeyi kararlaştırdık. O sırada biri, başka birinin burayı bulacağını, işi bitireceğini ve bütün krediyi alacağını ortaya attı. “Bu seferlik akşam yemeği kalsın” diyerek oraya tekrar gittik. Durum ciddi ve tehlikeli gibi görünüyordu. Bir kenardan bir şey eğilip oradaki insanı yakalayabilirdi; adam da imdat istemek için bir kereden fazla bağıramazdı. Bizden üçüncü kişi en ufak bir hareketi gözleyecek ve bizi uyarakı. Kayayı kaldırdık ve aşağı yuvarladık. “Hareket ediyoor!” cıglığı bizi gereksiz yere hiç vakit kaybetmeksizin aceleyle bir araya topladığında, biz bir başka kayayı aramaya başlamıştık. Binlerce yıldır uzandığı çakıl yatağından taban kısmını çıkarırken ilk başta yavaş ve gönülsüzce hareket etmiş gibiydi. Sonra ani bir devrilmeye, sürtmeden veya elektrik akımından oluşan alev tabakaları içinde, mecburi istikamet olan granit yolundan aşağı düştü. Giderken bir tümseğe varınca haşmetli ve zarif bir hareketle havada kavis çizdi ve yüz fit aşağıdaki sert granite şiddetle vurdu. Gök gürlemesi gibi bir sesle patladı ve parlak bir ışık çakarak üç büyük parçaya bölündü. Onlar da sıçrayarak gittiler ve ormanın içine girdiler. En büyük parça, ağaç tepelerindeki olağanüstü karmaşayla yolunu ilan etmişti. Biz ise kendimizden geçmiş öylece ayakta dikiliyor, bu büyüleyici ve göz açıp kapayıncaya kadar geçiveren manzarayı gözlemliyorduk. Bunun herhangi bir akşam yemeğinden daha iyi olduğunu söylüyorduk. Ertesi Cumartesi gelip büyük parçanın izini takip etmeye karar verdik.

Büyük parçayı, ağaçlık araziye girince sekiz inç çapındaki ağaçları, köklerine zarar vermeden kare şeklinde kesmiş hâlde bulduk. Hızı azalırken onları parçalamış, nihayetinde göle ulaşmadan evvel kendisinden büyük iki kaya parçasının arasına düşmüştü. Burada hiçbir akademi öğrencisi onun rahatını asla bozmayacaktı. Bu başarının efsanesi epeyce abartılarak civarda hâlâ daha anlatılmaktadır.

İçkiyle Mücadeleye İlk Teşebbüs

Evde geçirdiğim o kış boyunca içki içen bir grupta teması geçmiştım. Daha doğrusu Hannibal ağabeyimle ben birlikte irtibat kurmuştuk. Okul havalisinde içki içenlerle, içkiye karşı ölçülü davranmayı şiar edinmiş olanlar arasında şiddetli bir bölünmüşlük vardı. Ölçülü kesim, karşı tarafın adamlarını kazandı da anlaşmazlık sona erdi. Fakat bir gece ayyaşlar okulun bütün pencerelerini çıkarttılar ve kapıp götürdüler.

Kafiyeli yazmakta usta olan ağabeyim, onların bu cesurca davranışları hakkında, [Samuel Butler'in] *Hudibras* adlı destansı taşlamasını örnek alan bir tasvir yazdı. Mektubu gece yarısı götürüp kapının koluna astım. Mektubun hitap ettiği kişi bunun kimden geldiğini kesinlikle bilmiyordu. Mektubu büyük bir sevinçle bizim eve getirdi. "Hiç kuşku yok ki bunu şehirde bulunan bir Harvard öğrencisi yazmıştır" diyordu. Bunu bütün kasabaya yayarak bir öfke ve kahkaha tufanına yol açtı.

Fakat içkici cephe her şeyi eline geçiriyordu. Buna dur demek lazımdı. Bir Pazar akşamı diğer eniştem William Stone'un evindeyken aramızda bu meseleyi müzakere ettik. Bir kağıda, ayyaş diye isimlendirebileceğimiz 80 kişinin adını yazdık. 70 de alkolik ismi belirledik. 1.500 nüfuslu bir kasabada 150 kişi etmişti. Eniştem şöyle dedi: "Eğer sen bizim papaza, içkiden külliyen uzak durma konusunda haftada yahut on beş günde bir dizi konferanslar düzenlemeye bir an evvel başlaması için bir dilekçe yazarsan, yarın herkese dolaştırırım ve kaç adam onu imzalamış görürüm." Dediğini yaptım; o da 17 kişinin isimlerini temin etti. Ayyaşlar ve alkolikler, Pastör Douglass'ın söylemesi gerekenleri duymayı istediklerini söyleyerek dilekçeyi imzaladılar. Kasabanın en akıllı ve en güçlü genci olan William Warren dilekçeyi aldı ve ilave 40 ismi daha ele geçirdi. Pastör Douglass şaşkındı. Hiç gecikmeden toplantılar düzenlendi. Maharetle yönetilen bu toplantılara herkes güzelce devam etti. 1830 yılı ilkbaharında kasabada ilk kez İçkiden Uzak Durma Cemiyeti kuruldu. Bunun

harika ve mükemmel neticeleri hasıl oldu. Cemiyet pek çok kişiyi mahvoluşun pençesinden kurtardı ve gençlerin çoğunu bu ölümcül alışkanlıktan alıkoydu.

Bridgton Akademi'ye ve Müdür Soule'ın evine geri döndüm. Yaz döneminde ve son mücadelem boyunca orada kendimi evimde gibi hissetmiştim. Mr. Soule'ı, karısını, Bridgton Akademi'deki bütün arkadaşlarımı ve dostlarımı cana yakınlıkları ve sevecenlikleri dışında hiçbir şeyle hatırlamıyorum. Son dönemde Joseph Blake ile aynı odada kalmıştım. Onunla sonuna kadar candan iki dost olduk. Joseph emekliliğini geçirdiği Andover'de birkaç sene önce öldü. Bowdoin Kolej ona doktora unvanı verdi. Diğer arkadaşım Carleton, Bangor Klasik Diller Okulu'nda bir yer bulmuştu. Orası üç yıllık müfredatla teoloji eğitimine de elverişliydi. O da sadık bir İncil elçisi oldu. Sağlığının bozulması yüzünden çok çekti ve erken yaşta hayatını kaybetti. Oğullarının yararlı ve gönençli kişiler olduklarına inanıyorum.

Dönem bitti ve Bridgton Akademi'ye veda ettim; Waterford'a veda ettim; tekrardan çiftliğimize veda ettim. Fakat her bakımdan son derece farklı hislerle ayrılmıştım. Annem, yararlı bir hayata hazırlanıyorum ve tatillerde evde olacağım diye sevinçli ve mutluydu. Hannibal ağabeyimle sürekli mektuplaşıyorduk.

V. BÖLÜM

BOWDOIN KOLEJ

Sınavı korkuyla ve tir tir titreyerek dört gözle bekliyordum. O bilgili profesörler bana ne yapacaklardı, ya da benim hakkımda ne düşünüyorlardı? *Aeneis* ve *Georgica'lar*¹ adlı eserlerin orasından burasından yapılan Latince dilbilgisi ve Virgil sınavını rezil olmadan geçtim. Çiçero'nun hitabelerine geldiğimde pek çok yerde başarısız olabileceğimi biliyordum. Lakin şaşılacak şey, şansım yaver gitti. Metinleri hızlıca gözden geçirirken çok uzun ve zor cümlelerin yer aldığı bir sayfaya rastlamıştım. İlk okuduğumda tam manasıyla hakkından gelememiştim. Kendi kendime, eğer sınavda bu sayfadan başlatılırsam yüz kızartıcı bir şekilde başarısız olurum dedim. Kendimi bu sayfaya verdim ve sadre şifa olacak bir tercüme kaleme aldım. Sonra şöyle dedim: “Şimdi gelin Mr. Profesör ve beni buradan sınav yapın.” Sınavı yapan profesör o sayfayı açıp da şöyle söyleyince hayretler içinde kaldım: “Önce Latince telaffuz edebilirsen, bunun tamamını belki daha iyi kavrarsın.” Ben de öyle yaptım. Peşinden ona öyle bir istekle ve pürüzsüz bir tercüme sundum ki, “bu oldukça yeterli” dedi ve kitabı kapattı. Utancımdan kıpkırmızı olmuşum, çünkü ona şöyle söylemem gerektiğini biliyordum:

¹ Goergica'lar: Virgileus'un tarım hayatından bahseden şiirlerini topladığı eserdir. Dört cilttir ve MÖ. 29'da kaleme alınmıştır. Ç.N.

“Burası, Çiçero’dan o tarzda çevirmeye muktedir olduğum yegane sayfa.” Fakat söylemedim.

Coğrafya hariç, imtihanlarım beklediğimden daha az şiddetli geçti. Coğrafya her zaman benim zayıf noktamdı. Sınav hocası tam da cevap veremeyeceğim soruları sormuştu. Bununla birlikte koleje kabul belgemi bir defada aldım; Bowdoin Kolej’in birinci sınıfındaki yaklaşık 50 öğrenciden biri işte karşınızdaydı! Bu sınıf, daha evvel kabul edildiğim okulların en kalabalık birinci sınıfıydı.

Kolej Arkadaşlarım

Brunswick’e giden yolda Albert Cole’a rastladım. Maine eyaletindeki Saco şehrinden olan bu genç de birinci sınıfa katılacaktı. Hemen arkadaş olduk ve bu arkadaşlığımız bir ömür boyu sürdü. Eminim ahirette de devam edecektir. Kısa ama bereketli bir pastörlük görevinden sonra öte aleme göçtü. Woodford’lu (o zamanlar Woodford’s Corner idi) Edward Woodford, birinci sınıftaki arkadaşlardan bir diğerydi. Hassas bünyeliydi ama saf ve asil ruhluydu. Fiziksel zayıflığına karşı ömür boyu en kahramanca ve en uzun mücadeleyi veren bu arkadaşım hâlâ hayattadır. Onun bu mücadelesini ben bilirim. Biz üç arkadaş bir üçlü oluşturmuştuk. Bu seçkin arkadaşların ikisi de kolej boyunca beni tamamlamışlardı. Woodford akıllıca, izanlı değerlendirmelerde bulunan bir gençti. Yaşından daha olgundu; akıllı selim sahibi biriydi. Bir şeye hepimizden ziyade ilk ve son olarak o karar verirdi. Cole ile ben çok geçmeden Woodford’un bu sağduyusuna saygı göstermeyi öğrendik. Hastalığından dolayı vaktinin yarısını kolej dışında geçirmesine rağmen iyi dereceyle mezun oldu ve kendisiyle beraber mezun olan 35 kişiden daha uzun yaşadı.

Eski vali Parris’in ricasıyla oğlu Albert’ı, birinci sınıfımdayken oda arkadaşım olarak kabul ettim. O ailenin ebeveynine ve kızlarına her daim büyük bir hürmet beslemişimdir. Lakin

Albert canciğer bir dost değildi. Halbuki onunla ilk yıldan sonra da arkadaş olmayı istemiştim.

Geleneksel “Eşek Şakalarına” Karşı Asil Duruşum

Odalarımızda zar zor yerleşmiş, her bölümde ilk ezber derslerimizi vermiştik. Derken diğer sınıflardan bir arkadaş, okula ilk gelenlere yapılan eşek şakaları konusunda beni aydınlatarak bunları kibarca ve şaka gibi karşılamamı tavsiye etti. Bütün ruhum bu şakalara karşı isyan etmişti ve şöyle demiştim: “Odama zorla giren ikinci sınıfları kesinlikle vururum.” Bir keratadan ve ele geçirebildiğim öteki türden fırlatmaya müsait malzemelerden başka hiçbir şeyimin olmadığı doğrudur. Fakat kendimi savunma hakkımı korkakça teslim edip de, Fransız Devrimi’ne dayanan geçmişime leke sürdürmemeye karar vermiştim. Sınıfta da, durumun bilincinde olanlardan ikiye karşı bir oranda, eşek şakası yapacak olanlara karşı gerçekten karşı olanlardan ise üçe karşı bir oranda olumlu cevap verildi. Buna göre sonuna kadar kendimizi savunacaktık.

Kollarımızı değil ama iri yarı, ağır değneklerimizi ve elle etkili biçimde savurabileceğimiz türden atılacak şeyleri hazırlamıştık. Birbiriyle aynı odada yan yana kalanlardan bazılarının parolaları vardı. Bu sayede herhangi biri çok yakından üzerlerine geldiğinde diğerini yardıma çağırabilecekti. Karşı grup ise hiçbir ceza tehlikesi olmaksızın edepsizce, vahşice bir eğlence istiyordu. Kendi silahlarının kendilerine dönmesi ve bu fena davranışlarının kendi başlarına çökmesi noktasında karşılarında sert bir kararlılık görünce eğlence fikirleri tamamıyla uçup gitti. İlk senemiz süresince herhangi bir eşek şakası olayı yaşanmadı.

Şayet ikinci sınıftakiler daha fazla, birinci sınıftakiler daha az olsalardı çok çirkin çatışmalar vuku bulabilirdi. İkinci sınıftakiler, az olmaları yanında pek çok mükemmel kişiyi de aralarında barındırıyorlardı. Örneğin, Allen (ileride Girard Kolej müdürü),

Harris (ileride Bowdoin Kolej müdürü), John Pike, Ebenezer Parsons, James Means, W.T. Savage, Ben Tappan, S.H. Shepley, C.C. Farrar ve öteki beyefendiler ve bilim adamları. Bunlar böylesine vahşi tecavüzlerin tamamen ötesindeydiler. Eşek şakası yapacak olanlar da kendilerini aşağılık bir azınlık içerisinde buldular ve “basiret cesareten sayılır” sonucuna vardılar. Bu haylazlık sadece ertelenmişti; bir gün tekrar gün yüzüne çıkacaktı.

Derslerimi Takviye Etmem Lazım

Kolej eğitiminin, benim gittiğim hazırlık okulundan son derece farklı olduğunu hemen anlamıştım. Çok sıkı çalışıyor değildim ama yine de her şey düzenli ve ölçülüydü. Belirli bazı değişikliklerle birlikte günde üç anlatım dersimiz vardı. O zamanlar biz bir şeyi ayrıntılarıyla incelemek zorundaydık. Profesörlerimiz güçlü adamlardı. Yüzeysel ve üstün körü yapılan çalışmalar onların nefret ettiği bir şeydi. Prof. Smyth bize bilimsel aritmetik dersi verdi. Sayılar biliminin ve sembollerle gösterme kanunlarının üzerine harika bir ışık doğdu bende. Latince ve Grekçe dilbilgisinin sil baştan çalışılması zorunluydu. Üç yıldan beş yıla kadar hazırlık okullarında edindiğim sınıf arkadaşlarımdan bazılarıyla kıyaslandığımda bu konuda çok zayıftım. Kısa süre sonra gördüm ki mücadele için donanımlı değilim. Bana kanı kaynamaya başlamış gibi görünen Prof. Smyth’e gittim ve ona tam da ne düşündüğümü ve neler hissettiğimi söyledim. Ciddiyetle ve dikkatli nazarlarla beni dinledikten sonra şöyle dedi:

“Bu, baştan planlanmış olsaydı, bir ihtimal iyi olabilirdi; fakat sen şimdi koleje girdin. Birdenbire bir çalışma müfredatına dalamazsın yahut herhangi bir akademide senin planına tamına uygun bir sınıf bulamazsın. Neredeyse oradan devam etmek senin için en iyisi. Matematği kolayca kavırıyorsun. Latince ve Grekçe dilbilgisini de toparla; ötekilerle birlikte ikinci yıl seviyesine ulaşırsın.”

Her şeyi hesaba kattığımızda bu akıllıca bir tavsiyeydi. Kileden yardım talep etmeden –ki bunu yapmamaya kararlıydım- farklı bir kurs alacak maddi kaynaklarım yoktu. Diyakoz Smith ve Diyakoz Coe bana Eğitim Cemiyeti'ne başvurmamı önerdiler. Ben de başvurdum. Evden gönderilen paralarla çok şükür ilk dönemin sonlarına kadar geldim. Sınıf içinden ve dışından öğrencilerle bazı arkadaşlıklar kurmuştum. Zaman bu arkadaşlarımı daha sevgili hâle getirdi; lakin şimdi onların çoğu öte aleme göçtüler. Sayıları ne kadar da azaldı!

Öksürük Nöbetlerim ve Ev Tatili

Dönemin kapanmasından yaklaşık üç hafta önce kötü bir öksürüğe yakalandım. Yüksek ateş ve bilinç kaybıyla neticelenen bu öksürük kısmen saçma sapan akşam yemeklerinden kaynaklanıyordu. Bu yemekleri, oda arkadaşımın benim siparişim üzerine kulüpten getirdiği malzemeler arasından seçtiklerimle kendi başıma pişiriyordum. Büyük bir ekmek imalatçısı olmak alnıma yazılmıştı ama başarılı bir aşçı değildim. Geceleyin hayaller gördüm. Kolejin alevler içinde olduğunu düşündüm. Oda arkadaşımı almalı ve kaçmaya çalışmalı, öncesinde de bütün mobilyaları camdan atmalıydım. Kalktım; giyiniktim, önce ceketimi giydim. Ardından pantolonumun askılarını taktım. Ceketimin yaka uçları kulaklarıma doğru kalkmıştı. Arkadaşımı yataktan tutup kaldırdım. Fakat o kadar uykucu bir çocuktuk ki gerisin geriye yatağa döndü.

Çalışma masasını pencerenin karşısına taşıdım; fakat dışarıya çıkaramadım. Yardım almam şarttı. Yakacak odunlardan bir sopa alarak arkadaşım Cole'dan yardım istemek için yandaki odaya gittim. Kapısını yumrukladım. Gece yarısı olmasına rağmen o hâlâ ders masasındaydı. "Gell!" diye bağırdı. Dehşete kapılmıştı. O şaşkın bakışı bugün bile hafızamda canlıdır. O gece yaşadıklarımın her parçası, sanki tamamıyla katı gerçekmiş gibi

silinmez bir şekilde zihnime nakşedilmiş vaziyettedir. Sandalyesinden fırladı, kendine çekidüzen verdi ve “evet ya; onu derhal yaparız. Fakat bana bak! O ağaç sopayı istemiyoruz. Hepsinin icabına bakarız” dedi. Sakinleştirici bir tarzda kolunu boynuma doladı, beni geri yatırdı. Benim hasta olduğumu, doktora ihtiyaç duyduğumu, sessizce yatmam gerektiğini, Dr. Lincoln’ü çağıracağını söyledi. Dr. Lincoln o yörenin en iyi doktoruydu. Ancak gece mesailerinden elini eteğini çekmişti. Kesin olarak gelmeyi reddetti, ama Cole onu getirdi. Hasta karısını ve bütün ev halkını Cole’ün uyandırmasından korumak için gelmek zorunda kaldı.

Dr. Lincoln benimle tatlı tatlı konuştu. Yatak örtülerimden üç ya da dördünü çıkarıp havalandırdı. Elimi yüzümü yıkadı. Bu yolla eski hâlime epeyce gelmiştim. Bana kusturucu bir ilaç verdi. Ondan sonra güzel bir uyku çektim. Karısı da yemem için çok güzel yiyecekler göndererek ziyadesiyle nezaket gösterdi. Aralarında, fırında pişirilmiş elmalar da vardı. Bunlar iri oldukları kadar lezzetliydi de.

Birkaç gün sonra şöyle dedi: “Evine annenin yanına git. Burada sana göre bir yer yok.” Ben gittikten sonra Prof. Smyth’e, “o öğrencinin bir daha geri gelmesini beklememeniz lazım.” demiş.

Zevkli bir at yolcuğuyla ablam Rebecca’nın Portland’daki evine gittim. Bu, dünyanın en iyi hastanesine gitmekten daha iyiydi. Küçük Emily harika bir şekilde karşıladı beni. Bu güne kadar doğmuş kızların en alımlılarından biriydi. O zamanlar onların seslerini kesmelerini sağlayacak özelliklerim vardı muhakkak. Çünkü çocuklar genellikle benimle, hemen arkadaş oluyorlardı. Ablamın ihtiyar kayınvalidesinin yarıya kadar dolu bir ilaç şişesi vardı. Diğer yarısı, tam da benim düştüğüm duruma düştüğünde ona şifa veriyordu. Şimdi ise aynı şekilde ben almalıydım. Öksürüğüm bir anda rahatlamıştı. İlacı alıp eve götürdüm. Annemin mükemmel bakımı ve güzel, besleyici ev yaşantısıyla çabucak toparlandım. Derken mahalle okulunda ders vermem gerektiğini düşündüm. Bereket versin, okulların

hepsine öğretmen temin edilmişti. Ben de evde huzurlu bir kış geçirdim. Bu, yaptığım en iyi şey oldu. Ses organlarım tuhaf biçimde etkilenmişlerdi. Sesim çok kısıktı ve belli belirsiz çıkıyordu. Prof. Smyth tekrardan beni çok sıcak bir şekilde karşıladı ve Dr. Lincoln'ün önceden haber verdiklerini anlattı.

Hitabet hocası Prof. Newman beni derhal ses için özellikle de telaffuzumun açıklık kazanması için eğitime aldı. Bana verilen özel bir değeri bu. Birkaç haftalık eğitimden sonra Prof. Newman, kolejde benim eriştiğimden daha fazla telaffuz açıklığı olan başka hiçbir öğrenci bulunmadığını söyledi. Onun hatırasına hürmetler olsun! Sesim gibi el yazıma da bir şeyler bulmuştu. İlk yazdığım “ödevi”, ona yapılan eleştirilerle beraber geri almak amacıyla derse gittiğimde bana şöyle demişti:

“Senin tarzın, Kuveykır mezhebinden olanlar gibi sade ve açık seçik Hamlin. Senden tek isteğim biraz daha süslü yazman. El yazın genelde bir hayli karmaşık. Bir cümle var diyelim –daha çok bu bir kelime oluyor- o ne öyle?”

“O kelime karmaşık, efendim.”

“Evet, işte benim şikâyet ettiğim şey bu, dedi biraz şaşırarak.”

“Ya, o kelime karmaşık, efendim.”

Onu gücendirdiğimi anlayınca dedim ki: “Yani o kadar berbat yazdığım kelime, karmaşık kelimesidir efendim.” İştahla bir kahkaha patlattı ve ekledi: “El yazını, tarzın kadar açık seçik hâle getir. Sana en ufak bir şey söylemiyorum.” Fakir, çekingen ve mahcup bir kolej birinci sınıf öğrencisini nasıl cesaretlendireceğini biliyordu.

Okuldaki Öğrenci Toplulukları

Yılın ikinci döneminde okuldaki topluluklara girdik. Önde gelen iki edebiyat topluluğu Peucinian ve Athenian'dı. İlkini

seçtim. Bunlar birbirine rakipti ve rekabet muhakkak surette kötülükler ürettiyordu. Buna mukabil bu topluluklar, hayata hazırlık için güzel bir eğitim zeminiydiler.

İki de dinî topluluk vardı: Dua Çemberi ile İlahiyat Toplu-luğu. Son söylediğim, daha ziyade dine aykırı düşüncelerin birtakım tarihî bilgilerini, geçmiş çağların ve günümüzün inanç sağlamlığını işlemek amacına yönelikti. Bizler, uzanabileceğimizin yukarıdaki hiçbir şeyi hedef almamıştık.

Dua Çemberi, kolejdeki dinî unsurları herhangi bir fark gözetmeksizin bir araya getiriyordu. İçerisinde ne Cemaatçi kilise mensubu, ne Vaftizciler, ne Metodistler, ne de Presbiteryen kilisesi mensubu bulunuyordu. Topluluğun kolejdeki etkisi öyle kolay fark edilmiyordu, lakin çok büyüktü. Kolejde bir ordu dolusu gayretli, etkisi mükemmel olan Hristiyan öğrenci vardı. Onların faaliyetleri hayattayken kutsanmıştır.

Kavgacı Takımıyla Mücadelelerim

Kolejde ayrıca kabadayı, kavgacı gürültücü bir kesim de mevcuttu. Şeytan onları avucunun içine almıştı. Kolej mülklerini meydan ateşiyle yakarak, barutla havaya uçurarak tahrip etmeyi bir büyüklük ve erkeklik olarak düşünürlerdi. Öğretmen kadrosundakiler, kötü bir davranışı yalnızca yatıştırabilirdi. Bir işi başlatanların bulunmadığı bu yerde, zarar ziyan sıradan bir hâl almıştı. Her öğrenci her dönem bir ila bir buçuk dolar arası hesap pusulası ödüyordu. Bu miktar yılda üç-beş dolar tutuyordu. Nihayet biz isyan ettik. Bir birlik kurarak kaba kuvvetle bir süreliğine bu tahribatı durdurduk. Öğretmenlerimiz bunun için bize teşekkür ettiler.

Birinci sınıfımda değil ama daha sonraki bir dönemde bir öğrencinin kapısını kırıp paramparça etmiş ve şunları söylemiştim: “Yaptıklarından bu gece vazgeçmen için bu sana ilk uyarım; şayet bunu yapmazsan seninle meseleleri halledeceğim.”

Kolejin mali işler sorumlusuna ne yaptığımı ve zararları kabul edeceğimi yazdım. O ise kesinlikle benden bu zararları talep etmedi. Elbette bazılarının gazezine muhatap oldum. Fakat öğrenimimiz boyunca sakın dönemlerimiz de oldu. Kanunsuzluğu güçle bastırmaya hazır birtakım mükemmel kimseler hep vardı. Bu konuda Charles Beecher ve John Goddard'ın üstüne tanımıyorum. Ne var ki külhanbeyi tipler açıktan mücadeleyle yaşamıyorlardı. Hepsi de "vicdan, korkaklar yaratır" anlayışındaydı ve kanunun, hükûmetin ve kamuoyunun hepsinin kendilerine karşı olduklarını biliyorlardı.

Okul Birincisiyim

Birinci sınıfı bitirdiğimde, özenle ve sebat ederek çalışmak suretiyle sınıfımda doğru bir duruşa sahip olabileceğimi öğrenmeye başlamıştım. Gerçekten de bunu zaten yapıyordum. İlk dönem kapanmadan önce bazı çocukların "sınıfta kimin birinci geleceğine" dair yüksek sesle yaptıkları tartışmaya kulak misafiri olmuştum. H.B. Smith, Mel Weston, H.T. Cheever'ın hepsinden bahsedilmişti. Moses McLellan hakimane bir ses tonuyla yüksek perdeden şunları söylemişti: "Hepiniz yanılıyorsunuz beyler; bu sınıfın birincisi Hamlin olacak." Ardından gerekçelerini sıralamıştı. Yalnız onun bu müdahalesinin reddedilmediğini fark ettim. Hiçbir şey beni, vuku bulan bu hadiseden daha fazla şaşırtmamıştı. Cole meseleyi parmağına doladı ve bana "birinci sıraya oturmayı hedefle; bunu İsa ve davan için yap" dedi. Cole benim hırslımı bir parça harekete geçirdi ama gelin görün ki ben buna ne mümkün ne de cazip bir şey gözüyle bakıyordum.

İlk senem minnettarlık duygularıyla ve sevinçle sona erdi. Sıhhatim yerindeydi. Ders çalışmayı öğrenmiştim. Edindiğim bir alışkanlığım, lisanlar konusunda bana büyük yarar sağlıyordu: Anlatım derslerimden sonra hiç vakit kaybetmeden odamda oturuyor ve herhangi bir pasaj yahut kelime hakkında elde etmiş

olduğum ışığı saptayacak şekilde bütün dersi tekrardan okuyordum. Bu metot, benim uyum eksikliğime çözüm için yardım etti.

İlk Yaz Tatilim

Nihayet evdeydim; ilk tatilimin zevkini çıkarıyordum. Birinci sınıf bitmişti; ikinci sınıfın ağırbaşlılığı, zaten genç olan hâlim yüzüme yansımıştı. Çiftlik civarındaki her şey daha evvel görülmedik bir coşkuya bürünmüştü. Ağabeyim her şeyi düzene koymuştu. Ben de onun planlamalarına şevkle katıldım. Gurur duyduğu bir “domuzu” vardı. Onu semirtiyordu. Tam o sırada *The Oxford Democrat*’ta, bu semirme sürecinin başlangıcında domuzun kuyruğundan bir veya iki parmak kesilmesinin tavsiye edildiğini okumuştum. Hafif bir kanama olacaktı ama çok fazla yarar sağlayacaktı. Ağabeyime bunu yapmasını salık verdim. Ama gelin görün, o bu türden herhangi bir amaç için domuz ağılına girmezdi.

Çakımdaki büyük bıçağı açtım ve hiç beklemeden domuz ağılına girdim. Sol elimle kuyruğun kıvrımından tuttum. Azgın hayvan ağılın içinde fır döndü; öyle ki onu elimde zor zapt ediyordum. Buna rağmen kuyruğa bir kesik attım. Zafer kazanmışçasına başarmıştım; hem de iki değil, beş veya altı parmak keserek! O kadar çok kan kaybetmiş olan zavallı domuz ertesi sabah sadece sendeleyebiliyordu. Komşularımızdan birini çağırdık. “Bunu derhal öldürün, olduğu gibi domuz eti yapın” dedi. Fena hâlde utanç duymuştum ve vicdanım rahatsız olmuştu. Zavallı domuzu el yordamıyla yokladım. Ona verdiğim yayık ayrıntısını zoraki içti. Gidip bir kasap çağırmam lazımdı; taze domuz etine vakitlice sahip olmuştuk. Kuşkusuz benim üstüme fıkra üretildi. İşte bu benim kolejde “öğrendiklerimin” bir numunesiydi. Eniştem William Stone bu olayın üzerine gülmekten kırılmıştı. İki ya da üç yıl geçmeden beni New England’ın en büyük çiftçisi yapacağını söyledi. Benim için her şeyi düşünmüş. Kalbimi kır-

madan bana şaka yapabiliyordu. Mümkün olduğunca uysal bir şekilde payemi almıştım.

Okul tatilinde Pazar Okulu temsilcisi olarak, uzak mahalleleri ziyaret etmek ve Pazar okulları açmak suretiyle bir şeyler kazandım. İnsanları genelde hazır ve bekler vaziyette buldum; aksi takdirde hiçbir şey yapamazdım.

Burs Başvurularım ve Bir Akademide Ücretli Öğretmenliğim

Yukarıda da bahsettiğim gibi yardım için Eğitim Cemiyeti'ne başvurmuştum. Fakat cömert ve asil kuzenim Worcester'li Hon. A.D. Forster bana cemiyetten daha fazla yardımda bulundu. Okul döneminin bir kısmında da ondan yardım aldım.

Prof. Upham kendi ailesinin memleketi olan New Hampshire'ın Rochester şehrindeki akademide bir dönemliğine görev almam konusunda beni ikna etti. Sınıfıma mükemmelen devam edebileceğimi, yanı sıra elli ya da altmış dolar kazanabileceğimi söyledi. Onun basiretine daha evvelce öyle kani olmuş-tum ve paraya öyle ihtiyacım vardı ki, çaresiz razı geldim. Ancak bu büyük bir hataymış. Akademi konusuna gelince, itibar elde ettim; yine bazı değerli arkadaşlar edindim. Ancak derslerim zarar gördü. Her daim öğrencilere, tek bir gün bile derslerini kesinlikle bırakmamalarını tavsiye ediyordum. Akademi döneminin bitiminde Rochester'den Portland'a yürüyerek gittim. Bir gün 37.5 mil yürümüştüm. Bu benim günlük en uzun yürüyüşümdü. Benim kuralım günde 25 mil yürümekti ve buna uzun süre devam edebilirdim. Görevi ise yeniden denemeye hiç hevesim yoktu.

Portland'a vardığımda ağabeyimi, eniştemi, kız kardeşi Susan Farley'i tam da Kaptan Stallard'ın Florida gemisine binmek üzerelerken buldum. Kanada'nın New Brunswick eyaletindeki St. John şehrine kısa bir seyahate çıkıyorlardı. Beraber gitme tekliflerini kabul ettim. İlk defa denize açılıyordum ve ilk defa

Majesteleri IV. William'ın hakimiyeti altındaki topraklara ayak basıyordum. Denizi gördüm ve insanın midesini bulandırma gücünü hissettim. İngiliz sömürge toplumunu en ilginç hâliyle gördüm. Bu eğlenceli yolculuğu hâlâ hafızamda saklıyorum. St. John'daki med cezir görülmeye değerci.

İkinci Sınıftayım

İkinci dönem için mevsiminde geri döndüm. Sınavım, tatminkâr olsun veya olmasın kabul edilmişti. Artık sınıftan ayrılmamaya karar vermişim.

İkinci sınıftayımda eşek şakası hadisesi olmadı. Çünkü başından itibaren buna karşı kendimizi hazırlamıştık. İkinci sınıf, bir tekel hâline gelmiş olduğu için birinci sınıflar daha güven içerisindeydiler. İkinci yılda Prof. Longfellow'un² kütüphane asistanlarından biriydim. Cüzi bir ödeme yapılıyordu. Buna mukabil onunla mütemadiyen bir iki kelam ediyorduk. Onu, genelde bir yazar hakkındaki herhangi bir araştırma ortalığa çıkarıyordu. Ancak sürekli kendi araştırmalarıyla meşguldü. Yanına davetsiz ve izinsiz gidemiyorduk. Dünya çapında sevilen bir kişiydi ve hiç kimse onun yanına elini kolunu sallayarak girilmesini istemezdi.

² Henry Wadsworth LONGFELLOW (1807-1882): Özel okullarda ve Portland Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra 1825'te Bowdoin Kolej'i bitirdi. Öğrenciliği sırasında yazdığı şiirler bütün ülkelerde dağıtılan dergilerde yayımlandı. Çok yetenekli bir çevirmen olması hasebiyle mezun olunca bir süre Avrupa'da eğitim görmesi ve okulun çağdaş diller bölümünde ders vermesi teklif edildi. O da bunun üzerine Avrupa'ya gidip Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca öğrendi. 1829'da Bowdoin Kolej'de ders ve rmeye ve kütüphaneciliğe başladı. İkinci kez gittiği Avrupa'dan dönüşünde Harvard Üniversitesi'nde görev aldı. 18 yıl boyunca üstlendiği bu görevden sonra yazı çalışmalarını sürdürdü. Yazarlığa ilk kez Amerikan İngilizcesine tercüme ettiği Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eseri ile başlamış olan bu şahıs, *Fireside Poets* (Şöminebaşları Şairleri) adlı edebiyat akımında yer almıştır. Pek çok eseri bulunmaktadır. "Longfellow, Henry W.", *AnaBritannica*, c. 14, s. 587-588. Ç.N.

İkinci yılın bitiminde Peucinian Cemiyeti'nin sekreterliğine seçildim. Bu görev genellikle sınıfında başarısı en yüksek olan öğrencilere veriliyordu. Athenian Cemiyeti'ndeki aynı göreve H. B. Smith getirildi. Weston ile Cheever arkadaşlarımız ise büyük ihtimalle zaten öğretmen kadrosunun okuduğu kitaplarla aynı düzlemde okuma yapıyorlardı. Matematik derslerim beni aşırı derecede ilgilendiriyordu. O bölümdeki herhangi biri kadar ayakta duruyordum; matematik dehası J.H.C. Coffin hariç. Fakat öteki derslerde kayda değer bir kişi değildim.

Üçüncü Sınıftayım

Üçüncü sınıfa, cemiyetteki pek çok görevle çökmüş vaziyette girdim. Aktif bir Alkollü İçkilerden Sakınma Cemiyeti vardı. Bu cemiyete çok ihtiyaç duyuluyordu. O zamanlar pek çok kişi, Afrika'daki sömürgeleştirmenin kölelik için son bir umut sunduğuna inanıyordu. Büyük heveslerle yeni bir Doğa Tarihi Cemiyeti kurduk. Adı geçen toplulukların hepsinde az çok başrolüm vardı. Fakat eşek şakası konusu en acımasız biçimiyle yeniden gün yüzüne çıkmıştı. Kolejin ikinci sınıfında, her ne kadar çok mükemmel bir sınıf olsa da, önemini kaybetmiş olan eşek şakası uygulamasını yeniden canlandırmaya kararlı birkaç kişiyi barınıyordu.

Birinci sınıftakiler, bir iki makul tacizi alabildiğine nezaketle sineye çekmişlerdi. Bu süre zarfında birinci sınıftan iki öğrenci odalarını âdeta insana hakaret eder gibi tertemiz düzenlemişti. Oda, duvar kâğıtlarıyla yeni kaplanmış; zemini tamamen örten bir halı serilmişti. Duvarları birkaç resim süslüyordu. Güzel bir orta masası şık örtüsüyle bu eşyaları tamamlıyordu. Çocukların annelerinin orada olduklarından ve bu düzenlemenin bir anne sevgisiyle yapıldığından hiç kuşku yok. "D..." adlı bir canavar bu eğlenceyi bozmaya karar vermiş. Tenekeden yapılmış büyük bir şıngısı varmış. Onu dörtlü ya da ikili mürekkeple doldur-

muş. O ve yandaşları bir cam levhayı patlatmışlar ve hepsini var güçleriyle odaya serpmişler. Bu yeterince kötü olmuş; lakin bundan sonra içeri bir de köpek leşi atmışlar. Zavallı birinci sınıflar, bir an önce koleji bırakacaklarını ilan ettiler. Güzelim odaları dehşet saçan bir yer hâline gelmişti. Onlara kolejde kalmalarını ve bunun nasıl neticeleneceğini görmelerini ısrarla tavsiye ettim.

Sınıfın en güçlü kuvvetli on veya on iki gencini akşamleyin Woods arkadaşımız (ileride Western Pennsylvania Üniversitesi'nin yıllarca başkanlığını yapacaktır) odasında toplanmaya çağırdım. Elebaşı olan "D..."ye ceza vermeleri için onları teşvik ettim. Böylece o, gelecekte bu gibi zorbalıkları bırakacaktı. Şayet bana mutlak bir davetleri olursa onlara yardım edeceğime söz verdim. Kullanıma hazır sopalarla gittim ve yirmi kadar sağlam genci bu davete icabet etmeleri konusunda uğraştım. Kendimi de hazırlamıştım.

O gece büyük bir gürültüyle uyandırıldım ve alelacele hazırlanıp dışarı fırladım. Gördüğüm ilk obje, gece kıyafeti içindeki "D..." oldu. Birinci sınıftan bir grup gözüpek öğrencinin ellerindeydi. "Sağ elimi acıtırıyorsunuz!" diye bağıyordu. "Bırakın elimi, şeref sözü veriyorum ki vurmayacağım." "Bırakın gitsin" dedi başkanları olan çocuk. "D..." de onlardan birini iyi nişan alınmış bir yumrukla yere serdi. Bu yaptığını soğuk suyla ödedi. Çocuklar onu bir çırpıda tulumbanın yanına kadar götürdüler ve sırlıklam oluncaya kadar musluğun altında tuttular. "Ah, ah, ah!" diye feryat ediyordu. Sonra bıraktılar.

Hissedilir bir ayaz ve parlak bir ay vardı. "D..." ay ışığında, kırağı yağmış çimenlerin üzerinde koşar adım geri gelirken üzerinden sular damlıyordu. Açık pencereden ellerimi çırpıtmı.*

"D..." bu zorbalığı Müdür Allen'a şikâyet etti. Müdür de o mülayim tavrıyla şöyle söylemiş: "Evet D..., bu zorbalık incelenecek; lakin bunun öncesi de incelenecek. Belki öncesindeki

* Elli yıl sonra George Woods ile karşılaştım. İlk sözleri, "bunu ona gösterin çocuklar! Bunu ona gösterin!" oldu. Söylediğine göre açık pencereden ben bu sözleri bağırarak söylemişim. Ki ben bunu hatırlıyorum.

sebepler onları buna sevk etmiştir. Yazılı bir başvuruda bulunacaksan bunu bilerek hareket et. Başvurunla hemen ilgileneceğim." D...'nin bunu asla yapmadığını söylemeye hacet yok.

Kolejin genel hissiyatı, "aferin birinci sınıfa! D...'ye hak ettiği gibi davrandı!" şeklindeydi. Fakat "D..." ve avanesi birinci sınıfların, [yukarıdaki olayın geçtiği odadan] daha kirli olan ikisine saldırmayı planlamışlardı. New York, Nassau Caddesi, no. 150'de ikamet eden Rev. Dr. Rand bu konuyu ve nasıl engellenmediğini bilmektedir.

Birkaç gün sonra "sahte" bir birinci sınıf öğrencisini tulumbanın yanına götürmek için daha korkunç bir plan yapıldı. Birisi avazı çıktığı kadar bağırarak o öğrenciyi yardıma çağıracaktı. Biz ona yardım için dışarı toplaşınca, anlatım odasındaki bir düzine yedek kuvvet üzerimize hücum edecekti. Bizi tek tek yakalayacak ve dayak atacaklardı. Kurulacak olan bu kumpas, engellemeye güç yetirebileceğimiz ve onu alay konusu yapabileceğimiz bir dönemde, kendi içlerinden biri tarafından bana ifşa edildi. O çocuğun bu ihanetine asla akıl sır erdiremedim. Bu sonuç, eşek şakalarını bir veya iki yıldan fazla bir süreliğine bitirdi. Rezaletlerin bu kadar zor bir şekilde durdurulmasının sebebi, kolej yönetiminin mahkeme huzurunda yasa ile cezalandırma konusundaki genel korkaklığıdır. Kolejdeki bu türden hadiseler kısa sürede geçip gitti ve günümüzde, bir gün hariç, artık neredeyse kimseyi rahatsız etmemektedir.

Benim huzurumu bir günlüğüne bozmaya tahsis edilmiş ve sulu sepken gibi gelip geçen bir eğlenceye neden olan bir hadise daha var. Fakat ilk olarak bu hadisenin öncesindekilerden bahsetmem lazım.

Üçüncü sınıfın son döneminde ilginç bir dinî hissiyat durumu söz konusu oldu ve bazı dikkat çekici dindarlaşma eğilimleri vuku buldu. Sınıf arkadaşlarımdan John D. Smith, her yönüyle Henry B. Smith'in zıddıydı. Güçlü kuvvetli bir fiziği vardı; kaba espriler yapardı ve sinir bozucu işlerin elebaşıydı. Şenlikler ve eşek şakaları için kurulmuş olan "Eski Hakimiyet

[The Old Dominion]" adlı bir cemiyetin başkanıydı. "Sofu" diye alaya alınıyordu. Bazıları bana, "git ve John D. ile konuş. O sana hep iyi davranıyor ve sen de onunla konuşabiliyorsun" dediler. Ben bunu yapmaya gönülsüzdüm. Fakat bir gün top oynadığımız yerde John D.'nin oda arkadaşını görünce, şayet odasında yalnızsa onu görmeye ve gidip konuşmaya karar verdim. Oda-sındaydı; böylece hemen ona, şayet konuşmak isterse, kendisiyle kişinin özel dinî yaşantısı üzerine konuşmak için uğradığımı, şayet konuşmak istemezse de çekip gideceğimi söyledim.

"Otur Hamlin" dedi; ardından bana heyecanlı ve insanı yerin dibine geçiren bir bakışla bakarak, "O mübarek Cole hep yalan söyler", dedi.

"Varsayalım ki öyle yapar, Smith; bundan sana ne, bana ne? Bunun hesabını o vermek zorunda, biz değil. Cevabım onu biraz bozdu; lakin o suçlamalarına geri döndü:

"O sofı Thomas Parnell Beach baş belası bir ikiyüzlüdür!"

"Bilmiyorum ama öyle olsun. Bundan sana ne, bana ne? Her insan kendi hesabını Tanrı'ya vermek zorundadır. Fakat ben sana şunu sormak istiyorum: "Şu an yaşadığın gibi yaşamaktan ve ölmekten; bu hayatın üzerine ahireti riske atmaktan memnun musun?"

"Hayır, memnun değilim. Bir Hristiyan olmanın benim vazifem olduğunu biliyorum. Şayet seçilmiş kullardan biri olursam güvende olurum. Aksi takdirde olmam, lanetlenirim ve o zaman da benim için hiçbir yardım söz konusu olamaz."

Son derece yoğun ilgiyle süren bir sohbetten sonra Tanrı'ya dua etmeyi teklif ettim. Birlikte diz çöktük. Kutsal Ruh'un o an bizimle birlikte olduğunu düşünüyorum. Akşam yemeği zili çaldı. Beraber çıktık; şimdi bana yol boyunca hiç konuşmadık gibi geliyor. Malum "üçlü" onu samimi bir dua konusu yaptı. Bunun tamamıyla geçici bir etkilenme olmasından korkuyordum. İnfilak eder korkusuyla onunla görüşmek için peşinden koşmaya cüret edemiyordum. İki gün sonra kampüse doğru karşıdan ge-

lirken gördüm onu. Güya tesadüfmüş gibi önüne çıktım. Hoş bir tavırla bana,

“İyi sabahlar” dedi.

“Şu an ne ÓAlemdesin Smith?”

“Ya, Tanrı’yla aramdaki sorunu çözdüm!”

“Ne zaman, dua edince mi? Anlatsana!”

“Odamda ikimiz birlikte Tanrı’nın huzurunda dizlerimizin üstündeyken.”

O zamanlar bu türden dine dönüşlere inanmıyorduk. Fakat bu inanç zamana mukavemet ediyordu. John’un hidayeti kolej üzerinde adamakıllı etkili oldu ve manevi çalışmaların ilerlemesine yardım etti. Dine döndükten sonra John’un ilk konuşmasının davet ettiği olayın, gidişatın rengini zedeleyeceğinden korkmuştuk. Fakat öyle olmadığına inanıyorum.

İçkiden Uzak Durma Cemiyeti

Amherst Kolej’in öğrencileri, Bowdoin Kolej öğrencilerine bir mektup yazmışlardı. Mektupta, ittifak hâlinde İçkiden Uzak Durma Cemiyeti kurulması teklif ediliyordu. Bunun öteki kolejlere yaygınlaştırılması fikri de dile getiriliyordu. Mektup bana hitap ettiğinden dolayı konuyu ilan panosuna astım ve Cumartesi günü akşam yemeğinin hemen ardından bir kolej toplantısı önerdim. Şapel kapıya kadar doluydu. Thomas’ı başkan seçtikten sonra mektubu okudum. Kolejde alkollü içkilerden uzak durmanın önemine dair birkaç kelam ettim.

Ben oturunca W adlı arkadaş ayağa kalktı ve her şeyle alay eden bir konuşma yapmaya başladı. Şahsı adına çok da tatminkâr sonuçlar almamakla birlikte durmadan beni kendisine karşı kışkırtıyordu. Söyledikleri sonunda sınırı aştı; öyle ki, kolej öğrencileri bile bu iğrenç şahsiyete yönelik münakaşaya girdiler.

John D. sağ tarafımda, yanımdaki koltuğun arkasında oturuyordu. Birtakım niyetlerle seğiren katı çehresini görüyordum. En sonunda dayanamayıp ayağa kalktı; bir elini benim koltuğuma koyarak kendisini parmakları üzerinde kaldırdı ve en az altı ayak uzunluğunda yükseldi. Uzun sağ koluyla W'nin omzuna yumruk atarak öne doğru eğildi. Thomas'a şöyle kükredi: "Yeleşinin düğmelerini ilikle Thomas!"

Bu hamle Thomas'ı elektrik şoku gibi çarpmıştı. Derhal yeleşine doğru uzandı ama yapacak bir şey yoktu. Şaşkınlıktan kaynaklanan anlık bir sessizlik oldu; ardından bir kahkaha tufanıyla birlikte en hayret verici cinsten bir alkış koptu. Dar kafalı W ise gürültü yatışıp da konuşmasına yeniden başlayıncaya kadar asil bir duruşla ayakta hareketsiz dikildi. Öğrenciler konuşmasından hiç hazzetmediler; el çırpımlar, ayakla yere sertçe vurmalar, dalaşmalar, kedi gibi bağrıışmalar birbirini izledi. Bazıları camlardan atladi ve toplantıyı terk etti. Bu durum W'yi yerin dibine geçirmiş ve hırçınlaştırmıştı.

O zaman alkollü içki içmeme hareketine dair hiçbir çaba sarf edilmedi. Fakat kolejde, topluca içkiden kaçınalım anlayışının kökeni güçlüydü. İçki içenler azınlıktaydı ve çoğu da herhangi bir etkileme gücü olmayan kimselerdi.

Öğrencilerinin uyumsuzluğu konusunda sınıfımızın kendine özgü bir yapısı vardı. İlk sınıf toplantımızda da bir mesele hakkında ağız kavgasına girmiştik. Zannediyorum sınıfta tek tip kıyafet oluşuyla ilgili tartışmıştık. Biz başlatmış olmamıza rağmen sanki baştan başa kolejle devam etmiştik. Şöyle uyum içerisinde geçen tek bir sınıf toplantımız olmadı. Dördüncü sınıftayken bir sınıf yemeği düzenlemek için gerçekleştirdiğimiz son toplantımız, şaraplı eğlence meselesi üzerine çıkan kargaşa yüzünden dağıldı.

H.B. Smith bana gelip şöyle dedi: "Bu çok gülünç bir durum. Dört yıldır her sınıf toplantımızda kesintisiz kavga ediyoruz. Şimdi de veda yemeğimiz konusunda kavga etmemiz şart. Birlikte bir yemek bile yiyemiyoruz." Ona şöyle cevap verdim:

“Kolejde, daha fazla dayanışma duygusuna sahip hiçbir sınıf yok. Ancak oylama yapmadan hiçbir şey gerçekleştiremeyiz. Şarapsız bir akşam yemeği için imza toplamaya başlayalım ve bir yönetim kurulu olarak baş kısma üç kişinin adını yazıp oylamaya sunalım.”

Hemen söylediğimi yaptık ve bir kişi hariç herkes bunu imzaladı. Fevkalade hoş vakit geçirdik. 1834 sınıfındakilerin neşesini ve nüktedanlığını sürdürmesi için şaraba ihtiyaç duymadıklarını ispatlamıştık.

Kolejdeki Dinî Topluluklar ve Dine Dönüş Hadiseleri

Hayatımı ve yaşadığım dönemi yazarken, kolejin dinî tarihçesinin üzerinden öyle üstünkörü geçip gidemem. Dindar öğrencilerin üç toplulukları vardı ki onları birbirine yakınlaştırıyordu. Araştırma Cemiyeti’nin on, bilemedin on iki üyesi bulunuyordu. Bunlardan üçü yabancı ülkelerde açılmış misyonerlik tarlalarından birine gitti. İlahiyat Cemiyeti ise daha fazla üyeye sahipti. Ayda bir defa toplanan ve senede bir defa kamuoyuna seslenişte bulunan bu cemiyet, ağırlıklı olarak büyük teologların tarihine dair birtakım bilgiler vermesi yönüyle bize faydalı olurdu. Dua Çemberi, her Pazar sabahı kiliseye gitmeden bir saat evvel toplanırdı. Bütün dindar öğrenciler bu topluluğa üyeydi. Toplantıları herkese açıktı ve üye olmayan pek çok öğrenci de bunlara katılırdı. En mükemmel ve en yararlı birlik buydu. Kilise üyelerini bir arada ve samimiyet içerisinde tutardı. Kolejdeki çekişmeler buraya girmezdi. Her yıl, dinî faaliyetlerimize özel bir ciddiyet gösterdiğimiz dönemler olurdu. Birkaç tane dine dönüş hadisesinin gerçekleşmediği bir tek senemiz geçmezdi. Bu bazen şöyle meydana gelirdi: Tatilde bir öğrenci çok derin dinî izlenimler almış olurdu ve koleje döndüğünde orada kendisini destekleyecek içten bir kardeşlik duygusu bulurdu. Kolej

boyunca biri ikinci sınıfta, biri üçüncü sınıfta ve diğeri dördüncü sınıfta olmak üzere üç gerçek dine dönüş hadisesi yaşadık. Sınıf arkadaşım Woodford şunları yazmaktadır:

“İkinci senemizde dikkate değer bir olay yaşamadık. Fakat son senemizde, Hristiyanî gelişmeler alanında gerçek dine dönenlerin hem yenilerinin hem de eskilerinin kaydettikleri istikrarlı ilerlemeleri duyurmayı atlamamam lazım. Bu üç dinî uyanış hadisesinde emeği geçen ve kendisini Kurtarıcı İsa’ya adanmış elli veya daha fazla kişinin yaptığı hayırlı işi kim ölçüp tartabilir ki?”

Ancak üçüncü sınıftaki bir yeniden uyanış hadisesi bana burada kısaca kaydetmeye değer görünüyor. Çünkü bu uyanışı izleyen bir tavır vardı ve Tanrı, bu uyanışta gücünü açıkça göstermişti. Söz konusu hadise bir şebnem tanesinin düşüşü gibi sessizce yaklaşmıştı. Sanki bizim Dua Çemberi’mizin özel bir dua ruhu olurdu. Her öğrenci bundan büyük feyiz alırdı. Biz de bu sayede bir dinî uyanış ortamına girerdik. Bazıları evlerinden dinî uyanış manzaralarıyla gelirlerdi. Topluluğumuz, katılımcıların çokluğundan bir kolej odasının çok küçük olacağına karar verdi. Ertesi Pazar sabahı ana yol üzerindeki kampüsümüzün karşısındaki evde toplanmamız ayarlandı. Zira oranın iki odası vardı ve ikisi arasındaki koridora da rahatlıkla elli veya altmış öğrenci sığardı. O gün gelenler hepimizi şaşırtacak kadar kalabalıktı; bazılarını daha evvel hiç görmemiştik.

Kiliseye gidiş çanının çalmasıyla birlikte toplantıdan çıkarken Prof. Longfellow’la karşılaştım. Yüzüme hayretle bakarak, “bu neyin nesi Hamlin?” diye sordu. Ben de, “sadece Pazar sabahı dua toplantımız” diye karşılık verdim. “Ya!” dedi afallamış gözlerle ve geçip gitti. Hepimiz Longfellow’u seviyorduk ve ona hayrandık. Fakat bu hareketinde bir muhabbet olduğunu iddia edemiyorduk. O hafta içerisinde Prof. Bn. Upham bana bir not gönderdi. Birkaç dakikalığına kadın dua toplantısında bulunmamı ve oradakilere, kolejdeki duygu dünyasını anlatmamı istiyordu.

Neredeyse bütün öğrencilerin müdavimi oldukları Cemaatçi Kilise’nin pastörü olan Dr. Adams, gün başlayınca işine gücüne

giden ve sonrasında kiliseye gelemeyecek olan bazı kimselerin sabahın erken bir saatinde bir araya geleceğini düşünerek sabah erkenden bir dua toplantısı tertiplemişti.

Konferans odası ısınmaz ve tozlu topraklı olur endişesiyle erkenden kalkmış, sağı solu toparlamaya gitmiş. Kilisenin zenci kızı Phebe ile (ondan ileride bahsedeceğim) karşılaşmış. Kapının eşğine diz çökmüş vaziyette dua eden Phebe'ye sormuş:

“Neden bu buz gibi taşın üzerinde dua ediyorsun?”

“A! Mr. Adams, Efendimiz İsa'nın geleceğini biliyorum; bunu iliklerimde hissediyorum” diye cevap vermiş.

Dr. Adams bana “kim, İsa ile en yakın dostluğu tesis etmiş olan Phebe'den başka, O'nun gelişini bilebilir ki?” dedi. Öğrencilerle sohbet esnasında şunu anladık; pek çoğu dua toplantılarından ciddi anlamda etkilenmişler. Ayrıca bu durum köyde de geçerliydi. Dr. Adams uzun süren bir toplantı yaptı. Augusta'lı Rev. Dr. Tappan ile Bangor Teoloji Okulu'nda profesör olan Dr. Pond'u³ yardıma çağırdı. Toplantılar gayet kalabalık oldu ve dinî merasim havasında geçti. Pek çok –zannedersem elliden fazla– dine dönüş gerçekleşti. Birkaç tanesi öyle olağanüstüydü ki onlardan bahsedeceğim.

Biri H.B. Smith'ti.⁴ İleride seçkin bir öğretmen, yazar ve ilahiyatçı olan bu kişinin hayatına dair Prof. Stearns'ın yazdıklarını okumayı ihmal etmeyiniz. Diğeri Daniel R. Goodwin'di. Kolej'in ilk bilimcisi ve en istidatlı kişisi oydu; bu inkâr edilemez.

³ Dr. Enoch POND (1791-1882): Bangor İlahiyat'ın öğretim kadrosuna 1833'te katıldı. 1856'da müdür oldu ve bu görevinde 1882'ye kadar kaldı. Dinî konularda pek çok eseri bulunmaktadır. *The Apocalypse when written, and by Whom* (1871) bunlardan en önemlisidir. Ç.N.

⁴ Henry Boynton SMITH (1815-1877): 1834'de Bowdoin Kolej'den mezun olduktan sonra Andover Teoloji Okulu'nu bitirdi. Bundan sonraki eğitimini Almanya'da tamamlayarak ülkesine döndü (1840). *West Amesbury Cemaatçi Kilisesi*'ne pastör tayin edildi. Çeşitli kolejlerde ve ilahiyatlarda kilise tarihi, ahlak felsefesi, sistematik teoloji gibi dersler verdi. 1877'de New York'ta öldü. Hayatı hakkında Lewis F. Stearns'ın 1892 basımı *Henry Boynton Smith* adlı bir kitabı mevcuttur. Ç.N.

John D. Smith'in o müstesna dine dönüşünden yukarıda söz etmiştim. Fevkalade yararlı birer ömür süren Allen, Harris, Pike, Parsons, Fred, Goodwin, Storer ve daha pek çokları bulunuyordu. Haris ve Goodwin'in yazdıkları eserler ve H.B. Smith'in kendisi, binlerce kaliteli alıcı zihin üzerinde etkilerini bıraktılar. Bu etkiler nesiller boyu yaşayacaktır.

Köyde Dr. Lincoln'ün ve Vali Dunlap'ın dine dönüşleri, eyaletin bir ucundan öbür ucuna esaslı bir heyecana sebep oldu. Büyük ihtimalle benim hayatımı kurtaran Dr. Lincoln (bk. bu bölümün baş kısmı), Maine eyaletinin en ileri gelen imansız kişisiydi. Mükemmel sosyal kişiliği ve kusursuz ahlaki özellikleri olan bir insandı. Lakin şimdi kendisini bir günahkâr olarak görme ve kutsal kanunu ihlal edenlere karşı Tanrı'nın adil yargılamasından korkma mertebesine erişmişti. Huzuru inanmakta bulmuştu.

Dr. Lincoln'ün gelip de büyük bir ağırbaşlılıkla ve tüm sevimliliğiyle (özetle) şu sözleri söylediği akşam unutulmaz bir akşamdı: "Dostlarım ve komşularım! Sizler benim dinî duygularımdaki ve görüşlerimdeki son değişikliğe neyin sebep olduğunu anlatmamı bekliyorsunuz. Beni hidayete götüren bir kılavuzun olmadığını söyleyebilirim. İnsanı doğru yola götüren kılavuzları ne duymuş ne de okumuştum. O kılavuza tatmin edici bir cevap verebileceğimi, yani kendimi tatmin edici cevabı kastediyorum, düşünmüyordum. Fakat bir kılavuz vardı, yaşayan bir kılavuz; her gün ve her zaman pencereimin önünden gelip geçen bir kılavuz: Mütevazı ve hayırsever komşum Diyakoz Perry'nin Hristiyanca yaşantısı."

Konuşmasını sürdürdü Dr. Lincoln. Ancak yukarıdaki sözleri öyle bir izlenim bırakmıştı ki kesinlikle unutamadım. Kiliseye katıldı ve iyi bir yaşlılık dönemi geçirirken ölünceye kadar iyi bir itirafa şahitlik etti. Kendisiyle 1856 yılında zevkli geçen bir görüşmem olmuştu.

Bir Pazar akşamı epeyce geç bir vakitte kiliseye girdiğim esnada Dr. Tappan dua ediyordu; Vali Dunlap'ın iri yarı cüs-

sesi tam da önümdeydi. Sonra bütün dinleyiciler dua için ayağa kalktılar. Vali Dunlap bariz bir Üniteryen,⁵ bir Demokrat ve bir aristokrat olarak tanınıyordu. Onun aklına neyin girdiğini, bunun sırf alaycı eleştiriler için bir şey bulmak olup olmadığını merak ediyordum. Çok geçmeden Dr. Tappan ıstıyakla duaya başladı. Önce bir kilise görevlisinin kullanabileceği tarzda gayet uygun bir dille eyalet valisi için dua etti. Ardından şu şekilde dua etmek suretiyle en dikkat çekici ve ciddi bir tavırla onu bireyselleştirmeye geçti: "Vali, günahlarına dair bir duyguyu, ahirette helak olacağı tehlikesini, Kurtarıcı İsa'ya muhtaç olduğunu hissedebilmeliydi ki; İsa olmaksızın siyasi emellerin en yüksek mükâfatını elde etmek yerine, Kurtarıcısı İsa ile birlikte olan bir dilenci gibi mutlu bir şekilde ölmeyi seçebilsin." Bu sözler orada hazır bulunan pek çok kişi için şaşırtıcı ve can sıkıcıydı. Oradakiler, Üniteryenlerle bir ağız dalaşı çıkartmak için kötü bir kimsenin o duanın arasına sinsice girdiğini düşündüler. Ertesi sabah şapeldeki duada Müdür Allen, günahlarından dolayı ağır bir suçluluk duygusuyla uykusuz bir gece geçirmiş olan eyalet valisi için dua ederken düşüncelerimizi değiştirdik.

Vali Dunlap'ın dine dönüşü, nitelikleri bakımından son derece kesindi ve zaman içerisinde meydana gelen sınamalara karşı tahammül gösterdi. Dua eden azatlı kadın köle Phebe öldüğünde tabutu taşıyanlardan biri de valiydi. Onu Kral'ın Kızları'ndan⁶ biri olarak kabul ediyordu. Bu dinî uyanışın mey-

⁵ Üniteryenizm (Tevhitçilik): Teslis inancını reddeden, İsa'nın hem Tanrısal hem de insani doğası olduğu inancına karşı çıkan bir mezheptir. Üniteryenlerin temel kitaplarından olan *Racovian Catechism*'de şunlar yazılıdır: "İsa Mesih'e Tanrılık isnat edenlerin fikri yalnızca düz mantığa ters düşmekle kalmaz, aynı zamanda kutsal kitaplara da muhaliftir. Ayrıca sadece Baba'nın değil, oğlun ve Kutsal Ruh'un, üç farklı varlığın tek bir Tanrı olduğuna inananlar da büyük bir hataya düşmektedirler. Tanrı kesinlikle tektir; bu yüzden de üç bağımsız varlık olarak yeni bir Tanrı açıklamasıyla gelenler tamamen bu öyle çelişirler. İznik Konsili'ne kadar geçen süre içerisinde ve o dönemde yaşayanların yazılarına göre konsilden bir süre sonraya kadar, Baba gerçek Tanrı olarak biliniyor ve kabul ediliyordu. Bu fikre karşıt olanlar ise, sapkın olarak değerlendiriliyordu." Ç.N.

⁶ Buradaki Kralın Kızları ibaresi büyük ihtimalle Kuzey Amerika'nın New

veleri fazlasıyla bol ve değerli olmuştu.

Buhar Makinesi İmal Ettim

Kolej hayatımdaki buhar makinesi hadisesini her ne kadar *Among The Turks* adlı kitabımın 208. sayfasında anlatmış olsam da atlamamı istemeyeceksiniz. Prof. Smyth buhar makinesi hakkında sınıfımıza bir konferans verdiğinde sınıftakilerden neredeyse teki bile bu makineyi ayan beyan anlamış değildi. Makineyi bizzat görenler de birkaç kişiydi; çünkü o zamanlar Maine eyaletinde böyle bir şey yoktu. Konferanstan sonra Prof. Smyth'e, "bir makine yapabileceğime, böylece herhangi bir kimsenin onun çalışmasını göreceğine inanıyorum" dedim. Prof. "Zannedersem üstlendiğin her şeyi yapmayı başarıyorsun Hamlin, dilerim bu makineyle de uğraşırsın." dedi.

Ben de onun verdiği bu cesaretle makine imale etmeyi kabul ettim. Böylece iki dakika içerisinde hesap kitap etmeden bir projenin içine dalmış oldum. Bu projenin benim tüm hayatım üzerinde etkisi olduğunu göreceksiniz. Yapmakla meşgul oldu-

French kolonisindeki bir oluşumla ilgilidir. Bu yörede XVII. yy. ortalarında kadın ve erkek nüfus arasında bir dengesizlik söz konusuydu. Genel nüfus kitlesi gemici, asker ve pastörlerden oluşuyordu. Buraya dışarıdan göçmek isteyen kadınlar geçiş parası ödemek mecburiyetindeydi. Çoğu kadın da sözleşmeli hizmetçi ve hemşire olarak çalışıyordu. Dolayısıyla kadın sayısı azdı ve aile kurumu zayıflamıştı. Buna mukabil rakip İngiliz kolonilerinde nüfusun artması üzerine New French'in idarecisi Jean Talon (1626-1694) Fransa kralından bir talepte bulundu. Kral kendi ülkesinden, masraflarını yine kendisi karşılayarak 500 kadın gönderecekti. Kral bunu kabul etti. Yöre papazları gönderilecek kadınları seçtiler. Bunlara Fransız olmayan (bir kayda göre Hollandalı, Alman, İspanyol, Portekizli) kadınlar da katıldı. Alt sınıftan ailelere mensup bu kadınlar 12-25 yaşları arasındaydı. Bazıları yetim ve öksüzdü; bazıları yalnızca yetimdi. Anne babası sağ olup da göçmek zorunda olanlar da vardı. Nihayet gönderilen 737 kadın başta çiftçiler olmak üzere oradaki erkeklerle evlendirildiler. Erkeğe vermek zorunda oldukları başlık paraları (50 lira) kral tarafından karşılandı. Askerlerle evlenenlerin başlık parası daha fazlaydı. İşte "Kralın Kızları" tabiri bu devlet himayesini ima etmektedir. Aksine bir kraliyet yahut asalet mensubiyetini anlatmamaktadır. Ç.N.

ğum makine hakkında yeterli hiçbir malumata sahip olmadan proje gerçekleştirildi. Onu enine boyuna incelemek için acele ediyordum. Kütüphanede buharlı makinenin işleyişi hakkında hiçbir eser bulamamıştım. Fakat bize Philadelphia'daki Franklin Enstitüsü'nün aylık yayını geliyordu. "Lardner'in⁷ Buharlı Makine Hakkındaki Yazısı" diye bir ilan okumuştum. Hemen Boston'dan onu getirttim. Ben o makine için vardım; "yapmaya ya da ölmeye" karar vermiştim.

Çok geçmeden böyle bir çalışma süreci için iki aylık tatilin çok kısa geleceğini anladım. Çünkü onu kondansatörlü, hava pompalı ve de her şeyiyle tam yoğunlaştırılmış bir makine yapmaya niyet etmiştim. Prof. Smyth gayet heyecanlı bir şekilde projeye dahil oldu ve projeyi yeniden gözden geçirmemiz için iki haftalık bir zaman temin etti. Çünkü o çalışmayı akşamları yapabiliyordum. Bana neredeyse imkânsız gibi görünen şeye teşebbüs etmek ve onu sonuçlandırmak kararlılığı vaki olunca Portland'a gitmek üzere yola çıktım. Biraz araştırmadan sonra Edward Grueby adlı bir saatçinin dükkânında yer buldum. Oradaki güzel bir ayak tornasını ve demir imalathanesini kullanabilecektim. Prof. Smyth'e on dolarlık bir yardım gerekeceğini söylemiştim ama bunu dükkân kirası için harcamak zorunda kaldım. Diğer tüm dökümlerim gibi, model için yaptığım pirinç silindir de muazzam bir para tutuyordu. Silindir delmeyle ilgili hiçbir şey bilmiyordum ve benim kendi düzeneğimle bu iş hatalı yapıldı. Silindirin bitirilmesine ve içinin cilalanmasına çok fazla emek harcadım. Başından itibaren Portland Lisesi müdürü Neal Dow büyük ilgi gösterdi ve ateşe dayanıklı parçayı oyarken bana yardım etti. Yavaş ilerlediğinden dolayı elimdeki iş müthiş derecede artış gösteriyordu. Araştırmalarımı bitirir bitir-

⁷ Dionysius LARDNER (1793-1859): İrlandalı bilim ve teknoloji yazarıdır. 133 ciltlik *Cabinet Cyclopeida*'nın editörlüğünü yaptı. Londra Üniversitesi'nin kuruluşunda yer aldı, orada ilk doğa felsefesi ve astronomi profesörü olmuştur. Lokomotif imalatçıları olan Norris Kardeşler'in davetiyle Amerika'da konferanslar verdi. Napoli'de öldü. Ç.N.

mez akşamları çalışmaya başladım. Mr. Grueby büyük incelik göstererek dükkânı bana emanet ediyordu. Ben de başta dokuza kadar, sonra ona, on bire kadar ve uyanık kalabildiğim ölçüde çalıştım. Nasıl dayandığımı şimdi merak ediyorum. Bazı işleri iki defa yapmak zorunda kalsam da, bir parçayı beni tatmin edinceye kadar asla bırakmıyordum.

İki aylık tatilin altı haftalık kısmı geçince Prof. Smyth ne kadar başarılı olduğumu görmek üzere çıkageldi. Gördük-le-rinden memnun kalmıştı. İşini tamamlamak için ihtiyaç duya-ca-ğım iki haftalık süre için bana söz verdi. Faturalarım 72 dolar (!) tutuyordu. Portland Lisesi müdürü Neal Dow, lisenin hu-zurunda yapılacak ve her biri 10 dolar getirecek iki konferans ayarladı. Onların ardından Saco'da, Hallowell'de, Augusta'da, Gardner'da ve Brunswick'te değişen miktarlarda kısmetler kar-şılığı konferanslar verdim. Lise konferanslarının her biri 10 dolar getirdi; masraflarımı çıkardım. Arkadaşlarım, biri Saco'da diğeri Gardner'da olmak üzere iki tane biletli konferans ayarlamışlar-dı. Birinden 30, ikincisinden ise 40 dolar gelecekti. İlkini berbat bir kar fırtınası, ötekini bir yangın mahvetti. Böylece onlar beni cebimde bir lokmacık parayla bıraktılar. Fakat Brunswick'teki bir biletli konferans 32 dolar kazandırdı. Bu başarımla, maki-nemden daha fazla gurur duyuyordum. Borcum ödenmiş ve üs-tünden de biraz kalmıştı. Kolej bana, yaptığım makinenin fizik-sel araçlar arasında bir model olarak yerleştirilmesi karşılığında 175 dolar verdi. O makine şimdi *Cleaveland Cabinet*'te bulun-maktadır. Herhangi bir teknisyenin bu makineyi, onun Maine eyaletinde üretilmiş ilk buharlı makine olduğunu hatırlamadan incelemesini istemem. O benim, hayatımdaki üç ay boyunca ca-nımı dişime takıp çalışmama mâl olmuştu.

Buharlı makine teşebbüsü dikkatimi mecburen derslerim-den başka yöne çevirmişti. Fakat önüme bilginin, tarihin ve eko-nomi politiğin yeni sahalarını açmıştı. Böylece bozulan denge yerine gelmiş oluyordu. İleride sık sık bu girişime atıfta bulun-mak zorunda kalacağım.

Misyonerlik Faaliyetlerine Yönelişim

Hayatımın mesleği olarak ülke dışındaki misyonerlik tarlasında çalışmayı seçtiğimde, bu hadisenin üstünden epey zaman geçmişti. Düşünüyorum da, şayet İncil vaizi olursam kâfir memleketlere misyoner olarak gitmem gerekecek diye her daim içimi ürperten bir endişem vardı. Gitmemem gerektiğine dair Tanrı'ya veya vicdanıma karşı ne sebep ileri sürebilecektim?

İleride Sumatra'da şehit olacak olan misyonerlerimiz Munson⁸ ve Lyman⁹ 1831-1832 kışında tıp kolejinde vazifelerine hazırlanıyorlardı. Onlar gerçekten davalarına kendilerini vakfetmiş kimselerdi. Son derece takdire şayan bir kişi olan Sekreter Wisner geldi ve şöyle dedi: "İsa'nın şakirdi olduğunu ve ilk Büyük Misyoner'e [İsa'ya] bağlı bulunduğunu iddia eden bizlerin üzerinde milyonlarca kâfirin hakları vardır." Ben bu hakkın mantıken çok doğru olduğunu kabul etmiş, Efendim İsa'ya ve vicdanıma şöyle demiştim: "Ben buradayım, beni gönderin."

Eve gidince sevgili anneme olanları anlattım. Âdeta yıkıldı ve ağladı. Daha evvel onu hiç böyle görmemiştim. Bu duygusallık hâli gelip geçiciydi. Kendisini toparladı ve şöyle dedi: "Cyrus, ben bunu hep bekledim. Gerçi en küçük oğlum benimle birlikte yaşayabilseydi çok mutlu olacaktım ama söyleyecek tek bir sözüm yok." Diğer sözlerini gözyaşları arasında söyledi. Ancak

⁸ Samuel MUNSON (1804-1834): Bowdoin Kolej'i ve Andover Teoloji Okulu'nu bitirdi. H. Lyman'la birlikte Sumatra Adası'na gönderildi. Bk. David Shavit, *The United States in Asia, a Historical Dictionary*, Greenwood Basımevi, 1990, s. 312 ve 358. Ç.N.

⁹ Henry LYMAN (1809-1834): Amherst Kolej'den ve Andover Teoloji Okulu'ndan mezun oldu. Harvard Üniversitesi ve Bowdoin Kolej'de öğrenim gördü. 1832'de American Board misyonerlik teşkilatı tarafından Endonezya'nın batısındaki Sumatra Adası'na tayin edildi. Bu iki misyoner orada yamyamlar tarafından yenilmek suretiyle öldürülmüştür. Onların bu sıra dışı ölümü misyonerler cephesinde şok etkisi yaratmıştır. Bu nedenle şehit olarak nitelendirilmişlerdir. Bk. Edward D.G. Prime, *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell*, New York, 1883, s. 181-182. Ç.N.

ağabeyimden ve kız kardeşlerimden tek bir muhalif söz hasıl olmadı.

Müstakbel misyonerliktarlam olarak ilk' seçimim Afrika'ydı. Mungo Park'ın¹⁰, Denham'ın¹¹, Clapperton'ın¹² ve öteki bazı Afrika kâşiflerinin eserlerini okumuştum. Kitanın içlerine girme düşüncesi zihnimi esir almıştı. Bu durum hayata dair görüşlerimi gayet ciddi ve ağırbaşlı bir şekilde yeniden gözden geçirmeye yönlendirdi. Karar verdim, kesinlikle para biriktirmeyecektim. Her yıl hesaplarımı kapatmaya gayret edecektim ve kesinlikle hiçbir şey bu hesabın üzerine çıkmayacaktı. Ayrıca çok okuma yapmaya dair ideallerimin tümünü feda etmeyi ve kendimi yalnızca işime ve çevreme vermeyi de kararlaştırmıştım. Üstelik bu yeminimi de tuttum. Şayet hayatımın iş sahasını yeniden seçme imkânım olabilseydi bunu yine değiştirmezdim. Gittiğim yol boyunca bana rehberlik eden Tanrı'ya şükürler olsun.

¹⁰ Mungo PARK (1771-1806): İskoçyalı hekim ve kâşiftir. 1794 yılında Nijer Nehri'nin kaynağını bulmak ve bir denize mi yoksa göle mi döküldüğünü araştırmakla görevlendirildi. İngiltere'den başladığı gemi yolculuğuyla Gambiya'ya geldi. Burada kaldığı birkaç ay içerisinde Afrika dilleri öğrenmeye çalıştı. Nehri görmek için yolculuğa çıkınca başta gördüğü misafirperverlikler, yerini vahşiliğe bıraktı. Canını zor kurtarıp ülkesine döndü. Notlarını ve gördüklerini *Travels in the Interior Districts of Africa (Afrika'nın İç Bölgelerine Yolculuklar)* adı altında yayınladı. Bir ekiple ikinci kez aynı yöreye gitti. Çalışmalar yaparken uğradıkları bir saldırı neticesinde Nijer Nehri'nde boğuldu. Ç.N.

¹¹ Dixon DENHAM (1786-1828): Londra'da dünyaya geldi. *Merchant Taylors' School*'da öğrenim gördü. 1811'de orduya katıldı. Daha sonra 1821'de Batı Afrika'yı keşif amaçlı dolaştı. 1824'te İngiltere'ye döndü. Bu gezisindeki bazı hatıraları Jules Verne'in *Balonla Beş Hafta* adlı kitabında özetlenmiştir. 1828'de Sierra Leone'a vali tayin edilen Denham, Freetown'da salgın hastalıktan öldü. Kaynaklara göre Avrupalılar, Orta Afrika'daki güçlü devletlerin varlığını, Dixon Denham 1823'te Çad Gölü bölgesine girdiğinde öğrenmişlerdir. Denham'a bu seyahatinde Hugh Clapperton eşlik etmişti. Ç.N.

¹² Hugh CLAPPERTON (1788-1827): İskoç asıllı olan bu kişi küçük yaşlarda gemiciliğe merak saldı ve Kuzey Amerika'ya seyahat etti. Napolyon savaşlarında bilfiil hizmetlerde bulundu. İngiltere'nin talebiyle Afrika keşif gezilerine dahil oldu. İzlenimlerini ve notlarını *Narrative of Travels and Discoveries in Northern and Central Africa in the years 1822-1823 and 1824* adlı kitabında yayınladı. Ç.N.

Bizim mütevazı Araştırma Cemiyeti misyonerler gönderme hususunda çok fazla çalışma yapamadı. Parris, Dole ve Bond adlı arkadaşlar Sandviç Adaları'na gittiler ve orada asil bir faaliyette bulundular. Onların isimleri asla silinmeyecektir.

Kolejdeki Bilim ve Edebiyat Toplulukları

Kolejdeki cemiyet hayatımızdan daha etraflıca bahsetmezsem, orada geçen hayatımın uzunca bir bölümünü atlamış olurum. Bu, günümüz kolejlerindeki cemiyetlerden çok daha bilimsel ve çok daha edebiyata dayalı bir şeydi. Yukarıda da değindiğim üzere *Peucinian* ve *Athenean* adlı iki rakip topluluk vardı. Birinci sınıfların bu ikisi arasında bölüşülmesi fevkalade önem taşıyan bir konuydu. Üye sayısı bakımından hemen hemen denktiler. Her ikisinin de kendi kütüphaneleri vardı. Her öğrencinin sadakati, cemiyet kütüphanesine yaptığı bağışlarla ölçülürdü. Yaklaşık 300 kitabıyla her ikisi de güzel kütüphanelerdi. Kütüphanecilik, onur vesilesi olan bir görevdi. İki haftada bir münazara ve metin okuma toplantıları yapılırdı. Kimi zaman münazaralarımız tam bir ciddiyet içinde geçer; yetenek ve araştırmayı gerekli kılardı. Kolej müfredatında edebiyatı teşvik sadedinde bu topluluklar önemli bir görevi icra ederlerdi.

Üçüncü yılın sonuna gelen her sınıf, daimî komisyonun başkanlığına, sekreterliğine ve yöneticiliğine adaylar çıkarırdı. Bu payelerin dağıtımında öyle az bir politik heyecan yaşanmazdı hani. Bütün cemiyetlerde kural, başkanlığın kolejdeki en yüksek dereceye sahip olana, sekreterliğin ise bir sonrakine verilmesiydi. Fakat çoğu defa ikisinin ayrımını yapmak kolay olmazdı. Sekreter genellikle yıllık konuşmayı yapardı. Bu da onun payesini neredeyse başkaninkine denk hâle getirirdi. Bazen partiler olurdu elbette, fakat mücadele kararı cemiyetin oylaması sonucu alınırdı. Karardan sonra kalan o bir günde kesinlikle herhangi bir sertlik olduğunu hatırlamıyorum. Benim payıma düşenden

ve üstlenebildiğimden çok daha fazla başkanlık yaptım. Üç topluluğun başkanlığını üstlendim: Peucinian, Dua Çemberi ve Teoloji. Diğerlerini kati olarak reddettim. *Teoloji Topluluğu*'nunkini de geri çevirmem gerekti. Çünkü başkandan her yıl halka hitap eden bir konuşma isteniyordu. Dördüncü sınıftayken birkaç değişik faaliyeti bir arada yürüttüm.

Diğer öğrencilerin tevdi etmek zorunda kaldıkları bütün payelerin bana yığılacak kadar gözde bir öğrenci olup olmadığımı sormak isteyebilirsiniz. Onların seçiminin bizzat ben olmama hayret ederdim. O kadar gözde değildim. Mezun bir arkadaşın bana söylediklerinde belki kısmen gerçek payı vardı. Ona göre ben, sınıftaki herhangi bir öğrencinin en sevdiği ve en nefret ettiği öğrenciymişim. Belki de bunun sevgi kadar nefretle de ilişkisi vardır. Kesinlikle hak etmesem de, gözümü budaktan sakınmamakla ve hiç kimsenin işine burnumu sokmamakla şöhret kazanmıştım. Sınıfımın dışındakilerden çok yakın arkadaşlarım vardı: Means, Harris, Pike, Tappan, Parsons, Goddard, Farrar, Allen, Prentiss, Dole, Blake, Drummond ve diğerleri. Bu sevgi ve nefret arasında, öğrencilerin kendi ellerinde olan kolej payelerinden daha fazlasına sahip olduğumu itiraf ediyorum. Bu onların hatasıydı, benim değil. Ben o başkanlıklardan tekini bile elde etmeye uğraşmadım.

Peucinian Cemiyeti'nin huzurunda yaptığım umumi konuşma bana ait değildi. Sevdiğim ve saygı duyduğum bir sınıf arkadaşımın hakları hiçe sayılarak ben seçilmiştim. Ben böyle düşünüyorum. Bunu mutlak surette reddettim; lakin bir sonraki toplantıda oy birliği ile yine ben seçilince konuşmayı kabul ettim. Konu seçimi için sağa sola göz atarken Orta Çağ'daki Felsefi Yanlışlar diye bir konu seçtim. *Summa Theologia of Saint Thomas Aquinas* adlı eseri okurken tesadüfen bazı saçma sapan meselelerin ciddi şekilde tartışıldığını fark etmiştim. Prof. Longfellow'a, konuşma konusu olarak bunun hakkında ne düşündüğünü sordum. "Mükemmell! Taze ve öğrencilerimiz tarafından asla ele alınmamış bir konu" dedi. Prof. Newman da konuşmadan hoş-

landı; onu *The Quarterly Register*'a gönderdi. Ertesi gün kampüste benimle karşılaşan Prof. Longfellow, "Hamlin, şimdiye kadar öğrencilerin ağzından dinlediğim en güzel konuşmaydı" dedi. Mübalağalı bir övgüydü bu. Fakat Longfellow takdir etme fırsatı bulduğu yerde elinden geleni yapmayı severdi. Konuşma metni dergide yayınlandıktan sonra sadece yanlışların araştırılmasına özel bir dikkat sarf etmemiş olduğum gerçeğini görünce pişman oldum. Felsefi zekâyâ ve incelikli tahlillere hiç itibar etmemiştim.

Sınıf arkadaşım Henry B. Smith rakip cemiyet *Athenean*'ın başkanıydı. Buna mukabil biz her zaman en iyi arkadaşlar olarak kaldık. Kimi zaman savaştan kuvvetlerimize gülerdik. Onun, *Athenean* üyeleri huzurunda yaptığı konuşma benimkinden çok daha üstündü. Ancak konusu pek özgün olmadığından hak ettiği ilgi ve hayranlığı uyandıramadı.

Törenden sonra cemiyet muazzam bir akşam yemeği verdi. Sofrada canımızın çektiği akla gelebilecek her türlü yiyecek mevcuttu. Kolejden hatırladığım şöenlerin tamamını dört ziyafet ve sınıfın bu veda yemeği teşkil etmekteydi. İkinci sınıftayken bir akşam saat 11'de veya daha geç *Peucinian* Cemiyeti'nin akşam yemeğinden geliyorduk. Böyle bir yemekten sonra kolay kolay uyuyamayacağımı hissediyordum. Üstelik bir de fırtına çıkmıştı. Hızla geçen bulut kümeleri bazen bütün yıldızları örtüyordu. Bunların hepsi beni, mezarlıklar ve karanlıkla ilgili hurafeler konusunda sinirlerimi denemek için ayartıyordu. Kolejin bir buçuk mil uzağındaki kumlu arazide metruk bir kilise vardı. Yan tarafında ise bir yolla ayrılan ve "küçük köyün atalarının uyuduğu" eski bir mezarlık bulunuyordu. Fakat yörede yaşayanlar nehrin kıyısına hareket etmiş, geride ölüm ve ıssızlıktan başka hiçbir şey bırakmamışlardı. Yaramaz çocuklar kilisenin pencerelerini kırmıştı. Zemin o kadar harap olmuştu ki, içeride bir koyun dahi barınak bulamazdı. Zira yerdeki kocaman delikler onların iki ya da üç ayak dibe düşmelerine yol açardı. Kilisenin sıraları ekseriyetle sağlam kalmıştı. Batıl inançlara göre perili bir yer olarak görülen bu mekan, ömrümde gördüğüm en kasvetli yapıydı.

Bu acayiplikler, o en korkunç gecede beni oraya gitmek üzere dışarı çıkardı. Zifiri karanlıkta kilisedeki eski kürsüye tırmandım. Benimle tanışmak ve bana kötülük yapmak isteyen mezar-daki hayaletlerin ve havadaki gulyabanilerin hepsine meydan okuyordum. Onları inlete inlete uçurumdan aşağı atacaktım. Gecenin kör karanlığında bir deliğe düşmeyeyim ve ilerde şaka konusu olmayayım diye bu tırmanışı azami bir dikkatle nihayete erdirdim. Uğultu sesleriyle rekabet ederek konuşmama başlamıştım ki, bir inilti veya bir homurtu duydum: “Hey oradaki! Kimsin sen? Ne yapmak istiyorsun?” Sonra sağımdaki evin yan tarafından iki yahut üç defa şiddetli vuruşlar duyuldu; tuhaf bir kazıma sesi ve bir başka inilti veya homurtu sesi geldi! Meydan okuduğum hayaletlerle mücadele başıma gelmek üzereydi. Bu işin sonunu getirecektim. Olabildiğince güvenli bir şekilde eski evden dışarı çıktım. Yerde yatan birkaç dal parçasının üzerinden yürürken iyi bir sopa olacağını hissettiğim birini yerden aldım ve hesaplaşmak üzere o davetsiz misafiri aramak için etrafta dolaş-tım. Rast geldiğim ilk şey, yaşlı ve güzel bir inekti! Anladım ki, bir sığır sürüsü kendilerini rüzgârdan korumak maksadıyla eski kilisenin rüzgâr almayan kuytu yerine usulca sığınmıştı. İneklerin yaptığı gibi kendi kendilerini yalarlarken boynuzlarını kilise-nin duvarına vuruyorlardı. Onları hiç rahatsız etmedim. Hayaletlerin beni korkutamayacaklarından emin olarak uzaklaştım. Geceleyin bir mezarlıktan ve karanlıktan korkum diye bir şey kalmamıştı. Niçin korkacaktım ki? Bu olay tarihi, bir sıra düze-ninden büsbütün mahrumdur ve kolejdeki ikinci seneme aittir.

İntikam Peşinde Koşan Arkadaşlarım

İkinci sınıfa giderken şu hususta tekrar be tekrar uyarıldım: “Mezun olmadan önce senden intikam almaya yemin etmiş bir grup öğrenci var. Senin için en iyisi tetikte olmak.” Bu türden uyarılara gülüp geçiyordum. “Onların hepsi korkak, bizimle

açıktan mücadeleye davet edildikleri hâlde üç yıldır hiçbir şey yapmadılar” diyordum.

Bilincimdeki emniyet hissi bana mükemmel bir huzur veriyordu; lakin emniyette değildim. Bu düşmanlığın ne kadar keskin olduğu hususunda yanlış hüküm vermiştim. Bir gece kendimi akıl almaz derecede korkunç bir karabasanın içerisinde hissettim. Fakat beni boğan şey kaçıp gitti. Derin bir nefes aldım ve derhal vaziyetimi kavradım. O düşman arkadaşlarımın ellerindeydim. “Kızılderiliyi oynamanın” en mükemmel dirençsizlik olduğuna karar verdim. Kaçmaya uğraşmak boşa kürek çekmek olacaktı. Zira yedi kişinin elindeydim. Biri başımı, ikisi kollarımı tutmuştu; öbür ikisi bacaklarımı kavrarken, diğer ikisi de var güçleriyle yan taraflarımdan yakalamıştı. İtip kakarak merdivenin iki yanından aşağı sürüklediler. Fakat dişlerimi sık-tım, ses çıkarmamaya niyetliydim. Onlar düz yere ayak basınca her adalemi salıverdim ve sanki ölü bir adammış gibi ellerinde asılı kaldım. Su fışkırtan tulumbanın başında biri vardı. Ancak beni taşıyanlardan biri “adam öldü!” dedi. Paldır küldür beni yere bıraktılar; bana bir damla su bile değmedi. Canlarını kurtarmak için kaçıp gittiler. Arkalarından ayağa kaktım. İkisini gözüme kestirdim ve peşlerine düştüm. Kampüsü çevreleyen çamlıklara doğru kaçıyorlardı. Yalınayak olduğumdan kovalamayı bıraktım ve yatağıma geri döndüm. Gecelik entarimi bile çıkarmamıştım; fakat ne yapacağıma karar vermiştim. Bu olayla ilgili hiçbir şey yapmayacak, onlara aşağılayarak bakacaktım. Hepsi gardlarını üstlerinden atıncaya kadar mutlak surette sessiz kalacak, hadiseyi umursamadan tamamıyla koyuverecektim. Sonra da onları şiddet tehdidinden, fiziksel şiddetten ve haneye tecavüzden tutuklatacaktım. Bu beni her bakımdan o denli tatmin etmişti ki, uykuya daldım ve niyetlendiğim saatten bir saat sonra uyandım.

O gün Portland’a gitmek üzere veda edip ayrıldım. Sabah erkenden kahvaltı için bir maşrapa sütüm ve biraz ekmeğim vardı. Şayet yolda düşüp kalmazsam yirmi dört mil yolu yü-

rüyerek gitmeye karar verdim. Kahvaltımı ettim ve bir parça ekmeği de öğle yemeği için ayırdım. Öğrenciler tam duadan çıkarlarken yola koyuldum. Etrafımı sardılar. Bir adımda oradaki taştan bir yükseltiye çıkarak bu hamleyle ilgili en özlüsünden makul bir konuşma yaptım. Olayı baştan aşağı ayıpladığımı ve tek pişmanlığımın, uyuyakaldığımdan Portland'a bir saat geç yola çıkışım olduğunu açıkladım. Yola çıkarken bana çok içten tezahüratta bulundular.

İtiraf ediyorum zor bir yürüyüş oldu. İki büklüm olmuştum; büyük eklem yerlerim morarmıştı. Gece beni kaçırانlar vücudumu yere bırakınca kalçamı, tulumbanın kalastan yapılmış döşemesinin sivri köşesine vurmuşum. Portland'a vardığımda Rebecca ablam feryadı bastı:

"Aaa! Cyrus sen hasta mısın?"

"Hayır, hasta değilim ama felaket derecede yorgunum. Bana akşam yemeği ve on saatlik bir uyku verirsiniz cırcır böceği gibi capcanlı olduğumu görürsünüz" dedim.

Ne var ki benim uyumama aşağıdaki mektup yardım etti. Öğrenciler kahvaltıdan hemen sonra genel bir toplantı yapmışlar ve şu kararları onaylamışlardı:

Dostumuz Hamlin, şapelde toplanan öğrenciler tarafından bugün kabul edilen ve ekte verilen kararların bir sureti, sana bu mektubun yazılış amacı hakkında malumat verecektir:

Mademki, ortak arkadaşlar olarak kendisine ilgi duyduğumuz Hamlin kardeşe geçen akşam bir hakarete bulunulmuştur ve mademki onur kırıcı olmuştur, o nedenle Bowdoin Kolej öğrencilerinin bu toplantısı vesilesiyle;

Kabul etmiştir ki, tulumba ile su pompalama hadisesi kanunu ve haysiyeti çökertmiş, öğrencilerin karakterini küçük düşürmüştür. Hamlin'in şahsına yapılan kötü muamele ve bu sebepsiz saldırı, insanların hiçbir hissiyatıyla, genel ahlakın ve hatta umumi adâbın hiçbir ilkesiyle haklı gösterilemez. Bu eylemin fâilleri bizler nezdinde, erkeklige sığmayan işler yapan ve şerefsiz kişiler olarak telâkki edilmektedir. Onlar ne saygı gösterilmeyi ne de nezâket gösterilmeyi hak etmemektedirler.

Kabul edilmiştir ki, üstün bir öğrenci olarak, yüce gönüllü ve

toplum yararını düşünen bir genç olarak, bir Hıristiyan olarak, Hamlin'in kişiliği... şimdi, her zamankinden de fazla, bizim kayıtsız şartsız takdirimizi talep etmektedir.

Kabul edilmiştir ki, bu kararların yazılı olduğu, toplantı başkanı ve sekreteri tarafından imzalanmış bir metin Hamlin'e iletilecektir.

Sekreter G. HORACE UPTON
Başkan DANIEL WESTON

(İmza)

Bu mektupla birlikte aynı tarihte iki kısa not aldım:

Değerli arkadaşım, bazı mücadelelerimiz vardı, fakat zafer bizim, yani senindir. Bu sonsuz, hak ettiğimizden daha fazla sonsuz muhabbetinden dolayı seni kutluyorum. Bir sınıf arkadaşın ve bir Hıristiyan kardeşin olarak (umarım öyleyimdir) seviniyorum. Bu ahlaksızca saldırının, insanoğlunun imkânları dahilinde intikamı alındı. Sen doğru yaptığın konusunda vicdanına güvenebildiğin ve Kurtarıcın İsa'nın mağfiret için yardımcı olacağına itimat edebildiğin sürece ben de, yoluna sevinçle devam edeceğinden eminim. Sonsuza dek saygılarımla.

HENRY B. SMITH

Sevgili kardeşim, bu güzel dostluğumuzun ifade ettiği duyarlılıkla tamamen uyum içerisindeyim. Henry B. Smith bu hadisede şerefli bir rol oynadı. Biraz korku ve tereddüitten sonra genel bir toplantı yapalım diye karar verdik. Tartışma kısmen fırtınalı geçti ve bir buçuk saat sürdü. Fakat senin arkadaşların ve din kardeşlerin hakkâniyet ve yüreklilik gösterdiler. Yaptığımız azıcık muhalefetle onların bütün kurnazlıkları ve şeytanca fesatları yerle bir edildi. Ardından yukarıdaki önerenin geçmesine yönelik ilk hareket için çağrıda bulunuldu. Yetmiş beş lehte, altı aleyhte oyla sonuç muhteşimdi.

Senin kişiliğinin hiçbir şahitliğe ve kendini ispatlamaya ihtiyaç duymadığını adım gibi biliyorum. Ancak bu oyları, kardeşçe bir sevgi ve muhabbetin yenilenmiş beyanı olarak kabul et. En içten saygılarımla...

ALBERT COLE

Şahsıma verilen bu cömertçe destekle ve öteki grubun sesini kesen kınamayla birlikte artık hiçbir şey olmamış gibi yolu-

ma devam edebilirdim. Müdür bey bana öğretmen kadrosunun en etkin şekilde harekete geçmeye hazır olduğunu söyledi. Bir şikâyet girişiminde bulununcaya kadar hiçbir şey yapmamaları için onlara rica ettim. Bu konuda hiç kimseyle hatta Cole, Smith ve Woodford'la bile olanlar hakkında konuşmazdım. Bazen bir öğrenci "bütün bu olanları sineye çekecek misin Hamlin?" diye sorar, "ben bu olayı sineye çektim, hiçbir surette bunun beni incittiğini görmüyorum. Benim hazım gücüm hiç bu kadar iyi olmamıştı " diye karşılık veriyordum. Böylece herkes olayın ilelebet geçip gittiğini düşündü.

Hadise beklediğim gibi gelişti. Ahbap çavuşlar başarılarıyla övünmeye başladılar. Yirmi kişilik veya daha fazla kişinin katıldığı bir toplantıda her şey tartışılmış ve her iki taraf da olan biten üzerine konuşmuş. Orada hazır bulunan ve her iki tarafa da mensup, herkese eşit derecede muhabbet besleyen bir öğrenci, her şeyi bana tafsilatıyla anlattı. Hiç ilgilenmediğimi belirttim ve üç aşağı beş yukarı bunun böyle olacağını hep düşündüğümü söyledim. Bir başka öğrenci gönüllü olarak bilgi verinceye kadar hâlâ bir şey söylememiş ve bir şey yapmamıştım. Sonra bana kişisel şiddet gösteren yedi kişinin ismini kağıda döktüm. Onları yakalatmaya niyetliydim. Hadisenin öncesinde ya da vukuu sırasında olanlara dair şahsi birtakım bilgileri olan on yedi arkadaşın adlarını da şahit olarak çağırılmaları için yazdım.

Arkadaşlarım Chandler ve Proctor'ın odalarına gittim. Onlara ne yapacağımı anlattım ve iki kişi hakkında tavsiyelerini istedim. Her ikisinin coşkusu beni hayrete düşürdü. Chandler odanın etrafında döne döne dans ediyor; ellerini çırparak şöyle diyordu: "Şimdi Hamlin, sen şimdi Hamlin'sin! Adalet terazisine çıkarmadan böyle bir tecavüze izin vermek ayıp olurdu."

Hazırladığım bütün belgeleri inceletmek, adamları tutuklatmak ve olay gününün ertesi sabahı duadan çıkan çocukları şahit olarak çağırtmak için doğruca avukatın ofisine gideceğimi söyleyince başlarından aşağı kaynar sular döküldü: "Öyle mi, o adamlar da ağız değiştirmeyecekler! Şişinip gururlanır olmuşlar-

dı. İşlerini bitirmek için seni tekrar yakalayabilirler ve bu sefer işlerini daha iyi yaparlar!”

Fakat bu iki arkadaşın öfkesi yatıştı; oturdular ve bütün listeyi dikkatlice değerlendirdiler. Her şeyi biliyorlardı. Onlar *Athenean Cemiyeti* üyesiydiler ve doğal olarak benim tarafımda olmayacaklardı. Bildiklerini meydana döktüler; ama doğrudan değil, bana tavsiyelerde bulunarak. Bir maddeye olumlu biçimde itiraz ettim. Lakin ikisi de “eğer avukat kendisinin nasıl ters yüz edileceğini bilirse senin en güçlü şahidin o olur” diyerek ısrar ettiler. Onlar iyi ve sadık dostlardı.

Avukatın ofisinde bazı zorluklar yaşadım. Avukat Charles Packard iyi, cömert, asil yürekli bir adamdı ama benim için korkmuştu. Kendisinin de o adamların bitmez tükenmez haka-retlerine tahammül etmek zorunda kalacağını biliyordu.

“Fakat bu bir şey değil de, senin hayatın güvende olmayacak” dedi. Biraz sabrettikten sonra şunları söyledim:

“Mr. Packard, ben buraya tavsiye almaya gelmedim; bilakis kanuni usulleri anlamaya geldim. Kanunlar o adamları Yargıç D’nin huzuruna çağırmak için gerekli.”

Karşı koyamadı ve belgeleri yazdı. Benim hukuk danışmanım olmaya da razı geldi. Göz kamaştırıcı bir yüksek memurumuz olmuştu; güçlü, serinkanlı ve gözü pek. Şahsen pek heyecansızdım. Çünkü bunu bir görev düşüncesiyle yapıyordum. Bu görev, kolejde hukukun hakim kılınabileceğini ispatlamaktı. Bir tek örneğin, bir değişimi başlatacağına inanıyordum. Bu işe sükûnetle, sebatla, duayla, insana ve Tanrı’ya karşı iyi bir vicdanla girmiştım.

Sabahleyin mahkeme için yer bulmada biraz gecikme oldu. Freewill Vaftizcileri’ne ait toplantı evini tutar tutmaz avukatı tepeye gönderdim. O da her sabah yapılan ezber dersini bozdu. Prof. Cleaveland¹³ sosyal açıdan en cana yakın adamdı. Lakin

¹³ Prof. Parker CLEAVELAND (1780-1858): Amerikalı jeolog ve maden bilimcidir. Amerika’da bu sahanın babası unvanıyla meşhurdur. 1799’da Harvard

ders verdiği salonda “göz gezdirdiği her şeyin hükümranıydı.”¹⁴ Herhangi bir öğrenci, yavaş yavaş da kavrasa en azından bunu anlardı, hem de fazlasıyla. Kapının vurulması üzerine Prof. Cleveland kaşlarını çatarak gürlemiş:

“Nason, şunun lütfen ne istendiğine bakıver.”

Nason bakıp geri dönmüş. Benzi, afalladığını ve korktuğunu gösteriyormuş.

“Lütfen efendim, avukat bey filanı, filanı ve filancayı istiyor. Zannederim Hamlin suçluları yakalatacak” demiş.

Her sıra bir anda boşalmış ve sınıftakiler bu büyük hocaya, onun trilobitlerinden birine gösterdikleri ilgiden daha fazlasını göstermeyerek çılgınca dışarı fırlamışlar.

Tam da süvari alayı kampüsten çıkıyorken kolej seviyesine yükselmiştim. Avukatım, benim sözlü sataşmaya maruz kalacağımdan ve hayatımın üzerine hiçbir değer yerleştirmedüğimden dolayı protesto edileceğimden emindi. Büyük bir zafer çığlığıyla kabul görmüştüm. Tutuklanan arkadaşlar ise, olan biteni ıslıkla yuhalayacak kadar bile şaşkınlıktan kurtulup kendilerine gelememişlerdi.

Davalılar Squire Alden’e söz verdiler. Fakat o, Avukat Packard’a ve bana karşı o kadar küfürlü konuştu ki dinleyiciler ayaklarını yere vurarak onu susturdular ve ağzını açmasına izin vermediler. Dinleyiciler, bir beyefendi olan O’Brian’a söz vermeyi başarıncaya kadar Yargıç D., pek yerinde bir hareketle prosedürü ağırdan aldı. Babalarına danışmaları ve savunma ha-

Üniversitesi’nden mezun oldu. Bowdoin Kolej’de uzun yıllar ders verdi. *The Boston Medical and Surgical Journal*’ın 14 Kasım 1832 tarihli nüshasında yer alan bir ilanda, Bowdoin Kolej’in sekreteri olduğu, 18 Şubat 1833’de okulda başlatılacak olan tıp dersleri çerçevesinde “Kimya ve Tıbbi Malzemeler” başlıklı konferanslar vereceği kaydedilmektedir. Ç.N.

¹⁴ Yazarın “göz gezdirdiği her şeyin hükümranıydı (monarch of all he surveyed)” ifadesi, muhtemelen İngiliz şair William Cowper’ın (1731-1800) “I am monarch of all I survey / My right there is none to dispute..” mısralarına bir atıftır. Ç.N.

zırlamaları için sanık öğrencilere iki hafta izin verdi.

Bu hareket her yerde takdir edildi ve tam da yapılabilecek şey olarak görüldü. Dr. Lincoln bana haber yollayarak, daha evvel birkaç arkadaşıyla –Vali Dunlap ve diğerleri– görüş alış-verişinde bulunduklarını, yasal mahkemenin bana hiçbir masrafı olmayacağı konusunda hemfikir olduklarını, eyaletin en iyi danışmanını istihdam etmek istediklerini bildirdi. Tanrı’nın bu yolda beni bizzat desteklemekte olduğunu hissetmiştim.

Olaylı geçen günün akşamı her iki tarafın hukuk danışmanları bir araya geldi. Üç sanık avukatı (William Pitt Fessenden, Portland’lı Deblois ve Freeport’lu Young) uzlaşmak için ricada bulundular. Sanık arkadaşlar zengin ailelere mensuptu ve anne babaları için davanın devam etmesinden bir kefalet vermek daha iyi olacaktı. Çünkü mahkemenin devamı genç sanıklar üzerinde ömür boyu leke bırakacaktı. Her iki tarafın hukuk danışmanları bir haberci göndererek, davayı düşürmem için beni tatmin edecek bir kefalet istiyor muyum diye sordular. Ben de hemen “az olsun, çok olsun; herhangi bir kefalet bu soruşturmayı berbat edecektir” karşılığını verdim. Avukatımın tavsiye ettiği her şeye rıza gösterecektim; yalnızca anlaşmaya iki şey dahil edilecekti: Yazılı bir itiraf; özür dileme ve tüm masrafların ödenmesi.

Hukuk danışmanı bunun asil ruhlu ve akıllıca bir karar olduğunu bildirdi. Sanık arkadaşlar mahcup edilmiş oldular. Önce içlerinden birini müdür beye göndererek, şayet mesele böylece sonuçlandırılırsa bu durumun diploma almalarına mani olup olmayacağını sordurmuşlar. Müdür bey de “elbette olmaz” diye cevap vermiş. Birisi itirafı kesinlikle imzalamayacağını açıkladı. Fakat gece yarısına doğru büyük bir içki alemiyle yumuşatıldı. İmzayı attı ve soruşturma sona erdi. Bazıları hiçbir uygun cezanın verilmemesi dolayısıyla düş kırıklığı yaşarken, öğretmenlerimizden ve kolejin en seçkin dostlarından tebrikler aldım.

Davalılardan biri bir ömür boyu ceza çekti. Nişanlısı olan genç kız, onun değerli biri olmadığını, asla kendisinin böylesine

ipe sapa gelmez işler yapabilen bir adamın karısı olmayacağını söyleyerek derhal nişanı attı. Tuttuğum yolda pişman olacak hiçbir sebep görmedim. Fakat kolejlerde o kadar az yiğit adam vardır ki, eşek şakası âdeti günümüze kadar uzun süre devam etmiştir; işte buna çok üzülürüm. Hukukun, kanun ihlalcileri üzerinde hükümran olmamasında öğretmen kadrosu ve öğrencilerin her iki kanadı da suçludur.

Bir iki gün sonra bu olay, bir öğrenciyi, şiddetli bir kavgada arkadaşını tekme tokat döverken sınırladı. Dövülen genç, Avukat Packard'a koştu ve o olayın kendisiyle halledilmesi gerektiğini söyledi. Suçlu arkadaş derhal yelkenleri suya indirdi, af diledi ve onun yeleğinin cebine beş dolarlık bir banknot tıktırdı. Anlaşılyordu ki hukuka hiç vakit kaybetmeden başvurulabiliyordu.

Mezuniyet Günü Hazırlıkları

Son dönem geçip giderken mezuniyet günü için görev dağılımları da güzel bir tavır içerisinde müzakere ediliyordu. Yapılacak görevlendirme ne olursa onu razı olmaya karar vermiştim. Bunun öncesinde o kadar çok şeyle meşgul olmuşum ki, birinci veya ikincilik derecesini ümit edemiyordum, hem de hiç istemiyordum. Üçüncü derecede bile olabilirdim; dördüncülükle yetinecektim. Zira ben, yan yana duracağı bildirilen dört öğrenciden o kadar çok fazla iş yapmışım ki, sonuca katlanmaya hazırdım. Dört mezun mükemmel bir hizaya konulmuştu. Dört konuşma alfabetik sırayla sahneye geldi. Önceki senelerde yapılan sıralamalarda büyük hoşnutsuzluklar olurdu, fakat burada asla böyle bir şey söz konusu olamazdı.

"Davalılar" intikam duygularının neticesi yüzünden memnun olmamışlardı. Mezuniyet gününden iki ya da üç gün önce Müdür Allen beni çağırdı ve şunları söylemekten dolayı üzgün olduğunu belirtti: "Son derece güvenilir bir kaynaktan bir kum-

pas ihbarı aldım. Buna göre seni sahneden aşağı düşürecekler ve konuşma yapmana mani olacaklar. Belirli sayıda öğrenci işbirliği yapacak, ancak büyük ölçüde sanık öğrenciler dışarıdan gelip salona dağılacaklar. Bunlar ısıklıkla yuhalayacak, kediler gibi bağrışacak, gıcırta sesi çıkartacak; garazlarını ifade edebilecekleri diğer yolların hangisi olursa bunlara girişecek ve devam edecekler. Bir şeyler fırlatmaya ise nerdeyse hiç kalkışmayacaklar.” Müdür bey, nasıl bir yol tavsiye edeceğimi bilmek istiyordu.

“Bugüne kadar o arkadaşlarla baş ettim ve onlarla aynı yoldan mücadele etmek istiyorum” diye cevap verdim. Gülümseyerek şöyle dedi:

“Sen bugüne kadar bunu o kadar güzel yaptın ki, öğretmen kadrosu da böyle yapmayı seçeceğini düşünmüştü.”

Mezuniyet günlerimizin azametli polis müdürü Yüzbaşı Estabrook’a gittim ve hazırlanan gizli planı anlattım. Ben konuşma mekanına geleceğim zaman, bu anlattığımı, etkinliğin sıradan bir parçası olarak almasını rica ettim. Onlar çingar çıkarıncaya kadar bekleyecektim; ardından, kendi kararlarını kendileri versinler diye meseleyi dinleyicilere anlatacaktım. Bunun benim lehime olacağını biliyordum. Bir parça sinirlerim gerilmiş vaziyette sahneye çıktım. Hepimiz cübbe giyerek konuşma yaptığımız için Prof. Longfellow’un Oxford cübbesini giymiştim. Büyük bir karışıklık meydana gelir de hafıza kusuru sebebiyle metnin dışına çıkacak olursam diye konuşmamı daha evvelden yazmış, rulo hâlinde elime almıştım. Müdür beyi, yönetim kurullarından iki kişiyi ve dinleyicileri selamladım. Her geçen dakika karşı tarafın icraatlarının başlayacağı beklentisi içerisindeydim; lakin başlamadı. Biraz durakladım, sonra ikinci konuşmama geçmeye karar verdim. Çünkü [gizli planı anlatacağım] birincisine ihtiyaç kalmadığı görülüyordu. Konuşmamı bitirince, itiraf edildiğine göre, o günün en coşkulu alkışını aldım.

Hiçbir rahatsızlık verilmemesi, benim olduğu kadar annem için de tarifi imkânsız bir sevinç oldu. Zannederim Hannibal ağabeyim, o arkadaşların beni sahneden düşürdüklerini göre-

meyince birazcık hayal kırıklığına uğramıştı.

Dinleyiciler yavaş yavaş dağılırken iki genç hanım, annemin eline bir paket tutuşturdular. Bu hanımlar, Topsham'daki İncil dersimden Miss Perkins ve kız kardeşiydi. Verdikleri hediye, bulunabilecek en güzel pamukludan yapılmış, en zarif dikişle dikilmiş bir çift gömlekti. Yegane dikiş makinesi, bu hanımların parmaklarıydı. Hiç eskimeyeceklermiş gibi görünüyorlardı. Elbette ben de onları dikkatlice kullandım. İstanbul Boğaziçi'ndeki misyonerlik hayatıma kadar dayandılar. O İncil dersini derin hislerle hatırlıyorum; onlar hoş bir kız kümesiydi.

Benim konuyu ele alış biçimime karşı içten içe yanan bir öfkeleri olduğunu öğrencilere anlattılar. Eskisi gibi onlarla gü-lüp konuştuğumu, bunun bir kolej hokkabazlığı olduğunu, bir dakika bile üstünde durmamalarını söylediğimi görünce hayrete düştüler. Bu durumda beni kurban edemezlerdi.

Önce ben ve Cole, daha sonra da diğerleri, Freeport Road'un dışında kalan Pennel ve Curtis bölgelerindeki Pazar okulunda iki dönem çalıştık. Bu ilginç ailelerle tanışıklığım son yıllara kadar devam etti. Ölüm ve değişim onları uzaklara götürdü. Günün birinde, bu hayattaki gündelik dostlukların epeyce değerli olacağı bir dünyanın geleceğini düşünmeden edemiyorum.

Mezuniyet günü dinleyicileri dağılır ve ardından ziyafetler başlar. Otuz beş kişilik sınıfımızdan belki yirmisi oradadır. Genellikle iki öğrenci eşleştirilirdi. Benim eşim, son sınıftaki oda arkadaşım, Prof. Smyth'in kayınbiraderi olan John H.C. Coffin'di. Sınıfımızın ve kolejimizin matematik dehasıydı. Daha sonra Birleşik Devletler'in hizmetinde mümtaz bir matematik profesörü oldu.

Korudan ve bahçeden getirdiğimiz süslemelerle odamızı donattık. Rebecca ablam mezuniyet pastası yapmayı teklif etti; John da limonata ve meyve temin etti. Pasta nefisti. Eniştemin kız kardeşi Susan'ın, çelenk yapmak maksadıyla Blant Sawyer'in bahçesine girme serbestisi vardı. Bizim oda, gelenlerin dikkatlerini üzerine topladı. Her ne kadar diğer odalara üç, dört ya da

beş kat fazla para harcanmış olsa da çok fazla hayranlık uyandıracak bir şey yoktu.

Eyaletin en seçkin şahsiyetlerinden bazıları, yapmış olduğum işlerle ilgili takdirlerini dile getirmek ve annemi tebrik etmek üzere odaya geldiler. Tabii ki o da ufak oğlunun bunca tecrübeden şerefiyle ve sağlık sıhhatle geçmesinden dolayı mutluydu.

Elveda Bowdoin Kolej! Elveda 1834 yılındaki sınıf arkadaşlarım! Hayatımın hiçbir dönemi kolejdeki hayatıma benzemez. Orada başı göklere değen umutlarımız ve kararlarımız vardı; ebedi dostluklarımız, ciddi ve keyifli rekabetlerimiz, meslek hayatına dair kutsal görüşlerimiz vardı. Orada derinlemesine dinî izlenimler edindik; hayat yolunda¹⁵ yönlendirilmek ve başkalarını da yönlendirmek için gayretler vardı. Asil, kendini mesleğine adanmış, bilge, fedakâr hocalarımızın şahsiyetlerinden, becerilerinden ve öğrettiklerinden ilhamlar da aldık. Bu kişilerle ömür boyu süren dostluklar kurduk. Bu ise kolej yıllarımıza paha biçilmez bir değer kazandırdı. Müdür Allen, Prof. Cleveland, Prof. Upham, Prof. Newman, Prof. Smyth, Prof. Packard, Prof. Longfellow; her bir isim hayranlık, şükran ve muhabbet duygularını harekete geçirmektedir.

¹⁵ Yazar “hayat yolu (the path of life)” ibaresiyle *Mezmurlar*, 16/11’e atıfta bulunmaktadır: “Ey Tanrı! Hayat yolunu bana bildirirsin. Bol sevinç vardır senin huzurunda; sağ elinden mutluluk eksilmez.” Dolayısıyla dünyevi bir geçim ya da yükseliş yolundan değil, İsa’nın yolundan bahsetmektedir. Ç.N.

VI. BÖLÜM

BANGOR'DAKİ İLAHİYAT DÖNEMİ VE ORADAKİ HAYATIM

Waterford ve Portland'daki yaklaşık iki haftalık tatilin ardından Bangor'a gitmek üzere arkadaşım Horatio Ilsley'le birlikte gemiye bindim. Ekim ayı olması lazım. Havanın soğuk ve fırtınalı olduğuna bakılırsa Ekim sonları olmalıydı. Bangor'u diz boyu yapış yapış çamurlar içinde bulduk. Şu an burası o kadar güzel ve temiz bir şehir ki, o zamanlar bu vaziyette olduğunu kimsenin aklı almaz. Fakat insanları gayet girişimciydi. O kadar çok zekâ, ıslahat ve edebiyat kültürü vardı ki, böylesine bir kargaşa ortamında insan bu vasıfları her şeyde bulduğuna şaşar kalırdı. Dört bir yanda binalar yükseliyor, killi toprakta yeni caddeler açılıyordu. Ahşap kaldırımların uzandığı yerler hariç, mümkün olduğunca az hareket etmeye kalkışmak en iyisiydi.

Kolejden arkadaşım Ben Tappan ile aynı odada kalmak üzere daha evvelden anlaşmıştık. Şimdi olduğu gibi kolejdeyken de iyi arkadaştık. Oradaki üç yılımızı pek uyumlu geçirmiştik. Samimi bir arkadaştı; iyi bir dilci, esaslı ve hür bir düşünür, mükemmel bir beyefendi ve ciddi bir Hristiyandı. Ondan daha hafif sıklette olan diğerleri almış başını gidiyorken bir tür çekingenlik onu arkada bıraktı.

Bangor'a varışımın ertesi günü hoş görünümlü bir bey uğradı. Kır saçları ve surat biçimi yetmiş yaşlarında olduğunu telkin

ediyordu. Kendisini Bangor’lu avukat Mr. McGaw olarak takdim etti. Waterford’lu Hannibal Hamlin’in oğlu olup olmadığını sordu. Benim o olduğumu anlayınca çok samimi bir üslupla Bangor’a hoş geldiniz dedi. Onun evinde kendimi daima kendi evimdeymişim gibi hissetmemi istiyordu. Şunları ilave etti: “Senin baban, genç bir avukatken bana ilk işimi vermişti. Bana itimat ederdi ve beni ileri sürerdi. Ne başarmışsam, büyük ölçüde, hayata o başlangıcı yapmam sayesinde olduğunu düşünürüm. Waterford’lu Hannibal Hamlin’in bir oğluna bir iyilik yapmanın benim için bir zevk olacağını hep hissetmişimdir.”

Bu âdeta hiç tanımadığım ve sanki ölüm döşeğindeyken benim için özellikle endişelenmiş olan babamla görüşmem gibi olmuştu.

Hiç vakit kaybetmeden İbraniceyi, Grekçe Yeni Ahit’i ve tefsirini müthiş bir ilgiyle öğrenmeye giriştim. İlk yıldaki derslerimize Prof. Enoch Pond ve Prof. Bond¹ rehberlik ediyordu. Kurumda pek çok bakımdan epeyce bir değişiklik söz konusuydu. Okul, varoluş mücadelesi veriyordu ve fakr u zaruret içerisinde olduğundan dolayı hürmet telkin eden ve insanların sevgisini kazanmış çok faydalı kişiler geri çevrilmişti.

Dinî Hitabet Kürsüsü Çerçevesindeki Çalışmalarım

Yaradılıştan güçlü kuvvetli, kültürlü ve zarif bir kişi olan Dr. Pond, oraya kalmak niyetiyle gelmişti. Dinî hitabet kürsüsü kurulmak üzereydi ve aralarında benim sınıfımdan sekiz ya da dokuz arkadaşın da bulunduğu kolej mezunları oraya girdiler. Öğrencilerin çoğu bu kürsüden önce, Klasik Akademi’nin (Classical Academy) üç yıllık müfredatını bitirdikten sonra Teoloji

¹ Elias BOND (1813-1896): Bowdoin Kolej’den 1837’de, Bangor İlahiyat’tan 1840’ta mezun oldu. 1841’de ABCFM tarafından Honolulu’ya misyoner olarak atandı. Orada Kalahikiola Kilisesi’ni ve Khola İlahiyat Okulu’nu kurdu. Ç.N.

Okulu'na giriyordu. Hepsi de hayat, umut ve neşe dolu çocuklardı. Bangor halkı bizleri babacan ve cömertçe bir tavırla karşıladı. Fakat arkadaşım Tappan'la ben çok geçmeden tehlikeyi fark ettik ve bir kural koyduk: "Bangor halkına haftada bir akşamı ayıracaktık ve o zaman bile saat dokuza kadar ders çalışacaktık." Böylelikle vakit israfından kaçınmış oluyorduk.

Ben halk önüne çıkmaktan çok fazla hoşlanmamıştım; orada kendimi evimde hissedecek kadar çok iyi tanınmam dışındaydım. Haddinden fazla utangaç biriydim ve önemsiz bir durumda genç kız gibi kızarırdım. Bu hâlimden utandıkça yüzüm daha fazla kızarırdı. Buna mukabil koruyucu meleğimi orada buldum. James Crosby'nin karısı, ya acıdığından yahut bende kaybedilmemesi gereken bir şey gördüğünden olacak, gayet beceriyle ve dirayetle bana dostça davrandı; güven duygusu aşıldı ve kendime güvenimi getiren bir teveccüh gösterdi. O günden bu güne o hanımı en iyi dostlarım arasında sayarım.

Adamakıllı ders çalışmaya koyulduk. Teolojideki istikametimizin büyük ölçüde kendimize, yöntemlerimize ve ders çalışma alışkanlıklarımıza bağlı olduğunda hemfikirdik. Okulun öğretim politikası; gayretle çalışmayı davet etmek, nihai noktada hür düşünceyi ve sorgulamayı teşvik etmektir. Kolejdekiler gibi hiçbir sorunum olmasın ve en azından beni derslerimden başka tarafa çekecek her şeyden kaçınayım diye karar verdim. İlk sene bu dediklerimi kolayca yerine getirdim. Dr. Pomeroy'un kilisesinde genç kızlarla yaptığımız İncil dersi hariç dışarıda hiçbir işim olmadı. Sınıftakilerden bazıları zekiydiler ve kafa karıştırıcı sorular yöneltmekten korkmuyorlardı. Benim de hiçbir zaman kafam karışmadı. Çünkü bunu hissettiğim zaman aciz kaldığımı açık yüreklilikle hep itiraf ederdim. Hiç kimse, özellikle bir genç adam bu yolla hiçbir şey kaybetmezdi. O sınıftakilerin neredeyse tamamı öteki aleme göçtüler. Birkaç yıldır iki tanesinin Batıda yaşadıklarını işitiyorum. Beni arayıp sorduklarını ve İncil dersini hatırladıklarını bilmek bana müthiş bir sevinç veriyor.

Ayrıca dört ya da beş mil yürüme yolu kapsamındaki okul

bölgelerine, Pazar günü öğleden sonra “bir toplantı yapmak” üzere gitmeye de başlamıştım. Bu yerlerdeki çalışmalarımın bazı meyvelerini kırk yıldan sonra topladım. Lakin ilk sene ders çalışma, büyüme ve Bangor’un insanlarında iyi intibalar bırakma senesiydi. O insanlar bizi ailelerinin içine dostça ve doğal bir akışla kabul etmiş gözüküyorlardı. Sık sık Mr. McGaw ile birlikte akşam yemeği yiyordum.

Bowdoin’dan İki Arkadaşım: Storer ve Yeaton

Bowdoin Kolej’de bizden bir sene evvel mezun olmuş iki öğrenciyle karşılaştık. Bunlar, İlahiyat hayatına değerli katkılar-
dı. H.G. Storer (Bowdoin, 1833), kıvrak zekâlı, dindar ve çok net analitik bir zihne sahipti. Hastalığı onu zabt u rabt altına almıştı; yoksa muhtemelen bir düşünce lideri olabilirdi. Jonathan Edwards’ın mantığı onu büyülüyor hatta boğuyordu. Bir defasında bana “kaderci biri olmaktan korkuyorum” demişti. Dört İncil ve Hristiyanlık tecrübesi üzerine sohbetlerde, hususi bir düşünce zenginliğine sahipti. Sinir sistemi sağlam değildi; umutsuzlukla neşe arasında büyük değişikliklere maruz kalıyordu. Vaiz olduktan sonra şehirde olsun taşrada olsun, oraya yerleşme daveti almadan kesinlikle boş bir kürsüye çıkmazdı. Bazen sağlığı birkaç ay vaaz etmesine imkân tanıyordu. Sonra sıhhatini kuvvetlendirmek için dinleniyordu. Ömrünün sonuna doğru hafızası bulanıklaştı. Yakın arkadaşları tarafından fazlasıyla seviliyordu.

Storer’in samimi arkadaşı olan Yeaton, diğer bir Bowdoin Kolej mezunuydu. İkisi birbirinden çok farklıydı. Yeaton bir Coleridgeite idi. Arınmış bir karakteri ve zevki olan kibar bir kişiydi. Tam bir bilim adamıydı. Kaleminden çıkan her şey sonuç karakterindeydi. Bir vaizden ziyade bir öğretmen olarak başarılıydı. Doğu’dan döndükten sonra bu iki arkadaşını ziyaretlerim, unutulmaz ve nadide hatıralardır.

Misyonerlik İçin Ülke Seçimim

“Dünyanın hangi bölgesinde yaşayacağım ve çalışacağım?” sorusu, görevin kendisini çağırdığını görüp de neresi olursa olsun gitmeye kararlı biri için her daim ilgi uyandıran bir soru olacaktır. Dünyanın tamamı, seçmem için önüme serilmişti. Daha çok Çin’e gitme eğilimindeydim. Çünkü Brunswick’ten tanıdığım Tracy ile Johnson oraya gitmişlerdi. Tracy bana bir kutu dolusu Çin’e özgü kâğıttan yapılmış elbiseler, tanrı resimleri ve yöresel hediyeler göndermişti. Fakat ilahiyata girdiğim sıralarda tesadüfen *Mungo Park’ın Afrika’daki Hayatı ve Seyahatleri* adlı kitabıyla meşguldüm. Bu kitap o kadar ilgimi çekmişti ki Bruce’un², Denham’ın, Clapperton’ın, Lander kardeşlerin³

² James BRUCE (1730-1794): İskoçyalı seyyah ve seyahat yazarıdır. Harrow Okulu ve Edinburg Üniversitesi mezunudur. İngiliz devlet adamı II. Halifax Kontu’nun teklifiyle Cezayir’in İngiliz konsolosu oldu. Ayrıca kendisine oradaki eski eserleri araştırması için ödenek verildi. Çünkü Cezayir konsolosluk papazı Thomas Shaw’ın (1694-1751) vaktiyle bu kalıntılara dair yapıp gönderdiği çizimler İngiltere’de büyük heyecan uyandırmıştı. 1763-1765 arasındaki bu görevinden sonra Bruce, Mağrib’deki Roma kalıntılarını keşfetmeye başladı. Cezayir’in güneyindeki kalıntıları da inceledikten sonra Tunus, Trablusgarp, Ptolemeta, Kandiye, Bingazi, Girit, Sidon, Suriye, Baalbek’te inceleme ve araştırmalar yaptı. 1768’de İskenderiye’ye vardı. Orada Nil’in ilk çıktığı yeri keşfetmeye karar verdi. Kahire’de Memluk sultanı Ali Bey el-Kebir’in (1728-1773) maddi desteğini aldı. Çölü geçerek Kusayr şehrine geldi ve orada Müslüman gemici kıyafetine büründü. Teb şehrinde Fravun III. Ramses’in mezarına girdi. Sonra 1769’da Cidde’ye ulaştı. Kızıldeniz’i geçerek Massava’ya geldi. Etiyopya’nın başkenti Gondar’ı keşfetti. Mavi Nil boyunca incelemelerde bulundu. Oradan geri döndü ve Mart 1773’te Fransa’ya ayak bastı. Kral III. George’a pek çok çizim sundu. Bunlar şimdi Windsor Castle’daki kraliyet koleksiyonunda yer almaktadır. Ayrıca Avrupa’ya Etiyopya el yazmalarından seçkin bir koleksiyon götürmüştür. İlaveten Bruce, Paris’te Kral XV. Louis’ye çok güzel ve özel hazırlanmış bir *Enoch [Hz. İdris] Kitabı* nüshası takdim etti. *Travels to Discover the Source of the Nile, In the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772 and 1773* adlı beş ciltlik hatıraları 1790’da G.G.J. ve J. Robinson tarafından Londra’da yayınlandı. Ç.N.

³ Richard Lemon LANDER (1804-1834): İngiltere’nin Truro şehrindeki bir hancının oğludur. Keşiflerine İskoç kâşif Hugh Clapperton’ın 1825’de gerçekleştirdiği Batı Afrika seyahatinde ona yardım ederek başladı. Clapperton’ın 1827’de ölümü üzerine Richard hayatta kalan tek Avrupalı olarak güneydoğuya doğru yola devam etti. 1828’de Londra’ya döndü. Ancak 1830’da

yazdıklarını ve *The Limits of the Negro Race* (yazarı Heeren?) adlı kitabı da okudum.

Afrika üzerinde karar kılmıştım. Kıtanın en içteki kısımlarına gidecek ve orada neler olduğunu görecektim. İdealim buydu. Rüyamda Afrika'da gezdiğimi görüyordum. Bu seçimin pratikte önemli bir etkisi oldu: Kesinlikle bir eş seçmemeye, asla aşık olmamaya ve Afrika'ya girinceye ve sağ salım ortaya çıkıncaya kadar mükemmel olsalar bile genç hanımlarla görücü usulüyle tanışmamaya, kendimi o tehlikeye atmamaya karar verdim. Bu bana başka yerde bulamayacağım bir özgürlük hissi veriyordu. Bir de kendime, herhangi bir genç kızın yahut kız annesinin ilgi odağı olmadığım nazarıyla bakıyordum. Her şeyi hesaba katacak düşünersek Afrika konusu beni özgür kılıyordu. Benim gelimim oydu; ben şimdiden evlenmişim bile.

Bütün olaylardaki irade özgürlüğü ve ilahi takdir elbette zihnimizi allak bullak ediyordu. Prof. Bond, Decrees'e ve yine Jonathan Edwards'ın İrade Teorisi'ne "her daim en güçlü motive olarak" var gücüyle sarılmıştı. Onun vaazında irade ve insan sanki kendi kaderini tayin hakkına sahipti. Lakin özgür iradeyi reddediyordu Prof. Bond. Uzun süre şüphede kaldım; tâ ki ilahi takdir kadar özgür iradenin de yanında durmaya ve bu ikisini ahenkle bir araya getirmek için çabalamamaya karar verinceye dek. Orada rahatladım ve o çizgide mücadele ettim.

İlahiyattaki ilk yılım kayda değer bir şey yaşanmadan geçti.

bu defa kardeşi John Lander'la (1807-1839) birlikte Batı Afrika'ya tekrar gitti. Nijer Nehri'ni Bussa'dan denize kadar 160 km. takip ettiler. Benue Nehri'ni ve Nijer deltasını incelediler. 1831'de ülkelerine döndüler. Ertesi yıl Richard Lander, ileride "Nijer Nehri'ndeki İngiliz ticaretinin öncüsü" olarak tarihe geçecek olan İskoçyalı tüccar Macgregor Laird (1808-1861) ve diğer Liverpool'lu tüccarların düzenlediği bir keşif gezisine rehberlik etti. Amaçları Nijer ve Benue nehirlerinin kesiştiği yerde bir ticaret kolonisi kurmaktı. Ancak yerlilerin mukavemeti yüzünden bunu gerçekleştiremediler. Çoğu kişi salgın hastalıktan hayatını kaybetti. Afrikalı kabilelerin saldırısına uğrayan Richard Lander ağır yaralanarak orada öldü. *Journal of an Expedition to Explore the Course and Termination of the Niger* (1832) ve *Journal of Richard Lander from Kano to the Sea Coast* (1829) adlarında iki kitabı bulunmaktadır. Ç.N.

Bu, gelişme yılımdı. Afrika ile alakalı düşüncemde Tanrı'yla ve insanlarla doğru ilişkiler kurduğumdan emindim. Annem, abalarım ve ağabeyim genel bir yer seçimini onayladılar. Ancak Afrika'da bir mücadeleye girme ihtimalinden hiç hoşlanmadılar.

Senenin sonunda üç arkadaş Brunswick'e kadar yürüdük. Yol boyunca kötü havadan çok çektik. Warren'in evinde botlarımı çıkarırken baktım çoraplarım kan gölüne dönmüştü. "Ooo Hamlin" dedi Warren, "ayaklarına korkunç bir iş yapmışsın; ama ben seni tekrar sağlığına kavuşturacağım." Dışarı çıktı, yarım litre rom satın aldı. Takriben aynı miktarda ılık suyla karıştırdı. Emsin diye ayağımı içine koydu. Bu uygulama fevkalade rahatlatan bir etki yaptı. Biraz bandajla ve bir günlük dinlenmeyle sanki hiçbir şey olmamış gibi devam ettim. New England romunun, daha evvel hiç bilmediğim en güzel şekilde kullanımı buydu. Benzer vakalarda da bunun aynı yararlı sonucu verdiğini gördüm.

İlahiyatta İkinci Yılım

İkinci senem (1836 yılı) beni yeteride derece dışarıdaki işlere sevk etti. Klasik Okul'da (Classical School) fizik bilimler üzerine bir dizi konferans verdim. Baştan sona 70 dolar aldığım bu konferanslarda deneyler de yapıyordum. Bunlardan birini Bangor Lisesi'nin huzurunda vermiştim. Konum, "Afrika: Kaynakları ve Gelecekteki Beklentiler" idi. Çok iyi karşılandı ve konuşmamın metni *The Literary and Theological Review*'de yayınlandı.

İlahiyat'ın yakınında [Paddytown'da] yeni bir İrlanda kuruldu. Yaklaşık 500 İrlandalı iş bulmak maksadıyla buraya gelmişti. Kışa kadar çoğaldılar. Bizim sert geçen kışlarımıza elverişli olmayan barakalar yaptılar. Aralarında içki düşkünü olmayan bir adam neredeyse yok gibiydi. Papazları bile ayyaştı.

Kışın soğuk havalar aniden bastırdı. Sıcaklık sıfırın altın-

da 24 dereceye kadar düştü. İnsan endişeleniyordu. Mutlaka Paddytown'da acı çeken insanlar vardı, bunu hemen anlamıştım. Oraya gittiğimde bir evde üç ailenin kaldığını gördüm, diğerinde bir aile yaşıyordu. Yakacakları ve sobaları yoktu; donmuş patatesten başka yiyecekleri de bulunmuyordu. Samanların, kilimlerin ve toplayabildikleri bütün her şeyin içerisine hep birlikte büzülmüşlerdi.

“Ne yapacaksınız? Burada ölecek misiniz?” dedim.

“Evet, gerçekten de ölmemiz lazım. Üzerimdeki bu örtüyle dışarı çıkabilir miyim sizce?”

“Çıkamazsın, biraz bekle; ihtiyacın olan ne varsa hepsine sahip olacaksın.”

Koşar adım Charles A. Stackpole'e gittim. Modern ve antik tarih üzerine keskin tartışmalar yaptığım bir arkadaşımdaydı. Hayır işleri yapmaya her zaman hazırdaydı. Elden geldiğince acilen bir yük kuru odun bulmayı üstlendi. Morrill, yatak ve giyecek bulmaya çalışacak, Thayer ise yiyecek tedarik edecekti. Kısa sürede barakalarda koskocaman ateşler alevlendi. İçerisi sımsıcak oldu. Fakirhaneleri bir anda ikinci el yataklarla ve giyeceklerle, daha önce gördüklerinden daha çok yiyeceklerle doldu. Ağızlarına bir damla içki koymaksızın çakır keyf oldular. Sepetler dolusu sebzeleri, pişmiş etleri, kümes hayvanları, ekmekleri kekleri, gözlemeleri, çörekleri olmuştu. Bangor halkı hiçbir şeylerini eksik bırakmamıştı. Bu ikramları takiben oluşan sevinç tablosu İrlanda milletin bir özelliği idi.

Tam karşıda ufacık derme çatma bir evde Mr. Cochrane'ın karısına rastladık. Cılız bir ateş yanıyordu. İki küçük kız kucağına sinmiş, tir tir titriyorlardı. Bu havada hiçbir ateş onun evini ısıtamazdı. Çünkü kapısı, eşiğe ulaşmıyordu; altı inç aralık vardı. Kocasını iş bulmak için Boston'a gitmişti. Ondan her gün duymayı beklediği haber kesinlikle memnun edici olmamıştı. Bu berbat soğuktan dolayı felç olmuş gibiydi. Koskocaman bir ateş yaktık. Mr. Stackpole de yakındaki bir marangozhaneden bir tahta parçası temin etti ve dış kapıyı tamamladı. Mr. Morrill

küçük kızlar için birkaç kıyafet buldu. Anne minnettar kalmıştı. Bazı yönlerden, daha evvel tanıdığımız İrlandalı kadınlardan daha üstün nitelikli olduğu görülüyordu. Bize becerikli olduğunu ve çamaşır yıkama, ev temizliği ya da hasta bakımı türünden herhangi bir işte çalışmaya hazır olduğunu söyledi. İş bulunmasından başka yardım istemiyordu. Ona derhal İlahiyat sınıflarının süpürülüp temizlenmesi işini ayarladım. Mr. Stackpole de birkaç ailenin yanında onun için haftada bir veya on beş günde bir günlük işler buldu. Böylece tüm zamanı istihdam edilmiş oldu ve iyi para kazandı.

Üçüncü sınıftan Mr. Morrill, İrlandalı çocukları bir araya toplayıp onlara okuma öğreterek ve İncil'den pasajlar ezberleterek fevkalade bir ayrıcalığa sahip olduğunu açıkça gösterdi. Şehir Kadınları Misyonerlik Cemiyeti (Ladies' City Missionary Society) onu şehir misyoneri olarak, bilhassa İrlandalılarla meşgul olmak üzere seve seve görevlendirdi. Oradaki ayyaş papaz ise onu İrlandalıların evlerinin dışında tutmak için boş yere çaba harcadı.

Mr. Morrill nihayet onlar için bir gündüz okulu kurmayı başardı ve mükemmel bir hanım öğretmen buldu. Bu hanım, işinde kendisini gerçek bir misyoner gibi hissediyordu. Mrs. Cochrane'in iki küçük kızı da o okula gitti. Papaz ona gelerek, kızlarını bir daha oraya göndermemesini emrettiğinde Mrs. Cochrane ona, lafı dolandırmadan, papaz olarak kendisi çocuklar için güzel bir okul açıncaya kadar kızlarının şimdi gittikleri okula devam edeceklerini ve ağzından bir daha bu konuda başka bir kelime duymak istemediğini söylemiş. Papaz muhtelif zamanlarda kadıncağıza karşı o kadar şedit davrandı ki, o da o kiliseyi külliye bırakıp Hammond Caddesi Kilisesi'ne geçti. Sonunda oranın üyesi oldu.

Mrs. Cochrane, Mr. Stackpole'e, kendisini çalışmak üzere gönderdiği evlerden birinde onun hakkında hiçbir şey duymadıklarını haber vermiş. Mr. Stackpole de durumu netleştirmek için kalkıp bahsedilen eve gitmiş. İçeri girerken evin hanımı kah-

kahayla gülmüş ve şunları söylemiş: “Yanlış yaptığım kanaatine vardım. O kadın kendisini Mr. Stickerpole ve Mr. Rumbelin’in gönderdiğini söyledi. Bu isimlerdeki beyleri tanımadığıma onu ikna ettim ve kovdum. Sonra düşündüm, o güzel kadın Mr. Stackpole’yi ve Mr. Hamlin’i kastediyordu!” Mrs. Cochrane’in büyük kızı, öğretmeni tarafından okulundaki en parlak öğrenci olarak görülüyordu. Kız, girdiği her okulda bu seviyedeydi.

Kış hüküm sürerken o mahallede sayısız miktarda sarhoşluk ve kavga gürültü vardı. İçlerinden kurtulan iki kişi son derece ağırbaşlı ve çalışkan bir hâle geldiler. Araç gereç satın almaları için onlara borç para verdik. Bıçkı, kama, ağaç testeresi, testere tezgâhı, birkaç ege ve bir balta; bunlar üç aşağı beş yukarı üç dolar tutuyordu. Bu iki kişi Sullivan ve O’Gorman’dı. (O’Brien de iyileşmiş ve kuyu kazma işinde çalışmaya gitmişti.) Bir akşam geç vakitte Sullivan ile O’Gorman odama gelerek şöyle dediler: “Beyim, acele gelin; onlar evimizi yerle bir ettiler; üst katta kadınları ve çocukları öldürüyorlar!”

İrlandalı bir ayaktakımı ile nasıl baş edeceğimi görmek için Paddytown’a koştum. Yüz ya da iki yüz kişi evin dört bir yanını sarmıştı. Bu yüzden bütünüyle görünen bir pencere kalmamıştı. Aralarına daldım. Ağızdan ağza şunu söylemeye başladılar: “Hişt! Genç papaz gelmiş!” Belki de onlar beni Mr. Morrill zannettiler. Zira onların “genç papazı” oydu. Bazıları onun, kendi yaşlı ve ayyaş papazlarından daha samimi bir papaz olduğunu söylemekte hiç tereddüt etmiyordu.

Saldırganlar bir şeyler fırlatmayı bıraktılar. Bir ailenin yukarı kısımda yeni bitirdiği bir ev vardı; ben de derhal oraya çıktım. Görülecek manzaraydı; bir bebek, beşiğinde bıcır bıcır oynuyordu. Beşiğin dibine bir taş düşmüştü. Bir buçuk iki kilo vardı. Şayet bu taş, beşiğin üzerine düşmüş olsaydı, onu öldürmesi kaçınılmazdı. Dört beş yaşlarındaki diğer çocuk köşede zemine oturmuştu. Atılan nesnelerin varış mesafesinden uzaktaydı. Aslına bakarsanız kendi kendine şarkı söylüyor, çör çöple ve dal parçalarıyla oynuyordu.

Arbedenin çıkış sebebinin iç yüzünü araştırırken, bunun bir kan davası olduğunu anladım. Başlangıcı, “İrlandalı vuruşuna” ve alkolle yangın çıkarılmasına dayanıyordu. Saldırganlar şehrin polis şefi tarafından tutuklandı ve kendilerine tazminat ödetirildi. Gelecekte yörenin asayişini sağlamak adına bu cezalar yeterince ağırdı. Beni hayrete düşüren şey, şahsımın bu azgın güruhun içinde “genç papaz” olarak kutsallaştırılmasıydı.

Boston'daki piskoposun harekete geçmesinde Mr. Morrill'in Paddytown'daki etkisi büyük oldu. Genelde nefret edilen ayyaş papazı geri çağırdı piskopos ve ona karşılık daha münasip ve gözü açık bir adamını gönderdi. Mrs. Cochrane iyice ihtiyarlayıncaya kadar inancında sadık kaldı ve seksen yedi yaşında huzur içinde ve ahirete dair ümitle dolu olarak öldü.

İlahiyatta Üçüncü Yılım

Üçüncü yılımız, barındırdığı pek çok olayla İlahiyat'taki yaşantımızı olağanüstü hâle getirdi. Çok sevgili hocamız Prof. Pond sene başında bizden ayrıldı. Ayrılışı kısmen sağlığının bozulması, büyük ölçüde ise yoksulluktandı. Biz öğrenciler böyle inanıyorduk. Cüzi bir maaşı vardı ve okulun maliye dairesi de bu maaşı tam vaktinde ödemeye nadiren muvaffak olurdu.

Prof. Pond bütün gücünü ve o bitmek tükenmek bilmeyen emeğini, insanın cesaretini kıran bu türden şeyleri iyileştirmek için ortaya koymuştu. 100.000 dolar bağışta bulunuldu da boş kalan profesörlüğü doldurmak üzere Leonard Woods⁴ seçildi.

⁴ Leonard WOODS (1774-1854): Amerikalı meşhur bir ilahiyatçıdır. Üniteryenizme karşı Kalvenizmi savunmasıyla bilinir. 1796'da Harvard'tan mezun oldu. Ardından West Newbury'deki Cemaatçi Kilise'ye pastör tayin edildi. Andover Teoloji Okulu'nun ilk profesörü oldu ve 1808-1846 yılları arasında orada Hristiyan Teolojisi kürsüsünde görev aldı. Bu görevinin yanı sıra ülkedeki önemli cemiyetlerin kuruluşlarına yardım etti. Bunlardan bazıları Amerika Risale Cemiyeti (American Tract Society), Amerika Eğitim Cemiyeti (American Education Society), İçkiden Uzak Durma Cemiyeti (Temperence

Bilim adamlığındaki göz kamaştırıcı itibarı ve dehası, bahsettiğim bağış konusundaki finansal başarısı hepimizi sevince boğdu. Her öğrenciye bir ilhamdı o. Dr. Pond'la yaptığımız teoloji dersleri son derece sürükleyiciydi ve bizi kendi kendimize düşündürtecek bir usulle işlenirlerdi.

İlahiyat Okulu'na bir başka katılım daha oldu. Dinî hitabet kürsüsüne alınan Hallowell'li Prof. Shepherd hâlâ gelmiş geçmiş en büyük katılımdır. Güçlü bir adamdı, bir öğretmen olarak karışındakine verdiği ilham çok belirgindi. Vaaz ederken bir Boanerges⁵ idi. Çok az kimse onun zinde görüşlerinin ve coşkulu İngilizcesinin üstüne çıkabilirdi. Derslerinde birtakım ifadelerle bir noktaya öyle vurgular yapardı ki sözlerini asla unutamazdınız. Taşı gediğine koymamızı tavsiye ederek, “kalası yarmak için mihın çakılmasına” karşı bizi uyarırdı. Sürekli şunu söylerdi: “Musluğun fışkırttığı su, asla bir fıçıdaki sudan daha yüksek değildir; meğer ki bir gaz sıkışması olmasın.” Bununla birlikte böylesi ifadeleri söyleme niyetinde olmazdı; bu sözler onun diline kendiliğinden gelirdi. Bu gibi cümleler her daim sınıfta bir dalgalanmaya yol açardı. Onun hatırası hayırla yad edilmektedir.

Society) ve ileride Hamlin'in de üyesi olacağı Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği (American Board of Commissioners for Foreign Missions)'dir. Amerikan Board misyonerlerinin hatıralarını kaleme aldığı *Memoirs of American Missionaries* adlı eserini 1833'de yayınladı. Bu kitabında teşkilatın Hindistan'a gönderdiği ilk kadın misyoner olan ve orada ölen Henrietta Newell'in hatırasını yazmış olmasıyla ayrı bir yer edindi. Kızı Margarette Woods Lawrence de Cyrus Hamlin'in 1850'de ölen karısı Henrietta'nın hatıralarını bir araya getirerek *Light on the Dark River* adıyla yayınlamıştır. Ç.N.

⁵ Boanerges (Boanerces): Rivayete göre Hz. İsa, tebliğine başladıktan sonra kendisine Havariler seçmeye başlamıştır. Galile Denizi'nin yanında gezerken Simun ile kardeşi Andreas'ı denize ağ atarken görmüş, onlara, “ardımca gelin; sizi insan avcıları yapacağım” demiş, onlar da ağlarını bırakıp O'nu takip etmişlerdir. Az sonra ağ onarırlarken gördüğü Zebedi'nin oğlu Yakub ile kardeşi Yuhanna'yı çağırmış, onlar da hemen kayığı ve babalarını bırakıp İsa'nın peşinden gitmişlerdir (*Matta*, 4/17-22). Hz. İsa onu ve kardeşini havari olarak seçtikten sonra onlara “gök gürlemesi oğulları” anlamına gelen “boanerges” lakabını vermiştir. (*Markos*, 3/17) Yazar, bahsettiği kişinin vaazının çok coşkulu ve etkileyici olduğunu vurgulamak amacıyla bu atıfta bulunmuş olmalıdır. Ç.N.

Tiyatroyla da İlgilendim

Sene ortasında Bangor Lisesi ile yakın bir ilişkinin içine girdim. Kolejden sınıf arkadaşım, bir hukuk öğrencisi ve şehirde genç bir avukat olan Chandler ile birlikte düzenleme kurulundaydık. Kurul, bir tiyatro inşa etmeyi hedefliyordu. Kamunun onayını elde etmek maksadıyla oylama yoluyla bir tema belirlendi: “Tiyatro toplum üzerinde faydalı, entelektüel ve ahlaki bir etkiye sahiptir.” Görevlendirmelerdeki birtakım değişikliklerden sonra olumsuz cevap almak zorunda bırakıldım; genç bir avukat olumlu cevap aldı. Haftadan haftaya ertelendiği için üç gece boyunca tek başıma kaldım.

Kıyasıya bir çekişme vardı; topluluk bütün gücünü ortaya koyuyordu. Eflatun ve Rousseau’da harika bir konu bulmuştum. Eflatun’un çevirileri Rousseau tarafından yapılmıştı. Mesele üzerinde tarihî ve felsefi muazzam bir tartışma olduğunu gördüm. İmdadına yetişmelerini istediğim kimseler “sen en iyisini yaparsın” diyerek bunu geri çeviriyorlardı. Başından beri tiyatronun zıddına bir eğilim oluştu. Topluluk gitgide azaldı. Oylamaya gelindiğinde cesurca dört ya da beş olumlu oy çıktı.

Bu tartışma bana şehirde biraz şöhret kazandırmıştı; ancak anlatacağım bir örnekte ise makul olan şöhretten daha fazlasını: Çok fazla tifo salgını vakası gözlemledikten sonra sağlığıma kavuşmak için Portland’a gittim. Geri dönerken atlı posta arabasında Portland’lı Senatör Anderson, Harvard Üniversitesi’nden bir hukuk profesörü ve bir de hukuk talebesi bulunuyordu. Sohbet geldi o malum büyük aktöre dayandı. Tiyatronun entelektüel etkisi üzerine bazı aykırı yorumlarda bulundum. Bir ilahiyatçı olan ben, hukuk talebesiyle Bangor’a kadar kilometrelerce yolda ateşli bir tartışmaya girdik. Onun, iftihar etmek için herhangi bir vesile yakaladığını düşünmüyordum. Senatörle profesör, okumalarımın geniş çaplı oluşu ve kesinliği dolayısıyla beni tebrik ettiler. “Çok yakında bu konu üzerine büyük bir tartışma yaşadım” demek yerine, “bu beni her zaman ilgilendiren bir konu-

dur” deyince utancımdan yerin dibine geçtim. Her daim bana ait olandan daha fazla itibar sahibi olmuştum. 1877’de Bangor’da bu tartışmayı hatırlayan bazı kimseler gördüm. Bu tartışma o zaman için tiyatro projesinin ilerlemesine engel olmuştu.

Yine İçkiyle Mücadele

Mr. Stackpole ile birlikte o yıl içki içmede itidalli olma konusunda sık sık işbirliği hâlindeydik. Penobscot İçkiyi Bırakma Cemiyeti tarafından hekimlerle yazışmak ve onların elma şarabı kullanımına dair görüşleri ile ilgili bir açıklama elde etmek üzere tayin edilmiştik. Bu açıklama, çiftçi toplumu için özel bir delil olacaktı. Mr. Stackpole, yazmak için kendisine daha fazla zaman tanıyan bir işte çalışıyordu ve kalemi eline aldı. Hekimlerin elma şarabının zararlı etkileri olduğuna ittifakla şahadet etmeleri bizi şaşırttı ve memnun etti.

Cemiyetin yıllık toplantısında bir konuşma yapmak üzere görevlendirildim. Bunu en iyi benim yapacağımı düşündükleri için ricada bulunduklarını hissediyordum. İçkiden uzak durma konusunda bir özdeyiş önermeye cesaret ettim: “Nur, Sevgi ve Kanun”. Bunlardan birincisi, ahlaken ikna etmeye yönelikti. İkincisi, içki kurbanları için karşılıksız eylemde bulunmayı, üçüncüsü de kanunun insanı dizginlemesini ifade ediyordu. Bu benim o güne kadar ilk defa duyduğum bir yasaklama temasıydı ve bunun bazılarının gazabını körükleyeceğini biliyordum. Fakat genel müzakere için akşam yapılan toplantıda Dr. Pomeroy bu teklifi uygun buldu. Ümit etmeye cesaret ettiğimden daha fazla kabul gördüğünü anladım. O zamandan beri de fikrimi hiç değiştirmedim. Maine eyaleti için ilk iki şeyi yapma şerefi bana aittir: Eyalette şimdiye kadar üretilmiş ilk buharlı makineyi ben yaptım. İlk yasaklayıcı kanun konuşmasını ben gerçekleştirdim. İlkinden yüzde yüz eminim; lakin ikincisinden değilim. Belki bunun benzerlerinden bir düzine olabilir. Fakat Neal Dow o zamanlar çalışmak için öne çıkmadı ve benim iddiam çürümüş

oldu. Bütün söyleyebileceğim şu: "Bildiğim kadarıyla..."

Mr. Stackpole konuşmamı çok beğendi ve beni alıp bu konuşmayı yapmam için civardaki kasabalara götürdü. Kasabanın birinde, oranın şefinin evinde akşam yemeği yedik. Konumu öyle gerektirdiği için evde yoktu. Karısı hayat dolu bir hanımdı ve bize mükemmel bir akşam yemeği ikram etti. İçki içmede itidalli olunması konusunda son derece hevesliydi. Üstelik olağanüstü bir hafızası vardı. Bir yolunu bulup konuşmada geçen cümleleri kullanarak hatip kişiye iltifatlarda bulunmayı beceriyordu. Yemek esnasında ben de aynı şekilde sofradaki şeylere iltifatlarda bulundum. Mr. Stackpole bizim böyle yaylım ateşini sürdüreceğimizi sezince kendini tutması ağır bir iş olmuştu. Sonra o adamı [Hamlin'i] tuttuğu gibi götürdü ve daha yararlı bir işçi olacağı içkiyi bırakma cemiyetine başlattı.

Nereye Niyet Nereye Kısmet: İstanbul'a Gönderiliyorum

Üçüncü sınıfa başlamamın (Ekim 1836) üzerinden çok geçmemiştir ki, misyonerlik faaliyetine katılmak için yazılı bir belge gönderdim. ABCFM Karar Komitesi neresinin en iyisi olacağını düşünüyorsa oraya gidecektim. Sadece Çin'e hususi bir ilgim olduğunu belirtmiştim. Çünkü Afrika'nın söz konusu bile olmayacağı daha önce açıklanmıştı. Sekreterlerden Rev. William Armstrong, ilkbaharın başlarında kesin bir tayin bekleyebileceğimi ve Çin'in benim tarlam olmasından şüphe etmek için bir sebep bulunmadığını söyledi.

Yanlış hatırlamıyorsam 4 Şubatta Bangor Postanesi'nden üç mektup aldım ve Hammond Caddesi'nde İlahiyat'a doğru yürürken üçünü de okudum. Biri ağabeyimden, biri Hon. A.D. Foster'den gelmişti. Sonuncusu, çıkaramadığım bir el yazısıyla yazılmıştı. Açtım; Ohio Caddesi'ndeki İlahiyat'a iki ya da üç yüz adım kalmıştı. Mektup Dr. Armstrong'dandı. İSTANBUL'a ve

EĞİTİM bölümüne tayin edilmişim. Kutsal Ruh tarafından böylece Çin'den alınıp bir anda Boğaziçi'ne nakledilişimden dolayı iliklerime kadar etkilenmişim. Sanki bulutlardan üzerime birtakım fiziksel güçler inmiş gibiydi. Alelacele odama çıktım; oda arkadaşım dışarıdaydı, yalnız kalabileceğim için mutluydum.

Haritayı elime aldım; hiç şüphesiz Boston'dan İzmir'e "rom ve misyoner" taşınan rota üzerinde kafa patlattım. "Çok iyi ya! Çok iyi!" dedim, "Bu ne demek oluyor? Güzel bir iş, mükemmel ve asil dostlar, yani Goodell, Dwight, Schaffler, Holmes ve Bursa'dan Schneider ve Powers demek oluyor."

Onların seyir defterlerini daha evvel o kadar büyük bir ilgiyle okumuştum ki, onları tanıdığımı hissediyordum: "Buranın eşsiz bir ikilimi var. Bu ülke, medeniyetin sınırlarında. Hekimler var. Şayet Henrietta Jackson'ın akciğer hastalığına yatkınlığı varsa, gideceğimiz yerde buradakinden daha uzun yaşayacak; şimdi benimle gidip gitmeyeceğini ve yaşadığım sürece bu muazzam faaliyette hayatımı paylaşıp paylaşmayacağını kendisinden öğreneceğim." Sosyal yaşantımın hikâyesini ayrı olarak yazdım. Bahsettiğim problem yüzünden gelen bütün değişiklikler orada kaydedildi. Garip bir sezgi bu kör adama⁶ onların bilmediği bir yolda giderken rehberlik ediyordu. Çünkü onların hepsini Tanrı kutsamıştır.

Bangor'a gittiğimde orada eski arkadaşım Albert Titcomb'la karşılaştım. Ben 1827'de Portland'a giderken o Farley eniştemin dükkânındaydı. Manevi hayatım boyunca kendisi bana yardım etmiştir. Her daim ona karşı derin bir muhabbet beslerim. Bende onun mukarrer bir dua hediyesi vardır. Şu an doksansan bir veya doksansan iki yaşında hâlâ hayatta ve dua ediyor. Orada, diğerleri arasında portre ressamı Mr. J.T. Hardy ile bir dostluk tesis etmişim. Artık bir piri fani olmasına rağmen o dostluğumuz hâlâ sürmektedir.

⁶ Yazar muhtemelen burada Tevrat, İşaya, 42/16'da geçen şu cümleye atıfta bulunmaktadır: "Ve körleri bilmedikleri yoldan getireceğim; bilmedikleri yollarda onlara rehberlik edeceğim." Kör adamdan kastı ise kendisidir. Ç.N.

Dostum Mr. Morrill'in Ölümü

Mr. Morrill'in sağlığı yıl boyunca bozuk gitmişti. Yeni yıla girdiğinde sahiden de hastalıklı bir vaziyetteydi. 1836-1837 kışında defalarca yığıldı kaldı. Azmi elden bırakmadığında yenisinden sıhhatini kazanıyordu. Fakat sonunda hastalık onu odasına kapattı, nihayet yatağa düşürdü. Uzaklardan malum elçinin yaklaştığını gördü ve şöyle dedi: "Buradayım Efendimiz İsa; kulunuz sizi bekliyor." Gece gündüz onunla çok fazla beraber olmuştum. Bana kendi İncil'ini verdi ve nişanlısı Miss A.'ya göndermemi rica etti. Mr. Morrill büyük ıstırabını bu dünyada bırakırken, nişanlısıyla bir mevsimliğine ayrılmak zorundaydılar. Bu teminat ile nişanlanmışlardı.

Son gecesinde susuzluğu had safhaya çıktı. Demirhindi şerbeti onun gözde içeceğiydi. Fakat söylediğine göre şimdi asit boğazını yakıyordu. İçine şeker koyup tatlandırdım; o zaman da susuzluğunu gidermedi. Elimden gelen her türlü karışımı hazırladım, ancak nafileydi. "Onlar artık susamayacaklar"⁷ diyerek bundan vazgeçti. Son saatleri yalnızca huzur içinde değil; aynı zamanda neşeli de geçti. Efendimiz İsa'nın geldiğini ve kendisini davet ettiğini hissetmişti.

Hammond Caddesi Kilisesi'ndeki cenaze töreninde çok sayıda İrlandalı kilisenin dışında bekliyordu. Buz gibi karlı havada kalabalık hâlinde bizi mezarlığa kadar takip ettiler. Prof. Woods kalabalığa bakarak şöyle dedi: "Avrupa'nın soylu idarecilerinin cenazelerini takip edenlerdense, buradaki gibi fakir bir kalabalığın arkamdan gelmesini tercih ederim."

Miss A.'ya, "kendisine şahsen teslim edinceye kadar İncil'i

⁷ Mr. Morrill'in bu sözleri, İncil'deki "Çünkü tahtın ortasında olan Kuzu onları güdecek ve hayat sularının pınarlarına onları götürecektir ve Tanrı gözlerinden bütün gözyaşlarını silecektir" (*Vahiy*, 7/17) cümlesine binaen, Hristiyan rahip ve teolog John Wesley'in (1703-1791) yaptığı tefsirde geçmektedir: "Onlar artık susuzluk çekmeyeceklerdir; ne de bir acı ve üzüntü duyacaklardır..." Ç.N.

ve Mr. Morrill'in son mektubunu saklamaya devam edeceğimi" yazdım. İncil'i ve mektubu teslim etme sahnesi, Miss A.'nın babasının New Hampshire'daki evinde geçti ve nazik bir şekilde sona erdi. Hıristiyan inancıyla kendine hakim olmaya devam ediyordu; lakin gözlerinden sicim gibi yaşlar boşalıyordu. Üzünün etkisiyle yüzü çökmüştü. Kırk sene sonra Mr. Morrill'i hatırlayan birkaç İrlandalıya rastladım.

Mezuniyet Günümüz

Mezuniyet günü etkinliklerimiz Hammond Caddesi Kilisesi'ni son sırasına kadar doldurmuştu. Bir veda ilahisi olan sınıf şarkısını Mrs. Sigourney⁸ bizim için bestelemişti. Sanırım biz de ona, yaptıklarının tam karşılığı değildi ama en kalbî teşekkürlerimizle birlikte bir kitap ve on dolar göndermiştik.

Mrs. Sigourney tarafından
Mezuniyet Günümüz İçin Hazırlanan Veda İlahisi

Elveda! Gidiyoruz! Gidiyoruz!
Söyleyin kardeşler, bu gidiş nereye?
Dudaklarımız sürekli kıpır kıpır
Eyvah! İnançsızlık içindeki Asya
Bizi çağırıyor sinesine...*

⁸ Lydia Huntley SIGOURNEY (1791-1865): Yaşadığı dönemde pek meşhur olan bir hanım şairdir. Eserlerinin çoğunu eşinin soyadına binaen Mrs. Sigourney diye imzaladığı için bu isimle ünlü olmuştur. Norwich ve Hartford'da eğitim gördü. Arkadaşı Nancy M. Hyde ile birlikte genç kızlar için bir okul açtı (1811). Kısa ömürlü olan bu okuldan sonra hanımların eğitimiyle ilgilenmeyi sürdürdü. 1819'da dönemin ileri gelen ailelerinden birine mensup olan Charles Sigourney'le evlendi. Yazmayı hiç bırakmadan sürdüren Mrs. Sigourney daha çok ölüm, din, çalışma, sorumluluk gibi temaları işledi. Kendisinden sonra gelen birçok şairi de etkiledi. Ç.N.

* Mezun sınıftan birinin Asya'ya, birinin Afrika'ya, birinin İstanbul'a yerleşmeleri bekleniyordu. Kalanlar ise kendi ülkemizdeki kiliselere pastör olacaklardı.

Kederli Afrika,
Fırtınaları dualarıyla, gözyaşlarıyla yüklüyor,
Çünkü misyon yelkenlisi
Yıldızlar galip gelinceye kadar
Yalnız başına orada nöbet bekliyor

Mağrur Müslüman içini mi çekiyor?
O zaman acele edin! Ona körleşmiş milletini
Ve ölmeyecek umudu gösterin;
Bizim evimiz gökteki cennettir;
Kurtuluşumuz İsa'dır diye...

Gidiyoruz! Elveda! Elveda!
Kardeşler söyleyin, bu gidiş nereye?
Kulak verin! Ötelerdeki köy kilisesinin çanı
Ahenkle yükselen tatlı sesiyle
Oraları haber veriyor bize...

Uzak diyarlardaki sürüler
Kendilerini bir çobanın koruyup kollaması için
Bir muallimin duası için
Bir pastörün kutsaması için
İleriye doğru ısrarla yürüyorlar.
Elveda! Sevinçli adımlarla
Kurtuluş'un öyküsünü götüreceğiz
Kardeşler, kutsal mahkemede karşılaşabiliriz
Başımızda nurdan taşlarla...

Mezuniyet günümüz, yani bitiş sona erince oda arkadaşım-
la ben eşyalarımızın hepsini sattık. Küreğim ve maşam elden ele
dolaştı. Üzerlerinde adımın baş harfleri vardı. Kırk yıldan fazla
bir zaman sonra bunlar, Rev. S.H. Hayes tarafından kızlarım-
dan birine gönderildiler. Şehirde kısa veda ziyaretleri yaptık ve
ne kadar çok dostumuz olduğunu görünce şaşırdık.

Bulaşıkları yıkaması ve odamızı baştan aşağı silip süpürme-
si için Mrs. Cochrane'i çağırdım. Kendisine yirmi sent verdim.

Parayı eline aldı, baktı, evirdi çevirdi ve sonra bozuk şivesiyle şöyle dedi:

“Onlar bana, sizin Merhammedilere elçi olarak gideceğini söylediler Mr. Hamlin, konuşuyorlardı dün.”

“Evet, Mrs. Cochrane; hemen gideceğim.”

“İyi o zaman, bu paraları al; belki onlara, onların ruhlarını iyi edecek bir kitap alabilirsin.”

Parayı aldım. Bu para, yapılan birkaç aylık dua toplantısında toplanan bağışları artırdı. Kalabalığın dış tarafından geçen bir yabancı, “o fakir İrlandalı kadının yirmi senti, bağış kutusuna beş dolarlık banknot kattı” diyordu.

Mehtaplı bir gecenin geç bir vaktinde arkadaşım Thayer ile birlikte Ümit Dağı Mezarlığı’na doğru yürüdük. Amacımız, İlahiyat Okulu için satın alınmış olan arsayı görmektir. Arkadaşım ve ben, ebedi istirahatgâhlarımızı kâfirlerin yaşadığı topraklardan daha önce seçmiştik. Dolayısıyla biraz duygusal olarak yine de Tanrı’nın, sevgili İlahiyatımızdan davet edeceği kişilerin gömülmesine hasredilmiş olan bu yeri ziyaret ettik.

Dönüşümüzden sonra yurttan el ayak çekilince Bangor’da geçen üç yılın muhasebesini yapıyordum. Merdivenden yukarı çıkan tek bir ayak sesi işittim. Adımlar yaklaştı, yaklaştı ve 10 numaralı kapının önünde durdu. Gelen haberci bana Mrs. Crosby’den güzel bir veda notu getirmişti. Onu itinayla muhafaza ettim. Ancak şimdi o kağıdı ya da sakladığım yeri bir türlü bulamıyorum. Bu nota bir de para eklenmişti. Ben de bunun hatırası olarak Milton’ın iki ciltlik manzum eserini satın aldım. Bu eser ailemize çok yararlı oldu.

Ertesi sabah Tanrı’ya şükran duygularıyla ve sadık dostlarıma beslediğim muhabbet hisleriyle Bangor’a elveda, İstanbul’a merhaba diyordum.

VII. BÖLÜM

BİR YILLIK GECİKME

Bangor'dan 72 dolarlık bir borçla ayrılmak mecburiyetinde kaldım. Bunu Amerikan Board'un ödemesi lazımdı yahut bu parayı toparlamam için bana zaman tanımalıydı. Lakin ben üç hafta içerisinde evlenmek, yurt dışı görevime atama törenimin yapılması ve gönderilmem için talimatlar alma beklentisiyle Cornhill'deki Misyon Evleri'ne koştum. Sekreterler karamsar konuştular:

"Size verecek sevindirici haberlerimiz yok Mr. Hamlin. İzmir'e gitmek üzere hazır olan gemi bu limandan kalkmayacak. Tüccarlar da bize başka herhangi bir şey için cesaret veremiyorlar. Ülkenin mali durumu öyle berbat ki, biz de mevcut misyonerlerimizin masraflarını karşılamada müthiş sıkıntı çekiyoruz. Bir değişiklik oluncaya kadar takviye gönderemiyoruz."

"Size göre ne kadar süre beklemek zorunda kalabilirim Dr. Anderson?"

"Sanırım dört beş aydan fazla değil. Çok geçmeden daha iyi duruma gelmemiz için mutlaka bir değişiklik olur."

"O zaman ben ne yapacağım? Hiçbir şey yapmadan, hiçbir yere gitmeden evlenmeyi ve vakit öldürmeyi de istemiyorum".

"Şu an için New Hampshire'da ilçe konferanslarının yıllık toplantıları var. Sizin oraya American Board'un bir temsilcisi

olarak katılmanızı istiyoruz. Ondan sonra şayet boş olan herhangi bir kilise kürsüsünü birkaç haftalığına doldurmak için davet ediliyorsanız bu daveti kabul edersiniz. Misyonerlik faaliyeti için iyi bir hazırlık olur bu.”

İlk toplantının vaktinden önce Dorset’e¹ bir ziyaret için yeterli zaman vardı. Mali atmosfer berraklaşınca kadar evliliğimizi erteledik. Tanrı’nın güzel takdiri ve lütfu bize o kadar ayan beyan rehberlik ediyordu ki, gönül huzuruyla bulutların dağılmasını bekleyebildik; bunu hissetmiştik. Tercihimizden dolayı mutluluktan uçuyorduk.

Dr. Jackson’ın² evinde Beach ile karşılaştım. Muhtemelen bu bana güzel vakit geçirtmiştir. Dr. Jackson ve karısı, Yüce Tanrı’nın övgüsüne mazhar olmak için olgunlaşan azizleridiler. Dr. Jackson ülkedeki ilk eğitim cemiyetini kurmuştu. Vermont’taki din ve eğitimle ilgili bütün hareketlerle irtibat hâlindeydi. Mrs. Jackson da dönemin işaretlerini gözlemliyordu; görüş alanını dünyadaki büyük siyasi ve dinî hareketlere hasretmişti. John Rogers’ın³ torunlarından biri olması hasebiyle

¹ Dorset: Vermont eyaletindeki bu kasaba, Cyrus Hamlin’in ilk eşi Henrietta Jackson’ın (1811-1850) doğum yeridir. Yazar burada ayrıntıya girmeden nişanlısının yanına giderek evlilik kararlarını gözden geçirdiklerini belirtmektedir. Ç.N.

² Dr. William JACKSON: C. Hamlin’in kayınpederi olan bu kişi, 1768’de Connecticut’ın Cornwall kasabasında dünyaya geldi. Ataları Hristiyanlığa hizmetleri geçmiş, takvalı kimselerdi. Üç yaşındayken ailesi Vermont eyaletinin Wallingford Kasabası’na yerleşti. Babası o kasabanın ilk yerleşimcisi, ilk sicil memuru ve ilk kilise diyakozu idi. William 16 yaşındayken kilisede görev almak için hazırlanmaya başladı. Bu doğrultuda Dartmouth Kolej’de okudu ve 1790’da mezun oldu. Dr. Emmons’tan ve *Amerikan Board* kurucularından Samuel Spring’ten teoloji dersleri aldı. 1796’da Dorset Kasabası’na pastör tayin edildi. Bu arada Susanna Cram’la hayatını birleştirdi. Margarette Woods Lawrence, *Light on the Dark River*, 1853, s. 19-24. Ç.N.

³ John ROGERS (1500-1555): Kaynaklarda “İngilizce Kitab-ı Mukaddes’in ilk yetkilendirilmiş derleyicisi, İngiliz Reformasyonu’nun öncüsü ve ilk şehidi” olarak tanımlanan bu din adamı ilköğrenimini *Guild School of St. John the Baptist*’te (Vaftizci Yahya Lonca Okulu) gördü. 1526’da Cambridge Üniversitesi’nden mezun oldu. Belçika’nın Antwerp şehrine Tüccarlar Kumpanyası tarafından şirket papazı olarak tayin edildi (1534). Orada tanıştığı William Tyndale’in (1494-1536) etkisiyle Roma Katolik inancını

bu hanım, o şehidin, o güzel ve huzur dolu vadideki kutsanmış ruhuna sahipti. Onunla maziye, şimdiki hâle ve istikbale dair uzun ve ateşli müzakerelerimiz olmuştur. Fakat günler göz açıp kapayıncaya kadar geçip gitti. New Hampshire'daki toplantılara gitmek zorundaydım. Jackson ailesi sevgili kızlarının yanlarında kalışının uzatılmasından dolayı pek memnundu. Fakat bu kalışa sebep olan şeylere üzülmüşlerdi.

New Hampshire'daki Konferanslarım

İlçe konferansımdaki toplantılarım son derece ilginçti ve şahsım adına çok yararlı geçti. Orford, Acworth, Nelson, Milford; hepsinin de hoş, mukaddes hatıraları var. Milford'ta güzel bir ölümle öte aleme göçmekte olan bir aziz gördüm. Bir pastörün hanımıydı. İleriki yıllarda oradan geçecek olursam ziyaret edebileyim diye gömüleceği yeri yattığı yerden bana eliyle gösterdi. Elli dört yıl sonra o yöreye gittim. Lakin o hanımın mezarı başka yere taşınmıştı. Geçenlerde (1892) Acworth'lu bir adamla karşılaştım. O ziyaretimin birkaç kişi tarafından hâlâ hatırlandığını söyledi.

Geceyi Hanover'de ünlü cerrah Dr. Muzzay'la birlikte geçirdim. Kendisiyle Brunswick'ten, imal ettiğim buharlı makine

terk etti. Tyndale'in başlattığı Kitab-ı Mukaddes ve İncillerin yazılması çalışmalarına katıldı. 1540'ta Wittenberg Üniversitesi'ne kaydolan John Rogers, Protestanlığın kurucularından Philipp Malanchthon ve diğer ileri gelen Protestanlarla yakın dostluklar kurdu. Üç yıl süren öğreniminin ardından, Almanya'nın kuzeyindeki Meldorf adlı Lutherci bir kiliseyi dört buçuk sene yönetti. 1548'de İngiltere'ye döndükten sonra Malanchthon'ın *Considerations of the Ausburg Interim* adlı eserini yayımladı. Diğer çalışmaları ve Protestan görüşleri üzerine 1553'te tutuklanarak hapse atıldı. Kurulan mahkemelerde suçlu bulundu ve idama mahkûm edildi. 4 Şubat 1555'te Smithfield'da sırığa bağlanarak yakıldı. Hakkında yazılan kitaplardan biri Joseph Lemuel Chester tarafından *John Rogers: The Compiler of the First Autho-rised English Bible* adıyla Londra'da 1861'de yayınlandı. C. Hamlin'in kayınvalidesi Susanna'nın babaannesi Elizabeth Robers, John Robers'in yedinci göbekten torunudur. Bk. Margarette Woods Lawrence, *Light on the Dark River*, s. 21. Ç.N.

dolayısıyla tanışıyordum. Beni de cerrah yapmaya uğraşmıştı. Samimi bir Hristiyandı.

Dartmouth'taki eski profesörlerden biri beni gezinti arabasına aldı ve Orford'a götürdü. Dr. Jackson ile Dr. Goodell'in kendilerine özgü hikâyelerini anlattı. İkisinin de delikanlılıklarını biliyordu. Hikâyelerin sonuna doğru hep o ikisinin nüktedanlıkları olurdu. Amerikan Board'un bir temsilcisi olarak ilk defa görev aldığım o yerler [Orford, Acworth, Nelson, Milford] hakkındaki hatıralarım hâlâ canlıdır. Bazıları epeyce genç olmalarına rağmen o görevlilerden hayatta olan bir tekini bile bulamıyorum. Efes'in yırtıcı hayvanlarıyla savaşmadıysak da, Nelson'ın sivrisinekleriyle bütün gece savaşmıştık. Bu yüzden ertesi günkü konuşmalar çok fazla etkili ve güzel olmadı.

Portland'a Geri Döndüm

Bu hizmetlerimden sonra ne yapacağımı gözden geçirmek üzere Portland'a geri döndüm. İlk işim Bangor'daki borcumu ödemek olacaktı. Portland'lı Dr. Chickering'in görünürde birkaç yeri vardı. Ayda elli dolar ve yatacak yer verecek birini istiyordum. Sonra borcumu ödeyecek ve Board'a düşük nitelikli kıyafet için başvuracaktım.

Üç adet yazılı metinden ikisini Payson Kilisesi'nde vaaz ettim. Bunları daha evvel orada vaaz konusu etmemiştim. Ardından Waterford'daki sevgili yuvama gittim. Oradayken peşimden bir mektup geldi. Uygun birini bulmayı başarınca kadar kürsüde benim görev yapmam isteniyordu. Düşündüm, haftada 15 dolar ödenecekti; sadece kısa bir deneme süresince bununla meşgul olacaktım.

İlk Pazar gününü, sabahleyin bizzat vaazla, öğleden sonrasını ise karşılıklı konuşmalar yapmak suretiyle doldurdum. Pazartesi sabahı kürsüde yapacağım hiçbir şey yoktu. Ancak Payson Kilisesi'nin ve cemaatinin sabah ve öğleden sonra olmak

üzere iki ayını, akşamleyin kilisenin giyinme odasında kalabalık bir İncil dersi, hafta içi bir akşam yapılan toplantısı, cenaze merasimleri ve hasta ziyaretleri benim omuzlarımdaydı.

İyi kalpli o insanlar gençliğime acıdılar ve bana katlandılar. Elimden gelenin en iyisini yaptığımı onlar da biliyorlardı. Verdikleri sadakalar geri kalan ihtiyaçları karşılıyordu. Orada yedi ay kaldım. Para temin eden heyet bana, bir davet için ismimin kilisenin huzuruna gitmesine izin vermemi teklif etti. Bu benim için büyük bir sürprizdi; tabii bunu reddettim. Buna mukabil benim için büyük ödül, altı-sekiz kadar gencin kilisede toplanmasıydı. Bunlar, gerçek bir Hıristiyan hayatı yaşayarak mesleklerini onurlandırdılar. Burası asil bir kiliseydi. Onlar “Payson Hıristiyanları” idiler. Mrs. Payson ve ailesi oranın hâlâ dayanağı ve övünç kaynağıydı. Gücümün ve tecrübemin ötesindeki o çalışmalarını gerçekleştirirken destek aldım mı, merak ediyorum.

Kolejden arkadaşım George L. Prentiss kışı Portland'ta geçiriyordu. Her haftanın bir akşamı Shakespeare okuyorduk. Bundan çok büyük zevk alıyorduk. Avrupa'ya gitmek üzere ayrılırken ona bir not vermiştim. Bu notta, ileride eğer evlilik meselesiyle ilgilenecekse Lizzie Payson'ı⁴ geçmemesini tavsiye

⁴ Elizabeth Payson PRENTISS (1818-1878): Amerikalı kadın yazarlardandır. Meşhur Protestan din adamı Edward Payson'ın kızıdır. New England'ın din anlayışı çerçevesinde bir Püriten olarak yetişti. Genç kızlığında bazı çocuk hikâyeleri ve şiirleri yayınladı. 1838'de evinde bir kız okulu açtı ve aynı zamanda bir Pazar okulunu da idare etti. İki yıl sonra Richmond'taki yatılı kız okulunun müdürelğine atandı. 1845'te George Lewis Prentiss ile evlendi. 1878'deki ölümüne kadar pek çok eser kaleme aldı. *Little Susy's Six Birthdays* (1853), *Only a Dandelion, and other Stories* (1854), *Henry and Bessie: or, What they did in the Country* (1855), *Little Susy's Six Teachers* (1856), *The Flower of the Family: A Book for Girls* (1856), *Peterchen and Gretchen; or, Tales of Early Childhood* (1860), *The Little Preacher* (1867), *Little Lou's Sayings and Doings* (1868), *Fred and Maria and Me* (1868), *The Old Brown Pitcher* (1868), *Pemaquid; a Story of Old Times in New England* (1877), *Gentleman Jim* (1878) bunlardan bazılarıdır. Ancak en fazla şöhret kazanmasını sağlayan “More Love to Thee, O Christ” adlı ilahisidir. Yazarın Lizzie diye bahsetmesi, ailede isminin kısaltılmış olmasındandır. Ölümünün ardından kocası G.L. Prentiss onun hakkında *The Life and Letters of Elizabeth Prentiss* (1882) adlı kitabı yazdı. Ç.N.

etmiş, çok genç olmasına rağmen şöyle şöyle nitelikleri var diye yazmıştım. Kendisi, Miss Payson'ın karakterini ilhamla resmettiğimi iddia etmektedir. Avrupa'dan dönüşünde tavsiyelerime uyarak onunla evlendi.

Worcester'daki Günlerim

Orada geçirdiğim yedi ayım, Dr. Condit'in ikametgâhıyla sınırlıydı. Worcester'a gitmek üzere ayrıldım. Amacım bu fetret dönemimi Birleşik Kilise'de (Union Church) tamamlamaktı. Birleşik Kilise kuzenim, dostum ve hayırsever insan Hon. A.D. Foster'indi. Kendisi Ichabod Washburn ile işbirliği hâlinde kilise kurucularından da biriydi. Oradaki yedi ayıma dönüp bakıyorum; misyonerlik eğitimime çok faydalı bir dönem olduğunu görüyorum. Cemaatçi Kilise'den arkadaş olan din adamları Dr. Dwight ve Dr. Chickering bana bol bol cesaret ve destek verdiler. Ağır görevlerle aşırı yüklenmiş olan benim bu kısa dönem kilise hizmetim, büyük ölçüde onlarla işbirliğim sayesinde başarsızlığa uğramadı.

Genç hanımların kurduğu "Ermeni Çemberi" [Armenian Circle] adlı misyonerlik cemiyetini atlamamam lazım. Bu teşkilat yıllarca samimiyetle misyonerlik faaliyetlerinde bulundu. "Yusuf'u bilen nesilden" herhangi biri hayatta kaldığı sürece o kilise tarafından her daim nezaket ve içtenlikle karşılandım. Neredeyse elli dört yıl geçti; şimdi üye sayısı az. Fakat o birkaç kişiyle buluşmak çok hoş.

Orayı ziyaretlerimden birinde, yaşlı bir hanım beni görmeyi arzu etti. Adını hatırlamıyordum. Ancak çocuğunun cenazesinden bahsedince hadiseyi hatırladım. Ona bunun, ilk icra ettiğim cenaze töreni olduğunu söyledim. Ayrıntılar çok dokunaklıydı. Kaptan olan kocası cenazenin ertesi günü uzun bir deniz yolculuğuna çıkmak zorundaydı. Geriye döndüğünde ibadetlerini yerine getiren bir adamdı artık. Karısına bu konuda şunları söy-

lemiş: “Bizim küçük oğlanın cenazesinde Mr. Hamlin’in ettiği dua benim din hakkındaki fikrimi değiştirdi. Anladım ki bir işe yarayan tek din, ibadet edilen dindir.” Tanrı’nın Ruhu [Hz. İsa], bir gencin duası vesilesiyle bu emektar gemicinin ruhuna konuşabilir. Genç yaştaki kilise hizmetimin İsa’ya götürdüğü bir diğer denizci ise Kaptan Baker’dı.

Cumartesi günü Worcester’a ulaştığımda, önümüzdeki iki Sebt günü için kürsüye bir din adamının getirildiğini görünce sevindim. Böylece dinlenebilecektim. Fakat Vaftizciler bir vekil için dört dönüyorlardı; ben de onlara vaaz ettim. O günkü ayini güç bela bitirdim. Tepkiler, beklediğimden de büyük oldu. Asil kuzenim Mr. Foster’le karısı, Yeşil Dağlar’ın havasının ve manzarasının tam da beni kendime getirmeye muhtaç olduğum şey olduğunu nazıkçe ortaya attılar. Önümde on üç gün vardı. Pazartesi sabahı onun atını ve faytonunu alacak, Cumartesi öğleden sonra, ertesi gün için hazırlanmış vaaz metinleriyle birlikte geri döneceğime dair onlara söz verecektim. Bu kadar nezaket ve ihtimam karşısında hakikaten ezilmiştim. Teklifi, kesinlikle Dorset’in insanı canlandıran havasının etkisinden dolayı kabul ettim. Yolculuk her yönüyle şahane geçti. O hafta Dorset, yeniden cennetten bir köşe hâline gelmişti.

Worcester’daki Birleşik Kilise (Union Church) çoğunlukla genç makinistlerden ve ailelerinden müteşekkildi. Mr. Foster ve Mr. Washburn bu yeni kilisenin ihtiyacını ve o yörenin gelecekte mukadder olan büyümesini önceden sezmişlerdi. Birkaç yıl boyunca maddi sıkıntı çektiler. Fakat hızla maddi yönden bağımsız bir varlık hâline geldiler. Vaazlarım içtenlikle dinleniyordu. Heyetten bir kişi, bir ikamet davetini kabul etmem gerektiğini ısrarla ileri sürdü. Kati olarak şu karşılığı verdim: “American Board bana serbest kaldığıma dair bir bildiriye ben istemeden gönderinceye kadar bu türden tekliflere razı gelmeyeceğim.” Halbuki neredeyse bir yıl boyunca bekleyecektim ve öyle büyük bir iktisadi iyileşme ihtimali de görünmüyordu.

Geçenlerde Worcester şehrini ziyaretimde (1891) o kiliseden dört üyenin hâlâ hayatta olduğunu gördüm. Her biri seksen yaşlarını geçmişlerdi; hepsi de yaşça benden büyüklerdi. Onlardan Mr. Albert Curtiss, Worcester'da hayli cömert bağışlarıyla tanınmaktadır. Pera [Beyoğlu] Protestan Kilisesi bütçesine, ben orada görev yaparken 500 dolar bağışlamıştı. Beşimiz bir araya gelebilir ve arkamızda bıraktığımız elli yıla bakarak şöyle diyebiliriz: "250 üyeden yalnızca biz hayatta kaldık." Bu kilise büyük, müreffeh ve etkili bir kilisedir.

Mr. Foster'in evinde kaldım. Foster ailesi örnek bir aileydi. Kendisi gerçek bir Hristiyan beyefendisiydi ve Hristiyanlık her daim hakimdi. Herkes tarafından, her yerde sevilir, hürmet gösteriliyor ve hayranlık duyuluyordu. Karısı da kibar, sevimli bir hanımefendiydi; ömrünün sonuna kadar gittikçe daha şeker biri oldu. İhtiyarlık çağlarına kadar yaşadı; şu an seksen üç yaşında olduğuna inanıyorum. Onun seksen yaşında kendi elle-riyle ördüğü kalın bir battaniye, benim değerli hatıra eşyalarım arasındadır. Bu ailenin oğlu ve iki kızı, yaşlılık dönemimde benim en seçkin dostlarım arasındadır.

Ağustos ayı başlarında, Board'un benim geleceğimle alakalı bir karar vermesi gerektiğini hissettim. Atamamın yapılmasının üzerinden bir buçuk yıl geçmişti. Hemen hemen aynı dönemde atananlardan dördü çağrılmışlar ve pastör olarak yerleştirilmişlerdi. Bir tarih sınırı konulmasını istiyordum; fakat bu sınırın, resmiyeti bitirme ve harekete geçme vakti olmasını teklif ettim. Bunun. Dr. Anderson'ın⁵ takdirinde olduğunu da biliyordum. Çok şaşırtıcı bir cevap geldi. Cevaba göre 12 Eylülde İzmir'e

⁵ Rufus ANDERSON (1796-1880): Maine eyaletine bağlı bir kasabada doğdu. Kendisiyle aynı adı taşıyan babası o yöredeki bir Cemaatçi Kilise pastörüydü. 1818'de Bowdoin Kolej'den mezun oldu. 1822'de ise Andover Kolej'i bitirdi. Henüz burada öğrenciyken ABCFM'de asistan olarak çalıştı. 1832'de tüm denizaşırı misyonerlik faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlendi. *The Missionary Herald*'ta pek çok makalesi yayınlanan Anderson'ın *History of The American Board of Commissioners for Foreign Missions* (2 cilt) ve *Dr. Anderson's Farewell to The Missionaries* adlı iki önemli kitabı da bulunmaktadır. Ç.N.

giden bir gemi kalkacaktı. Şayet yasal olarak evlenebilirim ve 6 Eylülde Boston'da olabilirsem misyonerliğe atanma törenim yapılabilecek, gerekli malzemeleri tamamlamak için zamanım olabilecekti. Bu, o dönemde çok mühim bir meseleydi. Nikâh tarihimiz olarak 3 Eylül kararlaştırıldı. Maine ve Vermont eyalet kanunlarının taleplerine uyabilecek en erken tarihi bu. Portland Kilisesi'nden hanımlar, ölçülerimi bilen Mr. Steven ile Mr. Downes'ten bir damatlık takım elbise göndermişlerdi.

Düğünümüz, Mrs. Lawrence'in kaleme aldığı *Light on the Dark River* adlı kitapta (s. 104-107) o kadar güzel anlatılmıştır ki, onu burada büsbütün geçeceğim. Nikâh ve atama törenlerinde hazır bulunan yetişkinlerden 1893 itibariyle sadece biri hayatta bulunuyor. O da Dorset'li Diyakoz Gray'ın 102 yaşındaki karısıdır.

Boston'a vardığımda halihazırda İzmir'e gidecek bir geminin olmadığını öğrendim. Fakat bir veya iki ay içerisinde gidecek olan bir tane gemi vardı. 3 Aralık'a kadar tam üç ay bekledik.

Misyonerlik Görevine Atama Törenim

Eylül sonunda Board'un Portland'daki toplantısına iştirak ettim. Toplantıdan hemen sonra 3 Ekimde atama törenim yapıldı. O toplantıda Mary Lyon'u⁶ gördüm. Eğitim üzerine hayli ilgi

⁶ Mary LYON (1797-1849): Amerika'da kadınların yüksek öğretim almasının öncülerin biri olarak kabul edilmektedir. 1817-1821 yılları arasında Sander-son Akademi, Amherst Akademi ve Byfield'deki Rev. Joseph Emerson'ın ilahiyat okulunda öğrenim gördü. Rev. Emerson'ın görüşlerinden çok etkilendi. Onun yazdığı "Discourse of Female Education" adlı makalesi zihninde iz bıraktı. Makalede kadınların, karşı cinsi memnun etmekten daha ziyade öğretmen olarak eğitilmeleri gerektiği savunuluyordu. Mary Lyon bu zihni olgunlaşmasının bir neticesi olarak Massachusetts, Norton'da Wheaton Kız İlahiyat Okulu'nu kurdu. Ardından South Hadley'de Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nu açtı. 12 yıl müdüreliğini yürüttü. Çok sıkı bir eğitim öğretim programı uyguladı. Örneğin çok zor geçilen bir giriş sınavı vardı. 16 yaş üstü kızları kabul etmiyordu. Müfredata yürüyüş ve jimnastik dersleri koydu. Okulundan mezun olan pek çok kızın misyoner veya misyoner eşi olarak Osmanlı topraklarına geldiği görülür. Bu nedenle bazı araştırmacılar

çekici bir sohbetimiz oldu. Genç karımı Portland'lı dostlar samimiyetle ve sevgiyle bağırlarına bastılar. Ardından sevgili annemin en küçük ve en nazlı büyüttüğü oğluyla vedalaşması lazım geldiğinden Waterford'a gittik. Seçmiş olduğum eşimi görmek, annem ve Susan ablam için büyük bir iftihar vesilesiydi. Gelinlerinin nazik, sevimli, anlayışlı, metin bir hanım olduğunu görmüşlerdi. Canım annem kendi mevkiini böylesi bir geline bıraktığı için sevinebileceğini söyledi. "Hayır" dedim anneme, "senin yerini asla bir başkası alamaz. Doldurulan yer henüz çok yeni ve sadece senin yerinin kıyısında." Nihayet Portland'dan ayrılış vaktimiz geldi çattı. Bu türden ayrılmalar, "vedanın, bilinmeyen bir kelime olduğu"⁷ sahile vardığımızda hatırlanmayacaklar mıdır?

Atama törenime katılan kilise görevlilerinden şu an (1893) bir kişi bile yaşamıyor. Bu törenden tam elli yıl sonra, 3 Ekim 1887'de, Payson Kilisesi'nde yapılan 100. yıl kutlamasıydım. Rev. J.W. Chickering o sırada hayatta kalan tek kişiydi. Yine aynı kürsünün (hayır aynı değildi) gerisinde ayakta durduk. Kilisenin yüz yıllık tarihçesini veren Pastör Rev. Mr. Daniels, benim kısa dönemlik görevime dair hiçbir kayıt bulunmadığını söyledi. İsmim de hiçbir yerde görünmüyormuş. Belli ki kayıt defterlerinden biri kaybolmuştu. Lakin benim orada bizatihi görevli olduğuma şahitlik eden kilise dışından deliller mevcut bulunmaktadır. Matbu vaaz metni, görevlendirme talimatı, atama törenimdeki dostluk tokalaşması bunu kanıtlayacak deliller

onun kız eğitimi sisteminin, ABCFM'nin açtığı kız okullarını şekillendirdiğini ileri sürmektedirler. Bk. Frank A. Stone, "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi", çev. Ayşe Aksu, *Kutadgubilig*, Ekim 2009, S. 16, s. 301-315. Ç.N.

⁷ Yazar tırnak içinde verdiği ibareyi muhtemelen, okuduğu bir yazıdan alıntılar olmalıdır. 1819 tarihli *The Baptist Magazine* adlı dinî mahiyetteki bir dergide, Mrs. Lydia A. Green adlı bir hanımın, Hristiyanca ölümüne gidişine yer veren bir yazıda, onun, geride bıraktığı kocası ve beş çocuğunun, ahiret ya da cennet kastedilerek, "onlar bu hanımı aradıklarında, kelimelerle anlatılamaz mutlulukların yaşandığı ülkede bulacaklar. Orada elveda diye bir kelime bilinmez" denilmektedir. Bk. "Obituary, Mrs. Lydia Ann Green", *The Baptist Magazine*, vol. 11, s. 433. Ç.N.

barındırmaktadır. Günümüzde (1893) hayatta olan ve bunlara şahitlik edecek belki yirmi kişi bulunmaktadır.

Nihayet Kaptan Edward Drew'in Eunomus adlı yelkenli gemisinde seyahatimiz başladı. İkinci kaptanımız gerçek bir deniz kurdu olan Hatch, üçüncü kaptanımız ise genç ve iddialı denizci Freeman'dı. Dul karısı ve kızı şu an Wakefield'da oturmakta, rahat şartlarda hayat sürmektedirler. Bir kızı da Virginia'daki Hampton Öğretmen Okulu'nda başarılı bir öğretmen.

2 Aralıkta Park Street Kilisesi'nde toplanan kalabalık bir izleyici kitlesinin huzurunda, Dr. Rufus Anderson'dan "talimatlarımı" almıştım. Ertesi gün de gemiye bindik.

Şayet son günlerdeki ilginç olayların hepsinden bahsedecek olsaydım, bunlar okuyucularım için çok fazla ilginç olamayabilirdi. Waterford'dan ağabeyim geldi; Worcester'dan ise sevgili Foster ailesi. Canım kolej arkadaşım Rev. James Means limana iki dakika gecikmeyle ulaştı. Fakat gemimiz Eunomus o kadar yavaş hareket ediyordu ki, James bana bir hatıra paketi fırlattı, o da güverteye düştü. Kıyıdaakilere el salladık. Andover'den dostlarımız Jackson'lar da orada kibarca veda etmeyi seçmişti. Dr. Samuel Jackson, kız kardeşi Henrietta'e büyük bir hayranlık ve sevgi besliyordu. Fakat onun benimle evlenme ve uzaklara gitme tercihinin kesinlikle karşı çıkmamıştı. Benim, kız kardeşine ne teklif ettiğimi öğrenir öğrenmez aileye son derece asil, Hristiyanca bir mektup yazmıştı. Karısı da öyle bir hanımefendiydi ki, onu tanıyıp da sevmeyen, hürmet etmeyen ve hatırlamayan hiç kimse olamazdı.

Gemi Yolculuğumuz

Gemiye yola çıktığımız gün hava çok soğuktu. Limanda (India Limanı) geniş bir topluluk vardı. Charlestown'lu Dr. Fay epeyce uzun bir dua etti. Asıl gitmemiz gereken tarafa varmadan evvel şehitliğin yakınına geldik. Kıyıda son seçebildiğimiz nesne Mr. Foster'in beyaz mendiliydi. Rüzgâr fırtınaya çalıyordu

ve kıyı hızla gözden kayboluyordu. Kamarada, dumanı içeri tüten bir soba vardı. Az sonra dumanlara boğulduk ve rahatladık. Sonra kendimizi ranzalarımıza attık; deniz tutmasını yaşamaya başlamıştık. Üçüncü gün atlattım bu rahatsızlığı; o günden sonra bir daha sıkıntı yaşamadım. Sevgili eşim için duyduğum yoğun endişeler bana yardım etmişti.

Eşim sadece yatağını çırpıp düzeltmek için kalkıyordu; bu da her seferinde şiddetli bir öğürmeye neden oluyordu. Sanırım bu durum iki hafta devam etti. Yolculuğumuz çok fırtınalı bir havada geçiyordu. Bir defasında “yelkenleri faça edip durmak” zorunda kaldık. Deniz en görkemli hâlini yaşıyordu ve dalgalarda oluşan yakamozlar, onların kale gibi yükselen tarifsiz ihtişamını ortaya çıkarıyordu. Yolculuğumuzun on yedinci gününde, ilk defa güvertede dalgalardan ayaklarımız ıslanmadan yürüyebildik. Aralık ayının 21 ve 22’sinde Cebelitarık Boğazı’na yaklaşırken ve boğazdan geçerken deniz sakin ve güzeldi.

Tariflere sığmayan duygularla Afrika kıtasında yer alan Septe şehrinin bembeyaz surlarını seyrettik. Avrupa solumuzda, Afrika ise sağımızda kalıyordu. “Ey siyah kıta!” diye seslendim, “hayatımı sana adamayı düşünüyordum; lakin ben, adımlarını dosdoğru atan bir adam değilim.”

Yüzü sapsarı olmuş, bir deri bir kemik kalmış sevgili eşim artık güvertede oturabiliyordu. Biraz yemeye de başlamıştı. Hayata geri dönüyordu. Beslendiği yegane şey her gün bir iki kaşık içtiği un çorbasıydı. Aşçı onun başka ne yediğini bilmek isterdi. “Hiçbir şey” deyince de, “O hâlde niçin ölmüyor?” diye sorardı. Bütün bir hafta boyunca havanın sıcaklığı yahut meltemler onu adamakıllı sağlığına kavuşturmuş, onu mizah konusu yapan denizcilerin dilinden de kurtarmıştı.

Sicilya yemyeşil kıyılarının bir mil uzağından seyredilince nasıl da bir cennete benziyordu! Oradan sonra biraz sert bir havayla karşılaştık. Akdeniz’in Atlas Okyanusu’ndan daha kötü bir havası olduğunu görünce çok şaşırdım. Atlantik’in dev dalgalarının heybetli yayılışının yerini Akdeniz’de kısa boylu, çır-

pıntılı ve şiddetli dalgalar almıştı. Ayın on birinde şiddetli bir fırtınada Milo Limanı'na giriş yaptık. Limanın dört bir yanı o kadar fazla karayla çevriliydi ki, bizim cesur yelkenli gemi sanki durgun bir göldeymişçesine birkaç dakikada demir attı.

Fırtına yüzünden 15 Ocak Pazartesiye kadar burada mahsur kaldık. Yelkenleri açıyorduk, ancak gece geri dönmek zorunda kalıyorduk. Kaptan Drew'le ben adada ilginç bir gezinti yaptık. Kendi memleketlerinde, kendi kıyafetleri içerisinde, kendi işletmelerinde ve kendi yaşam tarzlarıyla Yunanlıları derin bir ilgiyle inceledim. Onların medeniyetleri bana Ortaçağlardan geliyormuş gibi göründü. Cana yakın ve kibar insanlardı.

Genç bir denizci, kaybolan gemisinin sigortasını almak için Boston'a gitmiş olan kaptanı, Alexandros'u soruşturmak üzere bordaya geldi. Biraz İngilizce konuşabiliyordu. Kaptanın bu genç denizciye borcu vardı ve borcunu ödemeye söz vermişti. Birkaç sene önce Boston rıhtımındaki o Yunan gemisinin bordasında bulunmuştum. Daha evvel orada birbirimizle konuştuğumuz veya konuşmaya yeltendiğimiz hususunda Yunan gemici ile hemfikir olduk. Yunanlılar gemilerini o kadar sık ve kendilerine mahsus bir şekilde kaybediyorlardı ki, Avrupa sigorta ofisi Yunan gemilerini sigorta etmeme konusunda mutabakata varmıştı. Bu netice Yunan ticaretine korkunç bir darbe indirdi.

İzmir'deyiz...

17 Ocak 1839'da İzmir'e vardık ve Boston'dan kırk beş gün sonra Asya toprağına ayak bastık. Dört buçuk ay evvel Yeşil dağ'daki evimizden ayrıldığımız günden bu ana kadar Tanrı'nın himayesine ve rehberliğine mazhar olduğumuz bütün bu yaşadıklarımızdan dolayı memnunduk. Dahası, Yedi Kiliseler'den⁸

⁸ Yedi Kiliseler: Rivayete göre bir gün Hz. İsa, havarisi Yuhanna'ya görünmüş ve yedi kiliseye ulaştırılmak üzere ona mesajlar vermişti. İncil'de belirtildiğine göre bu yedi kilise şu yörelerde bulunuyordu: Efes (Selçuk), İzmir, Berga-

birini ve muhtemelen Homer'in doğum yerini görmüştük. Polycrap'ın⁹ şehit olduğu yeri tepeden seyredebildik. İncil'de bahsedilen ve ayrıca antik tarihin geçtiği topraklara ulaşmıştık.

Misyonerlerimiz Daniel Temple, John B. Adger ve Riggs tarafından çok sıcak karşılandık. On günlük dinlenme döneminin ardından İstanbul'a giden buharlı gemiyle oradan ayrıldık. Bu gemiden bahseden haberleri Amerika'dayken okurduk. Zannediyorum o, İzmir ve büyük başkent arasında düzenli seferlere açılan ilk buharlıydı. Çanakkale Boğazı İstanbul'un kapılarıydı. Kuzey rüzgârları hüküm sürerken seyreden hiçbir gemi oradan geçemiyordu. Ticaret ehli sık sık bir rüzgâr için haftalarca beklemek zorunda kalabiliyordu. Buharlı gemi İstanbul'u bir ticaret şehri yapmış ve oraya medeniyet (civilization) ve beşerî bilimleri getirmişti. Osmanlı başkentinde Doğu'nun ve Batı'nın ahlak bozuklukları bir aradaydı. Cumartesi öğleden sonra İzmir Körfezi'nden geçişimiz çok keyifliydi. Akşam Lesbos Adası (şimdi Midilli) yakınlarından geçtik, ama karanlık kıyılarını görebildik. Pazar günü akşama kadar yağmur yağdı. Sadece Bozcaada'yı ve İlyada'nın ölümsüz kıldığı kıyıları geçtiğimizi fark ettik. Geceleyin, bu memleket için hayli geç bir saatte Haliç'e demir attık. Bizim yağmur burada kara dönüşmüştü.

Sabah olunca karla kaplı çatıları seyretmek üzere erkenden kalktım. Hava buz gibiydi ve insanı rahatsız ediyordu. Karaya çıkmadan kahvaltı yoktu ve sağlık yetkilileri özenle bizi muayene etmeden de karaya çıkmak yasaktı. Binlerce kişinin vebadan kırıldığı Mısır'a muhtemel bir temasımız olmuştur diye teftiş edeceklerdi. Ve ardından işte İstanbul! Soğuk, huzursuzluk, açlık ve endişe İstanbul manzarasının üzerine yalnızca kısmen bir yaşmak çekebilirdi. Burada olduğumuz için Tanrı'ya şükrettik.

ma, Akhisar (Thyateira), Salihli (Sardes), Alaşehir (Philadelphia) ve Denizli (Laodikia). Bk. İncil, *Valiy* Bölümü. Ç.N.

⁹ Aziz Polycarp (d. M.S. 69): Kilise babalarından biridir. Hristiyan inancından dolayı M.S. 155'te Romalılar tarafından Kadifekale'de direğe bağlandı ve yakılarak öldürüldü. Bu nedenle Hristiyanlar tarafından şehit kabul edilmektedir. İzmir'de onun adına bir kilise yaptırılmıştır. Ç.N.

VIII. BÖLÜM

İSTANBUL'A AYAK BASIŞIM VE MİSYONERLİK FAALİYETİNE BAŞLAYIŞIM

Ö kadar kısa zamanda “pratika” vermişlerdi¹ ki, vapur bir anda yüzlerce kayığın hücumuna uğradı. Her kayıkçı karaya çıkarmak için yüksek sesle bir yolcuya sesleniyordu. Bu çıldırmış, bağırıp çağıran kalabalığın ortasında bir beyefendi, uzunluğu kadar genişliği de olan ve bize doğru seyreden bir Malta botunun içerisinde ayakta dikiliyordu. Eşime “bu Msy. Homes” dedim. Onu, babasının Boston’daki evinde gördüğüm portresinden tanımıştım. Hırdavat tüccarlarının Homes & Homer adlı firmasında çalışan baba Mr. Homes’i, American Board misyonerlerinin hepsi tanıyordu. Her misyoner ve eşi, gemiye binmeden evvel mutlaka bir gece onun evinde kalmak zorundaydı. Erkeğe bir tıraş bıçağı, hanıma da bir çift zarif makas hediye ederdi. Onunla karşılaşmaktan dolayı memnun olmakta haklıydık. Msy. Homes, “Dr. Goodell² alabora olmayalım diye başka

¹ *Pratique* (İng.): Karantinadan ya da temiz sağlık belgesini gösterdikten sonra bir gemi mürettebatının limana çıkmasına izin veren belge. Ç.N.

² William GOODELL (1792-1867): Massachusetts, Templeton’da doğdu. Phillips Akademisi, Dartmouth Kolej ve Andover İlahiyat’ta eğitim gördü. 1822’de ABCFM’ye kabul edildi. İlk görev yeri olan Beyrut’a gitti. 1831’de Ermeni Misyonu kurmak ve Ermenileri Protestanlaştırmak amacıyla İstanbul’a yerleşti. 1865 yılında 43 yıl hummalı geçen bir ömrün ardından ülkesine döndü. Eğitim ve tebliğ faaliyetlerinin yanında basım işlerinde de görev aldı.

bir kayık almamı men etti” diyerek kayığı için özür diledi.

Karlar eriyordu; saçaklardan başlarımızın üzerine sular dökülüyordu. Sulu çamurların aktığı sokaklar tuhaf giyimli insan kalabalıklarıyla doluydu. Fakat biz Msy. Homes’in rehberliği ve yolu temizlemesi sayesinde Rev. Goodell’in evine ulaştık. Sanki bir yıldır kayıp çocuklarmışız da şu an gelmişiz gibi sımsıcak ve içten bir şekilde karşılandık. Bizi bir yıldan fazladır bekliyorlardı. Hoş bir manzarası olan bir oda bizim için hazırlanmıştı. Akşamleyin Dr. Schauffler ile karısı da geldi. Bir şükür toplantısı, ilaveten toplumsal konuların ele alındığı bir başka toplantı gerçekleştirildik. Ertesi gün ders çalışmaya koyulduk. Öğretmenimiz Avedis Der Sahakyan’dı.

Rum ve Ermeni Ruhbanın Protestanlara Eziyetleri

Zulüm ve eziyet ortamındaki³ tehditlerin ve entrikaların bini bir paraydı; ancak bunun dışındaki şeyler rahatsız edici değildi. Hükûmet Mısırlı Mehmed Ali Paşa’yı itaatkâr kılmak için muazzam çabalar sarf ediyordu. Fakat onun muzaffer oğlu İbrahim Suriye’yi baskı altında tutuyordu.

İki üç gün kötü giden hava bizi öğleden sonraları çıkıp söyle bir gezinti yapmaktan alıkoydu. Büyüğüyle küçüğüyle Goodell ailesi akşam yemeğinden önce körebe oynamayı dört gözle bekliyorlardı. Ancak bizim âdâb-ı muaşeret hislerimizi şoka uğratmaktan da korkuyorlardı. Bize gelince, ev içinde yapılan

En önemli çalışması Kitab-ı Mukaddes’i Ermenice harfli Türkçeye çevirmesidir. Ç.N.

³ Burada yazarın zulüm ve eziyet ortamından kastı, Protestanların eski kiliselerinden ve eski dindaşlarından gördükleri zulümlerdir. Ayrıca yazarın aşağıda bahsedeceği, “Ermenilerin, Amerikalı misyonerlerin evlerine gitmelerinin yasaklanması, bazılarının sürgün edilmesi, kaçırılması, misyonerlerin bu yüzden Ermenice öğrenmekte gecikmeleri” gibi konular da yine kendi dindaşları olan Ermeni ve Rum ruhbanının bu müthiş baskıları bağlamında düşünülmelidir. Ç.N.

bu türden bedensel faaliyetlerin hiçbirini hasretle beklemezdik. Mr. Goodell laf arasında bu yağmurlu havalarda sağlığını korumamız gerektiğine dikkatimizi çekiyordu. Şayet yapacak bir şey bulamamışsak bir ihtimal biz de çocukların hatırına körebe girebilirdik.

“Bu harika bir şey! Oynadığınız körebeye ben de gireceğim” diye cevap verdim. Mr. Goodell açıktan açığa eğlenceye davet etti onları:

“Çocuklar, alttaki salona gelin; Hamlin amcanlar da bizimle birlikte körebe oynayacaklar!”

Neşeli bir gruptuk ve bu oyundan çok zevk aldık. Akşam yemeği geldiğinde yüzlerimiz harareten kıpkırmızı olmuştu.

Bizi görmek ve hoş geldiniz demek için Avederanagan Miapanootiune (Evanjelik Birliği) üyelerinin biri gidiyor, biri geliyordu. Bu birliğin, öyle zannediyorum o zamanlar 22 üyesi vardı. Birlik son derece gizli çalışıyordu; şayet ortaya çıkarsa her bir üye ya hapse gidecek yahut anında sürgün edilecekti. Aslına bakarsanız bu bir faal kiliseydi. Düzenli toplantıları vardı. Bir sekreterleri bulunuyordu.

Üyeler kendi bireysel kapasiteleri muvacehesinde aydınlanmış [Protestan] kişilerle, kimi zaman da imparatorlukta papazlarla ve vartabetlerle [okul öğretmeni] yazışarak haberleşiyorlardı. Aldıkları mektuplar toplantılara getiriliyor, okunuyor ve sekreterlikte biriktiriliyordu. Bu “birlikçilerin” başı, bizim öğretmenin kardeşi Hohannes Der Sahakyan’dı.⁴ Biraz zorlansa da İngilizce konuşabiliyordu. Onun İmparatorluk sathında uykuya dalmış eski kiliselerin uyanış belirtileriyle ilgili bize söyledikle-

⁴ Hohannes der SAHAKYAN: İstanbul’da Protestanlaştırma faaliyetlerine başlayan Amerikalı misyonerlerin tebliğlerine ilk olumlu cevap verenlerden bir gençti. Aktif olarak misyonerlere her alanda yardım etmeye başladı. Mezmurlar’ı günlük konuşulan dile tercüme etti. Bursa misyoneri Benjamin Schneider’a Türkçe öğretti. Eğitim için Amerika’ya gönderildi ve 1848’de geri döndü. Hohannes ertesi yıl Adapazarı’ndaki kiliseye pastör olarak atandı. Ç.N.

riyle ciddi anlamda ilgileniyorduk.

Meşhur doktor Dr. Robinson kısa bir süre önce İstanbul'daydı. Amerika'ya gittiğinde daire sekreterlerine, İstanbul'daki misyonerlerin bütün bu masraflara değecek hiçbir şey yapmadıklarını söylemiş! Ee, böyle büyük yalan söylemek için bu kadar büyük adam olmak lazım işte!

Birkaç gündür sakince dil derslerimizi çalışıyorduk. O gün öğretmenimiz Avedis nefes nefese ders çalıştığımız odaya daldı. Yüzü alev alevdi ve boncuk boncuk terlemişti. Ağır bir bohçayı yere atarak şöyle bağırdı: "Bu Tanrı'dandır, Mr. Hamlin!" Nefes alışması düzelir düzelmez, erkek kardeşinin patrikhanede bulunan cezaevinde olduğunu ve sürgüne gönderileceğini söyledi. Fakat çok büyük bir şans eseri sadık bir haberciyle şu haberi gönderme şansı bulmuştu: "Derhal bendeki bütün belgeleri Mr. Hamlin'e götür. Evimiz aranacak." Bunun üzerine Avedis şunları anlattı:

"Üzüntü ve şaşkınlık içerisinde bütün mektupları, yayınları ve kayıtları bu çantanın içine doldurdum. Hohannes'in çalışma masasına bazı farklı belgeler koyuyordum ki *Zangoç* kapıda belirdi! Çantayı kaptığım gibi uzun, dar bahçemize doğru koşmaya başladım. Burası dar bir geçide uzanıyordu. Çantayı yukarı attım, ben de yukarı tırmandım; kayıkların bulunduğu iskeleyle doğru dümdüz gittim. Bir Türk kayığına atlayarak, Dr. Goodell'in arka bahçesine en yakın tepenin eteklerine doğru kürek çektim. Bu dik yokuşu tırmanırken, bir kayığın içinde beni takip eden *Zangocu* gördüm.

Belgeleri onların bulamayacağı bir yere koyun Mr. Hamlin diye bağırdı öğretmen, beş dakika içerisinde burada olurlar. Eğer bütün bu belgeleri ve mektupları ele geçirirlerse beş yüz tane adam sürgüne gönderilecek. Sen de ülke dışına çıkarılacaksın. Böyle şeyleri konuşup durduklarını zaten biliyorsun.

O kadar heyecanlıydı ki, Mr. Goodell arka bahçe kapısını kilitleyinceye kadar akli dumura uğramış hâlde kaldı. Ne işi olduğunu bilmediğimiz hiç kimsenin ön kapıdan girmesine izin vermeyecekti Mr. Goodell. *Zangoç* ortalarda gözükmedi. Muh-

temelen öğretmen Avedis onun telaşlı hayaliyle aldanmıştı.

Bahçenin aşağısındaki tuğla mahzene girdim. Burası yangın çıkması hâlinde değerli eşyaların doldurulması için yapılmıştı. Kırık dökük, işe yaramaz her türden aletlerle yarıya kadar olduğundan neredeyse kullanışsız bir hâle gelmişti. Örümceklerin ve örümcek ağlarının herhangi bir şeyi ağlarıyla örmeden geçmediğini daha evvel hiç görmemiştim. Yığınların arasına bir oyuk açtım, boş bir fıçı bulup çantayı onun içine attım. Sonra da üzerini kırık çanak çömlek parçalarıyla, paslı tenekelerle doldurdum; ta ki hiçbir fare ya da sıçanın, bunun içerisine girmeyeceğinden emin oluncaya kadar. Ardından karışıklığı düzelterek korku içerisindeki örümcekleri yuvalarına geri dönmeye davet ettim. Bu fıçı fırtına dininceye kadar yaklaşık iki yıl orada kaldı.

Biz artık öğretmensiz kalmıştık ve hiçbir Ermeni evlerimize gelmeye cesaret edemiyordu. Eşimle birlikte derhal modern Rumca ve Fransızcaya başladık. Zaten Fransızca'yı her ikimiz de kolayca okuyabiliyorduk. Eşim, Dr. Schaufller'a gelmiş olan yaşlı Fransızca öğretmenini buldu. İkimiz de daha evvelce klasik Yunanca öğrenmiştik. Şimdi ise bir yandan bu dersleri zevkli buluyor, öte yandan yazılı bir metinden kopuk olarak bir dili konuşmanın, onu okumak ve tercüme etmekten daha farklı olduğunu anlıyorduk. Ermenice öğrenmeyi sürdüremediğimiz için yaratabildiğimiz zamanı bu şekilde değerlendirmek en iyisiydi. Rumca ve Fransızcadan hayatımız boyunca sadece yararlanmakla kalmadık; aynı zamanda bunlara bir ömür boyu sık sık ihtiyaç da duyduk. Çalışmaya devam et; şayet bir şeyden dolayı sekteye uğrarsa yeni bir işe geç.

Yeni Dostlar: Panyotes, Mesrob Taliatine...

Dr. Goodell, Kitab-ı Mukaddes'i tercüme ederken fevkalade mükemmel bir yardımcısı vardı: Rum beyefendi Mr. Panyotes. Bir gün Panyotes bana geldi. Biraz heyecanlıydı. "Sizin için iyi

bir öğretmen buldum. Bu kişiye Patrik dokunamaz. Kendisi bir Rusya Ermenisidir. Adı Mesrob. Ben onu çok severim. Böyle bir Ermeniyle daha evvel hiç karşılaşmadım. Mesrob, yalnızca münevver biri değil, üstüne üstlük iyi bir Hristiyan'dır da" dedi.

Onu derhal hizmetimize alma konusunda elbette hiçbir tereddüt göstermedik. Son derece dürüst bir adamdı. Kendisini hemencecik açmıyordu. Lakin onun bizim için çok değerli bir ödül olduğunu gün be gün daha fazla hissediyorduk. Kalküta'daki Pastörler Koleji'nde altı yıl eğitim görmüş olduğunu ve oradaki en iyi İngiliz ailelerin yanında kaldığını keşfettiğimizde, karakterindeki gizem ve marifetin nereden kaynaklandığı açıklığa kavuşmuş oldu. Aziz Pavlus gibi, "bedene göre kardeşleri, akrabaları uğruna"⁵ bir vatanseverdi. Benim kendimi Ermenilerin eğitimine adanmışımı anladığındaki sevincini görmeliydiniz. Uzun zamandır arzuladığı ve gelmesi için dua ettiği istikbali gördüğünü düşünüyordu. Kalküta'dan gelirken bütün yol boyunca kendi halkı için bir şeyler yapmayı ümit etmişti. Çünkü zengin amcası onu Rusya'dan Kalküta'ya bu amaç için göndermişti. Bir dilci, bir şair, bir tarih öğrencisi ve bir İncil öğrencisi olan bu kişinin adı Mesrob Taliatine⁶ idi.

⁵ Yazar burada, İncil'de yer alan ve Aziz Pavlus'a ait *Romalılara Mektup*, 9/1-3'e atıfta bulunmaktadır: "Büyük kederim ve yüreğimde dinmeyen acım vardır. Çünkü bedene göre kardeşlerim, akrabalarım uğruna ben kendim Mesih'ten lanetlenmiş olmayı dilerdim. Onlar ki İsraililerdir; oğulluk ve yücelik ve antlaşmalar ve Yasa'nın verilmesi ve ruhsal hizmet ve vaatler onlarındır."Ç.N.

⁶ Mesrobe David THALIADIAN (1803-1858): Değişik kaynaklarda hayatı hakkında şu bilgilere rastlanmaktadır: Dzoragiwi'de doğdu. Eçmiyazin İlahiyat Okulu'na gönderildi. Diyakoz tayin edildi. 1820 başlarında Hindistan'a gitti. Kalküta'daki Pastörler Koleji'nde eğitim aldı ve Eçmiyazin'e döndü. Kısa bir süre İsfahan yakınlarındaki New Julfa'da kaldı. 1838'de İstanbul'a geldi. Protestan görüşleri olduğu şüphesiyle Ermeni Kilisesi yöneticileri tarafından Trabzon'a sürüldü. Firar etti ve Hindistan'a geri gitti. Ticaretle uğraştı ama başarılı olamadı. Bir okul kurdu. 1845-1852 arasında *Azgaser (Vatansever)* adlı bir gazete yayınladı. Bu yayının ismi daha sonra *Azgaser Araratian* olarak değiştirilmiştir. Cemaatiyle anlaşmazlığa düşünce Şiraz'a gitti ve orada öldü. Kevork B. Bardakjian, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature 1500-1920*, Michigan: University Press, 2000, s. 521. Bir başka kaynak-

Bir gün öğle vaktinde yürüyüşe çıktı Mesrob. Saat birdeki öğle yemeğine gelme niyetindeydi. Onu bir daha hiç görmedik. Gidişinden iki üç saat sonra İranlı bir Ermeni* çıkageldi. Elinde alelacele yazılmış bir not vardı. Notta üç aşağı beş yukarı şunlar yazılıydı:

Azizim Mr. Hamlin, ruhum fazlasıyla ıstırap içerisinde kıvranıyor. Trabzon'a giden bir Türk vapurundayım. Rus büyükelçisinin emriyle Sibiry'a ya gidiyorum. Gelen kişiye kıyafetlerimi veriniz; müsveddelerimi yakınız. Kitaplarımı misyon kütüphanesine bırakıyorum. Bütün kardeşlerim ve kız kardeşlerim bana dua etsinler. Zira büyük bir acı içerisindeyim.

Mesrob Taliatine

Hayret, kızgınlık ve elem kaplamıştı bizi. Mesrob'un iyi bir kimse olduğunu biliyorduk ve bütün Amerikalı misyonerler ona kefil olmak üzere gitmeye hazırдық. Dr. Schaufller, Büyükelçi Boutineff'i protesto etmek için Rusya elçilik konağına koştu. Boutineff ona kurumlu kurumlu şöyle cevap vermiş: "Şimdi ilave olarak size şunu söyleyebilirim Mr. Schaufller, Rus İmparatoru, ki kendileri benim efendim olurlar, Protestanlığın Türkiye'de kök salmasına asla izin vermeyecektir." Dr. Schaufller bir bakışta her şeyi anlamış; başını eğerek selam verirken aynı vakarla, "Ekselansları, İsa'nın Krallığı, ki kendileri benim efendim olurlar, köklerini nereye salacağını bütün Rusların imparatoru olan o kişiye asla sormayacaktır" demiş ve öylece geri dönmüş.

Öğrenmekte geç kaldığımız bir gerçek bu vesileyle pat diye

ta da İstanbul'a yerleşince yerli Ermenilerden nüfuzlu birinin üstlendiği bir okulun başkanlığına getirildiği, ancak ileri gelen bir Ermeninin okulun nizamını bozması üzerine bu görevi bıraktığı, Senekerim Der Minasyan adlı bir yerli Protestanın babasının evinde kiracı olarak oturmaya başladıktan sonra kendini öğretmenliğe ve çeviri işlerine verdiği kaydedilmektedir. Bk. "Joint Letter from Missionaries at Constantinople (7 Ocak 1839)", *The Missionary Herald*, Temmuz 1839, vol. 35, s. 239. Taliadyan'ın eserleri hakkında bk. Bardakjian, s. 134. Ç.N.

- * Sık sık Mesrob'a uğrayan bu kişi sözde dost, gerçekte ise bir casus ve bir Rus dedektifiydi.

ortaya çıkmış oldu: Rusya bizim misyonlarımıza düşmandı. Gerçeği bu şartlarda öğrenmem konusunda mazur görülebilirim, lakin sık sık Rusya'ya kahkahayla gülüyordum; bu bir saplantı hâline gelmişti. Zaman, muhteşem bir şekilde beni haklı çıkardı.

Mesrob Taliatine, Tanrı'nın inayetiyle ve ilginç bir şekilde firar etti. Bu konu *Among the Turks* adlı kitabımda (s. 32-36) anlatılmaktadır. Sibirya'ya gitmek yerine Kalküta'ya ulaşarak Singapur'da yayınlanan Ermenice bir Evanjelik gazetesinin editörü oldu. Rusya'nın aldığı tedbirler çoğu defa bumerang gibi geri teperek suratında patlıyordu.

Vakit kaybetmeden tekrar Rumcaya ve Fransızcaya, ayrıca güvenli olabildiği ölçüde Ermeniceyle olan kaçamak ilişkimize geri döndük. Hem bize Ermenicede yardımcı olsunlar hem de kendileri İngilizce öğrensinler diye birkaç Ermeni genci gizlice bize geliyordu. Gençler aynı zamanda kilisenin ve bütün vicdanların üzerinde otorite olması bağlamında İncil hakikati ile de ilgileniyorlardı.

1839'un Mayıs ve Haziran ayları boyunca aslan yürekli Sultan Mahmud ölüm döşegindeydi. Fakat son nefesinde bile hâlâ isyankâr tebeası Mısırlı Mehmed Ali Paşa'ya boyun eğdirecek bir savaşın hazırlıklarında ısrar ediyordu.

Evimizin Düzenlemeleri

Alabildiğine evimizin düzenlemeleriyle meşguldük. Kendimizin olan bir evle! Bu ilk ev tecrübesi, hayat boyu eşsiz bir anı olarak hatırlanmaktadır. Manifatura dükkânlarını pek yetersiz bulmuştuk. Halılar ve basma kumaşlar, parlak renkli ve iri desenliydi.

Rumcayı, Türkçeyi ve Fransızcayı bilen ve konuşabilen bir İngiliz hanımefendisi de (Mrs. Redhouse) aynı dönemde ev düzenlemesiyle uğraşıyordu. Ruboli'nin dükkânında güzel desenli

bir halı bulmuş ve hemen bize haber vermişti. Eşim de epeyce araştırdıktan sonra koltuk örtüsü ve halıyla uyum sağlayan perdeler dikmek için biraz basma buldu. Mr. Ruboli, halıyı getirmesi, yerleştirmesi ve değer biçmesi için bir adamını gönderdi. Adam süratle ve dikkatlice çalıştı. Anladık ki onun mesleği, yegane mesleği buydu. Mükemmel bir tertiplilikle işini bitirince benden 30 kuruş (1.25 dolar) istedi. Ben de bu parayı memnuniyetle ödedim; ancak hiç bahşiş vermedim. Sonra anladım ki ona 15 kuruş, sonra da beş kuruş bahşiş vermem gerekiyordu. Adamcağız çok mutlu olurdu. Doğudaki usulleri öğrenmeye başlamıştım.

Bundan daha gülünç ve daha kârlı bir başka tecrübe yaşadım. Bir eşya için 100 kuruş fiyat biçmiştim. Satıcıya, "hayır; sana yetmiş kuruş veririm" dedim. O da hiç yapmacıksız bir küçümsemeyle verdiğim fiyatı reddetti ve eşyayı yerine koydu. Başka tarafa yönelmiştim ki, satıcının yanındakiyle konuşmalarını işittim:

"O sana ne kadar teklif etti?"

"Sadece kırk kuruş."

"Zıyanı yok, adamı geri çağır; hiç satmamaktansa satmak daha evladır."

Bunun üzerine satıcı beni geri çağırdı. Ben de yetmiş kuruş teklif ettiğim eşya için kırk kuruşu sükûnetle ödedim. Alışveriş işleri hiç hoşumuza gitmemişti; çünkü gerçek piyasa değerini yansıtmayan bir fiyat isteniyordu.

En sonunda evimizi dayayıp döşeyip içine girdiğimizde burası bize göre bir saraydı. Onu o hâle getirmek için çok pahalı teçhizata ihtiyacımız olmamıştı. Burası bizim kendimize ait mutlu bir yuvaydı. Bir krallık kurmuştuk; her birimiz diğerinin bir kral ve kraliçe olduğunu kabul etmişti.

Marcus Brown'ın Hikâyesi

Şimdi burada araya Marcus Brown'ın hikâyesini alıyorum. Çünkü o hikâyenin başlangıcı buraya aittir: Sıcak bir Temmuz günü tesadüfen İstanbul'un, Galata semtindeki büyük Türk güm-rük dairesinin önünden geçiyordum. Baktım, caddeyi kapatan bir kalabalık var. Kalabalığı yarıp geçince duvara dayanmış zavallı bir adamcağız gördüm. Anlaşıldığı kadarıyla kolera sancılarında ölüyordu. Durumu tarif edilemez bir biçimde tiksindiriciydi.

"İngilizce biliyor musun?" dedim.

"Evet; sizin gözleriniz..." diye karşılık verdi. Bana ıstırap dolu bir bakış fırlattı; yahut bakışı aşırı derecede nefret doluydu, pek anlamadım. Bu insaniyetsiz kalabalığın, onun ölümünü görmek için beklediğini biliyordu.

"Amerikan mısın; İngiliz misin?"

"Amerikalıyım" dedi, aynı veya daha beter bir ağız bozukluğuyla.

Onu ve giysi heybesini alıp yakınlardaki bir denizci pansiyonuna götürmeleri için iki hamal bulmaya çalıştım. Genelde bunun gibi hizmetlere hazır olurlardı, lakin şimdi hiçbiri ona elini sürmüyordu. Jamaikalı iki zenci, o asil renkli denizciler, bedavaya adamcağızı götürmeyi teklif edinceye kadar ben hamallara büyük para ödemeyi boşuna teklif etmiştim. Gemicilerin pansiyonu bizi içeri almayı reddetti.

Biz de İngiliz deniz hastanesine gittik, ama aynı tavırla oradan da reddedildik. İngiltere konsolosuna boş yere yalvardım. Jamaikalılar da ona en korkunç lanetleri yağdırdılar. Güvertede duymaya alışkın oldukları bağırış çağırışları derhal durdurmalarını emredinceye kadar hasta adamı onlara kattım. Ondan sonra tek bir küfür etmediler. Ardından adamı Nicola'nın kayıkhanesine taşıttım. İyi kalpli, kibar bir İtalyan denizcisi olan Nicola, Andover'li Kaptan Holt'a uzun ve tehlikeli hastalığı boyunca bakıcılık yapmıştı. Koşup doktorumuz Stamatiades'i çağırınca ya kadar hastayı kendi ranzasına yatırmama razı oldu. Sıradan

denizciler cömert adamlardır, birbirlerine ölene kadar sadıktırlar.

Bizim doktoru bulamadım ama bu araştırmada Hızırın yetiştirilmesi gibi Dr. Riach'la karşılaştım. İskoçyalı olan bu doktor Hindistan ve İran'da da mesleğini icra etmişti. Yakaladığım gibi kayıkhaneye götürdüm. "Zavallı adamın çok az şansı var" dedi Dr. Riach; "fakat bu reçetedeki ilaçları temin edin; bu gecelik ona yapacaklarım bu kadar."

Eczacı ilaçları yapmayı reddetti. Çünkü "reçetedekiler herhangi bir adamı öldürebilirmiş." Fakat onu aceleyle ilaçları hazırlamaya zorladım. İlaçları yaptırınca Dr. Stamatiades'i buldum. Bu vakayı büyük bir titizlik ve dikkatle eline aldı.

Bir akşam doktor bey bana haber gönderdi. Ertesi sabah ona gitmemi ve Brown'ı defnetmemi istiyordu. O gece, sabaha çıkmayacaktı. Havanın sıcaklığı da cenazeyi hiç vakit kaybetmeden gömmeyi gerekli kılıyordu. Gittim, ancak hasta hayata doğru bir dönüş yaptı ve Brown yavaş yavaş iyileşti.

Beyrut'tan gelmiş olan hasta misyoner Rev. Mr. Hebard' bizimle birlikte kalıyordu. Her gün Brown'ı ziyaret etmişti. Şayet o müsait değilse onun yerine ya ben gidiyordum ya da Mr. Goodell.

Brown günahlarla ve uçarılıklarla dolu hayatı için gerçekten pişman olmuş görünüyordu. Yirmi beş yaşlarında kadardı. Yeni-yetmelik çağında okumayı öğrenmişti. Fakat hovardalıkla geçen iğrenç yaşamında neredeyse bütün öğrendiklerini kaybetmişti. Msy. Herbard kaybetmiş olduklarını geri kazanmasına yardım etti de iki ya da üç hafta boyunca İncil'den -birkaç hata ile de olsa- bir bölüm okuyabili.

Haftalarca bekledikten sonra nihayet konsolos memleketine gitmesi için Brown'a geçiş izni çıkartınca, bir denizci yüreğiyle bana Allahaismarladık demeye geldi ve şöyle dedi: "Bu-

⁷ Story HEBARD (1802-1841): New Hampshire'da dünyaya geldi. 1828'de Amherst Kolej'den mezun olduktan sonra Rebecca Wells Williams'la evlendi. 1835'te Beyrut'a misyoner olarak görevlendirildi ve eşiyle birlikte oraya 14 Mart 1836'da ulaştı. 30 Haziran 1841'de Malta'da öldü. Ç.N.

güne kadar hayatta elimden gelebilen bütün günahları işledim. Şimdi ise iyi işler yapmak için çabalamaya gidiyorum.” Takriben bir yıl sonra Mr. Calhoun bana şunları yazmıştı:

Senin denizci gerçek bir Hıristiyan olma yolunda direniyor. Rev. Taylor’ın düzenlediği dua toplantısında idim. Dua için uygun bir durum hasıl olunca bir denizci gözyaşlarına boğularak şöyle dua etti: “Ey Tanrım, Amerikalı misyonerler için sana şükürler olsun. Ben İstanbul’un bir sokağında dinine küfreden zavallı bir köpek olarak ölmek üzereyken sen benim ruhumu ve bedenimi kurtarmak maksadıyla hizmetkârların Hamlin’i, Herbard’ı ve Goodell’i gönderdin.” En içten aminlerle mukabele edilen yegane ve ciddi bir dua olarak böylece devam etti.

Mr. Calhoun toplantıdan sonra onu aramış ama bulamamış. Brown’dan son derece özgün bir mektup aldığımda belki de bu olayın üzerinden bir yıl geçmişti. Mektubun her yerinin imlası doğru yazılmamıştı, fakat hayat doluydu ve her cümlesi samimiydi. Şöyle başlıyordu: “Sevgili Hamlin, Tanrı’ya şükür ki ölümden kurtuldum ve hâlâ yaşıyorum.” “Ayaklarını, İsa Mesih’in kayası üzerinde dimdik dururken bulduğunu” söylerken, geçirdiği gemi kazasını anlatıyordu. “Şimdi Erie Kanalı’nın⁸ üzerinde İncil’in borusunu öttürüyorum.” Mektubu tekrar gözden geçirdim ve Msy. Goodell’a okudum. Ellerini çırpı; “müsaade et de bu mektubun cevabını ben yazayım” dedi. Bir tabaka kâğıt alarak şunları yazdı:

Sevgili Mr. Brown, borunu kuvvetlice çal kardeşim, kuvvetlice. Senin ‘boruyu çalışın’ İncil’de çalınan boru ile aynı.⁹

WILLIAM GOODELL

⁸ Erie Kanalı: Kuzey Amerika’nın büyük beş gölünü New York’tan Atlantik Okyanusu’na bağlamaktadır. Yapımı 1817’den 1825’e kadar sürmüştür. Ç.N.

⁹ Misyonerlerin ve Mr. Brown’ın aralarında kullandıkları “boru çalmak (blowing the trumpet)” aslında Tevrat ve İncil’de geçen bir metafordur. Örneğin: “Ve vaki oldu ki Yeşu kavme söyleyince Rabbin önünde koç boynuzundan yedi boruyu taşıyan yedi kâhin geçtiler ve boruları çaldılar.” *Yeşu*, 6/8. Bu ibarenin geçtiği diğer ayetlerden bazıları için bk. *Yeşu*, 6/4; 6/8; *I. Krallar*, 11/14; *Resullerin İşleri*, 2/2. Ç.N.

Bu mektubu alıp almadığını bilmiyorum. O sıcak Temmuz gününde ölümle pençeleşmesinin üzerinden 28 yıl geçip gitti. Misyonerlik yaşantısının heyecanları, endişeleri ve dikkat sarf edilmesi gereken konular, hayatı kurtulan bu denizciyi bana unutturdu. 1867 yılında Paris'in St. Augustine Caddesi'ndeki Newton Otel'de, Massachusetts, Whitinsville'li William ve Arthur Whitin'le beraber akşam yemeği yiyordum. Büyük Sergi zamanıydı. Yemeğin sonuna doğru sağ tarafımda oturan bir beyefendi bana dönerek,

"Anlıyorum ki, siz İstanbul'dansınız beyim. Orada Cyrus Hamlin'le karşılaşma şansına malik olup olmadığınızı sorabilir miyim?"

"Aradığınız kişi benim beyefendi" dedim. Şaşkınlığını ve sevincini ifade ettikten sonra,

"Ben de tam Honolulu'danım. Uzun zamandır Brown adlı bir denizci hakkında soru sorabilmeyi istiyordum. Bu kişi adalardaki denizci misyonerlerden biri gibi ve bütün uluslara mensup denizciler arasında pek çok hayırlı işler yaptı. Bana, İstanbul'dayken dinine küfreden bir köpek gibi nasıl ölmek üzere olduğunu, sizin onu nasıl hayata döndürdüğünüzü ve daha neler neler anlattı. Şimdi öğrenmek istiyorum, bu denizcinin anlattığı hikâyenin ne kadarı doğru? Yoksa hepsi mi? Zira o kişi fevkalade samimi ve dürüst biri gibi görünüyordu."

"Bak sen, denizci Brown hal Ben onu unutmuş gitmişim. Anlattıklarının hepsi doğrudur. Tanrı'ya şükrediyorum ki ondan yeniden bir haber alıyorum."

Okuyucuları bu kısa hikâyede göreceklerdir ki, ufacak bir iyilik ve insanlıkla ilgili bir davranıştan ne güzel sonuçlar çıkabileceğini bizler nadiren bilebiliyoruz. Arada bir, yapılan bir iyilik bilinir hâle gelebilir; lakin sık değildir bu. İstanbul, Boston, Erie Kanalı, Honolulu ve Paris'in; yirmi sekiz yıl zarfında, yapılan bir şeyi ifşa etmek için öyle sıkça bir araya gelmeleri imkânsızdır. Fakat yapılan hiçbir iyilik kaybolmuyor. "Tanrı, sizin de ekeceğinizi sağlayıp çoğaltacak, doğruluğunuzun ürünlerini artıracak-

tır.” [Korintlilere I. Mektup, 9/10]

Misyonerler İstanbul’dan Kovulacak mı?

Gökler kararmıştı; raporlar, bütün misyonerlerin İmparatorluktan sürülüp kovulacakları haberleriyle doluydu. Katolikler, Gregoryen Ermeniler ve Rumlar mümkün olan her yoldan düşmanlıklarını açığa vuruyorlardı. Aralarından birkaç tane gerçek dost edinmiştik. Bize şöyle diyorlardı: “Susup bekleyin, yerinizden kımıldamayın, dışarılarda fazla dolaşmayın, gözlerden ırak durun; fırtına dinecektir.” Durumumuzun kritik olduğunu biliyorduk. Hatta Dr. Goodell’ın o her zaman görmeye alıştığımız şen şakrak hâli bile bulutlanmıştı. Tanınmış bir banker, bütün misyonerlerin kovulacağına dair Patrik’e teminat verildiğine Msy. Goodell’ı inandırmıştı. Şüphesiz Rus büyükelçisi Boutineff’in bu işte de parmağı vardı.

Kendimizi sabah, öğle ve akşamları duaya vermiştik. Dünyevi desteklerin akamete uğraması ve karşı konulmaz düşmanların güçlerini birleştirmeleri kadar hiçbir şey bizi “göklerde olan Babamıza”¹⁰ getirmezdi.

Msy. Schaffler’la birlikte Dr. Goodell’ın dersindeydik. Çocuklardan biri geldi ve “Mr. John P. Brown sizi görmek istiyor” dedi. “Buyursun gelsin” dedi Dr. Goodell. “Hayırdır Mr. Brown?” Bunun üzerine o da Komodor Porter’ın¹¹ Bâb-ı Âlî’den aldığı bir telgraf ile cevap verdi. Buna göre hükûmet artık Amerikalı mis-

¹⁰ Yazar burada, *Matta*, 6/9’da geçen bir duaya telmihte bulunmaktadır: “İmdi siz şöyle dua edin: Ey göklerde olan Babamız, ismin mübarek olsun.” Ç.N.

¹¹ Komodor David PORTER (1780-1843): Boston’da doğdu. Baba mesleği denizciliği seçti ve pek çok deniz savaşında başarı kazandı. Başkan Jackson tarafından 1830’da Cezayir başkonsolosluğuna tayin edildi. Çok geçmeden görevi “maslahatgüzar” sıfatıyla İstanbul’a nakledildi. Yeşilköy’e yerleşti. 1839’da elçilik payesi aldı. 3 Mart 1843’te vefat edince naşı Yeşilköy’e defnedildi. Ancak aynı yılın Aralık ayında bir Amerikan harp gemisiyle alınıp Philadelphia’daki bir mezarlığa nakledildi. Ç.N.

yonerlerin güvenliğinden sorumlu olamayacaktı ve misyonerler derhal ülkeden çekip gitmek mecburiyetindeydiler. Komodorun buna, “kendisinin misyonerlere ilişkin hiçbir resmî görevinin bulunmadığını, buna mukabil kendileri adına hareket edecek olan o beyefendileri bilgilendireceğini” söyleyerek karşılık vermesi bizi şoka uğrattı.

Mr. Brown da resmî görevinin doğruca Bâb-ı Âli'ye gitmek olduğunu; ancak annesinin (komodorun kız kardeşidir) bu telgrafı Dr. Goodell'a göstereceğine dair kendisinden söz aldığını belirtti.

Msy. Goodell ve Msy. Schaufller, olanlara itiraz etmek için hiç vakit kaybetmeden on veya on iki mil uzaktaki Yeşilköy'e gitmek üzere atlarına bindiler. Komodor Porter bütün misyonerlerin, bilhassa Goodell ve Schaufller'ın samimi bir dostuydu. Fakat bütün bu değişiklikler onu kendi ülkesinin hükûmetiyle iletişim kurmak zorunda bırakacaktı. Washington'dan bir ses işitinceye kadar şahsı adına mutad himaye beklentisi içerisindeydi. Üstlendiği herhangi bir görevde olaylara son derece olumlu yaklaşan metin biriydi. Amerikan hükûmetinin Bâb-ı Âli ile sadece bir ticari antlaşma yaptıklarını,¹² o antlaşma bağlamında misyonerler için himaye talep edilemeyeceğine hükmedeceğinden emindi. Bunun aksine inanan Dr. Goodell'la Dr. Schaufller'a gülmüştü Porter. Biz de derhal hükûmetimize verilmek üzere, bahsedilen antlaşmadaki “en ziyade müsaadeye mazhar millet” ibaresini temel alarak dilekçemizi hazırladık ve Katolik misyonerlere sağlanan hakların aynılarını talep ettik.

¹² Komodor Porter'ın bahsettiği antlaşma, 7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı Devleti ve ABD arasında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması'dır. Antlaşmaya Reisülküttab Mehmed Hamid Efendi ile New York'lu tüccar Charles Rhind imza koymuşlardır. Dokuz maddeden oluşan bu antlaşmayla ABD'ye “en ziyade müsaadeye mazhar millet (the most favored nation)” statüsü verilmiştir. Ancak yine de bunun tamamıyla Kapitülasyonlar mahiyetinde olduğu belirtilmektedir. Komodor Porter ve adı geçen antlaşma hakkında geniş bilgi için bk. Nimet Akdes Kurat, *Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış*, Ankara: Doğu Matbaası, 1959. Ç.N.

Bu süre zarfında Osmanlı coğrafyasındaki misyonerler kendilerini duaya verdiler. Bu durumun, “göklerde ve yeryüzünde bütün hakimiyet bana verildi. Şimdi siz gidin...” [*Matta*, 28/18] diyen Tanrı’nın emriyle olduğu kanaatine varmışlardı. Kesinlik kazanan durumumuzla ilgili olarak derhal içimizin rahatladığını hissettik. Ancak hükûmet görevlileri tarafından tutuklanıp ülkeden ayrılmaya zorlanınca gitmeye ve işte o zaman hazırlanmak için süre istemeye karar verdik. O sırada İngiliz elçiliğinden de himaye alamıyorduk. Zira Büyükelçi Lord Ponsonby,¹³ selefi Sir Stratford Canning’e¹⁴ hiç benzemiyordu ve bir Protestan olmasına rağmen bütün misyonerlere tepeden bakan bir nefret taşıyordu. Bazı sürgün Ermeniler namına ona ricaya gittiğimizde bize hiçbir beyefendinin ve hiçbir gerçek diplomatın kullanamayacağı bir tarzda karşılık vermişti.

Sultan II. Mahmud’un Vefatı ve Durumumuzdaki İyileşmeler

Biz bu bekleme haletiruhiyesi içindeyken bütün Avrupa’yı alarına geçiren olaylar vuku bulmak üzereydi. Efendimiz İsa bize cesaret veriyordu sanki. Sultan II. Mahmud’un sağlığıyla ilgili çelişkili haberleri duyunca gidip onu görmeye, yani onu gidip görmek için Cuma namazında camiye girmeye karar verdim.

¹³ Lord PONSONBY: Tanzimat’ın ilanının İngiltere’nin çıkarlarına uygun olduğunu söyleyerek Mustafa Reşid Paşa’yı bu girişimlerinden dolayı tebrik etmiştir. Aynı elçi bir yıl sonra Mısır meselesinin İngiltere’nin istekleri doğrultusunda çözülmesinden dolayı Mustafa Reşid Paşa’ya tekrar teşekkürlerini bildirir. Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından sarf ettiği “Sultan Abdülhamid, Avrupa’nın gördüğü en zarif ve en kurnaz diplomatlardan biriydi. O, Avrupa Birliği makinesinin tekerleğine çomak sokacağı ve düvel-i muazzamayı birbirine düşüreceği anı gayet iyi biliyordu” sözleriyle tanınmıştır. Ç.N.

¹⁴ Sir Stratford CANNING (1786-1880): İngiliz diplomat ve siyaset adamıdır. Osmanlı Devleti’nde en uzun süre görev yapmış İngiliz büyükelçisi olma sıfatına sahiptir. İngiltere’nin, Bâb-ı Âli üzerindeki etkisinin artmasında önemli rol oynamıştır. Ç.N.

Burası Asya kıyısının kenarındaki bir camiydi. Merdivenlere sıralanmış askerlerin sonuncusunun tam arkasında, merdivenlere yakın bir yer kaptım. Şahane kayıkların kıyıya yaklaşması sadece Boğaziçi'nin gözlere ikram ettiği bir geçit resmiydi. Sultanın iki yanında iki paşa oturuyordu. Sultan doğrulurken onu ayağa kaldırdılar ve basamakları çıkardılar. Yüzü terden boncuk boncuktu. Keskin gözleri sanki yaklaşan ölümün üzerine doğru süzülerek bakıyordu. Ancak oradaki her seyirciye aşikârdı ki, bu, ölmek üzere olan Halifenin son Cuma selamlığıydı ve öyle de oldu.

Sultan Mahmud, muzaffer isyancı İbrahim Paşa'yı karşılamak için güç bela bir ordu toplamıştı. Navarin faciasından bu yana yeniden kurulmuş olan donanması, ölümünden bir iki gün evvel, daha önce hiç iştmediğim top gümbürtüleriyle Boğaz'dan yola çıktı. O sırada ben bir kayıktaydım ve sıra hâlinde dizilmiş savaş gemilerinin yakınından geçiyordum. Çok tedirgindim; lakin manzaranın ihtişamı ve gücüyle büyülenmişim. Birkaç gün geçmemişti ki, ordusunun Nizip'te bozguna uğratıldığına ve darmadağın edildiğine dair herkesi şaşkına çeviren haberler geldiğinde Sultan vefat etti ve türbesine gömüldü [1 Temmuz 1839]. Donanmasının tamamı düşmanın ellerine teslim edildi. Payitahttakiler, Rusya'dan günü kurtaracak yardımlar arandılar. Fakat Rusya gafil avlanmıştı; buna hazır değildi. Genç Abdülmecid sükûnetle tahta çıktı; Mısır meselesinin halledilmesinde idareyi İngiltere eline aldı.*

Devlet ricali öylesine baştan aşağı değişti ve siyasi durum o kadar sürükleyici bir hâl aldı ki, meçhul olan akıbetimiz konusunda kendimizi emniyette hissetmeye başladık. Göze çarpmadan çalışmalarımıza devam edebildik. Bize zulmedenler [Ermeni ve Rumlar] neredeydiler? Efendimiz İsa'nın nefesi onları silip süpürmüştü. Washington'dan gelecek cevapla ilgili endişelerimiz büyük ölçüde yatışmıştı. Zaten bu müddet zarfında önemini de kaybetmişti. O sıralar, zannedersem Daniel Webs-

* Bu konuda *Among The Turks* adlı kitabımın 39. sayfasına bakınız.

ter Eyalet Sekreteriydi. Dolayısıyla oradan gelen bütün cevaplar her halükârda Webster'a yakışır mahiyette oluyordu ve bizi sevindirdiği kadar Komodor Porter'ı şaşkına çeviriyordu.

Başlangıçtaki ev düzenlemelerimizin ısıltısı ve neşesinin rengini kaçırarak gölgeler peyda olmuştu. Öğretmenimiz Mesrob'un kayboluşu bunlardan biriydi. Gerçi kaçışının neticesi o denli bereketli olmuştu ki, onu her hatırlayışımızda sadece şükredebiliyorduk. Pek sevimli hizmetkâr kızımız Maria, yaraları bitişikmiş gibi kabuk bağlayan çiçek hastalığından öldü. Sevgili eşim ona şahsen çok bağlanmıştı. Evin baştan aşağı dezenfekte edilmesi için bir hafta boyunca evden uzakta yaşamak zorunda kaldık. Dr. Goodell bize bir yer buldu. Ev sahibesi İtalyan kadın bize çok nazik davrandı. Başka hiçbir dil bilmediğinden onunla konuşmak eğlenceliydi. Lakin biraz Fransızca ve bir parça da Rumca öğrendi. Dil öğrenme fikri aklına yatınca sevinçten havalara uçtu.

Evimiz baştan başa klor gazıyla ilaçlandı. Döndüğümüzde demir ve çelik eşyalarımızı demir klorürüyle kaplanmış hâlde bulduk. Yağlı kâğıtlara sarılı olan, ilaçlama sırasında beze sarılmış vaziyette bir kutuda yan yana ve sabit bir şekilde duran yemek bıçakları da paslanmışlardı. O kadar güzel olmuşlardı ki sanki birisi çıkıp onlara acısa rahatsız olacaklarmış gibi görünüyorlardı. Parlaklıkları kolayca eski hâline getirildi; ne var ki güzel Maria artık onları kullanamayacaktı. Henrietta, Maria ile Rumca iletişim kurmada epeyce bir seviyeye gelmişti. Maria'ya denk sayılabilecek bir başka kız bulmasına rağmen günlük konuşmayı kaybettiğini hissediyordu.

Üzerimize düşen diğer bir gölge, veba salgını beklentisiydi. Dr. Schauffler bana hastalığın etkisini azaltan bir şişe bitkisel veba ilacı bıraktı ve bulaşıcı hastalıktan nasıl sakınıldığına dair pek çok faydalı tavsiyelerde bulundu. Şişeyi Boğaz'ın sularına fırlatıp attım. Çünkü homeopathy'e¹⁵ hiç inanmıyordum.

¹⁵ Homeopathy: Fizikî, ruhî ve zihnî problem ve hastalıkların tabii olarak ha-

İstanbul'da bu tahripkâr hastalığa karşı alınan yegane tedbir karantinaydı. Oradaki ikametimizin ilk birkaç yılı boyunca, Mısır'dan nadiren içerisinde hastalıklı kişiler bulunan bir gemi gelirdi; o da derhal karantinaya alınır, titizlikle gözetim altında tutulurdu.

Kızım Henrietta'in Doğumu

İlk göz ağrımız Henrietta Ann Loraine 5 Aralık 1839'da dünyaya gözlerini açtı. Ayda bir bizleri muayene eden hemşire, bir İngiliz mühendisin karısı olan Mrs. Elkins'ti. Amerika'nın Wesleyan bölgesinden olan bu güzel kadın iki yıldır İstanbul'da bulunuyordu. Kendi çocuğu olmadığından ve kocası da vaktinin çoğunu evden uzakta geçirdiğinden böyle bir meşguliyetten dolayı memnundu. İngiliz şapeline devam etmiyordu; Amerikan şapeline de kesinlikle gelmemişti. Sebebi, "orada Amerikan dilinde vaaz edilmesi ve onun tek kelime anlamamasıydı". Biz İngilizceyi nasıl bu kadar güzel konuşuyoruz diye bir hayli şaşırmıştı. Çok hoş bir hanımdı, lakin dar görüşlü oluşu ve kullandığı İngilizce kavramlar bizi adamakıllı eğlendirebiliyordu. Bütün Amerikalılar gibi bizim de yerliler sınıfından olmadığımız konusunda onun tam anlamıyla ikna olup olmadığı birazcık şüphelidir.

Küçük Henrietta bebekliğinde kahkahayla gülerdi; şimdi de hâlâ bazen kahkaha atmaktadır. Ancak şu an ciddileşiyor; yetmişine gelince de ağırbaşlı hoş bir yaşlı hanım olacaktır. Dr. Stamatiades onun, hayatında gördüğü en mükemmel çocuk olduğunu söylemişti ve biz de ona kayıtsız şartsız inandık.

zırlanan ilaçlarla tedavi edilmesinin bir çeşididir. Homeopathy, hastalık veya problemlerin esas kaynağını araştırır ve bu temel sebebin ortadan kaldırılmasıyla hastalığın vücuttan uzaklaşacağını savunur. Homeopatik ilaçlar bitkilerin çiçek, kök, yaprak ve öz suları gibi tamamen tabii kaynaklardan hazırlanır. Sülfürik asit, nitrik asit gibi kimyevi maddeler; altın, gümüş, çinko, kalay, demir gibi mineraller sıklıkla kullanılmaktadır. Ç.N.

Sadece birkaç günlük bir bebekken –kaç günlük olduğundan emin olmak için hafızam son derece ihanet içerisinde– kanepe minderinin üzerine resmedilmiş çok parlak küçük çiçeklerden oluşan, birkaç santim boyundaki bir buketin içine bir çocuk yüzü yerleştirdim. Kızım birden güldü. Msy. Goodell'lara gittiğimiz bir gün bu olayı Mrs. Goodell'a anlatınca kadıncağız beni azarlamanın zamanı geldi diye düşündü:

“Şimdi, Mr. Hamlin, kendinizi bu çocuk karşısında aptal durumuna koymayınız. Bu tatlı ve güzel bir çocuk, bu kadarı yeterli; ancak dünyanın yedi harikasıdan biri değil. Bu çağındaki bir bebeğin herhangi bir şeye gülümsediği görülmemiştir!”

“Hayır Mrs. Goodell; o, dünyanın yedi harikasıdan biri değil; bizim ilk ve tek harikamız. Fakat bizim eve gelin, katiyen abartmadığımı size ispatlayacağım.”

Bize geldiği bir gün, kızım ile yaşadığım tecrübeyi ona tekrarladım. Abartmadığımı o da itiraf etti.

Bu dikkate şayan zaferden sonra Henrietta'in, kendi beğenilme tarzına göre mücadele etmesine meydan verdim. Vaktinden evvel ayaklanmış ve erkenden harfleri öğrenmeye başlamıştı. Bir gün A B C'sini okumak için kitabını getirdi. Fakat akıllı bir karış havadaydı. Yaptığı diğer şeylerden sonra ona kitabını verdim ve şöyle dedim: “Seni gidi küçük aptal şey, buradan toz ol.” Doğruca annesinin yanına gitti ve o kadar güzel okudu ki, annesi onu övdü de övdü. Annesinin yüzüne doğru gayet ciddi bir şekilde bir şey araştırır gibi bakarak peltek konuşmasıyla, “ben küçük bir patal şey değilim, di mi?” dedi.

Herhangi bir kelimenin anlamıyla bağlantı kuracağını hiç düşünmemiştim. Rumcayı, İngilizceden daha iyi biliyor ve konuşuyordu. Onunla ilgili büyümüş de küçülmüş diyeceğimiz yegane şey, çingiraklı kahkahalar atması ve gülünçlükleri yakalamasıydı. Komşular onu güldürmek için geliyorlar, biz mani oluncaya kadar onun bu gülüşleriyle eğleniyorlardı.

Bir gün benim silindir şapkamı almış ve onu çok yanlış bir

biçimde kullanmıştı. Ardından kahkahalarla gülmüş ve bir aşağı bir yukarı keyifle dans etmişti. Bir yandan da şöyle söylüyordu: “Babaya kocaman bir şaka yapmadım mı?” Bir çocuğa, kahkahalarını kendi kendine durduruncaya kadar ceza veremezsiniz.

İkinci olarak Henrietta, hatırı sayılır ölçüde irade sahibiydi. Fakat her zaman en sonunda pes ederdi. Her özelliğini hesaba katarsak elbette biz onu örnek bir çocuk olarak kabul etmiştik. Geriden gelen çocuklarım da aşağı yukarı ona denktiler, yalnızca ilk değildiler; o kadar. Henrietta, sevgili annesinin tam da gönlüne göre bir çocuktü.

1839 yılında İstanbul’da ikamet eden dört misyonerin benzerliklerini bu sayfalarda sundum. Zahmetli, endişeli ve buna rağmen mutlu geçen pek çok seneler boyunca onlar benim sevgili ve şerefli arkadaşlarım olacaklardı. Onlar Hıristiyan kamuoyunda, burada herhangi bir yoruma ihtiyaç duyulmayacak kadar iyi tanınmaktadırlar. Msy. Homes, Müslümanlara misyonerlik yapması için tayin edildi. Kendisi çok derin bir Şarkiyat uzmanı oldu. Misyonun diğer bölümlerine de fevkalade önemli ve değerli yardımlarda bulundu. Fakat İslam’ın zihnine girecek bir yol yoktu; o da birkaç sene çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı. New York Devlet Kütüphanesi’nin seçkin ve onurlu bir kütüphanecisi oldu.

IX. BÖLÜM

BEBEK İLAHİYAT OKULU

1839-1840 kış mevsimi boyunca hayatımızla ve misyondaki çalışmalarımız konusunda çok fazla endişeliydik. Protestan Ermenilere yapılan zulüm o kadar şiddetli, sürgün ya da anatema¹ korkusu o kadar fazlaydı ki, bize uğramaya bir iki Ermeni cesaret edebiliyordu. Melkon adlı üçüncü öğretmenimiz veremden eriyip tükeniyordu. İstanbul'a, bir yüksek okul veya bir ilahiyat

¹ *Anatema* (İng.): Hristiyan kilisesinin özellikle mezhep ve din değiştirme suçlarına bağlı olarak yürürlüğe koyduğu aforoz müessesesi, daha ziyade kilise merkezli yasaklamaları içerir. Suçlu kişi kilise ayinlerine katılamaz, takdis edilemez, kilisede görev alamaz, Katolik mezarlığına gömülemez. Anatema-ya tabi tutulan kişi ise bunlara ilaveten sosyal yaptırımlara da maruz kalır. Kimse onunla alışveriş etmez, kız alıp vermez, şayet karısı eski dinindeyse boş düşer, miras hakkı kalkar. Kilise hizmetlerinden (vaftiz, nikah, defin) yararlanamaz. İşçi ise işten çıkarılır, komşuluk ilişkileri biter; hatta ona selam dahi verilmez. Hukuki işlemleri iptal edilir. Şayet bir kişi merhamete gelip ona yardım edecek veya onunla konuşacak olursa, kilise yardım edeni de anatemaya tabi tutar. Nitekim Protestanlığı seçen Osmanlı Rumlarını ve Ermenilerini, Katolik ve Ortodoks kiliseleri bu yolla uzun seneler yıldırma-ya çalışmıştır. Bu durum 1830'larda alevlenmeye başlamış, 1840'lı yıllarda tüm şiddetiyle devam etmiş, nihayet 1850'de Osmanlı makamları nezdinde Protestanlık ayrı bir millet olarak tanınıncaya kadar Protestanlar çok acılar çekmiş, zenginler fakir düşmüş, yiyecek ekmeğe muhtaç olmuşlardır. Ancak bu durumun, yüzyılın sonuna kadar devam ettiği hatırd tutulmalıdır. Dola-yısıyla misyonerlerin yanına hiç kimsenin yanaşmaması işte bu yaptırımlar yüzündendir. Yazar da aşağıdaki pek çok yerde ruhban sınıfının bu zulümlerine atıfta bulunacaktır. Ç.N.

okulu kurmak için gelmiştim. Şayet uygun bir yer bulabilseydim birkaç öğrencimiz olabilecekti ve en azından günlük konuşma dilini kullanmayı ilerletmede bir yol bulmuş olacaktık. Okulun yeri, Ermeni halkının bizi gözetleyecekleri bir yer olmamalıydı.

İstasyon² yönetimi, maksadımızı gizlemeden –ki gizleyemezdik– bir ev kiralayabileceğimize katıyen inanmıyordu. Yoksa Patrik’in gücüne karşı elimizde bir tek öğrenci tutabilecektik. Fakat Beyrut misyoneri Mr. Hebard yeniden bizimle beraberdi. Sağlığı hâlâ düzelmemiş olmakla birlikte planın ilerlemesinde büyük bir coşkuyla bize yardım etti. “Korkma, cesaretli ol. Senin lehine olanlar, onlarla beraber olanlardan daha fazla!” Cesaret her daim bulaşıcıdır. Nihayet İstasyon, uygun bir ev bulmam konusunda oy birliği ile beni yetkilendirdi.

Pera, Galata, Feriköy, Üsküdar, Kadıköy ve Boğaz’ın her iki yakasındaki kaç mahalleyi gezdiğime dair elimde hiçbir kayıt yok. Bize tam anlamıyla uygun olacak yeri bir yığın “tella” bulacaktı. Rum dostlarımız Mr. Panyotes ve Dr. Stamatiades bana diğerlerinden daha fazla yardım ettiler. Gerçekten de bize uyan bir yer bulduk diyelim; genellikle ev sahibine okuldan bahsettiğimiz an yahut İngilizce öğrenecek birkaç yatılı öğrencimiz ve yanımızda diğer şeyler olacak dediğimiz an iş bozuluyordu. En sonunda Dr. Stamatiades geldi. Bir evin haber verildiğini, burasının uygun olduğunu düşündüğünü söyledi. Üsküdar’daki bu

² İstasyon: Misyonerler, faaliyetlerini daha sağlıklı yürütebilmek için coğrafi yapılanmaya gitmişlerdir. En büyük coğrafi birim “misyon” olarak isimlendirilir. Onun bir alt bölgesi istasyondur. Az nüfuslu bir şehre ya da kasabayı merkez alan bu yerleşmede misyoner bölgeyi daha ayrıntılı şekilde keşfetmekle yükümlüdür. Orada bir mahalle okulu açar. Misyondayken öğrendiği dilin pratiğini yapar. Bölge içinde keşif ve tebliğ gezilerine çıkar. Gerek kendi mahalle okulunda gerekse birebir verdiği eğitimler sonucunda başarılı gördüğü ve ileriye dönük ümit vadeden çocuk ve gençleri misyondaki okullara yönlendirir, bunun için aileleri ikna eder. Ondan daha ufak yerleşim yerleri ve oradaki faaliyetler ise, bir yerli misyonerin yürüttüğü dış istasyondur. Yazarın bahsettiği istasyon ise, 1831’de Msy. William Goodell başkanlığında, Ermenilerin Protestanlaştırılması amacıyla İstanbul merkez alınarak teşkilatlanmaya başlanan İstanbul İstasyonu’dur. Ç.N.

yeri görmeye deniz yoluyla gittik. Kayıktan doğru işaret edip evi gösterdi. Hemen şöyle dedim: “Burası kolej için münasip bir yer.” Bina, en az 150 fit uzunluğunda, iki katlı, alt katta 30 cm karelik deliklerden başka hiç penceresi olmayan bir binaydı. İçeri girdiğimizde boy ve en yokluğundan hayretler içinde kaldık. Böyle bir binayı bir Türk’ten başkası yapamazdı. Beraberimizdeki bir Rum dostumuz, doktora dönerek Rumca anlamlı bir ifadeyle “dışı bir papaz, içi ise zavallı, iğrenç bir keşiş” dedi.

Nihayet Bebek’te Bir Ev

Uzun araştırmalardan sonra Bebek’te bir ev bulduk. Burada vaktiyle Mr. Perkins adlı bir İngiliz beyefendisi oturmuştu. Mr. Perkins bir Rum hanımla evlenmiş. Kayınpederi bu evlilikten hiç hoşlanmamış. Damadını öldürmeleri için iki Karadağlı’yı tutmuş. Mr. Perkins bu suikastçıların, tam kalbini hedef alan güçlü saldırılarını kısmen savuşturmuş ama tehlikeli bir yara almış. İyileştikten sonra ikametini İzmir’e nakletmiş.* İşte bu hadise evin üzerine bir uğursuzluk getirmiş. Ev sahibi de bu yüzden okul veya başka her ne sebep olursa olsun binayı vermeye dünden razıydı. Derhal bir kira sözleşmesi yaptım. Ancak ev sahibi binanın anahtarlarını Kasım ayına kadar vermeyecekti. Bunun üzerine Arnavutköy’deki eski, büyük Madriarki köşkünden beş kocaman odayı üç aylığına cüzi bir fiyata kiraladım. Bu büyük bina o güne kadar üç ayrı ikametgâha bölünmüştü. Bir bölümü de yıkılmıştı. Komşulardan bazıları küçük Henrietta ile ziyadesiyle ilgilenmişlerdi ve kızımız, bizim istediğimizden daha fazla

* İşlerini tamamlayamadıkları için suikastçılara ödeme yapılmamış. Birkaç ay sonra içlerinden biri Mr. Perkins’in yazıhanesine çıkagelmiş ve ne olup bittiğini anlatmış. “Şimdi benim ücretimi öde ve hayatın bundan sonra emniyet içerisinde olsun. Eğer ödemezsen ileride öldüresiye dövüleceksin” demiş. Adamın çok iyi birisi olduğunu fark eden Mr. Perkins, güvenliğini sağlama almış ve ona 20 dolar ödemiş. Mr. Perkins sonradan kendini güvende hissetmiş ve nitekim böyle de olmuş.

ilgiye mazhar olmuştu.

Odaların eni ve boyu çok büyüktü; koskocaman kapılarla birbirine açılıyorlardı. Boğaz püfür püfür esiyordu. Öyle ki, dışarıda bir şeyler yapmak için biraz ortamımız oluyordu. Bir kutuya iki tekerlek ve bir sırk takarak bizim küçük kraliçeye güzel bir çocuk arabası yaptım. Dümdüz bir yolda yüz adımdan fazla sürebiliyordum. Dans ve cümbüşten sonsuza dek uzaklaşan bu kocaman eski evden zevk alan Msy. Hebard birkaç hafta daha bizimle kaldı. Ermiş bir kadın olan çok sevgili Mrs. Powers (Harriet Goulding) de kocasıyla birlikte misafirimizdi. Bu misyonerlerin her ikisi de paha biçilemeyecek kıymette kimselerdi. Mr. Hebard ve Mrs. Powers sıhhatlerine kavuşmayı istiyorlardı. Ancak onlar bu şifayı, Ürdün'ün ötesine geçerek³ bulacaklardı. Hayli uzunca bir zaman ıstırap çektikten sonra Mr. Hebard Malta'da, Mrs. Powers de Amerika'da hayata gözlerini yumdu. Hatıraları pek azizdir.

Mr. Hebard, yukarıda söylediğim gibi, “başarı umudu pek zayıf olsa bile ilahiyat okulunun açılmasında risk almalıyız” diye bize ısrar ederek İstasyon yönetimini ziyadesiyle etkilemişti. Şayet bir şey, arzu edilen bir şey idiyse ve fırsatlar bir dereceye kadar olabilirliğe ulaştıracaksa, risk almak için asla hevesim kırılmazdı. İstasyonun fazla çekingen ve tutucu olduğunu düşünüyordum. Fakat onlar, Ermeni ruhbanının yaptığı zulümlerin okulları kapatan gücünü bizzat tecrübe etmişlerdi, ben ise bunu yaşamamıştım.

Nihayet Bebek'teki evin bana teslim edilmesinin vakti gelip çattı. Zaten ileri derecede akciğer veremi olan ev sahibi son gün-

³ Yazar burada “Ürdün'ün ötesine geçmek (passing over Jordan)” ifadesiyle Kitab-ı Mukaddes, Yeşu, 4/7'ye atıfta bulunmaktadır: “Çünkü Ürdün suları Rabbin ahit sandığı önünde kesildiler; Ürdün'den geçtiği zaman Ürdün Nehri'nin suları kesildi.” İlahiyatçı John Gill (1697-1771), *Exposition of The Whole Bible* adlı çalışmasında, bu cümlemin Hristiyan anlayışa göre tefsirini yaparken bahsettiğimiz ibareye “İsa'nın ölmesi yoluyla” açıklamasını getirmiştir. Dolayısıyla C. Hamlin de adı geçen misyonerlerin çok geçmeden öleceklerini ima etmektedir. Ç.N.

lerini geçirmek için bir başka eve geçmişti. Birkaç günde hazır hâle getirdikten sonra 4 Kasım 1840'ta bu eve taşındım. Zannedersen aynı gün dersliğe Avedis ve Toros adlı iki öğrencim de gelmişti. Bu dersliği, eğer toparlayabilirsek ilk yıl gelmesini beklediğimiz 12 öğrenciye göre hazırlamıştık. Böylece Bebek İlahiyat Okulu öğretim hayatına başlamış oldu.

Bebek İlahiyat Okulu'nun İlk Öğrencileri: Avedis ile Toros

Avedis, kafası çalışan bir gençti. Ancak işittiği veya okuduğu bir şeyi, hakikat şekliyle kabullenmeye hazır değildi. Mutmain oluncaya kadar onu zihninde evirip çevirirdi. Mesela, Tanrı'nın kâinatı yoktan var etmesi Avedis için aşamadığı bir engel taşıydı. Maddenin ebedi olduğuna inanıyordu. Ama sonunda bunun saçmalığını ona anlatabildik. Birkaç sene yerli⁴ pastör olarak görev yaptı. Faydasız, boş düşüncelere çok fazla eğilimliydi. Sonunda bir iş adamı oldu. Genç yaşında öldü.

Toros ise aldrışsız, iyi huylu ve son derece kapasiteli bir gençti. Ne var ki, karakterinin bütün kalıbı, İstasyonun herhangi bir bölümünde misyoner yardımcısı olmaya büsbütün elverişsizdi. Meşhur İngiliz mühendis John Hague'in tercümanı oldu. Mr. Hague, büyük devlet işlerinde istihdam edilmişti. Bu sayede Toros da, Tersane-i Âmire'deki deniz mühimmatı inşaatına baş mütercim olarak girdi. İyi bir mevkide nüfuzlu, başarılı bir kişi oldu. Her zaman eğitimin ve Bebek İlahiyat Okulu'nun dostuydu. Kızlarının eğitimi için azami dikkat gösterdi. O da orta yaşlarını sürerken öldü. İyi eğitim görmüş olan ailesine, geçinip

⁴ Yazarın burada kullandığı ve bundan sonra kullanacağı "yerli (native)" sıfatı, misyonerlerin Protestanlığı kabul ettirdikleri ve belli görevler için kendilerinin yetiştirdiği kişileri tanımlamaktadır. Bu bağlamda yerli yardımcı, yerli öğretmen, yerli vaiz, yerli din görevlisi, yerli temsilci gibi tamlamalar misyoner metinlerinde sıkça kullanılmaktadır. Ç.N.

gidecek kadar bir gelir bıraktı.

Sınırlı sayımız kısa sürede doldu. Mevcudumuz, 14-20 arasında değişen yaşlardaki gençlerden oluşuyordu. Bunlar genelde fakir ailelerin çocuklarıydılar veya eğitim almak için güçlü bir kararlılık göstermeleri yüzünden daha zengin ailelerden dışlanan gençlerdi. Yeme içme ve öğretim parasızdı. Fakat her öğrenciden kendi karyolasını, yatağını, kıyafetlerini, kitaplarını ve kırtasiye malzemelerini tedarik etmesi isteniyordu. Bazılarına bu ihtiyaçlarını karşılaması için mutlaka yardım edilmesi lazımdı, aksi takdirde ayrılmak zorunda kalacaklardı.

Misyonerlerin Ermeniceye Bakışı

Bu ülkeye geleli bir yıl dokuz ay olmuştu. Fakat zulümler yüzünden bu sürenin çoğu öğretmensiz geçmişti. İnsanlarla ilişkilerimi kesmiştim. Şimdi ise günlük konuşulan Ermeniceyi öğrenmeye uygun koşullara kavuşmuştum. İçerisine epeyce Türkçe kelimenin karıştığını keşfettikçe, mümkün mertebe bu kelimeleri kullanmamaya ve sade Ermeniceyi konuşmaya karar verdim. Bebek İlahiyat Okulu, modern Ermenicenin en sade şekliyle konuşulması ve yazılmasını sağlamak konusunda hiç de az bir etkiye sahip değildi. Ermenice o zamanlar kaba, işlenmemiş bir lisandı; Katolik Ermeniler onu burun kıvrarak terk etmiş ve Türkçeyi seçmişlerdi.

Misyon teşkilatı bizlerin, Ermeni ırkının dili olarak Ermeniceyi benimsememiz ve onu en mükemmel hâle getirmemiz gerektiğini açıkça gördü. Kitab-ı Mukaddes'i böyle karmaşık bir dile tercüme etme fikri alay konusu oluyordu. Yeni Ahit'in son derece bozuk bir tercümesi vardı ve ona küçümser bir tavırla atıfta bulunuluyordu. Fakat Ermeni alfabesi, Kutsal Metinlerin yenileme gücüne ayak uydurduğu düşünülerek çevrildiği öteki dillerin alfabelerinden çok daha iyiydi.

Misyonlar tarihi pek çok örnekle ispatlamıştır ki, hiçbir dil, [ilk gınahtan] Kurtuluş doktrininin basit hakikatlerini kendi içinde açıklayamayacak kadar düşük seviyeli değildir. Yine İncil ve İncil öğretimi bir dilin içine dahil olduğunda, o dil, Kurtuluş doktrininin bütün hakikatlerini ifade edebilecek kapasiteye gelineceye kadar yeni bir anlam yüklenir; manevi ve ahlaki güçlerle beraber büyür. Modern Ermenice şu an tamamıyla yenilenmiş vaziyettedir; güzel ve işlenmiş bir dil hâlini almıştır. Elli yıl önce misyonerlerin hazırladığı kitaplar ve çeviriler, dikkatle gözden geçirilip yeni baskıları yapılmadıkça modası geçmiş olarak değerlendirilmektedir. Dilin gelişimine ayak uydurması için Kitab-ı Mukaddes de tekrar tekrar gözden geçirilerek düzeltilmektedir.

Okulda Bir Atölye Kurdum

İlahiyat Okulu'nda geçirdiğim ilk yılımda öyle az iş yap, çok maaş al durumunda değildim. Öğrencilere birçok şeyle ders kitabı olmak zorundaydım. Bir ahırda ufak bir atölye tesis ettim. Döner torna tezgâhımı kurdum; ne kadar araç gereç varsa bir araya topladım ve bazı basit gereçleri bunlara ilave etmeye başladım. Yurt dışından gelen hiçbir şeyi bulamadığım için her şeyi kendim yapmak zorunda kalıyordum. Nihayet Galata semtindeki Kurşunlu Han'da bir dükkâna rastladım. Burası benim için bir hazineydi. Mr. Barone adlı bir Katolik Ermeni tarafından işletiliyordu. Bildiğim kadarıyla hâlâ daha aynı kişi buranın sahibidir. Şahsen kibar ve zeki bir beyefendiydi. Dükkânı "İngiliz dükkânı" olarak nam salmıştı. Her türlü marangoz malzemesini (eğeler, matkaplar, kablolar, irili ufaklı çelik çubuklar, ahşap ve metal için türlü türlü aletler) bulunduruyordu. Sorduğum aletler kimi zaman onu güldürürdü. "Bu alet on yıldır dükkânımda durur, bugüne kadar bir kere bile istenmemiştir" derdi.

Doğulu Müslümanlar, mekanik becerilerin ve icatların tamamını şeytana hamlederler. Mr. Barone da kimi zaman beni

İmparatorluktaki en “şeytani adam (!)” diye takdim ederdi. Yalın biçimde çok marifetli olduğumu kastediyordu.

Nihayet İngiltere, % 5’lik bir tarife nominal olarak sadık kalınarak ve gümrük vergisinin % 50’sini toplamak suretiyle sayısız vergilerden oluşan gümrük politikalarını kaldırınca, ortalık sebil gibi İngiliz mallarıyla doldu. Genellikle kalite düşüktü ama fiyatlar ucuzdu. Bunun üzerine Kurşunlu Han’daki dükkân da hüviyetini bütünüyle değiştirdi. Ucuz mallar, ucuz ve eski püs-kü şeyler satmaya başladı. Mr. Barone dükkânı için üzülüyordu, lakin güç yetiremedi. Zira öteki dükkânlarda bu malların ucuzları satılıyordu. Aradaki farkı bilen müşteriler için bazı kaliteli araç gereçler de bulunduruyordu. Fakat “eşeklerin genellikle para dışında bir şeyden anlamadıklarını” söylüyordu.

Okulun Ziyaretçileri ve Ruhbanın Okulu Kapatma Girişimi

Karma nüfuslu olup da Ermeni unsurunun ağır basmadığı bu sakin köyde açtığımız ilahiyatın, hâlâ bir güç merkezi olduğuna kısa süre içerisinde kanaat getirdim. Çok geçmeden ziyaretçileri ağırlamaya başlamıştım. Görünüşe bakılırsa onlar elektriğin ve diğer fizikî deneylerin mucizelerini görmeye geliyorlardı. Fakat gerçekte ise Protestan inancını sorgulamaya geliyorlardı.

Ermenice öğrenmeye muktedir olamamıştım. Çünkü bütün zamanımı öğrencilerle yahut ziyaretçilerle konuşmaya ayırıyordum. Ancak Patrik bu İncil okulu⁵ hakkında paniğe kapıldı.

⁵ Yazar, Bebek İlahiyat için “İncil Okulu (Bible school)” ifadesini kullanarak, bu okulda Protestan eğitim anlayışı doğrultusunda İncil merkezli eğitim verildiğini, eski çağlardaki ve şimdiki din adamlarının, azizlerin, kilise babalarının görüşlerini esas almadıklarını, dolayısıyla hurafelerden masun bir din anlayışını yerleştirdiklerini, bunun da Gregoryen ve Katolik Ermeni cenahına müthiş rahatsızlık verdiğini vurgulamış olmaktadır. Rahatsız olan diğer bir grup da Ermeni bankerlerdi. Yazar ileride onlar hakkında bilgi verecektir. Ç.N.

Bankerler ona bu kurumu imha etmesi, kapısına kilit vurması, bütün Ermeni öğrencileri oradan alması yönünde akıl verdiler.

Öğrencilerden biri, sayıları 12 olan öğrencilerin listesini bir Ermeni papazın elde etmeye uğraştığını söyledi. Bunu hayırlı bir netice için yapmadığını biliyordum. Öğrenciler de, zerre kadar bile olsa ona yardım etmemeyi kararlaştırdılar. Onların, “benim babam, Bağdat bankerı yahut Aydınli incir tüccarı Garabet Ağa’dır” gibi mümkün olduğunca geniş çaplı cevaplarıyla papazı kışkırtacaklarından korkuyordum. Casuslar, ağızlarında iltifatlarla geliyor; kafaları karıştığından her daim aynı oyunu deniyorlardı. Zira onlara, ikiyüzlü davranışlarının, komplolarını örtmeye yetecek kadar derin olmadığını ima ediyordum. Buna mukabil bir komplo kurmanın, Patrik için üstesinden gelinmeyecek kadar zor olmadığını da biliyordum. Osmanlı hükûmeti kanalıyla Bebek İlahiyat’a karşı birtakım hamleler bekliyordum.

Bir öğleden sonra gün batımından bir saat evvel dersi henüz bitirmiştik ki, eli ayağı tutmayan, hırpani kılıklı, romatizmadan iki kat iki büklüm olmuş bir hâlde hiç tanımadığım bir adam uğradı ve özel olarak görüşmek istedi. Çalışma odama girer girmez şunları söyledi: “Patrik’in sekreteri Baron Nishan hürmetlerini gönderdi. Papa cenaplarında öğrencilerinizin, ebeveynlerinin ya da velilerinin isim listesinin bulunduğunu bilmenizi istiyor. Yarın sabah patrikhaneye çağrılacaklar ve öğrencilerin hepsi okuldan ayrılıncaya ve onun huzuruna çıkıncaya kadar hapis-haneye atılacaklar. Nishan size bunları, ne yapacağınızı düşünesiniz diye haber veriyor ve kendisini sizin faziletinize emanet ediyor.”

Bunları der demez arkasını dönüp gözden kaybıldı. Ben de derhal ne yapacağıma karar verdim. Zili çaldım. Öğrenciler merakla içeri doluştular. Onlara fırtınanın gelmekte olduğunu, her birinin çabucak kıyafetlerini bohçalamaları ve evlerinin yolunu tutmaları, bahçe kapıları kapanmadan evvel evlerine varmaları gerektiğini söyledim. Sabahleyin ebeveynleriyle beraber gidip Patrik’e benim saygılarımı iletmeleri ve ayrıca benim onun

cemaatine yardım için geldiğimi, ona karşı çıkmaya niyetli olmadığımı, İlahiyat'ı kapattığımı, bütün öğrencileri dağıttığımı söylemeleri lazımdı.

Öğrenci ve velilerden müteşekkil bu kendiliğinden oluşmuş heyetin başında bulunan bir öğrenci, mesajımı Patrik'e iletmış. Muhtemelen sergilediği bütün o Şarklı hitabetiyle mesajımı elinden geldiğince allayıp pullamıştır. O dakika Patrik'in kafasının karıştığını görmüşler.

Öğrencilerden biri benimle kısa bir görüşme yapmak ve olan biteni anlatmak üzere aynı gün geri geldi. Neşeliydi. Anlattığına göre hepsi Patrik Hazretlerinin huzurunda ayakta durmuşlar. Onları dinlerken sakalını sıvazlayıp duran Patrik sonunda şunları söylemiş: "Mr. Hamlin bu söylediklerini yapmak için iyi ve akıllı bir adam. Bu durum, sarrafların güç kullanarak üzerime yükledikleri sevimsiz vazifede beni rahatlatmış. Fakat biz, kendimiz için yabancılarınkinden daha güzel bir okulu çok yakında açacağız. Siz de bundan memnun kalacaksınız. Şimdi gelin ve elimi öpün. Sonra da benim pederane kutsamalarımın evinize gidin." Ardından hepsi oradan ayrılmış.

"Her şeyin ne kadar güzel gittiğini size anlatmak için geldim" dedi öğrencim; "size başka bir şey söyleyeceğim. Patrik'e ve sarraflara karşı muazzam bir fırtına patlıyor. Esnaflar onlara karşı geniş çaplı bir dilekçe hazırlıyorlar. Patrik'in ve sarrafların kısa süre sonra o kadar başları ağrıyacak ki, Bebek İlahiyat bir yıldan evvel akıllarının ucuna bile gelmeyecek. Sizin bizleri geri çağıracağınıza hepimiz inanıyoruz."

"Bu hareketle ilgili bir şeyler duymuştum. İngilizler de bunu tamamen onaylıyorlar. Ne olursa olsun şimdi tatildeyiz. Bundan sonra nasıl hareket edeceğimizi düşünmek için yeterince zamanımız var" diye karşılık verdim.

Fakat beni uyarmaya gelen adam kimdi? Onu hiç kimse tanımıyordu. Görenler, onun bir ayağı çukurda zavallı bir dilenci olduğunu düşünüyorlardı. Getirdiği mesajı son derece açık bir ifadeyle, iyi bir Ermeniceyle ve eğitimli bir ses tonuyla dile ge-

tirdiğini enine boyuna düşündüm. Sonunda şu neticeye vardım: Büyük ihtimalle o, Nishan'ın bizzat kendisiydi. Bu kılığa girmişti ve mükemmel bir oyun çıkarmıştı. Bana karşı her daim dostça duygular beslediğini, iftiralara karşı beni savunacağını biliyordum.

Ruhbanın Başarısızlığı

Fırtına, herhangi bir kimsenin beklediğinden çok daha büyük bir şiddetle patladı. Ermeni cemaati Patrikhane'ye ağır vergiler ödüyordu. Buna binaen Ermeniler, Kilise Konsili'nde kendi temsilcilerini bulundurmaya kesin karar vermişlerdi. İstediklerini elde ettiler. Bu hareketin yeteri derecedeki açıklamasına benzer herhangi bir şeyi vermek bir düzine sayfa tutacaktır. Zaferi esnaflar kazanınca sarrafların gücü kırıldı.

O fırtına, Patrikhane'nin gücünü öyle bir kırmıştı ki, üç hafta kadar süren tatil sonrası öğrencilerimizi geri çağırdık. 12 yerine 14 öğrencimiz olmuştu. Hiç kimse bizi düşünmüyor, bizimle ilgilenmiyordu. Pek münasip bir tatil yapmıştık ve ardından yolumuza keyifle devam ettik. Tantana yapmadık; mümkün olduğunca sakin kaldık. Bize dostça yaklaşmayan Patrik'in planının başarısız oluşundan pek çok kişi memnun kalmıştı. Onlar ayrıca benim zarif bir hareketle yandan çevirme hareketi yaparak Patrik'i geri çekilmeye mecbur bırakmama ve onu sadece tatil için kullanmama da sevinmişlerdi. Bana öyle geliyordu ki, derinlemesine düşünmek için zaman olmadığı bir anda ilahi kudret tarafından derhal doğru yola yönlendirilmiştim.

Köylülerin Tepkileri

Bebek Köyü'ndeki Rum ve Ermeniler, dinden sapmış bir kişinin aralarında bulunmasından hoşlanmadılar. Daha önce

Mr. Perkins'i kovmuşlardı, şimdi de beni kovacaklardı. Sokaktaki haşarı çocuklar saklandıkları yerlerden bize taş atıyorlardı. Evimizin arkasındaki tepeye çıkıp çatıyı taşıyorlar ve yağmur suyunu içeri sızdırırsın diye kiremitleri kırıyorlardı. Neyse ki kolayca tamir edebiliyordum kiremitleri. Sokak ortasında taşlandığım için köyün karakoluna gittim ve şikâyetle bulundum. Bunun üzerine iki veya üç hafta taşlama işi durdu. Önceden taşlanan biri için bu süre çok uzundu ve ben onların gerçekten korktuklarını zannettim. Nihayet bir gün Henrietta'e taş atıldı. Gerçi çok yaralayıcı değildi ama gidip bir çare bulunmasını talep ettim. Polis, uzunca bir süre hizaya sokacak derecede afacanları korkuttu.

Bir gün dere taraflarından gelen yaşlı, saf bir Rum kadını benden iki tavuğun bedelini ödememi istedi. Onları kaybetmişti. Büyük Perhiz⁶ dönemi idi; komşularının hepsi ona, benim o dönemde et yediğimi söylemişler. Bu durumda tavukları benden başka kim alabilirdi ki? Fevkalade gülünç bir durumdu bu. Kadına nazikçe, güzel bir nasihat çektim; bir daha da gelmedi.

Oğlanların benim silindir şapka ile ve sinekkaydı yüzümle alay ettiklerini anlayınca başıma bir Türk fesi geçirdim, bıyık ve sakal bıraktım.

Bütün köylülerin hoşlandığı ve şaşırıp kaldıkları bir başka şey daha yaptım. Belki de bu bir günahı, ancak mevcut şartlar altında büyük günah değildi. [Aşağı taraftaki] ağaçlığa doğru gidiyordum. Yolda, yukarı doğru gidersem orada Hekimbaşı'nın bahçesi olduğunu düşündüm. Hamamın yanından aşağıya doğru giden dar sokağa girmek için karşıya geçtim. O esnada birinin çığlık çığlığa bağırdığını duydum. Yola henüz girmiştim ki iri yarı, güçlü kuvvetli bir Türk'ün on yaşlarında var yok bir Rum çocuğunu acımasızca kamçıladığını gördüm. Çocuk "Beni

⁶ Büyük Perhiz (Lent): Paskalya gününden önceki beş haftalık dönemde gerçekleştirilen hazırlıktır. Buna göre 40 gün boyunca hayvansal gıdaları yemekten ibaret olan oruç tutulur. Protestanlar bunu kabul etmezler. Ç.N.

öldürme! Beni öldürme!” diye bağıyordu. Elimde büyükçe bir sopa vardı. Anında karar vererek Türke bir darbe indirdim. Arkadaki duvara doğru yalpaladı. Hem oğlanı hem de sopasını bıraktı. İki eliyle kavradığı kafasına ne olduğuna şaşırılmış görünüyordu. Korktuğum başıma geldi; dört beş Türk’ün bana doğru yaklaştıklarını gördüm. Kaçacak olsam da kaçamazdım. Onların beni yakalayacaklarını biliyordum. Çünkü bir *gavur* olan ben, bir mümine vurmuştum. Hiç çekinmeden karşılarında durdum ve “sizi hapse attırmak için elimden geleni yapacağım. Doğruca Kolluk’a gideceğim ve bir *zaptiye* getireceğim. O adamın o çocuğu dövdüğünü gördünüz, bunun kanuna aykırı olduğunu da biliyordunuz. Ancak tek laf etmediniz” dedim.

Bu sözler onların kafasını karıştırmış ve telaşlandırmıştı. Mevcut düşünceleri bir anda değişti ve şöyle dediler: “Bunu yapma *celebi*. O adama mukayyet olacağız, oğlanı bir daha asla dövmeyecek.” Bir daha böyle yapmayacaklarına dair söz verince onların cezasını bağışlamaya karar verdim. Neşeyle yoluma devam ettim. Lakin biri doğru öteki yanlış iki farklı his vardı içimde. Bu türden şeylerle kendi kendimi haklı göstermem. Her zaman çabuk hareket eden bir tabiata sahip olmuşumdur. Bu da böylesi olaylarda beni ele verir. Fakat olayları takiben hiçbir kötü netice yaşadığımı hatırlamıyorum.

Ayyaş bir kişi olan bir Rum komşum hasta karısını yatağından atmış ve geceliğiyle sokak ortasına bırakmıştı. Kadın feryat figan ağlıyordu, ancak hiç kimse ona dokunmaya cesaret edemiyordu. Henrietta çalışma odama dalmış, “Baba, vadinin aşağısındaki o yaşlı balıkçı var ya, karısını sokak ortasında öldüresiye dövüyor!” diye bağırmıştı. Hemen fırladım, adamın yanına gittim. Ne olduğunu anlamasına fırsat vermeden kapıp çektim ve yere kapakladım; tekmeledim. “*Aman! Aman!*” diye bağırmaya başladı. Vücudumun her zerresi bu adamın cezalandırılması için öfkeden deliye dönmüştü. Mutlak adalet de benim tarafımdaydı. Yapmış olduğum şeyi yakinen tahlil etmek en iyisi değildir. Nihayet nefesimin ve gücümün tükendiğini fark edince işaret

parmağımı sallayarak ona “Seni hayvan seni, bir dahaki sefere seni kendi ellerimle Türk polisine vereceğim” dedim.

Komşular, kadının intikamını almamdan dolayı memnundular. Manzaranın bütününe baktığınızda komik bir taraf vardı. Dövdüğüm yaşlı balıkçı beni bir dakikada “çiğneyebilirdi”. Lakin büsbütün takatten kesilmiş görünüyordu. Başına neler geldiğini anlamamıştı. Hiçbir mukavemet belirtisi göstermedi. Rumlar Diabolos’a⁷ karşı müthiş bir korku besliyorlardı. Belki bu adam da onun çarptığını düşünmüştü. Bundan sonra bu mahallede penceremizin altında hiçbir şiddet olmadı. Bu yaşlı azman da kesinlikle bana herhangi bir gözdağı vermedi yahut kötü bir davranışta bulunmadı. Hasta olduklarında fakir ailelerin çoğu bana gelirdi. Kendi kendilerine bir şeyler yapmak dışında hiçbir şeye güçleri yetmezdi. Gecenin veya gündüzün hangi vakti olursa olsun hiçbir çağırışı asla cevapsız bırakmazdım.

Bebek’te Kurulan Rakip Okul: Fransız Koleji

Bebek İlahiyat Okulu 1840 yılının Kasım ayında açılmıştı. Mayısta ise büyük övgülerle “Fransız Koleji” faaliyete geçti. Bebek’te bu koleji açma planı, hiç şüphe yoktu ki bizi alaşağı etmek ve gücümüzü kesmek içindi. Bu yolla bazı kararsız kimseler bizden ayrılıp başka yöne gitmiş olsalar da alaşağı olmadık, gücümüz de kesilmedi. Kolejde görev yapan çok sayıdaki öğretmen, Fransız ve İtalyan papazlar kolej için müthiş bir gösteriş demekti. Fakat ders müfredatı bir maskaralıktı. Fransız ve İtalyan öğrencileri, çok az da Rum ve Ermeni öğrenciyi bir araya getirmişti. Kuruluş hedeflerinden bir tanesini bile gerçekleştirdiğini kesinlikle düşünmüyorum. Nitekim otuz yıl kadar sonra “zararsızca yürürlükten kaldırılarak” yavaş yavaş gözden kayboldu. Bir zamanlar koleje ait diye maruf olan yer, şimdi artık

⁷ Eski Yunancada şeytan anlamına gelir. İncil’de İblisin isimlerinden biri olarak geçer. İngilizcede “devil” olarak dönüşmüştür. Ç.N.

sonsuz dek onun diye bilinmeyecek.

Cizvitlerin tarikat lideri tarafından koleji yeniden canlandır-
sın diye gönderilen ve hastalığı nedeniyle Roma'ya geri çağrılan
Abbé Bore adlı kişi hakkında ileride bir vesileyle konuşacağım.
Bırakılan işin yapılması için onun yerine bir başkası tayin edildi.
Fakat bu kişi iki yıl kadar hummalı bir şekilde çalıştıktan sonra
akıllıca bir tavırla koleji "tamirler dolayısıyla" kapattı. Ardından
binalar ikametgâha dönüştürüldü ve Protestan aileler tarafından
tutuldu. Binaların çoğu o günden bugüne kadar zanneder-
sem yakıldı. Eğer birileri benim bu kayıtlarımı okumazsa, ge-
lecek nesil bu okulun varlığından haberdar bile olmayacaktır.
Cizvitler hiçbir zaman hedeflerini gerçekleştiremezler. Bebek
İlahiyat'ın ilk ders yılının kapanışı yaklaşırken İstasyon yöneti-
mi, okulu genişletmeyi ve onun için daha geniş bir bina arama-
yı oylayarak kararlaştırdı. Kasım 1841'de aynı köyde bulunan
Demircibaşı'nın evine taşındık. Arazi büyüktü ve tepeden çok
hoş bir Boğaz manzarasına nazırdı. 14 öğrenci yerine şimdi 20
öğrenci almayı başarmıştık.

Ermeni Patriği, kendi ülkemize geri dönmemiz ve Ermeni
gençliğinin eğitimini ona bırakmamız için hâlâ değişik yollardan
bize tezgâhlar kuruyordu. Kimi zaman bir öğrenciyi okuldan
ayrılmak zorunda bırakmada başarılı oluyordu, ama öğrenci bir
iki ay sonra geri dönüyordu. Hilelerinde hep başarısız olmuştu.
Onu bu hilelere sarraflar zorluyordu. İçinde bir parçacık vicdan
taşıdığından şüphe ediyordum. Bütün bunların arkasında Rusya
vardı.

Demircibaşı Hohannes Ağa

Vaktiyle devletin baş demir tüccarı olan ev sahibimiz Ho-
hannes Ağa, deniz veya kara neresi olursa olsun, kamu işlerinde
gereken bütün demirleri tedarik ediyormuş. Bu mevki şerefli,
menfaatli ve nüfuzluymuş ama emniyetli değilmiş. Onun yerin-

de gözü olan düşmanlar yalan yanlış suçlamalarla gizliden gizliye onu mahvetmeyi planlamışlar. Hohannes Ağa tutuklanmış, hapse atılmış ve servetine el konmuş. Suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, mal varlığı kısmen iade edilmiş ve bu nedenle müteessir olmuş.

Hohannes Ağa sokakta hiçbir Türk'le karşılaşmak istemezdi; ille de karşılaşacaksa bu en fazla bir amele olurdu. Bir Türk'le karşılaştığında kendini saklamak için doğruca gerisin geri dönerdi. Ancak insanlarla ilişkilerinde girişken ve cana yakın birisiydi. Kafasındaki tuhaf fikirleri nadiren ortaya atardı. Eski Ahit tarihine bayılırdı. Her daim patrikleri, peygamberleri, Musa şeriatını, İsrail üzerine verilen hükümleri, bu ırka yapılan bedduaların hâlâ geçerli olup olmadığını ortaya atacak yahut onlar hakkında soru soracak bir şeyler bulurdu. Ona her zaman nazik davranmışımdır. O da bana saygıda kusur etmezdi. Birkaç sene sonra vefat etti. Ancak ben onu son hastalığında görmedim. Tanrı'nın bilgisine sahip olduğu görülüyordu. Tanrı buyruğunu bilmek ve onu yerine getirmek isteği var gibiydi.

Bana ilk uğradığında yanında on veya on iki yaşlarında güzel, neşeli, kara gözlü en küçük kızını da getirmişti. Karım derhal onunla ilgilendi. Okumayı bildiğini görünce çok memnun olmuşum. O zamanlar (1841) okuma bilmek şimdiki gibi Ermeni kızlar arasında yaygın değildi. Ona modern Ermenice yazılmış bir Yeni Ahit verdim. Birkaç cümleyi açık seçik ve tane tane okudu. Okumasını keserek şunları söyledi: "Bu bizimkine benzemiyor. Bu *asharapar* (modern Ermenice)." Buna ilgi duyduğunu beyan edince ve okuyacağına da söz vermesi üzerine Yeni Ahit'i ona hediye ettim. Bundan sonra babasıyla sık sık bize geldi. Hakikate yönelik fevkalade bir ilgisi olduğunu gösteren pek çok sorusu olurdu.

Bir akşam çocukların yatma vaktinde bize gelmişti. Açık olan oda kapısından bakınca küçük Henrietta'yı gördü. Annesinin yanında diz üstü oturmuş dua ediyordu. Bu kadar küçük bir kızın dua etmesine şaşırdığını söyledi. Eşime, dua ile ilgili ve

el kadar çocuğun Tanrı'yı tanıyıp tanımadığı konusunda sorular sordu. Bu durum onu derin düşüncelere ve dua hakkında pek çok soruya yöneltti. İleriki yaşlarında bu basit olayın kaydını, "ruhundaki manevi hayatın başlangıcı" olarak düşmüştü. Yıllar sonra bütün Protestan Ermeni cemaati nezdinde, ilk Protestan Ermeni pastörü olan Absoghome Ütücüyan'ın eşi Zanazan Hanım diye tanınır oldu. Ütücüyan, evliliklerinin üzerinden birkaç ay geçmemişti ki öldü. Zanazan Hanım birkaç yıl dul yaşadıktan sonra Hohannes Der Sahakyan'la hayatını birleştirdi. Ömrünü hizmete adanarlardan biriydi. Kâmil bir iman ile öldü. Ardında kiliseye çok değerli bir hatıra bıraktı. Gerçek bir Hristiyan hanımefendinin en şerefli sıfatını layığıyla taşıyabilmişti. Doğuştan hanımefendi olan bu kadın, Tanrı'nın inayetiyle Hristiyan olmuştu.

Bursa'yı Ziyaret

Bu evdeyken eşim ve iki kızım ile ailecek Bursa'ya bir seyahat gerçekleştirdik. Henrietta üç yaşını sekiz ay geçmişti; Susan Elizabeth ise on altı aylıktı. Hepimiz yorgun düşmüştük ve 25 Ağustos'tan 10 Eylül'e kadar iki haftalık bir tatil yapmayı umuyorduk. Uludağ'ın (Olympus) eteklerine enfes biçimde kurulmuş olan bu şehirde, aziz meslektaşlarımızın evlerinde geçireceğimiz tatil bize iyi gelecekti. Msy. Schneider ve Msy. Ladd ailecek ısrarla bizi davet ediyorlardı. Bu iki misyonerin isimleri, o misyondaki herkese mis gibi kokular saçıyordu. Oradayken, ömrümde Uludağ'ın zirvesine yaptığım dört tırmanın ilkinin gerçekleştirdim. İstanbul'a döndükten sonra ağabeyim Hannibal'e yazdığım bir mektuptan epeyce bir bölümü aşağıya alıyorum:

"Bursa'nın arkasında kalan Uludağ'a tırmandım. Yanımda bir çadır götürmüştüm. Geceyi zirveye yakın bir yerde geçirdik. Sabahleyin bu olağanüstü manzarada on rotluk bir alanın tamamıyla

sabah sisiyle kaplanmış olduğunu gördüm. (...) Çadırımıza geri dönerken siste kaybolduk. Rehberim adamakıllı telaşlanmıştı; sürekli 'Duman! Duman!...' diye tekrarlıyordu. Nihayet bir derecik gözümüze ilişince bağırdı: 'Bu su çadırımıza doğru gidiyor!' Buradaki dağ atları bir harika. Hiçbir atın gidemeyeceği dere yatağından geçtiler. Bir yerde rehberime seslendim: 'Durun, ineceğim!' Cevabı şu oldu: 'Gözlerinizi kapatın ve atın sağrısına sarılın. Atı bırakın ve kendinize dikkat edin.' Emniyetle aşağıya indik; fakat gelecekte beni böyle bir binekten kurtarın!

Yukarı tırmanırken, zirvelere başlangıç niteliğindeki bir tepenin üzerinde ilerlediğimiz sırada, etrafını dimdik kayalıkların çevirdiği dümdüz bir yaylada bulduk kendimizi. Sığırkuyruğu sapları, granit kayalar, makiler, baldıran otları, pıtraklar, huş ağaçları, kırmızı deve dikenleri, hakiki sarı haşış, yeşil çimen, akıp duran ırmaklar ve soğuk New England rüzgârı. Ah! Buradaki tanıdık nesnelerle ve manzaralarla, anavatanım nasıl da bütün canlılığıyla aklıma geliverdi. Kendi kendime, 'gerçekten bir New England baharına ve baba ocağıma ulaştım' dedim. Şurası Deer Tepesi; orası çam çalılarıyla ve bataklığıyla bizim otlak. Koskocaman bir çam kökü vardı. Çalılar arasında kaybettiğimiz tayımızı bulmak için hep bu köke tırmanırdık. On yaşına gelince bu tay ansızın yaşlı bir kısrak oluvermişti.

Bu New England rüzgârı, her şey, vatanımız; hani o belli belirsiz hatırladığımız güzelim ülkemiz (nihayet onu bıraktığımda 27'mdeydim) gerçekten bana yeryüzünün diğer manzaralarından daha sevimli gelir. Memleketin tadıyla ve insanı zindeleştiren, ferah havasıyla kıyaslandığında Boğaziçi'nin emsalsiz güzelliği tatsızlaşır, neredeyse mide bulandırıcı bir hâl alır. Tabiat ne kadar da mükemmeldir benim ülkemde! Yahut kendimiz de dahil bütün her şeyi pür kemal düzenleyen Yüce Akıl'ın [Tanrı] tabiata yüklediği kanunlar ne harikulade kanunlardır!

Çocukluğumuzdan beri aşına olduğumuz jeolojik oluşuma benzer bir yerde, tam anlamıyla Maine iklimindeydik. Ayrıca mahsuller de eski evimizdeki yabani otlara ve çimenlere tıpatıp benziyordu. Burası ruhumu ferahlattı ve aynı zamanda yatıştırdı. En hassas hatıralarımı gözümün önünde canlandırdı; sevgili, her daim sevgili annemizi ve onun vefakâr anne özeni ve kaygısı, siz hepiniz; ağabeyim ve kız kardeşlerim, sizleri kesinlikle bir daha dünya gözüyle göreceğimi ummuyorum. Çocukluğumuzda görüp gözetken ve öldükten sonra da gözetecek olan Tanrımız ve Babamız, hepimizi kurtulmuş olarak ilahi krallığında bir araya getirsin!

Tırmanış yolundaki devasa granit kayaları, gnaysları ve volkanik siyah kayaları iyi hatırlıyorum. Lakin zirveye varıncaya kadar mermere dair bir belirti yoktu. Ancak zirvenin tamamı saf mermerdi. Öbür katmanlar bölündüğünde ve yanlarına doğru yayıldığında bu kısım dağa bir mermer başlık olmuş. Eski Bursa'dan aldığım parlak bir billurlu taşı ve dallı budaklı hoş bir delikli sünger taşı örneğini eve götürdüm. Süngertaşı kütesinin geniş zemini sanki bir dev başı gibiydi, arkası dağa doğruydu, alını ise yaylaya dönüktü. Bu fevkalade zevkli geçen ziyaretten sonra İlahiyat Okulu'nu toparlayıp Çelebi Yorgaki'nin evine taşımak üzere geri döndük.*

Küçük kızımız Susie, köpek dişlerini çıkarıyordu ve ayrıca Bursa yaylasındaki sıtmalı kişilerle temas etmişti. Taşınma işiyle uğraşırken o çok hastaydı. Kasım ayı boyunca gittikçe daha da kötüleşmiş görünüyordu. Yüreğimizde sıkıntıyla ve bitmiş tükenmiş bir hâlde yaklaşık 28 yıl oturacağımız büyük bir eve taşındık. Susie'nin hayatından umudumu kesmiştim. Fakat sevgili annesi sakindi, kendine hakimdi ve umutluydu.

Bize öyle geliyordu ki, bir yanlış ya da bir yanılğı onun değerli hayatının kurtulmasına vesile oldu. Ona bir damla afyon ruhu verecektim. Evdeki afyon ruhu çok koyuydu, alkolü büyük ölçüde uçup gitmişti. Galiba bir yerine üç damlalık afyon verdim. Derin bir uykuya daldı ve bütün gece boyunca uyudu; ishali de kesildi. Çocukcağız yüzünde bir canlılıkla uyandı. Doktor bazen bir yanlışın iyi bir şey olduğunu söyledi.

Susie kendine geldiğinde bitkin olması işten bile değildi. Sevgili küçüğüm gördüğü her şeydeki ufacık bir mimiği kendisi de tekrarlardı. Taklitteki bu doğal yeteneği Henrietta'inkinden fersah fersah ilerideydi. Annesi, Susie'nin bir gün artist olacağından korktuğunu söylüyordu. Bu kabiliyeti kalıtım yoluyla mı gelmişti acaba? Araştırdığımız kadarıyla kızımızın atalarından hiçbiri artist değildi.

* Çelebi Yorgaki hakkında *Among The Turks* adlı kitabımın 95. sayfasına bakınız.

Ziyaretçilerle İlgili Bir Değerlendirme

Kasım 1841'den Kasım 1843'e kadar Demircibaşı'nın evinde geçirdiğimiz iki yıl, bir dizi hadiseyle hatıralarımızda yerini aldı: 6 Mayıs 1842'de Susie doğdu; 1843'te hastalandı ve iyileşti. Lakin hepsinden önemlisi geçtiğimiz yıl, "bin ziyaret yılı" olarak hatırlanmaktadır.

Öğleden evvelki ayinimize katılmak üzere pek çok kişi gelirdi. Bazıları öğleden sonraki İncil dersine katılırdı. Sebt günlerinde ise 10-15 civarında katılım olabiliyordu. Bazen bu kadar kişi de hafta içinde geliyordu. Genel bir tahminle hepsini bin kişi olarak hesaplıyoruz.

Daha geniş bir katılımın olmayışının özel sebepleri vardı. Zulüm ortalığı kasıp kavuruyordu. Öteki yerlerimiz gözetim altındaydı, burası değildi. Çoğu insan fizik ve kimya alanındaki meşhur deneyleri görme merakıyla geliyordu. Türkler, Yahudiler, Rumlar geldiler. Deney bahanesiyle gelmek, kafası rahat olmayanlara yahut Tanrı'nın ve hakikatin peşinden gelip bunları araştırsınlar diye misyonerler vesilesiyle dinî konulara merak salanlara mutlak manada özgürlük veriyordu.

Hatırlıyorum, bir gün, okul için lazım olan bazı araçları tamamlamak üzere ayak tornamda sıkı bir çalışmaya girmiştım. Bir adam kapıyı açtı ve birden şöyle seslendi: "*Badville* [Beyim], gel de bize biraz vaaz et." Ellerimi yıkadım, ceketimi üstüme geçirdim. Konuk odamızda kadın erkek toplam on yedi kişinin olduğunu gördüm. Bana seslenen adam kuyumcu esnafı üzerinde nüfuz ve itibar sahibi bir genç olan Jelagyan Mugurdiç'ti. Böyle bir durumda misyoner çok az şey yapabilir; ama geniş bir konuyu, günahı, mahkûmiyeti, İsa'ya iman ve tevbe vesilesiyle kurtuluşu en anlaşılır, en basit terimlerle tekrar edebiler. Onlar da pür dikkat seni dinleyecekler, belki de arada Bakire Meryem, azizler ve kilise hakkında birtakım sorular soracaklardır. Bu, son derece güzel bir vaaz türüdür. Kişiye, yanlış anlaşılan noktaları izah etmek ve dinleyicilere sırayla soru sorma ve şüpheleri iza-

le etme fırsatı verir. O yıl soru soranlardan bazılarını hafızama kaydettim ve onlarla müşfik bir şekilde ilgilendim. Araya giren kırk beş yıl zarfında bunların çoğu dünyadan göçüp gitti; veya zihnimden silindi. Ancak iki örnekten bahsetmem gerekiyor:

Asdik Ağa

Biri, ev sahibimiz Demircibaşı'nın en büyük oğlu Asdik Ağa'ydı. Kısa boylu, sırtı ve omuzları şekil bozukluğu var denilecek kadar yüksekti. Zeki görünümlü bir kişiydi. Bir şey ilgisi- ni çektiğinde gözleri parlardı. Hiç şüphesiz onu bu yeni inancı soruşturmaya yönelten şey, fevkalade gurur duyduğu kız kardeşi Zanazan'ın yoğun ilgisiydi. Asdik'e daha evvelden bizim, Voltaire'in müridi (!) olduğumuz söylenmişti. Sadece şaşırmakla kalmamıştı; aynı zamanda araştırmalarının içine gömülmüş gibiydi. Hakikatin ateşli ve kabiliyetli bir taraftarı hâline geldi.

1846'da açılan ilk Ermeni Protestan Kilisesi'nin⁸ ilk pastör yardımcılığına seçildi. Mesleğinde başarılı olmuştu. Bir süre sonra işlerinde tam olarak dürüst davranmadığı dedikodusu çıktı. Kiliseyle sadıkane bir şekilde uğraşıyordu; en mütevazı ve en

⁸ İstanbul'da 1 Temmuz 1846'da 37 erkek ve 3 kadın üye ile teşkilatlandı ve resmen açıldı. Baron Apisoghom Haçaduryan pastör, Baron Asadur ve Baron Mıgırdiç dekan tayin edildiler. Eski bir papaz olan Vertannes ile Stephan ve Tenop adlı kişiler de yönetim kurulu üyeliğine seçildiler. İlk açılış gününün heyecanı Mr. Henry O. Dwight tarafından şöyle dile getirilmektedir: "Şapel çok kalabalıktı ve bütün uygulamalar derinden ve yüksek hissiyatla dinlendi. Tanrı'nın bizimle birlikte olduğuna güveniyorum. (...) Bugüne kadar birçok Hristiyan cenaze merasiminde bulundum. Fakat şunu söyleyebilirim, asla böylesine derinden bir etkilenme görmedim." Aynı günün coşkusunu William Goodell da hatıratında kaydetmiştir: "Böyle bir günü yaşayacağımı hiçbir zaman hayal etmezdim ama yaşadım ve çok mutluyum. On beş yıl önce İstanbul'a geldiğimde, asla bu günün geleceğini ya da bir Ermeni kilisesinin tesis edileceğini sanmazdım. Bu Tanrı'nın en muhteşem işidir, ihsanıdır. Müslümanlar bile bunun bir mucize olduğunu söylediler. Haberi duyunca derhal odama girdim ve "mükemmel, mükemmel!" diyerek ellerimi kaldırdım." Ç.N.

tövbekâr günah itirafında o bulunmuştu. Ardından alçakça bir hile sebebiyle görevinden uzaklaştırıldı; nihayet aforoz edildi. Ustaca ve başarıyla gerçekleştirdiği namussuzluklarıyla dillere düştü. Başarısının zirvesindeyken onunla görüştüm. Ruhen yı-kıldı, ağladı ve şöyle dedi: “Bütün bunların hepsi doğru. Umarım bir gün şeytanın pençelerinden kurtulurum. Fakat siz de görü-yorsunuz, şu an halletmek zorunda olduğum büyük şeyler yük-lendim.”

Ölümü çok acıklı oldu. Dolandırdığı gruplar tarafından ken-disini öldürmeleri için iki Karadağlı’nın tutulduğunu biliyordu. Bir akşam eve dönerken, İstanbul’da nadiren görülen bir gök gü-rültülü sağanak yağmura tutulmuş. Bardaktan boşanırcasına ya-ğan bu yağmurdan kaçmak için evinden çok uzak olmayan bir kahvehaneye girmiş. Korkulu rüyası olan iki kiralık katil orada oturuyormuş. Asdik ilk önce ecelinin geldiğini düşünmüş. Fakat becerikliliği onu yüzüstü bırakmamış. Ceketini ve fesini çıkarıp atmış ve traş etmesi için berberi (bütün kahveciler berberdirler) köşedeki ufak odaya çağırmış. Odanın küçük pencereden baş-ka dışa açılan bir kapısı bile yokmuş. Burada berbere başındaki felaketi söylemiş. Berber ona pencereden çıkması için yardım etmiş. Beş dakika sonra yerinden çıkmış ve “Asdik Ağa nerede? Benim paramı ödemedi!” demiş.

Herkes şaşırmış; kiralık katiller hemen ayaklanmışlar; lakin Asdik Ağa çoktan evine varmış. Her hücresi korkuya tutulmuş, nefes nefese kalmış. Gözleri bir noktaya sabitlenmiş, bedeni kaskatı kesilmiş. Kendini bir divana atmış. Felç indiği için bir daha asla konuşamadı. Bir veya iki gün gözle görülür bir dehşet içerisinde yaşadı. Tevbe eder umudundaydık. Cenaze törenin-den bir gece sonra mezarının baş tarafındaki ağaca bir yıldırım isabet etti ve “onu parça parça yardı”. Türkler, Yahudiler ve Hı-ristiyanlar bu durum karşısında “Tanrı’nın adaleti” diyorlardı.

Bedros Gamalıelyan

Öteki hadise, bundan çok farklı bir sonla bitti. Bir gün dört Ermeni uğramıştı. Hepsi de yabancıydı. “Mr. Hovsep Melez-yan bizi davet etti” dediler. Ayan beyan bir çekingenlikleri vardı. Kahve çubukları ikram edildikten ve Doğu’da yaygın olan âdâb-ı muaşeret kurallarının hepsi yerine getirildikten sonra içlerinden Bedros Gamalıelyan, geliş nedenleri olan konuyu –ki sonradan öğrendiğim üzere– ortaya attı. Biraz tereddütten sonra düşüncesini söyledi:

“Biz Katolikler, öyle zannediyorum inanç konularında sizden farklı düşünüyoruz.”

“Birtakım konularda farklıyız, bazı konularda ise mutabıkız.”

“Fakat temel meselede, kutsal komünnyonda sizler ayetlere, yani Aziz Efendimiz İsa’nın şu sözlerine inanmıyor musunuz: ‘Bu benim bedenimdir; bu da benim kanımdır.’ [Matta, 26/28]”

“Evet inanıyoruz. Biz Kitab-ı Mukaddes’in bütününü ve ondaki her kelimeyi kabul ediyoruz. Tek arzumuz onu dosdoğru anlamaktır. Şimdi izninizle birazcık Kutsal Kitap’ın ifadesine bakalım.”

Ardından bir İncil aldım; Kitab-ı Mukaddes’teki *is* ve *are*’ları yorumlayarak onlara Firavun’un rüyasını, yedi öküzü, yedi yılın anlatıldığı yeri ve devamını okudum. Bu metinde anlam açıkça şimdiki zamanı veriyordu ve mutlaka “temsil etmektedir (represents)” konulması lazımdı. Bu kuralı “o benim kanımdır” ibaresine uygulayınca karşımdaki kişi buranın tam manasını idrak etti.⁹

⁹ Yazarın ilk önce okuduğu yer *Tekvin*, 41:26’daki şu cümledir: “Yedi inek yedi yıldır ve yedi başak da yedi yıldır (The seven good cows are [represents] seven years, and the seven good heads of grain are [represents] seven years...)” Yazara göre nasıl ki buradaki mananın iyice oturması için araya “temsil etmektedir” ibaresi konulmuşsa, aynı anlayış, “bu benim kanımdır” ifadesinde de geçerlidir. Katolik yorum burayı literal anlamıyla kabul ettiği için şarap

Ötekiler oyunu kaybetmiş olduklarını hissettiler ve toplan-
tıdan ayrıldılar. Bedros ise bir İncil istedi; geldi, halının üzerine
tam karşına oturdu. Tekrardan ayrıntılar üzerinde durmak is-
tiyordu. Sonunda akşam yemeği zili (öğleden sonra 6'da) çal-
dı. "Burada bırakmamız gerekiyor Bedros, sonra yine gelirsin"
dedim. Kalktı ve şöyle dedi: "Tekrar ne zaman gelebilirim? Bu
meseleyi devam ettirmem lazım." "Eğer istersen yarın" dedim
ve böylece ayrıldı. Hemen ertesi gün geri geldi. Yeniden doğuş,
iman, günah çıkarma, Tanrı'nın günahları affetmesi ve bunla-
ra benzer şeylerle ilgili soruları vardı. Görüşmemizin sonunda
ayağa kalkarak şöyle dedi: "Pekâlâ, şayet bütün bunlar doğruysa
Papalık kökünden yanlıştır. Hakikati senin bildiğini inkâr ede-
meyeceğim." Ben de, "İncil'i eline al, incele, sana yardım etmesi
için Kutsal Ruh'a dua et ve sonra bulduğun yerde hakikatin pe-
şinden git" dedim. Samimi bir Hristiyan hâline geldi.

Eskiden de samimi bir Katolikmiş. Onu bu ziyarete ve bu
tartışmaya yönlendiren, sonra da hidayete ermesine vesile olan
ortam şöyle gelişmiş: Bir kahvehanede oturlurlarken Bedros,
Amerikalı misyonerler aleyhinde çok ağır laflar konuşmuş. Ora-
da bulunan dostumuz Mr. Melezyan, suçlamalarının doğrulu-
ğunu gerçekten bilip bilmediğini sormuş. O da bilmediğini, ama
buna benzer şeyler işittiğini söylemiş. Mr. Melezyan, "fakat git
ve onlarla görüş; konuyu bizzat kendin soruştur" demiş. O ise
"onların evlerine girmekten Allah korusun!" diye karşılık ver-
miş. Sonra Melezyan, Bebek İlahiyat'ı ziyaret etmesini ve beni
görmesini tavsiye etmiş. Bedros bunu yapmayı kabul etmiş. Ek-

doğrudan İsa'nın kanı; ekmek de doğrudan İsa'nın bedeni olmaktadır. Dola-
yısıyla İsa'nın bedeniyle ve kanıyla bütünleşmek için bir Hristiyanın bilfiil
ekmek yemesi ve şarap içmesi lazımdır. İki farklı nesnenin birbiriyle nasıl
bütünleşeceği meselesinin çözümü için Katolikler, Transubstantiation (ek-
mekle şarabın Hz. İsa'nın etiyile kanına dönüşmesi) doktrinini geliştirmiş-
lerdir. Buna mukabil Protestan anlayış, tıpkı *Tekvin*, 41:26'da olduğu gibi,
söz konusu ifadeye "temsil etmektedir" ibaresinin eklenmesi gerektiğini,
böylece "bu benim kanımı temsil etmektedir (This bread is [represents] my
body)" olacağını, neticede komünyonda Katolikler gibi ekmek ve şarap yiyip
içmenin dinin özünde bulunmadığını savunur. Ç.N.

mek Şarap Ayini hakkında beni bir tartışmaya çekmek amacıyla üç arkadaşıyla birlikte bir plan hazırlamışlar. Bir Protestanın insanları bu konuda küfre kışkırttığını kulaklarıyla duyacaklar, böylece biz misyonerlere karşı muazzam bir galeyan meydana getirmek maksadıyla, etrafta haber olacak bir şeyler elde etmiş olacaklarmış. Bu entrikaları her yönden o kadar boşa çıktı ki, Bedros'un kafasındaki muhalif fikir direnemedi bile.

Bedros elbette toplumdan uzaklaştırıldı ve zulümlere maruz kaldı. Bir Katolik olmasından zaten hoşnutsuzluk duyan ailesi, Protestan olmasından bir kat daha memnuniyetsizdi. Akla hayale gelmedik hakaretler ederek huzurlarından kovdular. Hovsep adlı bir erkek kardeşi vardı. Büyük bir kabiliyet, ünlü bir hanendeydi. Bu özellikleri dolayısıyla daima zenginlerin âlemlerine çağrılırdı. Sefahat düşkünü ve rezil biri olup çıkmıştı. Ağabeyinin olağanüstü değişimi karşısında sinir küpüne döndü. Bedros sık sık misyonerlere "zavallı kardeşim Hovsep için dua ediniz" derdi. Onun gerçeği bulması, Hıristiyanca sürdürdüğü mütevazı hayatı ve bahtiyar ölümü hayli dikkat çekmişti. Msy. Dwight'ın *Christianity Revived in the East (Doğuda Yeniden Canlanan Hıristiyanlık)* adlı kitabında (s. 245-246) Bedros'a atıfta bulunmaktadır. Bedros kendi ailesinden her bireyi Evanjelik Kilise'de görece kadar ömür sürdü. Sevincine diyecek yoktu. Birçok kişinin doğru yola dönmesine vesile oldu. Son nefesi huzurlu, neşeli ve umut doluydu.

Ağabeyime Yazdığım Mektup

Demircibaşı'nın evindeyken ağabeyim Hannibal bir mektubunda, günlük işlerim hakkında bir soru sormuştu. Ben de aşağıya aldığım şu bölümü yazmıştım:

"Neler yaptığıma gelince, kısaca anlatacağım. Neredeyse bütün gün konuşuyorum, yani vaaz ediyorum. Dışarıda yapılacak bir sürü işim oluyor. Din konusunda soru sormak veya tartışmak

için pek çok misafirim geliyor. Birkaç gün önce hoş bir görüşmem oldu. Toros Efendi adında biri, belli başlı yandaşlarıyla çıkageldi. Açıktan açığa inkârcı (infidel) olan bu kişi, “bilim ve felsefeyi o efendi kadar ben de bilirim” diye övünür dururmuş. Bilim teknik konusunda onu sınamaya karar verdim.

Son derece nazik bir karşılamadan sonra ona belli başlı sorular sormayı teklif ettim, o da kabul etti. Güneş ışığının fotoğraf filmine yaptığı etki (actinism) üzerinden sorular sormaya başladım. Bu konu hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Ekinoksların devinimi ve benzeri konularda biraz bilgisi vardı. Bocaladı ve başka mevzulara kaçmaya çabaladı. Lakin bu konulardan birinin üzerinde, o bunun hakkında hiçbir şey bilmediğini itiraf edinceye kadar direndim. Sonunda ona, bir filozof olduğunu açıklayamasa da bir kara cahil olduğunu rahatlıkla itiraf edebileceğini samimi bir şekilde söyledim. Acımasızdım, çünkü onun övünmelerini ve geniş arkadaş muhitini duymuştum. Yanındakiler şaşkına dönmüş ve mahcup olmuşlardı. İçlerinden biri ‘bu adam artık bizi kandıramayacak’ dedi. Onun bozguna uğradığını her tarafta anlattılar. Toros Efendi ile tekrar karşılaşacak olsam günah ve kurtuluş üzerine tartışırım.”

O evden taşınmadan önce Rev. George W. Wood yardımcı öğretmen olarak bana katıldı. Omuzlarımdan koskocaman bir yükü almıştı. Bu kadar çok ziyaretle ve öğretmenlikle uğraşmak beni aşırı derecede yoruyordu. Msy. Wood sekiz yıl boyunca becerikli, sadık, şerefli ve candan bir asistan oldu.

O evdeki hatıralardan ben ne zaman kurtulacağım?

Ziyaretime Gelen Dört Türk Genci

Bir başka dikkat çekici olay, fark edilmek için diğerleri arasından ileri çıkıyor. 1843 yılının ilk ayları boyunca, seçkin ailelere mensup dört Türk genci, bizim ilahiyata fiziksel cihazları ve deneyleri görmek için gelmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdi. Bunlar Sarayburnu’ndaki bir kolejde [Enderun] öğrenciydiler. Bu okul Sultan’ın Koleji diye adlandırılıyordu. Çünkü bütün öğrencilerini sarayın hizmetine hazırlıyordu. 18-20 yaş aralığındaki bu dört Türk genci, alışılmışın dışında hoş çocuklardı.

Okulda son seneleriydi, sonra sarayda hizmetkâr olacaktı. Zat-ı Şahaneleri'nin tayin edeceği, ister sıradan olsun ister sorumluluk isteyen bir iş olsun, herhangi bir hizmette bulunurken onun şahsi emirlerine tâbi olacaktı. Saray, zeki ve kabiliyetli herhangi bir genç için yüksek dereceli bir mevkiye götüren sağlam bir atlama taşı olarak görülüyordu. Bu gençler benim hayli ilgimi çekmişlerdi. Onlarda Türk mantığının yapısını, onun kuvvetli yönlerini ve zayıflıklarını, basiretini ve çocukluğunu, yani çocuksuluğunu görebiliyordum. En fazla, uzun ömürle ilgili soruya alaka gösterdiler. Frenklerin, diğerlerinden daha mükemmel olduklarını, insanı uzun ömürlü kılan ve günlük alındığında etkisini gösteren bazı ilaçlar hazırladıklarını düşünüyorlardı. O kadar çok şeyi tasarladıklarına göre bu meseleyi de çözmüş olmaları lazımdı.

“Fakat sizler bunun ‘muhafaza edilmiş hap’ olduğuna inanıyorsunuz. Böyle bir şeyi nasıl arayıp bulabileceksiniz?” dedim.

“Ah, ama aynı zamanda ‘muhafaza edilmiş hapın’ içerisinde; biz de böylece onu arar buluruz.”

İnsan hürriyeti, çoğu defa bilmeden kendi hakkını arayacaktır. Elektrik, galvanizm, hava basıncı inanılmaz derecede ilgilerini çekti. Deneylere ve bu deneyler hakkında konuşmaya kesinlikle doymuyorlardı. Yanlarında Ermeni bir mütercim bulunmadığı zamanlar okuldan bir öğrenciyi yahut öğretmen yardımcısını çağırırdım.

Ağustos ayıydı, tatildeydik. Bir gün bu beyefendilerden ikisi uğradı ve gösterdiğim nezaketin karşılığını vermek istediklerini söylediler. Birinin babası saltanat hazinelerinin, yani Sultanın mücevherlerinin muhafızıymış. Bunlar dışarıdan kimselere hatta büyükelçilere bile çok nadiren gösterilirler. Fakat onun babası, benim bütün o hüsnü muamelelerimin karşılığı olarak hazineleri bana gösterme izni almış. Hiç şüphem yok ki, bu ayrıcalığın gerçek muhatapları benden daha yüksek mevkideki başka kişiler, mesela İstasyon görevlilerinden kimselerdi. Gençler beni kandırmak için fırsatı kaçırmamışlardı. Bunu baştan sona benim

için düzenlenmiş bir etkinlik diye sunmak, tamamen Doğuya özgü bir şeydi. Aslında onlara muhtemelen herhangi bir başvuru bulunulmadı.

Bu fırsatı yakalamaktan dolayı pek sevinçliydim. Bir zamanlar olağanüstü bir hazine mahzeni görmüştüm. Bir kere daha mücevherlerle süslü bir ihtişam seyredebileceğim için memnundum.

Tercümanlık yapması için yanıma Asdik Ağa'yı da alarak, Marmara'nın Sarayburnu kıyısında kararlaştırılan yere gittim. Rıhtımda bizi bekleyen iki gençle buluştum. Bize güzel bir iskeleyi işaret ettiler. Derhal koskocaman bir cephaneliğe girdik. Karanlığın içine doğru ardı ardına sıralanmış mahzenleri görebiliyorduk. Eserin Bizans dönemine ait olduğu belliydi ve hiç şüphesiz bir kuşatma esnasında kıyıları hakim olmak maksadıyla inşa edilmişti. Yukarıya devam eden arazinin üzerine ağır yapılar ve geniş ağaçlar dikilmişti. Bu uçsuz bucaksız cephaneliği mahzenden mahzene geçerek, duvara yerleştirilmiş sağlam bir kapıya vardık. Burası bizi gözle görülür biçimde yükselen bir tünele götürdü. Tünelin öteki ucunda gayet loş bir ışık vardı.

Tercümanım Asdik Ağa, anlaşılan buradan hiç mi hiç hoşlanmamıştı. Ona göre yerin altındaki bu karanlık, rutubetli, buz gibi deliğe girmeden bizi Enderun'a ulaştıracak başka yollar pekâlâ vardı. Fakat emniyet içerisinde gün ışığına kavuştuk ve kesinlikle çevrilen dümeni anlamadık. Sarayburnu'nda yerin altında gömülmüş olması muhtemel bahçeler, saraylar ve eski kiliselerin (şimdinin camileri ve silahhaneleri) sırlarından daha fazla şey göstermek için mi böyle bir yol takip edilmişti? Şayet böyle idiyse, onlar bize hiçbir şey göstermediler ve sorularımıza sadece "eski Cenevizliler" diye cevap verdiler.

Yüksek duvarlarla çevrili ufak bir avluya çıktık. Oradan da doğruca Enderun yatakhanesine geçtik. İçeride altı öğrencinin yatağı bulunuyordu. Az sonra fark ettim ki burası onların aynı zamanda çalışma salonlarıydı. Son derece tertipli döşenmişti, lakin fevkalade sadeydi. Her öğrencinin güzel bir demir karyolası

ve onun altına sokulan iki muntazam sandık vardı. Baş tarafta, yatağın altı ayak kadar yukarısına uzanan bir yüklük bulunuyordu. Yine kare bir tabure, yani İran usulü yazı masası yerleştirilmişti. Üzerine kamışlar, kâğıtlar, mürekkep gibi şeyler konulmuştu. Bir de sandalye bulunuyordu.

Burası Sultana ait bir kolejdi. Bizim akademi öğrencileri bu türden bir meskene razı gelmezlerdi. Hocalarının onları ortak ders yapmak veya imtihan etmek için bir araya topladığı ufak bir salon vardı. Belirlenmiş dersleri ya da ders anlatımları gibi bir şey yoktu. Dört öğrenci dostumuz bizi çok hoş bir şekilde karşıladılar. Biraz sohbetten sonra öğle yemeği için yemek salonuna davet edildik. Burasının eski bir Grek manastırının yemekhanesi olduğu açıktı. Bir ucunda geniş kemerli büyük baca ve bu bacadaki pek çok yemek pişirme yeri, onun daha eskiden kullanıldığına delalet ediyordu. Sade, mükemmel bir öğle yemeği yedik. Sofra, eski yemekhanenin mermer döşemesinden itibaren uzanan, dört veya beş adım yüksekteki bir platform üzerine kurulmuştu. Yemekten sonra bir hizmetkâr geldi ve bize kahve ve çubuk ikram etti. Asıl ev sahibine şöyle dedim:

“Sizin kehribar ağızlığınız yakutlarla süslenmiş ve bu zarf da muhteşem. Babanız çok zengin bir adam.”

“Evet, bu takıma yüz pound ödedim. Lakin sonrasında bir fakire de on pound sadaka verdim. Bizim töremizde bu böyledir. Bütün lüks nesnelerin tutarının onda biri fakire verilmelidir. Ondan sonra Allah’ın rahmeti bizim üzerimize olur.”

“Takdire şayan bir kural bu. Fakat Sultan yahut paşalar da bu töreye uyuyorlar mı?”

“Aa, bakınız orası tümüyle başka bir şey.”

Onların bu takva anlayışıyla ilgili olarak karşımdakine had-dini bildirecektim ama peşine düşmedim. Gençlerden biri bizden ayrıldı, sonra bir diğeri gitti; nihayet ev sahibimiz de şunları söyledi: “Babam beni bekliyorsa bir bakayım.”

Zaman geçti; biri geldi ve yanımızda kalan genci de çağırdı.

Asdik huzursuz olmuştu; “gidip bunun ne anlama geldiğini bir sorayım” dedi. Tek başıma kalmıştım. İçinde bulunduğum durumu kavrayamıyordum. En iyisi beklemek ve ortadan kaybolmak diye düşündüm. Sonunda ev sahibi geldi. Elindeki gümüş tepside üç helva paketi getirmişti. Değişik renklerdeki muslin kumaşlara sarılmışlardı. “Bunlar babamdan. Devlet işlerinin bugün onu alıkoymasından dolayı üzüntülerini bildiriyor. Bir başka görüşme zamanı tayin edecek. Bu paket sizin ev (eşiniz) için, bunlar da kızlarınız için” dedi. Hemen ardından pek çok teminatlar vererek bizi bir başka yoldan yerin üstüne çıkardı.

Asdik Ağa’ya “bütün bunlar ne demek oluyor?” diye sordum. Şaşırmış ve kızmıştı. Asdik Ağa, “zannedersen aralarında bir çekişme var. Fakat size, sanki onların misafiriymişsiniz gibi büyük bir şerefle muamele etmek zorunda kaldılar. Kaçmak değildi yaptıkları, sizi yapayalnız bıraktılar. Sizin onlara gösterdiğiniz nezaket hakkında konuştuktan sonra bu yaptıkları utanılacak bir durum” dedi. Onları bir daha ne gördük ne de hikâyelerine dair herhangi bir ipucu yakaladık. Şayet biz Sarayburnu’nun etrafını dolaşarak iskeleye gelmiş olsaydık sır ifşa olacaktı. Orada Ermeni şehit Hovakim’in başsız vücudunu görecektik. Onun başına gelen olay, Msy. Dwight’ın *Christianity Revived in the East* adlı kitabında (s. 194) ve Msy. Goodell’in *Forty Years in the Turkish Empire (Osmanlı İmparatorluğu’nda Kırk Yıl)* adlı hatıratında (s. 291-292) kaydedilmiştir.

Hovakim’in Başına Gelenler

Bu hadise¹⁰ etrafında meydana gelen galeyan evrensel bo-

¹⁰ Arşiv belgelerine göre “Ermeni taifesinden ve çizmeci esnafından olan Avakim adlı zımmî İslam ile şereflenip Mehmet adını aldı. Ancak daha sonra İslam’dan rücu ederek devletin bu husustaki katl hükmünü hak etmiş oldu. Tekrar defalarca İslam’a dönmesi için telkinlerde bulunulmasına rağmen bunu kabul etmedi. İdam kararı infaz edildi.”

Hovakim’in akrabalarının yardım istemeleri üzerine harekete geçen bir

yuttaydı. Her mezhepten Hristiyan halk bu hadisede eski Türk despotizminin uyanışını gördü. Softalar ve ulema genelde kesik bir başı havada taşır ve meydan okuyan mağrur bir edayla “şimdi siz haddinizi bileceksiniz” diye diye azametli adımlarla yürürlerdi. Yalnız Rusya bundan memnun olmuştu. İngiltere’nin başına bela açmak ve onu hiçe saymak maksadıyla bu köhnemiş kesimi himayesine alıyor ve ileri çıkartıyordu.

Ancak İngiltere, ağızlarının payını verecek kadar muazzam şahsiyetli bir temsilciye sahipti. Sir Stratford Canning fevkalade zeki ve idrak kabiliyeti olan bir kişiydi; bir devlet adamı, bir diplomat ve güçlü ihtirasları olan bir insandı. Bir görevi üstlendi mi, kuvvetle muhtemel, onu bitirmeden bırakmazdı. Sefarette çok güçlü ilişkiler kurmuştu. Sir Austen Henry Layard¹¹ ve Raw-

Stratford Canning bahsi geçen konunun yürürlükten kaldırılması için büyükelçileri birleşmeye çağırır. Kanunu tartışmaya açtı. Olayı iyi kullanan Canning, 1856 tarihli İslahat Fermanı’nda azınlıkların din değiştirmeleri lehinde bir maddenin konulmasına ciddi katkı sağlamış oldu. Ç.N.

- ¹¹ Austen Henry LAYARD (1817-1894): Kendisinden gezgin, arkeolog, çivi yazısı uzmanı, sanat tarihçisi, teknik ressam, koleksiyoncu, yazar ve diplomat olarak bahsedilen Layard, Paris’te dünyaya geldi. Cyrus Hamlin gibi Huguenotlar’a (Fransa Protestanları) mensuptu. Gençlik yıllarını İtalya’da geçirdi; ancak İngiltere, Fransa ve İsviçre’de öğrenim gördü. Altı yıl amcası Benjamin Layard’ın yanında çalıştıktan sonra Sri Lanka’ya gitmek üzere yola çıktı (1839). Ancak İran’a gelince bu kararından vazgeçerek 1842’de İstanbul’a geçti. Orada İngiltere büyükelçisi Sir Stratford Canning’le tanıştı. Canning ona Balkanlar’da bazı gayri resmî görevler verdi. Ancak o, Kitab-ı Mukaddes’teki ünlü şehirleri tespit etmek ve ortaya çıkarmak istiyordu. Canning’in de teşvikiyle Musul bölgesindeki Koyuncuk’ta (Ninova) ve Nemrut’ta kazılar yaptı ve 1848’e kadar burada kaldı. British Museum’a gönderdiği parçalar arasında en önemlileri Kral Asumasirpal dönemine ait heykeller ve kanatlı bir boğa heykelidir. Bölgenin yerel halklarını incelemesi sonucu edindiği malumatları *Nineveh and its Remains: with an Account of a Visit to the Chaldaean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil-worshippers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians (Ninova ve Kalımları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları’na bir ziyaretin kayıtları ve Yezidiler ya da Şeytana tapanlar; Eski Asurlular’ın gelenek ve sanatları hakkında araştırma)* adlı kitabında yayınladı. 1849 yılında İstanbul’a döndü ve İngiltere Büyükelçiliğinde ateşe olarak görev yaptı. Bu dönemde güney Mezopotamya ve Babil bölgesinde çalışmalarda bulundu. 1852’de İngiltere’ye döndü ve 1869 yılına kadar parlamentoda ve çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1877 yılında tekrar İstanbul’a dönen Austen H. Layard 1880 yılına kadar Britanya’nın

linson'ların¹² dehalarını görüp gün yüzüne çıkaran da oydu. Bir adamın Hristiyan olduğu için idam edilmesi meselesini müthiş bir kararlılıkla ele aldı. Rus büyükelçisinin meseleden uzak durmasına karşın o, Sultanı, gelecekte Hristiyanlığa girecek olan hiçbir kimseye idam cezası uygulanmayacağına dair güvence vermek zorunda bırakmayı başardı. Sultan tarafından kişisel olarak verilen bu vaat, açıktan açığa ihlal edilmeyecekti. Müslümanlık Hristiyanlığa geçenler, asılsız bir suçlamayla suikasta maruz kalabiliyor veya idam edilebiliyordu. Ancak Hristiyan Avrupa, Hovakim hadisesinin bir kere daha tekrarını sineye çekmeyecekti. Bahsedilen hadise milyonların kalbinde yer etti. Türkler şimdi iyice anlamışlardı ki bu manzaranın bir tekrarı, hükûmetin İstanbul'dan ihraç edilmesine yol açacaktı.

Bu tedbir, çoğu insanın imkânsız bir sahada konumlandırıldıkları şartlar altında Sir Stratford Canning tarafından alındı.

Osmanlı büyükelçisi olarak görev yaptı. Sultan II. Abdülhamid'le çok sıkı münasebetleri olduğu, hanımıyla birlikte onun sofrasına oturacak derecede yakın bulunduğu kaydedilmektedir. İngiltere'yi eleştiren ve Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde İslamlaşma yönünde uygulamalara imza atan Ali Suavi'nin, Layard'ın baskıları sonucu görevden uzaklaştırıldığı ileri sürülmektedir. Ayrıca Padişahı ikna ederek Kıbrıs'ın idaresinin İngiltere'ye verilmesinde baş rolü oynadığı da icraatları arasında yer almaktadır. Ç.N.

- ¹² Sir Henry RAWLINSON (1810-1895): Doğu Hindistan Kumpanyası'nın himayesinde 1827'de ordu mensubu olarak Hindistan'a gitti. Orada bulunduğu altı yıl boyunca Farsçayı iyi derecede öğrendi. Sonra İran'a giderek Şahın ordusunda düzenlemeler yaptı. Çözülmemiş çivi yazısı metinlerini okumaya burada başladı. 1840'ta Kandeher'a siyasi temsilci olarak atandı. Osmanlı hakimiyetindeki Arabistan'a temsilci olarak tayin edilince Bağdat'a yerleşti. Bir yandan siyasi alanda başarılarla imza atarken öte yandan Asur, eski Farsça ve Babil dillerinde değişik kitabeleri çözmede hayli ilerleme gösterdi. Bundan sonraki hayatında hem devlet işlerinde hem de eski eserler dünyasında ülkesi adına yararlı çalışmalar yaptı. Eserleri şunlardır: *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun* (1846-51); *Outline of the History of Assyria* (1852); *A Commentary on the Cuneiform Inscriptions of Babylon and Assyria* (1850); *Notes on the Early History of Babylonia* (1854); *England and Russia in the East* (1875). Ayrıca *Encyclopedia Britannica*'nın Bağdat, Fırat ve Kürtler hakkındaki maddelerini de o yazmıştır. 1876'dan ölünceye kadar British Museum'un mütevelli heyetinde yer aldı. Kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu da (1864-1925) devlet adamlığı yönüyle babasının izinden gitmiştir. Muhtemelen yazar bu iki kişiye işaret etmektedir. Ç.N.

Bize en dost olan liberal Müslümanlar dahi bu konunun tamamıyla tartışma sınırlarının ötesinde kaldığını bildirdiler. Zira bu, kutsal bir yasaydı, dinî bir kanundu, Kur'an'ın bir kanunuydu ve bunun iptali dünya çapında bir isyana sebebiyet verirdi. Yabancı elçilerin hepsi sonunda mücadeleden geri çekildiler. Sir Stratford Canning'in defterinde geri çekilmek diye bir şey yazmıyordu. Sonsuz doğru onun yanındaydı. Kendi devleti onu desteklemek zorundaydı ve o da henüz talimatları almaya vakit varken kendisini devlete adayacak ve meseleyi halledecekti. Telgraf kullanımında olmuş olsaydı onun durumunun elle tutulur bir yanı kalmazdı.

Canning, Kur'an'ı inceledi ve bu türden herhangi bir kanunun mevcudiyetini reddetti. Bunun sonucunda ateşli bir teolojik tartışma ortaya çıktı. Büyükelçi Canning'in elinde en mükemmel delil bulunuyordu. Genç Sultan'ın üzerindeki kişisel etkisi de fevkalade büyüktü. Kanun ya hükümsüz kılınmak zorundaydı yahut kesinlikle yürürlüğe konmaması yönünde en ciddisinden resmî bir güvence verilmeliydi. Aksi takdirde İngiltere'nin de içerisinde yer aldığı Hristiyan dünya bir ihtilal talebinde bulunacaktı. Böylece bütün dünyanın şaşkınlığı ve sevinci eşliğinde bu işin üstesinden gelindi. Büyükelçi [Great Elche, Sir Stratford Canning], eşi benzeri olmayan bir beceriklilikle kendi hükûmetinin işini çekip çevirmişti. Ancak İngiliz hükûmetindekiler bu şerefi alırken, Canning'in buyurgan önderliğine boyun eğdiler.*

Fakat İslam'ın eğilimi değiştirilmez niteliktedir. Dininden dönen kişiye idam cezası verilmesi kuralı, onun akidesinin doğasında mevcuttur. Çok eşlilik, cariyelik, kölelik, ölüm cezası; bütün bunlar İslam'ın toplumsal ve bireysel hayatında birlikte yer almaktadır.

* Bu konuda *Lord Stratford de Redcliffe's Memoirs*, C. I, s. 201'e bakınız. [Bu hatıranın bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir.]

Bebek Kayıkçıları

Bu sıralarda meydana gelen bir olay Bebek Köyü'nün *kayıkçıları* arasında dilden dile dolaşmama sebep oldu. Bir Türk'ün sandalında şehirden geliyordum. Hava çok sertti. Beşiktaş'a yaklaştığımızda küreklerden birinin palası bir şeye çarptı ve baş tarafından yaklaşık üç ayak kadar kırıldı.

Beşiktaşlı kayıkçılar arasından tanıdığı biri bizim kayıkçıya bir kürek verdi. Ben de kırılan parçayı kurtardım. Bu zarardan ötürü adamcağız o kadar üzüntü duymuştu ki, ona, kırılan parçaları Bebek İlahiyat'a götüreceğimi ve tamir edeceğimi söyledim. Bunun imkânsız olduğunu belirtti. Lakin ben o parçaları kalayla öyle bir kapladım ki, herkeste bir hayranlık uyandırdı. Zannedersem tamir ettiğim kısım küreğin en iyi parçası oldu ve diğer eşi kadar uzun yaşadı. Kayıkçı bu duruma hayret etmişti.

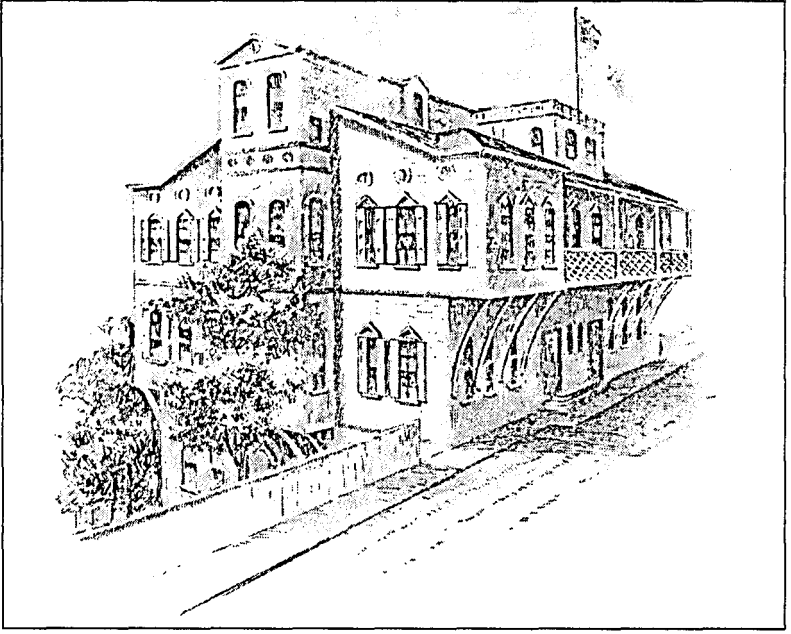
Çok geçmeden bir başka kayıkçı bana kırık küreğini getirdi ve yeryüzünde benden başka hiç kimsenin (!) bunu tamir edemeyeceğini söyledi. "Benim hizmetimdeyken kırılan küreklerden başkasını tamir etmem" dedim. Sonunda onu da aldım tamir ettim. Artık bundan başka hiç kürek getirilmedi. Lakin bu olay, bütün kayıkçıların bana dost gözüyle bakmalarına vesile oldu. O türden insanlara bir iyilik yapmaktan her zaman hoşlanmışımdır.

X. BÖLÜM

BEBEK İLAHİYAT OKULU

1843 yılının Kasımında artık kocaman bir eve taşınmıştık. Burası, vaktiyle Saray-ı Hümayun'un meşhur tüccarı olan Çelebi Yorgaki'ye aitti. Bu tarihten önce Dr. Wood, faaliyetlerimize asil bir şekilde dahil olmuştu. Bazı derslere girmek ve beni adamaklı rahatlatmak amacıyla dil öğrenmişti. Karısının sıhhati bozulup da Birleşik Devletler'e dönmek mecburiyetinde kalıncaya kadar yedi yıl boyunca benim çok kabiliyetli ve sadık bir yardımcım olarak çalıştı. Oradayken American Board'un New York ve Batı Amerika cephesiyle ilgilenen sekreter yardımcısı oldu. Birkaç yıllık bu son derece değerli hizmetinin ardından Türkiye'nin Ermeni tarlasında çalışmak üzere geri döndü. İkimiz de şu an bu ileri yaşımızda bir başka görevlendirme için beklemedeyiz.

Birtakım düzenlemeler yaparak bize yapılan ziyaretleri azaltmanın gerekli olduğunu gördük. Böylece Cuma günleri genel kabul günü hâline geldi. Sayımız kırka kadar arttı ve bu rakam, kaynaklarımızın bizi zorladığı sınır noktasıydı. Pazar günkü ayinlerimiz dışarıdan kimselere hâlâ cazip geliyordu. Bu yüzden Bebek İlahiyat, İncil hakikatiyle belli zihinlere ulaşmaya son derece elverişli bir mekan olmuştu.

Bebek İlahiyat Okulu

Yozgatlı Dört Ermeni

Bir Pazar günü ayinlerimize katılmak üzere Yozgat'tan dört Ermeni geldi. Sonra bu sert görümlü adamlar benimle görüşmek istediler. Soracak çok soruları vardı. Yıllar sonra Yozgat'ta organizeli bir Protestan kilisesi ve cemaati teşekkül ettiğinde bu kişilerden biri bana bir ziyarette bulundu. Onu hiç hatırlamayınca bir hayli şaşırmış görünüyordu. Yozgat'taki Protestanlaştırma çalışmasının, onların beni ilk ziyaretlerinden doğup büyüdüğünü söyledi:

“Bu yeni yol [Protestanlık] öyle hakaretlere maruz kalmıştı ki, onun o kadar da kötü olmayabileceğinden şüphelenmiş ve kalkıp size gelmiştik. Sizin hakikati vaaz ettiğinizi gördük ve anladık. Kitab-ı Mukaddes'i ve kitapları sırtımıza yükleyip be-

raberimizde Yozgat'a götürdük ve her şey buradan zuhur etti. Bu bir başlangıç oldu. Bizden birkaç kişi bir araya gelerek şunu söyledi: 'Bizler hakikati bulduk ve ona sadık kalacağız.' Bizi herhangi bir misyoner ziyaret etmeden önce zulümler gördük ve tartışmalar yaptık."

İstanbul'daki bütün misyonerlik faaliyetleri iç bölgelere bu yolla ulaşmıştır. Oradaki matbaa marifetiyle gerçekleştirilen çeviriler, kitap yazarlığı ve dergi editörlüğü bütün ülkeye yönelik olmuştur.

Msy. Bliss¹ ile karısı da misyona katıldı ve Trabzon'a gittiler. Ben Amerika'daki Payson Kilisesi'nde vaaz ederken (1837-1838) cemaatimden birisi de Msy. bn. Bliss'ti. İkisi de genceciktiler; işlerinde fedakâr ve istekliydiler. Yaşadıkları zorlu tecrübeler, başından sonuna kadar asilce, kahramanca ve sabırla tahammül gösterdiler. Sıtma ateşiyle bitkin düştüklerinde bile sağlıklı ve dinç insanlar gibi çalışıyorlardı.

Henüz yeni taşındığımız bu büyük evin pek çok tamire ve değişikliğe ihtiyacı vardı. Hem İlahiyatta hem de atölyemde canla başla çalışıyordum. Kendime ayıracak vaktim yoktu; bu hâlim anneme yazdığım mektuplarda görülmektedir. Dayanıklıydım, her daim sapasağlamdım. Ancak yorgunluk bana birkaç saatlik uyku verirdi; sonra ayağa fırlar ve hiç olmadığım kadar dinç olurum. Bu, doğuştan gelen bedensel bir özelliğim oldu-

¹ Edwin Elisha BLISS (1817-1892): Harvey ve Abigail Bliss ailesinde dünyaya geldi. Ailenin sekiz çocuğundan üçü misyonerlik faaliyetlerine katıldı. Emma adlı kızları Msy. Van Lennep'in eşi olarak Türkiye'de, oğulları Isaac da yine Türkiye ve Mısır'da misyonerlik yaptı. Edwin ilköğrenimini Springfield Yüksek Okulu'nda aldı. Oradan Amherst Koleji'ne geçerek 1837'de mezun oldu. İki yıl Amherst Akademisi'nde öğretmenlik yaptıktan sonra Andover İlahiyat Okulu'na girdi. 1843'te Isabella Holmes Porter'la evlendi. ABCFM'ye kabul edildikten sonra ilk görev yeri Trabzon oldu. 1843-1851 arasındaki görevini takiben Merzifon'da istasyon açarak oraya yerleşti. Şubat 1856'da İstanbul'a geçti. Orada basın yayın alanında çalışmaya başladı. Otuz altı yıl boyunca bu çalışmalarını sürdürdü. Misyonerlerin çıkardığı *Avedaper* adlı Ermenice gazetesinin editörlüğünü 1865'ten 1892'ye kadar üstlendi. İstanbul'da öldü. Ç.N.

ğundan, bunda gururlanılacak, övülmeye değer hiçbir şey yoktu. Yalnızca şükredilecek bir durumdu, o kadar.

Bebek İlahiyat'ın Günlük Programı

Okulda sabahları 5.30'da dua ediyorduk. Öğrenciler sırayla uzun ama yararlı bir İngilizce ayin metni okuyorlardı. İlerlerken kısa kısa açıklamalar ilave ediyordum. Duayı Ermenice yapıyordum. Bu uygulama 20-30 dakikamızı alıyordu. Sonra 7.00'ye kadar süren sabah ezberlerimiz geliyordu. Saat 7.00'de kahvaltı vardı. Okul 9.00'da yeniden toplanıyordu ve bu 12.00'ye kadar sürüyordu. Öğle yemeği ve teneffüs 14.00'ü buluyordu. Ardından 17.00'ye kadar dersler geliyordu. Okulun akşam yemeği 17.30'daydı; az sonra da bizimki gelirdi. Sonra 19.30'dan 21.00'e kadar yeniden derslere başlardık.

Evdeki Yaşantımız

Kızlarım Nettie ve Susie iyice ayaklandıktan sonra ve onlara birbiri ardına çocuklar katıldıkça nasıl da vakit geçiriyorduk. O saat gürültülü patırtılı geçerdi. Çocuklar benimle ayı veya fil oyunu yahut zeytinyağı tüccarı gibi oyunları oynamaktan her zaman hoşlanırlardı. Kürk kaplı bir örtüyü iki yanımdan aşağı sarkıtarak bürünür, ayı rolü yapardım. Bunun üzerine çocuklar hemen annelerine koştururlardı, kendilerini kollasın diye. Muhayyilesinde annesini çok güçlü olarak tasavvur eden sevgili Susie, bu yaratığın sevgili babacığından başka bir şey olmadığını hatırlamaya her defasında söz verirdi. Fakat benim en yüksek perdeden ayının gazaplanışını taklit etmemle çılgık çılgığa annesine koşardı.

Mobilyalar biraz hırpalanırdı; lakin anneleri bu oyuna hep hoşgörülle yaklaşırdı. Çocuklar oyunların çok kısa sürdüğünü

düşünürlerdi, fakat kesinlikle bu oyunlar onlara iyi geliyordu. Elbette babalarına da yarıyordu. Körebe oynamak için uygun bir kalabalık bulmuşsak halkamızı büyütmek için geniş salonumuza müracaat ederdik. O sıralarda üzerimize gelmekte olan büyük bir kederin gölgeleri ortalarda yoktu. Hayat şen şakrak geçiyordu. Kısa bir dinlenmeden sonra çalışma salonuna gider saat dokuzu kadar bir ya da iki sınıfın ertesi gün saat 11.00'de verecekleri ezberleri dinlerdim. Haftanın üç günü öğleden sonraları saat 14.00'te deneyler eşliğinde verdiğim bir konferansım olurdu. Bu konferanslara hazırlanmak öyle az zaman ve az emek isteyen bir iş değildi. Her daim ilgiyle dinleniyorlardı. Kimya alanında sunduğum dersler serisi, muhtemelen Mekteb-i Tıbbiye'de verilenler dışında o büyük başkentteki yegane konferanslardı. Öğrencilerden bazıları bu çalışmayı olağanüstü bir alakayla ele alıyorlardı.

Saat 21.00'de ailemin yanına dönüyordum. Çocukların hepsi ve kimi zaman da yorgunluktan bitkin düşmüş anneleri uykunun kollarında kendilerinden geçmiş oluyorlardı. Eşimin de benimki kadar vazifeleri vardı ve onlarla hayli meşguldü. Ancak Bebek'e İngiliz ve Amerikalı aileler yerleşmeye başlayınca mecburen akşam davetleri düzenleniyordu. Anlıyorduk ki, herhangi bir akşam saat dokuzda birer bardak çay içecek, dostlarımıza hoş geldiniz demekten mutlu olacaktık. Bu uygulama yıllar boyu devam etti. Amerika'ya gelince bu benim için büyük bir sosyal kayıptı. O davetleri burada yeniden tesis etmeye uğraştım ama nafiyleydi. Şartlar tümüyle değişmişti. Bu davetler, günün en mutlu saatleriydi. Saat 10.00'da yatmaya çekilirdik. Bir saatimi yazışmalarına harcardım ve 23.30'da uyumaya hazır hâle gelirdim.

Sağlığım yerindeydi; tek istisnası yaklaşık ayda bir defa maruz kaldığım berbat baş ağrılarıydı. Ardından mavi hapı her daim Hint yağı takip ederdi! Off! Yirmi yıldır o türden ağrı nöbeti neredeyse hiç çekmedim. Hayatın o bölümünü bütünüyle bizim hanım kendisine almıştır.

Söylediğim gibi, taşındığımız o büyük evin pek çok tamire ihtiyacı vardı ve paramız kıttı. Tamir türünden işlerin çoğunu kendi ellerimle halletmeye çabaladım. Bunun, zamanı en iyi kullanma şekli olduğunu kesinlikle düşünmüyorum. Sık sık bunu hissederim; bu hususta canım sıkılır. Ancak ortada kendi kudretimle karşı koyamadığım bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Msy. Clark'ın sebep olduğu nahoş olayın vuku bulduğu dönem dışında 1860'a kadar bu evde kalacaktım. Sonra Bebek İlahiyat Okulu Merzifon'a taşındığı sırada Robert Kolej'i kurmaya giriştim. Terk edilen bu ev, 1863-1871 yılları arasında Robert Kolej'e ev sahipliği yaptı.

En derin tecrübelerimin ve en zor işlerimin yer aldığı hayatımın bu bölümünü nasıl değerlendirmeli? Kronolojik olarak bir hatıra defteri formunda da devam edemiyorum. Bu benim için ve sizin için yıpratıcı olur. Benim neler yaptığımı, neler çektiğimi ve nelerden zevk aldığımı, ne gibi girişimlerde bulunduğumu başarılarıyla ve başarısızlıklarıyla beraber bilmek istersiniz. Bu yüzden eğitim alanındaki çalışmalarımın belirli çizgilerini ve şartların zorlamasıyla çekildiğim pek çok yan konuyu serbestçe tasvir edeceğim.

Okulun Tasviri ve Ders Programı

Yeni binada bazı tamir ve değişikliklerle edindiğimiz bir boşluk vardı. Ailemin kalması için odalarla birlikte tahminimizce 42 yatılı öğrenci alabilecektik. Burası muhteşem bir binaydı. İskeleti masif meşeden yapılmıştı. Odaları büyüktü ve havadar-
dı. Geniş salonları bölme duvarlarla mükemmel bir kullanıma sahipti.

Öğrenci mevcudu düşündüğümüzden ya da umduğumuzdan daha çabuk doldu. Buna mukabil dersler sistemli hâle getirildi; İngilizce öğrenimi öne çıkartıldı. Matematik, fizik, kimya, doğa felsefesi ve ahlak felsefesiyle esaslı bir müfredat vardı.

(Etik ve psikoloji günümüzdeki kadar yaygın kullanımda değildi). İncil dersleri her gün icra ediliyor, tarih ve coğrafya üzerinde ciddiyetle duruluyordu.

Her daim Ermeni dili ve edebiyatında yetenekli ve başarılı bir öğretmen istihdam ediyorduk. Bir kimsenin yerel dili (anadili), onun düşüncesinin ve ifadesinin baş unsuru olmak zorundadır. Müfredatımız, Ermeni dilinin işlenmesinde muazzam bir itici güç olmuştu. Geldiğimizde onu çamur ve demir hâlinde bulduk; altın olarak bıraktık. Yalnızca şunu iddia ediyorum, bu dilin Rönesansında Bebek İlahiyat Okulu yer almıştır, hem de onurlu bir yer almıştır. Misyon'un bütün etkisi de o yönde seyretilmişti.

Öğrencilerimiz genelde fakirdi. Onlar, gelir seviyesi en düşük ailelere mensup değillerdi; yalnızca, açıktan açığa Protestan görüşleri benimsemiş ve bu yüzden malları mülkleri zarar görmüş ailelerden geliyorlardı. Bazıları ise kilisenin yanlışlarını ve putperestliklerini kendi başlarına reddetmiş on sekiz yirmi yaşlarında gençlerdi ve akrabaları tarafından kovulmuşlardı. Terbiyeli ve saygılıydılar. Bu vasıfları Doğunun insanı için doğaldı. Lakin hepsinin eğitilmeye, disipline sokulmaya, ders görmeye ihtiyaçları vardı. Tanrı'nın huzurunda ve insanın huzurunda vicdan rahatlığı duygusunu geliştirmeleri lazımdı. Onlardan pek azı kişisel hayatlarında dinî vecibelerini yerine getiriyordu. Pek çok yanlış anlayışı üzerlerinden fırlatıp atmışlar, "İsa'yı giymemişlerdi."² O toplumda on sekiz, yirmi ve yirmi bir yaşlarındaki takdire şayan gençlerden birkaç tane vardı; fakat onların

² Yazar bu paragrafta bir önceki bölümde açıklanan anatema mağdurlarından bahsetmektedir. Zengin iken fakirleşen yahut akraba ve dostları tarafından terk edilen yerli Protestanlar hayatlarını idame ettirecek her şeyden mahrum kalmışlardı. Elbette bu durum onlar kadar misyonerleri de ciddi sıkıntılara sokmuştu. "İsa'yı giymek (put on Christ)" tabiriyle Hamlin, İncil'de geçen şu cümlelere atıfta bulunmaktadır: "Rab İsa Mesih'i giyinin ve şehvetler için bedenini tedarikini görmeyin." (*Romalılara Mektup*, 13/14). "Çünkü Mesih'e vaftiz olunanlarınızın hepsi Mesih'i giyindiniz." (*Galatyalılara Mektup*, 3/27). Ç.N.

da hepsi evli barklıydı. Erken yaşlarda evlilik aşkı neredeyse hiç bozulmayan bir gelenektir ve bu durum bizi, bizim olması gereken en iyi öğrencilerden mahrum ediyordu.

Baştan itibaren kapımıza kim geldiyse aldık. Aslında başka seçeneğimiz de yoktu. Ancak ümitsiz vaka durumunda olan bazı kimseler Protestanlığa geçtiler ve hayatlarını asil bir Hıristiyan gibi idame ettirdiler. Böylece gayretlerimiz Efendimiz İsa'nın nezdinde boşa gitmemiş oldu. En yararlı ve kendisini davasına adanmış pastörler bu yolla hizmete girdiler. Fakat çoğu, doğrudan misyonerliğe girmek için son derece yetersizdi. Bazıları ise İstavroz çıkarmaya düşman oldular. Bütün bunların hepsi bekleniyordu.

İlahiyata giren ilk öğrencimiz öksüzdü. Babası da iç bölgele- re gidecekti. Gitti ve bir daha geri dönmedi. Toros adlı bu gencin idrak eksikliği yoktu, lakin misyonerlik faaliyetinde yararlılık vadeden özelliklerini geliştirmemişti. Doğrudan bir misyonerlik yatırımı olarak fiyaskoydu. Her bir Hıristiyanlık faaliyetinde bu türden kayıplarla mecburen karşı karşıya kalınır. Ama yine de Toros hiçbir surette büsbütün bir kayıp olmadı. Ona, Sultan'ın istihdam ettiği seçkin bir mühendis olan Mr. John Hague'nun yanında tercümanlık işi buldum. Samimi bir Hıristiyan hanım olan Mrs. Hague, Toros'un gidişatını fazlasıyla şekillendirdi. Nihayet Tersane-i Amire'de baş mütercim olmak suretiyle bir unvana, erzaka, maaşa ve bir yüzbaşı üniformasına sahip oldu. Saygın bir ailenin kızıyla evlendi. Her daim eğitimin ciddi bir savunucusuydu. Bebek İlahiyat'a giren ilk öğrenci olarak onun fotoğrafını yayınlamaktan mutluluk duyuyorum.

Yazdığım Kitaplar, Eleştiriler, Tercümeler,
Ders Kitapları...

Öğretmenlik, konferanslar ve vaazların yanında kalemimle de kayda değer çalışmalar yapıyordum. İlahiyat Okulu'nun açıl-

masının üzerinden çok geçmemiştir ki, Cizvitler her zaman gösterdiklerinden daha az basiret göstererek kalemleriyle bize karşı saldırıya geçtiler. Protestanların kendilerini ve dinlerine dair her şeyi aşağılık ve suç olmakla itham ettikleri bir dizi risale yayınladılar. Aylarca onları dikkate almadık. Fakat sonunda bu risalelerin kötü bir etki bıraktığına kanaat getirdim. İstasyon yönetimi benim "Papa Yandaşları ve Protestanlar" adlı bir kitap yazma teklifimi kabul etti. Bunun bir amacı, Katolik mezhebini seçkin Katolikler tarafından görüldüğü şekliyle gözler önüne sermek ve Protestanların delillerini çok az kullanmaktır. Elimde Sarpi'nin³ *Trent Konsili Tarihi*, Pascal'ın *Taşra Mektupları*, Michelet'in yazıları bulunuyordu. Bunlara ilaveten Cizvitlerin Avrupa'dan çıkarılmalarıyla ve Reformasyon'un gerçek meseleleriyle ilgili bir tarih kitabı da dahil diğer pek çok esere sahiptim. Bizim Evanjelik inanç sistemimizde Dört İncil'in bulunduğu konum ve belli başlı kurtuluş doktrinleri, yazdığım o kitapta izah edildi. Ekmekle şarabın İsa'nın etiyile kanına dönüşmesi doktrininin (Transubstantiation) ortaya çıkış tarihi ve Roma Kilisesi'nin diğer pek çok yanlışı açıkça tartışıldı. Cizvitler buna cevap vermediler. İnsanları tahrik eden bu genel tartışmada muhataplarımız kendi yanlışlarını görmüşlerdi.

Hazırladığım kitap M. de Castro'nun matbaasında [Ermenice] basıldı. Bir Yahudi ve bir yabancı olan bu kişi Cizvitlerle hiç ilgili değildi. Cizvitler, o matbaanın yayınlarını yasaklaması için Osmanlı Devlet yetkililerini kışkırtmaya kalkıştılar. Fakat Sir Stratford Canning'den gelen bir mesaj meseleyi halletti. Protestan olmayan Ermeniler bu kitabı, Papa'ya bağlı misyonerlere

³ Paolo SARPI (1552-1623): Venedik'te dünyaya geldi. Babası Francesco tüccardı. Babasını erken yaşta kaybeden Paolu'yu, papaz ve aynı zamanda okul öğretmeni olan dayısı yetiştirdi. 1574'te papazlığa atandı. Bilgili bir keşişti. Ayrıca felsefe, ilahiyat, matematik, Yunanca ve İbranice eğitimi görmüştü. Yüksek mertebelerde görevlere getirilen Sarpi bir ara Roma'ya giderek Trent Konsili'nin kararnamelelerini inceledi ve bununla ilgili *History of The Council of Trent* adlı eserini 1619'da kaleme aldı. *History of Benefices* (1609) de eserleri arasındadır. Ç.N.

muhalif görüşleri bulma hırsıyla okudular. Glasgow'lu milyoner ve Hristiyan filantropist Park'lı Henderson⁴ bahsettiğim kitabı Ermenice harfli Türkçe yayınladı. Kitap bu dilde de aynı ilgiyle okundu.

Bir vapurun güvertesinde tesadüfen karşılaştığım Ermeni bir banker bizim misyonierlerin yayınlarının, harika bir izlenim bırakmaya başlayan Katolik misyonierlere karşı kendilerini silahlandırdığını söyledi. Konuştuğum kişi bir Protestan değildi ama Amerikalı misyonierlerin Ermeni milletini Roma'dan kurtardığını söylüyordu. Bu itirafın çok sık yapıldığını işittim. Keza birkaç risale daha yazdım. Bunlardan en uzununu "İsa'nın Arabuluculuğu" hakkındaydı.

Ayrıca Başpiskopos Matteos'un *Eçmiyazin Katolikosları* adlı kitabına da epeyce sert bir eleştiri yazdım. Başlığın çevirisi "İyi İnsan ve İyi Hristiyan" olacaktı. Kitap temelsiz ve boş bir şeydi; çelişkilerle, tarihî yanlışlarla, gerçeğe aykırı beyanlarla, dine aykırı düşüncelerle ve iftiralarla doluydu. Ben de onun canına okudum. Kendi cemaati artık ona doğru düzgün saygı göstermiyor, onu soktuğum bu zor durumuna gülüyorlardı. Şahsen kendi kilisesinin inançlarına ters düştüğünü gözler önüne sermiştim. Yazdığı kitabın zararlı etkisi büsbütün kırılmıştı.

Ermeni okullarına ders kitapları tercüme etmek için de çok vakit harcıyordum. Baron Gazaros sağ kolumdu. Zihin felsefesi üzerine yazılmış hiçbir eser olmadığından Upham'ın kitabını çevirmeye niyetlendim. Bunun başlangıç için en iyisi olacağını

⁴ Park'lı John HENDERSON (1782-1867): Tüccar ve filantropist (insan merkezli hayırsever) olarak tanıtılmaktadır. Kardeşi Robert'le birlikte ortak iş kurmuştu. 1842'deki bir gemi kazasında kardeşinin boğulmasından çok etkilendi. Bundan sonra kendisini hayır işlerine adadı. Yılda ortalama 30.000 sterlinden fazla bağış yapıyordu. 1847'de Presbiteryen Kilisesi'ne katıldı. Özellikle deniz aşırı ülkelerdeki misyonierlik faaliyetleriyle ilgileniyordu. Diğer mezheplerin görüşlerine de hoşgörülüydü. Bütün mezheplerden birer topluluğu bir araya getirerek, bir İskoçya Milli İncil Cemiyeti çatısı altında topladı. Pazar gününü dinlenerek geçirmeyi çok önemseyenlerdendi. Hristiyan edebiyatını ve kütüphanelerini desteklerdi. Ç.N

düşünüyordum. Yale'in başkanı Porter'a bu alanda başlangıç için hangi kitabı tavsiye ettiğini sorduğumda hemen "Upham" demişti. En gözde öğrencilerimden olan Baron Gazaros'u bir inceleme bâbında söz konusu kitap hususunda cesaretlendirmiştim. Tercümeye başlayınca o da benim için Ermenice anlam çıkarıyordu. Böylece herhangi bir şüpheli nokta açıklığa kavuşabiliyordu. Sonra Gazaros tercümeyi yazıyor ve dikkatlice cümle cümle bana okuyordu. Ben de orijinalini takip ediyor, ifadelerin açıklığı üzerinde ısrarla duruyordum. Kesin olmayan veya henüz bir felsefi anlamı yok dediğimiz bazı terimlerin listesini tuttuk. Önerilen bütün değişiklikler not alındı ve böylece çalışmanın ilk aşaması bitirilmiş oldu. Ardından temiz bir nüsha yapıldı ve metnin tamamı ikinci defa itinayla gözden geçirildi. Verilen emek müthişti. Ancak gelin görün ki bir bilim üzerine hazırlanmış bu mükemmel ders kitabı Ermeni zihniyetinde yeniydi ve kelimelerle anlatılmaz bir değer elde edilmişti. İleriki yıllarda Gazaros bunu yeniden gözden geçirdi ve Upham'ın Vasiyet hakkındaki çalışmasını da ilave etti. Bu kitap onun tercümesi olarak yayınlanmıştır.

Diğer bir ders kitabı Wayland'ın⁵ *Ahlak Felsefesi*'ydi. Üçüncüsü ise zihinsel ve yazılı bir aritmetik kitabıydı. Türk paralarına, ağırlıklarına ve ölçülerine uyarlanarak hazırlanan bu kitap, Ermenice ve Ermenice harfli Türkçe⁶ olarak yayınlandı. Ruhban sınıfının zulümlerine maruz kalmış bir Protestan olan Mureke-

⁵ Francis WAYLAND: (1796-1865): New York'ta İngiliz göçmen bir ailede dünyaya geldi. 1813'te Union Kolej'i bitirdi. Andover İlahiyat Okulu'ndan 1816'da mezun oldu ve Union Kolej'de öğretmenliğe başladı. Bir yandan da Boston'daki Birinci Vaftizciler Kilisesi'ni yönetiyordu. Daha sonra Brown Üniversitesi'nin başına getirildi. Ahlak ve zihin felsefesi derslerine girdi. Ayrıca üniversitede çok köklü değişimler yaptı. *The Elements of Moral Philosophy* (1835) ve *The Elements of Political Economy* (1837) adlı iki ders kitabı hazırladı. Ç.N.

⁶ Ermenice Harfli Türkçe (Armeno-Turkish): XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Ermenileri'nin kahir ekseriyeti anadillerinden ziyade Türkçe konuşuyorlardı. Ancak bu Türkçeyi Ermenice alfabeyle yazıyorlardı. Dolayısıyla bu şekildeki kullanım literatüre Ermenice harfli Türkçe olarak geçmiştir. Ç.N.

lam, resimli tasvirler için şimşir tahta üzerinde plakalar kesti. Ona iyi para ödedim. Ancak kendim yapsam daha iyisini yapabilirdim; kesilenler kaba saba şeylerdi.

Fakat bu aritmetik kitabı misyon okullarını da aşır ötele-re geçti. Ermenice harfli Türkçe bir nüshasını, o sırada Maarif Nazırı olan Ahmed Vefik Efendi'ye⁷ takdim ettim. Fevkalade ilgilenmiş görünüyordu. Türk okullarının tam da bunun gibi bir kitaba ihtiyacı olduğunu, Ermeni harflerini öğreneceğini ve bu kitabı Türkçe harflere aktaracağını söyledi. Sonradan bana, bundan 10.000 nüshayı devlet matbaasında bastırıldığını ve eyaletlerdeki *müdir*lere gönderdiğini, okullara koymalarını, ücretini (zannedersen 5 kuruş) toplamalarını, böylece diğer 10.000 nüshanın gönderilebilmesi için parayı iade etmelerini emrettiğini anlattı.

Misyoner tercümelerinin hepsi bu yolla gerçekleştirilmiştir. Dilde açık bir ifade tarzını kullanmadaki ustalığından dolayı seçilmiş olan mütercim yardımcısı metne şekil verir; misyoner de kesin manayı oturtmaya özen gösterir. İki farklı anlam olunca o nokta işaretlenir, ileride tam olarak üzerinde düşünülmesi amacıyla kenara koyulur.

Basım yayın yoluyla yaptıklarına, o zamanlar vuku bulan entelektüel ve manevi değişimlere katılmış birtakım kalıcı değerler olarak bakıyorum.

Öğrencilere Kıyafet Temini Meselesi

1843 yılında Çelebi Yorgaki'nin koskocaman evine girerken öğrenci sayımız artmıştı ve başından beri canımı sıkan bir dert çekilmez hâle gelmişti. Bu, öğrencilere uygun kıyafetler bulma

⁷ Ahmed VEFİK PAŞA (1823-1891): Osmanlı devlet adamı, diplomatı ve oyun yazarıdır. Maarif Nazırlığı'na 16 Mayıs 1872'de tayin edildi. Bu görevde altı buçuk ay kaldı. Dolayısıyla Hamlin'in matematik kitabını takdim ettiği bu süre zarfında olmuş olmalıdır. Ç.N.

meselesiydi. Aralarından birkaçı kendi giysilerini tedarik edebiliyordu ve bir sorun yoktu. Büyük bölümü ise bağışlara muhtaç vaziyetteydi. Misyonun belirlediği ilke, ödeyebilecek olanlardan on aylık barınma ve ders ücreti için yılda 100 dolar talep etmektir. Ödemeye muktedir olan kesimden birkaç talebemiz vardı. Onlar da İngilizce öğrenmek için bir iki dönem geliyordu. O öğrencilerimiz misyonerlik çalışmalarımızın tesadüfle bağlantılı kısmıydı; buna rağmen İncil hakikatinin pek çok eve girmesini sağlayan kanallardı.

Öğrencilerin en az dörtte üçü eski püskü giysiler içindeydi. Bunlar ya fakir ailelerden geliyorlardı ya da zulümler yüzünden hâli vakti yerinde ailelerden dışlanmışlardı. Büyük Anatema, Evangelistlerin üzerine 1846'da patladı; fakat bundan önceki altı yedi yıl zarfında pek çok aktif zulümler yaşanmıştı. 18-21 yaş arasındaki gençler bizim ilahiyatta eğitim görmek için çoğu defa her şeylerinden feragat ederlerdi. Bu gençler asgari vatansever kimselerdi ve kendi halklarını özgürlüğe kavuşturmak adına bir şeyler yapma arzusuyla yanıp tutuşuyorlardı.

Kıyafet şubesinde düzenli bir sistem yoktu. Çünkü herkes kendisini gözetmek mecburiyetindeydi. Bazıları bunda son derece başarılıydı, diğerleri ise paçavraların içerisinde gayet memnun ve gayretliydi. Bir İngiliz seyyah en muhtaç durumda olanları rahatlatmak için on pound (50 dolar) bıraktı. Hiçbir bağış asla bu kadar kutsal olmamıştı. Bu para sanki bütün okulu yeniden giydirecek gibi görünüyordu; zira en perişan kıyafetleri diğerleriyle aynı düzeye getirerek öğrencilerin tamamının kıyafetlerini derli toplu bir hâle getirdi.

Bir başka sefer de fakir bir arkadaş 25 dolarlık akıllara seza bir bağışın sahibi olmuştu. Derhal ilahiyatın züppesi olarak ilan edildi. Kimisi ona güldü; ötekiler galiba onu kışkırdılar. Maddi desteğin kaynakları kısmen para kısmen az ya da çok kullanışlı kıyafet gibi değişik türdendi ve rastgeleydi. Bu yüzden herkesi memnun edecek şeyi denkleştiremiyordum. Açıktan açığa ve prensip olarak çalışkan ve ciddi öğrenciler lehine taraflı davran-

nıyordum. Fakat bu, sergilenen emeğin tam karşılığı bir ödül olmaktan ziyade adam kayırma olarak telakki ediliyordu.

Daha evvel o kadar çok zulüm ve boykotlar altındayken öğrencilere ve diğer muhtaç insanlara vermek için endüstriyel işlerle ufak çapta bir şeyler yapmış ve başarmıştım. Nihayet gerekli parayı bulabilirsem öğrenciler için bir atölye kurma kararına kadar geldim. Atölyede her bir kişi kendi kıyafetlerine yetecek miktarda parayı adam gibi kendisi kazanacaktı. Ben de artık dağıtılmak üzere bana verilen yardımları kabul etmeyecektim. Bu konuyu mümkün olduğunca her tarafa duyurdum. Misyon yönetimi atölye kuracak para için çağrıda bulunamadı. Fakat ben lazım olan 40 poundluk miktar için Bakırköy'de hükûmet tarafından istihdam edilmiş olan İngiliz makinistlerden ve mühendislerden bağışlar temin ettim.

Bakırköy Basmahanesi, Dadyan Kardeşler,
Mr. Hague....

Oradaki bir grup adamla son derece güzel ilişkilerim vardı. Onları İstanbul'a getiren hükûmet tasarısı bir o kadar görkemli, lakin bir o kadar boş, o kadar katlanılmazdı. Hâl böyleyken o denli arzu edilen, o kadar parayı ve mühendislik yeteneğini çarçur eden, ama yine de o kadar verimsiz sonuçları olan bir işti ki; kabataslak anlatmaya değer doğrusu. Bu çalışma, Türk hükûmetinin Avrupa'daki sanayi ve imalat kurumlarını ülkeye getirmek için sarf ettiği pek çok beyhude çabaya güzel bir örnek olarak alınabilir.

Plan, İznik'te kurulmuş devasa bir yünlü kumaş fabrikasına ve İstanbul'un batısında kalan Bakırköy'de bir pamuklu kumaş fabrikasına sahip olma.⁸ İkinci söylediğim yerde ayrıca bü-

⁸ Yazarın pamuklu kumaş fabrikası dediği teşebbüs büyük ihtimalle Makriköy Basmahanesi'dir. Kaynaklara göre Hassa mimarı Balyanların eseridir. Cumhu-

yük tornacı dükkânları da olacaktı. Buralarda ahşap ve metal-den yapılan her şey imal edilecekti. Lakin hepsinden önce buhar makineleri, vapurlar, demir köprüler vb. üretilecekti. Mükemmel bir İngiliz başmühendis ve her şube için bir ustabaşı takımı İngiltere'den apar topar getirildi.

Şayet bu deli saçması tasarıda başarı kısmet olsaydı, o başarıyı elde eden deha, başmühendis Mr. John Hague olurdu. Southampton'lı bu adam, on parmağında on marifeti olan görmüş geçirmiş, muazzam bir yaratıcılık kabiliyetine sahip, kaynak bulmada bir harika, makine mühendisliğinde olduğu kadar bilimsel bilgide, kimyada ve mineralojide eksiksiz biriydi. Büyük projelerde servetler edinmiş ve servetler kaybetmişti. Buna mukabil dâhi adamların pek çoğu gibi o da nispeten paraya çok az tamah ederdi. Üzerine titreyen ve had safhada bir idare kabiliyetine malik olan mükemmel eşinden başka hiçbir şeyi yoktu. Gösterişsiz dindarlardandı; gerçekten alçak gönüllüydü; hiçbir iddiası yoktu; sapına kadar dürüsttü. Bu göz kamaştırıcı İngiliz işçiler grubunun diğer üyelerini anlatmayı burada kesmem gerekiyor.

Fakat Dadyan ailesini yani Barutçubaşılar'ı geçmemem lazımdır. Basit olarak "barut imalatçıların başı" anlamına gelen ikinci isim, bize bu ailenin, hükûmetin öteki teşebbüslerinin neredeyse tamamına girdiklerini göstermektedir. Bunlar kardeştiler; atılgan, becerikli, cüretkâr ve çalışkandılar. Onların ayırt edici özellikleri, nasıl adam kullanacaklarını bilmelerinden ibaretti. Her bir işçilerine yaptığı işin karşılığını vermek, prensiplerinden biriydi. Bu kararlılıklarının önünde eğilmeyecek çok az insan bulunurdu. Hükûmet nezdinde kendilerinin ne kadar gerekli olduğunu göstermeyi bilirlerdi. Şayet bir iş acele yapılacaksa, o işi kotaracak vasıtalara kumanda edecek kişiler bu adamlardı.

Ağabey Hovhannes⁹ ağırbaşlı, hoş sohbet bir adamdı. Küçük kardeş Boğos¹⁰ ise eğlenceli, şen şakrak bir arkadaşı; lakin en akıl almaz işler elinden gelirdi. Tuhaftır, gelirleri az olmasına rağmen şimdiden büyük servet edinmişti. Türkiye'ye varışının

⁹ Hovhannes DADYAN (1798-1869): Eğitimine Azadlı'daki Rum okulunda başladı. Özel hocalardan Ermenice, Fransızca, matematik ve Almanca dersleri gördü. 1813'te Azadlı Baruthanesi'nde kardeşi Simon Amira Dadyan'ın yanında çalışmaya başladı. 1820'de Beykoz Kâğıthanesi'nin, 1826'da Eyüp Dokuma Fabrikası'nın başına getirildi. 1832'de 1000 kuruş aylıkla Azadlı Baruthanesi'nin barutçubashılığına tayin edildi. 1827'de biri Tüfekhane, diğeri iplikhane için iki mühim makine icat edince Sultan II. Mahmud tarafından 1000 altın kuruşla taltif edildi. 1835'te oğlu Arakel Sisak ile ihtisas için bir yıllığına Avrupa'ya gitti. Dönüşünde Beykoz-Deri Kösele Fabrikası, İzmit Çuha Fabrikası, Hereke Dokuma Fabrikası ve Zeytinburnu Dökümhanesi onun yönetiminde kuruldu (1835). Oğullarıyla birlikte pamuktan barut yapımını icat etti. 1856'da Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye azası oldu. Hizmetlerinden dolayı aynı yıl Sultan Abdülmecid tarafından "Bey" unvanına layık görüldü ve ardından Meclis-i Maarif azası oldu. Sultan II. Mahmud'dan Bakırköylü Ermeniler için bir kilise izni aldı ve tüm masraflarını üstlenerek Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ni inşa ettirdi; yanına da ahşap bir okul yaptırdı (1844). Yeşilköy Ata Stefanos Rum Kilisesi ve Bakırköy Rum Kilisesi'ne bağışlarda bulundu. Ayrıca 1846'da Narlıkapı'da kızlar ve erkekler için Horenyan ve Varvanyan okullarını, 1852'de Eyüp'te Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ni inşa ettirdi. Bk. Silvert Kayar-Malhasyan, "Dadyan, Hovhannes", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, c. 1, s. 365; Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayınları, 2003, s. 195-198. Ç.N.

¹⁰ Boğos DADYAN (1800-1863): Dad Arakel Amira'nın torunu olan bu zat, Yeşilköy Baruthanesi'nin yöneticisi olan babası Simon Dadyan'ın 1832'deki ölümü üzerine onun yerine geçti. 1844'te Sultan Abdülmecid'in İzmit ve Bursa seyahatlerinde maiyetinde yer aldı. Hizmetlerinden memnun kalan padişah onu altın tuğra ile ödüllendirdi (1844). 1845'te baruthaneyi ziyaret ettiği sırada onun evinde kaldı. Bu kişinin Ermeni cemaati için yaptığı hizmetler ise şunlardır: Surp Prgiç Ermeni Hastanesi'ne yakın Surp Hagop Kilisesi'nin yerini bu hastaneye bağışladı. Ayrıca hastane karşısındaki bağda 1500 altın harcayarak oraya bağışladı. Buraya bir veba hastanesi kuruldu. Ailesine tahsis edilen 10 okka et tahsisatını oraya bağışladı. Babasının Yeşilköy'de yaptırdığı kiliseyi tamir ettirdi. Samatya Ermeni Okulu için uzun süre 600 kuruşluk bir aylık bağladı. 1858-1859'da Kudüs'teki Surp Hagop Manastırı'ndaki bir okul yapımına Balyan Amira ile birlikte 180 bin kuruş bağışladı. Üsküdar Surp Haç Mektebi'nin yeniden inşasına 25.000 kuruş yardımında bulundu. Ayrıca Galata'daki Ermeni mektebine de bağış yaptı. Bk. Silvert Kayar-Malhasyan, "Dadyan, Boğos", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, c. 1, s. 364; Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler...*, s. 192-193. Ç.N.

üzerinden henüz aylar geçmiş değildi. Boğos'un evinde Amerika maslahatgüzarı Komodor Porter'la birlikte bir akşam yemeği yedim. Ev sahibimizin tavırları doğaldı ancak kabaydı; şatafatlı görünümü beni şaşırtmıştı.

Bu iki kardeş, sözünü ettiğimiz devasa girişimi sürdürecektir olan Mr. Hague'nin amirleriydiler. Mr. Hague, ileride vazifesini savunmasının imkânsız olacağını derhal anlamıştı. Pamuklu dokuma fabrikası için seçilen yerin, baskı işlerinin ve büyük makine atölyelerinin, bu teşebbüsün başarısızlığının garantisi olduğunu söylemişti bana. Bu iki Ermeni şefin ve onlarla bağlantılı bütün paşaların ve Türklerin başlıca amaçlarının, milyonların hükûmetini yağmalamak olduğu ihtimaline akıl sır erdiremiyordu. Mr. Hague, Osmanlı hükûmetini bu korkunç soygundan korumak için girişimde bulunmak suretiyle kendisini Dadyan'ların gözünde sevimsiz kıldı. Nihayet üç ya da dört yıl sonra Dadyan'lar, elinde mükemmel bir mukavele bulunmasına ve hükûmetin de mukaveleyi bozarken ter dökmek zorunda kalmasına rağmen Mr. Hague'yi bertaraf ettiler. Kitabımın ileriki bölümlerinde, Hague ailesinin Southampton'daki üyeleriyle yaptığım görüşmeden bahsedebilirim.

Makinecilerden yaklaşık 200'ü, bazıları eşleriyle birlikte Makriköy ve civarında her nereyi bulabildilerse oraya yerleştirildiler. Ayda bir defa Makriköy'e geçmeyi ve Mr. Hague'nin evinde toplanacak kişilere vaaz etmeyi alışkanlık hâline getirmiştim. İçki düşkünlüğü onlardan bazılarını mahvediyordu. Çünkü yüklü miktarda ücret alıyorlardı ve rakı ucuzdu; yapacak bir şey yoktu. İçki müptelalarıyla ilgili şubemiz henüz onlar için hazırlanmamıştı. İlk iki yılda on üçünün, alkol zehirlenmesinin sebep olduğu titreme hezeyanından öldüğü söyleniyordu. İçki içme konusunda boşuna vaaz veriyordum. Özgürlüklerini kendi iradeleriyle devretmeyeceklerdi. Çaresizlik içinde salt Tanrı Kelamı İncil'i denemeye karar verdim. Eski ve Yeni Ahit'te bulabildiğim bütün Kutsal Kitap pasajlarını topladım ve baştan aşağı yazdım. Bu etkili oldu. Bir cemiyet kurduk ve bu girişim en azın-

dan bazı kimseleri ayyaşların mezarlığına gitmekten korudu.

1856'da İngiltere'deydim. Bu işçilerden sonuncusunun ülkesine geri dönüşü üzerinden sekiz ya da daha fazla yıl geçmişti. Bristol'de yapılan bir halk toplantısının kapanışında bir beyefendi öne çıktı ve beni samimi bir şekilde topluluğu selamladıktan sonra şöyle dedi: "Hani sizin Makriköy'de büyük bir ilgiyle incelediğiniz bakır silindirler vardı ya, işte ben onların oymacısıyım. Biz İngilizler arasında siz çetin bir alanda çalışıyordunuz; lakin sizin öğrettiğiniz şeylerin beni Hıristiyanca bir hayata yönlendirdiğini bilmenizi isterim. Şu an Wesleyan Kilisesi'ne üyeyim."

Bir Gece Yarısı Bakırköy'den Bebek'e Gidişim

Makriköy'e gerçekleştirdiğim Pazar günü ziyaretlerimden biri benim ve ailemin zihninde büyük sıkıntıyla geçen birkaç saat olarak kaldı. Sıcak bir gündü; eve gitmek için elden geldiğince geç vakitte yola koyulmaya karar verdim. Aşırı sıcaktan kaçınmak istiyordum. At üstünde iki saatlik bir yolculuğum, ardından Haliç'ten Boğaziçi'ne kayıkla bir buçuk saat süren bir mesafem vardı. Tam gitme vaktidir diye düşününce saatime baktım; henüz saat üçü gösteriyordu. İki saat daha var diyerek kendimi rahatlattım. Fakat o saatte yola çıkmış olsaydım iyi olurmuş. Belirlediğim saati çoktan yarım saat geçmişti. Hatayı keşfedince bende müthiş bir korku peydahlandı. En zavallısından bir ata binmiştim; gidişatını değiştirebilmem için bir miktar dayığı tercih etmişti.

Sandala bineceğim rıhtıma vardım. Karanlık bastıktan sonra uzun bir süre kayığım burada bekleyecekti. Kayıkçı benim bütün gece gittiğim yerde kalacağıma hükmetmiş. Birdenbire poyraz çıkınca ve bu yüzden onun Boğaz'ı geçişi zorlaşınca akillilik edip evine gitmekte acele davranmış. Ben oraya varınca fırtına çıkmıştı. Ne onu bulabildim ne de bu şartlar altında denize açı-

lacak bir başka kayıkçı. Büyük zorluklarla Tophane'ye geçtim. Orada da bir şey bulamayınca o karanlıkta kaldırım taşlarının üzerinde beş veya altı kilometre tabana kuvvet evin yolunu tuttum. Fakat bir fener bulmam lazımdı. Yoksa ilk karakoldakiler beni hapseder ve sabaha kadar da orada tutarlardı. Bereket versin, Tophane'deki bir kahve dükkânından bir fenerle bir parça mum bulabildim. Fakat lambanın biri tamamıyla gitmişti, diğeri de kısmen yanıyordu. Daha yüz adım gitmeden ışığın ferî kaçtı. Bir karakola varınca yukarı doğru yöneldim ve orada kandilimi yaktım. Dolmabahçe'deki, Beşiktaş'taki, Kuruçeşme'deki, Arnavutköy'deki ve Bebek'teki karakolların her birinde aynı işlemi tekrarladım. Planım mükemmelen başarıya ulaşmıştı. Bir kandilim vardı; onlar bunu inkâr edemezlerdi; ancak kandilin bana yapacağı bütün iyilik, hapse düşmemi engellemek olacaktı. Gecenin şiddetli rüzgârında onu çabucak sönmekten koruyamıyordum. Eh! gece yarısına doğru eve ulaştım. Henrietta ve Susie sedirin üzerindeydiler. Daha evvelce orada uyumak için ağlayıp dururlardı. Sonra anladım ki sevgili anneleri de onlarla birlikte gözyaşı dökmüştü. Öğrencilerin hepsi bütün gece dışarıda Boğaz boyunca dolaşmışlar da ne benden ne de kayıkçımdan tek bir haber alamamışlar. Kayıkçı sabahı beklemek için geceyi bir yerde geçirmiş. Neticede benim kaybolduğuma hükmedilmiş.

Başımızdan böyle kaç tane korku geçmiştir de sonunda selamete çıkmış, sonsuz bir sevinç yaşamış ve Tanrı'ya şükretmişizdir!

Hükûmetin beş milyon pound masraf ettiği o muazzam işlerden yalnızca İznik'teki yünlü dokuma fabrikası ile Makriköy'deki baskı işleri ayakta kaldı. Büyük makine imal atölyelerinde ise bir çelik vapur inşa edildi, birkaç da başka şey yapıldı. Sonra bu işlere son verildi. Şayet bu atölyeler tersaneye yerleştirilmiş olsalardı –ki onların orada olmaları için Mr. Hague ısrar etmişti– yapılan büyük harcamalar işin içine dahil olacaktı. Neyse, biz konumuza dönelim.

İngiliz İşçilerden İlahiyat'a Yardım

İlahiyat'a ilave edeceğim endüstriyel faaliyet için hazırladığım planı buradaki İngiliz işçilerin önlerine koyunca ilgilendiler. Bu sayede öğrencileri kendi kıyafetlerini üretmeye muktedir hâle getirecek ve zorlayacaktım. İstediğim miktarın (40 pound) makul olduğunu düşündüler ve aralarında topladılar. Galiba Mr. Hague beş pound vermişti; diğerleri ise bir veya iki pound, on şilin [eski İngiliz gümüş parası], beş şilin ve buna benzer miktarlarla katkıda bulundular. Parayı alınca ihtiyacım olan araçları sipariş ettim ve devasa evimizin zemin katında bir atölye kurmaya giriştim. Burada böyle bir imalathane için şahane bir imkân vardı. Neye hazırlandığımı öğrencilerimin hepsi biliyordu ve plana uyum sağlamaya pek hazırlardı.

Atölyedeki İlk Ürünlerimiz

İlk işimiz sac sobalar ve soba boruları imali üzerine oldu. Bunlar kullanıma giren eşyalardı ve Kasım, Aralık ve Ocak ayı olmak üzere üç ay boyunca çok yoğun bir talep gördüler. O tarihlerde (1844) evlerin çatılarında bacaların olmaması nedeniyle soba borusu kullanımı müthiş oldu. Mutfak bacaları istisnaydı, fakat onlar da olabildiğince evin arka tarafındaydılar. Öğrencilerle her sabah erkenden bir saat, öğleden sonraları bir saat ve çoğu defa akşamları da bir saat çalışıyordum. Bu girişim, başından itibaren tatmin edici bir başarıydı. Soba borularının ve sac sobaların yanı sıra kül tavaları, fırınlar, soba kürekleri, evde kullanılan kalay ve demirden mamul diğer gereçler de vardı. İş azıcık gösterince çocukların yapabileceği diğer şeyler de eklendi. Bazı öğrenciler kısa sürede öğretmenlerinden daha marifetli hâle geliyordu. Çünkü benim bu zanaatlara dair hususi bir bilgim yahut yeteneğim yoktu.

Bu endüstriyel girişimden memnuniyet verici neticeler hasil

oldu. Öğrencilerin hepsi kendi el emekleriyle baştan ayağa tertemiz kıyafetler giyindiler. Geleceğe bakmak için bu emeklerinden başka hiçbir şey olmadığından, kendi kazandıkları paraları dikkatlice ve en faydalı şekilde harcıyorlardı.

Nizam intizama ve öğrenmeye düşkünlük eskisinden daha fazlaydı. Cumartesi öğleden sonralarını istirahataya ayırarak her gün iki ya da üç saat bir işte çalışmanın derslere dört elle sarılmayı, güzel ahlaklı olmayı ve erkekçe bir karakteri teşvik ettiğine adamakıllı kanaat getirmiştım. Bu işletmecilik fevkalade bir başarıyla birkaç yıl devam etti. Lakin bu bir yenilikti; iyi ya da kötü bütün yenilikler gibi bu da muhalefetle karşılaşmak zorundaydı. Öğrencilerin zihinlerini dünyevileştireceği gerekçesiyle bazıları tarafından bu uygulamaya itiraz edildi. Bu imalatları öğrenmeleri hâlinde öğrenciler dünyevi bir hayata yöneleceklerdi. Ben ise tam aksi istikamette şöyle düşünüyordum: Belli bir dereceye kadar endüstriyel eğitim, öğretim yapan bütün okullarda arzu edilen bir şeydir. Eğer mümkünse belli endüstrilerin öğrenimi için fırsat verilmelidir. Güzel bir laboratuvarı genişletirseniz; ama birazcık genişletirseniz ufak bir dökümhaneye, bir nalbant dükkânına ve marangozhaneye sahip olabilirsiniz. Bu basit ve yararlı süreçte beceriler kadar hakikat bilgisine de sahip olunmaz mı? Ben bunu tamamıyla yepyeni olan bir şeyde uygulayarak başarılı olunca, faaliyet esnasında elde ettiğim bilgilerden dolayı mutlu olduğum kadar işin muvaffak olmasına da sevinmişim.

Öğrencim Zenop'un İdealizmi

Çok becerikli bir öğrencim vardı; onun göz kamaştırıcı gidişatını burada anlatacağım. Anlattıklarım, Doğu'daki Protestan Hıristiyanlar arasında Hıristiyanca karakter saflığına, bu karakterin yükselişine ve kapasitesine dair ara sıra bana sorulan bir dizi soruya cevap olacaktır:

Adı Zenop'tu. Hayatının ilk dönemindeki şartlar, hayatının ileri safhasında oluşturacağı kişilik için elverişli değildi. İlahiyat'a gelmeden bir ya da iki yıl önce annesi vefat etmişti. Babası bir öğretmen olarak şöhret kazanmıştı ve gerçekten de ilginç bir adamdı. İçki kurbanıydı. Zenop'u korumak için okula getirmişti. Vedalaşma esnasında oğluna ve bana yaptığı konuşma acıklı ve dokunaklıydı. İç bölgelerde bir yere gitti ve orada öldü. Oğlu, gözyaşlarını akıtmaksızın ondan bahsedemezdi. Zenop sakın, çalışkan ve cana yakın bir çocuktur. Olağan bir gelişme gösteriyordu ama herhangi bir fevkaladelik işareti vermiyordu. Zannederseniz, derinden bir kişisel ilgi meselesi olarak ilahi hakikatin etkisi altına girmeye başladığında, İlahiyat'ta yaklaşık iki yıl mazisi vardı. O sıralar sanki ona Kutsal Ruh öğretiliyor gibiydi. Kitab-ı Mukaddes'i sistematik olarak incelemeye başladı. Bunun için her sabah bir saatini ayırıyordu. Habire bendeki *Cruden's Concordance*'i¹¹ kullanıyordu. İncil metinlerini yine İncil metinleriyle karşılaştırmaya ve İncil'den alınan her delil metnini kendi yerinde görmeye niyetlenmişti. Efendisi ve Üstadı olarak İsa'ya havari olmuş; hayatını ve bütün gücünü O'na adamıştı.

İlk deha belirtilerini ortaya çıkaran kimya bilimi idi. Evrene yerleştirilmiş saklı ve durgun muazzam güçlerin neler olduğunu görmek onu heyecanlandırıyordu. Deneyler aşırı derecede ilgisini çekiyordu. Onları öğreniyor, yeni baştan deniyor ve her defasında yeni bir şey keşfediyordu. Ne kadar para kazanırsa kazansın hepsini kimyevi maddelere harcıyordu. Gümüş kaplama ve yaldızlamada kendine mahsus bir tarzı vardı; o sayede daha sonra kullanmak üzere bir şeyler kazanırdı. Bir gün bana geldi ve Ramazan fişeğinin karışımını anlatıp anlatmayacağımı

¹¹ Bu eserin tam adı *A Complete Concordance to the Holy Scriptures*'tir. Ancak *Cruden's Concordance* ismiyle meşhur olmuştur. İskoçyalı din adamı Alexander Cruden (1699-1770) tarafından İncil'in King James versiyonu (Kral James'in emriyle 47 uzman tarafından İbranice ve Grekçeden İngilizceye yapılan çeviri) bağlamında hazırlanan bu çalışma ilk defa 1737'de yayınlanmıştır. Eser, İncillerde bir kelimenin nerelerde geçtiğini karşılaştırmalı ve alfabetik olarak verme esasına göre hazırlanmıştır. Ç.N.

sordu. Bu fişekler, çakıl taşlarının patlayıcı bir karışımla kaplanmasıyla imal ediliyordu. Her Türk çocuğu Ramazan ayında ceplerine bunlardan doldurur; Arnavut kaldırımları boyunca fırlatıp atardı. Onlar da yere her vuruşta çatlaya patlaya yol boyunca giderlerdi. Ne yapmak istediğini sordum. “Bizim fakir marangoz Garabet var ya, Fırat boylarındaki köyüne geri dönmek istiyor. Masrafını karşılayacak parası yok. Şayet bu karışımı öğrenirsem, güzel çakıl taşları da bulabilirim; şimdi de Ramazan yaklaşıyor, Garabet fişekleri kolayca satar” diye cevap verdi.

Onlara, “fosfor, klorat gibi şeyler olması lazım; fakat patlayıcılara el sürmemenizi tavsiye ederim. Eğer sürerseniz bunu yalnızca ateşe dayanıklı laboratuarda yapmanız gerekir” dedim. Ertesi gün parmaklarının sarılı olduğunu gördüm; bir patlamanın acısını çekiyordu. Takriben üç gün sonra zavallı marangozu, taşıyabileceği kadar fişekle doldurduğu zembiliyle gördüm. Biri-ni alıp denedim; mükemmeldi. Çok geçmeden kendisini Fırat’a götürecek kadar fişek satmıştı.

Tanrı’nın, Zenop’u kimya imalatçısı olarak tasarladığından emindim. Cizvitler Galata’da St. Benoit’yi¹² kurmuşlardı ve İmparatorluğa büyük miktarlarda ilaç tedarik ediyorlardı. Şayet

¹² St. Benoit Fransız Okulu: Her ne kadar kuruluşu İstanbul’un fethi öncesine kadar gerilere gitse de, resmî kuruluş tarihi, Fransa Kralı III. Henri’nin isteği doğrultusunda Papa XIII. Gregorius’un, Galata’daki Benedikten Manastırı’nı Cizvit rahiplerine verdiği ve Jules Mancinelli’nin yönetiminde ikisi Fransız ve ikisi İtalyan toplam dört Cizvit rahibin kurumu devraldığı 18 Kasım 1583 tarihinde başlatılır. Fransa’daki iç karışıklıklar nedeniyle Cizvitler oradaki manastırın, okulun ve hastanenin yönetimini, Marsilya’dan yola çıkarak 19 Temmuz 1783 tarihinde İstanbul’a ulaşan Pierre-François Viguier yönetimindeki on yedi Lazarist din adamına devrederek kurumu terk etmişlerdir. Günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçen bu okul, mazisi en eski olan Fransız okulu özelliğini taşımaktadır. 1834’teki bir rapora göre okulda, bir fizik ve astronomi dersi ve odasının açılması büyük yankı uyandırdığı gibi, İstanbullu birçok gencin bu derslere kaydolmak için okula gittikleri belirtilmektedir. Ayrıca bilimsel derslere verilen önemin neticesi olarak bu okulun, Türkiye’de meteorolojik sıcaklık ölçümünün bilimsel yöntemlerle yapıldığı ilk yer olduğu belirtilmektedir. Yazar Hamlin’in değindiği ilaç yapımı konusu da bu çerçevede gerçekleştirilmiş olmalıdır. Ç.N.

Protestanlar bu endüstriyi ele geçirebilirlerse, bu onlara büyük bir rahatlama getirecekti. Her daim bizim eğitim çabalarımıza destek olan ve o sıralarda İngiltere’de bulunan Sir Austen Layard’a yazdım. Zenop’tan bahsettim ve eğer mümkünse ona bir yer bulmasını rica ettim. Vakti gelince, onun adına büyük bir ilaç imalathanesinde en mükemmel imkânı bulduğunu yazdı. Burası, Wesleyan Methodist mezhebi mensubu olan birine aitti. Bu kişi Mr. Layard’a şöyle demiş: “Eğer bu genç, Dr. Hamlin’in kefil olduğu gibi biriye, elimden gelen her türlü imkâna sahip olacaktır. Şayet o, layık olduğunu kanıtlarsa, İstanbul’da Cizvitleri aşacak bir fidana sahip olmaz mıymışız göreceğiz”. “Öğrenciniz kendisini şanslı addedebilir” diye eklemişti Mr. Layard; “çünkü 1000 sterlin verseniz böyle bir meslek hayatı bir İngilizin oğluna bile açılmazdı.”

Sevinçle ve derin duygularla düşünüyorum da, gerçekten bu gencin önüne kendi dehasına ve düşünce yapısına uyan, yararlı, nüfuzlu, servetli ve şerefli bir meslek yaşamı açılmıştı. Projem tamam oluncaya kadar ona hiçbir şey duyurmamıştım. Bir gün çalışma odama çağırdım ve bütün planımı önüne serdim. İşin neticesinde kafam karışmıştı, hayal kırıklığına uğramıştım; ona olan hayranlığımdan çarpılmıştım. Hatta gözyaşlarım akıncaya kadar bana tesir etmişti. Zenop şunları söylemişti:

“Siz benim babamsınız, lakin ben bu teklifi kabul edemem. Mesih’in kurtarıcım olduğunu idrak ettiğimde, bana yardım ettiği müddetçe kendimi zavallı halkım Ermenilere öğretmen olarak adayacağıma dair O’na söz vermiştim.”

Verilen bir sözden belgede dönülebileceğine ve ruhta tutulabileceğine, onun bu meslekte diğer mesleklere kıyasla memleketi için daha fazlasını yapacağını düşündüğüme onu ikna etmeye çalıştım. Bana içtenlikle teşekkür etti ama şöyle dedi: “Hayatım sabitlenmiştir; değiştiremem.” Bunu bir daha düşünüp taşınması, üzerine dua etmesi, Tanrı’dan yol göstermesini istemesi konusunda onu uyardım. Bu mevzuyu şimdilik bir kenara bırakacak ve kendisiyle tekrardan görüşecektim.

Bekleme sürecindeyken suratında dalgın ve endişeli bir bakış vardı. Yüz ifadesinin altında bir mücadele görüyordum. Konuşmak için bir başka vakitte onu çağırdığımda metin olduğunu keşfettim. Fırsatın büyüklüğünü takdir ediyordu; lakin Efendimiz İsa'ya söz vermişti ve geri dönmeyecekti. Hristiyan sadakati ve diğergamlığının nadir olmayan örneklerinden biri ile karşı karşıya idim. Çok az bir maaşla Antep'e öğretmen olarak gitti. 6-7 yıldan fazla yaşamadı. İsmi ve etkisi hâlâ yörede canlıdır. Antep Koleji'ne giden yolu o hazırladı. "Tanrı, öz halkını ortaya çıkardığı gün"¹³ Zenop dışarıda bırakılmayacaktır. Emin olunuz o, İlahiyattaki endüstri faaliyetinden dolayı ne bozuldu ne de sekülerleşti. Yaptığı atmosfer basınçlı cezveyi, keza iyice yıprattığı *Cruden's Concordance*'ımı hâlâ birer emanet gibi saklıyorum. Hayat Irmağı'nın kenarına çıkarsam, Zenop, benim gelişimi sen selamlayacaksın.

Stepan'la Simon'un Bebek İlahiyat'ı Bulma Maceraları

Öğrencilerimizin kısmı azamisinin fakir olduğu gerçeğinden daha evvel bahsetmiştim. Buna mukabil zeki gençlerdi; yeni bir dönemin soluğu, üzerlerine esmişti. Onları buna hazırlayacak eğitimi almaları için bütün maliyetleri belirlendi. Bu sona erişmek için bazıları muazzam fedakârlıklarda bulunuyorlardı. Fakat ben, cesaret ve yenilemeyecek kadar güçlü, azim konusunda Stepan ile Simon adlı öğrencilerimi aşan hiç kimseyi tanımadım. İkisi de aynı yöreden gelmişlerdi. On beş yaşlarına gelince ikisini de aileleri Muş'taki bir manastıra göndermişler-

¹³ Hamlin burada Tevrat, *Malaki*, 3/17'ye atıfta bulunmaktadır: "Her şeye ege- men olan Rab, öz halkımı ortaya çıkardığım gün, benim olacaklar diyor; bir baba kendisine hizmet eden oğlunu nasıl esirgerse ben de onları öyle esirge- yeceğim." Paragraf sonundaki cümlede geçen "hayat ırmağı (river of life)" ise İncil, *Vahiy*, 22/1-2'ye atıftır. Ç.N.

di. Burada başrahibin *pokravore*'si, en sonunda ise papaz ya da vartabet [okul öğretmeni] olacaklardı. *Pokravore*, "başkasının emrinde, alt, aşağı derecede" anlamına gelmektedir. Her manastırın yöneticisinin, görevi gereği papaz olarak yetiştirmek üzere teoloji öğrencileri olur. Bu güzel sistem o kadar bozulmuştur ki, öğrenciler derhal *pokravore* hâline getirilir ve bilhassa başrahibin hizmetkârları olurlar.

Stepan ve Simon sakın çocuklardı, orada mutlak itaate almışlar. Ancak gördükleri eğitimden mutmain değillermiş. Şapelde bol bol zikir yapıyormuş; gençler bundan hoşlanıyorlarmış. Başrahibe yahut vartabete de bolca hizmet ederlirmiş; ancak onlar bundan hiç mi hiç hoşlanmazlarmış. Şayet başrahibi memnun etmezlerse onlara "eşek herifler!" diye bağırırmış. Manastırda iki yıl kadar kalmışlar. Kimi zaman birbirlerine sorarlarmış: "Biz hangi tür papazlardan olacağız?" İstanbul'u ziyaret etmiş olan bir tüccardan, bazı takva sahibi ve bilge yabancılar tarafından Kitab-ı Mukaddes teolojisini öğretmek amacıyla orada bir okul kurulduğunu o sıralarda işitmişler.

"Heey!" demişler; "işte aradığımız yer; hadi gidip bulalım orayı." Biraz kendi takva niyetlerini methetmek, biraz da manastırdakilerin suçlarını açığa vurmak için çıkıp gitmişler. Yürüyerek 200 ya da 300 mil seyahat etmeleri gerekiyormuş. Nerede sığınacak yer buldularsa orada uyumuşlar. Hristiyan olsun Müslüman olsun Doğunun bütün insanları misafirperverdirler. Dağlarda, Allah'tan başkasının önleyemeyeceği bir yağmur fırtınası hariç hiçbir sıkıntı çekmemişler! Trabzon'a vardıklarında orada geçilecek Karadeniz varmış. 500 mil olduğu söyleniyormuş. Kalabalık bir Ermeni kafilesi büyük İngiliz ya da Avusturya vapurlarıyla mütemadiyen seyahat ederler. Bu iki vapur, o zamanlar bilinen tek deniz vasıtasıdır. Tanrı, hemşehrilerinin nazarında bu iki gence lütufta bulunmuş da yardım etmişler ve yol paralarını ödemişler.

İstanbul'da karaya çıkınca safdillilikleriyle doğruca Ermeni Patriği'ne gitmişler. Huzurunda diz çöküp el etek öpmüşler.

Nereden, hangi amaçla geldiklerini kısaca anlatmışlar. Patrik şu karşılığı vermiş:

“Benim sevgili evlatlarım, sizler harikulade bir yolculuğu tamamlamışsınız. Bu yolculuk, o büyük günde [ahirette] günahlarınızın affı sadedinde hatırlanacaktır. Lakin bahsettiğiniz okulu ben inceledim ve içerisinde adından başka güzel olan hiçbir şeyin bulunmadığını anladım. Bu nedenle okulu kapattım ve ikiyüzlü sapkınları memleketlerindeki evlerine gönderdim. Ancak siz ödülünüzü kaybetmiş değilsiniz. Son derece bilgili ve takva sahibi bir vartabeti derhal sizin manastıra göndereceğim; siz de onunla birlikte geri döneceksiniz. Her şeyi size o vartabet öğretecektir. Dinlenmeniz için üç gününüz var. Hizmetkârlarım sizinle ilgilenecekler. Vartabet de yaptığınız bütün masrafları size geri ödeyecek.”

Gençler acı bir hayal kırıklığı yaşamışlar ama bu çok nazik ağırlama karşısında içleri hayranlık ve şükranla dolmuş. Daha evvel hiç görmedikleri böylesine gönülden misafirperverlik hoşlarına gitmiş. Üç gün içinde de geri dönüşleri başlamış. Manastıra varmadan bir önceki akşam vartabet onlara serinkanlılıkla şöyle demiş:

“Patrik cenapları o okul hakkında size koskoca bir yalan söyledi. İstanbul’dan ayrılmadan bir gün evvel bütün öğleden sonramı Bebek’teki Mr. Hamlin’le geçirdim. Pek çok meseleyi görüşüp tartıştık. Fakat Patrik beni sizi buraya geri getirmekten sorumlu tutunca ben de size tek kelime söyleyemedim.”

İki ya da üç ay boyunca yeni vartabetlerinden memnun kalmışlar. Sonra her şey eski akışına geri dönmüş. Bu sefer öncekinden daha da tatminsizlik yaşamışlar.

Simon bir gün arkadaşına gidip şunları söylemiş: “Ben ne yapacağımızı buldum. Kudüs’te yahut yakınlarında bir manastır var. Oradakiler mübarek, bilgili ve gayretli kimselermiş. Hadi kalk! Kudüs’e gidelim.”

“Kudüs mü! demiş Stepan, orası dört yüz saat uzaklıkta de-

ğil mi? İki ayda gidebilir miyiz oraya? Parayı nereden bulacağız? Gececeğimiz vahşi bölgelerde ne yapacağız? Olmaz, bana talih-siz İstanbul seyahatimiz yeter de artar bile.”

Ermeniler de tıpkı Amerikalıların temayülünde olduklarından ikisi de kararlarında sabit kalmışlar. İman kuvvetinden veya cehaletten Simon tek başına yola koyulmuş. O güzergâhtan daha evvelce hacılar gitmiş, o da gidecekmiş. Ana durakların ve Ermeni kiliselerinin bir listesini hazırlamış. Ayrıca Kürtler, Müslümanlar ve Yezidîler de fakirlere iyi davranıyorlarmış; korkacak hiçbir şey yokmuş. Son söylediğinde haklıydı. Onun sapına kadar fakir oluşu, yüz tane silahlı adamdan daha iyi koruma sağlardı. Fakat Mezopotamya, Anadolu, Toros Dağları’nı geçerken ve Suriye’nin aşağısına doğru Kudüs’e kadar uzun ve yorucu bir yürüyüş yapması lazımdı. Mecburen fırtınayla, sıtmayla, salgın hastalıklarla ve muhtemelen vahşi hayvanlarla karşılaşacaktı. Lakin ondaki, Kitab-ı Mukaddes teolojisini öğrenebileceği bir okul araştırıp bulmaya yönelik alt edilemeyen hedef yüzünden “yolda bir aslan”¹⁴ görmüyormuş. On sekiz yaşındaki bu fakir, mütevazı, bilgisiz ve yalnız, kahramanca Kitab-ı Mukaddes teolojisi öğrenme idealinin peşinden koşan, Asya’nın ıssız yörelerinin ortasındaki bu genci şimdi burada bırakalım.

Stepan, Muş’taki manastırda üzgün ve tek başına kalmış. Simon’un yerini alabilecek bir arkadaş da bulamamış. Haftalar geçtikçe daha da huzursuz olmuş. Kalbinden Simon’la birlikte gitmiş olmayı diliyormuş. Kış geçmiş, ondan bir haber yokmuş. Sıtmadan, koleradan, vebadan, vahşi hayvanlardan yahut vahşi insanlar yüzünden öldüğüne hiç şüphesi kalmamış. İkinci kez İstanbul’a gitmeye karar vermiş. Patrik cenaplarının “yalanlarına” artık hiç kulak asmadan doğruca Bebek’e gidecekmiş. Zahmetlerle ve yorgunlukla bunu başardı; eskisi gibi şimdi de kendisine yol boyunca yardımcı olacak dostlar buldu. Üzgün

¹⁴ Yazar burada Tevrat, *Süleyman’ın Meselleri*, 26/13’e atıfta bulunmaktadır: “Tembel der ki: Yolda aslan var; Sokaklarda aslan var.” Ç.N.

görünen ve yol yorgunu bu genç bu defa doğruca Bebek'e geldi. Doğu gençlerinin hepsine ait olan doğal bir rahatlıkla, basit ve dolaysız ifadelerle kendisini tanıttı ve maksadını söyledi. Bu özelliğe her zaman hayran kalmışımdır, ancak bunun izahı kolay değildir. Elbette deneme amaçlı öğrenci olarak okula kabul edildi.

Lakin uzun, saçma ve imkânsız bir yolculuğa çıkmış olan Simon'a ne olmuştu? Amacına ulaşmak için yaşamını devam ettirmiş ve yol yorgunluğundan bitap düşmüş. Geldiği yerde kibarca karşılanmış. Kudüs'teki manastırda olanlar, bu kadar uzak mesafeden aranan ve bu uğurda masraf edilen kişiler olmanın gururunu yaşamışlar. Fakat oradaki ihvan, "Kitab-ı Mukaddes teolojisinden" başka hiçbir şeyin Simon'u tatmin etmeyeceği meselesini iyice idrak edince, onu bir kâfirmedişçesine kovmuşlar. O da, Yahudileri Protestanlaştırmakla görevli Anglikan piskoposu Piskopos Gobat'ın¹⁵ yanına kaçmış ve başından geçenleri anlatmış. İyi kalpli piskopos ona şunları söylemiş:

"Pekâlâ, pekâlâ! Lafı dolandırıyorsun ama nihayetinde Bebek'e gideceksin. Yol paranı karşılayacak kadar sana yardım edeceğim ve Mr. Hamlin'e yazılmış kısa bir takdim mektubu vereceğim."

Fırtınalı bir gün –o manzara olduğu gibi hatıramda yaşamaktadır– bizim avlunun kenarındaki sundurmanın altında oturmuş bazı atletik sporlar yapan öğrencileri seyrediyordum. Bahçe kapısı açıldı ve yağmurdan sırlıklam vaziyette zavallı

¹⁵ Samuel GOBAT (1799-1879): İsviçre doğumludur. Bettingen'deki Reformed St. Chrischona Pilgrim Mission Kilisesi'nde 1823-1826 arası görev yaptıktan sonra Paris ve Londra'ya gitti. Oralarda Arapça ve Etiyopya dilini öğrendi. Anglikan Kilisesi Misyonerlik Cemiyeti'nin desteğiyle Etiyopya'ya gitti. 1836'ya kadar burada kaldıktan sonra üç yılını (1839-1842) Malta'da geçirdi ve Kitab-ı Mukaddes'in Arapça çevirisine nezaret etti. 1846'da, İngiltere ve Prusya hükûmetlerinin muvafakati ile Kudüs'e Protestan piskopos yardımcısı olarak atandı. Aynı zamanda Kilise Misyonerlik Cemiyeti üyesi olan Gobat ve eşi Kudüs'te öldüler; Sion Dağı Mezarlığı'na gömüldüler. Hakkında geniş bilgi için bk. Yaron Perry, *British to The Jews in Nineteenth Century Palestine*, Londra: Frank Cass, 2003, s. 95-97. Ç.N.

biri içeri girdi. Üzerinde uzak memleketlerin giysileri vardı. Yanındaki hamal yatağını (bu bir kilimdi) ve kıyafetlerini taşıyordu. Fakr u zaruret içindeki çocuklar ağırlamaya alışkındım; lakin bu ziyadesiyle perişan görünüyordu. Stepan derhal sundurmanın altından fırladı ve gelen kişiyi omuzlarından sıkıca kavradı. İkisi de bir daha görüşeceklerini hiç düşünmemişlerdi. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında birbirlerinin omuzlarında öpüşüp koklaştılar. Ardından başlarından geçenleri öğrenmek için bir korunak aradılar. İkisi de kiliselerde sadık birer pastörü oldular ve hâlâ da öyleler.¹⁶

American Board Yönetimi ve Bazı Dostlar Atölyeden Rahatsız Oluyor

Okuldaki gençlerin marifetleri ve işletmecilikleri ziyadesiyle ilgi çekici bir hâl almış ve çok fazla dikkat çekmişti. Türkler bana özellikle şeytani biri gözüyle bakıyorlardı. Zira onların ifadesiyle bütün hünerler ve icatlar, onların dinî anlayışlarına yahut demonolojilerine [şeytan ve cinleri sistematik olarak araştıran çalışma dalı, şeytaniyat] göre şeytandan gelmekteydi. O sıralar benim kendi Hıristiyan kardeşlerim de misyonerlik faaliyetlerini sekülerleştireceğimden korkuyorlardı. Amerika'daki Misyon Evi'nde de bundan hiç hoşlanılmamıştı. O dönemde Boston'da ikamet etmekte olan ağabeyim Hannibal hakkımda o kadar düşmanca eleştiriler duymuş ki bana mektup yazdı. Mek-

¹⁶ Cyrus Hamlin 1896 yılında *The Missionary Herald*'ta yayınladığı bir yazısında bu iki gençten bahsetmektedir. Burada anlattıklarına ilaveten onlar hakkında özetle şu bilgileri vermektedir: Stepan okulu bitirdikten sonra [muhtemelen Diyarbakır civarındaki] Haineş Protestan Kilisesi'ne pastör olarak atandı. Simon Tavıtyan ise Bitlis'teki misyonerlere yerli yardımcı tayin edildi. Bitlis'te görevli misyoner hanımlardan Ely kardeşler, onun Hıristiyanca karakterinden sitayişle bahsetmişlerdi. Karanlıkta yaşayan pek çok kişiyi nura çıkardığını bildirmişlerdi. Burada ayrıca Simon'un bir fotoğrafı da yer almaktadır. C. Hamlin, "The History of Two Armenian Boys", *The Missionary Herald*, Ekim 1896, vol. 92, s. 434. Ç.N.

tubunda, gidişatımla ilgili bir savunma yapmam için yalvarıyor, bunu yayınlamam gerektiğini söylüyordu.

Ona, planımı tam tekmlil anlatan bir mektup yazdım; buna mukabil herhangi bir şey yayınlamayı reddettim. Zira bilfiil güzel neticelerle planımın haklılığının ortaya çıkacağından eminim. Aksi takdirde hiçbir savunma yararlı olmayacaktı. Her yeni yöneliş mutlaka denenir, muhalefet görür, pek çok çileye maruz kalır ki, o şey sarsılmasın, dayanıklı olsun. Ben de şimdiki zamana karşı istikbale müracaat ettim.

Mektubumu ortak arkadaşımız Rev. Dr. E.A. Lawrence'a göndermiş. Aşağıdaki paragraf onun gönderdiği cevaptan alınmıştır:

"O mektup, asil kardeşinizin gidişatının asil bir savunmasıdır. Bir kardeşten başkasına kullanılamayacak olan bir rahatlıkla kaleme alınanlar, misyonerlik hayatındaki hakiki Hristiyan kahramanlığını açıkça göstermektedir. Mr. Hamlin'in planının meyveleri, bu meyvelere onun çılgınlığı gözüyle baktıkları şeylere gülebilen yahut kısmen üzüntü duyabilen bazı kimseler tarafından acımasızca pek çok defa budanacaktır. Bir şeyi bir seferde yapabilen insanlar, onu çok güzel de yapsa, bir işi iki defada ancak güzel yapabilenler tarafından faaliyetlerinin engellenmemesi için dikkatli olmalıdır. Bana göre bu yaştaki hiç kimse, misyonerlik sahasında derin temeller atmaya sizin kardeşinizden daha başarılı olarak emek vermemiştir. Onun canlılığına ve inancına hayran oldum; Hz. İsa misali kendini feda ediveren ruhunu ve alçak gönüllüğünü sevdim. Bu meselelerin bilinmesi gerekir ve ne yapılması lazım geldiğinin de..."

Böylece planıma iki yönden de yaklaşımlar vardı; hem dürüst ve ciddi eleştiriler hem de samimi, kardeşçe savunmalar gördüm. Aleni ve aşılması zor saldırılarda bulunulmadıkça hiçbir şey söylememe kararı verdim ve o karara bağlı kaldım. Kurtarıcımız İsa topala, sakata ve köre ne yaptıysa,¹⁷ ben de zavallı

¹⁷ Hamlin burada *Matta*, 15/30'a atıfta bulunmaktadır: "Ve ona büyük kalabalıklar beraberlerinde topallar, körler, dilsizler, çolaklar ve daha başka birçokları olarak geldiler; ve onları İsa'nın ayaklarının yanına bıraktılar. İsa da onları iyi etti." Buna benzer anlatımlar Markos, 10/46-52'de de geçmektedir. Ç.N.

ve aciz bir şekilde ve yalnızca bazı durumlarda onu yapacaktım. Benim de körlerim ve topallarım vardı; elimden gelenin en iyisiyle, kabiliyetim ölçeğinde hiçbir şeyden korkmadan onlara yardım etmeye karar verdim.

Bazı meslektaşlarımın o atölyeden hoşnut olmadıklarını biliyordum. Belki de gerçeğe aykırı bu beyanatlar karşısında kendimi savunmaya vakit bulamayacak kadar meşguldüm. Msy. Dr. Van Lennep'in¹⁸ ilahiyattaki endüstri faaliyetine son derece kararlı bir muhalefet sergilediğini biliyordum. Çünkü halihazırda orası bilgi ve takvadan çok fazla ayrı düşmüştü. Lakin gerçekleri kanıtlayacak etki gücüne sahip olduğunu hiç zannetmiyordum; aslında sahipmiş. Dr. Rufus Anderson, Msy. Dr. Dwight'a Bebek atölyesiyle ilgili endişelerini anlatmıştı; belki de Dr. Anderson'a Dr. Dwight endişelerini anlatmıştı. Çok uzakta olması hasebiyle Dr. Anderson'ın hüküm verme konumunda olmadığını ileri sürdüm. Bir kere daha dünyaya gelsem "bu muhalefeti" hafife alma konusunda daha ihtiyatlı davranırdım. Ben ise sıklıkla meseleyi kaçınılmaz bir çatışma oluncaya kadar boş verirdim.

Bütün bunları biliyordum ama Dr. Dwight'tan bir not alınca çok şaşırdım. Bir oylamadan haber veriyordu. Buna göre ilahiyattaki atölyeyi kapatacak, içindeki alet ve edevatın hepsini elden çıkaracak, parayı da Board'un hazinesine ödeyecektim.

¹⁸ Henry John VAN LENNEP (1815-1889): Aslen Hollanda kökenli olan bu misyoner İzmir'de dünyaya geldi. 1830'da Amerika'ya gönderildi ve Amherst Kolej'den mezun oldu. Bir yıl Andover İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Cemaatçi Kilise'de pastörlüğe atandı. Türkiye'ye misyoner olarak döndükten sonra Balkanlarda, Anadolu'da ve Suriye'de yeni misyon görevleri tesis etti. İstanbul, İzmir ve Tokat'taki kolej ve ilahiyat okullarında çeşitli görevler aldı. Katarakt hastalığına yakalanınca 1869'da Amerika'ya döndü. Yetmiş dört yaşında Great Barrington'da öldü. Diğer meslektaşlarından farklı tarzlarda Doğu'yu ve Doğu insanını inceleyen Van Lennep'in eserleri şunlardır: *The Oriental Album*, *Travels in Asia Minor* (1870), *Ten Days Among Greek Brigands* (Rum Eşkıyalar Arasında On Gün), *Bible Lands* (İncil Toprakları). Eserlerinin ve görüşlerinin bir değerlendirmesi için bk. Gürsoy Şahin, "Amerikalı Bir Misyonerin XIX. yy. Ortalarında Türk-Ermeni Kültürel İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Dergisi*, 2005. Ç.N.

İstasyon toplantılarının ilk bölümüne hiç katılmazdım. Altı mil uzaktaydım ve benim oraya gidişim günümün en güzel dilimini mahvediyordu. Üstelik benim işim daha basit, daha net ve daha sabit dikkat göstermeyi isteyen bir işti. Bir ilahiyat okulu kayalarından, balık sürülerinin ve resiflerin arasında bir gemidir; kaptan da ellerini dümenin üzerinde tutmak zorundadır. Tek bir günüm heder olduğı zaman hep bir huzursuzluk hissederdim.

Bu oylamayı haksız olarak değerlendirmiştim fakat çoğunluğun kararıydı. Derhal rıza göstermeye karar verdim. Öğrenciler atölyeyi boşalttığını görünce hayretler içinde kaldılar ve yeterince kafaları karıştı. Duygularını küçük kızım Carrie ile paylaştılar. Carrie'nin zekice sözlerinden biri, "misyonerleri seviyorum, istasyondan nefret ediyorum" cümlesiydi. Onlara sabırlı olmalarını söyledim. İki ya da üç haftadan önce hesap göremez, satış için titiz bir sayım yapamazdım. Oylanarak reddedilen şey bu süre zarfında oylanarak kabul edilebilirdi.

İstasyona bir not yazarak, onların bu kararının beni şaşırttığını, ancak vakit kaybetmeden satış için hazırlıklara başladığımı söyledim. O cephede bir farklılık olmayacaktı. Satacağım şeylerde maliyetten % 20-30 daha fazla para geleceğinden hiç kuşkum yoktu. Çünkü alet ve edevatı büyük avantajlarla yurt dışından getirtmiştim. Bunlar çarşıda bulamadığım şeylerdi. Fakat elde ettiğim parayı Board'un hazinesine ödemek yerine vicdanen reddetmem lazımdı. Vaktiyle American Board bir kuruluş ödemeyi bile talep etmemişti. Board'takiler paranın ne yapılacağına karar vermeden evvel bulabildiğim bağış sahiplerine danışmalıydım. Yazdığım notta şunları söyledim:

"Bir şey var ki, istasyon bu işi mutlaka üstlenmelidir. 42 öğrencim var. Bunlardan beş ya da altısı kendi kıyafetlerini hiç yardım almadan kendileri tedarik ettiler. Geri kalanların tamamı az veya çok başkalarının yardımına muhtaç; hele yarısının mutlak manada böyle olduğunu söylemeliyim. Onların ihtiyaçlarını kesinlikle tatmin edici bir şekilde karşılayamazdım. Siz de çok iyi biliyorsunuz, burası eski püskü giyinen öğrencilerin okuduğı bir okul, sizler

de zaman zaman benim dikkatimi bu meseleye çekerdiniz, sanki ben her gün bunu görmüyormuşum gibi. O asil İngiliz ‘Dost’ en acil vakaları diğerlerinin seviyesine çıkarmam için bana 10 paund bırakmıştı ve [10 paundun o günkü karşılığı olan] 50 dolar ekonomik anlamda asla o kadar fazla güvence vermezdi. Çocukların üzerlerindeki paçavraların zamanla eskiyecek olmasını geçtim, daha da kötüsü; öğrencilerden bazıları, birinin daha fazla, ötekini daha az giyinik olmasından dolayı kendilerini mağdur hissediyorlardı. Ahlaki duruşumu zedelemekten bu kıyafet meselesine devam edemem; imkânsız hiç beklemeyin benden. Bu şubeyi tamamıyla sizin ellerinize bırakıyorum.”

Bu notun okunduğuna ve onu sonsuz bir sessizliğin takip ettiğine inanıyorum; ta ki, bir şeyde mutlaka eğlenecek taraf görmekten asla geri durmayan Dr. Goodell kahkahaya boğuluncaya ve “Hamlin kardeş paçavralardan uzak durmak için bildiğini okusun” teklifinde bulununcaya kadar.

Böylece olması gerekenler gelip geçti. Dr. Anderson’ın bu olayda tamı tamına ne kadar etkisi olduğunu hiç öğrenemedim. O aşırı derecede ihtiyatlı ve mutlak nüfuz sahibi bir adamdı.

Beni tersleyen bir sonraki kişi, İskoçya Glasgow’lu çok sevdiğim ve onurlu dostum Mr. Arthur Stoddard’tı. Dünyanın bu en mükemmel, en ağırbaşlı, en dürüst adamı, kültürlü bir kafaya sahipti. Mükemmel ve başarılı bir girişimciydi. Ağabeyi Urmiye’de misyonerdi. O dönemde bütün Stoddard sülalesi eski Northampton kökenliydi.¹⁹ Onlar asil bir soydan geliyorlardı.

Mr. Stoddard, seküler uğraşılarım hakkında ne düşündüğümü soran sert bir mektup yazmıştı. Bırak ayakkabıcı kundurasını yapsın; misyoner de manevi faaliyetleri yürütsün bâbında bir şeyler söylüyordu.

¹⁹ Stoddard Ailesi: Northampton, Massachusetts civarında yer alır ve Amerika’ya gelen ilk yerleşimcilere ev sahipliği yapmıştır. Yazarın bahsettiği Stoddard ailesinin büyüklerinden Solomon Stoddard (1643-1729) bu koloninin pastörlüğünü yapmış önemli bir püriten din adamıdır. Torunu Jonathan Edwards (1703-1758) ise Amerika’nın dinî yaşantısında bir dönüm noktası olan ve American Board’un kurulmasına zemin hazırlayan Büyük Uyanış’ın (Great Awakening) lideridir. Urmiye misyoneri ağabey de 1840’ta oraya giden ve matbaa kurulmasında katkıları olan Rev. David Stoddard’tır. Ç.N.

Cevap yazmak için hiç vakit kaybetmeden hararetle kaleme sarıldım. İlk önce Mr. Stoddard'a, Glasgow'dan İstanbul'u göremeyeceğini, mektubu için tek mazeretin, benim yaptığım işlerden külliye habersiz olması olduğunu söyledim. Mektubu o kadar çabuk göndermişim ve geri istemem imkânsız olduğundan kendi kendime şöyle dedim:

"Ben ne büyük yanlış yaptım! Niçin birkaç gün bekleyemedim ve sonra ona, benim bu gidişatımı açıklayan, nezaketin hakkını vere vere usturuplu bir mektup yazmadım? Şimdi o bana ortalığı kasıp kavuran bir cevap verecek ve böyle de sürüp gidecek."

Mektubuma tez elden cevap geldi. Mr. Stoddard meseleyi tamamen yanlış değerlendirildiğini itiraf ediyordu. Hedeflerime ve çalışma tarzıma karşı iyi niyet besler olmuştu. Kelimeler kifayetsiz olduğundan, "içtenlikle kalkıştığım Hristiyanî teşebbüste" bana yardımcı olmak adına mektubuna 100 paund (500 dolar) tutarında bir çek iliştiirmişti. Bu tavır, onun doğasındaki gerçek asaleti ispatlıyordu. Ömrümüzün son anına kadar onunla dost olduk. Dünyaya ait son belgelerinin arasında bana gönderdiği 1000 dolarlık çek de bulunuyordu. Bunu, yaşlılığının ağırlığını hafifletmek için yapmıştı.

İlahiyat'taki endüstri çalışmalarını, yoksulluk içinde bulunan başkalarına doğru genişletmeye teşvik için bazı çabalarım olmuştu; halbuki 1846'daki eziyetler, bu yönde çalışmak için daha büyük bir saha açtı.

Ermeni Kilisesi'nin Konumu ve Uyguladığı Baskılar

Ermeni Kilisesi Patriği, Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethettikten (1453) kısa süre sonra verdiği bir Padişah Fermanı sayesinde bütün cemaati üzerinde etkili, mutlak anlamda manevi iktidar sağlayan bir kisveye büründürülmüştü. İnançlarına sınımsız sarılmış geniş bir Hristiyan nüfusu Patriğin idaresine

vermek suretiyle Fatih, ruhani liderleri aracılığıyla onları yönetme işini akıllıca bir hareketle çözmüş oldu. İlk önce Rum Patrikhanesi'ni kurdu ve piskoposların o makam için bir aday sunmalarına müsaade etti. Patrik adayını Fatih kendisi onaylayacak ve onu kendi elleriyle giydirdiği patriklik kıyafetleriyle o makama getirecekti. Sonraki bir tarihte de aynı usulle Ermeni Patrikhanesi'ni tesis etti. Bu makam, görevin ruhani kademesini kesinlikle değiştirmemekle birlikte, Patriğe sürüsü üzerinde muazzam bir resmi otorite bahşediyordu. Patrik herhangi bir manevi suç için para ve hapis cezası verebiliyor, suçluyu sürgüne gönderebiliyordu. Sürgün vakasında, sürgün kararnamesinde Türk hükûmetinin tasdikinin bulunması zorunluydu ama çok nadiren sorgu sual ediliyordu. Ruhban sınıfının iradesine muhalif her şey manevi suç teşkil ettiğinden, Patriğe verilmiş olan bu yetkiler hudutsuz ve tehlikeli oluyordu.

İşte bu yüzden herhangi bir Ermeninin bağlı olduğu kiliseden ayrılması imkânsızdı. Ne de misyonerlerin yahut başka yabancıların tesiriyle Ermeni Kilisesi'nin dışında yeni bir kilise kurulması mümkündü. Buna teşebbüs edilmesi, İmparatorlukta oluşturulmuş olan dinî örgütlenmeye karşı bir suç teşkil ediyordu. Katolik Ermeni Kilisesi, burada durup anlatamayacağım siyasi kargaşaların* neticesinde vücut bulmuştu. Söz konusu kargaşaların neticesi, Ermeni Patriği'ne, bir genel anatemanın öldürücü ve tepki verme gücünü öğretmiş olmalıdır.

Buna mukabil hakikat yayılıyordu. Protestanlığa ters olan Bakire Meryem'in ve azizlerin resimlerine ibadet, papaza günah itirafı, günahların bağışlanması, cenaze ayini ve diğer pek çok benzer kilise ayini terk ediliyordu.

Dahası, halktan insanlar bankerlerin ve ruhani maymunların idaresi altında huzursuz olmaya başlamışlardı. Son derece hararetli bir çekişme ortaya çıkmış, insanlar cemaati yöneten

* Bu konuda bk. Eli Smith ve Henry G.O. Dwight, *Researches of The Armenia*, Boston: Crocker and Brewster, c. I, Bölüm I.

kesimin ellerinde tuttukları belirli hakları elde etmişlerdi. Aşırıya gidilerek bu demokratik özgürlük ruhu, olan bitenlerle doğrudan hiçbir ilişkisi bulunmayan misyonerlere mâl edildi. Fakat hepsinden önemlisi Rusya, bu sapkınlığın ilerlemesini durdurması ve İmparatorluğu ondan temizlemesi için Eçmiyazın Katolikosu'na* baskı yapıyordu. Bu kesin hüküm St. Petersburg'dan Eçmiyazın yoluyla gelmişti.

Sonunda bütün debdebe ve ayinleriyle büyük bir anatema ilanına karar verildi. Kilisenin taleplerine kayıtsız şartsız itaat etmeyenlerin tamamını sivil ve ruhani cezalara maruz bırakacaklardı. Zira büyük anatema bunları kapsıyordu. Cezalar sayısızdı ve şiddetliydi. Anatema bütün Ermeni borçluları, Protestan alacaklılara borçlarını ödemekten muaf tutuyordu. Tüm Ermenilerin, anatemaya tabi olmuş kişilerle herhangi bir ilişkiye girmelerini yasakladı. Protestan olan herkesi esnaf loncası kayıtlarından çıkardı; ne tür iş yaparsa yapsın dükkânlarını veya mağazalarını veyahut işyerlerini kapattı. Şayet bir Protestan bir Ermeninin evinde oturuyorsa o kişilerin hepsini evlerinden ve ikamet ettiği Ermeni mahallesinden attırdı. Bu durum aileleri ve bireyleri tam anlamıyla maddi yıkıma uğrattı.

Zulme uğrayanlar için kolayca bir ödenek bulundu ve acil ihtiyaçları temin edildi. Şayet bir tüccar veya bir manifaturacı yahut bir kürkçü, yabancı birilerinin girişimiyle bir dükkân açmaya muktedir olabilse dahi o kişi o kadar kesin boykot ediliyordu ki ticaret yapmak imkânsız hale geliyordu.

Bu yüzden Protestan Kilisesi fırtınalı bir havada faaliyete geçti. Rus Çarı'nın, Protestanlığı ezmeye ve büyük anatema vasıtasıyla onu tamamıyla imha etmeye yönelik hilesi, Protestanlığın Türk İmparatorluğu'ndaki yasal ve himaye altına alınmış dinlerden biri olarak teşekkül etmesinin gerekçesi oldu. Çar

* Katolikos: Ermeni Kilisesi'nde ruhani bir rütbedir. Bu, o kilisedeki en yüksek mertebedir.

Nikola'nın²⁰ bu oluşum esnasındaki sessizliği, şu gerçeği bile bile yüceltilemezdi: Onun, Protestanlığı Türkiye'den çıkarmaya yönelik güzelim planının böyle altüst edilmesine, diğerlerinden daha fazla korktuğu ve nefret ettiği o İngiliz neden olmuştı: Sir Stratford Canning. Bir zamanlar Canning, St. Petersburg'a İngiliz büyükelçisi olarak atanmıştı ve Çar onu kabul etmeyi reddetmişti. Bu tavrına da İmparatorluk iradesi dışında bir sebep göstermemişti. Bunun üzerine İngiltere derhâl Londra'daki Rus büyükelçisinin eline pasaportlarını vermiş ve diplomatik ilişkiler bir süreliğine fahri konsolosluk seviyesine inmişti. Canning, Çar Nikola'nın Türkiye ile ilgili planlarına karşı çıkıyor ve onları fevkalade bir maharetle ve kudretle engelliyordu.

Devletten resmî özgürlük elde edildikten sonra da halktan kimselerin Protestanlara yaptığı zulümler yıllarca devam etti. En alttaki halk kesimleri bu yeni mezhebe karşı en şiddetlisinden düşmanlık sergiliyordu. Protestanlar ise mükemmel bir sebatla, Hıristiyan sabrı ve tahammülüyle pek çok eziyete ve zulme direniyorlardı. Sayıları da artmaktaydı. Nerede sadakatle mis-

²⁰ ÇarI. NIKOLA (1706-1855): 1817'de Rus ordusunda göreve başladı. 1825'te, önceleri kardeşi Çar I. Aleksander'ın vekili olarak, Rusya'nın idaresini ele aldı. Osmanlılar Mora İsyanı'nı bastırınca, Fransa ve İngiltere ile müttefik olup Akdeniz'e Rus filosu gönderdi ve Navarin Baskını'na katıldı. Osmanlı Devleti Rusya'dan tazminat isteyince 1828'de Osmanlılara savaş ilan etti. 1829 Edirne Antlaşması'yla Osmanlılardan Tuna Nehri ağzını ve Doğu Karadeniz'in bir kısmını; İran'dan da Revan'ı aldı. Osmanlı Devleti'yle yardımlaşmayı ihtiva eden 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti'nin "hasta adam" olduğunu düşünüyordu. İngiltere'ye, birlikte Osmanlı'yı paylaşmayı teklif etti. Ancak 1838'deki Balta Limanı Antlaşması'yla açık ve geniş bir pazar elde eden İngiltere buna yanaşmadı. Kudüs'teki kutsal makamlarla ilgilendi. Ortodoksluğun hamisi rolünü üstlendi. Osmanlı Devleti'nden ülkesindeki Ortodoksların hamiliğini isteyince kabul edilmedi. Osmanlı Devleti Rusya'ya harp ilan etti. Fransa, İngiltere ve İtalya menfaatleri icabı I. Nikola'ya cephe aldılar. Rivayete göre Çar Nikola, Kırım Savaşı'nda Rusya, Osmanlı Devleti ile müttefik askerlerine yenilince 3 Mart 1855'te kahrından öldü. Hamlin'in bahsettiği, "Çar Nikola'nın sessiz kalışı", onun, Ortodoksların hamiliğini devlet politikası yapacak kadar istemesi düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Nitekim Hamlin'e göre bu durum onun Canning'den korkmasındandır. Ç.N.

yonerlik çalışması varsa, orada kiliseler yükseliyordu. Bazı yerlerde muazzam çileler çekiliyordu; diğer yerlerde ise şiddetten ve eziyetten nispeten rahatlama söz konusuydu. Fakat başından beri İncil hakikati, kendisine karşı insanların büyük çoğunluğunun birleşerek muhalefet etmesi karşısında galip geldi ve şu an (1893) İmparatorluk sathında, Mısır ve Balkanlar dahil yaklaşık 150 Protestan kilisesi mevcut bulunmaktadır. Bu faaliyet, kendi kendini mayalayan ilahi bir hamur mayasına sahip olduğunu; ağaç hâline gelmekte olan bir hardal tanesi olduğunu ispatladı.²¹

İlk Protestan Cenaze Merasimi

İlk Protestan cenaze törenini müthiş bir ilgiyle hatırlıyorum. Ölen kişi, en nefret edilen ve zulüm gören kilisenin üyelerinden ve bu oluşumun açık ara farkla en yaşlı üyesi Oscan'dı. Ben her zaman onun saygıdeğer ve ağırbaşlı kişiliğine hayran olmuşumdur. Boylu poslu oluşu, hoş siması, bembeyaz saç ve sakalı her mecliste bütün bakışları üzerinde toplardı. Uzun zamandır gönlünde aziz tuttuğu imanını umuma itiraf ettiğinde zannederim seksen yaşlarında veya daha geçkindi. Sonra sağlığı bozuldu; servetini ve kendi halkı arasındaki mevkiini kaybetti. Buna karşılık o, Ermeniler arasında ilk Protestan kilisesini görünceye kadar yaşadığından dolayı etrafa sevinç ve şükür ifadeleri yağıdırıyordu. İmparatorlukta bir baştan öbür başa İncil'in yayılmasını sabırsızlıkla beklerdi. Bu onun ölüm şarkısıydı. Bir iki hafta içerisinde takatten düştü; huzur içinde ve umutlu bir şekilde öteki aleme göçtü.

²¹ Hamlin bu cümlelerin ilk kısmında, İncil, *Korintoslular'a I. Mektup*, 5/6'ya atıfta bulunmuş olmalıdır: "Sizin övünmeniz iyi değildir. Bir miktar mayanın, bütün hamuru mayalandırdığını bilmez misiniz?" İkinci kısımda ise *Matta*, 13/31-32'ye göndermede bulunmaktadır: "İsa onların önüne bir başka mesel koyup dedi: Göklerin melekutu, bir adamın alıp tarlasına ektiği bir hardal tanesine benzer. O tane ki, bütün tohumların gerçi en küçüğüdür; fakat büyüyünce sebzelerden daha büyüktür ve ağaç olur." Ç.N.

Zulmedenler bu hadiseyi dört gözle bekliyordu. Kabadayılar, Oscan'ın cesedinin kesinlikle gömülmeyeceğini söyleyerek tafra satıyorlardı. Defin işlemi icra edilirken onu yakalayıp bir halatla ayaklarından bağlayacaklar ve şehrin sokaklarında baştan başa sürükleyeceklerdi. Bu durum muazzam bir korku ve panik sebebiydi. Binlerce kişi toplanabilir diye endişe ediyorduk. Kilisenin bütün erkek üyeleri ve kiliseye üye olmayan pek çok Protestan (100-200 arasındaki kişi) hem ölüye saygı göstermek hem de cesedi muhafaza etmek için toplandı. Bizim ikamet elçimiz Mr. Carr tercümanını göndererek, bu güruhun cesedi yakalayıp sokaklarda sürükleyecekleri yönündeki tehditlerini Boğaz'ın o yakasının polis şefi ve amirine²² haber verdi. O da tercümanı bir Müslüman vakarıyla dinlemiş ve sade bir dille şu cevabı vermişti: "İnşallah böyle bir şey etmeyecekler."

Polis şefinin bu yaklaşımı gayet tatmin ediciydi; cenaze kafilesini korumak maksadıyla on altı kavasını gönderdi. Elçi Carr ve yardımcıları dikkate değer bir gösterişle atlara bindiler. Tören alayı Beyoğlu Cadde-i Kebiri (Grand Rue of Pera) boyunca sessizce ilerliyor, muazzam bir ilgi görüyordu. Kardeşlerimiz tabutu taşıyor, pastör elinde büyük bir Kitab-ı Mukaddes olduğu hâlde en önde yürüyordu. Misyonerler ise kardeşlerimizin arasına karışmış vaziyette en arkadan geliyorlardı. Caddenin iki yanında meraklı bir kalabalık dizilmişti. İnsan değişik dillerde değişik yorumlar işitebiliyordu. Örneğin, "Bu, Ermenilerin yeni

²² İstanbul'un asayiş ve emniyetinden sorumlu kurumlar 1834 tarihinde değişikliğe uğradı. Şöyle ki, Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde Asâkir-i Redife adı ile bir askeri teşkilat kuruldu. Bu askerlerin yönetimi de dahil eskiden Yeniçeri Ağasına bırakılan yetkiler Seraskere devredildi. Bu suretle, kendisine hükümet merkezinde İstanbul yakasının en büyük emniyet amiri sıfat ve yetkileri tanınmış oldu. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra da eyaletlerde ve İstanbul'da zabıta hizmetleri ayrı ayrı başlara bağlı olarak yürütülmekteydi. Teşkilat ve yürütme alanındaki bu farklılığı ortadan kaldırmak maksadıyla ilk defa 1845 tarihinde İstanbul'da polis teşkilatı kuruldu ve ilk Polis Nizamnamesi yayınlandı. Polis adı verilen yeni zabıta teşkilatının vazifeleri bu nizamnamede gösterildi. Dolayısıyla Hamlin'in burada kullandığı "polis şefi" ibaresi o tarihteki yapıya uygun düşmektedir. Ç.N.

mezhebiymiş”, “Haç yok, mum yok, ilahi söylemek yok”, “on altı kavas! Vay canına! Hükûmet onları ne olursa olsun koruyacak demek!”, Fransız’ın birisi “Yiğit adamlar bunlar”, manasında “*Il sont de braves hommes*”, dedi, vs. Taksim’den geçip meydana girince korku noktasına ulaşılmış oldu. Orada yaklaşık yarım mil boyunca çetenin müdahalesine maruz kalınacaktı. Ortalıkta çete falan yoktu. Belli ki polis onları dağıtmıştı veya toplanmalarına mani olmuştu. Gerçekte ise sol tarafımızdaki bir geçitte gözlerden uzak bir şekilde toplanmışlardı.

Mezara yaklaşırken mezarın etrafını bir kalabalığın sardığını gördük. Fakat Türk süvari bölüğünden üç ya da dört birlik mezarın dört bir yanında günlük talimlerini yapıyorlardı. Dr. Dwight düşüncesini söyledi: “Davul ve zurna gürültüsü, bizim cenaze ayinimizin sesinin duyulmasını engelleyecektir. Ancak bir çetenin saldırısından daha iyi bir gürültüye ve emniyete sahibiz.” Topluluk mezarlıktaki yerini aldı. Pastör Rev. Absalom Haçaduryan ayine başlamak üzere toprak yığınının üzerinde ayakta dikildi; askerî musiki anında kesildi. Etraftaki kalabalık, bu yeni mezhebin kâfir olduğuna inanıyordu; Protestanlar Voltaire’in müritleriydiler. Eski dinin ayin ve törenlerini reddetmiş olduklarından onların dininin olmadığı söyleniyordu.

Pastör, sadece oradaki kalabalığın değil, aynı zamanda Türk askerlerine tebliğ için de eline bir fırsat geçtiğini anladı. Gür bir seda ile Türkçe olarak ortalığı çınlattı:

“Biz Protestan Ermeniler ruhun ölümsüzlüğüne ve öldükten sonra dirilmeye inanırız. İyi işler yapmış olanlar yeniden hayata dirilirler; kötü işler yapanlar ise cezaya gözlerini açarlar.”

Devamında kısa bir iman ikrarında bulundu, İncil’den bazı pasajlar okudu, kısa açıklamalar yaptı. Askerler alenen bütün dikkatlerini pastöre vermişlerdi. Bir dua yapıldı ve tabut mezara indirildi; mezar çabucak toprakla dolduruldu. Üstü düzleştirildikten sonra su ile ıslatıldı. Pastör ellerini kaldırdı ve mevtayı kutsadığını ilan etti. Konuşması biter bitmez askeri musiki dört bir yanda coşmaya başladı. Sanki Tanrı’nın meleği nöbet tut-

mak için yeryüzüne inmişçesine olan bitenler son derece etkileyiciydi. Askeri birlikler tesadüfen mi orada bulunuyordu? Yoksa tesadüfenmiş gibi görünsünler diye mi planlanmıştı da böylelikle çeteyi en etkili biçimde sindirmişlerdi? “Eğer Tanrı hoşnut olursa onlar bu türden şeyleri hiç yapmayacaklardır.”

Yine bir tören alayı oluşturduk ve şükürle dolu olarak, etraf-takileri hayran bırakarak şehre geri dönüyorduk. Ansızın o geçitten bir kabadayı güruhu boşaldı. Sanki dipsiz bir kuyu gibiydi geçit. Bağırıp çağırarak geliyorlardı. Yüzlerce kişiydiler; kimisi bin kişi olduklarını tahmin etmişti. Ellerindeki taş ve tuğlaları fırlatıyorlardı. Öyle çılgınca atıyorlardı ki hepsi başlarımızın üstünden geçiyordu. On altı kavas yalın kılıç hizaya girip dizildiler ve çetenin bize doğru atılmasını engellediler. Biraz mesafeden uzanıyorlardı ve taşlar birbiri ardına aramıza düşüyordu. “Kardeşler, birbirinizden uzak durun” dedi Dr. Dwight; “taşlar için boş yerler açın; koşmayın, uzun adımlarla gidin; üç, bilemedin dört dakika sonra Taksim’e ulaşırız.”

Protestanlığı Seçenlerin Dürüstlük Örnekleri

Zulme uğramış ve boykot edilmiş Protestan Ermenilerin rahatlatılması için bir yol vardı: O tarihlerde yabancılar esnaf loncalarının dışında kendi işlerini kurmada özel imtiyazlardan yararlanıyorlardı ve hükûmete karşı mesul olmak bağlamında kimi isterlerse istihdam edebiliyorlardı. Bizim atölyenin başa-rısı, benim, en fazla ihtiyaç sahibi olan ve hiçbir iş bulamamış kimselere ve ailelerine çeşitli işler vermemi mümkün kıldı. Birine idare lambası üretiminde iş verdim: bu işte son derece başarılı oldu. Diğerleri, öğrencilerimizin imal ettiği sobaları kurmada ve soba borusu kullanımında istihdam edildiler. Kasım, Aralık ve Ocak ayları boyunca bu istihdam çok yararlı oldu. Özellikle Protestanlara mahsus olan dürüstlüğü başkalarına nasıl tesir ettiği aşağıda anlatılacak hadisede gün yüzüne çıkmıştı:

Protestan zanaatkârlardan biri Bebek yakınlarındaki bir Türk efendisinin büyük bir konağına birkaç soba kurmuştu. Bana geldi ve kâhya efendinin hesap pusulasının sadece yarısını ödeyeceğini söyledi. Pusulayı inceledim ve her açıdan doğru olduğunu gördüm. Fiyatlar her halükârda bizim kendi aramızda daha evvelce belirlediğimiz gibiydi ve onlara sadık kalınacaktı. Ona derhal geri dönüp konak kapıcısına, efendiyle bir işi olduğunu, ancak kahyayı çağırmasını söylemesini tavsiye ettim. Dedigimi yapmış ve durumu efendiye anlatmış. Efendi kahyasını çağırması ve ona hesabın tamamını ödemesini emretmiş. Ayrıca ileride Protestanlara herhangi bir iş yaptıracak olursa hesaplarının doğruluğu hakkında kuşkulandığını da söylemiş. “Çünkü” demiş, “bu Protestanlar ötekiler gibi fahiş fiyat vermezler, hile yapmazlar; bilakis dürüsttüler, hakikati konuşurlar!” Kahya bunun üzerine parayı ödemiş. Genellikle benimle çalışan adamlar, Türkleri, Protestanların sözlerine güvenmeye dikkati çekecek derecede hazır bulurlardı. Türkler onlara sık sık şunları söylerdi: “Biz sizin dürüst olduğunuzu biliyoruz ve bu yüzden de hesaplarınızı kesinlikle sorgulamıyoruz.” Çoğu defa da şu sözleri de ilave ederlerdi: “Sizler ötekiler gibi putlara tapmıyorsunuz.”

Burada Türklerle Protestanlar arasında bir duygudaşlık noktası vardı. Bu da sık sık Protestanlara himaye ve diğer önemli yardımları sağlardı.

Bıçakçı Hovsep’in Başına Gelenler

1843-1848 yılları arasında yaşanan bir tecrübe, işsiz güçsüz Protestanların kendi masraflarını çıkarmaları için üretken işlere girmeleri hususunda daha fazla şeyler yapılması gerektiğine ve bunun da yapılabilir olduğuna ikna etmişti. Hristiyan bir kişinin moralini, aylaklıktan daha kısa zamanda hiçbir şey bozamaz. Bahsettiğimiz Protestanların olayında cebren işsiz bi-

rakma uygulaması doğrudur. Onlar çalışmaya razıydılar; lakin bütün işler birbiriyle örgütlüydü ve onlar da bu örgütlenmenin dışındaydılar. Bıçakçı Hovsep'in olayı o zamanki gelinen noktayı gözler önüne serecektir:

Hovsep hamarat ve becerikli biriydi. Bakmakla yükümlü olduğu bir annesi ve iki de kız kardeşi vardı. Onlara şöyle demişti: "Dilenci olacağıma ve sadakalarla yaşayacağıma ölürüz daha iyi." Kısmen akli dengesini yitirdi. Zannederdiniz ki taşa dönüşmüştü; saatlerce konuşmaz hatta gözünü bile kırpırmazdı. Ona gidip şunları söyledim: "Baron Hovsep, Bebek'te size uygun bir işim var. Yarın sabah gelecek misiniz? Size 12 kuruş yevmiye vereceğim." İçten içe sevinmişti; fakat öte yandan taş gibiydi. Taşa konuşmak hayli abes kaçacaktı. Sonunda ağır ve donuk vurgularla cevap verdi: "Yolculuk için hiç para yok." Bu nedenle ona bir günlük yevmiyesini peşin olarak ödedim, gelip gelmeyeceğinden emin değildim.

Her nasılsa geldi ve bir iki gün zarfında neşeli ve sağlıklı hâle büründü. Akli dengesi de tamamen iyileşmişti. İki ya da üç ay kadar ona iş verdim. Onun imanlı, zeki bir Hıristiyan olduğunu keşfettim. Sokakta veya herhangi bir yerde yüzünü görmek her daim insana huzur veriyordu. Birkaç ay geçti; bütün kazançlarını tüketmişti. İş bulamamıştı ve akli dengesi tekrardan bozulmaktaydı.

Onu çağırdım ve basit tarzda imal edilmiş Amerikan malı bir fare kapanı gösterdim. "Şayet İstanbul'da bir milyon üç yüz bin kişi yaşıyorsa orada bir milyon üç yüz bin de fare var demektir. Git! Fare kapanları yap ve hayatta kal" dedim.

Uygulanamaz olduğu gerekçesiyle bu fikrimi reddetti; bununla birlikte o Cumartesi öğleden sonra benimle çalışmaya razı geldi. O vakitlerde İlahiyat'ta görevim olmuyordu. Biraz zorlanarak beraberce birinci sınıf ilk fare kapanımızı yaptık.

"Baron Hovsep, şimdi koş marangoz Hohannes'i çağır. O da senin gibi boşta geziyor. Ahşap işlerini ona yaptıralım ve bununla onları birleştirelim."

“Olur” dedi ve birazcık burun kıvrarak şöyle devam etti:

“Senle ben bütün bir öğleden sonra bir tane kapan yaptık. Eğer ben günde bir kapan yaparsam bu bana sadece 8 kuruş (32 sent) kazandıracak. Sonra bunları satmak için de vakit kaybedeceğim. Malzeme için de para ödemem lazım. Günde belki dört kuruş kazanabilirim. Biz dört kişiyiz, her birimize günde dört sent düşecek! Hayır; ölsek daha iyi olur, bu da çok makbule geçer.”

Düşüncesinde nerede yanlış yaptığını ona gösterdim. Kendisine 100 kapan için gerekli sermayeyi avans verecektim. Sonra o, tek bir parça üzerinde başlamalı, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ondan 100 adet üretmeliydi. Böylece her parça ortaya çıkacaktı. Hohannes’le birlikte istemeye istemeye bir deneme yaptılar ve sonucu görünce hayretler içinde kaldılar. Onlara Galata’da mükemmel bir yer kiraladım.

Kapanları satmaları için Yahudi çocuklarına veriyorlardı; onlar da talepleri yetiştiremiyordu. Yanlarına iki işçi daha aldılar. Sonunda bu fare kapanı imalathanesinde sekiz adam kendi maişetlerini çıkaracak bir iş sahibi oldular. Şehirde veya kenar mahallelerde, o Yahudi çocuklarının “Boston fare kapanları!..” diye bağırarak satış yapmadıkları hiçbir yere rastlamadım. Bu endüstri fevkalade bir ihtiyacı karşıladı. Hovsep’e şifa oldu ve saygıdeğer bir aileyi de büyük bir sefaletten düşmekten korudu. Bu iş başkalarına da yardım etti ve onları daha iyi günlere taşıdı.

Ardından zihnimdeki problem tam ve net bir şekilde çözüme kavuştu. Zulme maruz kalmış ve yoksul olan Protestan cemaatinin büyük çoğunluğu fakirlikten kurtarılabilirdi. Yalnızca ve yalnızca onlara, düşmanlarının el uzatamayacağı endüstriler kurmak suretiyle işsizlik cebren alt edilebilirdi. Bu problemin nasıl çözüldüğü, biz bu sayfalarda ilerledikçe ortaya çıkacaktır. Ciltçilik, matbaacılık gibi çeşit çeşit başka endüstriler de kuruldu. Bunlar az ya da çok başarılı oldular. Ayrıca kadın başlıkları için belli bir türde baskılar üretmek maksadıyla bir ortaklık tesis edildi. Ancak üyeler gerekeni yapmada yeterli değillerdi.

Yerli Protestan kardeşlerden biriyle cemaatin içinde bulunduğu durumu gördüğümüz bir esnada, hayatını idame ettirmek için iş bulmada her çabası boşa gitmiş olan on iki aile reisi keşfettik. Birkaç da ailesi olmayan kişi vardı; fakat bunlar ilk defa dikkate alınıyordu. Aklımıza gelebilen her endüstriyi müzakere ettik; ancak hiçbiri sermayesiz başlatılamıyordu ve salt el emeğiyle yapılamıyordu. Emek ve sermayenin birbirlerine mutlak surette nasıl gerekli olduğunu ve sermaye sahibi bir adamın işsiz güçsüzler için nasıl bir lütuf olabileceğini daha evvel hiç düşünmemiştim.

XI. BÖLÜM

İLAHİYAT OKULU VE YENİ BİR GİRİŞİM

Bir endüstri kolu eskiden beri dikkatimi çekiyordu: Unu ekmeğe dönüştürmek. Sahip olduğumuz 1.300.000 nüfusumuz müthiş bir buğday pazarıydı. Tuna Nehri, Güney Rusya ve Azak Denizi dünyanın en güzel buğdayını bol bol yetiştiriyorlardı. Fakat başkent İstanbul'da bütün öğütme işlemleri beygir gücüyle gerçekleştiriliyordu. Şehirde ve civarında beygir gücüyle çalışan on bin adet değirmen ve fırın olduğu söyleniyordu. Bu endüstriyi nasıl ele geçirebilirdim? Yöntemi basit olmalıydı. Ure'nin¹ *Sanatlar Sözlüğü*'nün yardımıyla ve biraz da zahmete girerek bu konuda uzmanlaşabilirdim. Bir Yanki'nin kendine olan güveni her daim onun başını belaya sokar; fakat Yanki onu orada bırakmaz. Tam anlamıyla bir rastlantı sonucu çok ilginç bir gerçeği öğrendim: Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldığı anda koskoca şehri harabe hâlinde bulmuştu. İnsanları başkentte oturmaya ikna etmek amacıyla fevkalade akıllı davranarak bazı ayrıcalıklar tanıdı. Bunlara, *Capita* kelimesinden alınma son derece

¹ Andrew URE (1778-1857): İskoçyalı tıpçı, kimyager ve doğa felsefecisidir. İngiliz fabrika sistemi ve endüstriyel kapitalizmle ilgili yazıları birçok yönetici ve bilim adamını etkilemiştir. En önemli eseri *The Philosophy of Manufactures*'tır. Ertesi yıl *Account of the Cotton Industry*'i 1835'te yayınlamıştır. Yukarıda zikredilen sözlüğünün tam adı *Dictionary of Arts, Manufactures and Mines* şeklindedir ve ilk kez 1837'de yayımlanmıştır. Ç.N.

yanıltıcı bir terim olan “Kapitülasyonlar” adı verilmektedir. Söz konusu ayrıcalıklardan biri de “Fatih’in başkentinde kurulmuş olan her yabancı koloni kendi değirmenini ve fırınını tesis etme hakkına sahip olmalıdır. Bunlar, ilgili esnaf loncasının müdahalesinden de muaf olacaklardır” şeklindeydi.

Eğer sermayem olsaydı (!) şimdi burada açık bir kapı vardı; anatemaya maruz kalmış ve bu tesiste çalışıp elinden geleni yapacak olan her Ermeni’ye ben iş arz edecektim. Geride kalanlar açlıktan ölebilirlerdi.

Bir Fırın Açmak İçin Çırpınışlarım

Bir akşam dostum İngiliz banker Charles Ede’yle birlikte Boğaz’a doğru giderken ona bu meseleden bahsettim. Planın mükemmel fakat imkânsız olduğunu söyledi. Zira fırıncılar ve değirmenciler loncası başkentteki en güçlü loncaydı. Oranın bahçe kapısını 10.000 dolar bile açamazdı. 1453’teki “ayrıcalığı” anlattım. Bu yönden birazcık güvenir gibi oldu ama hemen şunları söyledi: “Eğer bu işletme üzerine bana teminat veriyorsan, getir fermanını; sana istediğin paranın hepsini avans olarak vereceğim. Buharla çalışan bir değirmen ve fırın, bir altın madeni olabilir.”

Onun bu konuda adamakıllı ciddi olduğunu anladım. Önümdeki aşılmaz zorlukların hepsinin yok olmasına çok şaşırdım ve sevindim. Vapurun güvertesinde geçirdiğim o saatin hatırası benim için ölümsüzdür.

Ardından meseleyi İstasyon yönetiminin önüne koymam ve onların onaylamasıyla hareket etmem gerekiyordu. Fakat misyonerlerden Schaffler ve Everett’ten başka bu plana en ufak bir güven duyan hiç kimse yoktu. Hatta onların görüşüne göre iğrenç derecede saçmaydı bu.

“Sen değirmenciliği bilir misin? Ekmek yapımını? Buhar makinesini?” diye daha neler neler sordular.

“Bilmiyorum” cevabını vermek zorundaydım.

“İstihdam edeceğin Ermeniler bu işlerle ilgili herhangi bir şey biliyorlar mı?”

“Bildiğim kadarıyla hiçbirisi.”

“Pekâlâ, o hâlde bu saçma bir şey. Sen de muhtemelen umutsuz ve sonuçsuz bir çaba için sağlığını feda edeceksin. Borca batacaksın; hem kendinin hem de misyonun itibarını zedeleyeceksin.”

Protestan cemaatinin durumunu ileri sürdüm. Büyük anatemanın üzerinden beş yıldan fazla bir zaman geçmişti. Özgürlük fermanı yayınlanmış ve yinelenmişti. Pek çok konuda büyük ilerlemeler kaydedilmişti, lakin ticarette başarılanlar ikiye geçmiyordu. Protestan Ermeniler boykot ediliyorlardı. Bizler konuşmaktan başka bir şey yapmıyorduk. Onlara mazlumlar fonundan birkaç ayda bir yardım etmek zorundaydık; yoksa mahvolacaklardı. Meslektaşlarımı sıkıştırdım: “Biz misyonerler emniyet ve rahatlık içerisinde yaşıyoruz; onlarsa fakirlik, hakeret ve tehlikenin içerisinde. Ben onlara yardım için evvelce yaptığımdan daha fazlasını yapacağım. Parasal sıkıntılara gelince, Mr. Ede bütün riskleri üstleniyor. İtibarıma gelince, kolumu kıpırdatmadan oturmak ve hiçbir şey yapmamaktansa, bırakın da bir şeyler yapmaya çabalarken başarısızlığa uğrayayım.”

Dr. Schauffler ve Everett de aynısını söylediler. Sonunda birisi (büyük ihtimalle Mr. Dwight’tı) şu teklifte bulundu: “Bizler bu tedbire itimat etmemekle birlikte bırakalım Hamlin kardeş yaptıklarından kendi sorumluluğuna göre hareket etsin.” Ve sonra bu kişisel önlem, oylamayla ilgili hiçbir kaydın tutulmamasında da alındı! İstasyon kayıtları araştırılabilir; çalışamaz durumdaki Protestanlara yardımcı olmak adına girdiğim endüstriyel tedbirlerime dair, üstü kapalı da olsa herhangi bir haberin bulunup bulunmayacağından emin değilim. Onlar muhtemelen [American Board’un Boston’daki] Odaları’nın çıkarcığı yeni sorunlardan uzak durmayı istiyorlardı. Odalar onları

onaylamamıştı ve bu yüzden misyonerlerin çoğu da böyle tavır almıştı. Mr. Everett, Dr. Schaufler, Dr. E. E. Bliss ve Mr. Powers her zaman bundan istisnaydılar. Hiçbiriyle ilgilenmedim ve Mr. Ede'ye en kısa zamanda kendisini ziyaret edeceğimi bildirdim.

"Sizin tasarınız ne zaman olursa olsun saygı görecektir. Fakat önce fermanı göreyim." Peşin peşin verdiği cevap buydu Mr. Ede'nin. Bunun üzerine Amerika ikamet elçisi Hon. George P. Marsh'a² gittim. Planı çok beğendi ve şöyle dedi: "Bu adamların kendi emekleriyle yaşamaları gerekir; yoksa bu iş asla genişletilemez. Üstelik onlara çalışma fırsatının verilmesi elbette Hıristiyanca bir görevdir." Fakat bir ferman elde edilmesi konusunda emin değildi; bunu araştıracaktı.

Hükûmetin bunu geri çeviremeyeceğine kısa sürede kanaat getirmişti. Ona bir talep formu verdim. O da bunu Hariciye Nazırı'na takdim etti. Nazır, fermanı vereceğine derhal söz verdi. Fakat bu konu "dışarı sızmıştı" ve bunun üzerine bütün fırıncılar ve değirmenciler camiası Rıza Paşa'nın önderliğinde bu duruma karşı ayaklandılar. Türk nazır, kaçamak cevap verir hâle geldi ama cevap kesinlikle olumsuz değildi; "nihayetinde ayarlanacaktı (*enfin je vous l'arrangerai*)".

Verilen sözün sağlamlaşması üzerine bina hazırlıklarına başladım. Mr. Ede'nin aracılığıyla, bir çift değirmen taşını çalıştıracak altı beygir gücünde ufak bir buhar makinesi sipariş ettim. ABCFM Karar Komitesi'ne bir dilekçe yazarak, Boston'lı Mr.

² George Perkins MARSH (1801-1882): Vermont Eyaleti'nde meşhur bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Andover Phillips Akademi'den 1816'da, Dartmouth Kolej'den 1820'de mezun oldu. Hukuk sahasında yetiştirdi. Fakat daha sonra dilbilime yöneldi. Ülkesindeki çeşitli görevlerden sonra Başkan Zachary Taylor tarafından 1849 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na Amerika ikamet elçisi olarak atandı. Fransız, Norveç, Danimarka, İsveç, Alman, İtalyan dillerini biliyor, bu ülke temsilcileriyle rahatlıkla konuşabiliyordu. 1851'de Mısır, Filistin ve Güney Avrupa'yı kapsayan bir geziye çıktı. 1852'de Yunanistan'daki Amerikan misyoneri Jonas King'in tutuklanması üzerine oraya nakledildi. 1861'de İtalya'ya görevlendirildi ve orada öldü. William M. Davis, "Biographical Memoir of George Perkins Marsh", National Academy of Sciences'te sunulan tebliğ (18 Nisan 1906), s. 71-80. Ç.N.

McLauthlin'in hesabına yazmaları kaydıyla bana yaklaşık 600 dolar tutarında kredi vermelerini rica ettim. Bu parayla değirmen taşları, kol demiri, toz önlüğü filan alacaktım. Bir yıl içerisinde paranın % 6'sını ödemeyi taahhüt ettim. Karar Komitesi'ne daha önceden değirmencilik işine girme konusu asla sorulmamıştı ve Dr. Anderson, Hamlin kardeşin dizginle ve gemle zapt edilmeye ihtiyacı var diye düşünmüştü. Komite biraz tereddüt etmekle birlikte dilekçeyi veto etti. Lakin üyelerden Boston'lı John Tappan kendi sorumluluğunda istediğim parayı ödemeyi teklif etmiş. Sadece siparişi görmesini ve konu hakkında bana hiçbir şey söylenmemesini Board temsilcisine istirham etmiş. Zannedersenem değirmen Board aracılığıyla geldi; onlara içten teşekkürlerimi sundum. İşin gerçeğini olan bitenden çok sonra öğrendim ve John Tappan'a daha gönülden teşekkür ettim. Aylarca süren ziyankâr gecikmelerden beni kurtarmıştı. Anaparayı ve faizini ona ödedim. İş hayatının tamamında bu miktarda hiçbir ödemenin kendisine böylesine yoğun bir haz yaşatmadığını söyledi. Bu yüzden de kendi safiyetine pek çok defa tebessüm etmişti.

Hükûmet Müfettişleri

Bulabildiğim kadar Ermeni'yi ve benim "çocukları" binada istihdam ettim. Çok iyi gidiyorduk. Bir gün iki hükûmet mühendisi geldi. İşleri ölçüp biçtiler ve haritasını çıkardılar. Bunun anlamını biliyordum. Bir dahaki sefere itiraz etmek için daha iyi bir fırsatım olacağına karar verdim. İşçilere –ki öğrencilere ilaveten üç kişiydiler– bahçe kapısını kapalı tutmalarını söyledim. Bundan önce de, işçiler arkadan kaçabilsinler diye açılacaktı. Müsaade alınmadan inşa edilmiş bir binada çalışıyorlar diye hapis ve para cezası alabilirlerdi. Ertesi gün memur her birini tutuklama ve polis merkezine götürme emirleriyle çıkageldi. Fakat hepsinden önce Rum ustabaşı Dimitri Kalfa'yı tutuklayacak ve emniyet altına alacaktı. Konu, geniş bir komedi hâline dönüştü.

O sırada Dimitri ekmek ve zeytinden oluşan öğle yemeğini yiyordu. Bir yandan da o baştan öbür başa sokağı adımlayıp duruyordu. İşte tam o sırada aptal polis memuruyla karşılaştı. Şöyle sordu memur:

“Sabahın hayır olsun. Dimitri Kalfa’yı nerede bulabileceğimi söyleyebilir misiniz acaba?”

“Evet efendim, onu meyhanede bulabilirsiniz. Aşağı doğru inin; sağınızda kalan sivri köşeyi dönün; meyhane önünüze çıkacaktır.”

Kandırılan polis memuru çekip gitti. Dimitri geldi ve bana olanları anlattı. Sonra kendisini, öteki adamlardan birinin de yaptığı gibi emniyete aldı. On kadar öğrenci canla başla çalışıyordu. Üçüncü adamım doğuştan şakacı biriydi ama güçlü kuvvetli bir işçiydi. İtirazımın zıddına tavan arasına çıktı. Polis memuru oflaya puflaya geldi; sonunda oyuna getirildiğini anlamıştı.

“Dimitri Kalfa nerede?”

“Burada değil efendim.”

“Bu işlerin kalfası kim peki?”

“Benim efendim. Bunlar benim işlerim.”

“Siz mimar mısınız?”

“Ben bir Amerikalıyım, bu okulun da nazırıyım. Bu işler için mimar yeterlidir.”

Doğruldu ve şöyle bağırdı:

“Paydos, paydos! İşleri paydos ediyorum. Hey! Siz hepiniz, benimle beraber Bab-ı Âli’ye geliyorsunuz.”

“Çalışmaya devam edin çocuklar” dedim. Sonra memura dönerek:

“Bunların hepsi benim öğrencilerim. Siz onlara dokunamazsınız. Onlar hiçbir esnafa yahut loncaya bağlı değiller” diye konuştum.

Bu süre zarfında tavan arasındaki şakacı adamım, alt katta neler olup bittiğini duymak için pencereden sarkmıştı. Polis memurunun yukarı bakacağı tuttu ve onu gördü:

“Aşağı gel eşek herif! İşte şimdi bir esnaf yakaladım.”

“A, hayır! Ben Mr. Hamlin’in öğrencilerinden biriyim.”

“Sen öğrencisin ha! Oku da dinleyeyim bakalım.”

“Pekâlâ efendim. Okuyacağım.”

Adamın uyuduğu odada bir yerlerden Türkçe bir İncil bulundu. O da gözlerine kocaman gözlüklerini taktı. Tıpkı bir Türk softa gibi ileri geri sallanarak yankılı bir sesle Yeni Ahit’i okumaya başladı. Öğrenciler infilak etmeye hazırlanmışlardı ki memur,

“Yetişir, yetişir” dedi. Ardından elimi onun omzuna koyarak,

“Dostum, sen, yeterince uzun bir antlaşmayı ihlal ediyorsun. Ben bu duvarın beri tarafının hakimiyim; sen de öte tarafının” dedim. Böylece bahçeden dışarı çıktık ve ben bahçe kapısını kapattım.

“Sen benim Sultanımdan daha mı büyüksün ki beni kapının önüne koydun?”

“Ah, hayır efendim. Sultandan daha büyük olan sizsiniz. O, yapılan antlaşmalara riayet ediyor; siz ise onları çiğniyorsunuz. Onun büyükelçiliğinden bir görevli size eşlik etmediği hâlde siz bir Amerikalının mülküne giremezsiniz. Siz buraya, antlaşmayla elde ettiğimiz haklarımızı ihlal edecek şekilde geldiniz.”

Böylelikle ondan ayrıldım ve eve girdim. Sonra çocukların arasına geri gelmesin diye arkamı döndüm ve onu sokağın köşesindeki bir taşın üzerinde otururken buldum. Kendi kendine konuşuyordu:

“Yasaklayın, yasaklayın! Bu nasıl bir yasaklama çeşididir. Kalfa Amerikalı ve hoca, bütün çalışanlar onun öğrencileri. Ben hayatımda böyle yasaklama görmedim. Nasıl hesap vereceğim?”

“Buraya bak dostum; geri dön ve seni gönderenlere gördüklerini ve işittiklerini aynen anlat; dahası onlara de ki, antlaşmamızı ihlal ederek bir daha bu tesise girerlerse onlar güç kullanacaklarmış. Bizim elçimiz Mr. Marsh’tan bir memur alıp geldikleri zaman ben de onlara saygıda kusur etmem.”

Gidişini hızlandırmak için bahşişini verince yola koyuldu. Ben de Mr. Marsh'a gittim. Bana şöyle dedi: "Şimdi onlar bizim elimizde. Zira Hariciye Nazırı bütün vaatlerinden geri dönmek, işi durdurmak ve onların üzerlerine devlet mührü vurmak; ya da bana fermanı vermek zorunda. Yarın onunla görüşmeye gideceğim."

Görüşme gülünç geçmiş. Mr. Marsh Hariciye Nezareti'nden içeri girince nazır koltuğundan fırlamış. El sıkışmışlar. Nazır şöyle demiş: "Sizi gördüğüme sevindim Mr. Marsh. Konuştuğumuz fermanın çıkartıldığını size söylemek istedim. Bu öğleden sonra makamınıza gönderilecek."

Böyle de oldu; biz de artık o makamdan gelen bir engellemeyle karşılaşmadık. Bu arada buhar makinesi İstanbul'a ulaştı. Buhar kazanı hariçti. Kazan bir sonraki gemiyle gelecekti.

Gümrük Dairesinde Yaşadıklarım

Gümrük dairesinde sıkıntı yaşayacağımızı tahmin ediyordum. Mukavele gereği devlet malın kıymeti üzerinden yalnızca % 5 talep edebilirdi. Fakat onlar çok yüksek perdeden çaldılar. Değerlerinin altı veya sekiz kat üzerinde edindiğim eşyalara sahip olmuştum; çok fazla zaman kaybettikten ve sinirlendikten sonra % 5'lik tarife üzerinden % 10 veya 15 yahut 20 oranda bedel ödedim. Lakin bu, masrafın sadece ufak bir kısmıydı. Hiçbir iskele yoktu ve gemiden kıyıya eşya taşımada kullanılan tekneler hükûmetin tekelindeydi. Kâfir tüccar, eşyaları teslim alabildiğinde tekneler için de yüklü bir ücret vardı. Bir başka ücret, eşyaları rıhtıma indirmek içindi. Bir başkası, gümrük dairesine hamaliye ücreti; bir diğeri eşyaları açmak içindi; bir başkası tekrar gümrük dairesinden dışarı taşımak içindi. Bütün bu uygulamalar, her liman şehrine yani *paşalık*'a girişte değişik şekillerde gerçekleştirilir ve ondan sonra mallar oraya taşınırdı. % 5'lik tarife döneminde bir tüccar çoğu defa mallarının mali-

yetinin % 50'sini devlete ödemiş olurdu. Türk endüstrileri ise gelişip zenginleşmekteydi; çünkü onlar gerçek anlamda ve güçlü bir şekilde himaye ediliyorlardı. Nihayet devletin bu politikası, büyük ölçüde İngiltere tarafından tamamen alaşağı edilince Türkiye'nin endüstrileri can verdi ve ülke hızla fakirleşmeye başladı.³

Gümrük dairesinde buhar makinesi hakkında açıklama yapmayı reddettim. Makbuzu ve faturayı gösterdikten sonra tahsildar iki ya da üç defa benim beyanımı tekrarladı. Ona asla başka bir fatura göstermeyeceğimi söyledim. Müfettiş tahsildara makineyi "kocaman bir bahçe pompası" diye rapor etti ve 80 lira (yaklaşık 350 dolar) indirim yaptı. Buhar kazanı gelince onu neredeyse değerine denk getirdiler. Fakat nasıl oluyor da onlar bu kadar düşük fiyat tahmin ediyorlardı, merak etmiştim. Toplamda hepsi % 20 ucuza gelmiş oldu. Ona karşı bunu bir kenara sakladım.

Ardından bir kutu Colt marka tabanca geldi. Gümrüktekiler, öyle zannediyorum bir tür fantezi tabanca olarak rapor etmişlerdi ve her birine 3.50 dolar değer biçmişlerdi. Ödemeyi yaptıktan ve kutunun üzerine de gümrük nişanını bastırdıktan sonra müfettişe gittim. Faturada her tabanca için 15 dolar yaz-

³ Yazar burada "% 5'lik tarife dönemi" diyerek Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan önceki döneme göndermede bulunmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti 1802 yılında yabancı tüccarlara, yerli tüccarlara uyguladığı "iç gümrük vergilerini onlara da uygulayacağını" ilan etmişti. Buna göre iç ticaret yapmak isteyen yabancı devletlere mensup tüccarlar da yerli tüccar gibi % 5 iç gümrük vergisi ödeyecekti. Bu oran, özellikle Sultan II. Mahmut zamanında ordunun artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla artırılmıştı. Araştırmacılara göre Osmanlı Devleti içindeki yönetim birimleri arasında ticareti yapılan mallara uygulanan bu vergi sistemi malların fiyatının çok yüksek olmasına, bu ise yerli sanayinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Mehmed Ali Paşa isyanını bastırmak üzere İngiltere'den yardım istemesi karşılığında İngilizler Osmanlı Devleti'nden büyük ticari imtiyazlar istedi. 16 Ağustos 1838'de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması'yla eski ticaret ve vergi uygulamaları yabancılar (özellikle İngilizler) lehine kaldırıldı. 1841'e kadar buna benzer antlaşmalar Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Danimarka ve Portekiz'le de imzalandı. Ç.N.

dığını ona okudum ve şöyle dedim:

“Siz, tabancaların her birinin gerçek değerinin üzerinden beşte bir ücret ödetmişsiniz. Eğer faturamı almış olsaydınız bunu öğrenirdiniz.”

Adamın canı sıkıldı ama sonunda şöyle konuştu:

“Bakınız Mr. Hamlin, siz dürüst bir adamsınız, ötekiler gibi değilsiniz. Daha sonra faturalarınızı getirirsiniz.”

Bu hadise, bundan sonraki pek çok sıkıntıdan bizi kurtardı. Makine, Bebek’e getirildi ve hamallar onu imalathanenin yanına kadar herhangi bir yaygara çıkarmadan taşıdılar. Fakat buhar kazanı gelince, onu gemiden indirmek ve taşımak için 10 lira (44 dolar) talep ettiler. İki lira teklif ettim. Kazana dokunmadılar bile; benim kendilerinin pençesinde olduğumu düşünüyorlardı.

Yakınlardaki limana bir İngiliz gemisi demirlemişti. Karadeniz’e açılmak için güney rüzgârının çıkmasını bekliyordu. Gemiye gittim ve Kaptan White’a içinde bulunduğum zor durumu anlattım. Dört denizcisini gönderdi, halatları ve makaraları karaya çıkardılar. O adamların iskele üzerinde buhar kazanını sanki bir kuştüyü çuvalıymış gibi yuvarlamaları usulü, hamalların çığlık çığlığa “Maşaallah!” diye bağırımlarına sebep oldu. Kaptan White ne kendisi ne de denizciler için hiçbir ücret almadı. Türkleri şaşkın şaşkın kendilerine baktırmak onlar için bir eğlence olmuştu. Onlara bazı kitaplar verdim. Demirlemiş hâlde beklerken canlarından bezdikleri günlerde bu kitapların onlara yardımcı olacağını biliyordum. Limanda iki hafta kaldılar. Hamallar hâlâ 10 lirada diretiyorlardı. Onlara bir başka iş teklif ettim ve evet ya da hayır demeleri için on dakika verdim. Bundan sonra onlarla hiçbir iş yapmayacaktım.

Beni küçümsemek için güldüler; ben de bozuldum ve yarılarından ayrıldım. Aralarında istişare ettikten sonra o eşyayı taşımaya on beş lira istediler. Verdikleri fiyat % 50 risk taşıyordu. Benim kırk öğrenciye gidip, bana yardım edip etmeyeceklerini sordum. Gönülden kabul ettiler. Kazanı çok sağlam bir kızağa

bağladım. Kızağı uygun malzemeleri koyarak yapmıştım. Kap-
tan White'tan halka hâlinde uzun bir halat ve birkaç palanga
aldım. Kızağın yağlı ayakları kaysın diye sokağa kısa boy keres-
teler yerleştirdim. Kazanı yukarıdaki yerine kaldırmak oğlanlara
çok eğlenceli gelmişti. Bir yarım gün ile bir akşam vakti kendi-
lerine kaldı; bir de enfes pilav ve akşam yemeği. İş kaybettir-
ler diye hamalların hepsini diğer insanlar ayıpladılar. Bir daha
benim sözüme itiraz etmeyeceklerini açıkça söylüyorlardı. On-
ların boynu büküklüklerine her daim acıdım. Her şeyi hesaba
katarak düşünürsek güçlü kuvvetli, kasları iyi gelişmiş ve temiz
kalpli adamlardı.

Değirmeni ve Fırını Kurma Çalışmalarım

Makineyi ve değirmeni kurarken engelleri aşmada pek çok
zorluk yaşadım. Çizim taslağı verilmemişti ve bu da kafa karışık-
lığına sebep oluyordu. Çark, pürüzlü bir dökümden yapılmış ba-
sit bir şeydi; motor dönmüyordu. Şaftın üzerine onu tam olarak
yerleştirmek son derece zor bir işti. Beni bir korku sardı. Buhar
borusunun 8 veya 9 inç kısa olduğunu anladığımda gece sabaha
kadar uyku tutmadı. Sonunda o parçayı kendim dökmeye karar
verdim. Ufak bir fırınım vardı; madenleri denemek maksadıyla
yapmıştım. İki de kazanım vardı; büyüğü benim işimi görecekti.
İki çocuğu, nemli ve elde bastırıldığında yapışkan olan kum bu-
lunup bulunmadığına bakmaları için Tarabya'ya doğru uzanan
kumsala gönderdim. Güzel bir ayak torna tezgâhım vardı. Port-
land'dayken yaptığım küçük makineyi hatırlatıyordu. Buhar
borusu modelini kestim. Kum güzeldi; onu incecik eledim. Bir
kutuyu testere ile iki kısma ayırdım ve kumu doldurmaya uygun
hâle getirdim. Velhasıl daha önceden dökümhanelerde yapılış-
ını gördüğüm üzere kumda kalıbını çıkardım. Sıra demir mesele-
sine gelmişti. Şayet cansız şeyler kendi tarihlerini verebilselerdi
harikulade hikâyeler anlatırlardı. Şöyle ki, bende demirden bir

yarım küre vardı; öylece bir kenarda dururdu. Çelebi Yorgaki bana onun, zenginlik ve ihtişam günlerinde adaya gidip gelirken kullandığı sandalının dengesini tutan demir olduğunu söylemişti. Eritmek için acaba onu parça parça kesebilir miydim? Ağır bir balyozum ve yığınla gönüllü çalışanım vardı. Her biri kuvvetine göre balyozu yirmi defa, otuz defa, kırk defa kaldırıp indirdi. Bu, mükemmel bir demirdi ama en sonunda parçalandı ve döküm kabına kondu. Adalara kadar Marmara'nın mavi suları üzerindeki keyifli mesleği yoktu artık.

Döküm kabının da bir hikâyesi vardı. Onu tam on yıl evvel tesadüfen satın almıştım ve asla bu iş için kullanmamıştım. Başıma dert diye düşünüyordum; fakat şimdi kullanıma girmişti.

Üç hata yapmıştım: (1) Kumdan kalıbı yeterince kurutmamıştım; (2) Gaz ve buharın dışarı çıkması için gereken büyüklükte çıkış yolu yapmamıştım; (3) Erimiş demiri haddinden fazla ısıtmıştım. Çocuklara, saat tam 12.45'te döküm yapacağımı söyledim. Gelin görün ki demir tam anlamıyla erimemişti, bu yüzden fırını kok kömürüyle tıka basa doldurdum. Çocuklara da "ögle yemeğinden hemen sonra onu göreceksiniz" dedim. Onu fırından kaldırıp üst kısmını temizleyince ateş aldı; havadaki oksijenden öyle bir parladı ki, müthiş derecede ısındığını anladım. Lakin cesaretle boşalttım; bir savaş topu gibi ateş aldı. Kırk genç dehşet naraları atarak bir geçide doğru koşuştular. Bazıları yere düştü, diğerleri onların üzerine kapaklandı ya da üzerlerinden atlayıp geçti. Kutu her taraftan öyle güçlü sıkışmıştı ki, yukarı doğru patlamak zorunda kaldı. Ansızın meydana çıkan buhar karşı konulmaz bir hâl almıştı. Erimiş demir başımın yanından tavana doğru yükseldi. Tavan zaten çok alçaktı, elimle uzanabiliyordum. Demir eriyiğinin çoğu geri döküldü; adım atmak kabil değildi. Lakin tavan alevler içindeydi. Bir su kovasının içindeki kalaylı tasla bina kurtarıldı. Tas tas suları doğrudan yanmakta olan ahşaba doğru atarak yangını söndürdüm. Öğrencilerin bu meydan kavgasında ciddi yaralar almadıklarını görünce çok mutlu oldum.

Yeni bir model için kâfi miktarda kumum vardı. Bu sefer onu adamakıllı kuruttum; gaz ve buharın çıkması için açık yollar yaptım. Mükemmel bir döküm oldu.

Nihayet kazanın buharını dışarı vermek için her şey hazırды. Piston valfini çalıştırmak için dış merkezli pozisyondaydım emin değildim. Bu deney sırasında hiç kimsenin olmamasını dilerdim; ama yaşanacak felaketi etraftakilere anlatacak epeyce kişi hazırды. En sonunda buharı dışarı verdim. Ayarlamalar doğruydu ve çark hiçbir emek sarf etmeden en tehlikelisinden bir hızla uçuyordu. Pek de yakın olmayan tehlikenin farkına vardığımda, neticeleri düşünmekten birkaç dakikalığına mutlu olmuş bir hâldeydim. Buharı kestim; yavaşladı; zafer benimdi.

Ancak bu düşük buharla bile benim contaların, yerlerine mükemmelen tutunmuş olmadıklarını fark ettim. Seksen ya da doksan vuruşluk bir baskıya nasıl katlanacaklardı? Kısa sürede bulduk. Pek çok notayla ısıklık çalacak ve şarkı söyleyeceklerdi. Hakikat, böylesine kaba bir malzemenin asla gönderilmemesi gerektiğidir. Yüzeyler makineyi döndürmüyordu. Bu zorluktan çıkış yolunu bulduk. Değirmen pek de güzel çalışmıyordu. Yani bu bizim tahminimizdi. Hiçbirimiz bir zanaat olarak gerçek değirmencilik hakkında bir şey bilmiyorduk. Ocak bitirilmişti ve yakılmıştı. Ekmek yapımı için her şey hazırды. Ekmek yapımını anlatacak hiçbir kadını istememiştim.

Sizin kitabı bilginiz, deneyimli kadın ve erkeklere karşı kesinlikle övünemez. Fazla gurur insanın gözünü kör eder. Benim yaptığım ekmek fırından gözleme gibi dümdüz çıktı. Fani insanoglunun yemesi için fazla mayhoştı. Sonraki daha iyiydi; üçüncüsü ise yenilebilir durumdaydı. Fakat bir şey açıktı: Kürekçi adı verilen bir adamımın olması kaçınılmazdı. Yegane işi ocağın ısıyla alakadar olmak, fırını doldurup boşaltmaktı. İlave bir masrafa girmeye gönülsüzdüm. Ancak adamlarımdan biri, Kıbrıslı bir Rum kürekçi tutmamı şiddetle tavsiye etti. Hatta Türk ve Ermeni fırıncılar bile onları tutarlar. Bu onların işidir ve hiç kimse onların yerini tutmaz. “Pekâlâ” dedim, “fırıncılar pazarına

git de bana birini getir". Dediğimi yaptı ve bundan sonra hiçbir sıkıntı yaşamadık.

Getirilen kürekçi güçlü kuvvetli, uyuşuk bir adam gibi görünüyordu. Fakat fırını doldurup boşaltırken sanki vahiy almış birine benziyordu. Adamlarım onu hayranlıkla seyrediyorlardı. O bu işe, tamamıyla pratik yaparak ve soydan gelen özellikleri sayesinde sahip olmuştu. Büyük ihtimalle dedeleri yüzyıllardır veya bin yıllardır aynı işi yapmışlar, başka iş görmemişlerdi. Bir zanaatı kalıtım yoluyla alan kişiler harikulade kimselerdir. Ancak icat ve bilim karşısında gözden kayboluyorlar.

Temel soru şimdi gündeme gelmişti: Bizim ekmekler satılabilecek miydi? Fırıncı hanedanlığının hepsi ekmeğimiz hakkında yalan söylüyorlardı. Benim bir büyü üstadı olduğuma, şeytanla işbirliği yaptığıma dair pek çok komik hikâyeler anlatıyorlardı. Ekmekten yiyenler de büyüleneceklerdi. İşçilerim de bunlarla adamakıllı ilgileniyorlardı. Onlara şöyle dedim: "Biz sadece güzel ekmek üretmek mecburiyetindeyiz. Kanunun belirlediği ancak bu yalancı fırıncıların azalttığı gramajın olabildiğince üzerine çıkacağız. İnsanların bunu satın alıp almayacağını işte o zaman göreceğiz."

400 dirhem somunumuzun 424, 200 dirhem 212, 100 dirhem 106 dirhem olması kabul edildi.

İlk Ürettiğimiz Ekmekler

100 okkalık ve 275 paund tutarındaki ilk ekmeklerimiz atlara yüklenerek sabah erkenden çarşıya gönderildi. Hâlâ sıcacıktılar. İnsanlar merakla bunları aldılar ve kim bir somun aldıysa ağırlığını tartmak için doğruca bakkala* koştı. Sonra ağırlığını

* Her bakkalda bir terazi bulunurdu. Bunların dirhemleri hükûmet tarafından mühürlü olurdu. Herkes dilediğini getirip bakkalın açık tezgâhında tartabilirdi.

görünce çığılığı bastı. Bazıları, “Oo, evet; bugün, yarın, ertesi hafta görüşeceğiz” dedi. İnsanlar ekmeği sevdi; ağırlığı da hoşlarına gitti. Boykotu saman tozu gibi silip süpürdüler. Hükûmet müfettişleri ekmeğin ağırlığını ölçmek için birkaç defa geldiler. Canlarının isteğine göre tarttılar ama normal kilosunun üzerine çıkmayan bir tek somunu bile katiyen bulamadılar. Son gelişlerinde bazı bayat ekmeklerin ağır olduğundan ısrar ediyorlardı ki bunu yapmaya hakları yoktu. Şayet taze ekmeğe diye, hatta kilosundan fazla diye rapor ederlerse bunun doğuracağı sonuçlarla onları tehdit ettim. Bir daha gelmediler.

Beni huzursuz eden bir tecrübe yaşadım. Konu değirmenle ve fırınla bağlantılı değildi. Dr. Van Lennep, Kerios Rafaél adlı mükemmel bir Protestan Rum kundura imalatçısına, Amerikan kundura makinesini çalıştırmaya yetecek kadar buhar gücü vermem için âdeta yalvarmıştı. Makineyi o kişiye Msy. Van Lennep bulmuş. Makine bize varışında onu çalıştıracak bir enerjiye ihtiyaç olduğu ortaya çıktı; bu hiç dikkate alınmamıştı! Öylesine can sıkıcı bir çıkmazdaydık ki, buğdayın öğütülmesinden artakalan bütün enerjiyi Kerios’un almasına razı geldim. Gerçi muvaffak olacağından emin değildim. Makine getirildi, kuruldu ve bir alkış tufanıyla çalıştırıldı. Bir veya iki dakika içerisinde bir kundura kalıbını üretip çıkarıyordu. Muazzam bir başarı vadedmekteydi. Makinenin parasını ödesin diye Mr. Rafaél’e borç verdim.

Ancak çok geçmeden bu makine, koskoca başkentteki bütün kundura kalıpçıların dehşete düşürdü. Kerios’a karşı birleştiler ve en dikkat çekici tavrı koyarak boykot ettiler. Bir süre sonra hiçbir Rum ve Ermeni ayakkabıcı, kalıplardan bir tane bile satın almayınca girişimimiz mutlak surette iflas etti. Bütün hadise boyunca 450 dolar kaybetmiştim. Değirmen bu borcu kısa zamanda ögüttü. Zararına olsa bile bir Rum’a yardım etmeye hazır olduğumu kanıtlamış olmak işin en güzel tarafıydı.

İş hızla büyüdü. Yaklaşık iki ay zarfında istediğimiz ve küçük değirmenimizin ve fırınımızın uğraşabileceği kadar sürekli

müşterilerin hepsine sahip olmuştuk. Ekmeğimize olduğu kadar unumuza ve nişastamıza da sürekli bir talep vardı.

Değirmenle yaşadığım en zorlu tecrübemle ilgili hiçbir şey söylemedim. Taşları yumuşayıp bileyleme ihtiyacı duyuncaya kadar güzelce çalıştı. Değirmenle birlikte Amerika'dan bir düzine çelik kazma gelmişti. Su verip sertleştirsın diye onları demirci ve makine ustası olan işinin ehli bir İngiliz'e götürdüm. Kazmaları o kadar sert yapmış ki cam gibi kırıldılar. Bir sonraki sefer o denli yumuşak hâle getirmişti ki iş yapamadılar. St. Benoit Fransız Koleji'ndeki bir Fransız Cizvit değirmenciye alıp götürdüm. O da onları daha beter hâle getirmek için İngiliz'den daha fazla para istedi. Önümüzde parlak bir başarı görmeye başlar başlamaz yolumuza hiç hesapta olmayan büyük bir kaya çıkmıştı. Kendi kendime kazmalara su vermeyi öğrenmem lazımdı, yoksa teşebbüsümüz başarısız olacaktı!

Demirci ocağımla, güzel mangal kömürümle, bir kutu zeytinyağıyla ve yazar Ure'un *Sanatlar Sözlüğü* ile kendimi bir yere kapattım.

Kürekleri yirmi dört noktada farklı derecelerde sertleştirdim. Ardından onları değirmen taşının üzerinde denedim. Bazıları sert, bazıları yumuşaktı; bazıları ise tam kıvamındaydı. Püf noktasını yakalamışım. Kısa süre sonra o kazmaları sertleştirmek eğlence hâline gelmişti. Maddenin bu esrarengiz kanunlarında ve onun insanoğluyla ilişkilerinde ilahi bir şey vardır. Tabiatı tesis eden, aklı da tesis etmiştir. Bizler, tabiatın sözde kanunlarına karşı her zafer kazanışımızda Tanrı'ya ibadet etmeliyiz.

Daha başka ciddi sıkıntılar yaşamadık. Deneyimimiz beklentilerimizin de ötesinde başarıyla neticelendi. Adamlar çalışkan ve zekiydiler. Onlara iyi para ödendi; fakat bu kampta tembel adama, İsrail'deki bir cüzzamlı adamdan⁴ daha fazla

⁴ Yazar Hamlin burada İncil, *Luka*, 5/27-30'a atıfta bulunmaktadır: "Ve Peygamber Elişa'nın zamanında İsrail'de birçok cüzzamlı vardı; yalnız Suriyeli

göz yumulmayacağını anlamışlardı. Geçimini sağlamak için çalışmak isteyenlere un öğütmede, ekmek pişirmede ve dağıtımda iş verebileceğime dair İstasyon yetkililerine haber yolladım. Geri kalanlara gelince, bırakın onlar da açlıktan ölsünler dedim. Bu sert bir müjdeydi, lakin erdemli bir müjdeydi. Uyuşuk olanı diğerlerinden ayıkladı.

Bir yılın sonunda hesap gördük ve stoklarımızı hesapladık. Mr. Ede'ye bize tedarik ettiği sermayenin yarısını ve % 8 de fazını ödedim. İlk senemiz olduğu ve onun da çoğu kısmının deneylerde harcandığı dikkate alındığında bu çok sevindirici bir sonuçtu. Adamlarım zekâlarını, ferasetlerini, ustalıklarını ve yaratıcılıklarını, benim ummaya cesaret ettiğimden daha fazla geliştirdiler. Onların kendi başarılarının, işin başarısına da bulaştırıldığı yalın bir gerçektir. Sermayenin tamamı geri ödenince işletmenin hepsi onlara devrolunacaktı. Şarklılara uyusuk bir halk gözüyle bakılır. Onlara emniyet telkin edenler ve zulmetmeyeceklerini hissettirenler emeklerinin karşılığını alacaklardır. Onlar da herhangi bir Avrupa halkı kadar çalışkan ve girişimci olacaklardır.

Bira Mayasından Ekmek Yapımı ve İznikli Der Harutyun

Şimdi kızım Henrietta'in, bira mayasıyla ekmek yapmayı ve piyasaya sürmeyi deneyelim diye insanı kışkırtan ısrarı ile yönlendiriliyordum. Kimi zaman bunu kendisi yapardı ve kalitesi mükemmel olurdu. Böyle bir ekmek daha evvel İstanbul'da hiç üretilmemişti. Orada bütün ekmekler mayalı yapıldı. Ağızda asit tadında bir acılık bırakan bu ekmeklerden Şarklılar hoşlanırlar, Amerikalılar ve İngilizler hoşlanmazlar.

Naama'dan başka bunlardan hiçbiri pak olmadı. Havrada bu şeyleri işitince hepsi öfke ile dolup ayaklandılar. Onu şehirden dışarı çıkardılar ve baş aşağı atmak için şehirlerinin üzerine kurulmuş olduğu tepenin kenarına götürdüler. Fakat İsa aralarından geçip gitti." Ç.N.

Maya için bira çiçeklerini yurt dışından getirtme dışında nereden bulabileceğim hususunda bazı şüphelerim vardı. Yurt dışından getirtme bunun dışındaydı. Bu çiçeklerin yabanilerinin İznik'le Adapazarı arasında bolca yetiştiğini fark etmiştim.

Sevgili eski dostum İznikli Der Harutyun'la görüştüğümüzde, bana derhal istediğim kadar bira çiçeği toplamada birkaç oğlanı istihdam etmeyi teklif etti. Çok geçmeden içi güzel bira çiçekleriyle dolu, cüzi bir paraya aldığı bir çanta gönderdi. Fakat ona göre ben bu denemeyi asla yapamayabilirdim.

Der Harutyun'un hikâyesi çok dikkat çekicidir. Burada ek-mek konusuna ara verip onun hakkında bildiğim birkaç şeyi kısaca anlatacağım. Onun ve arkadaşı olan papaz Der Vertanes'in ilginç bir şekilde Protestanlığa geçişi, Dr. Goodell'ın *Forty Years in The Turkish Empire* adlı kitabında (s. 220-228) anlatılmaktadır.

Dr. Harutyun, protestan olmadan önce kendisinden ve Ermeni kilisesinden memnuniyetsizlik duymaya yetecek kadar manevi muhakemeye ve hissiyata sahip aklı başında papazlardan biriydi. Fakat Rumlar da daha iyi değillerdi, Katolikler de daha iyi değillerdi; onlardan kendisine yardım edecek bir öğretmen yoktu. Dr. Goodell'ın kendisine bıraktığı *Mandıracının Kızı* adlı risale, ruhuna nur ve sevinç getirdi. Bu tecrübesinde ona meslektaş dostu Der Vertanes baştan sona ve coşkuyla katıldı. O zamandan beri kendi usullerince İncil hakikatinin sadık vaizleri oldular. Şiddetli zulümlere defalarca ve sakince katlandılar; dövüldüler; taşlandılar; hapse atıldılar; anatemaya tabi tutuldular. İsa'nın uğruna bütün bunlara sükûnetle ve kahramanca direndiler.

Der Harutyun doğuştan iyi huylu bir kimseydi. Onunla 1839'dan 1873'e kadar münasebetim oldu. Kişiliğindeki yumuşaklık bir atalet değildi. İnsanlar ve eşyalara dair net ve olumlu görüşlere sahipti ve sık sık bunları çok açık bir şekilde ifade ederdi. Sessiz bir düşünürdü. Teoloji konusunda kadim Ermenice yazılmış ne varsa okumuş, düşünce farklılıklarını dikkatlice not etmişti. Bu farklılıklar bir kimseyi İsa'nın öğretilerine ve Ha-

varilerine meylettirirken, bir başkasını ise onlara karşı çıkarmaktaydı. Çok güzel yazı yazardı. Eski yazarlardan iktibas edilmiş el yazması metinlerden oluşan kitapları vardı. Bu yazılar titizlikle ve güzellekle icra edilmişlerdi; bu da beni mest ederdi. Tevazu, yumuşak başlılık ve cömertlik gibi hasletler Harutyun'un hayatını onurla taçlandırırdılar. Ona zulmedenler, onun böylesine tehlikeli bir sapkınlık tarafından ayartılamayacak kadar iyi birisi olduğunu sıklıkla kabul ederlerdi.

Eğitilmiş bir adamdı; gördüğünü çabuk kapardı. İçinde yaşadığı bölgenin bitki ve ağaçlarının hepsini bilirdi. İznik Körfezi'ndeki balıkların tamamını tanırdı ve onları yakalamada ustaydı. İnsanlarda hiçbir makine veya alet yahut endüstri yoktu ki o bunları tanımamış olsun. Şayet eski devirlerin her şeyi bulunduran dükkânlarında satış için sergilenen tuhaf ama güzelce imal edilmiş herhangi bir şey görse onu düşük fiyata satın alacağından emindi. İznik'teki evinde bir odası vardı; hakikaten bir hediyeleş eşya dükkânıydı. Bizim yalıtım taburesi⁵ kırılınca daha evvelce topladıklarından bir başkasını imal etti. Dükkân sahibi ona sadece şunu söyleyebilmişti: "Gavurun aptalı bir tabureyi camdan bacaklarla yapar."

Onun bu kapsamlı bilgisini sık sık ben kullanırdım. Bizim evi ziyaret etmeyi ve bir gece kalmayı severdi. Çocuklarım ona müthiş ilgi gösterirlerdi. Çoğu kez hediye olarak meyve ve İznik'in meşhur kaymağını getirirdi. Çocuklarla alakalı şöyle derdi: "Çocukların anne babaları, onların içlerinde doğarlar. Onların bizlerden farklı oluşlarının nedeni budur."

Dört ya da beş yaşlarındayken Henrietta'e kafesin içerisinde yavru bir keklik getirmişti. Epeyce evcilleşmişti keklik; çocuklarla oynuyor ya da onları odanın etrafında kovalıyordu. Bu

⁵ Yalıtım Taburesi: Orta gerilim şalt tesislerinde gerilim altında yapılacak operasyonlarda, toprak ile çalışan kişi arasında yalıtkanlık sağlayan güvenlik malzemesidir. Sökülüp takılabilir veya sabit dört ayağı bulunur. Taburenin, platformu ve ayakları tamamen yalıtkan malzemeden imal edilir ve işletme geriliminin iki katı yalıtkanlığa sahiptir. Montajında kesinlikle çivi ve vida gibi iletken malzeme kullanılmaz. Ç.N.

ise onlara çok eğlenceli geliyordu. Henrietta güldürü olsun diye keklği porselen bir tabağın üzerine koyuyor ve resimlerini çiziyordu. Bunlar hâlâ Henrietta'tedir.

Aylar sonra bizi yeniden ziyaret ettiğinde keklğin çocuklarla oynadığını gördü; ya da onlar onunla oynuyorlardı. Fevkalade şaşırdığını, az eğlenmediğini ifade etti. Fakat zavallı keklik sonunda çıldırdı. Bizlerden birine öylesine öfkeyle saldırıyordu ki onu kafesinde tutmak zorunda kalıyorduk. Nihayet uzaklarda bir yere çılgın bir kuş olarak hibe edildi. Der Harutyun bundan sonra çocuklara bir çift [yazar burada getirilen bir çift şeyin ne olduğunu belirtmemiştir ya da kitabın baskısında o kelime düşmüş olmalı] getirdi. Onların öyle dişe dokunur bir hikâyeleri yoktur ve zaten çalındılar.

Der Harutyun'un şahit olarak mahkemeye çıktığından da bahsetmem lazım. Bu mahkemenin içeriği ilgimi çekti. Ben de izleyici olarak gittim. Harutyun o sırada seksen bir yaşındaydı ve İstanbul'a çok nadir geliyordu. Şahit olarak mahkemeye gelmeye mecbur edilmişti. En sonunda papaz Harutyun şahit kürsüsüne çağrılınca ortaya çıktı: Gür saçları bembeyazdı ve hoş bir şekilde kıvrım kıvrım omuzlarına dökülüyordu. Sakalı da âdeta çizgi çizgi sürülmüş kar gibiydi. Sakin ve serinkanlı görünüyordu. Türk hakim bir dakika kadar onu süzdü ve şöyle dedi:

"Babacığım, kaç yaşındasın?"

"Kulunuz sekseni geçti."

"Yaşlı adamcağıza bir sandalye getirin, dedi, otoriter bir ses tonuyla mahkemedeki memurlardan birine."

"Oh, hayır muhterem hakim. Kulunuz güzelce ayakta durabilir."

"Sizin yaşınızda ve hürmete layık bir şahit benim huzurumda şahitlik ederken ayakta duramaz."

Ve orada hazır bulunanların açıkça belirttiği memnuniyetle bu yaşlı beyefendi oturmak zorunda kaldı. O da hakimi ağırbaşlılıkla ve nezaketle eğilerek selamladı ve oturdu. Bu, bütü-

nüyle Şarka mahsus bir manzaraydı. Yaşa, derin bir hürmet gösteriliyordu. Bizim mahkemelerimizde böylesine bir güzellik asla vuku bulmaz. Şahitliğini o kadar net ve tevazu ile yaptı; cevapları o denli dakik ve dolaysızdı ki dava karara bağlandı. Zannedersem bu onun İstanbul'u en son ziyareti oldu. Güzel bir yaşta, fazlasıyla sevilerek ve saygı görerek huzur içinde bu dünyadan ayrıldı.

İncil'in kendi halkı arasında yükselişine olan ilgisi başından beri hiç dinmedi. O ve Der Vertannes, resimlere ve kutsal emanetlere ibadet edilmeyen, İncil'e ters düşen diğer bütün şeylerden arınmış sade bir kilisenin teşekkülünü arzu ediyorlardı. Bunu takip etmesi muhtemel her zulme hazırlardı. Nihayetinde her ikisi de herkesin önünde anatemaya tabi tutulunca papaz elbiseleri vahşice parça parça edildi. Yuhalanarak sokaklarda süründürüldüler; çamurlara bulandırıldılar. Onlar ise yapılanları sevinçle karşılıyorlardı; çamurda değil de taşlar üzerinde sürünmedikleri için Tanrı'ya şükrediyorlardı. Daha ileri boyuttaki şiddetten onları koruyup barındıran Türk hapishanesi, onlara bir saray ve mutlak anlamda Cennet bahçesiydi. Der Vertannes takriben doksan yaşına kadar yaşadı ve ömrünün sonuna kadar kararlılığını sürdürdü. Bu iki papazın isimleri ve hatıraları, ileride Türkiye'deki Protestan Reformasyonu tarihi diye bilinecek olan tarih kadar uzun yaşayacaktır. Onlar şimdi hiç şüphesiz sayısız meleklerden bir toplulukla ve ilk doğan kilise ve genel kuruluyla –ki adları Cennette yazılıdır– beraberdirler.

Şimdi izin veriniz, yolumuzu değiştirmiş olan bu hatıradan bizim ekmek yapımına geri dönelim.

Henrietta, on beş yaşındaki bir kızın yapmasına uygun herhangi bir şeyin üstesinden her zaman gelirdi. Bira çiçeklerini aldı ve talimatlara göre maya yaptı. Ardından mükemmel ve lezzetli ekmekler üretti. Bu süre zarfında ben de değişik türlerdeki unların karıştırılmasıyla ekmekte ne muazzam gelişmeler kaydedilebileceğini öğrenmiştim. [Rusya] Mennonites'teki değirmenlerden gelen Azak ununun % 10 miktarını bizimkiyle

karıştıınca bulunabilecek en parlak ve en leziz ekmekler yapı-lıyordu. Nadiren ele geçen bir fırsatta 140 çuval un satın almış-tım. Nihayet savaş bu pazarı kapatmamış olsaydı, bundan sonra da daha fazla miktarda satın alacaktık.

Dünyayı aylak aylak gezmekte olan tuhaf Yanki'lerden biri tam da o sıralarda çıkageldi ve iş istedi.

"Ne iş yapabilirsin?"

"Ne isterseniz yaparım beyim. Birkaç yıl fırıncılık yaptım. Ayrıca denizci, aşçı ve marangoz oldum."

Onu derhal yeni tür ekmeğin imalatında kullandım. Bu ek-meğin yapımı Henrietta'nın elinden onun eline geçmiş oldu.

Becerikli ve akıllı biriydi. Ekmekleri harikuladeydi. Rumeli-hisarı'nda oturan bir Türk efendinin uşağı her sabah düzenli olarak geliyor ve iki somun ekmek alıyordu. Yıllar sonra, ben Robert Kolej'i inşa ederken bu kişinin Ahmet Vefik Efendi ol-duğunu anladım. Bir gün Bebek'teki fırının ne olduğunu sorarak beni şaşırtmıştı. "Bugüne kadar yapılan en iyi ekmeğin" kaybe-dilişine çok üzüldü.

Yanki ekmek imalatçısı çok uzun kalmadı. Kırım Savaşı'nın rüzgârları onu alıp götürdü. Bir daha da haber alamadım.

Maya imal ederken anladık ki, bir Alman biracıdaki maya bizim mayanın ekşimesine başlangıç için, bir kenarda tuttuğu-muz eski mayadan daha iyi. Bu mayayı bir bira fabrikasından alışımız, işçilerin ekmeğimizi "bira ekmeği" diye tanımlamasına yol açtı. O isimle aldı başını gitti ve hâlâ da öyle devam etmek-tedir. Böylece bu yeni ekmek piyasaya sürülmüş oldu. Bunun imalatını Ermeni işçiler ellerinde tuttular; Amerikalılar ülkeden ayrıldıktan sonra bunu mükemmel bir başarıyla dosdoğru de-vam ettirdiler.

Bütün işi öyle bir sisteme indirgemiştim ki, artık onunla Cu-martesi öğleden sonraları hariç çok az alakadar oluyordum. O gün satılan okkalarca unun hesapları görülür ve okkalar kulla-nım için tartılırdı. Üretilen ekmeğin okkaları ve alınan paralar

paralel sütunlar hâlinde not edilirdi. Ayrıca un çuvalları ambara bırakılırdı. Haftalık işin sonucunu şüphe götürmez bir şekilde bir saatin içerisinde araştırarak tespit edebilmeliydik.

Ekmeğin içine katılan su oranı ile ilgili olarak unda şaşırtıcı bir farklılık olduğunu keşfettim. Bazı buğdayların ürettiği un yalnızca % 33 su çekmekteydi. Şöyle ki her 100 okka undan 133 okka ekmek üretiliyordu. Fakat bazı unlardan gözle görülür derecede, hatta % 45 kadar yüksek oranda fazla ekmek çıkarılıyordu. Eğer etrafınızda sahtekâr adamlar varsa ve siz de unu kontrol etmiyorsanız burada sahtekârlık günahına girilir.

Savaş Söylentileri ve Buğday Pazarındaki Çalkantılar

Tam da bu işin yükünü omuzlarımdan atarım diye ümit etmekteyken, iş yeni bir aşamaya girdi. 1853 ilkbaharında ve sonbaharında Rusya'nın komploları yüzünden ortaya çıkacak felaket söylentileri vardı. Liman ağzına kadar tahıl doluydu. Buğday yıllardır hiç bu kadar ucuz olmamıştı. Bir Rum kaptanla, 3.180 kile kapasiteli iki direkli yelkenli için kile başına 14 kuruşa pazarlık ettim. Onları sığdıracak yeri hazır edebilinceye kadar bir hafta beklemeyi kabul etti. Bu yerin hazır olduğunu söylemek üzere bir sabah gemilerin karaya çıktığı yere kadar gittim. Fakat işe bakın ki orada hiçbir Rum yelkenlisi yoktu! Kaptan, buğdayı bir Fransız simsara kile başına 42 kuruşa satmıştı! Yabancı simsarlar ve vurguncular, ellerini uzanabildikleri buğdayların tümüne kapatmışlardı. Rusya'yla savaşa giriliyordu.

Mr. Ede'ye gittim. Savaş çıkacağına gerçekten hiç inanmıyordu. "Onlar bunu ortalıktan kaldıracaklar. Ardından 42 kuruştan buğday alanlar onları 10 kuruştan satmak zorunda kalabilirler" dedi. Bunun üzerine elimizde iki ya da üç haftalık stoklar tutmayı kararlaştırdık. Buğdayla beraber ekmeğin de fiyatı yükseldi ve işimiz aşağı yukarı aynıydı.

İngiliz Ordusundan Bizim Ekmeklere Talep

Savaş kesinlik kazandı. Askerî birlikler İstanbul'a varmaya başladılar. İngiltere Üsküdar'da bir hastane kurdu. İngiliz komşularımdan biri olan Mr. John Seager, subaylar ve işçiler için büyük hastanenin ve asker çadırlarının yakınında, içerisinde her türlü yiyecek ve içeceğin yer aldığı bir dükkân açtı. Benim bira ekmeğinden her gün 100 somun istiyordu. Ekmekler ısrarla aranıyordu. Mr. Seager bana orada büyük bir ekmek dükkânı açmamı tavsiye etti. Muazzam miktarda ekmek satabilirdim. Ona, kendisinin benden her sabah 100 somun ekmek alabileceğini, ancak bunun ötesinde işi daha fazla büyütmek arzusunda olmadığını söyledim. Niyetlenmiş olduğum her şeyi ve daha fazlasını zaten başarmıştım. Lakin kısa zaman sonra bir emir eri geldi ve şunu söyledi:

"Dr. Mapleton İngiliz Asker Hastanesi'nde onu ziyaret etmenizi istiyor."

"Dr. Mapleton da kim?"

"Lord Reglan'ın başhekimidir beyim, şu an hastaneyi kuruyor."

"Birtakım yanlışların etkisi altındasınız. Benim ne Dr. Mapleton'la bir münasebetim var ne de onun benimle."

Fakat sonunda ertesi gün ona ziyarette bulunmaya razı geldim. Çünkü emir eri bunun ekmekle ilgili olduğunu düşündüğünü söylemişti.

Üsküdar'daki Selimiye Kışlası, İngiliz büyükelçisi Lord Stratford de Redcliff tarafından tutulmuştu. Buradaki binalar, Sultan II. Mahmud'un emrindeki genç Alman subayı meşhur Moltke'nin⁶ idaresi ve planı dahilinde kurulmuştu. İçi boş bir

⁶ Helmuth von MOLTKE (1800-1891): Danimarkalı bir babanın ve Prusyalı bir annenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Askerî eğitimini Danimarka'da aldı ve 1822'de Prusya'nın hizmetine girdi. Prusya ordusuna teknik anlamda çok önemli katkıları oldu. Prens Bismarck ile Alman birliğinin kurulması-

kare plan üzere bir tarafı beş yüz fit yükseklikte inşa edilmişlerdi. Bütün İngiliz ordusunun hastaneye gidip gitmeyeceğini dünya merak ediyordu.

Dr. Mapleton'ı görkemli bir şekilde döşenmiş ferah, muhteşem odasında buldum. Muhitinin ileri gelenlerinden biri olduğunun farkındaydı. Tavana doğru baktı ve herhangi bir selamlamada bulunmaksızın şöyle dedi:

“Siz fırıncı Hamlin misiniz?”

“Hayır efendim, ben Rev. Mr. Hamlin'im; Amerikalı misyoner...”

“Yani ben bu ülkede hemen hemen doğru düzgün hiçbir şey elde etmedim. Bir fırıncı getirtiyorum ve bir misyoner buluyorum. Tanrı'ya şükür bir misyoner isteyecek kadar kâfir değilim!”

Masanın üzerinde ekmek somunları duruyordu. Ona şunları söyledim:

“Zannederim ekmek sizin istediğiniz gibi ve siz de bunun bir kâfirden mi bir misyonerden mi geldiğine dikkat etmiyorsunuz.”

“Çok doğru.”

Sonra bir Amerikalı misyoner olan benim, ekmek yapımıyla neden ilişkim olamayacağını ona anlattım. Sadece bu değil, zulme uğramış kimseleri, kendilerinin ve ailelerinin hayatlarını sürdürebilir kılmak amacıyla başka değişik endüstri girişimlerinde de bulunmuştum. Bunda hiçbir surette kişisel bir çıkarım

na öncülük etti. Osmanlı askeriyesi ile ilgisi Koca Hüsrev Paşa döneminde başlar (1835). Kurmay binbaşı rütbesiyle İstanbul'da kaldığı yirmi sekiz ay boyunca Prusya eyalet askerleri teşkilatının uygulanması, Anadolu'nun stratejik önem taşıyan yerlerinin ayrıntılı plan ve haritaların hazırlanması, Hafız Paşa'nın Mısır ordularını püskürtme görevi sırasında yönlendirmelerde bulunması, hizmetlerinden bazı başlıklardır. Sultan II. Mahmud tarafından pırlantalı iftihar nişanı ile ödüllendirildi. Doksanıncı yaş gününe Sultan II. Abdülhamid bir telgrafla katılmıştır. Moltke, Türkiye'deki hatıralarını yayınlamış, bu kitap 1969'da *Türkiye Mektupları* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Kemal Beydilli, “Moltke, Helmuth von”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 267-268. Ç.N.

olmamıştı. Sabırsızlandı ve sözümü kesti:

“Oh, hiç şüphesiz bu çok hoş bir hikâye. Bunun için altı penililik para umurumda değil. Sizin bize ekmek tedarik edip edemeyeceğinizi bilmek istiyorum.”

“Parasını öderseniz tedarik edebilirim, dedim; sanki ona güvenmiyormuş gibiydim. Çünkü onun azametini sarsmaya kararlıyım.”

“Neden, elbette parasını ödeyeceğiz! Lakin ben sizin koşullarınızı açıklamanızı istiyorum.”

“Biz bunu halka bir okkasını dört kuruştan satıyoruz. Siz de aynı fiyatı vermek mecburiyetindesiniz.”

“Fakat ben ne okkanın ne olduğunu bilirim ne de onun kaç kuruş olduğunu. Rica etsem okkayı İngiliz ağırlık ve para ölçüsüne göre açıklar mısınız?”

“Kâğıt kalem verirsiniz bunların hepsini sizin için yazarım.”

Böylece oturdum; son derece kasıtlı olarak ve yavaş yavaş ama hiçbir mahcubiyet emaresi göstermeksizin her şeyi yazdım:

1 Türk okkası=2.75 İngiliz pound.

1 İngiliz altın lirası=110 Türk altın kuruşu

Netice itibarıyla 4 kuruş=8.72, 1 okkanın fiyatı

1 pound İngiliz ekmeği karşılığı=3.17, 3 sentten daha fazla demektir.

Kağıdı gösterdim. Dikkatle inceledikten sonra inanmamış bir insanın ses tonuyla:

“Bu ekmeği bu fiyata yaparız mı demek istiyorsunuz beyefendi? Bu bizim, zavallı sakatlarımızın yiyemeyeceği ekmeğe ödediğimiz fiyatın tam yarısı. Altı buçuk peni pound ödeyeceğiz” dedi.

Böyle olunca benden hiç vakit kaybetmeden tekrar gözden geçirmemi ve ikmal subayı General Smith’le sözleşme yapmamı istedi. Lord Reglan ekmeği daha evvelden incelemiş ve mü-

kemmel olduğunu ilan etmişti. O sırada gidemezdim ama şayet mümkün olursa ertesi gün gidecektim; böylece mükemmel bir samimiyet içerisinde ayrıldık.

Hiç vakit kaybetmeden doğruca konuya giren General Smith beni seçkin bir iş adamı gibi görüyordu. Dolduracağım ve imzalayacağım matbu sözleşme metnine bakarken generale, “her sabah sekiz ile on saatleri arasında veya üzerinde mutabakata varılabilecek başka saatlerde ekmek dağıtımı yapılması...” cümlesindeki “sabah” kelimesinden sonra araya “Pazar günleri hariç” ibaresinin sokulması gerektiğini söyledim. Ekmeklerin hepsi Cumartesi akşamı günbatımına kadar teslim edilebilecekti.

“Savaşın kanunları Pazar günüyle asla ilgilenmez. Sözleşme metninden tek bir heceyi bile değiştiremem.”

“Pekâlâ beyefendi; o hâlde ben de ekmek vermeyeceğim. Ben iş peşinde koşmuyorum. Ekmek tedarik etmem için beni başhekiminiz Dr. Mapleton çağırttı ve ricada bulundu.”

Şüpheyle dudaklarını ısırdı.

“Erzak toptancısı Mr. Ward İskoçyalı iyi bir Hıristiyandır. Sözleşmeyi size göre düzenleyecektir.”

Bunun üzerine o maddeye itiraz etmekle birlikte imzaladım ve Mr. Ward’a gittim. Cumartesi günü ekmek dağıtımına hiç mi hiç itirazı olmadı. Onun amacı teslimattan evvelki yirmi dört saat ekmekleri taze tutmaktı. Bu ise mümkün olan en iyi şey olacaktı.

Böylece ekmek tedariki başladı. Galiba bu, bir günde birer kilodan 251 somundu. Sadece hastane için günde 6.000 kiloya kadar peyderpey arttı. Bu durum karşı tarafa o kadar memnuniyet vermişti ki, üç ayın sonunda sözleşmelerin hepsinin yeni bir rekabete tabi tutulması zorunlu olduğunda, Lord Reglan’ın kesin emriyle ekmekler bu rekabetin dışında tutuldu.

Üsküdar İngiliz Asker Hastanesi'nde Ekmek Üzerinden Dönen Dolaplar

Cepheden indirilen sakatlarla ve yaralılarla hastanenin hızla dolması çok büyük zararlara sebebiyet veriyor; sağduyu ve basiretin durması gerekiyordu. Gemiler neredeyse her gün elli veya yüz ya da iki yüz vakayla geliyorlardı. Bu hızlı artış, söz konusu vakalara denk düşen sayıda askerî doktor ve hemşirenin artışıyla karşılanıyor değildi.

Başhekim Dr. Menzies (Mapleton, Lord Reglan'la birliktiydi) bencil, açgözlü, sevimsiz bir adamdı. "Bir İngiliz askerine kafi derecede konyak ve bira verildiğinde iş yapacaktır" diye düşündürüyordu. Ölüm oranı korkunçtu. Gün ortasında çukurlar kazılıyor ve insanların paniğe kapılmasını önlemek için definler gece yapılıyordu.

Yaşlı mühimmat şefi güzel insan Mr. Ward acı içinde kıvranan insanlar için kendine mahsus olağanüstü çabalar sarf etti. Fazla mesai yüzünden hastaneden humma kaptı ve bunalıma girdi; nihayet öldü.

Ekmek tedariki o kadar geniş bir hâl almıştı ki, ikinci mühimmat şefi Mr. Rogers beni odasına çağırdı. Toplam parayı ona vermem gerekiyormuş. İşin özü, ben ona ve Dr. Menzies'e kârımdan bir pay vermek zorundaymışım. Diğer bütün sözleşmeler böyle yapıyormuş. Onlar benim de aynısını yapmamı ümit ediyorlarmış. "Benim hiçbir kârım yok. Şayet olmuş olsaydı bile böyle bir anlaşmaya girmezdim" diye karşılık verdim. Üstü kapalı olarak benim bunu reddetmemin iyi olmayacağını söyledi. Çok geçmeden bunun ne demek olduğunu anladım.

Ekmeklere karşı bir tezgâh düzenlendi. Elebaşları ise Menzies ile Rogers'tı. Onlarla beraber en az bir veya iki doktor daha vardı. Önce ekmekler bir odada bulunan kapalı kutularda, dayanılmaz derecede ısıtıldılar. Bu durum elbette galeyana yol açtı ve ikmal subayına rapor edildi. Ben gerçeği ortaya çıkarmadan evvel

yaklaşık 500 doları çarpmışlardı. Dürüst bir hastane hademesi yapılanları bana gizlice söyledi. Oyunu etkili bir şekilde durdurum. Adamlar onları dilimlediler, fırında ısıttılar; gevrek olarak sattılar. Böylece ekmeğin, en fazla yarısını kurtarmış oldum.

Sıra kötü malzemelerden *sahte* ekmek yapımına gelmişti. Hüküm verildi ve sahte ekmekler levazım dairesine Hamlin'in ekmeği diye gönderildi. Komplocu olarak çalışan başkan "yaşlı Tom Parry" beceriksizin biriydi. Ekmekleri, Bebek'teki veya Üsküdar'daki çalışmalarımızda bulunabilecek kalıplardan daha uzun ve daha dar teneke kalıplarda yapmıştı Manzara karşısında General Smith, "bu bir tezgâha çok fazla benziyor" diye itirafta bulundu ama bu suçlamanın üzerinde durmaktan kaçındı. Ancak hemen ardından kumpasçılar bizim ekmek somunlarını kırıp açtılar ve içlerine pişmiş tahtakurularını koydular. Sonra da onları sanki benim ekmeğimin güzel örnekleriymişler gibi levazım dairesine gönderdiler.

Sözleşmeyi tiksintiyle hemen fırlatıp attım ve 200 poundluk para cezasına itiraz için Lord Reglan'a başvurdum. Çünkü ben sözleşmeyi en sadıkane şekilde uygulamıştım ve kısaca özetlediğim üzere adi bir tezgâhın kurbanı olmuştum. Bunu ikmal subayı General Smith aracılığıyla Sivastopol'daki Lord Reglan'a gönderdim. Acilen gönderilen telgraf para cezası konusunda beni rahatlatmıştı. Hastane, somun başına ödeme yapmaya mahkûm ediliyor, ayrıca ekmek tedariki için yeni bir ihale düzenlenmesi (!) emrediliyordu.

"Bu, Menzies'in ölüm fermanı" dedi General Smith, telgrafı bana okurken.

"Benim de büyük kurtuluşum ve haklı çıkışım. Fakat nasıl onun ölüm fermanı oluyor?"

"Aa! Tezgâhın elebaşısı olarak suçlanıyor ya."

Tom Parry benim ücrete % 50 artış getiren bir sözleşme düzenledi. Fakat tam da o sırada un fiyatları % 50 yükseldi ve onların altın rüyaları sona erdi. Ancak beni mahvolmaktan

kurtardılar. Un fiyatlarının yükselmesiyle birlikte her doğan gün benim için bir kayba ve ağırlığa yol açacaktı. Düşmanlarım (!) beni kurtardı. Şöyle ki, Kuleli'deki 800 kişilik küçük hastane onların ekmeğini almayı reddetti. Başhekim Dr. Tice, Menzies'le ve avanesiyle hiçbir surette benzeşmeyen bir beyefendiydi. Hemen hemen Bebek'in karşısındaki bu hastaneye sekiz yüz somun göndermeyi sürdürdüm. Fakat yeni fiyat Parry ve Menizes için bir hüsrana olmuştur.

Hastanenin İçler Acısı Hâli

Bu süre zarfında büyük hastane perişanlık ve düzensizlik noktasında zirveye ulaşmıştı. Yaralı sayısı 6.000'den az değildi. Yeterli miktarda ilaç ve diğer hizmetler temin edilemiyordu. Mevcut imkânların avantajlarını kullanmak için de hiçbir düzenleme yapılmıyordu. Böylesine ıstırap dolu manzaraya ve fena ihmallere asla şahit olmamıştım. Bir gün binanın bir tarafında yer alan 500 fit uzunluğundaki geçitten geçerek devasa avluda dolaşmak aklıma geldi. Ön kısmın ortasından başlayarak, solda bir sonraki koridorun yarısına veya biraz fazlasına kadar avluyu gezdim. Adamlar ölmek üzereydi; bazıları ölmüştü ve yüzlerine çarşaf çekilmişti. Kokuları ve görüntüleri berbattı. Geri döndüm. Lakin yarı oturur vaziyette, iyi görünümlü bir asker görünce ona selam vererek en fazla neye ihtiyacı olduğunu sordum. Şu cevabı verdi: "Ah efendim, gece bekçileri isterdim. Işıklar saat 09.00'da veya 10.00'da söndürülüyor. Bize de 'herkes sussun ve uysun' deniyor. Fakat bir süre sonra biri 'su, su!' diye çılgık atıyor, diğeri çılgınca şarkı söylüyor; bir başkası küfrediyor. Bazıları da arkasına yardım için kalkıyor ve bu yüzden ikisi de daha beter oluyor. Böylece upuzun gece geçmek bilmiyor."

Gönüllülerden oluşan bir gece bekçileri birliğinin örgütlenmesini teklif ettim. Fakat Dr. Menzies burun kıvrarak teklifi geri çevirdi.

Florence Nightingale'in Üsküdar İngiliz Asker Hastanesi'ne Gelişi

Derken bir düzine eğitimli hemşire ve 40 hastane hademesiyle birlikte Florence Nightingale geldi. Yanında tam da bu sayıda kimse olduğundan emin değilim; böyle bildirildi. Malum, pek çok kişi için 40 rakamı kolayca dile geliveren bir söz gibi görünüyor.

Bir sabah bazı hesapları halletmek üzere hastaneye gittim. İşimi bitirince levazım subayı bana şöyle dedi:

"Hastaneye bazı kadınların geleceğini hayal ediniz Mr. Hamlin! Bir asistanlar ordusuyla Miss Nightingale geldi ve ön girişin sağında kalan odaların tasarrufunu eline geçirdi. Böyle bir yere kadınlardan daha uygun hiç kimse yok mu?"

"Mr. Parker, şimdi birilerinin buraya gelip bir şeyler yapma zamanıdır. Zira ben, Türkler İstanbul'u fethettiklerinden beri bu şehirde, İngiliz hastanesine denk bir nizamsızlığı, pisliği ve ıstırapı barındıran herhangi bir Türk hastanesinin var olduğuna katiyen inanmıyorum."

"Bunu biliyorum, bunu biliyorum. Lakin bizim de İngiltere'den bugün yarın gelecek olan cerrahlarımız ve hizmet-kârlarımız olacak. Gördüğünüz bozukluklara kısa sürede çare bulunacak. Fakat bu kadınlar uzun süre burada kalmayacaklardır."

Dr. Menzies, Miss Nightingale'in görev konumunu çekilmez bir hâle sokmak için bizzat kolları sıvadı. Çok geçmeden onun bu görevde ehil olduğunu anladı. Miss Nightingale sakin, itidal sahibi, ilgi çekici, zeki bir hanımdı. Kafasını tamamıyla işine gömdüğü besbelliydi. Allah vergisi bir kumanda kabiliyeti vardı. Yanındaki yardımcı birlikler, kesinlikle onun fikirlerinden farklı bir fikir düşünmezlerdi.

Menzies'le olan meselenin de bu minval üzere sonuçlandığı söyleniyordu. Florence bir gün Menzies'e, 7 No'lu depoyu açmak için güzellikle ricada bulunmuş ve birkaç öteberi istemiş.

Menzies şu karşılığı vermiş:

“Orada bu türden eşyalar yok Miss Nightingale. Onların hepsi cepheye gönderildi. Burada durması gereken kaç eşyanın cepheye gittiğini siz de biliyorsunuzdur.”

“Pekâlâ, kapıyı açtırmak istiyorum, ya da kapıyı kırmaları için adamlarımı göndereceğim.”

Anlaşılan bu söz Menzies’i telaşlandırmıştı. Miss Nightingale otorite sahibi biri olmalıydı ki, subay onun sözlerinden şüphelenmemişti. Kapı açılmış, Miss Nightingale ne istediye hepsini bulmuş. Keskin gözlü doktorlar hangi tarafta ekmeğin tereyağlı olduğunu görmüşlerdi. Menzies’in yıldızı sönmüş, Nightingale’inki yükselmişti.

Fazla sürmedi, Dr. Menzies geri çağırıldı ve yerine İngiltere’den bir doktor gönderildi. General Smith’in, “o telgraf Menzies’in ölüm fermanını imzaladı” sözü doğrulanmış oldu. Ancak eklemekle ilgili kumpasın, bu geri çağırma olayında herhangi bir ağırlığı olduğunu düşünmüyorum. Bundan sonraydı; lakin bunun yüzünden değildi (post hoc, but not propter hoc). O, Tom Parry ile ve öteki sözleşmelilerle gizli bir anlaşma yapmış; yönetimi soyup soğana çevirmişti.

Kısa sürede Miss Nightingale o hastaneyi eski hâinden alıp yeni bir hâle dönüştürdü. İlk baştan itibaren ekibini gece bekçileri olarak sınıflandırdı. Artık koğuşlarda ve koridorlarda gece boyunca yürüyen hemşireler ve hemşire yardımcıları vardı. Geceler artık kasvetle geçmiyordu. Her istekle ilgileniliyordu; her acı, eğer mümkünse, dindiriliyordu. Morallerinin düzelmesinin etkisiyle, hiç kuşkusuz kadınların şefkati ve titiz bakımıyla ölüm oranı hızla değişti. Daha önceden askeriye doktorlarının hastalara hayvanca muamele ettiklerine dair bazı örnekler görmüştüm. Muhtemelen içkiden korkütük olmuşlardı. Lakin Miss Nightingale geldikten sonra böyle bir şey hiç olmadı. O derhal doktorlarla dostça ilişkiler kurdu; doktorlar da onunla işbirliği yaptılar. Miss Nightingale onlara en samimi şekilde çalıştı.

Bunun en büyük sebebi, onun hastane organizasyonundaki üstün bilgisi ve tecrübesiydi. İstanbul'a gelmeden evvel dokuz yılını hastane eğitimine ve çalışmalarına vermişti. İngiltere'nin yanı sıra Fransa ve Avusturya'daki büyük askerî hastanelerde de bulunmuştu. Almanya'nın Kaiserswerth şehrindeki rahibelerle altı ay geçirmişti. Net fikirleri, yönetme kabiliyeti, geniş tecrübesi, kendisini fedakârca ve kayıtsız şartsız işine adanması ona tuhaf bir güç mevkii veriyordu. Hükûmetten ve özel kaynaklardan muazzam paralar temin ediyordu. Shaftesbury Kontu [Anthony Ashley Cooper] onun çalışmalarındaki başarıya ilgi gösteriyordu. Böylece hükûmetin himayesini ve güvenini elde etmişti. "Büyükelçi" Lord Stratford de Redcliffe, hastanenin ve ordugâhın rahatı ve daha iyi yönetilmesi adına uygun gördüğü çalışmaları yapması için sınırsız yetkiyle donatıldı. Florence Nightingale'in oraya gelmesinden bir hafta evvel hastanedeki işler cephesindeki bu değişim insana şaşırtıcı geliyordu. İlave tıbbi kuvvetlerin ve hastane görevlilerinin gelişile birlikte orası kısa sürede örnek bir hastane hâline geldi. Ölüm oranı, İngiltere'nin askerî hastanelerdeki orandan daha aşağıya düşmüştü.

Florence Nightingale'i çok fazla görmedim ama yazar Washington Irving'in⁷ *Bracebridge Konağı* adlı eserinde ölüm-süzleştirdiği dayısı Mr. Bracebridge'le pek çok defa görüştüm. Yeğenine ziyadesiyle hürmet ediyor ve hayranlık duyuyordu. Türkiye'deki misyonlarımız hakkında onunla bir müddet sohbet etmiştim. Onlar hakkında daha fazla malumat edinmekten dolayı çok mutlu olmuştu. Misyonların mevcudiyetinden haberdar olmaktan öte bir bilgisi yoktu. Nasıl geniş bir alana yayıldıklarını, eğitim sistemimizi, din ve eğitim alanlarındaki matbu

⁷ Washington IRWING (1783-1859): Amerikan edebiyatının öncüleri arasında yer aldığı söylenen bu kişi New York doğumludur. Hukuk tahsili gördü. Mesleğinin yanı sıra çeşitli gazetelerde dizi yazılar kaleme aldı. 1842-46 yılları arasında İspanya'da ortaelçi olarak bulundu. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *The Sketch Book of Geoffrey Crayon* (hikâye, 1819), *Bracebridge Hall* (1822), *The Companions of Columbus* (1831), *The Conquest of Granada* (1829), *The Elhambra* (1832), *Astoria* (1836). Ç.N.

eserlerimizi öğrenmek onu sevindirdi ve şaşırttı. Çalışmalarımız hakkında, herhangi bir İngiliz beyefendisinden (bu ülkeye savaş dolayısıyla gelenleri kastediyorum) daha makul ve takdirkar konuştu.

Benim gözüme sapasağlam bir kişi gibi gözüküyordu; fakat katiyen kanlı canlı bir görünümle değil. Çevik bir bünyesi; sade, kararlı ve metin kişiliğine baştan aşağı sinmiş olan soylu ve kutsal amacın ışıyla birleşen zarif hareketleri vardı. Bu felaket ve ölüm manzarasında onu en derin ilgi ve hayranlıkla hatırlıyorum.

Onun gelişi, benim ekmek sözleşmesini geçersiz ilan edişimden az sonradır. Miss Nightingale, Kuleli'deki hastaneyi ziyaret edinceye kadar da bu konuda hiçbir şey bilmiyordu. Kendisinin görev yaptığı büyük bir hastanede olandan daha kaliteli, böylesine mükemmel bir ekmeği görünce şaşkınlığını ifade etti. Dr. Tice bütün hikâyeyi ona anlattı. Miss Nightingale derhal Lord Stratford de Redcliffe'i ziyarete gitti ve o ekmeğin verilmesi talebinde bulundu. O da derhal benim verdiğim ekmeğin, fiyatın artırıldığı yeni bir sözleşmeyle yeniden düzenlenmesini emretti. "Kötülerin zafer narası kısa sürmüştü."⁸ Şahsıma kurulmuş olan kumpas beni her yolda kurtarıyordu ve kuyumu kazanlar oraya kendileri düşüyordu. Redcliffe bu sahtekar adamların hazineyi nasıl yağmaladıklarını keşfedince küplere bindi. İstanbul'daki hastanenin, ordugâhın ve donanmanın bütün erzakını, fiyatını kendim belirlemek suretiyle benim üstlenmemi istedi. Bunu en iyi şekilde yapacak kabiliyetim ve dürüstlüğüme olduğuna güveninin tam olduğunu söyledi. İngiltere kesinlikle ucuz iş istemiyordu; aksine iyi ve dürüst iş istiyordu. Bu yüzden Miss Nightingale yüksek fiyat ödemeye razıydı. Yetkisini bu değişikliğin yapılması için genişletecekti.

"Asla teslim bayrağını çekmeyeceğim" diye karşılık verdim.

⁸ Yazar Hamlin bu cümlesiyle Tevrat, *Eyüb*, 20/5'e atıfta bulunmaktadır: "Kötülerin zafer narası kısadır ve dinsizin sevinci bir lahzalıktır." Ç.N.

Misyonerlik faaliyetlerim devam ederken, şans eseri bu büyük ekmek işine çekilmiştim. Majestelerinin önerdiği iş ve sorumluluk o kadar uçsuz bucaksızdı ki beni misyonerlik hizmetinden ve ikametgâhımdan ayrılmaya ve hemen Üsküdar'a geçmeye mecbur bırakacaktı. Bu işin altından kalkabileceğime dair zat-ı alilerinin güveni beni hayretlere düşürmüştü. Onun bu şahane teklifinin pek çok albenisi vardı. Ancak ben kendimi bu işle boğuşmak için büsbütün yetersiz hissediyordum ve ondan daha yüce bir hizmetimin olması neticesinde ekmek işine girişmeye yasaklıydım.

Haydarpaşa İngiliz Ordugâhı'ndan Ekmek Talebi

Sözleşmemin ilk birkaç ayı boyunca hastanenin ekmeğini tamamıyla, iki fırın işlettiğim Bebek'ten sağlamıştım. Orada İngiliz ordusunun bir ordugâhı vardı. Yeni gelenler, deniz seyahati rahatsızlıklarından kendilerine gelsinler ve cepheye hazırlansınlar diye bir süreliğine orada alıkonurdu. Adamların sayısı geliş ve gidişlerine göre 6.000-10.000 arasında değişiyordu. Ordugâhtaki sağlık koşulları istenilen düzeyde değildi. İngiltere'den gelen sağlık komisyonu pek çok değişiklik yapılmasını rapor etmişti. Birisi, ordugâha o zamana kadar verilen çok kötü ekmeğin yerine büyük hastanedeki mükemmel ekmekten temin edilmesi gerektiği idi. İkmal subayı General Smith emir erini gönderdi. Uygun şekilde gelebileceğim en kısa sürede beni görmek istiyormuş. Neler olacağını merak ediyordum. Ertesi sabah makam odasına girince bana şöyle dedi:

“Şimdi senin için elimde iyi bir iş var. Haydarpaşa'daki ordugâha da ekmek tedarik etmenizi istiyorum.”

“Günde kaç pounda general?”

“Şimdilik 1.200 pound; fakat bu, büyük değişikliklere tabi olacaktır. Söylediğim miktar 20.000 pounda veya daha fazlasına yükselebilir; 8 veya 10.000 pounda da inebilir.”

“Ben bu türden bir şeyi yapamam general. İki ufak fırınımda hastanenin ve halkın talep ettiği ekmekleri ancak üretebiliyorum. Böylesine büyük bir iş için zemininde ambar binası vs. ile birlikte iki tane kocaman fırın inşa etmem gerekir. Böyle bir çalışmaya hazırlanmak tam bir ay alır.”

Maliyeti ne olursa olsun mümkün olduğunca hızlı bir şekilde mutlaka işe başlamam gerektiğinde ısrar ediyordu. Masrafı İngiltere karşılayacaktı. Bu işi yapmam lazımdı. O ekmeği üretebilecek başka hiç kimse yoktu. Ben ne kadar mazeret beyan edersem edeyim karşımdaki kişi daha fazla ciddileşiyordu. Sonunda etrafıma bakınmaya ve ne yapabileceğimi araştırmaya razı geldim.

Bu durum benim aklıma, o muazzam Selimiye Kışlası’nın mutlaka bir fırınının olması gerektiğini getirdi. Üsküdar’a geçersen neler bulabileceğimi göürdüm. Giderken ve etrafı koлаçan ederken büyük hastanenin yaklaşık yüz adım arkasında yarı yıkılmış eski binalar kümesi gördüm. Bunların bizzat eski bir fırının binaları olması benim için büyük sürpriz oldu. Yan yana koskocaman iki tane fırını vardı. Birinin kemeri çökmüştü. Her ikisinin de döşemesi yenilenmeye muhtaçtı. Mal sahibini buldum ve onunla bir sözleşme yaptım. Fiyatın en makul oranda olmasına dikkat ettim. Bütün tamiratlar için adamlar tutum. Allahtan şehirdeki en iyi fırıncıyı biliyordum. Üç gün içerisinde fırınları yakılmaya hazır hâle getirdi.

Teamüle göre ateşin bir kararda olması ve yedi gün yedi gece devamlı yanması gerekiyordu. Çok miktarda kurumuş budaklı odun buldum. İşe yaramaz diye atmışlardı. Parçalanamıyorlardı. Fırının zeminine kuru tahtalardan koyduktan sonra budaklı odunlar üzerine yerleştirildi. Hafif ve kuru odunlar yavaş yavaş tutuşturuldu. Birkaç saat içerisinde ateş sakinleşti. Bir haftaya varmadan fırınların kullanıma hazır oldukları bildirildi. Eskimiş hamur tekneleri yeni gibi güzel hâle getirildi. Fakat hayli yeni eşya da ilave edildi.

Mr. Hagop Balyan Amerika Birleşik Devletleri’nden henüz

dönmüştü. Arnavutluk'ta ve Boston'da ekmek yapımını öğrenmişti. Fırıncıbaşı olarak işe alınması onu sevince boğdu. Verilen maaştan daha kıymetli ve haysiyetli biri gibi görünüyordu. Gerçi maaşı daha evvelce aldığının en az altı katıydı. Benim Bebek'teki en iyi ve en tecrübeli adamlarımdan bazıları onunla birlikte çalışacaklardı. 1.000 varil miktarında un satın aldım, ama çuvallardaydılar. İtalya'nın Trieste şehrinden 3.000 varil daha istedim. Günde 50-60 varil kullanmam gerekecekti. İstetmek suretiyle ambarda mütemadiyen 500 varilden aşağı un bulundurmamam lazımdı.

Elimde adamlarım vardı ve şimdiye kadar pazarları ve işletmeleri öğrenmiştim. Hiç umulmadık bir kolaylıkla bu işin üstesinden gelmiştim. Her şey hazır olunca ikmal subayı generali ziyaret ettim ve talep edilen ekmek sayısını bildirmenizi bekliyoruz dedim. Müthiş derecede şaşırdığını söyledi. Ona göre otuz günlük işi on günde yapmışım! Amerikalıların iş yapma usullerine ve onlara kıyasla İngilizlerin yavaş olmalarından şikâyetlerine dair birkaç kelam etmesinden sonra ona, binayı inşa etmeyip sadece tamir ettirmemin benim şansıma olduğunu söyledim. Pazar sabahları ekmek dağıtmayla ilgili itirazımı onlara da bildirdim. Sakince, ordugâhtaki inzibat subayıyla uzlaşmam gerektiğini söyledi.

İlk ekmek dağıtımı hayli heyecanlı olmuştu veya en azından epeyce ilginç geçmişti. Ordugâh yeni ekmeğim sabah 09.00'da ikram edileceğini duyurmuştu. En mükemmel ekmek somunlarını taşıyan askeriye kantininin arabalarından bir kafile ve ellerinde büyük kare sepetlerle uzun bir adam kuyruğu ekmekleri teslim almaya ve dağıtmaya hazırды. İlk somunlar yakalandı, şöyle bir yoklandı, koklandı ve ardından göğe doğru fırlatıldı: "Yaşasın! Güzelim İngiliz ekmeği!" Herkesi fazlasıyla memnun etmişti. Bu iş Rogers ve Menzies gibi hiçbir entrikacının ellerine bırakılamazdı.

Ordugâhın inzibat subayı lütufkâr davranarak beni zora sokmadı. Hâlinde bir beyefendilik yoktu. Cumartesi günleri iki

defa dağıtım yapılması hususunda sıkıntı çıkarır diye tahmin etmiştim. Gün batımına doğru Pazar gününün ekmeğini taşıyan araba kafilesinin tam önünde gidiyordum. İnzibat subayını selamladım ve şöyle dedim: “Pazar gününün ekmeğini Cumartesiden teslim edeceğim; hastanede nasılsa ordugâhta da öyle olacak.” Belli ki birileri tarafından buna hazırlanmıştı ve hiç düşünmeden şöyle dedi: “Her bir (...) ekmeği alıp hemen geri döneceksiniz ve sabahleyin getireceksiniz.”

Anlaşılan böyle küfürlü konuşarak ve her bir somunu Marmara’ya atmakla tehdit ederek beni korkutmayı düşünmüştü. (Askerler bazen kötü pişirilmiş ekmekleri tepeden denize fırlatırlardı.) Yalın bir dille cevap verdim: “Ekmekleri bırakıyorum; 8.000 somun. Canınız ne istiyorsa onu yapabilirsiniz.” Çekip gittim ve onu küfreder hâlde öylece bıraktım.

Ben, “ona mecbur olduğumu” biliyordum ve bunu o da biliyordu; yoksa küfürlerinde daha ihtiyatlı olurdu. Eğer ekmekleri geri çevirseydi sabahleyin askerler ne yapacaktı? 8.000 somun ekmeği çarşıdan temin edebilmesi imkânsızdı. Ekmekler alındı ve her araba, alındı makbuzuyla birlikte geri döndü. Ertesi Cumartesi ekmek arabalarıyla bir adamımı gönderdim. Hiç İngilizce bilmiyordu. Subayın kendisine biraz küfür ettiğini düşünmüş ama onu anlayamamıştı. Ekmekler teslim alınmış ve alındı makbuzları verilmişti. Subayın General Smith’ten ve Potgeiter’dan bazı tavsiyeler aldığı kanaatindeyim. Her ikisi de dürüst ve şerefli beyefendilerdi. Onlarla bütün münasebetlerim çok güzeldi.

Ekmek dağıttığım üçüncü Cumartesiden önceki Cuma, ordugâhtaki kişi sayısını bildiren taleptenamenin altında şu not yer alıyordu: “Cumartesi günü iki defa teslimat yapıldığını unutmayınız.” Bu, ordugâhtaki aynı saygısız inzibat subayından geliyordu. O notu, savaş sona erinceye ve en son asker İngiltere’ye dönünceye kadar oraya yazdırmaya devam etti.

Şayet Hristiyanlar Sebt günlerinden hakkaniyetle taviz vermeyecek olsalar, onların bu kararlılıklarını yerine getirirken aşılması güç engellemelerle kırk yılda bir karşılaşacaklardır.

Mükemmel bir bağımsızlıkla konumumu muhafaza ettim. Eğer işin Pazar günü yapılması zorunlu tutulmuşsa derhal onu feda ediyordum. Yahudiler, Musa peygamberin şeriatındaki Şabat günlerine sadıktırlar ve hiç kimse onlardan bunu ihlal etmelerini beklemez. Türk hükûmeti de onlardan bu ihlali asla talep etmez. Buna mukabil devlet Hristiyanların Sebt günlerine çok az hürmet eder. Çünkü bilir ki Hristiyanlar kendi kutsal günlerini dünyalık çıkarları için feda edeceklerdir.

1855 sonbaharı boyunca un piyasasına bir darlık geldi. Elli gündür ortalığa poyraz hakimdi; çok az kesintiye uğruyordu. Çanakkale Boğazı'nı hiçbir yelkenli gemi geçemiyordu. Onları oradan kurtaracak kıyı römorkörleri de yoktu. Muazzam filo güney rüzgârının çıkmasını bekliyordu. Sadece unun fiyatı fahiş rakamlara yükselmekle kalmadı; aynı zamanda güzel beyaz un da bulunmaz oldu. Ekmeğin kalitesini yüksekte tutamıyordum. Sözleşmeyi feshetmeyi ve zararı ödemeyi önerdim. İkmal subayı general şartların vaziyetini gördü ve şöyle dedi: "Güney rüzgârları çıkıncaya kadar bekleyiniz."

Püfür püfür bir esinti çıktı ve 300 varil un taşıyan bir Avusturya gemisi boğazı geçmeyi başardı. Variller Galata gümrüğüne çıkınca bana varil başına peşin parayla dört sterlin (20 dolar) teklif edildi. Önceden bu miktar 10 dolara mâl olmuştu. İngiliz levazım dairesinin 100 varili almasına izin verdim. Geri kalan 200 varil, günler sonra kible rüzgârının çıkmasına kadar ekmek üretimini eski kalitesine kavuşturdu. 500'den fazla beyaz kanatlı elçi Marmara'nın yukarı taraflarına üşüşerek İstanbul'un geniş limanına girdiler. Un fiyatları anında eski fiyatlara geriledi. Dostlarımdan biri, bir başka fiyat artışı olur diye büyük miktarda unu saklamıştı. Bu artış hiçbir vakit vaki olmayınca nihayet ciddi bir zararla unları sattı. Fiyatların artacağını düşünerek yatırım yapanlar yüzünden meydana gelen zararlar, kazançları aştı. Onların arasında benim tanıdıklarım da vardı.

General Potgeiter’la Kahve Münakaşası Sonrası İngilizlere Kahve Teminim

Kahve hadisesinin atlanmaması gerekir. Bir Cumartesi öğleden sonra büyük ekmek fırınına mutat ziyaretim esnasında General Potgeiter’ın makamına çıktım. Şömine rafının üzerinde çekilmiş kahve örnekleriyle dolu bazı küçük cam kavanozlar gördüm. “Levazım sınıfı tarafından bu tonlarda hiçbir kahvenin kullanıldığını ummuyorum” diye düşüncemi belirttim. “Evet” diye karşılık verdi, “bu ton bizim ölçümümüzdür.”

Biraz tartıştıktan sonra deneme yapmak için tartışmayı erledik. O tonda kavrulmuş, sertliği yahut lezzeti geliştirilmemiş kahveden duyduğu memnuniyeti ispatlamayı teklif ettim. Pazartesi günü söz konusu deneme onun makamında yapıldı. Şaşırtıcı bir farklılık olduğunu itiraf etti. Fakat kendi kullanmak için birkaç kilo kahve temin edilmesini istedi. Sözleşmelilerin getirdiği kahvenin adamakıllı kötü olduğuna o kadar kani oldu ki büyük hastane için bizde içtiği kahveden 100 çuval hazırlanmasını talep etti.

Kahve satın aldım ve yardım etmek istediğim bir Protestan Ermeni’nin eline hepsini teslim ettim. Arzu edilen neticeyi garantiye almak adına teslimat işi benim nezaretimde gerçekleştirildi. Kavrulmuş kahvenin bir un değirmeninde çekilmesi için imkânsız olduğu bildirildi. Fakat üstteki değirmen taşının dış kaplaması çıkarılmak suretiyle ve taşın karşısına yığılmasını diye kahveyi süpüren bir süpürge ile birlikte kahve çekirdekleri asla sıkışmadı veya katiyen taş kaldırmadı. Bir saat içerisinde on varil kahve kolayca değirmenden geçirildi ve güzelce çekildi.

Türk hükûmetinin kahve kavurma uzmanlarından ikisi büyük bir maharetle kahveleri kavurdular. Fevkalade memnun olduk. Bahsettiğim Ermeni bunun üzerinden 400 dolar kazandı. Bir haftalık çalışma için büyük bir miktardı bu. Eski sözleşmesini elden kaçırmak veya bizim kahveye uyum sağlamak zorundaydı. Kendisini kurtarmak maksadıyla en alçak gönüllü tavrıy-

la bana geldi. Ben de ona tam ve kesin talimatlar verdim.

Bu mükemmel kahve levazım sınıfında hatırı sayılır ölçüde heyecan yarattı. Cephedeki ordu ise kavrulmamış kahve çekirdekleri tedarik edilmesinden dolayı sert şikâyetlerde bulundu. Genelde askerler bunları kavuracak yakıtı bulamıyordu.

İkmal subayı General Smith ordu için de bundan temin etmem gerektiğini söyledi. Anlaşma koşulları o kadar liberal olmasına bakılırsa büyük kâr getirecek olmalıydı. Böyle bir kahve orduya muazzam bir ihsan olacaktı. Ben onun güvenebileceği yegane adamdım. Arzu edebileceği bütün her şey benim deney yapmam ve tecrübemdi. Misyonerlik çalışmasını tercih edersem tüm kârları verebilirdim; fakat büyük kazançlar elde etmede başarısız olmayacaktım, vesaire.

Bir noktaya kadar öyle ikna edildim ki, nihayet generale kahve çarşısını araştıracağımı söyledim. Pazarı dalgalandırmadan bir defada dört ay yetecek miktarda iyi kahve satın alabilirsem tezgâhı kurmuş olacaktım. Beklenmedik durumlar için % 30'unu kenara ayırsam bile satış üzerinden 75.000 dolar elde etmede başarısız olmayacaktım. Şayet bu pazarı alt üst edecek olursa, yeniden sakinleşmesine dört aylık bir zaman tanınacaktı.

Kahve tüccarlarının reisine uğradım ve onlara bir askerî sözleşme yapmayı düşündüğümü söyledim. Hevesle bana kaç bin çuval tedarik edebileceklerini ve ne kadar fiyat istediklerini söylediler. Pazartesiye kadar reddetme hakkı istedim; seve seve verdiler. Göksu'da bir Katolik Ermeniyle üç çift değirmen taşı için şartlı bir sözleşme yaptım. Sözleşmem olsun veya olmasın beni gafil avlamaya ve borç altına sokmaya çabaladı. Onun dolandırıcı biri olduğunu fark ettim ve avucuna düşmedim. Yahudi tüccarların ellerindeki konserve kutuları dağ gibiydi ve sayının ne olduğundan etkilenmeyecekti; yani tenekeçilerden ikisi 25 poundluk birkaç bin tane üretebileceklerdi. Bütün partiyi alıp iki üç hafta içerisinde cepheye sevk etmeye karar verdim.

Pazartesi sabahı emir eri erkenden geldi. "General Smith derhal sizi görmek istiyor" dedi. General Smith'in makamında

beni selamlaması şöyle oldu:

“Mr. Hamlin, o kahveyi satın aldınız mı?”

“Yalnızca şartlı olarak efendim. Bugüne kadar reddetme hakkına sahiptim.”

“Pekâlâ; her şey yoluna girecek, dedi, fevkalade rahatlamış gözlerle bakarak; hazır kahveyle yüklü büyük bir buharlı gemi Liverpool’dan buraya geliş yolunda. İhbarı henüz aldım ve biz büyük bir sıkıntıyı atlattık.”

Böylece kahveyle ilgili büyük sözleşmesi ve bir grup kiliseyi inşa edecek para hayali sona erdi. Hayaller suya düşünceye kadar bu iş, büyük bir nimet sunacakmış ve savaşın sunduğu muhteşem bir tazminatı almak için nadide fırsatmış gibi görünüyordu.

Büyük ekmek işinden biraz kâr elde etmiş olmam lazım geldiği ortaya çıkar çıkmaz, Bursa Kilisesi ile ilgili borçlar hakkında Dr. Dwight’ın ve benim endişelerime çare bulunmuştu. İlk kilisemiz, bitmesine ramak kala bir depremde yıkılmıştı. Bizler kişisel olarak inşaattan sorumlu kılınmıştık. İngiltere ve Amerika’dan çok az yardım almıştık. Dr. Anderson gibi Dr. Dwight da vicdanen benim işletmeciliğime tamamıyla karşı çıkıyordu. Fakat eğer o borcu ortadan kaldırabilirsem onlardan harika bir netice hasıl olacağını itiraf etti. Söz konusu kilise binasının bütün hikâyesi *Among The Turks* adlı kitabımın 16. bölümünde bulunabilir.

Elde Ettiğim Kârlarla Kiliseler Kuruyorum

Ancak kurduğum ilk kilise, Marmara’nın kuzey kesimindeki Tekirdağ’daydı. Biz İstasyon toplantısındaiken o yöredeki kiliseden iki kardeş geldi. Büyük sıkıntı içerisinde olduklarını söylediler. Şapelin pastörünün bir Türk’ten kiraladığı ev ve topraklar derhal satılacaktı. Onları satın alamadığımız süre zarfında yıkım

bütün kiliseyi tehdit ediyordu. Ermeni ve Rumlar onlara bir ev kiralatmayacaktı ve temin edilecek başka bir Türk evi de yoktu. İstasyonun hiç parası yoktu ve onlara yardımcı olamayacaktı.

Benim onlara yardım etmemin güvenli olacağından adım gibi emindim. Çünkü Mr. Ede'nin parasının hepsini, faizini ve her şeyi ödemiştım. Dr. Paspati'nin⁹ odasını adımladım. Kendisiyle dostluğumuz bir ömür boyu sürdü. Borç para istedim. Bu parayla Tekirdağlı adamlar bayram sevinci içerisinde yollarına devam ettiler. Kilise, eli kulağında olan bir tehlikeden kurtarıldı. Efendimiz İsa'nın benim işlerime kendi mührünü takdir ifadele-riyle bastığını hissetmişim. Dr. Anderson'ının da O'na ilaveler-de bulunacağını ümit ediyordum.

Bursa Kilisesi'nin yeniden inşası (1853-54) pek çok çapraşıklığı barındıran bir işti. Onun yıkılmasından sonra çok sık hafif sarsıntılar oluyordu. Bir gece üç sarsıntı yaşadım. Şayet sert toprağı bir gıcırtyla hareket ettiren şey yumuşak diye adlandırılabilirse bunlar yumuşak lakin hafif yer sarsıntılarıydı. Böyle bir durumda ben ne yapabilirdim? Kilise üyelerinin çoğı kaçırmıştı; yeniden herhangi bir inşaat yapılacağına aylarca hiç kimse inanmamıştı. Derhal bunu yapmaya karar verdim ve "dağılanları" geri çağırdım.

Aklıma kendiliğinden depreme dayanıklı bir bina yapma fikri geldi. İç kısma meşe ağacından ve demirden bir iskelet yapacaktık. Bu fikir üzerine kiliseyi inşa ettik. Bu beklenmedik hayaller nereden gelirler? Onlar kendiliğinden mükemmel görünürlere; düşünce gücü tarafından geliştirilmiş değillerdir. Dışarıdan gelen telkinlere benzemektedirler.

⁹ Alexander G. PASPATI: Sakız Adası'ndan bir Rum'du. American Board'un masraflarını karşılamasıyla Amerika'daki Amherst Kolej'de öğrenim gördü (1828). *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Goodell (3 March 1835)", Kasım 1835, c. 31, s. 411. Misyonerlerin 1834'te açtıkları ve Ermeni ruhbanı ve ileri gelenleri tarafından Şubat 1837'de kapatılan Pera Erkek Yüksek Okulu'nun müdürlüğüne getirildi. Ancak 1836'da Paris'e tıp eğitimi için gidince yerine Hohannes der Sahakyan getirildi. Ç.N.

Kilise pencerelerini yapım aşamasına yaklaşırken, kiliseyle bizim Ermeni komşumuz A...’nın evinin arasına bir duvar inşa etmeye başladım. Aksi takdirde serseriler pencere camlarını kıracaklardı. Eski duvar neredeyse yıkılmıştı ve onu daha evvel baştan itibaren yeniden yapmaya çabalamıştım. Papaz tarafından önceden ayarlanan komşumuz A..., duvarın tamamıyla kendisinin olduğunu iddia etmiş ve benim onu yeniden inşa etmeme yasak koydurmuştu. Herkes onun bu iddiasının uydurma olduğunu biliyordu. Çünkü duvarın kalıntıları, şüphe edilemez şekilde sahibine delalet ediyordu. Hadise derhal yargıda incelendi ve bir mahkemeden diğer mahkemeye başvuruldu. Karar hep kilisenin aleyhine çıkıyordu.

Sonunda o yörenin ileri gelen bir bankerini ziyaret ettim. Musul’dayken Dr. Grant¹⁰ bu zatın hayatını kurtarmıştı. Ondan komşumuz A...’ya bir uzlaşma tavsiye etmesini istedim. Çünkü toprağını satmak istiyordu ve dava kapsamındayken bunu asla gerçekleştiremezdi. En mahirane ve en hızlı şekilde bunun üstesinden gelindi. Dava konusu olan kısmı ben satın aldım ve mahkeme reisini ayazda bıraktım. O da davayı 1.500 kuruşa bana vermeyi teklif etti. Bu ani ve samimi netice, seyircileri güldürdü. Onlar bir hakimin “ayazda kaldığını” görmekten her daim memnun olurlar.

Bu kilise binası, başka yerlere kaçmış olanları geri çağırdı ve o küçük cemaati o kadar cesaretlendirdi ki, orada yepyeni bir yaşam ve büyüme dönemi başladı. Dr. Anderson’ın, *Misyonlar Üzerine Konferanslar* serisinde ifade ettiği gibi, bizim kilise binası inşaatına haddinden fazla ilgi göstermesi tek kelimeyle muhteşemdir. Şu an üzerinden neredeyse otuz sekiz yıl geçti (1854-1892) ve kilise paha biçilmez bir nimet olduğunu göster-

¹⁰ Asahel GRANT (1807-1844): Tıp eğitimi aldı ve New York Utica’da hekimlik yaptı. 1834’te misyonerliğe yöneldi. Urmiye bölgesine gönderildi ve Nasutirilere Protestanlık propagandası yaptı. Aynı zamanda Kürtlerle de diyalog kuruyordu. Hasta olan Hakkari emiri Nurullah Bey’in ve yörenin mütesellimi Bedirhan Bey’in hastalıklarını tedavi etti. Musul’da tifüsten öldü. Ç.N.

di. Bursa Kilisesi ve cemaati ile ilişkilerimi çok büyük bir zevkle hatırlıyorum. Bazen şiddetli fırtınalarda, genelde ise mükemmel havalarda Bursa'ya yaptığım seyahatler, Uludağ'ın zirvesine dört defa çıkışım, unutamadığım sevgili dostlar; bahsetmem için hepsi üzerime üşüşüyor, fakat yazamam.

General Smith Daha Fazlasını İstiyor

Savaş sırasında takriben 800 Rus esir, ihtiyaçlarını karşılarsın diye İngiliz ikmal subayı General Smith'e sevk edildi. General Smith beni çağırttı, onlar için temin edilecek erzak tarifesini gösterdi ve bunları karşılamam için sözleşme yapmamı istedi. "Onlara ekmek sağlamaktan daha fazla hiçbir şey yapmayacağımı" söyleyerek bu isteğini kesin bir dille geri çevirdim. O ise şu noktada bana baskı yaptı: Eğer bu erzakları bir İngiliz temin edecek olursa, kendisi her türlü adaletsizlikle, sahtekarlıkla ve acımasızlıkla itham edilecekti. Lakin bunları bir Amerikalı temin edecek olursa her şey günlük güneşlik olacaktı. Nihayet kişisel bir iyilik olarak teklifini kabul etmem için ısrarcı oldu. Benimle olan bütün ilişkilerinde öylesine kibar ve beyefendi davranmıştı ki bu durum beni dar bir çıkmaza soktu. Buna rağmen bütün meseleyi Mr. Minasyan'ın ellerine bırakmayı ve sözleşmenin harfiyen yerine getirilmesi için ona kefil olanlardan biri olmayı önerdim. Her daim iki kişi istendiğinden,

"Diğer kefil olarak kimi verebilir?" diye sordu.

"Alman tüccar Mr. Schneider veya Mr. Hanson yani Mr. Ede; siz hangisi olursa seçebilirsiniz."

"Pekâlâ, ancak ona ikinci Hamlin gözüyle bakacağım."

Bunun üzerine çok cömert koşullarla sözleşme yapıldı.

Rus Esirlerin Kınalıada'deki Geçit Resmi

Rus esirlerin Kınalıada'ya (Proti) nakledilmesinden önce Kuleli'deki geçit törenine onları seyretmeye gittim. Bu benim için ilginç ve olağanüstü bir manzaraydı. İlk sıranın önünde, subayların tam arkasında yürüdüm. Ara sıra adamları seyretmek için bilhassa duruyordum. Görünüşleri itibariyle güçlü, sağlam ve vurdumduymazdılar. Kocaman kafaları, kare şeklinde güzel suratları vardı ve büyük hayvanların kuvvetine sahiplermiş gibi görünüyordlardı; fakat çok az entelektüel hayat ya da coşku yeteneği sergiliyorlardı. Hareketleri makinelerin hareketleri gibiydi. Sıcacık kıyafetlere bürünmüşlerdi; sanki Rusya, askerlerinin sağlığını ve rahatına uygun bakımlarını sağlıyormuş gibiydi. Esirlerin hepsi Kınalıada'nın çok hoş yerlerine nakledildiler.

Subaylardan biri (bir yüzbaşı) "Türkiye'deki her Amerikalı misyonerle kişisel bir tanışıklığı olduğunu" iddia ediyordu. Savaşın üç yıl kadar önce onları bir seyyah ve bir Alman bilgin olarak ziyaret etmişti. Ziyaretini ve onun bir Rus olduğundan zerre kadar şüphe duymadığımı çok iyi hatırladım. Almanya doğumluydu ama faaliyetlerimizi gizlice araştıran bir Rus casusuydu. Çar Nikola bizim Türkiye'deki misyonlarımızı, Dr. Anderson hariç herkesten daha iyi tanıyan bir kimseydi. Sir Austen H. Layard, Parlamento'daki makamında, Çarın Kırım Savaşı'nı hızlandırmasındaki büyük sebeplerinden birinin Türkiye'deki Protestan misyonlarını ortadan kaldırmak olacağını ifade etmişti. Bab-ı Âli'deki ikamet elçimiz Hon. George P. Marsh da sekreterlerine yazdığı bir mektupta Mr. Layard'ın görüşüne tamamiyle katıldığını bildirmişti.*

Kınalıada'daki esirler çok sessiz ve kolayca halledildiler. Lakin bu epeyce eğlenceli oldu. İlk şikâyetleri, onlar için temin edilen taze ete, taze sebzelere ve benim nefis beyaz ekmeklerimeydi.

* Dr. Alden, *1882 Yıllık Rapor*, birinci sayfadaki not, Mr. Layard'ın ölümü üzerine yazılan yazı.

Kınalıada'daki İhtiyaçlar

Yönetimdekiler ve subaylar yeni bir erzak tarifiesi tasarladılar. İçerisinde adı geçen yiyeceklerin yerine siyah ekmek, tuzlu balık, fasulye ve zeytinyağı koydular. Mr. Minasyan tarifiyi bana getirdi ve bunları % 20 indirimle tedarik edebileceğini söyledi. Bu teklifi sunduğumda general bana şöyle dedi:

“Ya! Demek senin cingöz Ermeni bu değişiklikleri kendi çıkarına göre düzenleyecek! Ben bu yeni yiyeceklerin kesinlikle esirlerden kaynaklandığına inanmıyorum.

“Generalim; bir yüzbaşıya, bir kaptana yahut seçtiğiniz bir dolu adama resmî emir göndermek suretiyle bu işin aslını kolaylıkla öğrenebilirsiniz. Makamınıza gelirler ve durumu kendileri açıklarlar.

O da böyle yaptı ve bir yüzbaşı Rus ordusunun erzaklarını tasvir ederken onu hayli eğlendirdi: Askerlerin memleketlerinde hep siyah ekmek yediklerini ve başka bir şey yemediklerini söyledi. Beyaz ekmeğe karşı gönülsüzdüler. Yanlarında epeyce tuzlama balık vardı ve bol miktarda zeytinyağı ya da iç yağıyla pişmiş fasulye kullanıyorlardı. Onların mutlaka bu yiyeceklere sahip olmaları lazımdı. Değişiklikler yapıldı ve esirler tam anlamıyla memnun edildiler. Ancak general fiyatın değiştirilmesini kabul etmiyordu. Çünkü bu, yönetimin üzerine bir şüphe getirecekti. Bu nedenle Mr. Minasyan, istediği fiyattan % 20 daha fazla almaya mecbur edildi. Savaşın sonunda esirler ayrılıp gitiler. Hâllerinde çok az bir duygu belirtisi vardı; zira geri gönderildikleri yer evleri değil kışlaydı.

İngiliz Ordusuna Çamaşırhane Kuruyorum

İnkerman Savaşı (Kasım 1854)¹¹ bana yeni bir işletmecilik

¹¹ İnkerman Savaşı: Kırım Savaşı'nın en önemli bölümlerinden biri Sivastopol

daha kazandırdı. Savaştan iki hafta kadar sonra çalışma odamın penceresinden bakarken, Boğaz'ın Asya kıyısındaki Kuleli Hastanesi'nin önüne devasa bir buharlı geminin demirlediğini gördüm. Derhal onu, İngiltere'nin hizmetindeki en büyük nakliye gemisi *Himalaya* olarak tanımladım. Vaktiyle bu geminin çarkçıbaşı ile geçici ama kişisel ve oldukça hoş bir ahbaplık kurmuştum. Hiç vakit kaybetmeden onun İnkerman'dan neler getirdiğini görmeye gittim. 250 yaralı ve hastanın az önce hastaneye taşındığını, sadece iki veya üç Rus yaralının kaldığını, onların da kendilerini taşımak için sedyelerle gelecek olan hastane görevlilerini beklediklerini söyledi.

Karadeniz'den gelen şiddetli poyraz yüzünden bulutlu, soğuk bir gündü. Zavallı yaralılar battaniyelerinin içerisinde tir tir titiyorlardı. Bir askere, "hadi onları sedyelerin üzerine yerleştiririm, taşımaya hazır olsunlar" dedim. Battaniyenin bir kenarından tuttum. Gördüm ki yarı sağlam vaziyetteki Rus, benim kaldırmayı umduğum kadardı. Asker bana "eldivenlerinize iyice bakınız efendim! Bu battaniyelerde Kırım biti kaynıyor!" dedi. Hayretten ağzım açık kalmıştı, eldivenlerimden on bir tane daha evvel hiç görmediğim canavarları teker teker kopardım!

Sonra 250 hasta ve yaralının durumunu görmek amacıyla hastaneye girdim. Onları iç çamaşırından ve bir örtüden mahrum, acınacak bir hâlde buldum. Sorularıma karşılık, çamaşır-

Kuşatması'dır. 25 bin kişilik 4 Fransız, 22 bin kişilik 4 İngiliz ve Ferik Rüstem Paşa komutasında 7 bin kişilik bir Türk tümeninden oluşan 54 bin toplam mevcutlu birleşik orduyu Prens Menşikov komutasındaki 40 bin kişilik Rus ordusu karşıladı. Sivastopol üzerine yürüyen birleşik kuvvetler, çok şiddetli bir savaş sonunda Rusları çekilmeye zorladılar. Savaşın ilerleyen safhalarında, Visamiral Kornilov komutasında 20 bin deniz askeriyle başkomutan prens Menşikov komutasındaki 30 bin kişilik orduyla savunulan Sivastopol, birleşik kuvvetler tarafından tam anlamıyla kuşatıldı (10 Ekim). Rusların şehri geri almak için Balaklava Limanı (25 Ekim) ve müttefikleri denize dökmek için İnkerman Kasabası (5 Kasım) üzerine düzenledikleri şiddetli iki saldırı birleşik kuvvetlerce püskürtüldü. Kaynaklar, bu başarısızlıkların acısına dayanamayan prens Menşikov'un, üzüntüsünden öldüğünü kaydetmektedir. Ç.N.

larının o kadar çok haşaratla dolu olduğunu, haşaratlar yerine soğuktan mustarip olmayı tercih ettiklerini, altı aydır hiç yıkanmadıklarını da söylediler.

“Neden kendi kendinize yıkanmadınız?”

“Hiç odunumuz ve suyumuz yoktu ki. Kahvemize yetecek kadar odun ve su bulabilirsek şanslıydık.”

Bu zavallı insanların niçin yıkanmadıklarını sormak için derhal başhekim Dr. O’Connor’a gittim. Çünkü yaralıların iki haftadır aynı derecede perişan durumda orada bulunduklarını anlamıştım. Şöyle karşılık verdi:

“Sadece Rum kadınları, çamaşırları Boğaz’ın tuzlu sularında yıkayıp tokaçlıyor ve sonra nemli olarak geri getiriyorlar. Ayrıca elbiseler o kadar kirli ki o kadınlar da bunları arındıramazlar. Hepsini birden yakıp bitirmek için bir fırın ve büyük bir baca inşa ediyoruz.”

Bunu yapacak çok sayıda işsiz kadın olduğunu, doğru düğün bir yönlendirmeye bu işin çok iyi yapılacağını ve böylece giysilerin hepsinin kurtulabileceğini söyleyerek itiraz ettim. Büyük bir küstahlıkla, “her adamın kafasının kendi işine çalışacağını!” söyledi. Böylesine ıstırap dolu bir manzarayı, böylesine insanlıktan uzaklaşmış bir idareciyle birlikte düşündüm; evet “benim işim” bu acıyı hafifletmekti. Kışlanın önünden geçerken bir askerle karşılaştım.

“Giyim çavuşunu nerede bulabileceğimi söyleyebilir misin?”

“Giyim çavuşu benim.”

“O hâlde aradığım kişi sensin. Elinde neler var, bana göster.”

Büyük bir salonun kapısını açtı, içeride giysiler yığılmıştı. Bunlar bin kişinin dir diye düşünmüş olmam lazım.

“Neden burayı havalandırmıyorsun? Vebaya yakalanacaksınız.”

“Dışarı açılan büyük bir pencere var efendim.”

Yine de salon havasızdı. Yataklar ve yatak takımları, yaralı ve ölülerden çıkarılmış türlü türlü kıyafetler, akla gelebilecek bütün iğrenç şeyler vardı burada ve inanılmaz derecede haşaratla doluydular! Eğer herhangi bir şey savaşı tamamıyla lanetli kılabilseydi, bu, Kırım bitleri olurdu. Kocaman, semirmiş, iğrenç, azman ve şeytan bakışlı yaratıklar! Isırıklarının inceledim ve aşırı derecede tahriş edici ve insanı çıldırtıcı olduklarını keşfettim. Açılan her delik kırmızı bir iltihapla yoğun biçimde kuşatılıyor ve dayanılmaz yakıcı bir kaşıntı başlıyor. Bunu, güçlü olduğu kadar güvenle de kullanılabilen amonyak dışında hiçbir şey yatıştırmıyor. Onların, Rus kurşunlarının hepsinden daha fazla İngiliz askeri öldürdüklerine hiç kuşum yok. Yaptıkları tahribatın hayatta kalanların üzerindeki etkisi ilginç ve tuhaftı. Tabiat, savunma hatlarını elinden gelen en iyi şekilde aceyle inşaa etmekteydi: Deri bir süre sonra kalınlaşıyor, ölüyor ve mantar görünümünü alıyordu. Böylece dokunun duyarlılığını kaybetmesiyle çekilen acı da azalıyordu.

Çavuş bana, elbiseleri yıkama umudu kalmayınca bunları yakacak bir yer inşa ettiklerini söyledi. Sahanın arka tarafındaki fırının uzun, kaba saba bir bacası vardı. Pis elbiselerin ne kadarını yakıp tükettikler bilmiyorum. Üsküdar'daki yetkililerin ne adam eksikliğini yenileriyle giderdiklerini ne de eski kıyafetleri yıkamayla güvence altına aldıklarını söyledi.

Hemen Üsküdar'a gittim ve O'Connor'ın idaresinde gelinen noktayı ve söz konusu ihtiyacın tereyağından kıl çeker gibi temin edilebileceğini, Boğaz'daki köylerde bu işe sevinecek olan binlerce Ermeni, Rum ve Türk kadını bulunduğunu bildirdim.

Büyük hastanenin baş levazımatçısı Mr. Parker, bakmakla yükümlü olduğu beş bin kişinin güzelce yıkanmasını sağlamanın imkânsız olduğunu gördüğünü; şayet Kuleli için bir şeyler yapabilirsem bunun, mümkün olan en büyük iyilik olacağını söyledi. Hiçbir sözleşme ve ücret istemedim. Bu işi yapmakta ve Kuleli'deki gidişatı değiştirmekte kararlıyım. Bunu Dr. O'Connor'ın yerine benim yapıyor olmam, acı çekenleri kurtar-

ma coşkusuna bir coşku daha ilave edebilirdi.

Bebek'e geri dönerken Ermeni kahya ile karşılaştım ve ne aradığımı ona söyledim. "Tam sizin istediğiniz gibi bir yerim var" dedi; "yıkama işleri için büyük bir bahçesi, kocaman mutfak ve mutfaka doğrudan kesintisiz su temini olan yıkık dökük bir ev burası".

Gidip eve baktım ve makul bir fiyata aylık olarak kiraladım; istediğim kadar kalabilecektim. Ben daha evvel hiç bu kadar üstünkörü giden bir işin altına girmemiştim. Genelde bir işin önüne çıkan engeller, işin kendisinden daha fazla zaman alır.

Kocaman iki tane bakır çaydanlık, çamaşırların yıkandığı yalakların içine döşenmiş 22 musluğa sıcak suyu dağıtacak şekilde yerleştirildi. Bir iki gün sürdü bu. Büyük bir pompa, suyu çaydanlıklara veya soğuk su teknelerine dağıtıyordu. Bunlar sıra sıra bahçeye kadar neredeyse yarım mil uzuyordu. Küçük bir yelkenli dolusu kuru odun edinmekten dolayı çok şanslıydık. Bütün her şeye nezaret etmeleri için iki becerikli adam istihdam edildi; biri çamaşırhaneyle, diğeri Boğaz'ın Anadolu yakasından buraya, buradan oraya taşınan malzemelerle ilgilenecekti. Bu iş için hevesli yirmi iki Rum ve Ermeni kadın tutuldu. Çalışanların hepsini memnun edecek düzenlemeleri yaptım. Her masrafı İngiltere hükûmetine yükleme niyetindeydim; o kadarıyla da bıraktım. Çünkü herkes beni, bürokratik işlemlerin ödemeleri yapılamaz hâle getireceği konusunda ikna etmişti.

Okulda bir sınıfın dersini dinlediğim sırada çamaşırhane-deki görevli adamlardan biri ders odasına daldı ve şöyle dedi: "Aman efendim! Çabuk geliniz! Bizim çamaşırhaneyi bir güruh yerle bir edecek. Bütün kadınlar da kaçtı!"

Gerçek şuydu: Çamaşırlar o kadar kirli, iğrenç ve haşaratla doluydu ki kadınlar onlara el sürmeye korkmuşlardı; bir daha buraya asla girmeyeceklerini söylemişlerdi. Yaklaşık üç bin parça eşya kocaman denklerle karşıya geçirilmiş ve bu denkler avluda açılmışlardı. Çok kötü bir koku civardaki evlerin pencerelerinden içeriye dolmuştu. Doğal olarak küplere binen insan-

lar fırtına hızıyla toplanıyordu. Buranın dört bir yanında sorun vardı! İnsanlara, şikâyetlerinde çok haklı olduklarını, öte yandan kıyafetlerin derhal depoya götürüleceğini, buna karşılık işi yokuşa sürerlerse İngiliz askerlerinden bir muhafız çağıracağımı söyledim. Herkes sakinleşip oradan ayrıldı.

Şimdi ne yapacaktım? Kesinlikle ortada kalmıştım. Kadınlara yahut insanlara kabahat bulamazdım.

Aklıma kendiliğinden bir fikir geldi: Kuleli'de bir kenarda duran ve meşeden yapılmış bira fiçilerini çamaşır makinesine dönüştürmek. İşçilerimin en iyisi olan Pandazee'yi çağırdım; yanına bir adam alıp gelmesini, gerekirse gece boyunca çalışmak üzere gelmelerini söyledim. Kötü niyetli O'Connor, Üsküdar'dan bir emir olmadan bir tane bile fiçi alamayacağımı söyledi. Bunu almak ise bana üç saate mâl oldu. Fakat ertesi sabah takriben saat 09.00'da makine hazırды ve çamaşırhaneye yerleştirilmişti. Makinenin denenmesini görmeye ikna etmek için çok uğraştıktan sonra birkaç kadın geldi. Suratları asılmış vaziyetteydi. İlk denemede mutlaka onları şaşırtan bir etki meydana getirmem lazımdı. Fiçinin içine çok miktarda erimiş sabun koyulmuş olduğu gözlerden kaçmıştı. Kirlileri maşayla yerden alıp makinenin içine koydum; suyu saldım. Adamlara, kolu yirmi dakika çalıştırmalarını söyledim. Beş veya altı dakikanın büsbütün kafi geldiği anlaşıldı. Çamur renginde leş gibi su akıp gidiyordu. Çamaşırlar arıncaya ve artık temiz bir su akıncaya kadar makinenin içine temiz su verildi. Yıkadıklarımız bir dönüşüm geçirmiş olarak (!) çıkarıldılar.

İşi bitirme konusunda kadınların hiçbir itirazı olmadı. Yirmi iki kadın bize geri döndü; daha fazla çamaşır makinesi yapıldı. İş çok fazla itina gösterilmeden güle oynaya devam etti. Haşaratların bedenleri kirli suyun aktığı kanalda sıra sıra diziliyordu. Fakat yünlü çamaşırları o kadar çok karaçalı otu sarmıştı ki hepsinin mutlaka sert fırçalarla fırçalanması gerekiyordu. Ancak beni en fazla şaşırtan şey, kaynar suyun, fanilaların üstünde biriken milyonlarca haşarat yumurtasının canlılığını yok etmeme-

si olmuştu. Çamaşırlarda kimi zaman el kadar büyüklüğünde yamalar vardı. Bunlar için ince pirinç telden yapılmış fırçalar kullanmak zorunda kalıyorduk. Bu fırçaları bir rastlantı sonucu Galata'da bulmuştum ve bizzat satıcısı bile bunların ne için imal edildiğini bilmiyordu. Tesadüfen dükkânına alıp koymuştu. 'Bizim işimizi dört dörtlük gördüler. 250 adamın çamaşırları ve diğer eşyaları hazırlanır hazırlanmaz kışlaya gönderildiler. Bu bize hem sevinç hem de bir rahatlık verdi.

Dr. O'Connor hastaneden uzaklaştırıldı. Zannedersem acımasız, duygusuz bir adamdı; hasta ve yaralılarla ilgilenmiyordu. Onun yerine bir beyefendi olan Dr. Tice geldi ve görevlilere, hasta ve yaralıların üst başlarının haftada iki defa değiştirilmesini emretti.

Kurutma için elverişli havanın olduğu zamanlarda, otuz kişinin ve sekiz çamaşır makinesinin gücüyle bazen bir günde 3000 çamaşırın halledildiği oluyordu. Yağmurlu havalarda ise her birinde yüz parça eşyanın bulunduğu paketler Bebek ve civarındaki pek çok eve dağıtılıyordu. Her ne kadar hasta ve yaralıları hastane personeliyle birlikte toplam 800'e baliğ olsalar da, çamaşırhane bu yolla taleplerin daima bir adım önünde yürüyordu. Bunu, işleri bitirip üzerinden atmak ve Kırım'dan getirilmiş olan bütün personeli kurtarmak adına yapıyordu çamaşırhanedekiler. Baştan aşağı bütün hastaneden haşaratların izinin silinebilmesinin üzerinden uzun zaman geçmişti. Tek tek her yatak dışarı çıkartılmış ve patır kütür dövülmüşlerdi; fakat sonunda Kırmılı düşmana tamamen boyun eğdirildi.

Çamaşırhanede parça başı çalışan ve kendilerine makine-lerin yardım ettiği kadınlar, ayda 30 ila 40 dolar arasında para kazanıyorlardı. Bunun mümkün olacağını asla hayal etmemişlerdi. Onların fakirhanelerindeki bu rahatlama, yaptığımız işin en değerli ödülllerinden biriydi. İçinde hasta olan hiçbir ev yoktu ki ziyaret etmişliğim olmasındı. Onlar da -ileride anlatacağım üzere- bu değişimi kabullenmeye hazırlardı.

Vakti geldiğinde hesapları alıp Mr. Parker'a gittim. Bu işin

kurulup işletilmesi boyunca ne kadar masraf edildiyse hiçbir soru sorulmaksızın veya ayrıntılar incelenmeksizin hepsi ödendi. Yıkılan çamaşırları üç bölüme ayırmak zorundaydık. En büyük parçaların her düzinesi için 75 sent, orta ölçektekilere 50, ufak parçalara ise 37.5 sent üzerinden ödeme yapıldı.

İngiliz ordusuyla bütün ilişkilerimde, çok fazla kınanan bürokratik işlemlerle kesinlikle karşılaşmadığıma şahit olunca memnun kalmıştım. Böyle bir şeyin varlığından zerre kadar kuşulanmamıştım. Zannedersenem benim hizmetlerime pek müstesna hizmetler gözüyle bakıldı ve ona göre muamele edildi. Üç kişi (Menzies, O'Connor ve ordugâhın inzibat subayı) hariç İngiliz ordusundan herhangi bir münasebetim olan bütün beyefendiler için İngilizlerin "şeref timsaliydiler" deyişini kullanıyorum. İşbu sözle dürüst, nazik ve dakik olmayı kastediyorum.

Yukarıda bahsettiğim fiyatlar üzerinden bize de bir kâr kalacağı belliydi. Bununla ne yapılması gerekiyordu? Bahçecik'teki zavallı küçük kilisenin büyük bir kilise binasına çok fazla ihtiyacı vardı. Oradaki cemaat için bir kilise inşa etmeye niyetlendim. Boş vakitlerimin bir kısmını o büyük ekmek işine harcarken ve depremde yıkılmış olan Bursa'daki kiliseyi yeniden inşa ederken Mr. Minasyan her hayırlı işte daima hazır ve nazırdı. Bu kiliseyle ilgilenmem dolayısıyla çamaşırhanede bulunmadığım zamanlarda orayı canla başla o çekip çevirmişti. Böyle bir ortamım olmadan bunun üstesinden gelemezdim. Bahçecik Kilisesi neredeyse 3000 dolara maloldu ve yine de ben bunu bütünüyle bir İngiliz bira varilinden mahrum olarak inşa ettim!

Bu çalışma esnasında vurdumduymaz görünümlü, güçlü kuvvetli ve fakir giyimli bir genç geldi ve iş istedi. İşe yarar bir amele olmaya yetecek kadar zekâyâ sahip olduğunu katiyen düşünmemiştim ve başımıza dert olacağını tahmin ediyordum. Çok geçmeden gördüm ki yalnızca güçlü kuvvetli olmakla kalmıyor aynı zamanda ne iş veririm vereyim dikkatlice ve sadakatle yapıyordu. Kendisine emanet edilen her vazifeyi sakın, alçak gönüllü, mahcup, yorulmak bilmeyen ve yetenekli hâliyle

yerine getiriyordu. Görünüşüne rağmen bu özellikleri benim üzerimde baskın çıktı. Beni, yaparken izledikten sonra benden daha iyi yapamadığı mekanik iş yoktu. Başından itibaren kolejin çok yararlı bir kahyası oldu. Kolej binalarını inşa ederken sağ kolumdu. Bir emanete hıyanet ettiği veya gece olsun gündüz olsun en ağır görevlerden kaçındığı asla görülmedi.

Bu süre zarfında Mr. Williams¹² Malta'dan İstanbul'a döndü. Kalabalık bir ailesi vardı ve yoksulluk içinde yüzüyordu. Çamaşırhaneyi, bu işin dışında ne yapabilirse yapsın diye ona bıraktım. Çok geçmeden, konfor şartları ölçüsünde bir süreliğine oraya yerleşti.

Kolejden sevgili arkadaşım Dr. Bartol'un bana latife yollu, on altı meslek atfettiği söylendi. Çok enfes bir hayal gücüyle oluşturulmuş listeyi hiç görmedim ama, oraya benim en fazla gurur duyduğum çamaşırcı kadın mesleğimi (!) eklemeyi tahmin ediyorum.

Üsküdar'daki Fırında Kolera Paniği

1855 kışında fırtınalı bir gündü. Felaket haberleriyle bir ulak çıkageldi. Buna göre Üsküdar'da salgından ziyade tek tük görülen kolera, bizim adamlara da ulaşmıştı. İkisi ölmüş, beşi hastalanmıştı. Herkes paniğe kapılarak işi bırakmıştı. Bu iki fırından istenen 10.000 sterlin tutarındaki ekmek ertesi sabah dağıtılamayacaktı

Bir heybe dolusu ilacı kaptığım gibi Üsküdar'a doğru yola

¹² Yazarın burada, yerli misyoner Baron Bedros'un telkinleriyle Protestanlığa geçmiş Selim Ağa adlı Selânikli bir Müslümandan bahsediyor olması kuvvetle muhtemeldir. Selim Ağa'ya, din değiştirmesi sebebiyle Müslümanlar ona zarar vermesin diye kaçması tavsiye edilince, o da aile efradını toplayarak Malta Adası'na kaçtı (1853). Orada vaftiz olduktan sonra Edward Williams adını aldı. Karısı, çocukları ve baldızı da onunla birlikte vaftiz oldular. 1855'te ailesini alarak İstanbul'a geldi ve misyonerlik faaliyetlerine katıldı. C. Hamlin, *Among the Turks*, s. 85-86. Ç.N.

çıktım. Bir adamımı da fırıncılar çarşısına gönderdim. Herhangi bir ücrete yarım düzine adam alıp, İngiliz haberci gemisiyle oraya getirmesini söyledim. Gece çalışması için amele bulabilmişti. Benim doğrudan ve süratle gitmem lazımdı; çünkü kolera beklemezdi ve işini yapmaktan geri kalmazdı. Boğaz'ın Anadolu yakasına geçirmeye ikna edebileceğim hiçbir kayık yoktu. Şiddetli poyraz, suları çalkalıyor ve köpürtüyordu. Hafif kayıklar da denize çıkmayı göze almayacaktı. Daha evvelce olsa asla reddedemeyecekleri ücret tekliflerinin ve ricaların hiçbiri kayıkçılara işlemiyordu.

Tam o esnada iki güçlü tayfası olan bir Üsküdar teknesi, fırtınadan kaçmak için limana girecekti. Bu iki adam 90 kuruşa (resmî fiyatın neredeyse yirmi katıydı) beni karşıya geçirmeye söz verdiler. Üsküdar kayıkçıları bu gibi poyraz fırtınalarındaki beceriklilikleri ve cesaretleriyle meşhurdur. İnsanoğlunun gücünün, tabiatın güçleriyle bu denli hassas bir müsabakasını daha evvel hiç görmemiştim. Biz denize doğru gitmek zorundaydık; fakat hafif kayığımız sert pruvasını her devrilen dalgada hemen döndürüyordu. Dalgaların üzerinden geçerken yahut baştan başa giderken, köpüklerin tıslamaları da beraber gidiyordu. Böylece emniyet içerisinde Anadolu yakasına ulaştık.

Cesaretimiz, şartlardan kaynaklanır. Ben doğuştan ürkek biriyimdir ve olmazsa olmaz bir ihtiyaç dışında hiçbir şey beni bu mücadeleye zorlayamaz. Fakat zorunlu bir vazife beni çağırıyordu ve hiç korku hissetmedim. Fırındaki adamların moralini tamamen bozulmuş buldum. Onları bir araya topladım; eğer sakın bir biçimde çalışmaya giderlerse emniyette olacaklarına ve hasta arkadaşlarından her birinin iyileşeceğine dair güvence verdim. Hemen toparlandılar. Sıcaklığı bir kararda tutmak ve iyi bir beslenme düzeni için mümkün olan her hazırlığı yaptım. Bunları ihlal edecek olanlar dışında hiç kimsenin bu hastalığa yakalanmayacağına dair onlara teminat verdim. Hastalık kapmış olanlar da umutla canlandılar. Hatta bir tanesi kalkıp işe gideyim diye tutturdu. Bütün öğleden sonra ve gece boyunca

onlarla birlikte kalacağıma söz verdim. Onların yerine geçecek işçiler şehirden geldiler fakat gerisin geri gönderildiler. Ekmeklerin hepsi dağıtım saatinden üç ya da dört saat evvel hazır olacaktı. Hastalık tümüyle şifa buldu ve bir daha da nüksetmedi.

Şarklıların, insanı hayran bırakan türde bir soğukkanlılıkları ve cesaretleri vardır. Onlara, güven duydukları bir lider verin; ölünceye kadar onun arkasından gideceklerdir. Adamların dengeleri artık yerine gelmişti. Akşama doğru bana eve gitmem gerektiği konusunda ısrar ettiler. Çünkü ailem benim yokluğuma üzülecekti. Bunu yapmaya yeltendim ama sandal bulamadım. Bebek'in karşısına düşen Kandilli'ye gittim. Fakat bütün kayıklar çekilmişti; o saatte denize çıkacak bir tanesi bile yoktu. Karanlık bastırıyordu; tam ben geceyi geçirmek üzere Mr. Hanson'ın evine dönmek üzereydim ki, denize açılan bir kayık fark ederek seslendim:

"Beni Bebek'e geçirir misin?"

"Eğer gideceksen geçireyim."

"Ne kadar istersin?"

"Altı kuruş..."

Altmış veya yetmiş dese de verecektim. Teknede uygun bir biçimde oturunca adam şunları söylemeye başladı: "Ne mutlu bana ki senin gibi bir yolcu aldım! Karşıya geçmek mecburiyetindeydim ve denge sağlamak için de hiçbir şeyim yoktu. Sandalı dengede tutacağınızı biliyorum. Gece kötü; ama biz rahatça gideceğiz."

Pazarlık konusunda bundan daha mutmain olan iki taraf kesinlikle yoktur! Güzelce karşıya geçtik. Eşim ve çocuklarım endişeyle o gece benim dönüşümden ümidi kesmişlerdi. *Başıbozuklar* gibi üzerime atladılar. Adamakıllı bir uyku çektim. Ertesi sabah bütün fırınlardaki herkesi neşe içerisinde buldum. Kolera bizi bir daha vurmadı. Hastanede takriben yüz kişinin öldüğü bildirildi. Lakin en dikkat çeken şey, altı hekimin ölmesiydi. Menzies'in yerine gelen koruyucu tababet subayı Dr. McGregor'un ölümü yürekleri dağlamıştı.

XII. BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI SIRASINDA BEBEK İLAHİYAT OKULU

İngiliz servisindeki tercüman ihtiyacı öğrencilerimize büyük bir istihdam kapısı açtı. Pek çoğu okuldan ayrıldı ve altı aylık bir hizmetle eğitimlerini tamamlamaya yetecek parayı kazandılar. Bazılarının ordugâhtaki ve savaş alanındaki etkiler dolayısıyla moralleri bozuldu. Bazılarının ise kişilikleri ve mertlikleri kuvvetlendi; oradaki görevlilerin takdirlerini ve saygılarını kazandılar.

Savaş başlamadan evvel benim faaliyetlerim o kadar iyi ayarlanmış ve bir sisteme oturmuştu ki, en kapsamlı hâli bile bir kimsenin zannettiğinden çok daha az ilave işlere yol açıyordu. Adamlar zeki ve sadıklardı; başarılarının, bütün ekibin başarısına dahil edileceğini iyi anlamışlardı. Öğrenciler atölyelerdeki mutat müfredatlarını takip ediyordu. Misyonerlik faaliyetleri, genel itibariyle, savaşı herhangi bir kimsenin tasavvur ettiğinden daha az hissediyordu. Misyonerler yollarında dümdüz devam ediyorlardı ve savaşı bir kenara bırakmışlardı. Şayet biri çıkıp da 1853-1857 yılları arasında Türkiye'den gönderilen misyoner mektuplarına göz atsa, savaşa nasıl da bir iki atıfta bulunduğu görünce şaşıracaktır.

Sekreter Rufus Anderson'ı Rahatsız Eden Hususlar

ABCFM'nin büyük sekreteri Dr. Rufus Anderson bir tasarısını gündeme getirdi: Misyonerlerin verdiği eğitimin tamamının yerel sisteme* indirgenmesi. Ben buna karşı çıktım. Board'un başka bir şubesine geçmeyi teklif ettim. Fakat bu teklif ilgi görmeyecek; başından itibaren zararlı olacak ve sonunda da mutlaka başarısızlığa uğrayacak bir sistemi devreye sokacaktı. Anlaşılan Dr. Anderson kısa bir süre için verim aldı. Ben hizmete devam ettim.

Bütün işletmelerimi, o işletmeleri kendileri için kurduğum kişilerin nezaretine bırakma zamanı gelmişti. Kırım Savaşı daha evvelce sıkıntıya düşer olmuş olan yerli kardeşlerimizden pek çok engeli büsbütün kaldırmıştı. Dahası, kısa bir tatil dahi istemiştim. Savaş boyunca "yalın tercih" hâline gelmiştim. Kilom 137 libreden [libre=453 gr] 115 libreye düşmüştü. Ayrıca iki büyük kızlarım Henrietta ve Susan'ı Amerika'daki okula yerleştirmeyi arzu ediyordum. Gemiyle gidip kısa bir ziyarette bulunmak ve ardından işimin başına dönmek istiyordum. Dr. Anderson cevaben, American Board'un misyonerlere buharlı gemiyle seyahat etmelerine izin vermemiş olduğunu söylemiş, "mademki Hamlin kardeş her daim buharlıyla gitmişti, mutlaka onun bir istisna olması lazımdır" demişti. Kilise binası bütçesini ayarladığım sırada gelmemiş olan bazı kapanmamış hesaplar dışında kendi masraflarımı kendim karşıladım. Geri dönüşümde cebimde kırk dolar kalmıştı. Onu da Hasköy Protestan Kilisesi binasının inşaatına verdim. Kimi zaman ayda 50.000 dolar kazanç getiren bütün o icraatlarımdan elimde bir kuruş bile kalmadı.

Kurduğum işletmelerin kazançlarını bir araya getirince, şahsımın 25.000 dolar elde etmiş olduğunu gördüm. Bu paraya, Tekirdağ ve Bursa'daki kiliselere önceden ödediğim miktarlar da

* "Yerel sistem"den kasıt şudur: Öğrenciler anadillerinde eğitim almalıdır ve anadil yoluyla eğitilmelidir. Hiçbir yabancı dilde öğrenim görmemelidir.

dahildi. Bunun dışında yaklaşık 800 dolar kapanmamış hesap kaldı; bunu da yukarıda sözünü ettiğim üzere memlekete gidişte kullandım.

Bu para bana ait değildi. Çünkü ben bir American Board misyoneri idim. Dr. Anderson bunu kabul etmezdi. Zira misyonerlerden birinin bu oranda para kazanması misyonlara leke sürerdi. Yerli kardeşlerimizin içten muvafakatiyle bir kilise inşası fonuna yardımda bulundum. Bu yardım, yanına okul binası veya okul odasıyla bitişik olan on üç kilisenin inşasına destek oldu. Yardım yapıldığı dönem, en fazla paraya ihtiyaç duyulan dönemdi. Daha evvel hiçbir misyoner parası bu kadar işe yarar ve bu denli etkin biçimde harcanmamıştı. Endüstri sahasındaki planlarım evvelce kendi kendilerini temize çıkarmışlardı. Sanki Tanrı'nın özel bir takdiri onları tekrar be tekrar zorluklardan kurtarmış görünüyordu.

Bebek İlahiyat Başka Bir Misyonerin İdaresine Veriliyor

İstasyondakiler benim yokluğumda Bebek İlahiyat'ın idaresini kendi üzerlerine aldılar. Altı ya da sekiz ay sürecek olan bu göreve, o sırada Erzurum'da bulunan Msy. William Clark davet edilmişti. Bu süreye itirazda bulunan Rev. Clark, belli ki devamlı kalmayı istiyordu ve istasyonun da bunu vermeye niyeti yoktu. Geldi; fakat ben tam olarak hangi teşvikler altında geldiğini bilmiyorum.

Ben ayrılmadan evvel İlahiyat'taki genel eğitim kısmını kapatma kararı verilmişti. Mevcut eğitim ya aşağı indirilecek ya hut tam anlamıyla bir teoloji eğitimine yükseltilecekti. Teoloji eğitimi için tavsiye ettiklerimden on yedisini seçtim. Genel yüksek okul bir süreliğine durduruldu.

18 Yıl Aradan Sonra Amerika'ya Sıla Seyahati

Yol hazırlıklarımız dört dörtlük yapıldı. Eşim ve çocuklarım, dağılmış bir ev halkının olabileceği kadar üzgündüler. Boston'dan İstanbul'a gitmek üzere gemiye bindiğimiz günden, İstanbul'dan Boston'a gitmek üzere gemiye bindiğimiz güne kadar on sekiz yıl geçmişti. Buharlı gemiyle Trieste'e, Venedik'e ve İtalya üzerinden St. Gothard Pass'tan Paris'e ve Londra'ya gittik. İlginç ve entelektüel gezginlerden oluşan bir toplulukla birlikte çok keyifli bir yolculuktu. Aralarında Prof. Tyler ve Amherst Koleji'den birkaç öğrenci; bir Oxford profesörü ile birlikte altı Oxford'lu; Sir Edward Mansfield; George Francis Train; Mrs. J.P. Brown ve oğlu; Brown adında bir İngiliz imalatçı vardı. Diğerlerinden bahsetmeme vaktim yok; bazıları Hindistan'dan, bazıları Kırım Savaşı'ndandı.

Havamız güzeldi; ne yemek masasında ne de güvertede canlı ve bazen de harikulade bir sohbet hiç eksik olmadı. Sir Edward Mansfield'ın iki kızına gösterdiği nazikâne ilgi hafızamda derin bir iz bıraktı. Gemideki son akşam ve Verona'daki bir olay belki bahsetmeye değer olabilir.

Bir gemi yolculuğunun son gecesini genelde gürültülü ve neşeli geçer. Orada gördüğüm üzere "iyi vakit geçirmek" için özel bir hazırlık vardı. Prof. Tyler'ın ve diğer birkaç kişinin yaptığı gibi ben de güverteye çekildim. Ağırbaşlı ve bilgili bir beyefendi olan Londralı Mr. Brown başkan seçildi. Orada, kürsüden biraz frenleyici bir güce ihtiyaç olacağını hissettim.

Mr. Brown'la Türkiye ve Türkler, onların kaynakları ve ellerindeki imkânlar hakkında uzun konuşmalarımız olmuştu. Onun pek çok hatalı görüşünü düzelttim. Bu düzeltilmeye, bir İngiliz için olağandışı sayılan bir rıza göstermişti. Kamarada neler olup bittiğini güverteden hem işitiyor hem de seyredebiliyorduk. Mutlaka kabul etmek lazımdı ki, eğer akıllı selim galip gelmezse vur patlasın çal oynasın tarzı bir cümbüş olacaktı. En sonunda George Francis Train çağrıldı. O da seyahatimizin

hikâyesini irticalen anlatmaya başladı. Çok güzel bazı noktalara değindi ve kahkaha tufanına sebep oldu. Nihayet misyonerlik üzerine konuşmaya başladı. Ona karşı koymak için derhal alt kata indim. Hindistan'da görmüş olduğu kadarıyla misyonerleri ve faaliyetlerini küçümsediğini ve hor gördüğünü açık etti. Belli ki orada bir amaç için bulunduğumu anlamıştı.

Konuşmasını bitirdiği an başkan kürsüye davet edildi. Bir fırsat verilir diye neredeyse hiç umudum kalmamıştı. Fakat başkan ayağa kalktı ve gemide bir beyefendinin bulunduğunu söyledi. Kendisinin evvelce benden Türkiye ve orada yaşayan insanlar hakkında başka bir kaynaktan edineceğinden daha fazla bilgi edinmiş olduğunu dile getirdi. Benimle görüşüp konuşmuş olması, bu yolculuğu onun için unutulmaz kılacaktı. Bu topluluğun, bir Amerikalı misyoner olan Rev. Cyrus Hamlin'i dinlemekten memnun kalacağından emindi.

Beni alkışlarla karşıladılar. Misyonerlik çalışmalarımızın nasıl dört hat üzerinden yürütüldüğünü yarım saat tasvir ederek anlattım: (1) Otuz beş kilise ile dinî özgürlük; (2) Eğitimin nasıl tümenden ıslah edildiği ve biçim değiştirdiği; (3) Artmakta olan Kitab-ı Mukaddes bölümleri ve eğitim literatürüyle matbaa; (4) Her daim zihnî ve manevî aydınlanmanın dışında peyda olan gelişmiş endüstriler. Sözlerim coşkulu alkışlarla sona erdi. George F. Train ise gözden kaybolmuştu.

Ardından Oxfordlu öğrencilerden ikisi güverteye gelerek, akşamı kurtardığım için bana teşekkür ettiler. Serapa şamatayla dolu bir cümbüşe asil bir kapanış olmuştu bu konuşma. İkisi de misyoner olmak arzusunda olduklarını açıkladı. Ne onların ne de tesadüfen kısa bir ahbaplık kurduğum mümtaz profesörlerinin isimlerini hatırlayamıyorum. Yaklaşık iki yıl sonra o profesör, eşi ve baldızıyla Doğuyu tekrar ziyaret etti. Bebek'te bana çat kapı bir ziyarette bulundular. Atölyemi görmek istedi ve yapmakta olduğum işlere fevkalade hayran kaldığını ifade etti. Ey hafıza, sen ne güvenilmez bir sanat eserisin!

İtalya'nın Trieste şehrinde karaya çıktık. Sir Edward Mans-

field büyük bir nezaket göstererek bir araba tuttu ve bize şehrin bütün ilginç yerlerini gezdirdi. Sonra Venedik'e giden bir gemiye bindik. Yanımda Kontes Pisani'ye verilmek üzere, babası Dr. Von Millingen'den aldığım bir takdim mektubu vardı. Otelimiz eski saraylardan biriydi ve ihtişamlı uzun mazisinin biraz ilginç, âdeta yürek parçalayıcı hatırasını muhafaza ediyordu. Kontes, sanatında uzmandı; Venedik'e ait sayısız seçkin sanat eserini göstermek için bütün gününü bize ayırdı.

Kendisi gerçek bir Hristiyan hanımefendi gibi görünüyordu. Pazar günü otelde Amerikalı şarkıcılardan bir koro oluşturmamızı, koronun ona bizim bazı mükemmel ilahilerimizi söylemesini istedi. Katolik Kilisesi'nin bu sahada Protestanlarınkilerle kıyaslanabilecek tarzda hiçbir şey yapmadığını söyledi. Şarkıcıları ve ilahicileri bulmayı başardık. *Rock of Ages* [Asırlık Kaya], *Just as I am* [Sadece Olduğum Gibi], *Jerusalem* [Kudüs] gibi ilahileri söylediler. Kontes şahsen son derece memnun kaldığını ifade etti.

Venedik'ten Verona'ya geçtik. Şehirdeki ilginç antika-ları, Scaligeri'deki mezarları, meşhur amfi tiyatroyu, Roma İmparatorluğu'nun en mükemmel kalıntılarını ve diğer değişik ilginç nesneleri gezip incelemek için iki günümüzü harcadık. Charles Albert'ın özgürlüğe kavuşmak amacıyla Avusturyalılara karşı gerçekleştirdiği mücadeleyi ve Verona yakınlarındaki son ve talihsiz savaşını vaktiyle öylesine derin bir ilgiyle okumuştum ki, beni ve kızlarımı savaşın yapıldığı meydana götürsün, aynı zamanda modern İtalyan sanatının en nefis abidelerinden bazılarının bulunduğu Campo Santo'yu ziyaret edelim diye bir fayton kiraladım.

Bu gezinti bizi müstahkem bir tepenin giriş kapısının yakınına götürdü. Burası, Avusturyalıların bir ayaklanma çıkması hâlinde asileri püskürtmek adına Verona'yı topa tutmak için 3.000 pare top yerleştirdikleri tepeydi. Bu istihkâmları görme-ye can atıyordum. Faytoncuya bizi o kapıya kadar götürmesini söyledim. Kesin bir dille reddetti. Eğer böyle bir şey yaparsa Avusturyalıların onu yakalayıp hapse atacağını, oradan içeri hiç

kimsenin giremediğini söyledi. Adamın sözlerine binaen biz de faytondan indik ve kapıya yaya olarak gittik. Şimdi böyle bir yere girmenin iki yolu vardır: Biri, yüksek bir makamdan alınan bir emir ile; ikincisi, çocuksu bir basitliktir. İkincisine bel bağlamaya mecbur kaldım.

İki güzel kızım Henrietta ve Susan ile birlikte kapıdaki haydut görünümlü muhafıza doğru gittik. Almanca konuşamayacaktım; lakin kızlarım bu dili seri konuştuklarından dolayı benim tercümanlarım olmak zorundaydılar. Amerikan pasaportumu çıkardım ve kızlara, benim bir Amerikan misyoneri olduğumu, İstanbul'dan ülkeme gidiş yolunda bulunduğumu ve buradaki eserleri görmeyi istediğimi bildirmelerini söyledim. Subay, "imkânsız, imkânsız!" diye cevap verirken muhafızların bıyıklı suratlarında bir gülümseme vardı. O zaman şöyle dedim: "Lütfen bir sonraki kumandanı çağırınız!" O da öyle yaptı. Üstüne üstlük oyalanıyordu, fakat yola gelmez bir adamdı. Önceki gibi seslendim: "Lütfen bir sonraki kumandanı çağırınız!"

Biraz gecikmeden sonra azametli hoş bir subay görüldü. Çehresinde belirgin bir merak ifadesi vardı. Kızlarla Almanca konuşmaya başladı. Çok az anlayabiliyordum. Soğukta dışarıda tutuldum. Subayın bu karşılıklı konuşmaya derinden ilgi gösterir hâle geldiğini ve onları onayladığını görebiliyordum. Kızlarıma soy soplarını, eğitimlerini, hangi dilleri konuştuklarını, ikametgâhlarını ve diğer pek çok şeyi sormuştu. Açıkçası kızlar onu kendilerine epeyce hayran bırakmışlardı. Bir süre daha onlarla konuştuktan sonra subay bana döndü ve şöyle dedi: "Bir zabıt görevlendireceğim. O size dilediğiniz bütün eserleri gösterecek." Adige Nehri'nin Verona'nın karşısına düşen kıyısındaki tepe, binlerce topun doldurulduğu uçsuz bucaksız bir kaleye dönüştürülmüştü. Böylece o muhteşem kaleye götürüldük.¹

¹ Yazarın ziyaret ettiği bölge ve kale, yüzyılın başlarında İtalya ile Avusturya arasında problem olan bir coğrafyadır. Adige Nehri, İtalya'nın Po Nehri'nden sonra uzunluk bakımından ikinci sıradaki akarsıyudur. Kaynaklara göre 1805'ten sonra İtalya krallığına ait bir Yukarı Adige yönetim bölgesi ve bir

Birkaç gün Paris'te geçirdik. Mr. Robert ve eşiyle; Fransız Protestan pastörler Fisch ve De Pressensé ile görüştük. Mr. Robert, Robert Kolej'e öncülük etme konusunu düşünmeye başlamıştı ama hiçbir şey söylemedi. Paris'i tamamladıktan sonra Londra'ya geçtik.

Londra'daki "Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti"

Londra'ya vardığımızda daha evvelden yaptığımız plana göre doğruca Strand Adams Caddesi, no. 7'deki Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'nin (The Turkish Missions Aid Society) ofisine gittim. Bu cemiyet, benim Bebek'teki çalışma odamda doğduğu için olan biteni nakletmek ilginç olacaktır. Cemiyetin gerçek kurucusu, bir İngiliz din adamı olan Rev. Cuthbert G. Young'dı. Büyük ölçüde sağlığının düzelmesi için 1853 yılında Mısır ve Suriye yoluyla İstanbul'a gelmişti. Doğuda, mevcut çalışmalara yardımcı olabileceği bir yer bulma arzusundaydı. Her şeyden önce kendisi Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti üyesiydi. Onu Bebek İlahiyat'ın yakınlarındaki bir evde buldum ve teoloji derslerinden birine öğretmen olarak girmesine müsaade ettim. Tercüman olarak onunla sağa sola gittim. Faaliyetlerimizle çok ilgilendi ve şu neticeye vardı: "Ermeni ırkı, Türkiye'ye giriş vasıtası olacak açık bir kapıdır." Büyük bir hevesle kendisini Ermenice öğrenmeye verdi. Sık sık bizimle çay içer, bize adam değil de para yardımı yapacak bir İngiliz cemiyeti kurma fikrini açardı. Buradaki misyon teşkilatının neden hep Amerikalı kalması gerektiğinin siyasi nedenlerini açıkça görmüştü.

Ermeni dilindeki seslerin ve deyimlerin çok farklı olduğu-

de Adige bölgesi vardı. Birincinin merkezi Trentino, ikincinin merkezi ise Verona şehriydi. Trentino'yu oluşturan Adige Vadisi uzun süre Avusturyalılarının elinde kaldı. Trentino, Sen-Germen Antlaşması'nın imzalanmasından (10 Eylül 1919) sonra İtalya'ya geri verildi. 1939'da Yukarı Adige nüfusunun Almanca konuşan kesimi Almanya'ya gönderildi. Ç.N.

nu anlayan ve kırk yaşına varmış olan Mr. Young, burada bize şahsi yardım etme fikrinden vazgeçip eğer mümkün olursa bir yardım cemiyeti kurmak amacıyla İngiltere'ye döndü. Böyle bir karardan sıkça bahsediliyordu. Fakat bir sabah gelip hoşçakalın diyerek hepimizi şaşkına çevirdi. Bütün işlerini ayarlamıştı. Evinde iki üç parça eşya bırakmış, bana da onları saklamamı rica etmişti. Ben de "onun hatırasına" bunları muhafaza ettim. Bir başka iklime aniden firar eden bir kuş gibi uçup gitti. Cemiyet kurma fikri onu tamamıyla ele geçirmiş ve bütün bütün içine çekmişti.

İngiltere'ye ulaştıktan kısa süre sonra bana bir mektup gönderdi. İngiltere'nin en iyi adamlarından bazılarının kendisini müspet karşıladıklarını ve cesaretlendirdiklerini söylüyordu. Bunlar Shaftesbury Kontu,² Sir Culling Eardley,³ Sir Edward Buxton ve diğerleriydi. Aralarında İngiltere Kilisesi'nden olan da olmayan da vardı. 3 Temmuz 1854 tarihinde Exeter Hall'ın en alt katındaki bir odada söz konusu cemiyet kesin olarak kuruldu. Mr. Young'ın, en tatmin edici şekilde meydana gelen bu sonuçtan duyduğu sevinç ve memnuniyet had safhadaydı. Daha

² Yazarın isim zikretmeden bahsettiği kont büyük ihtimalle 7. Shaftesbury Kontu Anthony Ashley Cooper'dır. 1801-1885 yılları arasında yaşamış olan bu kişi, babasının 1851'deki ölümü üzerine onun makamına geçti. 1830'da Leydi Emily Cowper'le evlendi ve on evladı oldu. Leydi Cowper'ın annesi, ikinci evliliğini Lord Palmerston ile yaptığından dolayı, aşağıda zikredilecek olan Lord Palmerston, Kont A.A. Cooper'ın üvey kayınpederi olmaktadır. Shaftesbury ise İngiltere'nin Dorset bölgesindeki bir kasabanın adıdır. Yazar daha sonraki bölümlerde de bu şahıstan bahsedecektir. Ç.N.

³ Sir Culling EARDLEY (1805-1863): Babası 2. Baron Sir Culling Smith tarafından Huguenot kökenlidir. Annesi ise Londralı Yahudi banker Sampson Gideon'un kızıdır. Eton Kolej ve Oriel Kolej'de okuyan genç Culling aldığı eğitim doğrultusunda iyi bir Protestan oldu. Ancak hayatı boyunca dinî özgürlükleri savundu. Babasının ölümünden sonra (1829) onun baron pâyesini devraldı. Ülkesinde Fakirlik Yasaları'nın hâmisî oldu. İngiltere/Anglikan Kilisesi'nin gelişmesinde rol oynadı. Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'ndeki görevi yanında Londra Misyonerlik Cemiyeti'nin mali işler sorumluluğunu yürüttü (1844-1863). Ayrıca Lübnan'daki Hristiyanlar için bir yardım fonu oluşturdu. Dinî ve sosyal alanda daha pek çok çalışmaya bizzat iştirak etmiştir. Ç.N.

önce Ermeni Misyonu'nun babası Msy. Dr. Dwight İngiltere'de toplantılar düzenlemeye davet edilmiş, ancak kaderin bir cilvesi olarak engellenmişti. Onun yerini ben aldım. Bu durum İngiltere ve İskoçya'daki en iyi Hristiyan cemiyetlerinden bazılarıyla ilişki kurmamı sağladı.

Londra'daki Görüşmeler, Toplantılar ve Davetler

Her ne kadar hastalığından dolayı işlerden el etek çekmeye mecbur kalmış olduğunu bilsem de Mr. Young'la çok mutlu mesut geçecek bir görüşme yapmayı umuyordum. Elden gönderilen bir notunu aldım. Titrek eliyle yazdığı bu notta acele gelmemi ve kendisini görmemi ısrarla istiyordu. Fakat bunun ilişigindeki eşinin notunda ise onun çok fazla zayıf düştüğü, ailesi dışında hiç kimseyle görüşemeyeceği hatta benim varlığımın bile onda çok fazla heyecan yarattığı söyleniyordu. Bir müddet daha yaşadı ve huzur içinde vefat etti. Onun bu çalışması onu yaşatmaktadır ve *Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti* onun bir yadigârıdır.

Cemiyetin Londra'daki ofisinde oranın yetenekli ve becerikli sekreteri Rev. Mr. Birch'le, başkan vekili Sir Culling Eardley'le, Dr. Holt Yates'le ve Doğu Hindistan'daki hizmetten Yargıç Wheatley'le görüştüm. Bunlar cemiyetin icra komitesi üyeleriydiler. Çok candan karşılandık. Dr. Holt Yates'le yaptığımız bir saatlik sohbetten sonra bizi Brompton Meydanı'ndaki evine götürdü. Ertesi gün cemiyet başkanı Shaftesbury Kontu'nu ziyaret ettik. Dr. Holt Yates, Akdeniz'den Fırat Nehri'ne kadar yapılacak bir demiryolu projesiyle yakından ilgilendi.

Bahsettiğimiz demiryolunun son istasyonunun Suadiye'ye⁴

⁴ Adı geçen Suadiye, İstanbul'daki aynı adı taşıyan semtle karıştırılmamalıdır. Burası İskenderun yakınlarında yer alan ve günümüzde Samandağı olarak bilinen ilçenin eski adıdır. Şöyle ki, 19. yüzyılın son çeyreğinde gündeme getirilen ve İstanbul'dan Basra'ya kadar olması düşünülen demiryolu projelerinden bazıları, özellikle İngilizlere aitti. Örneğin Francis Chesney ve Henry B. Lynch, İskenderun'dan yahut Samandağı'ndan (Suadiye) itibaren Bağdat-

yapılacağından emin olduğu için orada büyük bir arazi satın almış, okullar ve işletmeler kurmuş; böylece gerçek Hristiyan medeniyetinin başlangıcını yapmıştı. Bu muazzam girişim kafasını ve yüreğini o denli doldurmuştu ve Parlamento'da istediği etkiye sahip olan Shaftesbury Kontu'na baskı yapmak için eline öylesine bir fırsat geçmişti ki, Türk misyonlarına yer kalma-
mıştı. Bu durum açıkçası kontu rahatsız etmişti. Görüşmenin sonunda bana "sizinle yarın sabah mümkün olan en uygun vakitte, fakat saat 10.00 ila 12.00 arasında herhangi bir zamanda tekrar görüşmeyi isterim" dedi.

Verilen saate uygun olarak 10.00'da oradaydım. Türkiye'deki faaliyetlerimizle ilgili, kontun pek çok sorusunu cevapladım. Uzun bir sohbetten sonra memnuniyetini dile getirdi ve şunları söyledi: "Londra'daki farklı Protestan dinî gruplarından gelecek elli veya altmış kişiyle bir salon toplantısına katılmam lazım. İşin özüne dair bana ne anlattıysanız, aklınıza gelebilecek başka şeylerle birlikte onlara da anlatmanızı istiyorum."

Bu işi de başımdan atmıştım. Fakat ayrılmak üzereyken bana, "Doğudaki konsolosluk hizmetlerimiz konusunda size bazı sorular sormak istiyorum" dedi. Kont o kadar yalın, o kadar nazikti ki; sonundan hiç kuşkulandıktan serbestçe sohbete girdim. Sistemin hem Türk tarafının hem de İngiliz tarafının çıkarlarına zarar veren yanlışları olduğunu düşündüğümü belirttim. Ondan gelen sayısız soru beni konunun içine çekti de çekti; ta ki yasak bölgede dolaştığımı fark edinceye kadar. Zira misyoner olarak bizler, yabancıların siyasi çıkarlarına, misyonerlik faaliyetiyle doğrudan bağlantılı olandan daha fazla ilgilenmemek üzere sabitleştirilmiştik. Konuşmanın sonunda bana şöyle dedi:

"Sizin gözlem ve tecrübelerinizi temel alan görüşleriniz fevkalade dikkatimi çekti. Bunlar benim şahsi izlenimlerimle tam bir uyum içerisinde; büyük ölçüde onları kuvvetlendirdi ve geliştir-

Basra-Kuveyt'e uzanan bir hattın inşası üzerinde çalışıyordu. Geniş bilgi için bk. Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2004, S. 23, s. 215-236. Ç.N.

di. Konsolosluk hizmetlerimizde bir reform için Parlamento'ya takdim etmek üzere bir tasarı hazırlayacağım. Sizin, kayınpederim Lord Palmerston'ı görmenizi ve bana söylediklerinizi özgürce ve harfi harfine ona da aktarmanızı istiyorum."

Elimden geldiğince kibar bir şekilde geri çekildim ve misyonerlik kurallarından birini çiğnediğimi itiraf ettim.

"Hayır, çiğnemediniz! Siz tam da doğru olanı yaptınız!"

"Fakat Lord Palmerston'a böyle bir konuyla ilgili gidişim beni fazlasıyla zor durumda bırakmaz mı?"

"Boş verin, bir şekilde ben bunu hallederim."

Oradan ayrılmak üzereyken Canterbury Başpiskoposu'na gitmek için nasıl bir tavsiye mektubu elde edebileceğimi sordum. İstanbul'da inşa edilmek üzere olan Memorial Kilisesi'nin ayin ve âdetlere boğulmuş karakterini protesto etmek amacıyla görüşecektim. "Tavsiye mektubuna ihtiyacınız yok sizin. Ona bir not yazınız. Bir Amerikalı misyoner olarak İstanbul'da yapılması tasarlanan Memorial Kilisesi ile ilgili ekselanslarıyla görüşmeyi arzu ettiğinizi söyleyiniz."

Dediği gibi yaptım ve şöyle bir cevap aldım: "Yarın sabah erken bir saatte, Lambeth Sarayı'nda."

Dr. Holt Yates'e "erken saatin" ne anlama geldiğini sordum. Benim en erken saatim, öğleden evvel 05.00'te başlıyordu. Fakat başpiskopos buna itiraz edebilirdi. "Ne!" dedi mükemmel doktor, "Londra'daki en erken saatin ne anlama geldiğini bilmiyor musunuz? Bu her daim saat 10.00 anlamına gelir."

Saat 10.00'da Lambeth Sarayı'ndaydım. Başpiskoposla, onun muhteşem kütüphanesinde bir saat görüştük. Nazik bir Hristiyan beyefendi gibi görünüyordu. Doğu hakkında, misyonerlik çalışmalarımız hakkında, Kırım Savaşı'nın sonuçları hakkında, Doğu kiliselerinin durumu ve reform ihtimalleri hakkında bir sürü soru sordu. O yerde kurulacak olan ve ritüellere dayalı bir Yüce Kilise'nin arzı endam etmesine yönelik itirazlarımıza girdi iyice. Neler yapılabileceğini göz önünde bulundurmalıydı;

benden meslektaşlarımı, yaptıkları çalışmalara kendisinin sempati duyduğuna dair ikna etmemi istedi.

Bu ziyaretten son derece memnun kaldım; lakin o kütüphaneye ve oradaki eşyalar hariç olmak üzere bir başpiskopos ile bir entelektüel Hristiyan arasındaki asgari farkı algılayamadığımı keşfettim.

Shaftesbury Kontu'nun ikametgâhındaki salon toplantısı tarifsiz derecede ilgi çekiciydi. Soylulardan şu an görevde olan Lord Waldegrave ve Sir Culling Eardley vardı. Leydi Waldegrave oradaki tek hanımdı; kocasının sağlığından endişelenmesi dolayısıyla toplantıda bulunmak için izni istemişti. Lord Waldegrave'e çok yakın bir geçmişte hafif bir felç gelmişti ve iyileşmişti. Karısı yanından hiç ayrılmamıştı. Çok sevimli ve haysiyetli bir hanımdı; orada hazır olan beyefendilerin gösterdikleri saygıyla gözle görülür biçimde ilgilendi. Leydi Shaftesbury tam da toplantı sona ererken arzı endam eyledi. O dönemin meşhur vaizi ve kahini Dr. Cumming, becerikli bir adam olan Rev. Dr. Edwards, adını unuttuğum asil bir ailenin genç oğlu de oradaydılar. Bir diğeri Saygıdeğer Rev. Baptist Noel'di. Ayrıca değişik dinî gruplara mensup başka pek çok kişi de bulunuyordu.

Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'nden dostlarımızın bazıları, beni Anglikan Kilisesi'yle karşı karşıya getirecek bir şey söylemeyeyim diye müthiş bir endişe içerisindeymişler. Onlara şöyle karşılık verdim: "Açık konuşacağım; ortaya atacağım yahut örtbas edeceğim hiçbir şey olmadığından Anglikan Kilisesi ya da bir başkası umurumda bile değil."

Bir papaz duayı yaptı; ardından Kont bizim Doğuda yürüttüğümüz misyonerlik faaliyetlerimizin genel vaziyeti hakkında yarım saat konuşmamı, akşamın son kısmını soru ve cevaplara ayırmamı teklif etti.

Salonda bulunanlardan gelen sorular birbirinden bağımsızdı ve bir hayli de çoktu. Bunları hatırı sayılır ölçüde özgür ve dostça bir tartışma izledi. Gece iyice ilerlediğinde hafif bir şeyler yemek üzere yemek salonuna davet edildik. Masa merasimsizdi

ve etrafına oturamayacak kadar çok insan vardı. Sofra söğüşlerle, köftelerle, keklerle ve değişik türden meyvelerle doluydu. Atalardan kalma muhteşem büfe neredeyse salon boyunca uzanıyordu ve üzeri yine eskilerden kalma gümüş çay ve kahve takımlarıyla kaplıydı. Ortalarda bir hizmetçi var mıydı, hiç hatırlamıyorum. Sohbet geç bir saate kadar sürdü. Herkes yatmaya çekilirken Kont da toplantıdan duyduğu memnuniyetini dile getirdi. Davamızın yararına son derece güçlü bir motivasyon kazandığımızı söyledi.

Ertesi gün aşağıdaki samimi mektubu aldım. Daha sonraki önlemler adına en ufak bir laf edilmiyordu:

Londra 11 Temmuz 1856

Sevgili Dr. Hamlin,

Dün akşam ikametgâhımda yapılan toplantı, Birleşik Devletler tarafından kurulan Ermeni Misyonu'nda sizin ve meslektaşlarınızın yapmakta olduğu çalışmaların gidişatından ziyadesiyle etkilendi.

American Board'un mahiyetine ve yönetimine beslediğimiz saygıdan doğan derin hürmet ve muhabbete dair; onun faaliyet halkalarını gücümüz ölçeğinde genişletmemiz gerektiğine dair ifade ve duyguları eminim tekrarlamama hacet yok.

Bizler Bulgaristan'ın Protestan misyonerlerin çalışmaları için verimli bir tarla olacağına kaniyiz. İnaniyoruz ki, Bulgaristan'da yapılacak çalışmalar, Türk İmparatorluğu'nda bu derece mutlu sonuçlar hasıl edenler kadar hiç kimseye güvenle emanet edilemeyecektir.

Bu yüzden sizden ricamız, misyoner kardeşlerinizi Bulgaristan'a iki misyoner yollanması yönünde harekete geçirmeniz ve bunun sorumluluğunu bizim de üstlenmemize izin vermenizdir. Onlara nezaret etmede bizler kendi payımıza bir miktar tedarik etme adına, maişetleri için yılda 300 sterlin vereceğimizi bildiriyoruz. Ayrıca İncil Cemiyeti'ne, orada Kutsal Metinleri dağıtacak bir kitap satıcısı göndermesi için baskı yapacağız. Malta Koleji de iki ya da üç genci okul öğretmeni ve din bilgileri öğreticisi olarak yetiştirmek için gerekli olan parayı bulacak.

Bu planın kabul edilebilirliğinden eminim; Yüce Tanrı'nın inayetiyle bu çalışmanın başarısız olamayacağına sonsuz güveniyorum. Saygılarımla

SHAFTESBURY

Salon toplantısından kısa bir süre sonra Canterbury Başpiskoposu'ndan da bir mektup aldım. Birkaç arkadaşıyla beraber beni de 17 Temmuzdaki bir akşam yemeğine davet ediyordu. Yukarıdaki mektubu Dr. Holt Yates'e gösterince, "Shaftesbury Kontu'nun, sizin Lord Palmerston'la görüşmenizin kaçınılmaz olduğunu düşünmesinin yolu ..." dedi ve ekledi: "Bu, Waterloo Savaşı'nın⁵ yıl dönümü yemeği. Fransız ittifakı yüzünden bu yıl hiçbir yıldönümünün hatırasına bir akşam yemeği verilmedi. Fakat değişik topluluklar daha özel yemek davetleri vereceklerdir." Lord Palmerston ve Shaftesbury Kontu'nun yanı sıra kesinkes görüşmem gereken dört ya da beş beyefendinin adını verdi.

Southampton'dan geçişimi ayın 14'üne daha evvelden ayarlamıştım. Böylelikle çileden kurtulduğum için memnundum. Dr. Yates biletimi bir sonraki geminin biletiyle değiştirmeyi teklif etti; lakin ben bunu net bir dille geri çevirdim. O zaman bu Büyük Britanya vatandaşı, bu Yanki'yi tuzağa düşüremedi.

İngiltere'den ayrılmadan önce *Türk Misyollarına Yardım Cemiyeti* ile 1 Ekimden evvel geri dönmem ve birkaç haftayı cemiyyet yararına İngiltere'de ve İskoçya'da düzenlenecek olan halk toplantılarıyla geçirmem hususunda düzenlemeler yaptık.

⁵ Waterloo Savaşı: Belçika'nın Brüksel şehri yakınlarındaki Waterloo'da 1815'te gerçekleşti. Fransa İmparatoru Napolyon'un son savaşı olarak tarihe geçen bu savaş, İngiltere-Almanya ittifak güçleriyle Fransa arasında vuku bulmuş, yenilen taraf Fransa olmuştur. Ç.N.

Nihayet Amerika'dayım

Persia adlı gemiyle ülkemize doğru çıktığımız yolculuk, Hristiyan hanımefendi ve beyefendilerle kurduğum dostane ilişkilerle hoş bir hâle geldi. O zamanlar Episkopal din adamları dışındaki herhangi bir kimsenin Sebt günü ayinlerini icra etmesi Cunard Kumpanyası'nın kanunlarına aykırıydı. Yolculardan birkaçı kaptana vaaz için beni davet etsin diye ricada bulunmuşlar. Birdüzenleme yapıldı. Buna göre kaptan ayini okuyacak, ben de vaaz edecektim. Kapanış irticali bir dua ile olacaktı. Bu yenilik genel olarak yolcular tarafından ziyadesiyle beğenildi.

On sekiz yıllık bir aradan sonra on dört günlük deniz yolculuğunun ardından anavatanımın kıyılarını yeniden görmüştüm. Boston & Albany tren garında ağabeyim Hannibal ile birbirimizi beş defa geçiştikten sonra karşılaştık. O Cyrus'u arıyordu, ben ise Hannibal'i; lakin birimiz diğerini tanımıyordu. Mutlaka bazı hatalar var diye düşünerek gardan ayrıldık. Nihayet buluşunca, birbirimiz olduğumuzu anlamış olmamız lazım ki birimiz şöyle bağırdı: "Sizin benim kardeşim olmanız mümkün mü acaba?" Öteki de karşılık verdi: "Siz de benim kardeşim misiniz?" Az çok aşına tanıdıklar beni tanımakta hiç zorluk çekmediler; ne de ben onları tanımada zorlandım. Kız kardeşim Rebecca'yla karşılaştığımda da bu durumun biraz benzerini yaşadım. Çok samimi ilişkileri olan kişileri sarsan ve en candan dostun diğerinin gözüne tuhaf görünmesine yol açan şey anlık değişimlerdir. Başkalarında izlenim bırakanlar ise yalnızca genel özelliklerdir ve onlar asla değişmezler. Yirmi bir yıldır hiç görmediğim arkadaşım Springfield'lı Diyakoz Erastus Hayes beni bir bakışta tanıdı.

Memleketimdeki her şey olağanüstü bir şekilde değişmiş görünüyordu. Herkes İngilizce konuşuyordu! Herkes çok şık giyinmişti! Atlar ve at arabaları türlü türlüydü. Pulluklar ve tırnaklar, oraklar ve tırpanlar değişime uğramışlardı. Hakikaten de her endüstrinin alet ve edevatı değişmişti. Bildiğimiz çekiç değişmişti. Eski bir sabanın ve eski bir gezinti arabasının kalıntı-

larına yüreğim ezilerek baktım; şimdi işe yaramaz döküntülerin arasına atılmışlardı. Bunlar çocukluğumda görkemli eşyalardı. “Bunun, hani o benim delikanlıyken Norway’den satın aldığım pulluğun aynısı olması mümkün mü?” dedim. Şimdi yaşlılık devresini geçiren hantal görünümlü bir nesneydi ve elbette döküntü eşyalar yığnında inzivaya çekilmişti!

Ağabeyim, çocukluğumuzdan yadigâr birkaç şeye itina göstermişti; fakat onlar da ortadan kaybolmuştu. Çok sevdiğimiz bir elma ağacının gövdesinden yaptığım bir raf dışında, çocukluğumun geçtiği evde hatıralardan başka hiçbir şey yoktu!

1837-38 yılında altı veya yedi ay kadar vaaz ettiğim Payson Kilisesi’nin bulunduğu Portland’ı ziyaretim, hüzünlü olayların gölgesiyle birlikte pek hoştu. On sekiz yıl boyunca ölümler kilise cemaatine darbe indirmişti ve en seçkin üyelerden bazıları, canlarından aziz tuttukları ve delicesine sevdikleri pastörleriyle [Hz. İsa ile] hemhal olmak üzere gitmişlerdi.

Kısa süren kilise görevim dönemimden hâlâ hayatta olan çoğu kimseyle görüşmekten dolayı müthiş bir haz aldım ve gerçek bir Hristiyan hayatı yaşadıklarını görünce onur duydum.

Kısa dönemlik bu pastörlüğümün son haftalarında bir Genç Hanımlar Misyonerlik Cemiyeti (Young Ladies’ Missionary Society) kurulmuş ve Ermeni Çemberi (Armenian Circle) diye isimlendirilmişti. Miss Howe, Miss Pope, Miss Potter, Miss Sinclair, Miss Hubbs, Lord kardeşler, Miss Pearson, Miss Payson, Miss Thaxter ve yirmi-otuz kadar başka bazı hanımlar bu çemberin kuruluşunda yer almışlardı. Önemsiz bir yanlış anlamanın, ciddi bir felakete sebep olmasına ramak kalmıştı. Çember üyeleriyle bir toplantı yaptım ve Hamlin Çemberi olan eski ismi Ermeni Çemberi olarak değiştirmeye onları ikna ettim.

Ertesi gün çember üyelerinden üçü beni ziyaret ettiler. Kendilerine çok büyük hürmet beslediğim bu hanımlar endişeliydiler ve bakışları utangaçtı.

“Korkarım bana bazı kötü haberlerle geldiniz” dedim.

“Evet beyefendi, bizi gerçekten utandıran haberlerle geldik. Korkarız sizin dünkü uyarınız Miss P...’ye yönelikti. Bu ise cemiyete epeyce zarar verecek, belki de onu dağıtacak. Sizin buna bir çare bulmanızı istirham ediyoruz.”

“Bu ne demek oluyor şimdi? Ben Miss P...’ye ne uyarısında bulunmuşum?”

“Siz ona ‘sizin kaba sözünüz” demişsiniz.

“Miss P..., kaba sözler sarf edecek bir hanım değildir. Ben de ona veya çemberdeki bir başka üyeye böyle bir hakarete bulunabilecek bir adam değilim” dedim biraz kızarak.

“Fakat biz söylediğiniz o sözü işittik Mr. Hamlin, diğerleri de işitti. Onlar da bundan bahsediyorlar.”

“Şimdi bana izin verin de sizi rahatlatayım. Her şey benim huzurumda olup bitti. Miss P..., birkaç gün evvel ‘çembere Hamlin adını verme niyetlerinde olduklarından bana bahsettiğini’ söyleyince ben de ona, ‘bunun, sizin komik sözlerinizden biri olduğunu düşünüyorum Miss P...’ dedim. Dediğim diyeceğim işte bu. Hepinizin bildiği üzere Miss P..., komik sözler söyleyebilecek bir kadın, ama ‘hakaret edebilecek biri’ asla değil.”

Kadınlar neşe içinde çekip gittiler ve böylece yılanın başı küçükken ezilmiş oldu. Böylesi olaylar huzur ortamını tehdit ettiğinde, doğrudan merkeze gitmek her zaman ne akıllıca bir tavidir!

Ermeni Çemberi yıllar boyunca aktif misyonerlik faaliyetinde bulundu. Üyelerinden biri, Rev. Dr. E.E. Bliss’in eşi olarak Türkiye’ye gitti ve orada en yararlı ve en sevilen misyoner hanım oldu.

Geri döndüğümde çember benim için Konferans Odası’nda bir karşılama töreni ve bir hayır çarşısı tertip etti. Sergilenen eşyaların hepsi yaklaşık 100 dolara satıldı ve geliri bana verildi. Ailem için hoşuma giden kıyafetler satın aldım. Ödediğim para gerisin geri bana geldi.

Bekâr bıraktığım bazı gençleri, iyice yaşlanmış olan anneleri

bana tanıttılar. Kilise üyesi 200 veya daha fazla insandan belki de ellisini on sekiz yıl öncesinden tanıyordum. Eski günlerin yaşlı üyelerinden çoğu ahirete göçmüşlerdi ya da hayır çarşısına katılamayacak kadar yaşlanmışlardı.

On beş kişilik ilginç bir topluluktan biri bile yoktu. Zannedirim bir tanesi yaşıyordu. Bahsettiğim, Payson Kilisesi, üyesi yaşlı kadınlardan oluşmuş son derece mükemmel bir gizli cemiyetti. İçlerinden biri olan ve her güzel işte canla başla ve ciddiyetle çalışan bir kız kardeşin başına pek çok felaket gelmişti. Yaşlı hâlinde evinden ve kocasının gayrimenkulünün bulunduğu köydeki mülklerden mahrum edilmişti. Kilisedeki on iki arkadaş sessizce bir araya gelerek tek yürek oldular. Bu hanımlar, kendilerinin tedarik edebileceği herhangi güzel bir şeyi onlardan isteyeceği ve kilisenin hayır dernekleriyle asla karşılaşmayacağı konusunda ona güvence verdiler. Mesele büyük bir bilgelikle, duyarlılıkla ve başarıyla halledildi. Kilise üyesi mükemmel bir dul hanımın maddi yardıma gücü yetmemiştir. O da onlara, evinin iki odasını kiraya verdi. İki kat merdivenle çıkılıyordu; bu bir gerçek. Fakat bunun dışında çok şirindi. Ortalama bir kira verildi. Kadının kırk yaşlarında ve sağlık bakımından naif olan büyük kızı ev sahibesiyle aynı odada yatacak ve ona itinayla refakat edecekti. Hanımlar tüm bunları gerçekleştiren bir dernek olduğunu hiç kimsenin bilmesine izin vermediler. Sadece aileler, Mrs. B...’nin sık sık ziyaret edildiğini ve ona pek çok nefis yiyeceğin gittiğini biliyorlardı. Dernek üyeleri on beş günde bir defa o hanımın odasında mükellef bir akşam çayı düzenliyorlardı ve bir arada neşeli bir akşam geçiriyorlardı.

Bu çaylardan birine ben de davet edilmiştim. Bir hanım bana Mrs. B...’nin acıklı mazisini, bu derneğin kuruluşunu anlatmış, benden başka hiçbir erkeğin bunu bilmediğine beni ikna etmişti. Mutat ziyaretleri ve Hristiyanca hisleri oldukça iyi biliyordu. Lakin bunun organizeli bir faaliyet olduğundan kocalarına yahut çocuklarına kesinlikle bahsetmemişlerdi. Bu durum kilisenin öteki dul hanımları arasında da şefkate vesile olabilirdi.

Çay davetine gittim. Ben o kadar da çok şaşırmamıştım; aksine herkesi ben çok şaşırtmıştım. On dört kişilik upuzun ve şık bir masa! Tahminime göre bu toplulukta altmış yaşına ulaşmayan tek bir kadın yoktu; bazısı daha fazlaydı. Mrs. B..., yetmiş yaşındaydı. Ancak hepsi otuz yaşlarına geri dönmüşlerdi. Hoşça vakit geçirmeye gelmişlerdi ve üzüntüyü, sıkıntıyı bir kenara atmışlardı. Hoş sohbet ve neşeli geçen çaydan sonra bir ilahi söylendi ve dua edildi. Ardından herkes iki ya da üçer dakika önemli bir meseleyi dile getirdi veya teklif etti.

Gecenin kalan kısmında saat dokuza kadar herkes bağımsız hareket etti. Kamusal, dinî ve edebî konulara girildi; serbestçe, seviyeli ve bilgece sohbetler edildi. Kompliman yapma, şakalaşma ve hazırcevaplık isteği hiç olmadı. Buradakiler Payson Kilisesi'nin elit tabakası ve kayda değer bir topluluğuydu. Mrs. B...’nin çehresi üzerimde iz bırakmıştır. Bu çehrede bir safiyet, bir kibarlık vardı. O aynı zamanda güler yüzlü, hayat dolu bir kadındı. Fakat bir hüznün ve keder perdesi, ışığın altında bir gölge de yok değildi; yahut benim hayal gücüm oraya yerleşmişti. Payson Kilisesi'nin erkekleri arasında da ender rastlanan bir kardeşlik söz konusuydu. “Birbirinizin yükünü taşıyın” [*Galatyalılara Mektup*, 6/2] emri, gönülden itaat edilen bir emirdi. Lakin içerisindeki sadelik ve direncin beni çok fazla etkilediği bu Hristiyanca hayatın ve sevginin güzel tablosu bütünüyle tarihe karışmış ve “arkasında bir enkaz dahi bırakmamıştı.”

Bowdain Kolej’i ve Bangor’u ziyaretim son derece keyifliydi. Prof. Smyth, Prof. Upham, Prof. Cleaveland ve Prof. Packard, yani yedi hocadan dördü görevlerinin başındaydılar. Benim için çok samimi bir hoş geldin toplantısı düzenlediler. Son senemi okuduğum sınıfta iki önemsiz hatıra vardı: Biri ahşap dolabın içine kömür kalemle yazılmış, biri de pencere pervazına kuvars kristalle çizilmiş isminin yazıyor olması. Gittiğim her yerde, o sıralarda gündemde olan Kırım Savaşı hakkında konuşmak zorunda kalıyordum ve salonları dolduruyordum.

Waterfod’u ziyaretim beni diğerlerinden daha fazla etkile-

di. Anlaşılabilmesi için mutlaka tecrübe edilmesi gereken şeyleri burada tasvir etmeyeceğim.

Henrietta ve Susan her yerde en zarif iltifatlara ve övgülere mazhar oldular. Onlarla Bangor'da tesadüfen karşılaşan Philadelphia'lı Miss Dillaye, ikisinden birinin eğitim masraflarını üstlenmeyi teklif etti. Kızlar birbirlerinden ayrı düşmeye razı gelmezlerdi. Burada atladığım pek çok şeyi, sosyal yaşantımızla ilgili hatıralarımda yazacağım. Onlar, sevinç ve kederlerimizden tamamen ayrı bir kayıttır.

Geri Dönüş Yolculuğu

Eski dostlarla görüşmek suretiyle tazelenmiştim. Amerika'da iki buçuk ay kaldıktan sonra *Persia* gemisiyle İngiltere'ye döndüm. 27 Eylülde Liverpool'a ulaştım. Londra'ya gitmenin tam mevsimiydi. İrlanda'yı uzaktan gördüğümüz sabaha kadar son derece sakin bir gemi yolculuğu yaptık. Burada, geceyle gündüzün eşit olduğu zamanlarda tüm şiddetiyle ortaya çıkan bir fırtınayla karşılaştık. *Persia* gemisi suyun üzerinde yükseliyor ve tepetaklak yuvarlanıyordu. Philadelphia'lı iki arkadaşla güverteye çıktım. Korkulukları sıkıca tutarak, kimi zaman bu sudan tamamen yükselip havada dönerken yandan çarklı gemimizle okyanus arasındaki mesafeyi hesaplıyordum. Arkadaşların şöyle çığlık koparmaları beni eğlendirdi: "Aşağı gidelim Mr. Hamlin! Burası tehlikeli gözüküyor!" Cevap verdim: "Güvertede savruluyor olmamızın zerre kadar tehlikesi yok; hem aşağıdaki hava çok bunaltıcı." Fakat onlar geri çekildiler ve aşağıda kendilerini daha emniyette hissettiler.

Fırtınanın şiddeti yüzünden Quinstown ile haberleşemiyorduk ve postayı müthiş zorluklarla iletmiştik. Mersey'e girmeden önce geçtiğimiz gemi sayısı sekizden aşağı değildi. Tehlike içerisindeydiler; fakat kaptanımız onlara herhangi bir yardımda bulunulmasının imkânsız olduğunu belirtti.

Londra'ya vardıkdan bir gün sonra Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'nin sekreteriyle ve oradan bir heyetle görüştüm. Cemiyet namına kırk gün sürecek halk toplantıları düzenlenmesi için bir program hazırlandı. Shaftesbury Kontu ve Sir Culling Eardley son derece samimiydiler ve Türkiye'deki Amerikan misyonlarını içten gelen bir ilgi ve coşkuyla benimsemiş görünüyordular. Southampton, Brighton, Wight Adası, Londra, Liverpool, Manchester, Bath, Clifton, Edinburgh, Glasgow'da toplantılar tertip ettik. Veda toplantısını ise Londra'da yaptık. Halk toplantılarına ilaveten ara sıra salon toplantıları, din adamlarının ve nüfuzlu kimselerin katıldığı toplantılar da yapılıyordu. Anglikan Kilisesi'nin en seçkin ruhanilerinden bazılarıyla çok hoş görüşmelerim oldu. Onların geceleyin yedikleri ancak on buçukta başlayıp gece yarısına süren İsa'nın son akşam yemeği sindirim sistemimi bozmuştu. Öyle ki, İstanbul'a geldikten aylar sonra bile dört dörtlük iyileşememiştim.

Edinburgh'daki toplantıda meşhur Dr. Duncan da hazır bulunmuştu. Toplantı sonrasında Rev. Dr. Cullen'in Royal Terrace'de verdiği akşam yemeğine gelmişti. Şehrin belediye başkanı ve diğer seçkin kişileri de oradaydı. Sohbetimiz gece yarısına kadar devam etti. En son ayrılan Dr. Duncan oldu ve benim şemsiyemi kapıp götürdü. Ancak bu masum hırsızlığın farkına varmış ve biz tam yatmak üzereyken onu iade etmek için geri gelmişti. Dr. Cullen, şemsiyeyi alıp götürmesinin Dr. Duncan için sıra dışı bir şey olmadığını, fakat geri dönüşünün daha evvel hiç yapmadığı bir şey olduğunu söyledi. Beraberinde götürdüğü eşyaları hep karısı iade edermiş. Dr. Duncan çok mü-kemmeli, bilge ve kendisini davasına adanmış bir insandı; ancak dalgınlık nöbetleri tedavi edilemez bir durumdaydı. Fakat bu acayip hâli olmasa Chalmers'ın⁶ bir emsali olurdu. Karısı onun

⁶ Yazar burada muhtemelen ünlü İskoç matematikçi ve ilahiyatçı Thomas Chalmers'a (1780-1847) atıfta bulunmaktadır. 1815-1823 arasında Glasgow'daki Tron ve St. John kiliselerinde hizmet verdi. Büyüyen ve sanayileşen şehrin sorunlarıyla başa çıkma iddiasıyla diyakoz (kilise yardımcıları)

bütün randevularına yine onun namına gitmek zorundaydı. Aksi takdirde Dr. Duncan randevularını nadiren hatırlamaktaydı. Dr. Cullen onun başından geçen şu olayı anlatmıştı:

Almanyalı iki okumuş yazmış beyefendi Edinburgh'u ziyaret ederken Dr. Duncan'la görüşmeyi çok arzu etmişler. Onun Doğu dünyası hakkındaki bilgisinin farkındalarmış. Buna bağlı olarak bir beyefendi, bu iki Alman dostuyla birlikte Dr. Duncan'ı da evinde akşam yemeğine davet etmiş ve Duncan'ın karısına, kocasının randevusuna dikkat etmesi için özellikle tembihte bulunmuş.

Saat yaklaşınca karısı, o sırada bahçede çalışmakta olan doktorun yanına gitmiş ve akşam yemeği davetini hatırlatmış. "A, evet, bu aklımda. Hemen şimdi gidiyorum" demiş doktor. Fakat kadıncağız onu birkaç dakika seyrettikten sonra hâlâ özene bezene işine devam ettiğini görünce tekrar yanına gitmiş ve yemeğe geç kalmaması gerektiğini ısrarla tavsiye etmiş. Doktor bunun üzerine doğruca arkadaşının evine gitmek üzere yola koyulmuş. Oraya vardığında fark etmiş ki ellerine bahçe toprağı bulaşmış va-

uygulanmasını yeniden canlandırdı. Buna çevresinden büyük destek geldi. Onlarla birlikte sistemli bir biçimde bölge bölge dolaşarak hafta içinde ve Pazar günleri faaliyet gösteren okullar kurdular. Chalmers halkın ihtiyaçlarını semt kiliselerinin karşılayacağına inanıyordu. Andrews Üniversitesi'nde politik ekonomi dersleri verdi. 1823'te aynı üniversiteye ahlak felsefesi profesörü olarak atandı. İlahiyat profesörü olmak için 1828'de Edinburgh'a taşındı. 1830'larda İskoç Kilisesi bünyesindeki kilise geliştirme kurulu başkanı olarak 200'den fazla kilisenin inşası için 300.000 sterlinin üzerinde bağış topladı. 1843'te Bağımsız İskoç Kilisesi'nin kurulmasıyla sonuçlanan, "kilisenin özgürlüğüyle ilgili tartışmalarda" önemli rol oynadı. Ülke dışındaki misyonerlik faaliyetlerinin coşkulu bir destekçisiydi. Bu faaliyetlerin ülkedeki kiliseyi de yüreklendireceğine inanıyordu. Hepsinden önemlisi etkili bir vaizdi. Yayınlanan vaazlarıyla diğer yazılarının satışı binlerle ifade edilmektedir. Bk. W.J. Roxborough, "Thomas Chalmers", *Hristiyanlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, Mayıs 2004, s. 527. Thomas Chalmers'in, Protestan anlayıştaki yurt dışı misyonerliğinin babalarından biri olan William Carey ile çağdaş olduğu burada hatırlanmalıdır. Böylece dönemin Avrupa coğrafyasında hareketlenerek daha sonra Amerika'yı da etkisi altına alan dinî uyanışların (Great Awakening ve Second Awakening) kaynağına dair ipuçları rahatlıkla görülebilir. Ç.N.

ziyette. Bu ihmali için özürler dileyerek evin hanımından ellerini yıkamak için bir yer istemiş. Kadın ona özel bir odayı göstermiş ve şöyle demiş: “Biz sizi misafir salonunda bekliyoruz.” Gına getirecek kadar bir süre bekledikten sonra ev sahibi, Dr. Duncan’a ne olduğuna bakmaya gitmiş. Dr. Duncan’ı, üstünü başını çıkartmış olarak gayet rahat bir şekilde yatağa uzanmış bulmak, adam için ne büyük sürpriz olmuştur ama! Onun bu dalgınlıklarıyla ilgili benzer hikâyeleri sayfalar tutabilirmiş.

Sabahleyin saat 7’de trene ulaştığımda gördüğüm kişi Dr. Duncan’ın ta kendisiydi. “Dün akşamki toplantı o kadar hoşumagitti ki” dedi, “yeni baştan dinlemek üzere Glasgow’a gidiyorum.” Glasgow’da doğruca dindar milyoner Park’lı Henderson’ın evine gittim. Kendimi toplantıya katılamayacak kadar bitkin ve hasta hissediyordum. Mr. Henderson bana şöyle dedi: “Sizin olmadığınız bir toplantı, Hamlet’in dışarıda bırakıldığı Hamlet oyununa benzeyecektir.” Şeker ve konyakla sert bir ilaç hazırladı. “Bunu iç hemen iyileşeceksin” diyordu hazırlarken. Bütün hayatım boyunca ağzıma tek damla içki koymamış olduğumdan bu beni körkütük sarhoş edecekti. Belki yarıdan daha azını içtim. Toplantıya gittim ve bir saat konuştum. Dr. Duncan hemen arkamdaki yüksekçe yere oturmuştu. Edinburgh’taki söylediklerimden hiçbir şeyi atlamamam gerektiği konusunda endişeliydi. İki de bir elindeki bastonuyla beni dürtüklüyor, orada anlatmış olduğum falan anekdotu, filan olayı hatırlatıyordu. Her zaman irticali konuşuyordum ve “topluluğun doğal kanunlarına göre her yeni konuşmada yeni konular gündeme gelir” kuralınca her zaman aynı konulara atıfta bulunmam imkânsız oluyordu.

Toplantı sonrasında Mr. Henderson’ın evinde kaldım. Hastalıktan üç dört gün boyunca yataklara düştüm. Glasgow’un en tanınmış hekimlerinden ve samimi Hristiyanlarından biri olan Dr. Rainey tarafından tedavi edildim. Bu hastalık, Püriten Şehitler adına Londra’da yaptırılan ve Mr. Waddington’ın⁷ görevli

⁷ John WADDINGTON (1810-1880): İngiltere Yorkshire’da dünyaya geldi.

bulunduğu *Memorial Kilise*'nin köşe taşını indirme töreni buluşmasına katılmamı imkânsız hâle getirdi. Şükür ki, Rev. Parsons Cooke doğruca Londra'ya gidecekti de köşe taşını benim adıma indirmesi için onu tayin ettim. Daha sonraki bir gün o kilisede bir toplantıya katıldım. Yetkililerin ve bazı kilise üyelerinin huzurunda o taş sanki benimmiş gibi kabul ve tasdik ettim. Taşa şu cümle kazınmıştı: "Bu köşe taşı Fransız Huguenotların soyundan gelen ve İstanbul'da görevli Rev. Cyrus Hamlin tarafından indirilmiştir."

Güzel insanlar Dr. Rainey ve Mr. Henderson nezaket göstererek konforlu bir sakat arabasında benim için bir yer buldular. İlave ücret istenmiyordu. Aynı kompartımanda yatalak bir hanım da vardı. Londra'ya hızlı ve hoş bir yolculuk yapmayı umuyorduk. Yoğun bir sisin ortasında Rugby şehrini birkaç mil geçmiştik ki ilerideki tehlikenin belirtilerine yakalandık. Kömür yüklü bir tren, bir sığır sürüsüne bindirmişti. O yoğun siste tam on iki saat bekletildikten sonra devam edebildik. Hava çok soğumuştur. Zavallı yatalak kadın, eğer mümkünse elleri ve ayakları için bir şişe sıcak su bulmamı rica etti. Onun iyiliği için elimden gelen gayreti sarf ettim; lakin ne onun için ne de kendim için kesinlikle bir şey bulamadım. Akşam saat 20.00'den sabah 08.00'e kadar ıstırap dolu uzun bir gece oldu. Bu çetin imtihanda ben hayatta kaldım; umarım o da kalmıştır.

Bu toplantıların çoğunda bana ya Kaptan Hall ya da Rev. Dr. Blackwood eşlik etti. Birinci kişi cemiyetin gönüllü bir çalışanı ve gezici sekreteriydi. Daha evvel bahsettiğim ikincisi ise, Kırım Savaşı'nda İngiliz ordusunun başpapazıydı. Dr. Blackwood orada bir destek cemiyeti kurmak için üçüncü defa bir çaba gös-

On beş yaşındayken civardaki kır evlerinde vaaz etmeye başladı. Airedale Koleji'nde vaaz ettiğinde on dokuz yaşına gelmemişti. Sonra bu koleje girdi (1833) ve Cemaatçi Kilise'ye mensup bir pastör olan William Vint'in gözetiminde yetişti. Stockport'ta Pazar okulları açtı. Yayınladığı eserlerinin isimleri şunlardır: *John Penry: the Pilgrim Martyr* (1854); *Cemaatçi Kilise Şehitleri* (1861); *Surrey Bölgesindeki Cemaatçi Kilise Tarihi* (1866); *Reformasyon'dan 1662'ye Cemaatçi Kilise'nin Tarihi* (1862). Ç.N.

termek amacıyla benimle beraber gelmişti. İsmi unuttuğum, herhangi bir kiliseden bağımsız bütün Hristiyan hayır kuruluşlarında kumandan etkisi olan bir din adamı, American Board'un kölelik meselesinde karmaşık bir tavır sergilediği iddiası yüzünden önceki çabalara karşı çıkmış ve muradına ermişti. Ayrıca bu kişi, her evde bulunan *Evening Exercises* (Akşam Etkinlikleri) adlı eserin ve diğer uygulamalı dinî eserlerin yazarı meşhur ve fedakâr insan [William] Jay'in [1769-1853] de halefiydi.

Londra'dan Bath şehrine gittik. Kırk mil yolu sadece bir saatte almıştık. Buna üç ya da dört yerde durmamız da dahil. Dr. Blackwood'la beraber Kaptan McAlpine'in evine gittim. Hindistan'dan geri gönderilmiş bir görevli olan bu kişi Bath'ta bir destek cemiyeti kurma arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Zengin bir adamdı. Bize derhal şöyle dedi: "American Board'un kölelikle ilişkisi meselesini sizinle görüşmek zorundayız. Yoksa üçüncü girişimimiz de son ve başarısız bir çaba olacaktır." *The Missionary Herald* bülteninden kendisinde olup olmadığını sordum. Bir tane verdi. Oradaki aylık bağış hasılatına bakınca gördüm ki, yaklaşık 30.000 dolarlık bağıştan yalnızca 500 dolarlık kısmı köleliğin olduğu eyaletlerden gelmektedir. *Herald*'ı cebime koydum ve şöyle dedim: "Zannedersem o beyefendiye tatminkâr bir cevap verebilirim artık."

Bath'ta o kadar çok yıldönümü kutlaması devam etmekteydi ki, bir salon bulup orada bir saat sürecek toplantımızı yapmak için büyük zorluklar yaşadık. Bir salonda (zannedersem Kral William Salonu'ydu) öğleden sonra 2'ye atıldık. Çünkü orada kral ve kraliçenin iğrenç yağlı boya resimleri asılmıştı. Burası takriben 200 kişilik oturma yeri olan hoş bir salondur ve lebaleb dolmuş olması beni çok şaşırtmıştı. Dinleyici kitlesi İngiltere'de daha evvel gördüklerimin en hassaslarından biriydi. Dr. Blackwood kısaca beni takdim etti. "Dikkatlerimizi çeken bu müthiş konu üzerine Mr. Hamlin uzun saatler konuşmaya muktedir olsa da, sadece bir saati var ve geri kalan bir saat ise sorulara ve yorumlara kalacaktır" dedi.

Sürem'in bittiğini haber veren zil çaldığında kölelik mevzuuna gelmemiştim. Yerime oturuyordum ki bu konuda konuşmak üzere kürsüye davet edildim. *Herald*'ı çıkardım ve gerçekleri açıkladım. 500 doların kısmen dindar hanımlar tarafından verilmiş olabileceğini söyledim. Bu kadınlar ellerinden geldiğince köleliğin fenalıklarına kahrolan ve bu beladan kurtulup özgür olmaları için onlara dua eden kimselerdi. Yahut bu paranın bir kısmı muhtemelen dindar kölelerden gelmekteydi. Zanaatkârlar zümresinden bazıları onlara kendi özgürlüklerini bu yolla satın almaları için izin vermişti. "Ne olursa olsun, eğer sizler American Board'un bu türden bağışları elekten geçirmesini ve güneyde yaşayan her bağış sahibinin kişisel karakteri hakkında soruşturma yapmasını isterseniz; size bağışta bulunan ve pamuk yetiştiriciliğinde köle kullanarak zenginleşmiş kimselerle nasıl baş edeceksiniz?" diye konuştum.

Konuyla ilgili bu kısa izahatla birlikte yerime oturdum. Bunu derin bir sessizlik takip etti. Bütün gözler platformda oturan ve o vakte kadar hep itirazlarını ileri süren o beyefendiye çevrildi. Nihayet beyefendi ayağa kalktı ve şunları söyledi: "Benden evvelki dostlar benim bir destek cemiyeti kurulmasına, bu berbat kölelik mevzuu yüzünden karşı çıktığımı iyi biliyorlar. Misyoner arkadaşımız bu konuya yeni bir bakış getirdi. İtirazlarım tamamen bertaraf oldu. Böyle bir destek cemiyeti kurulursa bizzat bir üyesi de ben olurum ve maddi açıdan desteklerim."

Bu açıklama alkışlarla karşılandı. 100 sterlinden fazla bir bağış toplanarak destek cemiyeti kuruldu ve davamızın en liberal destekçilerinden biri oldu.

Bath şehrinden Clifton'a geçtik ve orada da başka bir ilginç toplantı gerçekleştirdik. Toplantıya şehrin belediye reisi başkanlık etti. Paris'teyken bahsettiğim iki kişiyle karşılaşmam işte burada vuku buldu. Bu ikisi, yıllar evvel Türkiye'deki çalışmalarımın muazzam faydalar devşirmişlerdi.

Son toplantımız Lower Exeter Salonu'ndaydı. Toplantıyı Sir Arthur Kennaird yönetti. Eski İran büyükelçisi Mr. Raw-

linson üzerine basa basa Türkiye'deki ve İran'daki American Board misyonlarının lehinde konuştu. Saygıdeğer Rev. Baptist Noel, kendine mahsus o tatlı ve hoş tavrıyla çok samimi birkaç yorumda bulundu. Ardından Kars misyoneri Sir Fenwick Williams'ın mektubu okundu:

Azizim Mr. Hamlin, uzun süreli bir meşguliyetin, ayın dördünde sizinle Exter Salonu'nda görüşmemiz bahtiyarlığından beni mahrum edeceği için pek üzgünüm. Bu sebepten dolayı Doğunun bütün yörelerinde bizzat kazandığım on altı yıllık tecrübemi ve değerli bir üyesini teşkil ettiğiniz Amerikalı misyonerler grubunun çabalarını o toplantıda anlatma fırsatımı kaybetmiş bulunuyorum.

Vatandaşlarınızın gün be gün artmakta olan ve akıllıca gayretleri sayesinde Hristiyanlığa olduğu kadar insanlık namına da hem Türkiye'de hem de İran'da elde edilen faydaların hepsinin dilerim o salonda çok geçmeden takdiri mümkün olabilir. Bunu yaparken İngiliz kamuoyunun sempatisine ve desteğine ziyadesiyle layık olduklarını ispatlamış ve aynı zamanda Evangelizasyonun coşkulu öncüleri de olan kişisel dostlardan da bahsedeceğim.

İstanbul'a dönüş yolunda olan bana dua ediniz. Misyoner dostlarımdan hepsine en derin hürmetlerimi iletiniz ve her daim bana güveniniz.

Saygılarımla

W.F. Williams

Alkışlar onun ne kadar çok sevildiğine delalet ediyordu. Toplantının kapanışında aşağıdaki önerge de alkışlar eşliğinde onaylandı:

Bu topluluk, İstanbul'dan gelmiş olan Rev. Dr. Cyrus Hamlin'e içtenlikle ve özel bir coşkuyla hoş geldiniz demektedir. İngiltere sathındaki bütün mezheplere mensup Hristiyanlar tarafından, Ermenilere İsa'nın İncili'ni götüren bir misyoner olarak onun şerefli, fedakâr, upuzun ve başarılı çalışmalarına karşı beslenen büyük hayranlığı bilfiil onun huzurunda ifade etme fırsatı bulduğumuzdan dolayı mutluyuz.

Bu toplantıda bulunan herkes Dr. Hamlin'in geleceği ve uzun uğraşları için dua edeceğine ve devamlı surette hislerini paylaşaca-

ğına daha fazla söz vermektedir. Aynı hisleri ve yüksek takdirleri yine onun aracılığıyla hem Türkiye'deki hem de İran'daki bütün dava kardeşlerine ve yoldaşlarına göndermektedir.*

İngiltere'deki çalışmalarım sona ermişti. İngiltere'de, İskoçya'da, Amerika'da her nereye gidersem gideyim, Kırım Savaşı'nda İstanbul'da ikamet eden biri olduğum ve yıllardır orada bulunduğum öğrenilince, derhal pek çok dinleyiciyle ve bir sürü soruyla karşılaştım.

Kırım Savaşı ile İlgili Kişisel Değerlendirmelerim

Tarih kayıtlarının, tartışmaların ve olayların üzerinden 36 yıl geçtikten sonra bazı noktaları sonsuz bir güvenle açıklamaya şimdi çok daha iyi hazırım:

1. Kırım Savaşı İngiltere'nin çıkarları ve planlarının aksine, Louis Napolyon'un⁸ vatan hainliğiyle sona erdirildi. Vaktaki,

* Ertesi sabah *The Times* dergisinde bu toplantı hakkında olumlu bir haber çıktı. Haber Sir Culling Eardley'i çok memnun etti. Bunun *The Times*'ın haber yaptığı ilk ve tek cemiyet toplantısı olduğunu söyledi ve şunları ekledi: "Bizler sonunda izlenim bırakabildik. Kamuoyunda itibar kazandık. Çabalarımız ta-nınır hâle geldi." Onun bu coşkusuna hayret etmiştim. Haberin bir kopyasını bana verdi. Ancak onu o zamanki evraklar arasında şu an bulamadım..

⁸ Charles Louis Napoléon BONAPARTE (1808-1873): Ülkesinde başarıyla yükselen ve değişik devlet kademelerinde görev yapan Louis Napolyon 1852'de cumhuriyet yanlılarına karşı bir darbe yaptı ve hazırlanan yeni anayasayı halkoyuna sundu. Halkın desteği ile on yıl için yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Aynı yılın sonunda, Fransa'nın geçmişteki başarılarını yineleyeceğini ileri süren Louis Napolyon Bonapart, III. Napolyon unvanı ile imparator ilan edildi. Kamuoyuna kulak veren ve toplumsal refahla ilgilenen bir devlet adamıydı. Ne var ki, deneyimli bir yönetici değildi. Çok geçmeden sıkıntılar ve sarsıntılar baş gösterdi. Saldırgan bir dış politika izliyordu. 1854'te Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere ile birlikte Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'na katıldı. İtalya'ya, Avusturya yönetiminden kurtulabilmesi için yardım sözü verdi. Ama Avusturya ile yapılan savaşı Lombardiya'ya bağımsızlık verdikten sonra, Nice (Nis) ve Savoie'yı ülkesine katarak hızla sona erdirdi. Amerikan İç Savaşı'nı fırsat bilerek Meksika'da Fransa denetiminde bir Latin Amerika imparatorluğu kurmaya çalıştı. Ama ABD'nin baskısı sonucunda ordularını Meksika'dan çekmek zorunda kaldı. Avusturya Arşi-

Kırım'ı Rusya'nın elinden zorla almaya tantanalı bir şekilde hazırlanıldı; Tuna'ya kıyısı olan eyaletlerin veya devletlerin korunmuş birliktelikleri sayesinde Avrupa'nın müstakbel barışı korundu. Napolyon savaş esnasında İngiltere'nin bir müttefiki iken, savaşın neticesi hakkında düşman Rusya'yla haince bir iletişim içine girdi. Bu da İngiltere-Fransa ittifakının, bütün aklı başında İngilizlerin nefretini kazanmasına yol açtı. Söz konusu ittifak ebedi bir dostluğun mührü olacaktı; lakin ebedi bir güvensizlik yarattı.

2. "İngiltere'nin ana hedefinin Rusya'nın belini bükme olduğu" açısından savaş, dillere destan bir başarısızlıktı.

3. "İngiltere'nin acil ve doğrudan hedefinin İstanbul'u Çar Nikola'nın pençesinden korumak olduğu" açısından savaş, mükemmel bir başarıydı.

4. Louis Napolyon hıyanetini Paris Barış Antlaşması'yla kemal noktasına çıkardı. Adı geçen antlaşmanın içerisine Napolyon, Lord Stratford de Redcliffe tarafından özenle hazırlanmış olan *Hatt-ı Humayun*, yani özgürlük beratı [Islahat Fermanı] Osmanlı tarafından uygulamaya koyulurken "yabancı müdahalesi yasaktır" ibaresini kurnazca dahil etti. Müttefiklerin güçlü denetimi altındaki bu reform planı Türkiye'yi Rusya'ya karşı güçlendirecekti; Rusya ve Fransa da bunu bozmak için birleştiler. De Redcliffe bu antlaşmayı imzalamaktansa sağ elini kesip atacağını ilan etti. Bu ise Türk hükûmetini kendi başına bıraktı ve elbette Türkiye hiçbir şey yapamazdı. Siyasi açıdan bu durum, erişilebilir konuma getirilmiş olan her şeyi kaldırıp atmak

dükü Maximilian'ın tahttan indirilerek idam edilmesi, ardından Prusya'nın giderek güçlenmesinden duyduğu kaygıyla III. Napolyon dış politikada daha da sertleşti. Bunun neticesinde Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) çıktı. Savaş alanında ordusunun başında savaşan III. Napolyon, Sedan'da tutsak düştü. Altı ay Almanya'da tutsak kaldı. Fransa'da cumhuriyetin ilanını takiben İngiltere'ye sürgüne gönderildi ve orada Kent yakınlarında Chislehurst'te öldü. Yazar Hamlin ilerideki satırlarında "başına gelen o felaketler ve küçük düşmeler" diye atıfta bulunacağı konu, Louis Napolyon'un bu kötü akıbetidir. Ç.N.

suretiyle Kırım Savaşı'nı bir maskaralık ve kötü bir şey hâline getirdi. Hatt-ı Humayun büyük bir övgüyle ve alkışlarla kabul edilmişti; ardından bunu Türkiye'ye bırakmakla abesle iştigal edilmiş oldu. Bahsettiğim vatana ihanet, Louis Napolyon'un bundan sonra başına gelen bütün o felaketlerin ve küçük düşmelerin, adil cezalar olarak görünmesine yol açtı.

5. İngiltere, büyükelçi Lord Stratford de Redcliffe'i geri çekerek ve onun yerine Sir Henry Bulwer'i göndererek, Louis Napolyon'un politikasına denk bir politika gütmekte tuhaf, affedilmez bir acizlik gösterdi. Ahlaki rezillikleriyle ün salmış olan Sir Bulwer'in Türkiye'deki bütün meslek hayatı, sanki vaktiyle De Redcliffe'in yapmış olduğu her şeyi bozmaya gösterdiği delice kararlılıktan ilham almış gibiydi. Misyonerlik faaliyetlerine karşı Türk taassubunu o harekete geçirdi. Böylece muazzam bir kötülük başarılı olmuş olacaktı. Fakat Mısır paşasından gelen bir rüşveti kabul etmesi dillere düştü. Çünkü İngiltere'nin çıkarına ihanet etmişti. Bunun üzerine İngiltere onu geri çağırmaya mecbur kaldı. Osmanlı hükûmetini, en saçma faiz oranlarıyla abartılı borç alımlarına sürükleyerek Türkiye'nin üzerine ilelebet kalacak bir bela yüklemiş oldu. Türkiye'nin borç batağına saplanması Bulwer'in bu girişimi yüzündendir.

6. Bulwer'in ve Louis Napolyon'un isimleri tarihin hüküm kürsüsüne geldiklerinde dış karanlığa⁹ atılacaklardır.

7. Kırım Savaşı'nın tesadüfi sonuçlarından bir diğeri de, uzun süredir yolunu gözlediği ödül olan İstanbul'u Rusya'ya verme konusunda Avrupa'yı katılaştırmasıydı. Rusya 1877'de bu ödülü eline aldığı anda Avrupa ayağa kalktı ve onu bundan vazgeçirdi. Ignatıyef gururla Balkanlar hakkında şunu söylemişti: "Buradayım ve burada kalacağım (J'y suis, J'y reste)" Lakin

⁹ Yazarın kullandığı "hüküm kürsüsü (judgement seat)" bir İncil tabiridir. Bk. Korintoslulara II. Mektup, 5/10. "Dış karanlık (outer darkness)" da yine *Matia*, 7/23-8/12'de geçen bir ibaredir. "Günah içerisinde ölenlerin girdiği yere" İsa'nın verdiği isimlerden biri olarak tefsir edilmiştir. Daha ziyade Cehennem tasvir etmektedir. Ç.N.

Berlin Kongresi'nin emriyle 300 bin kişilik en seçkin Rus birlikleri Balkanları boşaltmak zorunda kaldı.

8. Savaşın hiç hesapta olmayan ve araştırılmamış sonuçları da vardır ki bunlar büyük ve kalıcı değerdedir: (a) Balkanlar'da köleliliğin yürürlükten kaldırılması, bundan yukarıda bahsetmiştim; (b) Endüstriler üzerindeki eski tıkanıklıkların, esnaf loncalarının gücünün, patrik ve piskoposların iktidarının asgariye inmesidir; (c) Sivil ve dinî özgürlük fikirlerinin bütün kesimlere yayılmasıdır. Bu durum hem Türkiye'yi hem de Rusya'yı telaşlandırdı. Bugünkü reaksiyon, o telaşın doğası ve genişliği ölçüsündedir. Rusya, "Protestanlığın Türkiye'ye ayak bastığını" görmeye başlamaktadır.

Yolculuğum Sürüyor

İstanbul'a gitmek için İngiltere'den ayrılmak üzereyken, Shaftesbury Kontu'ndan son derece samimi bir davet aldım. St. Giles'deki kır evine gidip bir hafta geçirmemi istiyordu. Fakat işlerimi tamamlamıştım ve acele geri dönmem gerektiğini hissediyordum. Paris, Berlin, Viyana ve Trieste yoluyla gittim. Berlin'de yeğenim William Maltby ile birlikte çok ilginç bir hafta geçirdim. Kendisi Bowdoin Kolej'de modern diller profesörlüğüne yeni getirilmişti. Daha evvelce İstanbul'da gördüğüm Prof. Strauss'la bir görüşme yapmaktan dolayı mutlu olmuştum. Üniversitede kutsal coğrafya profesörü olan bu zat bir Strauss değil, bilakis sapına kadar Evanjelik bir kimseydi. Onunla bir akşam yemeği yedim. Arkadaşı olan bir profesör de bizimleydi. Almanlarla Amerikalılar, Almanya ile Amerika arasındaki benzerlikler üzerine ilginç bir tartışmaya girdik. Onların hayıflandıkları şey, Almanların Amerikalıların ferdiyetçiliğine, cesaretine ve girişimciliğine sahip olmamalarıydı. Bir Alman, bir Amerikalının yapabildiği gibi bilgisini pratik hayata geçiremiyordu.

Berlin ve Viyana'daki muhteşem müzeler hakkında konuş-

mama hacet yok. Hiçbir şey, Berlin Müzesi'ndeki büyük Mısır koleksiyonu kadar dikkatimi çekmemiştir. Burası Londra ve Paris'te görmüş olduğum her şeyi gölgede bırakmış gibiydi.

Semerin Dağları'ndan geçen demiryolu o zamanlar Adelsburg'a açılan yegane yoldu. Bu, hayatımda gördüğüm en mükemmel mühendislik eseridir. Tünellerden geçerek ve kayalıkların kenarlarından dolanarak pusulanın gösterdiği her noktaya seyahat ediyorduk. Kuvvetli bir kar fırtınasının ortasındaki Adelsburg'a vâsıl olduk. Orada durmadık. Trieste'ye gidecek olan yolcular için üç tane atlı posta arabası tedarik edilmişti. Yolculuk o kadar ağır seyrediyordu ki, posta arabası yönetimin belirlediği sürenin birkaç saat gerisinde kalacaktı. Atları değiştirmek kesinlikle bir dakikadan fazla sürmedi. On iki saatlik yolculuk için posta arabalarımıza doluştuk ve yola çıktık. Fakat yol boyunca sadece bir defa durmamıza izin verildi. Yanımıza çay, kahve gibi içeceklerden hiç alamamıştık; berbat bir ekşi biradan başka içeceğimiz yoktu. Bunu da bazıları içti bazıları istemedi. Trieste'ye vardığımızda mafsallarımız öyle bir tutulmuştu ki, güç bela ayakta duruyor ve yürüyorduk. Lakin fırtına dinmiş, güneş pırıl pırıl parlıyordu. Trieste Körfezi, İstanbul Boğazı kadar parlak ve mavi görünüyordu.

Ertesi gün İstanbul'a gitmek üzere bir Trieste vapuruyla yola çıktık. İlk kamaradaki yolculardan diğer ikisi, Cambridge Üniversitesi'nden iki arkadaştı. Yurt dışına ilk gezilerine çıkmışlardı. Bunlar eğitilmiş safdillerdi. Kış güvertede öylece dikilmiş aşağıdaki güvertede bulunan yolculara bakıyorduk. Üniversitelilerden biri şaşırarak, "Aa! Dün gece beraber içki içtiğimiz Arnavutluk prensi de var!" dedi. O kişiyi parmağıyla gösterince ona şunları söyledim: "O prens değil; fakat muhtemelen bir paşanın seysisidir!" Durumu açıklığa kavuşturmak için kaptana gittiler. O da benim tahminimi onayladı. Bundan ötürü o kadar kırıldılar ve içlendiler ki, daha evvel nasıl bu kadar aptal yerine konulduklarını asla anlayamadım. Doğrusunu söylemek gerekirse prens bildikleri kişi yakışıklı bir gençti ve Arnavut kıyafeti

de bir prenze yakışacak kadar zarifti.

İstanbul'dayım

Eve vardığımda ailemi sıhhat afiyet içerisinde buldum. İstasyon da Bebek İlahiyat'a yeni bir düzen vermeye hazırdı. Benim yokluğumda kurumu Rev. William Clark ele geçirmiş; hem öğrencilerin hem de istasyon yönetiminin gözüne girmişti. Öyle ki onun görevinin başında kalmasının; benim de teoloji sınıfını üstlenmemin ve ayrıca Fener semtinde bir vaaz istasyonu kurmamın en iyisi olacağı düşünülmüştü.

Buna razı geldim; zira bu iş de diğeriyle aynı derecede sevimliydi. Hem ilk anlaşımda ayak diremeye mecbur bırakılmak onur kırıcı olacaktı. İlahiyatın yakınlarında bir ev tuttum ve sevinç içerisinde yeni vazifelerime başladım. Çok geçmeden açıkça gördüm ki Mr. Clark, ilahiyatı bir harcama ölçeğinde yönetiyordu ve bu durum okul hazinesiyle sıkıntıya sebep olacaktı. Ayrıca öğrenim müfredatında yaptığı değişiklikler beni hayrete düşürüyordu. Fakat bırakalım da bu bölüm yazılmamış olarak kalsın.

Mr. Clark ayrılınca İstasyon yönetimi memnun oldu. Hatta onun buraya gelmiş olmasından dolayı üzüntü duydular. Rev. ve Hon., yahut Hon. ve Rev. William Clark olarak resmedildiği için; İtalya'nın Floransa şehrindeki bir kız koleji adına para toplamıştı. Bu paranın kabulü ve harcanması konusunda teftiş kurulunun hiçbir sorumluluğu yoktu. Kendisini, ileride Robert Kolej hâline gelmiş olan American Board'un Teoloji Koleji'nin müdürü olarak tanıtarak İngiltere'de himaye elde etti. Onun bu açıklamasından bazı kesintiler yapılmış olması lazım. Çünkü hiç şüphesiz onun atıfta bulunduğu Bebek İlahiyat o sırada Merzifon'a taşınmıştı. Ayrıca Robert Kolej'le onun hiç bağlantısı olmamıştı. Üstüne üstlük Bebek İlahiyat'la ilişkisi, hem fonları kullanmada hem de eğitim öğretim metotlarında tatminden

o kadar uzak olmuştu ki, yaz tatili için Almanya'ya gittiğinde İstasyon yetkilileri kibarca ondan geri dönmemesini rica etmişlerdi. Onun dolap çevirme dehasına sahip iyi bir adam olduğunu inkâr etmeye niyetli değilim.

Mr. Clark'ın ayrılmasıyla İlahiyattaki görevime yeniden getirildim ve her şeyi eski düzenine soktum. Harcamaları yarı yarıya azaltmış olmama rağmen öğrenciler tarafından sevinçle karşılanmışım. Bu süre zarfında değirmeni ve ekmek fırınına İlahiyatın tam karşısındaki kiralık bir eve yerleştirdim. Harcadığım para kaynağı kısmen belirli ödenmemiş hesaplardan kısmen de Massachusetts'deki dostların verdiği yardımlarla karşılandı. Onlar arasında Rev. Dr. Gordon, Mr. William Stoddard ve Northampton'lu Mr. Williston başı çekiyordu. Board'un fonlarından bir dolar bile harcanmadı. Okulun bulunduğu arazi Board'un mülküydü. Ben ve ailem o evden ayrılmadan evvel önerim, orasının da Board'un mülkiyetine verilmesiydi. Gerçekten de [istifa ettikten sonra] orada ikamet ederken de o ev Board'un mülkiyetindeydi; çünkü [Board'tan istifa ettiğim için] kira bedeli maaşımdan kesiliyordu. Evi 1863 yılında boşalttım ve ondan sonra orası benim olmaktan çıktı. 3000 dolar tutuyordu; kirasını almada yahut satışı hâlinde Board buradan büyük ihtimalle 5000 dolar kazanç sağladı. Hizmet yıllarım boyunca Board'tan aldığım bütün paraları fazlasıyla geri ödemiş oldum.

Bebek İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınmasına karar verilince [1860] ve New York'lu Mr. Christopher R. Robert'in İstanbul'da bir kolej kurulması konusunda benimle yazışmalara girmiş olması münasebetiyle, American Board'la olan bağlantılarımdan istifa ettim. Bu istifa Mayıs 1860'ta yürürlüğe kondu.

Dr. Anderson'ın kararlaştırmış olduğu anadille eğitime dair devrim niteliğindeki sisteminden sonra Board'un hizmetinde bir eğitimci olarak vicdanen devam edemeyecektim. Onun bu sistemine dört itirazım vardı: (1) Bu mantıksız bir şeydir; insan tabiatına, zihnin isteklerine ve kapasitesine göre doğru değildir. (2) Bu durum, hepsi yabancı diller konuşan ve Kilisenin Papalık

tarihini ezbere bilen Cizvit misyonerlerine karşı Protestan pastörleri alt seviyelere indirecektir. (3) Ermeni Protestan cemaati içerisinde büyük ve genel mahiyette bir hoşnutsuzluğa sebep olacak ve samimi işbirliği sona erecekti. (4) Bu ise eğitim konusunda geri giden misyonun dünya çapındaki itibarını zedeleyecekti.

Tahmin ettiğim bütün sonuçlar ve daha fazlası gerçek oldu. Üstelik anadilde eğitim sistemi, tarifsiz yanlışlar yapıldıktan sonra tamamıyla çöktü ve sahneden kaldırıldı. Dr. Anderson muazzam bir güce sahip bir adamdı ve onun yanlışları da o oranda zararlı oluyordu. New York, Rochester'den Müdür Martin B. Anderson da anlamlı ve güçlü muhakemesiyle Vaftizci Kilise mensuplarını aynı ölümcül sistemi benimsemekten korumuştur. Gerçi onların baş sekreteri ile Müdür Wayland bu sistemi hararetle savunmuşlardı. Müdür Anderson ise Vaftizci Kilise'ye bağlı misyonları, bizim misyonların çektiği gerilemeden muhafaza etti.

XIII. BÖLÜM

ROBERT KOLEJ'İN KURULUŞU

Açmayı hedeflediğim kolej için 1859 yılının başından sonuna kadar uygun bir arsa bakmıştım. İlk seçtiğim yer, kolay kolay ele geçirilemez bir yerdı. Sahibi orayı ne fiyat verirsek verelim satmadı. Nihayet baktığımız yirmi dördüncü yeri satın aldım. Büsbütün bizi tatmin eden bir yer değildi, fakat her şeyi hesaba katınca elimizin uzandığı yerlerin en iyisiydi. Kuruçeşme'de yüksek ve sağlıklı bir mevkide bulunuyordu. Pazarlık aşamaları anlatılamayacak kadar fazla. Aracı simsarlar beni tuzağa düşürmeye ve dolandırmaya uğraştılar. Ancak rezil bir şekilde başarısız oldular ve kurnazlıklarıyla kaldılar. Arazi yaklaşık 7.000 dolara mâl oldu.*

American Board'dan İstifa Ettim

1 Mayıs 1860'ta American Board'la olan doğrudan ilişkim sona erdi. Fakat şimdi kendimi eskisine kıyasla daha çok misyoner görüyordum. Çünkü artık İmparatorluktaki bütün ırklar için çalışacaktım.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için *Among The Turks* adlı kitabımın XIX. bölümüne bakınız.

Sekreterlerle ve Karar Komitesi ile ilişkilerim her daim samimi oldu. Hatta ters düştüğümde de bile böyle olageldi. Dr. Anderson'la şahsım arasındaki kişisel dostluk ve güven hiçbir zaman sekteye uğramadı; ancak ikimizden hiçbiri diğerine boyun eğdiremedi. ABCFM Karar Komitesi tarafından Türkiye'ye tayin edildiğimden bu yana [1838-1892] elli beş yıl geçti. O günden beri sekreterler ve Karar Komitesi'ndekilerin hepsi değişti. O dönemlerde ve şimdi bütün değişimlerde ve fikir ayrılıklarında ben onları entelektüel, ciddi, sadık Hıristiyan adamların en seçkinleri olarak kabul ettim; onların da bana o gözle bakmasını sağladım.

Bir Amerikan Koleji Kurmaya Başlıyorum

Mr. Robert'le aramızda vardığımız anlaşmaya göre, ben eşimle beraber Birleşik Devletler'e gelecek, orada bir yıl geçirecek, açacağımız kolejin maceralı yolculuğuna başlaması için gerekli fonları toplayacaktım. Mr. Robert 100.000 dolarlık bir bağış toplamayı tasarlıyordu. Listenin başında 10.000 dolarla kendisi olacaktı ve ben de onun yardımlarıyla aynı miktarda bağış yapacak kişileri bulmak zorundaydım. Keza bir kütüphane için ve bir laboratuvar başlangıcı için daha ufak miktarlarda ayrı bir bağış da ayarlayacaktım. Başlamak için bu orta yolu teklif etti. Düşüncesine göre şayet bu yol başarıya ulaşırsa büyütme kolay olurdu. Bununla birlikte önceden göremediğimiz ihtiyaçları karşılamak için 30.000 dolarlık koşullu bir fon tedarik edeceğine de söz verdi.

Yeniden Amerika Yolculuğu

Ortadaki bu tam oturmamış planla birlikte evimizi bir düzene koyduk. Carrie, Abbie ve Clara adlı üç kızımızı İzmir'de-

ki Kadın Papaz Yardımcıları Okulu'na (Deaconesses' School)¹ yerleştirdik. Sevgili dostumuz ve misyoner kız kardeşimiz Mrs. Ladd da bir ana gibi onlarla ilgilenenecekti. Oğlumuz Alfred'i Henrietta'in yanına bıraktık. Onun ciddi olan hastalığından dolayı mustariptik. Gelen her mektubun, tek erkek evladımızın öldüğüne dair büyük bir kayıp haberi getireceğini düşünürdük. Fakat Efendimiz İsa her gün sürekli dile getirdiğimiz feryatlarımızı işitti de onun canını bağışladı. Derin endişe ve umut hisleri olmasaydı yirmi yıldan fazla emek verdiğim yerden ayrılabilir miydim? Bu kadar Hristiyan sempatisi ve iş birliği bağına bir süreliğine ara verir, çocuklarımın bakımını başkalarının eline bırakır mıydim? Lakin bu girişim çok büyük bir girişimdi. Türkiye'de ilk Hristiyan kolejini açılacaktı. Cizvitlerin bazı eğitim kurumları, kolej ismiyle doğmuş olsalar da onlar bizim ortalama bir Amerikan akademisine denk bile değillerdi. Fakat bizim hedefimiz bir Amerikan kolejini açmaktı.

Trieste ve Venedik yoluyla, Bowdoin Kolejinde modern diller profesörü olan sevgili ve saygıdeğer yeğenim William Maltby ile karşılaştığım yere gittik. Kendisi nadir kabiliyetleri olan bir gençti. Avrupa dilleri ve edebiyatında da aynı ölçüde ender rastlanan başarılarla sahipti. İlk kez Henry Longfellow tarafından işgal edilen profesörlüğün kendisine tevdi edilmesiyle onurlanmıştı. Fakat kolejdeki vazifelerini üstlenmek üzere yurduna doğru yola çıkmaya karar verdiği o gün Madrid'te sıtma ateşinden öldü.

Birkaç gün boyunca eski zamanların büyüleyici şehri Vene-

¹ Kadın Papaz Yardımcıları Okulu (Kaiserswerth Deaconesses' School): Almanya'dan gelen kadın papaz yardımcıları Kudüs'te (1851), İzmir'de (1853) ve Beyrut'ta (1861) kız okulları açtılar. Ayrıca Kudüs (1851), İstanbul (1852), İskenderiye (1884) ve Kahire'de (1886) hastane kurdular, hemşirelik okulları açtılar. İzmir'deki okulun amacı eğitilmiş ailelerin kızlarını yetiştirmekti. Okulda, iyi bir Alman Protestan okulundaki bütün dersler mevcuttu. İlaveten Fransızca ve İngilizce de öğretiliyordu. Akdeniz bölgesindeki bütün yetim kızları barındırmak amacıyla buraya daha sonra küçük bir kız yetimhanesi eklendi. Ç.N.

dik'te gezip tozduk. Oradan Verona'ya ve Milan'a geçtik. İkinci defa gittiğim Verona'daki şahane katedrali, Leonardo da Vinci'nin Yemek Salonu (Coenaculum) temalı resmini, I. Napolyon'un Milan Kararnameleri'ni yazdığı odaları inceledik. Hatta odaların mobilyaları ve perdeleri mükemmel bir şekilde korunmuştu.

Milan'a varmadan evvel Solferino'ya saptık. Solferino Savaşı'nın² yapıldığı meydanı, savaşın birinci yıldönümü kutlamaları gününde ziyaret edecektik. Ölülerin gömüldüğü yerdeki uzun hatlar üzerindeki tabaka ve doğal olmayan yükseklikler, korkunç katliamın iğrenç delilleriydi. Savaş, birkaç mil genişlikteki bir hat boyunca farklı noktalarda şiddetlenmişti; o berbat günün tahribatının ve yıkıcı etkisinin sayısız belirtisinin savaş meydanında hâlâ durduğunu görmek olağanüstüydü. Savaşın üzerinden tamı tamına bir yıl geçmesine ve bu meydanın mutlaka binlerce insan tarafından ziyaret edilmesine rağmen kulübeler satış için ilginç savaş malzemeleriyle doluydu. Bir şilinge Louis Napolyon'un top güllerinden birini satın aldım. Onu Amerika'ya götürdüm ve Bowdoin Kolej'in antikaları arasına yerleştirdim.

Milan'dan yola çıktık ve insanı mest eden Como Gölü'nü yelkenliyle geçtik. Sonra bir atlı araba tutarak Splügen Geçidi yoluyla Alpler'e ulaştık. Sevgili yeğenimizle artık görüşmemek

² Solferino Savaşı (1859): 24 Haziran 1859'da gerçekleşmiş ve Franz Joseph kumandasındaki Avusturya İmparatorluğu'na karşı III. Napolyon kumandasındaki İkinci İmparatorluk ile II. Vittorio Emanuel kumandasındaki Sardinya Krallığı ittifakının zaferiyle sonuçlanmıştır. 200.000'den fazla askerin yer aldığı bu savaş sayı bakımından, 1813'deki Leipzig Savaşı'ndan bu yana yapılan en büyük savaştır. 100.000 Avusturya askeri gücü ile 118.600 Fransız-Sardinyalı asker karşı karşıya gelmiştir. Tüm güçlerin kumandası, bir imparatora ait olarak yapılan dünya tarihindeki son savaş olarak kabul edilir. Bu savaştan sonra Avusturya İmparatoru savaşları bizzat komuta etmeyi bırakmıştır. Avusturyalıların bilançosu 3.000 ölü, 10.807 yaralı ve 8.638 kayıp ya da esir olurken İttifak güçlerinin 2.942 ölü 12.512 yaralı 2.922 kayıp ya da esiri vardı. Solferino Savaşı jeopolitik anlamda Fransa, Avusturya ve İspanya arasında çok sayıda küçük İtalyan beylikleri hâlinde bölünmüş İtalya'nın birleştirilmesine yol açan bir milliyetçilik mücadelesi olması açısından önemlidir. Ç.N.

üzere yollarımız ayrıldı. Alpler'e geçerken Campodicino'daki berbat bir otelde bir gece konakladık. Burası Küçük Onbaşı'nın³ ilk antlaşmasını yaptığı yerd. Bir sonraki atlı araba sabahleyin geçecekti. Bu nedenle gündüz vakti Splügen Geçidi'nin ve Via Mala'nın bütün görkemini gezip incelememiz için bize izin verildi. Kaldığımız otelin rahat olmayışı yüzünden paramızı güzelce geri ödediler. Oradan Ragatz ve Basle yoluyla Heidelberg'e gittik. İstanbul'dan bazı dostlarla görüştük ve Basle'deki Misyonerlik Kurumu'nu büyük bir ilgiyle ziyaret ettik.

Heidelberg'deki eski kalede, Prof. Longfellow'a büyük bir hayranlık duyan Alman bir hanımla karşılaştık. Sonra o hanımın bir mesajını Longfellow'a ilettim. Bunu alınca pek memnun kalmış görünüyordu.

Heidelberg'ten Mayence'e gittik; oradan Ren Nehri'nden aşağı inerek Köln'e ulaştık. Oradaki harikulade katedrali gezdik. Sonra hızlandık ve Aix-la-Chapelle yoluyla Paris'e vardık. Aix'te, Charlemagne'ın mezarının üzerindeki mermerden yapılmış büyük yassı taşın yanında durduk. Elbette Paris'te Louvre Müzesi'ni, Tuileries'i, Bois de Boulogne'yı, Hotel Invalides'i ve yolcuların ilgisini çeken diğer bilindik mekanları ziyaret ettik.

Calais'ten Dover'e gitmek için fırtınalı bir kanaldan geçerken, yaşlı bir İngiliz beyefendiye biraz yardım etmekten dolayı memnuniyet duyduk. Bu kişi Sir Hugh Hughes'dı ve bakımını iki torunu yapıyordu. Onlar da şiddetli bir deniz tutmasına maruz kalmışlardı. Sir Hughes'ın memnuniyeti hudutsuzdu. Israrlı teklifini kabul edebilmiş olsaydık bizi Londra'daki evine götürecek ve bir hafta misafir edecekti. Bu yaşlı İngiliz beyefendisinin nezaketini ve hoş tavırlarını asla unutmayacağız.

Londra'da Northumberland, Strand Caddesi'nde bir oda kiraladık. Bu cadde, limana tek başlarına gelen yolcuların artmasından bu yana meşhur olmuştu. 7 numaralı apartmanda iki

³ Küçük Onbaşı (Little Corporal): Napolyon Bonaparte'ın kısa boylu olmasından dolayı askerleri tarafından verildiği ileri sürülen lakaptır. Ç.N.

güzel odayı çok makul bir fiyata tuttuk. Kahvaltı ve çay da bu fiyata dahildi. British Museum'u, Kule'yi, Thames Tüneli'ni, St. Giles Katedrali'ni ve öteki ilginç tarihî mekanları ziyaret ettik. St. Giles Katedrali'nin içinden hiçbir polis olmadan ve hiçbir saldırıya maruz kalmadan geçtik. Çünkü Hükûmet oradaki iğrenç odaları temizlemişti.

Ormancılar Günü'nde yaklaşık yetmiş bin kişi Londra'dan aşağıya inip Kristal Saray'a⁴ gidince, biz de gidip orayı ziyaret ettik. Akşam saat 3'te bütün o devasa fısıkiyeler çalışır vaziyeteydi. Muhteşem bir gösteri yapıldı. Uçsuz bucaksız kalabalığı görünce Londra'ya en erken trenle geri dönmek için acele ettik. Anlaşılan binlerce kişi de aynı düşünceyle hareket etmişti ve trenler tıka basa doluydu. Londra Köprüsü yakınlarındaki istasyondaki kayıp eşya odasında o gün toplanan yüzlerce baston, şemsiye, omuz çantası, atkı, eldiven, piknik sepeti ve değişik biçimlerde paketlenmiş öğle yemeği çıkınları vardı.

Sir Austen Henry Layard'ın yeğeni Rev. Mr. Layard tarafından, bir öğleden sonramızı ve bir gecemizi geçirmek üzere Harrow-on-the-Hill yakınlarına davet edildik. Oradaki ilginç oku-

⁴ Kristal Saray (Crystal Palace): I. Dünya Sergisi için bir bahçıvan ve çevre düzenleyicisi olan Joseph Paxton'ın tasarladığı bu yapı dikdörtgen planlıydı ve uzunlamasına beş kademedan oluşuyordu. Tam ortasında daha yüksek ve üzeri beşik tonozlu bir bölüm vardı. Yapının uzunluğu 564 m, genişliği 139 m, yüksekliği de 20 m'ydı. Asma katlarıyla birlikte 74.400 m²'ye yakın bir sergi alanını içeriyordu. Yapı, prefabrike yönetimiyle hazırlanmış bir dizi demir taşıyıcı ile bunların arasına yerleştirilen 1.25 m. uzunluğundaki cam levhalardan oluşuyordu. Dünya Sergisi'nde yalnızca tezgâhların uzunluğu 12.9 kilometreyi buluyordu. Katılanların sayısı 13 bini geçmiş, bunların yarısını İngiltere dışından gelenler oluşturmuştu. Fransa 1760, ABD 560 katılımcıyla temsil edilmişti. ABD'den gelen ürünler arasında takma dişler, yapay bacaklar, Colt'un tabancası, Goodyear'ın kauçuktan yapılmış çeşitli eşyası, çiğnemelik tütün, çekçek arabaları ve McCormick'in bıçkı makinesi de vardı. Büyük bir başarı elde eden sergiyi 6 milyondan fazla insan gezdi. 15 Ekim'de kapandığı zaman 750 bin dolarlık bir kâr bırakmıştı. II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye saldıran Alman uçaklarına hedef oluşturduğu gerekçeyle 1941'de söküldü. Kendisinden sonra birçok sergi sarayına da ilham kaynağı olan bu saray aynı zamanda Endüstri Devrimi'nin de sembollerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ç.N.

lu [Harrow School] ziyarete giderken çiftlik çalışanlarından kadın ve erkek bir grupta karşılaştım. İş arıyorlardı. Bira satın almak için bir şiling rica ettiler. İki haftadır bir defa bile gündelik iş bulamadıklarını söylediler. Onlarla konuşmam, onların tam bir sefalet içerisinde bulunduğu konusunda beni ikna etti. Yazık! Britanya İmparatorluğu'nda yüz binlerce çiftlik çalışanın durumundan daha beter bir durum yoktu! İngiltere'nin imalat sahasındaki muazzam gelişmeye, tarım endüstrilerindeki tahribatın eşlik etmesi görülmemiş bir şeydir. Serbest ticaret, İngiltere'deki her çiftliğin başına açıkça bela olmuştu; Amerika'da da aynısı olacaktı.

Harrow-on-the-Hill'deki güzel şapelin pirinç kemerli duvarının üzerine büyük harflerle seçkin mezunların adları kabartma yazılarla yazılmıştır. Orada Kırım Savaşı'nın kahramanlarından birkaçının adını okudum.

Steadmen ailesiyle, St. John Korusu'ndaki nefis konaklarında çay içerek ahbablığımızı tazeledik. Mr. Steadman emekli Afrikalı bir tüccardı. Canterbury Piskoposu'nun yeğeni olan karısı da kültürlü bir hanımefendiydi. İyi bir Yunanca bilginiydi. Kadın bilgiye, adam da iş adamlığı kabiliyetine ve paraya sahipti. Her ikisi de Hristiyanlığı mükemmel yaşayan insanlardı ve misyonerlik faaliyetlerimizin samimi destekçileriydiler.

Sir Culling Eardley'le birlikte geceyi ve ertesi günü onun kır evinde geçirmek üzere Londra'dan ayrıldık. Refah ve yoksulluk orada fazlasıyla tezat hâldeydi. Sir Eardley'in arazilerini kiralayan kişilerin evleri acınacak durumdaydı ve harman yeri de aşırı yağmurlardan neredeyse mahvolmuştu. Kiracılar korkunç derecede çaresizdiler. Mülkünü, arazileri devren kiralayan bir çiftçiye havale ettiğini, gerçekten de bu kişilerin ihtiyacı olan hiçbir şeye sahip olmadıklarını söyledi. Çiftlik işçilerinin fakirliğinin, genel itibarıyla hiç kimsenin azaltamayacağı kadar korkunç bir dert olduğunu itiraf etti.

Liverpool'da bizi Mr. James ve ailesi nezaketle karşıladı. İstanbul Misyonu ve Robert Kolej onlara pek çok nazik ve cömertçe davranışlar borçludur.

Cunarder Amerika adlı gemiyle Liverpool'dan denize açıldık. Bu yolculuk en konforsuz olanıydı. Gemi, deniz seyahati için elverişsizdi. Güverteleri döven dalgalar bütün yataklı vagon kompartımanlarının içine sızıyordu. Dört gün süren fırtına boyunca sular lüks kamaraların çoğunun tabanından yarım inç [inç=254 cm] yüksekliğe yaklaşmıştı. Bizim kamarada yalnızca bir şemsiyenin altında giyinip soyunabiliyorduk. Pek çok hanım, deniz suyundan sıırsıklam olması sebebiyle değerli elbiselerini kaybetmişlerdi. Yolcular zararların tazmini için şirkete karşı bir eylem hakkında yüksek sesle konuşuyorlardı. Fakat karaya bir defa ayak basınca güvende olmanın verdiği sevinçle hepsi intikam ve tazminat alma düşüncelerini kafalarından silip attılar.

Amerika'dayız ve Kolej İçin Dostlardan Bağış Topluyorum

Boston'da karaya çıktığımızda ABCFM'nin 50. kuruluş yıldönümünden birkaç hafta önceydi. Bu benim kendi ellinci yaş gününe yakın bir tarihti. Çünkü ben ABCFM'nin ilk toplantısından birkaç ay sonra doğmuşum. Birkaç misyonerlik konuşması yapmış olsam da yegane işim, Amerikan kolejini başlatacağım parayı 100.000 dolara yükseltmekti. O dönemde Dr. Anderson ve dolayısıyla Boston'un muhafazakâr kilise adamları kesinlikle bu teşebbüsü hoş karşılamıyorlardı. Dr. Anderson yalnızca anadille eğitim verilmesi taraftarıydı. Kolej ise bütün dilleri İngilizcede birleştirmek ve İngilizceyi eğitim ve öğretim vasıtası yapmak üzere tasarlanmıştı. Cemaatçi Kilise Kulübü Outlook Komitesi bu konuyu Boston'daki kiliselere arz etmem hususunda bana yetki vermeyi reddetti. Fakat Harvard Kolej'den Prof. Felton, Prof. Agassiz, Hukuk Okulu'ndan Prof. Parker ve eski vali Washburn projeyi destekliyordu. Edward Everett Hale, James Freeman Clarke ve Dr. Bartol tarafından kendi cemaatlerine konuşma yapmak için davet edildim; sonra Cemaatçi Kilise'nin

bütün kürsüleri açıldı. Bin bir emekle ve nüfuzlu dostların yardımlarıyla Tremont Temple'da büyük bir toplantı tertip etmeyi başardım. Platform göz alıcıydı; konuşma ise mükemmeldi. Boston ve civarındaki hasılat çok büyük değildi; takriben 13.000 dolar toplamıştık.

Harvard Kolej bize hukuk kitaplarından oluşan değerli bir bağışta bulundu. Prof. Felton ile Prof. Agassiz'in aracılığı sayesinde Amerikan Akademisi'nde konuşma yapmaya davet edildim. Konuşmadan sonra çapraz sorguya maruz kaldım. Bu sorugulamada Prof. Agassiz dikkatleri fazlasıyla üzerine çekti. Sorular gülünç bir hızla birbirini takip ediyordu. Bir cevabın özünü aldığını anlar anlamaz bir başka soruyla devam ediyordu. Soru yağmurunun sonuna gelince yanındakine döndü ve "beyefendi, bizim burada Türkiye hakkında bir şeyler bilen bir adamımız var" dedi. Plan, Boston'dan toplanan bütün bağışları kütüphaneye harcamaktı. Fakat başkanlık seçiminin siyasette yarattığı heyecan planımızı bozdu. Edward Everett'in başkanlığında Boston'da yapılması düşünülen bir toplantı, hüküm süren bu yoğun seçim heyecanı yüzünden ertelendi. New York'taki dostlar da bütün girişimlerin seçim sonrasına, bir ihtimal başkanın göreve başlama töreni sonrasına ertelenmesini önerdiler.

Bu süre zarfında kolej için mimari planlar arayıp buldum. İki İngiliz, iki de Amerikalı plan bana sunuldu. Neticede hiçbirini seçmemiş olsak da, bunlar ihtiyacımız olan binanın araştırılmasında kıymetli yardımcıları oldular.

Bağış parasının 100.000 dolara yükseltilmesi adına sarf edilen ön çalışmalar hayli umut vericiydi. Northampton'lu ünlü düğme tüccarı Mr. Williston 10.000 dolar bağışlayacaktı. Ayrıca "hesabın geri kalanını" dolduracak olan kişilerin isimlerini verebileceğini düşünüyordu.

Ancak Abraham Lincoln ve Hamlin'in⁵ seçilmesi heyecanı

⁵ Yazarın burada Hamlin diye bahsetmekle yetindiği kişi, birinci bölümde zikrettiği üzere yeğeni Hannibal Hamlin'dir. ABD'nin 15. ve Cumhuriyetçi Parti'nin ilk başkan yardımcısı olarak tarihe geçen Hannibal Hamlin (1809-

yatıştırmak şöyle dursun daha da artırdı. Kolej için hiçbir şey yapamamışken Mr. Robert'in tavsiyesiyle kendimi Türkiye üzere konferans vermekle meşgul ettim. Bu yolla yaklaşık 1000 dolar kazandım. Masraflarımızı ödedim, mobilya ve kitap satın aldım. Böylece kendimi de avarelikten uzak tutmuş oldum. Eşim birkaç ayını Dr. Foster ve Miss Dr. Green'in müşfik himayeleri altında Clifton Kaplıcaları'nda geçirdi.

Providence şehrindeki Corliss Buharlı Makine Fabrikası'nı ziyaret ettim. Açağımız kolejin ağaç işlerinde kullanmak amacıyla ufak bir buharlı motor ve öteki makineleri almayı istiyordum. Mr. Corliss⁶ koleje merak saldı ve satın aldığım motor ile makine için 1.300 dolar tutarında ödenmiş bir senet verdi. Bu para, herhangi bir hayır malı bağlamında o tarihe kadar yapılmış olan en büyük bağıştı. 12 Nisan 1861 gecesini onun evinde geçirdim. Sabahleyin kahvaltıdan sonra Brown Üniversitesi'nde profesör olan kuzenim Robinson P. Dunn'a uğramak üzere caddeden karşıya geçerken Mr. Corliss'i elinde bir zarfla evinin kapısına çıkarken gördüm. "Dr. Hamlin, savaş başladı! İsyancılar Fort Sumter'i yakıyorlar!" diye bağııyordu. Toplumun dört bir yanında derin bir heyecan hüküm sürüyordu. Bazıları, "köleliğe öldürücü bir darbe!" derken ötekiler, "güney cumhuriyeti; bırakın onlar oraya gitsinler!" diyordu.

O gün New York'a gittim; bütün şehirde Amerikan bayrak-

1891) bundan önce de Birleşik Devletler Senatörlüğü, ABD Temsilciler Meclisi üyeliği ve Maine valiliği yapmıştı. 1861'de Abraham Lincoln ile birlikte seçimlere katıldı ve kazandı. Kölelik karşıtıydı. Bu görevini 1865 yılında Andrew Johnson'a devretti. Ç.N.

⁶ George H. CORLISS (1817-1888): Tanınmış Amerikalı doktor Hiram Corliss'in oğludur. Castleton Akamed'i'den mezun olduktan sonra mekanik kabiliyeti doğrultusunda kendine ait çeşitli atölye ve imalathaneler kurdu. Yeni icat ettiği veya geliştirdiği makineleri piyasaya sürdü. Değişik şirketlerle ortaklıklara girdi. Yukarıda adı geçen fabrikası iç savaş boyunca Birleşik Devletler hükümetini makinelerle techiz etti. 1867 Paris Dünya Sergisi'nde dünyanın en ünlü 100 makine imalatçısının katıldığı yarışmada birincilik ödülünü aldı. Bu türden pek çok icat ve başarılarla dolu ömrünü 70 yaşında Providence'ta tamamladı. Ç.N.

larının dalgalandığını görünce afalladım. Birçok kilisenin kulesi bu bayraklarla donatılmıştı. Beni şaşırtan, bu kadar kısa sürede binlerce, on binlerce bayrağın üretilebilmiş olmasıydı. Bu durum, kolej hareketini tarihe karıştırırcasına katletti. Mr. Williston şöyle dedi: “Bu vakitten sonra benim bir yılda 10.000 dolar gelirim olacak mı, bunu hiç kimse bilemez. Bizler korku dolu ve kanlı bir mücadelenin içine giriyoruz.” Ne yapacağıma dair kafam karma karışıktı. Cyrus W. Field orduya ekmek tedariki için yapılan mukavelelere kendisiyle birlikte katılmamı teklif etti. Kırım Savaşı'ndaki tecrübelerimin kendisine ve bana muazzam bir avantaj olabileceğini düşünüyordu. Lakin Mr. Robert, elini taşın altına koyup da sonra çekecek bir adam değildi. O, İstanbul'da bir eğitim kurumu inşa etmeyi üstlenmişti ve şayet ihtiyaç olursa bunu tek başına yapardı. Bir sabah kahvaltıdan sonra beni yanına çağırdı ve şöyle dedi: “Dün mütevellî heyetinin eline 30.000 dolar değerinde demiryolu bonusu koydum. Siz geri dönün ve para tükeninceye kadar binayı inşa edin. O zamana kadar güneydeki mesele bitecektir.”

Kapı ve pencereler için Lowell şehrinde bir sözleşme yaptım.

Geri dönmek ve işe başlamak için Mayıs başında Amerika'dan ayrıldık. Makineler, mobilyalar ve üretilen eşyalar hemen arkamızdan gönderilecekti. Arabistan'a giden bir gemiyle denize açıldık. Rahat bir yolculuk yaptık; kaldığımız yerler güzeldi. Liverpool'da ve Londra'da tek bir konunun; Amerika'daki savaş konusunun konuşulduğuna şahit olduk. İtibarlı ve kültürlü kişiler ülkemizle ve havalisiyle ilgili en koyusundan bir cehalet sergiliyorlardı. Bir gece geçirmek üzere Liverpool'da Rev. Dr. Raffles'in evine davet edildik. Orada 15-20 kadar kişiyle karşılaştık; hepsi de beklenen savaşla ilgili görüşlerimizi öğrenme hevesindeydiler. Soylu ve kendisini mücevherlere boğmuş olan bir kadın, “orada herhangi bir savaş olmayacak! Havana⁷ buna

⁷ Küba'nın başkenti. Hamlin'in de vurguladığı gibi o hanımın coğrafyadan pek haberi yoktu. Ç.N.

izin vermez!” dedi.

Londra’da birkaç beyefendiyle bir kulüpte akşam yemeği yedik. Bu kişiler kiliseyi, mimariyi, hukuku ve ticareti temsil ediyorlardı. Amerika’daki meseleyle yoğun şekilde ilgilenen bir heyet olduğu besbelliydi. Hepsi de güney kesimden. İngiliz halkının köleliğe ve köle sahiplerine ilişkin düşüncelerinin yön değiştirmesinden mülahem bu olağanüstü değişim karşısındaki şaşkınlığımı dile getirdim. Onların hassasiyetinin Kuzey Amerika’yla ve özgürlükle beraber olup olmayacağını büyük bir güvenle baştan söylemiş olmam lazım. Sonunda içlerinden biri şöyle dedi: “Gerçek şu, Dr. Hamlin; bizler büyük bir cumhuriyetin zaten çok büyük olduğunu düşünüyoruz. Bırakalım da iki cumhuriyete ayrılınsınlar! Onlar birbirlerini gözetceklerdir; Avrupa da rahat bir nefes alacaktır!”

Bu sözler hiç kuşkusuz İngiliz düşüncesinin genel gidişatına göre ayarlanmıştı ve sonra Güney Amerika’yla yapılacak serbest ticaretin, Kuzey Amerika’yı da serbest ticarete zorlayacağına inanılıyordu. Ondan sonra İngiltere’nin saadeti tastamam olacaktı!

Türkiye’deki misyonlar ve açmayı hedeflediğimiz kolej hakkında konuşmak maksadıyla Shaftesbury Kontu cenaplarına bir ziyarette bulundum. O da diğerleriyle aynı şekilde basiretsizdi; her şeyi hesaba katıp düşününce görüşmemiz çok da iç açıcı geçmedi. Türkiye’deki misyonlar konusundan hiç bahsedilmedi. Buna mukabil onun görüşleri, savaşın sona ermesinden önce çok fazla değişmişti. Kendisi en asil ve en iyi insanlardan biriydi. Her ne kadar fikirlerinde sabit kalsa da bir yanlış karşısında ikna edilemeyen tiplerden değildi.

Paris, Macon, Dijon ve Mont Cenis Geçidi’nden geçerek Turin’e geldik. Paris İstasyonu’nda Hon. George P. Marsh’la ve karısıyla rastlaşmamız bizi şaşırttı ve sevindirdi. Onlar da bizle aynı güzergah üzerindeymişler. Mr. Marsh bizim o zamanlar İtalya’nın başkenti olan Turin’deki büyükelçimizdi. Macon’a giderken yol boyunca Amerika, İngiltere ve Türkiye’deki mese-

leleri müzakere ettik. Onlar bir gece dinlenmek üzere Macon'da kaldılar. Mr. Marsh, Rusya'nın elini, çok gizlemeye çalıştığı yerlerde bile görebilen kişilerdendi. Kont Cavour'a [1810-1861] İtalya'ya yeniden hayat verecek kişi gözüyle bakıyordu. Hastalığı hakkında hususi bir endişe duymadığını söyledi.

Yolumuza devam ettik ve geceleyin çıkan şiddetli bir dolu fırtınası altında Cenis Dağı'nı geçtik. On bir katır tarafından dik yokuşa ağır ağır sürüklendik. Öbür yamacı ise, karanlıkta ve takır takır yağan doluyla birlikte dört nala giden dört atın üzerinde alelacele indik. Korkunç bir sürücülük gibi görünüyordu bu; ancak sağ salim aşağı inerek sıcacık bir havaya ve güneş ışığına kavuştuk.

Yukarı tırmanırken Cenis Dağı Tüneli'nin ağzından geçtik. Demirden yapılmış su kulelerini gördük. Bunlar hem delmede hem de havalandırmada basınçlı hava göndermede o kadar ustalıkla kullanılmıştı. Burası 1871 yılına kadar bitirilemedi. Turin'e, Kont Cavour'un öldüğü gece vardık. Turin ve bütün İtalya yasa bürünmüştü.

Eşimi Public Garden'da kaybettim. Kiralık bir araba bulmak niyetiyle gitmişti ve bunu yapacak zamanımız vardı. Tam aramaktan vazgeçmiş, konsolosa başvurmaya gidiyordum ki aylak aylak dalgın ve merakla dolaşan biriyle (!) karşılaştım. Turin'den Venedik'e gittik ve bir hafta kaldık. Orada ve Trieste'de kereste ve döşeme pazarını soruşturdum. Niyetim kolej binası için gerekli malzemeleri en iyi şekilde bu pazarlardan mı, yoksa Tuna Nehri üzerindeki Galati'deki pazarlardan mı alsaydım, bunu anlamaktı. İhtiyacım olan bütün malumatları edindikten ve belirli firmalarla tanıştıktan sonra İstanbul'a doğru yola çıktık.

İstanbul'dayız...

İstanbul'a vardıktan birkaç gün sonra Sultan Abdülmecid vefat etti. Bize karşı dostça yaklaşan bu padişahın yerine Sultan

Abdülaziz hükümdar oldu.

İstanbul'da satın almış olduğumuz arsaya, Amerika'ya gitmek için yola çıkmadan evvel bina yapımı yasaklanınca ve bizim danışma kurulu da herhangi bir iddiayı sürdürmenin akıllıca bir iş olmayacağı düşüncesinde fikir birliğine varınca büyük bir tereddüt ve kafa karışıklığına duçar oldum. Fakat kısa sürede ilk seçmiş olduğum asıl arazi –ki kolej şimdi onun üzerinde bulunmaktadır– makul bir fiyata bana teklif edildi. Kalbim sevinçten yerinden fırlayacak gibi olmuştu. Sevincim, yalnızca söz konusu yerin her bakımdan tercih edilebilir olmasından kaynaklanıyor değildi; aynı zamanda tam da binanın dikileceği noktada mükemmel inşaat taşlarını barındırmasından ileri geliyordu. İlk seçtiğimiz yerde bina malzemelerinin oraya nakliye masrafı çok fazla olacaktı. Buradaysa malzemeler arazinin üstündeydi. Taşlar da en kaliteli cinstendi. Bitişliğimizde bulunan ve 1452-1453 yıllarında dikilmiş olan surlar bunlardan inşa edilmişlerdi ve geçen 400 asır onlara gözle görünür bir tahribatta bulunmamıştı. İlk arsada bina inşaatının yasaklanması paha biçilmez bir hayra vesile olmuştu. Demek ki bizim üzüntülerimiz çoğu defa kılık değiştirmiş lütuflardır.

Araziyi meşhur Ahmed Vefik Efendi'den (ileride paşa olacaktır) satın aldım. Paranın, hükümet o arazide bir kolej inşasına yasal izin verince ödenmesi şartını koştum. Birkaç aylık gecikmeden sonra izin verildi; sonuç itibarıyla parayı Ahmed Vefik Efendi'ye ödedik ve tapular devredildi. Sınırların dikkatlice teftiş edilmesi esnasında, bizim yerin tam merkezinden tehlikeli bir üçgen parçasının kesilerek başka biri tarafından sahiplenildiğini fark ettim. Donup kalmıştım. Burasını, bize ne muazzam bir zarar verebileceğinin farkına varmadan alan kişi seksen pounda satın almıştı. Araziye gidip bina için hazırlık yapmaya başladığımda Bâb-ı Âli'den bir görevli geldi ve şöyle dedi:

“Bazı formaliteler hâlâ tamamlanmadı. Bunlar tamamlanuncaya kadar beklemek zorundasınız.”

“Ne kadar sürer?”

“Birkaç hafta...”

“Ne formalitesiymiş bunlar?”

Bilmiyordu. Cizvit misyonlarının reisi olan Abbé Boré'un bu girişime karşı bir muhalefet başlattığını anlamakta gecikmedim. Onun böyle davranması mazur görülebilir. Zira uzun zamandır bir kolej inşası için izin almaya gayret ediyordu, lakin muvaffak olamamıştı. Türkler dört yüz yıldır Boğaziçi'ni herhangi bir Hıristiyan kirlenmesinden muhafaza ediyorlardı. Şimdi bir Kuzey Amerikalının çıkıp da onun yapmak istediği şeyi başaracak olması doğal olarak affedilebilir şey değildi. Halbuki bunu yapmak için kendi arkasında, bu işi becermeye muktedir olan Fransa'nın gücü bulunuyordu. Üstelik bu yasağı güven altına almada kendisine katılacak kudretli pek çok muhalif bulabilirdi. Katolik büyükelçilerin hepsi bizim bütün çabalarımıza düşmandılar. Fakat Rusya'nın, Türklerle beraber yürüttüğü etkin ve arsız muhalefet diğerlerinden çok daha tesirliydi.

Amerikan büyükelçiliği, koleji koruma hususunda aktif bir rol oynama eğiliminde değildi. Bu bir ticari mesele değildi. Nitekim ikamet elçimiz Hon. E. Joy Morris, Amerika'nın Osmanlı ile yaptığı antlaşmanın bir ticaret antlaşması olması hasebiyle kendisinin bu durumda hiçbir zorunlu görevi olmadığını açıkladı. Ona, “eğer bir tüccara ait bir gemi dolusu Rom içkisi bu meseleye dahil olsaydı ne yapacaktınız?” diye sordum. Böyle bir durumda kesinlikle müdahale ederdim diye cevap verdi.

Bunun üzerine ben de İngiliz büyükelçiliğine müracaat ettim. O dönemde büyükelçi yoktu; işleri maslahatgüzar yürütüyordu. Makamdaki kişi son derece nazik biriydi ve nüfuzunu, işgüzarlık yaparak el altından kullanacağını, ancak bunu resmî olarak yapamayacağını söyledi.* Şayet İngiltere bizim tarafımızda meseleye kesin olarak müdahale etmezse, engellerin, üste-

* “İşgüzarlık yaparak el altından (officious)” ve “resmî olarak (officially)” tabirleri, İstanbul diplomasisinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Muhtemelen bu, o sahayla sınırlanmıştır. Basit anlamıyla gayriresmî demektir.

sinden gelinemeyecek kadar dişli olduklarına kani olmam için aylar geçmesi gerekmedi. Bizim talebimiz dilden dile dolaşıyordu; Türk hükûmeti de ebediyen bunda ısrar edemezdi.

Güney ve Kuzey Amerika arasındaki korkunç savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Mr. Robert'in bu teşebbüsten vazgeçmesinden korkuyordum. Fakat tam aksine onun kararlılığı artıyordu. İki haftada bir kendisine mektup gönderiyordum. Mektuplarımda, yapmış olduğum her şeyi son derece açık bir dille anlatıyordum. Genelde benim gidişatımı onaylıyor ve şöyle diyordu: "İkimiz sonuna kadar bunun kavgasını vererek bu meseleyi çözüme kavuşturacağız. Siz ve ben Mr. Hamlin, bu işi bütün zorluklara rağmen tamamlayacağız." O, tam da bu zamanın ve bu işin adamıydı.

İzin konusundaki gecikmenin çok uzun süreceği gittikçe aşikâr hâle gelirken aklıma bir çıkar yol geldi. Bu sayede düşman kanadını çevirebilir ve herhangi bir kimsenin iznini almaksızın koleji açabilirdim. Bebek İlahiyat Okulu Merzifon'a taşındıktan bu yana onun binası ve müstemilatı boş duruyordu. Türk hükûmetinin, o tarihlerde güncel olan ve kutsal sayılan bir kaidesi vardı. *Âdet* (yerleşik kural) adı verilen bu kaideye göre, "belli bir süreliğine tesis edilmiş, insanlarca ve hükûmetçe malum olan ve müdahale edilmemiş herhangi bir şey" bulunduğu hâl üzere mevcudiyetini sürdürme hakkı kazanırdı. "Sultan'ın fermanı bile âdeti yürürlükten kaldıramaz" diye genel geçer bir söylem vardır.

Bu doğrultuda Mr. Robert'e, şayet bahsettiğim mülklerin kullanımı için American Board yetkililerine gidip bir düzenleme yaparsa, onlardan da adamakıllı bir tamir ve boya masrafları için yetki verilecek olursa; ilgili yerlerden izin almaksızın koleji o binada açacağımı yazdım. Orada yirmi yıldır bir eğitim kurumu vardı ve ben de kurumda yirmi yıl öğretmenlik yapmıştım. Bu âdet denilen şey güçlü bir teamüldü.

Mr. Robert buna dünden razıydı. 1798-99 yılında inşa edilirken kapkara bir renge boyanmış olan binayı baştan başa kibar

bir renge boyadık. Hava durumundan fazla etkilenmiş olan yan ve ön cephedeki alınlık yeniden ahşap kaplandı. İlahiyat'ın atölyesi laboratuara dönüştürüldü; diğer pek çok önemli değişiklik yapıldı. Yaklaşık 3.000 dolarlık bir masraf, binaya mükemmel bir çekidüzen verdi.

Kolejin İsmi Kondu: Robert Kolej

Beş altı dilde hazırlayıp sağa sola dağıtmayı istediğim öğretim programını düzenlemeye geldiğimizde, kolej için bir isim bulmak zaruri bir hâl aldı. Danışma Kurulu "Amerikan Koleji" ismine, demokrasiyi çok fazla bozacağı düşüncesiyle itiraz ediyordu. "İstanbul Koleji" olması teklif edildi; fakat buna da kibirli bir isim olduğu gerekçesiyle karşı çıkıldı. "Doğu Koleji (*le College d'Orient*)" adına ise asılsız olduğu için bazıları itiraz etti. Çünkü burası Batıya özgü bir kolej olacaktı. Önerilen her isme bir veya iki kişi tarafından karşı çıkıldı. Onlara şöyle dedim: "Pekâlâ beyler, bir koleje sahip olup olmadığımız değil de ona bir isim bulamayışımız çok tuhaf! Burayı Robert Kolej olarak isimlendirmeyi teklif ediyorum." Teklifim alkışlarla kabul edildi. Bu ismin Türkçe, Rumca ve Ermenice vb. dillerdeki değişik kalıpları çabucak gözden geçirildi ve hepsine uymakta olduğu görüldü. Halk yığınları için bu isim hiçbir şey ifade etmeyecekti; sadece bir isim olacaktı. Mr. Robert bu adı duyunca protesto etti. Fakat nafileydi; isim, altı veya yedi dilde çıkmıştı bile.

Abbé Boré bu hareket tarafından mat edilmiş olduğunu anladı. Sadrazamın huzuruna çıkarak, burasının baştan sona yeni bir müessese olduğunu, benim yirmi yıldır çalışmış olduğum yerden tamamıyla farklı olduğunu iddia etti. Bu, çok tehlikeli olacaktı ve benim bunu ortadan kaldırmam lazımdı. Türk ona serinkanlılıkla şöyle cevap vermişti: "Mr. Hamlin'in orada yirmi yıldır bir okulu var; yirmi yıl daha bu okula sahip olabilir; bu bizi hiç ilgilendirmez. Gavurların, kendi müesseselerine farklı

isimler vermelerine gelince, bizim için fark etmez!"

Robert Kolej'in Açılışı

Böylece Robert Kolej 1863'te açılmış oldu. Öğretmen kadrosundan şu isimlerin çok yardımını gördüm: İki Amerikalı profesör Rev. George Perkins ve Rev. Henry A. Schauffler; Rumca hocası Mr. Kazakos; Fransızca hocası M. Dalem; İtalyanca ve tasarım hocası M. Marchesi; ileriki dönemde Ermenice öğretmeni olarak Mr. Hagopos Gigizyan. Bunların yanı sıra değişik dönemlerde belirli konularda başka öğretmenler de istihdam edildi.

Kolej dört öğrenciyle açıldı. Büyüyüp gelişmesi ilk iki yılda yavaştı ve bu süre zarfında yaklaşık 30-35 öğrenciye ulaştı. Bu gençler çoğunluk itibarıyla yabancı kökenliydi. Yerli halk okula şüpheyile bakıyordu. Protestanların ekserisi yatakhane ve ders ücreti için talep edilen 200 doları ödeyemeyecek kadar fakirlerdi. İnsanlar şöyle demeye başladılar: "Ben bunun böyle olacağını söylemişim! Her şey saçmalık. Ermenilerden, Rumlardan ve Bulgarlardan kesinlikle öğrenci alamayacaksınız!" Buna mukabil benim cesaretim kırılmıyordu. Mr. Robert'le bir anlaşma yapmışım; beş yıl boyunca denemeyi sürdüreceğim, sonrasında başarılı ya da başarısız olduğumuzu ilan edecektik. Nihayet ikinci yılda bir Ermeni, bir Rum ve bir Bulgar öğrencim koleje girdi. Bundan sonra okul mevcudu bina doluncaya kadar hızla arttı.

Yıllar Geçerken Robert Kolej

Beşinci yıla vâsıl olduğumuzda kolej neredeyse kendi kendisini döndürür hâle gelmişti. Bu deneyim, en yüksek beklentilerimizin ötesinde muazzam bir başarıya ulaşmıştı. Mr. Robert bu umutsuz davada sabit kalmanın mükâfatını hissetmişti.

Sekiz yıl boyunca kolej bu dar binalara hapsedildi. Alabileceğimiz muhtemel en yüksek öğrenci sayısı 72'ydi ve çok sayıda başvuruyu geri çevirmek zorunda kalmıştık. Fakat sayı azlığı hiçbir surette dinmeyen bir sıkıntı olmadı. Zira öğrenci sayısının az oluşu bize farklı yönetim sistemleri denememiz ve kolejle bağlantılı olan herkesi İngilizcenin temel eğitim dili olması gerektiği konusunda ikna etmemiz için daha iyi fırsatlar vermişti. Bundan dolayı bir hazırlık bölümü oluşturuldu. Her öğrenci burada kolej müfredatına hazırlanacaktı. Mükemmel dostumuz Kont Zuylen de Nyvelt, İngilizceyle eşit oranda Fransızcanın da kullanılması için pek hevesliydi. Ancak bu karışıklığa yol açtı ve sonra terk edildi.

Kolej kiralık binalarda bu minval üzere gelişirken, satın aldığımız harikulade arazinin üzerine bina yapımından vazgeçmemiz yönündeki talebi takip etmeye koyuldum. Talebimiz apaçık bir şekilde o kadar yasal ve o denli haklıydı ki, mücadelede çekilmemeye karar verdim. Bana karşı orada korkunç tuhaflıklar olduğunu keşfettim. En doğrudan delili bulmam çok sürmedi: Söz konusu muhalefete Abbé Boré önyak olmuştu. Bu bilgiyi, onun Doğulu sekreterinden almıştım. Doğudaki Cizvit misyonlarının başı olan Abbé Boré'un o sıralarda Fransız büyükelçiliğinde muazzam bir nüfuzu vardı ve dinî konularda elçiliğin politikasına o rehberlik ediyordu. Sonra aleyhimizde daha güçlü ve daha incelikli, ikna edici türden kanıtlar buldum. Bu, M. Boutineff'in, "Rusya, Protestanlığın Türkiye'de kök salmasına asla izin vermeyecektir!" şeklindeki beyanatından kesinlikle geri dönmeyen Rusya'dan geliyordu.

Ben bu direnişin Rusya'dan geldiğini şundan çıkardım: Bâb-ı Âli'de koleje karşı gelişen her etkin muhalefet Rusya kanadından kaynaklanıyordu. Bu kanatta Ignatıyef'in etkisi olduğunu bilmeyen yoktu. Son derece zeki bir Türk beyefendisi benim bu noktadaki soruşturmalarımın basitliği ile açıktan açığa eğlendi; sanki akıllı selim, bir şüpheye sahip olmaktan daha iyi öğretebilecekmiş gibi. Eğer başka hiçbir yol kalmazsa sürekli gidip

gelerek Türkleri usandırmayı umuyordum. Sadrazam Âli Paşa sinirinden o kadar küplere binmişti ki, canı sıkkın bir hâlde hemen şöyle söylemişti: “Bu Mr. Hamlin hiç ölmeyecek mi? Kolej meselesinde beni rahat bırakmayacak mı?”

İnşaat İzni İçin Yedi Yıl Mekik Diploması

Yedi yıllık diplomasıyı anlatmak, sizlere fazlasıyla bıkkınlık veren bir hikâye oluşturunurdu. Birkaç olay var ki, gözüme daha keskin bir biçimde çarpılmaktadırlar. Ben de yalnızca onlardan bahsedeceğim.

Hon. E. Joy Morris’in idaresindeki Amerikan büyükelçiliği uzun süredir aktif bir müdahaleyi reddediyordu. Çünkü büyükelçi bu hadiseye ticari değil dinî bir mesele gözüyle bakıyordu. İngiliz büyükelçisi Sir Henry Bulwer ise meseleyi candan kabul etti ve inşaat izni alacağına söz verdi. Birkaç ay sonra bana bir not yazdı. Sorunu bitirdiğini ve yasal iznin birkaç gün içinde yayınlanacağını söylüyordu. Bekledim, söylediği süreyi belki iki defa bekledim. Sonra Sir Henry’den başka bir not aldım. Boğaz’da böylesine göze çarpan bir yeri satın alırken akılsızca pazarlık etmiş olduğumu, Türklerin bana orada bina yapmam için asla izin vermeyeceklerini bilmem gerektiğini yazıyordu. Düşüncesizce davranışımın cezasını kendi başım çekecekti. İngiliz büyükelçiliğinin meseleyle daha fazla ilgisi olmayacaktı.

Çok geçmeden bütün bunların açıklamasını buldum. Sir Henry, Mısır Hidivi’nden vaktiyle Sultan’la aralarında çıkan bir anlaşmazlığı halletmesi için 50.000 dolarlık bir rüşvet almıştı. Metreslerinden biri olan Kontes Guistiniani için 5000 dolar daha almıştı. Sadrazam Âli Paşa da, eğer Sir Henry üç meseleden vazgeçerse bu anlaşmazlığın halledileceğini kabul etmişti: Bulgaristan, Sırbistan ve Amerikan Koleji. Sir Henry bunlara hemen razı olmuş ve bana ikinci notu bunun üzerine yazmıştı.

Bu rüşvet olayı Bulwer’in makamına mâl oldu ve ülkesine

geri çağrıldı. Bulwer, ahlaken en rezil özelliklere sahip bir kimseydi. Fakat hilebazlıkta ve entrika çevirmekte öylesine ustaydı ve tecrübesiz devlet adamlarını, onlara zarar verecek fakat İngiltere'nin yararına olacak antlaşmalar yapmaları için kandırmada o kadar başarılıydı ki, İngiltere hükûmeti onun hizmetlerine, ahlaki karakterine göz yumacak kadar çok değer veriyordu. Kendisi, Clayton-Bulwer Antlaşması'nı da kaleme alan kişiydi.

Halefi Lord Lyons mükemmel ve asil karakterli biriydi. Üstelik kolej meselesine alaka gösterdi ve peşine düştü. Paris'e çağırıldığı sırada bunu bir sonuca bağlayacağını düşünüyordu. Lord Lyons yoldan çekilir çekilmez Âli Paşa, sarayını ziyaret etmem için çağırttı. Bizim şahane kolej yerimizle kendisine ait değersiz bir araziye takas etmeyi önerdi! Bahsettiği yer sarp bir uçurum olduğundan orada inşa edilecek bir kolejin, bataklığın içine (!) yuvarlanacağını söyledim. Güldü ve bir başka toprak parçasına daha sahip olduğunu, oraya bir göz atarsam sevineceğini, bir veya iki gün içerisinde bana o yeri göstermesi için bir adamını göndereceğini söyledi. Burası kolej için bir kat daha elverişsiz, saçma bir yerdi. Arsayı inceledikten sonra paşaya bir not yazdım ve yerleri takas etme çabasıyla daha fazla uğraşmayı istemediğimi belirttim. Onun bu olaydaki hükmüne ulaşmak için Protestanların Vekili'ne hitap eden bir mektup yazmak suretiyle bir girişimde bulundum. Mektupta bu hadiseyi, Âli Paşa'nın kendi zihninde müzakere etmesi lazım gelen bir mesele olarak ileri sürdüm. Vekil'e şunu sordum: "Âli Paşa gibi zeki bir beyefendinin niçin Türk çıkarlarına bu kadar muhalif olan bir yolu tutması gerekiyor?" Siyasi karışıklıkların, sonunda Âli Paşa'yı şimdi bizim istediğimizden daha fazlasını vermeye mecbur edeceği yönünde Vekili ikna ettim. Sonra ona özel bir mektup yazdım; bu mektubumu güzel bir Türkçeyle tercüme etmesini ve elinde böyle bir mektup olduğunu paşaya haber vermesini, şayet okumayı arzu ederse bir devlet memuru olarak bunu kendisine takdim etme zorunluluğu hissettiğini söylemesini istedim. Bunun üzerine Paşa şu cevabı vermiş: "Kesinlikle isterim. Siz

onu bana gönderin, bir inceleyeyim.” Birkaç gün sonra mektubu şu açıklamayla birlikte geri yollamış: “Bu mektup önemli mülahazalar ihtiva etmektedir. Bunları dikkate alacağım.”

Türk hükûmetindeki liberal kanatla iki ayrı çaba içerisine girdim. O dönemde bu kanadın gözle görülür bir otoritesi vardı ve içerisinde iki tane çok seçkin adam bulunuyordu. Öncelikle Fuat Paşa’ya müracaat ettim. Pek sevilen, pek nüktedan, diplomatik çevreleri hayran bırakan bir kişiydi; bir devlet adamıydı fakat kurnazlıkta Âli Paşa’nın dengi değildi. Meseleyi komşu köy Hisar’a havale etmeyi planlıyordu. Şayet onların bir itirazı yoksa kolejin inşa edilmesi gerekirdi. Mesele bu türden vakalarda kullanılan, hatırlanmayacak kadar eski bir usule halledilecekti.

Pazar günü Hisar halkının fikrini almak üzere bir köy toplantısı çağırısı yapıldı. Pazar günü olması hasebiyle orada hazır bulunmayı kabul etmedim. Fakat köy toplantısı gerçekleştirildi. Köylüler müthiş bir tedirginlik içerisindeydiler. Kesinlikle her iki tarafı da kırmak istemiyorlar; ne gibi neticeler hasıl olabileceğini ise hiç bilmiyorlardı. Lakin konuya tamamen eşit mesafede duruyorlardı. Kendilerine “bu kolejin, tayin edilen yerde kurulmasına razı mısınız?” diye sorulunca “bizler devletimizin kullarıyız. Eğer devlet onun orada inşa edilmesini isterse biz de isteriz; devlet istemezse biz de orada açılmasını istemeyiz” şeklinde cevap vermişler. Hiçbir şey onları bu kaideyi tekrarlamaktan alıkoyamamış ve böylece toplantı dağılmış. Hâl böyleyken Âli Paşa bizim ortaelçiye, Hisar halkının müzminleşmiş muhalefetine bizim ricamızın kabul edilmesini imkânsız hâle getirdiğini (!) yazdı. Ortaelçiye hemen cevap verdim ve bunun “kahrolası bir yalan!” olduğunu ve Âli Paşa’ya bu notu göndermesini beklediğimi söyledim.

1867-68 kışında Midhat Paşa sadrazamlık makamına getiril-

* Onlar talimatlarını Ahmed Vefik Efendi’den almışlardı. O, sadrazamın ajanlarının bu köyde iş başında olduklarını biliyordu. Ahmet Vefik Paşa’nın bu civarda sözü geçmekteydi.

di.⁸ Türkiye’de o yüzyılın en zeki ve en kabiliyetli vatanperver kişisiydi. Bu görevlendirmeden Türkiye’deki bütün liberal dostlar şaşırmış ve memnun kalmışlardı. Midhat Paşa’nın şahsıma tam bir güveni vardı. Bana bir seferinde mükemmel bir torpil yapmıştı. Bu işin de onunla başarıya ulaşacağını hissediyordum.

Makamına iyice yerleşinceye kadar bekledim. Sonra ona bir rapor ve dilekçe gönderdim. Bunları en dostane tavrıyla kabul etti. Şayet makamında iki hafta daha kalmış olsaydı bizim inşaat izni verilmiş olacaktı. O zamanlar bizde büyük hayal kırıklığına sebep olan şey şimdi bana keyif veriyor.

Arabulucular: Mr. Morgan, Mr. Seward

Bir de Morgan ve Seward olayı vardı. New York’lu zengin banker Mr. Morgan İstanbul’u ziyarete gelmişti. Kendisi Seward’ın arkadaşıydı. Kolej arazisini görmesi için davet ettik. Burayı görünce o kadar büyüldü ve meselenin işleyişine o denli öfkelenildi ki, geri dönüşünde hemen Washington’a gidip Mr. Seward’la görüşeceğini, her şeyi ona bildireceğini söyledi. Mr. Robert’in daha evvel zaten Mr. Seward’la görüşmek üzere Washington’a gittiğini, ancak herhangi bir teşvik görmediğini anlattım. “Elbette görmez!” dedi, “Mr. Robert bir Püriten; sapına kadar sadık biril Mr. Seward’ın ofisine girdiği an aralarında bir zıtlasma olacak! Fakat ben onun bu meseleyi anlamasını sağlarım. Geri döner dönmez bu niyeti açıklamak üzere Washington’a gideceğim.”

Ona bir rapor taslağı verdim. Bunu, Âli Paşa’ya okuması

⁸ Yazar burada Midhat Paşa’nın sadaret makamına (grand vizier) getirildiğini söylerken muhtemelen onun Şurâ-yı Devlet başkanlığına getirilişini kast ediyor olmalıdır. Çünkü o ilk defa Sultan Abdülaziz tarafından Temmuz 1872’de Mahmud Nedim Paşa’nın yerine sadrazam tayin edilmiştir. Midhat Paşa, Mart 1868’de getirildiği Şurâ-yı Devlet başkanlığında on bir ay kalmıştır. Geniş bilgi için bk. G. Çetinsaya-T. Buzpınar, “Midhat Paşa”, *DİA*, c. 30, s. 7-11. Ç.N.

emriyle birlikte bizim ortaelçiye iletmesini istedim. Sözüne güvenilir bir adammış. Sonuç, Türkiye'nin Washington büyükelçisi Bulak Bey'in⁹ Âli Paşa'ya şunu yazması oldu: "Kolej meselesini Amerikalılar lehine halletmeniz iyi olacaktır. Aksi takdirde bu durum, ileride yavaş yavaş çetrefilli bir sorun (Fransızların deyişiyle dikenli bir konu) hâline gelecektir." Bundan henüz bir şey çıkmamıştı ve herhangi bir şeyden de hiçbir şey hasıl olmamıştı.

Kolej İzni Alınmasında Etkili İsim: Amiral Farragut

Pek çok şey gelip geçerken ben birinden daha bahsedeceğim: Amiral Farragut'un¹⁰ İstanbul'u ziyareti. Onun gelişi muazzam bir heyecan uyandırmıştı ve sanki bütün şehri hareketlendirmiş görünüyordu. Ziyaretin kolej sorunuyla da çok özel bir bağlantısı olacaktı. Ancak bunu o zamanlar hiçbirimiz anla-

⁹ Bulak Bey (Edward BLACQUE, 1824-1895): Bulak Bey'in ailesi 1826'da İzmir'e yerleşmiş olan Levanten bir aileydi. Babası Aleksander Bulak Bey 1831 yılında *Moniteur Ottoman* adı altında Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesinin Fransızca baskısını çıkartmakla görevlendirildi. 1836'da babasını kaybeden Edward, Bâb-ı Âli tarafından Paris'e okumaya gönderildi. O zaman Paris'te büyükelçi olan Mustafa Reşid Paşa'nın yanında yetiştirdi ve 1842 yılında İstanbul'a geri döndü. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Edward Bulak hemen Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na girdi. 1849 yılında bir süre Paris'te yaşadıkdan sonra 3 Nisan 1867 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne Osmanlı Devleti'nin ilk büyükelçisi olarak gönderildi. Temmuz 1873'e kadar süren görevinin ardından İstanbul'a geri dönerek Matbuat Dairesi Müdürlüğü'ne atandı. 1876 yılında Şûra-yı Devlet azası seçildi. Devlet hizmetindeki son görevi 1890 yılının Mayıs ayında tayin edildiği Bükreş büyükelçiliği oldu. Bu görevde Kasım 1892'ye kadar kaldıktan sonra emekli oldu. 1895 yılında Büyükada'da öldü. Başarıları arasında, Girit isyanı (1866-1869) sırasında Amerika'da yaşayan Rumların Girit asilerine yardım etmelerini önlemesi ve Türk ordusu için Amerika'dan silah satın alımını sağlaması kaydedilmektedir. Ç.N.

¹⁰ David FARRAGUT (1801-1870): İskoçya-İrlanda kökenli bir anneden, İspanyol bir babadan dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda Amerikan ordusuna girdi. Orada gösterdiği başarılar neticesinde amiralliğe yükselerek Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk amirali sıfatını kazandı. Mason olduğu kaydedilmektedir. Ç.N.

madığı gibi üzerinden iki yıl geçinceye kadar da hiç anlamadık.

Bu ziyaret esnasında bir gün oğlum Alfred çalışma odama geldi ve “baba, bizim büyük amirali görmek için beni aşağıya götürmeyecek misin?” dedi. Şu cevabı verdim: “Hayır oğlum, bir günümüzün tamamını Prusya prensinin (ileride imparator oldu) tacını görmeye çalışarak harcadık, ama onu görmemiz mümkün olmadı. Muhtemelen talihimiz yine aynı olacak. Amirali görmeyi ben de çok istiyorum; fakat bütün bir günümü bir adamı görmemek için harcayamam.”

Oğlum geri dönüp çıkarken yüzünde hayalkırıklığını anlatan bakış, çocukken bu şartlar altında ve böyle bir ters cevap karşısında neler hissedeceğimi hatırlattı. Ona şöyle seslendim: “Buraya bak Alfred; yarın sabah erkenden birlikte aşağı gideriz. Eğer yaşlı kahramanı görebilsek düğün bayram; şayet göremezsek doğruca eve geliriz.”

“Buna varım baba!” dedi çocukcağız; böylece çıkıp gitti.

Amirali odasında yalnız başınayken bulduk. Bana hemen İstanbul'da oturup oturmadığımı ve neyle meşgul olduğumu sordu. Kolejle ilgili sıkıntıyı kısaca özetleyerek anlatınca belki de bundan çok az rahatsızlık duydu. “Türklerin sana bu kadar haksızca muamele etmelerine üzüldüm. Lakin benim burada herhangi bir diplomatik misyonum yok. Size yardım için hiçbir şey yapamam” dedi. Oğluma dönerek elini omzuna koydu ve şu soruyu sordu: “Bu dünyada ne yapacaksın oğlum? Ne olacaksın?”

Bilmiyorum, diye cevap verdi Alfred, çocuk saflığıyla; “Amerikan filosunda amiral olmayı düşünmüyorum.”

Cevap açıkçası o hassas ortamda yaşlı amirale dokunmuştu. Çocuğun başını okşayarak “ah oğlum evladım! Şayet Amerikan filosunda amiral olursan....” O an kapının açılıp Dr. Seropyan'ın içeri dalmasıyla sözleri yarıda kesildi. Şöyle bağırdı doktor: “Günaydın Amiral Farragut! Sizi burada gördüğüme çok sevindim Mr. Hamlin!” Ardından oldukça şaşırtıcı bir coşkuyla devam

etti. Bu tavır bana son derece küstahça göründü. Bebek'te fiilen mevcut olan kolejden bahsetti. Kısıtlı sınırlar içerisinde bulunduğunu, İmparatorluktaki yegane kolej olduğunu, inşaat yasağının büyük bir haksızlık olduğunu söyledi. Sonra şunu ilave etti: "Dr. Hamlin'in bu sıkıntıdan kurtulmasında yardımcı olmak için buraya tam zamanında geldiniz!"

Amiral eline konuşma fırsatını geçirir geçirmez, "neden doktor? Ben bu konuda hiçbir şey yapamam ki! Benim burada hiçbir diplomatik misyonum yok!" dedi.

"İşte tam da bu sebepten dolayı" dedi doktor; "siz her şeyi yapabilirsiniz. Büyük paşalarla yemek yediğinizde onlara yalnızca 'niçin Amerikan kolejinin inşa edilemediğini' sormanız lazım; hepsi bu! Bu akşam sadrazam Âli Paşa hazretleriyle bir akşam yemeği yiyeceksiniz, bu soruyu sorunuz. Kaptan Paşa'yla, Serasker Paşa'yla ve diğerleriyle de yemek yediğinizde bunu sorarsınız."

"Bunu seve seve yapacağım" dedi amiral, neşeli bir bakışla; "bir dilenci de bir krala soru sorabilir."

Onun, çok büyük bir dezavantaj olacağı bir yerde bu mücadeleye dahil olmasını hiç istemiyordum. Devlet ricali bir konu uydurabilirdi, Farragut ise bunu yapamazdı. Kendisine şunu söyledim: "Amiral Farragut, eğer bu soruyu sorarsanız size şunu tavsiye ederim: Karşılık vermeyiniz; fakat onların cevaplarını, sanki bütünüyle tatminkâr yahut en azından kesin cevaplarmış gibi kabul edip alınız. Cevapların içerisinde zerre kadar hakikat olmayacağını ima etme niyetinde değilim."

"Dediğinizi yapacağım, yapacağım!" dedi gülümseyerek ve sanki sözlerimde gülünecek bir şey görmüş gibi başını eğerek. Fakat onun bunu nasıl anladığını hiç bilmiyorum. İçeri başka kimseler girince sohbet sona erdi. Oğlumla ben amiralin bize böyle samimi davranmasına ve açık yüreklilikle bir dostluk göstermesine çok sevinmiştik.

Bundan sonra amiralin, ilgili kişilere o malum soruyu yönel-

tip yöneltmediğini ve onların buna nasıl karşılık verdiklerini öğrenmek için büyük bir meraka düştüm. Çarşamba günü öğleden sonra gemiye binmek üzere olduğunu duyunca bunları sormak amacıyla gemiye çıktım. Lakin kamarası, vedalaşmak için çağırıldığı diplomatlarla doluydu. Ona sadece “yolunuz açık olsun” diyebildim ve ayrıldım.

On gün kadar ya geçti ya geçmedi, Boğaz’a gelen bir yolcu vapuruyla Bâb-ı Âli’den bir kâtip geldi ve tarafımdan karşılanıp indirildi.

“Size bir soru sormak istiyorum Mr. Hamlin.”

“Pekâlâ sorun.”

Sanki söyleyecekleri çok önemli ve gizliymiş gibi suratını benimkine yaklaştırarak şöyle devam etti:

“Şunu sormak istiyorum: Sizin o büyük amiral, hükûmetiniz tarafından kolej meselesini halletmek üzere mi gönderildi?”

Amiralin, ortaya attığımız o soruyu sorduğunu derhal anladım. Bu, o kadar büyük bir telaşa sebep olmuştu ki, Bâb-ı Âli’nin bütün odalarında baştan sona herkes tarafından biliniyordu. Eğer bir konu, bir hükûmetin vatandaşlarının haklarını savunmak (!) anlamına geliyorsa, o hükûmetin böyle bir konunun arkasında olacağına adamın iyice inanabilmesini sağlayacak türden kaçamak bir cevap verdim. Böylece geçip gitti ve bundan da bir şey çıkmadı.

Farragut olayıyla birlikte bir süreliğine bütün çarelerim tükenmiş görünüyordu. Yasaklamanın başından itibaren dolu dolu yedi yıl boyunca, herhangi bir sonuç vadedeceğini gördüğüm her tedbire yeltenmiştim. Gerçekleşme ümidi olmayan bir hedefin ardına düştüğüm için pek çok kişi tarafından “takıntılı bir adam” olarak değerlendiriliyordum. Bir İngiliz beyefendisi bir gün bana şöyle demişti:

“Siz bu meselenin peşinden bu kadar inatla koşarak yanlış yapıyorsunuz Mr. Hamlin! Tesadüfen yüksek makamlardan, o arazinin üzerine sizin bir kolej inşa etmenize kesinlikle izin ve-

rlmeyeceğini öğrendim.”

“Evet efendim! Bunu uzun süredir biliyorum! Fakat en yüksekte olanlardan daha Yüce biri vardır ve ben ona güveniyorum!”

Nihayet İzin Çıktı

Âli Paşa’nın muhalif diplomatlara yemin ettirdiği hiç kuşkusuz doğrudur. Bir sonraki adımda nasıl bir hareket tarzı izlemem gerektiğiyle ilgili derin bir çıkmaz içerisinde olduğum bir gün Mr. Morris’in habercisi Antonie elinde bir mektupla çalışma odama girdi. Onu görür görmez mutlaka kolejle bağlantılı bir şey olduğunu anladım. Mektubun mührü kırıldı ve ardından okundu:

Türk hükûmetiyle uzun mücadelenizin neticelenmesi dolayısıyla sizi tebrik ederim Mr. Hamlin. Sadrazam Hazretlerinden şimdi bir not aldım. Şunları yazıyordu: ‘Mr. Hamlin’e söyleyiniz, kolejinin inşasına dilediği vakit başlayabilir. Hiç kimse ona engel olmaya-caktır. Birkaç gün zarfında da kendisine bir irade-i hümayun verilecektir.’ vd.

Bu haber, doğru olamayacak kadar (!) müthiş ve güzel bir haberdi. Sevincimden deliye dönmüştüm. Fakat zihnime hemen bu hakikat ve işin özüyle ilgili korkunç bir sorgulama üşüştü. Ben bir padişah fermanı isteme cüretinde bulunmamıştım! Bu, Türkiye’de bugüne kadar gayrimenkule verilmiş en kutsal tapuydu ve Sultan’ın kendisi tarafından, ona mahsus hata işlemezlilik karakteriyle bizzat ve doğrudan çıkarılmıştı. ‘Şayet 10.000 dolar bunu bize temin edecek olsaydı, bu parayı bulup güzelce harcardık’ deyip duruyordum; ama burada bana bu izin bedavaya sunuluyordu!

Doğruca bütün hızımla Pera’ya, Mr. Morris’i görmeye gittim. Ofisine girerken “bu ne biçim bir oyun Mr. Morris?” dedim.

“Senin bu soruna şaşırmadım Mr. Hamlin? Fakat bu meselede hiçbir oyun olamaz. Çünkü bahsettiğim notu Âli Paşa kendi el yazısıyla yazmış, kendin de görebilirsin. Şu sözü sen de bilirsin: Âli Paşa diliyle verdiği sözü tutmaz; ama yazılmış bir sözden de asla dönmez!”

Dediği gibiydi; yalnızca imzanın değil, yazının tamamının onun el yazısı olduğu aşikârdı!

Bu karar muazzam bir şaşkınlığa sebep olmuştu; bazılarını sevindirmiş, ötekileri acı bir düş kırıklığına uğratmıştı. Başlangıçtan, Âli Paşa'nın “bu Mr. Hamlin hiç ölmeyecek mi? Ve bu kolej meselesinde beni rahat bırakmayacak mı?” şeklindeki herkesçe iyi bilinen bağırmasına kadar yedi uzun yıl süren ve neredeyse haklı bir tahammülsüzlük hâlini alan inatçı direnişten sonra gelen bu anı, beklenmedik icraatın sebebini açıklamak üzere değişik teoriler geliştirildi. Bu süreçte büyük bir baskı altında defalarca bu noktaya yaklaşılmıştı ve sonra giderayak bir kaçış yolu bulunmuştu. Bununla birlikte herhangi bir baskı yapılmaksızın alınan bu izin kısa sürede cömertçe ve hadsiz hesapsızca (!) verilmişti. Mr. Morris'e, Mr. Morgan'a, sekreter Seward'a ve edebileceğimiz herkese teşekkür ettik. Ayrıca “Tanrı'ya da şükrettik ve cesaret bulduk.”¹¹

Her daim şunu hissetmiş ve şöyle demişimdir: “Bu olayın, bizim henüz anlayamadığımız her şeyin ötesinde gizli bir tarihi var.” Bu beklenmedik sonuç karşısında kamuoyu hayretler içerisinde kalmıştı. İnsanlar cömertçe verilen bu olağanüstü iznin doğruluğuna ve iyi niyetine inanmayı reddediyordu. Pek çok kişi bana “nihai neticenin umulmadık ve felaket getiren bir şey olacağını; Âli Paşa'nın bir şekilde elinin tersiyle bir darbe vuraacağını, bu darbenin de beni bitireceğini (!)” söylüyordu. Fakat halk, sahte bir peygamberi sınamış oldu!

¹¹ Tırnak içindeki ibare İncil, *Resullerin İşleri*, 28/15'in bir bölümüdür: “Kardeşler haberimizi alınca, oradan Appius çarşısına ve Üç Hanlar'a bizi karşılamaya geldiler. Pavlus onları görünce Tanrı'ya şükretti ve cesaret buldu.” Ç.N.

İrade verildi. Muhtevasında, kolejin Birleşik Devletler'in himayesi altında bulunacağı, dolayısıyla Amerikan bayrağı taşıma hakkına sahip olacağı yazılıydı. Boğaziçi'ni dört yüz yıl boyunca herhangi bir önemli noktasına herhangi bir tecavüzde bulunulmasın diye koruduktan sonra Amerika'ya bu izin verildi. Herhangi bir İngiliz, Fransız, Alman veya Rus müessesesi, o tarihî kıyılar boyunca böylesine bir ayrıcalık elde edememişti. Bunun sebebi, bizim Türkiye'ye dair hiçbir siyasi özlemimizin olmayışındı.

Kolej İnşaatı Başlıyor...

Hiç vakit kaybetmeden güle oynaya işe giriştik. Bina planlarımız daha evvelden dört mimarın yardımıyla tekrar be tekrar etüt edilmiş olsa da, ben diğerlerinin hepsinden farklı olarak kendi planımı hazırlamıştım. Ama yine de ötekilerin hepsinden yararlanmıştım. Mr. Robert'in tavsiyesinin aksine ateşe dayanıklı bir bina yapmaya karar verdim. Pazarın olağandışı durumu benim böyle yapmamı haklı çıkardı. Tuna'nın kereste pazarı, Süveyş Kanalı'nın inşaatları için silinip süpürülmüştü. Bu yüzden kullanacağımız kerestenin fiyatı iki katına çıkmıştı; buna karşılık demir en düşük noktasında bulunuyordu.

Paşanın ruh hâlini sınamak ve gerçek duygularını muhakeme etmek arzusuyla ona gittim. Fransa'dan, İngiltere'den ve Belçika'dan gümrük dairesi vasıtasıyla gecikmeden ve vergisiz olarak temin edeceğim demirin, yassı tuğlaların, çimentonun ve öteki her çeşit malzemenin geçirilmesi için bir emirname istedim. Beni mükemmel bir samimiyetle karşıladı ve şöyle dedi: "Liman tahsildarı Kâni Paşa ile konuşacağım. İki veya üç gün sonra onu görebilirsiniz."

Bunun kibarca verilmiş menfi bir cevap olmasından korkuyordum. Fakat Kâni Paşa'yı görünce bir çırpıda şunları söyledi: "Paşa hazretleri bana bu mevzudan bahsettiler. Muhasebeci

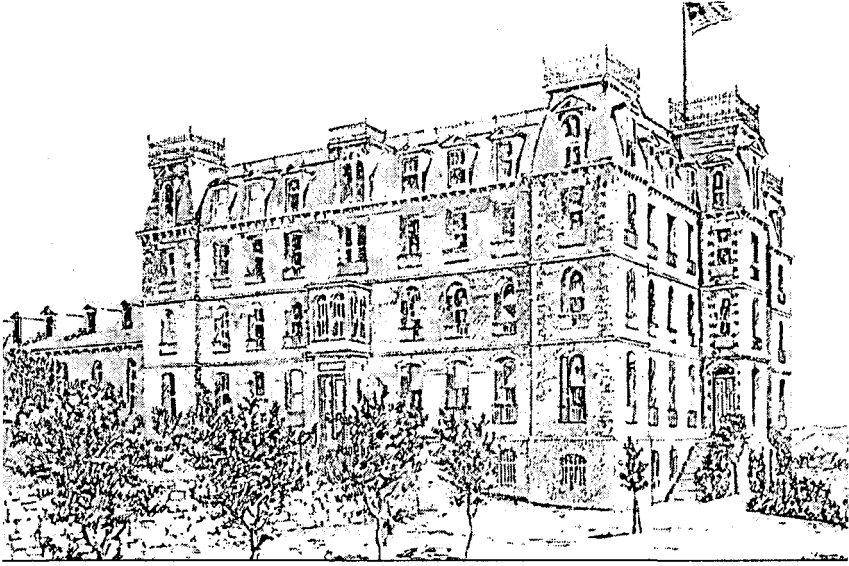
Efendi'den, her ithalatta imzalayacağınız bir düstur alacaksınız.”

Konuyu resmî olarak tatmin edici bir şekilde yoluna koymuştum. Gümrük dairesinden her şey bir hafta hatta bir saat bile takılıp kalmadan geçiyordu. Bu durum inşaatımız için çok büyük bir nimet olmuştu. Arazi bina için düzenlenirken ve işçilerden bir kuvvet toplanırken, bu kısa süre zarfında her öğrenci kazma veya kürek kullanarak araziye kazmayı vurmuş oldu. Bunun tasviri, köşe taşının yanına emanet bırakılmış olan kutunun içerisine konulmuştur.

Bulunduğumuz yerin Türkçe ismi Kayalar'dı ve taş ocağı anlamına geliyordu. Oradaki yığınlar ve çukurlar, Fatih Sultan Mehmed'in, bir ucu da bizim arsaya bitişik olan surlar için gerekli kayaları bu taş ocağından çıkardığına şahitlik etmekteydi. Hisarda kullanılan malzemelerin üzerinden dört yüz yıldır geçen atmosfer etkilerini dikkatle inceledim. Herhangi türden hiçbir etkinin meydana geldiğini fark edemedim. Seçmiş olduğum malzemenin kafi derecede uzun ömürlü bir yapıya sahip olduğuna dair pek çok kanıtım oldu.

Şimdi ateşe dayanıklı bir binanın inşaat malzemeleri ve inşaatın biçimi konusunda yeni bir araştırmaya girmiştım. Bir de bunların temin edilebileceği mahaller önemliydi. Koleje ilgi göstererek bu işe dahil olan Glasgow'lu dostum Arthur Stoddard'la mektuplaşmalarımız neticesinde, zemin kirişi olarak kullanacağımız çekme demirleri Belçika'nın Antwerp şehrinden getirtmenin, İngiltere'den temin etmekten daha iyi olacağını anladım. Ancak koridorlar için gerekli dökme demirleri, döküm kalıpları da dahil tonu 8 dolar 10 şiline Glasgow'dan tedarik edecektim. Çekme demirlerin fiyatı ise 10 dolar 5 şilindi. Bir önceki yıl temin edildikleri fiyattan bir pound daha düşüktü bu fiyat.

Robert Kolej'deki öğrencilerimden Mertsonoff, Marsilya'ya yerleşmişti. Çimentoyu, güzelim yassı tuğlaları ve krem renkli kumtaşını temin etmemde bana yardımcı oldu. Tahıl almak üzere İstanbul'a boş gelen gemiler de yüklü olarak gelmekten pek memnundular. Mertsonoff bana sadakatle hizmet etti.

Robert Kolej 1871

Bina için seçilen nokta bir tepecikti. Zannederim komşu bir taş ocağından atılan molozların yığılmasıyla oluşmuştu. Burası, kireç fırınları için çalı çırpı demeti yapılmak üzere birkaç yılda bir kesilen bodur meşelerin sık dallarıyla kaplanmıştı. Ekilip biçilen arazilerden ufak taşlar da o çalıların arasına atılmıştı. Bu süreç muhtemelen yüzyıllar boyu devam etmişti. Dolayısıyla bu tepeciği kaplayan şey, iç içe geçmiş köklerin ve taşların oluşturduğu bir yığındı. Bunları temizleyip taşımak adamlara zor gelmişti. Her yarda karelik [yarda=91 cm] yeri temizleyip açmak bana neredeyse bir günlük çalışmaya mâl oluyordu. Alınanda moloz değil, aksine tepenin katı kireçtaşını buluyorduk. Yüksekliği, binanın temellerinin seviyesine indirmek için çalışsınlar diye buranın üstüne derhal taş ocağı işçilerini yerleştirdik. Böylece binanın temeli kayanın üzerine atılmış oldu. Ön duvar için toprağı iki ya da üç ayak derinlikte kazmak zorundaydık. Hisara doğru olan köşe altı veya sekiz ayak alçalıyordu. O kö-

şenin temeli tam manasıyla tatminkâr değildi. Fakat duvarlar, ziftle kaplanan ve iki buçuk ayaklık mesafeyle duvarların içine döşenen demir çember “şebekeleriyle” o kadar birbirine bağlıdır ki, herhangi bir bölümde hiçbir zayıflık alameti olduğuna dair korkum yoktur.

Merkez, yani binanın avlusu, geniş bir sarnıç kurulması için en yüksek noktadan 24 ayak derinliğinde kazıldı. Oradan çıkarılan kaya, yapı ustasının yüreğini sevinçten coşturacak nitelikteydi. Şiddetli patlamalarla geniş tabakalara bölünerek dışarı atıldı. Bu tabakalar üç buçuk ayak genişliğinde, beş ile yedi ayak arasında değişen uzunluklarda, altı ile bir ayak arası derinlikteydi. Çoğu defa öylesine ağır oluyorlardı ki bizim makine, ikiye ayrılınca kadar onlarla başa çıkamıyordu. Bu kayalar zemin için muhteşem köşe bağlantıları meydana getirdi. Kayaların kendilerine mahsus özellikleri olmasaydı duvarlar daha kalın ve daha ağır olacaktı.

Büyük ilgi gösterilen diğer bir mesele, duvarların inşasında kullanılan çamur yani çimentoydu. İstanbul’un eski hisarlarından alınan numuneleri titizlikle inceledim. En yenisi sekiz yüz yıllıktı. Ayrıca Büyük İskender’in doğum yeri olan Makedonya’nın Pella şehrinden de örnekler temin etmiştim. Her iki duvarlarda da aynı tahminî oranlarda malzeme kullanıldığını keşfettim. Yani üçte biri kireç, üçte biri ezilmiş tuğla, üçte biri de kumdu. Buna mukabil bazı numunelerde tuğla galip, kum nispeten daha azmış gibi görünüyordu. Bunların karışımını yapmaya karar verdim. Yıkılmış eski bir Türk hamamının bütün tuğlalarını satın aldım. Gözümle şöyle bir ölçüp biçince, bunu kahve gibi döversek yeterli gelir diye düşündüm. Encak elde ettiğim malzemenin binanın yarısına bile yetmediği gerçeği beni dehşete düşürdü. Kâğıthane’deki tuğla fırınlarından birkaç sandal dolusu daha tedarik ettim. Fakat o tuğlacılar çok geçmeden benim bunlara ihtiyacım olduğunu anladılar ve fiyatı “artırdılar”. Ben de muazzam bir “buluş” yaparak onları bıraktım.

Sultan Abdülmecid, kendi saray çılgınlığı bağlamında,

Göksu'nun iç tarafındaki mantıksız bir yerde bir köşk inşaatı başlatmıştı. Harikulade güzellikteki giriş katı tamamlandıktan sonra bundan vazgeçilmişti. Giriş kattaki devasa tonozların ufalanmış tuğla parçalarıyla dolu olduğunu keşfettim. Hepsini makul bir fiyata satın aldım; aldıklarım işi tamamlamak için yeterliydi. Bu başarıdaki sevincim müthişti. Zira tonozlarda kullanılan harç, şimdiye kadar yapılmamış en katı ve en dayanıklı harçtır. Bu harçtan yapılmış eski zaman surları, toz hâline getirilerek ya da kazmalarla delinmek suretiyle büyük zorluklarla parçalara ayrılırlar.

İnşa edilen duvarların içerisine iki buçuk ayak mesafede tuğla tabakalar yerleştirdim. Bunun iki amacı vardı. İlki, demir çember şebekeleri –ki bunlar böyle adlandırılıyordu– kuşak olarak oraya sokmak; ikincisi, tuğla ve harçta taşlarda olmayan bir esneklik bulunduğundan deprem olması hâlinde duvarlara yastık görevi görmeleri. Bursa depremlerinde fark etmiştim; bu şekilde inşa edilen duvarlar, o depremlerdeki sarsıntılara olağanüstü derecede mukavemet etmişlerdi.

Karadağlı Taş İşçilerim

İlk taş ocağı işçilerimle ciddi bir sıkıntı yaşadım. Bunlar, her daim insan hayatını tehdit etmeye hazır ve sıklıkla da canını alan Karadağlılardı. İşlerinde o kadar üşengeçlerdi ki, bir başka ocak açtım ve bir Rum taş kırma ustasıyla orada çalışması için sözleşme yaptım. Karadağlılar, ustayı, eğer tek bir parça taş kırmaya cüret ederse hançerlemekle tehdit ettiler. Rum usta öyle uysal bir adam değildi. Lakin Karadağlılar onu o kadar yıldırıdılar ki, bana gelip sözleşmeyi devam ettiremeyeceğini bildirdi. Bu müdahaleye öfkelenmiştim. Karadağlılara, “onlara danışmadan dilediğim kadar taş kırma ustası getireceğimi, kendilerinin bir ocakta çalıştıklarını ve yapacak başka bir şeyin olmadığını” söyledim. Ustabaşı küstahça bakarak şöyle karşılık verdi:

“Böyle bir şeyi yapman, senin canının sağlığı için iyi olmayacak.”

“Ben senin ne kastettiğini gayet iyi anladım! Benim verdiğim işle iştigal ediyorsun, sonra kalkıp hayatımı tehdit ediyorsun. Ben asla silah taşımam. Ne tabancam ne de hançerim var. Fakat senin gibi adamlarla nasıl baş edileceğini bilirim. Sadece ismini söylemeni istiyorum!”

Adını kaydetmek üzere not defterimi çıkardım. Vermeyi reddetti. Şöyle dedim: “Hepiniz aynısınız! Sen bu gün bu saatte bu amele takımının başısın. Bu yeter de artar bile!” Sonra ikinci adama döndüm ve adını sordum; netice aynıydı. Yazmayı bitirdikten sonra onlara şöyle dedim: “Şimdi bunu doğruca Amerikan ortaelçisine göndereceğim. O da hiç vakit kaybetmeden dışişlerine verecek. O ise bunu, sizinle ilgilenmesi emriyle esnaf birliğinizin reisine iletecek. Siz onu tanırırsınız. Layığınızı orada bulacaksınız, seçebileceğiniz kadar çok tabanca ve hançerle birlikte...”

Bu davranışım onları şaşkına çevirdi. Kendilerine ait olan ocağın dışındaki hiç kimseye karışmayacaklarına söz verdiler. Orada işlerini bitirince hepsini başımdan savdım. Karadağlılar, bazı çok güzel vasıflarıyla beraber eli kanlı bir ırktır. Bir kez baş eğdirdim miydi, Rumlara kıyasla onlarla daha az sorun yaşadım.

Köşe Taşını İndirme Töreni

Köşe taşını indirme töreni için hazır olduğumuzda büyük bir topluluk davet ettik. Amerikan ortaelçisi Hon. E. Joy Morris taşı yerine yerleştirmek için yapılan ayini icra etti ve dikkat çekici bir konuşma yaptı. Bu merasim 4 Temmuz 1869'da gerçekleşti. Onun konuşmasını, İngiliz Konsolosluğu Yüce Divan yargıcı Sir Philip Francis'in konuşması izledi. Ardından Birleşik Devletler elçilik sekreteri J.P. Brown; dördüncü olarak İngiltere Konsolosluğu papazı Rev. Canon Gribble konuştu. Beşinci ve

hepsinden belagatli ve en anlamlı konuşmayı ise Rumca olarak, Rum avukat Philip Apostolides yaptı. Ermeni Protestan cemaati Vekili Hagop Efendi, Ermenice olarak altıncı; kolejin Slav dilleri profesörü Mr. Petco Gorbanoff, Bulgarca olarak yedinci; Kuzey Suriye'den Pastör Avedis ise Türkçe olarak sekizinci; misyoner Rev. Dr. Pratt ise dokuzuncu konuşmayı yaptılar.

Artık muazzam binanın inşaatını layıkı vechile başlatmaya hazırdım. Becerikli ve usta duvarcılar bulma konusunda büyük bir endişem vardı. Pek çok modern yapının duvar işçiliğinin mükemmel oluşuna bakarak böyle kimselerin mutlaka var olduğunu biliyordum. Şayet bir Rum ustabaşına danışsam, bana hep Mitilen Adası (eski adı Lesbos) Rumlarından duvarcılar getirtmemi söylüyordu. Ermeni bir mimara danışacak olsam nitekim o da Van bölgesinden Ermeni duvar ustaları getirtmemi tavsiye ediyordu. Her iki taraftan da on ikişer usta bulmaya karar verdim. Bina'nın kuzey yarısını Rumlara, güney yarısını Ermeni ustalara verdim. Onların rekabeti inşaatı büyük rol oynadı. İşin hem kalitesi hem de sürati bu rekabetten etkilendi. Binayı inceleyen bir kimse iki bölüm arasında herhangi bir fark bulamıyordu. Ancak Rumlar, işlerinde daha zevk sahibiyken Ermeniler daha dayanıklıydılar. Taşçılar, taş ocağı çalışanları, marangozlar, sıvacılar, boyacılar, demircilerden pek çok işçim oldu ve umumiyetle onların hepsiyle aram çok iyiydi.

Cumartesi akşamları, ücretlerini almak üzere her adam kendine uygun olan bir vakitte paydos ederdi. Eğer içlerinden biri hafta boyunca tembellik etmiş veya dikkatsiz davranmışsa Cumartesi akşamı işten çıkarılırdı ve herkesin huzurunda bunun sebebi açıklanırdı. Şarap, bira yahut alkollü içeceklere asla izin vermiyordum. Bu da işteki uyumluluğa ve başarıya fazlasıyla katkıda bulunuyordu.

Baştan sona kadar farklı milliyetlerden ve dinlerden 200'den fazla işçiyle çalıştım. Onlardan, tekrar görmekten memnun olmayacağım ya da öyle inanıyorum, beni görmekten memnun kalmayacak olan bir ikisini hatırlayabiliyorum. Doğru bir görev

dağılımı, adil ücret, dakik ödeme ve iyi hizmet; böyle bir işin başarısındaki ve çalışanları tatmin etmedeki dört temel unsurdur.

Kürt İşçilerim

Bütün o işçiler arasında fakir ve yarı çıplak üç Kürt'ten daha fazla ilgiyle hatırladığım başka hiç kimse yoktur. Aralık ayında, ilk yılın duvarcılık işi bittikten sonra gelmişlerdi. Güzel havalarda taş dizme, taş ocaklarını temizleme ve malzemele-ri hazırlamada birkaç adama daha yaptıracak iş hâlâ mevcuttu. Kendilerini işe almam ve bir barınak vermem için o kadar yürek parçalayıcı bir şekilde yalvardılar ki, tereddütsüz şu teklifte bulundum: Uyuyacakları bir yere (onların rahat gördükleri ama benim görmediğim bir yere) sahip olabileceklerdi. Günlük yiyecek içecekleri için tedarikçimizden 2.5 kuruş kredi verecektim. Bu, her biri için haftalık 17.5 kuruş olacaktı. Şayet haftada iki gün iyi çalışırlarsa hesabı denkleştirmelerine ramak kalacaktı. Fakat haftada üç, dört, beş çalışma günü olduğundan kendilerini müreffeh bir hayatın içerisinde bulacaklardı.

Devletin el koyduğu ufak arazilerini para karşılığında kurtarmak ve vergilerini ödemek için para kazanmak amacıyla Fırat'ın öte taraflarından gelmişlerdi. Şehre geri dönüp dolaplarını, yataklarını getirmelerini söyleyince şaşırarak gördüm ki kesinlikle hiçbir şeyleri yokmuş! Onları rahat ettirmek için yeterli parayı avans verdim ve işteki maaşımı çektim. Piyasa değerine yakın bir fiyata samandan yapılmış yataklar temin etme fırsatı buldum. Böyle bir şeyin üzerinde hiç uyumadıklarını söylese de yatakları kabul etmeye onları zorladım. Bir süre sonra yataklarının ve üzerlerine örttükleri şeylerin uyumak için çok güzel ve rahat olduğunu itiraf ettiler.

Bu yarı yabani üç Kürt benim için son derece esrarengiz kimselerdi. Güçlü kuvvetli, çalışkan, sadık ve hatta müşfik kimseler olduklarını gördüm. Eğer karda kışta yapılması zor herhangi bir

görev varsa, açıkta kalan malzemeleri gözetlemek veya emniyet altına almak gibi –ki söylediğim şey sık sık vuku bulurdu– onlar bunu yapmaya gönüllü oluyorlardı. İkisi kırk yaşlarını geçmişti; genç olan muhtemelen yirmi üç yaşındaydı. İnşaat alanındaki en güçlü adam oydu. Basit işleri yapan diğer herhangi bir işçiden genelde daha fazla iş görürdü. Bütün demir kirişlerin uçlarını, iki buçuk santim çapındaki bir muşta ve muazzam bir kas kuvveti gerektiren bir makine ile sertçe bastırıyordu. Peş peşe iki üç saatten fazla bu işi yapmaya gönüllü hiçbir adamım olmadı. Bu Kürt genci ise sabahtan akşama kadar (!) çalışabilirdi. Böyle iş gördüğü sürece onun ücretini iki katına çıkarıyordum.

Elbette bu durum sorun çıkardı. Diğer işçiler bana gelip, “bize ödediğinin iki katını bu Kürt’e ödemen adil değil!” dediler. Onun bir günde muştalamış olduğu birkaç deliği gösterdim ve o işin aynı miktarını bir günde yapacak olan işçiye 16 kuruş teklif ettim; fakat hiç kimse buna teşebbüs etmedi.

Bu adamlar sözde Müslümanlardı; ancak Müslüman taassubunun hiçbir çeşidine sahip değillerdi. Akşamları çadırlarda muntazaman işçiler arasında az ya da çok Türkçe İncil okuması sürdürülüyordu. Bu Kürtler de Tanrı Kelamı’nın son derece dikkatli dinleyicileriydiler. Üçünden en yaşlısının İncil hakikatini aşkla kabul edeceği ümidini taşıyordum. En genç olan ise tamamen farklı bir karakterdeydi. Her Pazar günü komşu köy Hisar’daki meyhanelere gider, içkiden körkütük olur; kavgacı ve tehlikeli bir hâle gelirdi. Bir sarhoşluk nöbetindeyken, kahverengi toprak bir kâseyi işçilerden birinin başına fırlattı. O da onun kafasını derince yardı. Zaptiyeler genç Kürt’ü yakalayıp hapse atıldılar. Fakat yaralı işçi iyileşince serbest bırakıldı.

Bundan sonra herhangi bir içkili mekana yaklaşmamaya söz verdi ve bir müddet sözünde durdu. Lakin epeyce sonra bir sarhoş kavgasında bir zaptiyeyi kolundan bıçakladı. Ellerini ayaklarını bağlayıp adamakıllı dayak atıldılar ve tekrar hapse koydular. İki hafta orada yattı. Ardından yaralı zaptiye bana gelerek onun serbest bırakılması için araya girmemi istedi. Kolu iyiy-

di ve onun duyguları –kuşkusuz– bir bahşişle yatıştırılmıştı. Bu sarhoş kavgası Kürt gencine, birkaç aydır zahmetlerle kazandığı her kuruşu kaybettirmişti.

Bunun üzerine, benim için çalıştığı müddetçe artık ona nakit para ödemesi yapmayacağımı söyledim. Yiyecek için günde iki buçuk kuruş borç verecektim. Haftalık çalıştığının karşılığı olarak her Cumartesi akşamı bir borç senedi alacaktı ve bu da 17.5 kuruş eksik olacaktı. Senet ciro edilmemiş olduğundan ve yalnızca benim tarafımdan ödenebildiği için hiçbir şekilde parayı harcayamıyordu. Bundan sonra inşaat işinin bitimine kadar en değerli işçi olarak kaldı.

Yaklaşık 300 kuruş biriktirince Doğulu kıyafetlerinden yeni bir giysi satın alması için onu Baron Harutyun’la beraber şehre gönderdim. Aldıkları kıyafetlerin kalitesi mükemmeldi ve renkleri bakımından güzel seçilmişlerdi. Hakikaten bayağı Şarklı bir hanım evladı olmuştu. İnşaat alanına ansızın çıkagelince bütün ameleler durdu ve kocaman bir “yo ha!” çektiler.

Binanın tamamlanmasından sonra bu zavallı adamların memleketlerine gitmek üzere ayrılmaları tam anlamıyla Doğuya hastı; aksi takdirde acıklı olmazdı. Genç olan, vapurla Trabzon’a gidecek ve oradan kervanla evine geçecekti. Fakat diğer ikisi Boğaz’ı geçip yaya olarak Fırat’ın ötelerindeki evlerine kadar olan bütün mesafeyi yaya olarak katetmeye karar verdiler. Bunu bir ayda yapabileceklerini ifade ettiler. Köylerde söyleyecekleri Kürtçe türküler kendilerine yiyecek ve kalacak yer sağlayacaktı. Tamamı altından müteşekkil olan paralarını, bellerine yakın yerleştirdikleri deri kemerlere bağlamışlardı. Dilenciler gibi seyahat edeceklerdi ve mükemmelen güvende olacaklardı. Onların her birine silindir şeklinde iki sağlam kâğıt dolusu incecik öğütülmüş kahve, ilaveten ufak bir paket şeker, bir Türk kahve fincanı ve ufak bir cezve hediye ettim. Ayrıca her birine birer kutu kibrit de verdim. Sağlanan malzemeye her daim bir fincan sert acı kahve yapabilecekler ve böylece yolculuğun tadına varacaklardı.

Her birine yarım lira (2 dolar 25 sent) verdim. Bunu yol boyunca rahatlıkları için harcayacaklarına, evlerinde kullanmak için saklamayacaklarına dair söz aldım. En yaşlı olanına, sarıp sarmaladığım ve “posta parası” diye işaretlediğim sekiz kuruşu verdim. Evine varınca mektup yazan birini bulması, yolculuğunu tasvir etmesi ve havanın güzel olup olmadığını, iyi muamele görüp görmediklerini, ayakları şişmiş mi, yoksa hastalar mı, evde her şeyi yerli yerinde bulup bulmadılar mı anlatması için ona da söz verdirdim.

İki ya da üç ay sonra bir mektup aldım. Olabildiğince yakın ifadelerle aynen şunlar yazıyordu: “Hava iyi-insanlar kibar-yol boyunca ayaklar şişmedi, hasta olmadı-evde her şey güzel!” Bunlar bir sayfada üç buçuk satır tutmuştu. Fakat adres, bizim “Saygıdeğer beyefendi” yazdığımız yerdeydi ve on dört (!) satırdı. Bu kısım, mektubu yazan kişinin dil bilgisinden icat edebildiği olağanüstü özellikleri tasvir eden bütün saygı ifadelerini içeriyordu. El yazısı güzeldi ve her şey alabildiğine Şark usulüydü.

Kolej İnşaatının Ziyaretçileri ve Destekçileri

Göze çarpan bir konumda yükselmekte olan binanın inşaatı esnasında pek çok ziyaretçim oldu. Bunlar çoğu defa değişik bölgelerden gelen seyyahlar olurdu. Hiçbiri meşhur Afrika kâşifi Henry M. Stanley'den¹² daha fazla hiçbiri ilgimi çekmedi. O za-

¹² Henry M. STANLEY (1841-1904): Meşhur bir gazeteci ve Afrika kâşifi olarak bilinmektedir. İngiltere'nin Denbigh Kasabası'nda doğdu. Ancak 1859'da on sekiz yaşındayken Amerika'ya gitti. Amerika İç Savaşı'nda asker olarak orduya katıldı. Sonra gazetecilik mesleğine başladı. Osmanlı Devleti'ne bir sefer düzenledi. Ancak bu faaliyeti orada hapsedilmesiyle neticelendi. 1867'de *New York Herald* gazetesinin kurucusu James G. Bennett'in teklifiyle özel muhabir olarak görev aldı. Daha sonra misyoner ve kâşif David Livingstone'u bulmakla görevlendirildi. Livingstone Afrika içlerinde kaybolmuştu ve kendisinden beş yıldır haber alınamıyordu. Zor şartlar altında 11.000 km yol giderek onu buldu (1871). Bu sırada Viktorya Gölü'nü dolaştı ve Nil'in kaynağının bu göl olduğunu keşfetti. Başından geçenleri *How I Fo-*

manlar hiç kimse bu şöhretil bilmiyordu. Binayı görmeye iki defa geldi, hakkında pek çok soru sordu ve notlar aldı. Bu notlardan, *New York Herald*'a haberler yapacağını söyledi. İstanbul'dan an-sızın ayrıldı. Zannederim bu ayrılışı Zenzibar'a gitmek içindi. Böylece bu yüzyılın en dikkat çekici adamlarından biri olduğunu ispatlamış oldu.

Kolejin ahşap malzemelerini imal etmemiz için Mr. Corliss'in cömertçe bir bağışı olan buharlı makineden yukarı-da bahsetmiştim. İnşaat üzerindeki uzun yasak dönemi yüzün-den o makine satılmıştı ve takriben 15 dolar tutarındaki hasılât, onun onayıyla kolej kütüphanesine vakfedildi.

Mr. Corliss, Türk hükûmetiyle yaşadığımız uzun mücade-lenin zaferle bittiğini öğrenince, hemen tıpkı ilki gibi bir başka makine gönderdi. Bu makinenin hızlı ve verimli çalışması, halk arasında büyük bir hayranlık uyandırdı. Koleji onun sayesinde birkaç ay daha erken bitirmeye muktedir olduk; o olmasaydı bunu başaramazdık. Makinenin daire şeklindeki testeresi, be-nim iki parmağımı, ilaveten işçilerden birinin de serçe parmağını kesmek suretiyle verimliliğini kanıtlamış oldu. Demek ki koleje hizmet esnasında "mücadele etmişim, kanımı dökmüşüm" ama "ölmemişim (!)". Bu muazzam binanın dikilmesi sürecinde kıl payı kurtulduğum birkaç olay yaşadım; fakat köşe taşını indirirken Canon Gribble'in "hiçbir hayat kaybolmasın" diye ettiği dua zarif bir biçimde cevaplanmış oldu.

Binanın tamamlanmasının hemen öncesinde Mr. Robert koleji ziyaret etmek üzere çıkageldi. Neredeyse her gününü in-

und Livingstone; travels, adventures, and discoveries in Central Africa adlı kita-bında yayınladı. Ayrıca 1895'te yayınladığı *My Early Travels and Adventures in America and Asia* (Amerika ve Asyadaki Gezilerim ve Maceralarım) adlı bir kitabı daha vardır. Kaynaklara göre Stanley'in bir amacı da, Afrika'da İngi-liz hakimiyetini yayıcı faaliyetleri hazırlamaktır. Örneğin, Kongo'daki İngiliz hakimiyetini yol yapımı, eğitim ve dinî propaganda yaparak gerçekleştirdi. Son Afrika seyahati Mısır'da 1882 yılında Mehdi ayaklanması sırasında Nil Nehri'nin başlangıç kısmına kadar ulaşan Mehmet Emin Paşa ve kuvvetlerini bulmak için olmuştur. Ç.N.

şaatla geçiriyor, her bölümü inceliyor ve bitirilen yerlerin hepsini büyük bir ilgiyle seyrediyordu. En ağır ve sert sözlerle memnuniyetini ifade etti ve hayatında hiçbir işe, benimle bağlantılı olarak bu koleji vücuda getirdiği kadar sevinmediğini tekrar be tekrar dile getirdi. Her defasında ve üstüne basa basa şöyle diyordu: “Ömrümüz oldukça Mr. Hamlin, bu çalışmadan asla ayrılmayalım!”

Benim onunla mektuplaşmalarım 1858’de başlamıştı. Pek çok sıkıntıyla geçen on üç yıl nihayet olağanüstü bir başarıyla taçlanmıştı. O zamanlar o adamın bizden ayrılmasının mümkün olacağını hiç zannetmiyordum. Tasarruf uğruna yaptığım bazı şeyleri ona gösterdim; fakat yılda yaklaşık 1000 dolarlık maliyemizde bir dengeye sahip olmaktan dolayı güven hissediyordum. Bu bütçenin eksiklerimize çare olacağını umuyordum.

Mr. Robert’in Mecidiye Nişanını Reddetmesi

Bu ziyaret esnasında benimle beraber Sadrazam Âli Paşa’nın sarayına davet edildi. Davetin amacı, ona bir Mecidiye nişanı (takriben 500 dolar değerinde, elmaslarla süslü hilal ve yıldız şeklindeki arma) verilmesiydi. Sadrazam çok hoş bir kıyafet giymişti. Bize şunları söyledi: “Devletlû Efendim Sultanım, cömertçe ve insaniyet namına yaptığınız bu eserden ötürü size yüksek takdirlerini ifade etmek istemektedir. Size bu Mecidiye nişanını vermemi emir buyurdular.”

Mr. Robert kibarca ve en uygun dille, Sultan’ın kendisini şerefleştirmesinden pek mütehassis olduğunu ifade etti ve Sadrazamdan, bu nişanı geri çevirmesine Sultan’ın izin vermesini istemesi ricasında bulundu. Kendisinin sıradan bir cumhuriyetçi Amerikan vatandaşı olduğunu, bu türden nişanların Amerikalılar arasında kullanılmadığını söyledi. Sadrazam, onun ricasının kabul gördüğünün belirtisi olarak bir reverans yaptı; gayet candan bir şekilde güldü. Ben ise bunun keyifsizce bir gülüş oldu-

ğunu düşündüm. Muhtemelen daha önce bir adamın bir nişanı iade etme ihtimalini asla tasavvur etmemişti. Mr. Robert'in bu yönelişi, Amerikan vatandaşlığına ilave bir itibar kazandırdığından dolayı umumiyetle beğeniyle karşılandı.

Boğaz'ın süsü olan bir bina inşa etmekte olduğumdan dolayı ben daha evvelden tebrik edilmiştim. Tamamlandığında binanın toplam masrafı 60.000 dolardı. Bu rakam, müteahhitler tarafından verilen en düşük miktardan 10.000 dolar; İngiltereli mimar Mr. Stampa tarafından verilen en düşük paradan ise 40.000 dolar daha düşüktü.

Bütün çalışmaları kontrol edecek ve onları bir ahenk içerisinde yürütecek güvenilir birisine olan ihtiyacı her gün görüyordum. Taş ocağı çalışanlarının, taş kesicilerin, harç yapanların, duvarcılara malzeme tedarik edenlerin hepsinin gözlenmesi, bir nizam ve uyum içerisinde tutulması gerekiyordu. Malzeme sağlama noktasında herhangi bir eksiklik bütün işi bir keşmekeşe sürükleyebiliyordu. Akşamları, ertesi gün yürütülecek olan işlerin bir programını ve mutlaka meşgul olmam gerekenlerin düzenlemesini yazmanın çok faydalı olduğunu gördüm. Sağ kolum Baron Harutyun bu işte benim için paha biçilmez bir değere sahip olmuştu. Daha evvel onun sadakatinden ve becerikliliğinden söz etmiştim. Sonra bir cinayete kurban gitti.

Kolej Binasının Açılışı

Koleji yeni ikametgâhına naklettik ve 15 Mayıs 1871'de açılışını yaptık. Muazzam bir sevinç yaşandı ve pek çok tebrik yağdı. Vaktiyle hükûmetle sürdürdüğüm mücadele devam ederken benim "takıntılı bir adam" olduğumu düşünen beyefendiye şöyle dedim:

"Görüyorsunuz Mr. B., netice itibariyle hepten de sağduyudan mahrum değilmişim!"

“Hayır” diye karşılık verdi; “Ben böyle görmüyorum! Başarıya ulaşmayı ümit etmek için hiçbir sebebiniz yoktu. Bunu beklemeye hakkınız da yoktu!”

Her daim işaret ederdik: “Rabbin işidir bu; gözümüzde harika bir iş! [Mezmurlar, 118/23]”

Gelecek 4 Temmuz'a kadar kolej'in resmî açılışını yapmadık. O sıralar eyalet sekreteri olan Mr. Seward, çıktığı dünya seyahati çerçevesinde İstanbul'a geliş yolundaydı. Onun gelişine kadar umumi açılış ertelendi. O ve kolej dostları, kolejdekiler tarafından tezahüratlarla karşılandı. Bizim uzun soluklu mücadelemiz zamanında Osmanlı Devleti'nin Washington ortaelçisi olan Bulak Bey de davet masasında hazırды. Mr. Seward fiziki açıdan bitmiş bir hâldeydi, fakat parlak hafızası erişilecek gibi görünmüyordu. Benim, kendisine dair yaptığım konuşmaya cevaben asil bir konuşma yaptı. Böylece Robert Kolej'in umumi açılışı muhteşem bir başarıyla sona erdi.

Koleje İzin Verilmesinin Sırrı Açıklığa Kavuşuyor

Ancak açılış bizdeki sırrı çözmediği gibi daha da derinleştirmişti. Birkaç arkadaş şu nu söyledim:

“Âli Paşa'nın ve Sultanın arkasında henüz gün yüzüne çıkmamış acayip bir güç var. Siz dilerseniz buna doğaüstü bir güç diyebilirsiniz. Cizvitleri ve diplomatları nasıl anında durdurdu ve onların hepsine boyun eğdirdi? A! evet sizin cevabınız ‘padişah fermanı’ olacak. O hâlde Sultanı, onlara karşı gücünü ortaya koymaya ve bu koleji Birleşik Devletler'in himayesi altına vermeye iten neydi? Bu iki paha biçilmez lütuftan hiçbiri neden asla bizim kesime teklif edilmedi?”

Fakat hiç şüphe yok ki doğru açıklamalarda bulunulacaktı. Açılıştan bir iki hafta sonra bir Türk beyefendisi, güya doğal bir tarzda koleji görmek maksadıyla bize uğradı. Alelade bir konuşma üslubu ve hareketleri olan biri değildi; ama yalnız gel-

mişti. Tebdil kıyafet geldiğinden kesinlikle emindim. Koleji ve müfredatı gözle görülür bir ilgiyle ve zekice teftiş ettikten sonra ayrılırken, “bu kadar çok vaktinizi aldığım için affınızı istirham ederim” dedi ve ekledi:

“Zannederseniz İngilizce eğitimi, başka bir derse kıyasla daha fazla verilmektedir. Birkaç küçük torunum var. Yeteri kadar büyüdüklerinde onları bu koleje gönderme niyetindeyim.”

“İngilizce konuşuyor musunuz?” diye sordum. Mükemmel derecede güzel bir İngilizceyle:

“Ya, evet beyefendi, ara sıra; lakin burada konuşmaya hiç fırsatım olmuyor.”

Onu daha fazla anlamayı istedim ve kolejin önündeki ve civarındaki manzarayı seyretmesi için kolej kulesine davet ettim. Kabul etti. Manzaradan öyle büyüdü ki, hakkında uzun uza-
dıya güzel sözler sarf etti. Avrupa’daki üniversitelerin çoğunu gördüğünü, hiçbirinin, Boğaz’ın ve tarihî kıyıların manzara-
sıyla kıyaslanamayacağını söyledi. Aşağıya inmek için dönerken şöyle dedi:

“Ah beyefendi! Girit’te o kanlı isyan çıkmamış olsaydı biz size kolejinizi inşa iznini asla vermezdik.”

“O kanlı Girit isyanı!” diye gerçekten şaşırmış vaziyette haykırdım. “Rica ederim, onun bu kolejin burada inşasıyla ne ilişkisi olabilir ki?”

“Ah, biz bunu çok iyi anladık” diye karşılık verdi, azarlar tarzda bir gülümsemeyle.

“Fakat siz anlaşılmaz şeyler söylüyorsunuz. Ben bunu anlamıyorum.”

“Türkiye’de bu kadar uzun süredir, bizi ne zamandır savaşın kıyısında tutmaya devam eden o isyan hakkında hiçbir şey bilmeden mi ikamet etmektesiniz?”

“O hadise hakkında her şeyi biliyorum beyefendi; bu ise hiç anlamadığım iki hususla bağlantılı.”

Benim samimiyetimden şüphe ettiği aşikârdı, fakat konuşmasına devam etti:

“Ya, sizin büyük amiraliniz Farragut buradayken, o isyan bizim en büyük sıkıntımızdı; bütün maharetimizi ve gücümüzü tüketmişti. Denizin Girit’i bütün bütün yuttuğunu memnuniyetle seyredecektik; lakin ona hürriyet bahşetmek, bütün adalarımızın kaybolmasına yol açacak, devletimizin parçalanmasına sebep olacaktı. Yunanlı delegeler amiralin etrafını çevirmişlerdi. Ona, daha evvelce Girit Adası’nın kıyılarından geçeceğine ve göçmenleri alıp Yunanistan’a götüreceğine söz verdiğini; dahası, Amerikan hükûmetinin, zırhlı gemilerinden birini onlara satmayı taahhüt ettiğini bildirdiler. Bu bize tehlikenin haklı sebebini vermişti. Amiral Farragut, Sultanın en yüksek devlet memurlarıyla akşam yemeği yemek için geldiğinde bu tehlike bir hayli fazlalaştı. Sadrazama, dobra dobra neden Amerikan kolejinin inşa edilemediğini sordu. Sadrazam da bunu samimi sözlerle cevapladı. Amiral tek kelime etmedi. Ancak hariciye nazırına, harbiye nazırına ve bahriye nazırına sağdan soldan birtakım sorular sormaya devam etti: ‘Ekse-lanslarına bir sual sormak istiyorum. Neden Amerikan koleji inşa edilemiyor, bilmek istiyorum.’

Hepsinin cevapları karşısında aynı derin sessizliğine bürünüyor, tek kelime etmiyordu. Açıkça gördük ki, Birleşik Devletler hükûmeti bu kolej meselesini bize karşı tehdit unsuru olarak kullanmaktadır. Amirale, bütün güçlüklerin ortadan kaldırılacağı ve kolejin kısa sürede inşa edileceği sözü verildi. Fakat o ansızın ülkeden ayrılp doğruca Cebeli Tarık Boğazı’ndan çıkınca rahat bir nefes aldık. Size inşaat izni verme niyetinde de değildik. Bir iki ay sonra New York’un önde gelen gazetelerinden alınan o belgeler, asılları ve tercümeleriyle birlikte bize gönderildi. Bunlar Girit meselesi hakkında yazılmış acımasız ve insafsız yazılardı. Fakat maharetle ve kesin bilgiye dayanılarak yazılmışlardı. ‘Bu işte büyük amiralin parmağı var. Onun hükûmeti, Amerikan halkını müdahâle için hazırlıyor’ dedik. Şayet Akdeniz’e bir Amerikan zırhlısı girerse, bunu Yunanistan’la bir savaş takip edecekti. Savaş başladığında (iki elini yukarı kaldırarak) onun nerede sona ereceğini bir tek Allah bilirdi! Kolej meselesinin dikenli bir hâl alacağı ve siyasi karışıklıkların nihayet bizi istenilenden fazlasını vermeye mecbur bırakacağı hususunda daha önceden uyarılmıştık. Artık dikenleri hissediyorduk, karışıklıkları da görüyorduk. Şöyle diydük: ‘Farragut’un zırhlılarından birinin Akdeniz’e gelmiş olmasındansa, Amerikalılar için kendi paramızla yüz tane kolej binası inşa etmek daha evladır!’ Bunun üzerine size, eşi benzeri olmayan

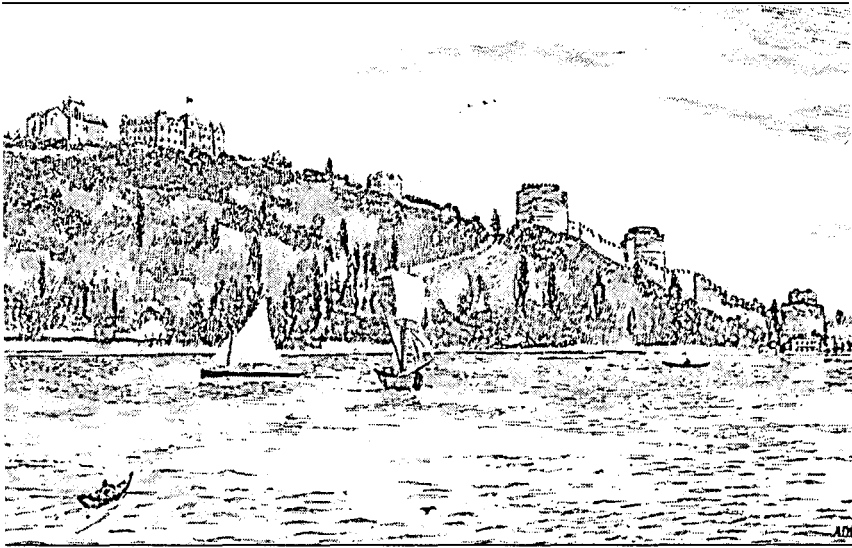
bu yerde inşaat izni verdik. Asla vermediğimiz padişah fermanını size verdik ve hükûmetinize en büyük iltifatımız olarak koleji Birleşik Devletler'in himayesinin altına yerleştirdik. Böylece (yüzünde büyük memnuniyet ifade eden bir gülümsemeyle iki elini yatay bir hareketle uzatarak) bunu da tamamen düzeltmiş olduk."

Yukarıda bahsi geçen mektuplar, New York'taki iki Rum beyefendinin telkinleriyle yazılmıştı. Açıkgoz diplomatların her şeyi doğru biçimde yorumlayıp yorumlamadıklarını söyleyecek durumda değilim. İncil'den, *Korintoslulara I. Mektup*, 1/26-29'u¹³ tekrarlamayı tercih ediyorum.

Bizim daha evvel kafamızı karıştırmış olan birkaç husus şimdi aydınlanmıştı: Sadrazam fermanı yerine anlı şanlı padişah fermanı. Âli Paşa bunu iki sebepten ötürü temin etti. *Birincisi*, hadisede görmüş olduğu üzere kritik aciliyet; *ikincisi*, resmî olarak kellesini kaybetmeksizin şahsî bir emir vermesinin imkânsızlığı. Çünkü o, düşman diplomatlara fermanın verilmeyeceğine dair taahhütte bulunmuştu. Fakat Sultan, padişaha özgü ve mutlak iktidarıyla bunu vererek paşayı büyük ölçüde temize çıkaracaktı. Öte yandan bu, bütün sıkıntıları çıkarmış olan ve Sultanın kutsal otoritesini sorgulamak suretiyle kolej meselesinde kendi mevkilerini asla tehlikeye atmayacak olan o diplomatları da durduracaktı.

Koleji Birleşik Devletler'in himayesine vermek suretiyle yalnızca sıkıntının sebebi ortadan kaldırılmış olmuyordu; aynı zamanda Birleşik Devletler, dostça bir karşılık vermek zorunda bırakılıyordu. "Bu Mr. Hamlin hiç ölmeyecek mi? Beni rahat bırakmayacak mı?" diyen paşanın neden bu denli dost olması gerektiğini anlayabiliyordum. Kendisini iyi ve mutlu hissediyordu. Çünkü devletini kurtarmıştı; müstakbel bir düşmanı yatıştırmış-

¹³ "Zira davetinize bakın ey kardeşler; bedene göre çok hikmetliler, çok kuvvetliler, çok asilzadeler davet olunmamışlar. Fakat Tanrı, hikmetlileri utandırmak için, dünyanın akılsız şeylerini seçti. Ve Tanrı, kudretli şeyleri utandırmak için dünyanın zayıf şeylerini seçti. Ve Tanrı, olup biten şeyleri iptal etmek için, olmayan şeyleri, dünyanın adi ve hor görülen şeylerini seçti. Şöyle ki, beşerden hiçbirisi Tanrı'nın huzurunda övünmesin." Ç.N.

Robert Kolej'in Anadolu Yakasından Görünüşü

tı; bütün o düşmanca davranan diplomasiyi felç etmişti; benim hakkımı vermişti ve bana, hükûmetim tarafından desteklenen biri gözüyle bakıyordu; imparatorluk lehine yeni haklar kazanmıştı.

Ahmed Vefik Paşa ile Dostluğum

Ahmed Vefik Paşa ile yıllar süren ahbablığımı anmadan geçemem. O, tesadüfen ve çok yakın bir şekilde kolej tarihine dahil olmuştur. Bu beraberlik bir bakıma kaydedilmemiştir.

Kolejin şimdiki yeri, ben daha herhangi bir okul kurma düşüncesinin öncesinde, bir kolej için idealim olan yerd. Ahmed Vefik Paşa bir defasında, beni sık sık bu yerin kıyısı boyunca yürürken gördüğünü söylemişti. Dalıp dalıp gidiyormuşum. Paşa, "burası bir kolej yeri" dediğimi tahmin ediyordu. O zamanlar

bu arazinin sahibinin o olduğunu kesinlikle bilmiyordum. Fakat 1859 yılında Mr. Robert'le hiç denenmemiş bir yolculuğa çıkma konusunda mutabık kalınca, ilk defa arazi sahibini araştırdım. O kişinin Paris'te Osmanlı büyükelçisi olduğu söylendi. Bizim elçilik sekreteri Mr. Brown tam da o sırada Paris'e gitmek üzereydi. Bu arazi için anlaşma koşullarını görüşmesi ve paramızdan 3.000 sterlin (15.000 dolar) gibi yüksek bir fiyat vermesi için onu yetkilendirdim. Bahsettiğim arazi şu an bizim olan ve yolun iki tarafındaki tarlaları içine almaktaydı.

Ahmed Vefik Efendi Mr. Brown'a kesin ifadelerle şöyle cevap vermiş: "Mr. Hamlin'e söyleyiniz, araziyi satmak üzere alırsa ona kulak veririm; şayet sırf bir alıcıysa söyleyecek bir sözüm ve sunacak bir koşulum yok." Ben de bu yüzden, daha önce anlattığım gibi Kuruçeşme'de bir arsa satın aldım. Nasıl oldu da Paris'ten döndükten hemen sonra Ahmed Vefik Efendi bana bu yeri teklif etmişti?

Bir gün bana bütün bu olanlarla alakalı ilginç bilgiler verdi. Sultan Abdülmecid hayattayken, Paris'teki şahsi konutunda her şey dilediği gibi gidiyormuş. Diploması çerçevesinde verilen akşam yemeklerinin faturaları son derece ağır olmuş ama tam vaktinde ödeniyormuş. Sultan ona, hiçbir büyükelçiliğin, verdikleri akşam yemeklerinde ihtişam ve çekicilikte Osmanlı Devleti'nden üstün olmasına izin vermemesini emretmiş. Sözlerini şöyle sürdürdü: "Sizi temin ederim, o yemek davetlerimiz en seçkin misafirleri bir araya getiriyordu ve her seferinde en yüksek takdirleri alıyordu. Sultan Abdülmecid hayatta olduğu müddetçe raporlarım ve kalem kalem listelenmiş faturalarım onun kesin muvafakatiyle kabul ediliyordu. Âli Paşa benim nüfuzumu zayıflatacak kudrette değildi. Sultanın vefatı, kolladığı bu fırsatı ona vermiş oldu. Sefaretle ilgili harcamalar kısıtlandı. Öyle ki, çok gerekli olan memurlar bile işten çıkarıldı. Sonunda diploması gereği verilen davetlerin faturaları kabul edilmedi. 150.000 frank (30.000 dolar) tutarındaki bir borçla istifa etmek zorunda kaldım. Kendi haysiyetim ve devletimin şerefine verdi-

ğim ehemmiyet, faturaları ödenmeden Paris'te bırakıp gelmeme izin vermeyecekti. Hususi kaynaklarımı tüketmiştim; ardından şimdi sizin olan bu güzide yeri satmaya mecbur kaldım. Oraya bir gün bir köşk yaptırmayı ümit ediyordum."

Bu Paris çekişmesi, Robert Kolej mücadelesinde gizli bir rol oynamıştı. Âli Paşa, Ahmed Vefik Paşa'nın benden aldığı parayı iade etmesini istedi. Paşanın buna cevabı şöyle oldu: "Paris'teki sefaretin masrafları için hükûmet üzerindeki haklarımı kâmilten yerine getirdiğinizde ben de büyük bir memnuniyetle dediğinizi yaparım." İki adam birbirlerine çok kızgındılar. Kolej mücadelesindeki kararlılıktan ve Âli Paşa üzerinden tam bir zafer kazanılmasından dolayı Ahmed Vefik Paşa zevk almıştı. Bu durum onu güldürüyor ve şişmanlatıyordu; benim cephemde ise onu benim dostum kılmıştı.

Ona bir gün Sultan Abdülmecid hakkında sorular sordum. Ondan büyük bir hayranlık ve bağlılıkla bahsetti. Fakat etrafını kuşatmış ve onu etkisi altına almış olan insanlara esef ediyordu. Sultanın her zaman bir beyefendi olduğunu söyledi. Delikanlılığından, tahta çıkışına kadar onu tanımıştı. Başkalarına karşı da imâ müşfik ve nazikti. Etrafındakilere bir sultandan beklenmeyecek ölçüde zarif iltifatlarda bulunurdu. Çevresindekiler daha düzgün olsalardı o bir model hükümdar olurdu.

Sultan Abdülaziz'i ise bir imparatorluğu yıkacak derecede mükemmel niteliklere sahip bir şahsiyet olarak görüyordu. Zannederim Ahmed Vefik Paşa hep Amerikan hükûmetinin Âli Paşa'yı, yapmış olduğu şeyi yapması için korkuttuğuna inanıyordu ve bununla ilgili benim görüşlerimi keşfe çıkıyordu. Şöyle diyordu: "Sizi ziyaret eden o paşa kesin doğruyu söyledi."

Âli Paşa'nın ölümünden sonra Ahmed Vefik Efendi, temayüz etmiş pek çok hizmetinden dolayı Ahmed Vefik Paşa oldu. Şahsiyeti iyice oturmuştu; çelişkilerle dolu ve tasvir edilmesi çok zor olan bir kişiydi. Bitmek bilmeyen bir enerjisi ve cesareti vardı; hiçbir şeyden korkusu yoktu. Kimi zaman sonuçları umursamazdı. Buna mukabil bazı asil kişilik özelliklerine sahip-

ti. Bunlar büyük bir kuvvetle beni kendisine çekiyordu.

Ahlakî ve dinî duyguları birbirine tezat teşkil eden unsurların karışımıydı. Ateşli bir Müslüman olduğunu ikrar ediyordu; fakat pek çok konuda Hristiyanlığa daha fazla sempati duyuyordu. Renan'la¹⁴ şahsen tanışıyorlardı. Ancak onun yazdıklarıyla gerçek dışı diye eğlenirdi. Bir Türk bilim kulübünde kozmogoni üzerine bir dizi konferans vermişti. Bu konferanslarda, Tevrat'ın *Tekvin* (*Genesis*) bölümünün temel kabulünü, bilimin tespit edilen gerçekleriyle ustaca müzakere etmişti. Bu konuşmaları onun, her iki tarafın en iyi yazarlarını dikkatlice okumuş olduğunu gösteriyordu.

Ahmed Vefik Paşa'yı herhangi bir gün öğleden sonra üçle dört arası uğrayıp bir çayımı içmesi için davet etmiştim. Bir gün masasının üzerinde, Arapça bir Kitab-ı Mukaddes gibi görünen kocaman bir cildi görünce ne olduğunu sordum. "Bu Aziz Kitab, yani Holy Bible. Şimdiye kadar gördüğüm Arapça basılmış en zarif matbu kitaptır" dedi. Ardından bir kaside ve *Mezmurlar*'la *İşaya* kitabının bir kıyaslamasını okumaya girişti. Bu beni şaşırttı ve sevindirdi. Kendi tanımlamalarının zenginliği ve seviyesine uygun olarak *İşaya*'yı bütün şiirlerin üzerine yerleştiriyordu. "Sizin Shakespeare'inizi dikkatle inceledim. (Sayfaları baştan aşağı sonsuz bir hazla tekrarladığını işitmiştim.) Lakin *İşaya* onun da üstündedir" dedi. *Mezmurlar*'ı hem pek çok düşünceyi barındırması hem de ibadetle ilgili olması bakımından çok farklı diye yorumlamayı sürdürdü: "Bunlar, hayattan tecrübelerle dolu. Sıkıntıda olan bir adam *Mezmurlar*'dan muazzam bir sabır

¹⁴ Ernest RENAN (1823-1892): Fransız filozof ve yazar. Erken Hristiyanlık tarihi ve siyasi teoriler üzerine etkili tarihî araştırmaları ile tanınmıştır. İlahiyat eğitimi gördü. Tréguier Kolej'de okudu. Ciddi bir Katolik ve felsefe eğitimi aldı. *İsa'nın Hayatı*, *Hristiyanlığın Kökenleri*, *İsrail Tarihi* gibi dinî mahiyetteki eserlerinin yanında felsefe ve ahlakla ilgili pek çok kitap kaleme almıştır. Sorbonne Üniversitesi'nde verdiği "İslam ve Bilim" adlı konferansına Namık Kemal tarafından bir müdafaa metni yazılmış ve Renan *Müdafaaanamesi* adıyla ölümünden sonra yayınlamıştır. Renan'ın öğrencileri arasında Ahmet Ağaoğlu da bulunmaktadır. Ç.N.

devşirebilir. Bize de şöyle söylemeyi öğretiyorlar: ‘Allah bizim sığınacağımız yerdir’ [*Mezmurlar*, 46/1]’ Hem *İşaya*’yı hem de *Mezmurlar*’ı okurken müthiş bir zevk alıyorum.”

Böyle bir adamdan böylesi yorumlar dinlemek beni adama-kıllı çarpmıştı. Düşünce sahibi Müslümanlar, bizim Kutsal Metinlerimizi, bizim düşündüğümüzden daha çok okurlar ve Tanrı Kelamı’nın özünde mevcut olan güce şahit olurlar. Böylesi Müslümanlar, adı Hristiyan adı olup da Kitab-ı Mukaddes’i küçümseyen yahut vakitlerini ve bilgilerini onun değerini düşürmeye adayanlara bir azarlamadır.

Koleje Bağış Toplamak İçin Amerika’dayım

Kolej kısa süre içinde yeni binalarını doldurdu. Bulgarlar, Ermeniler, Rumlar ve değişik milliyetlerden yabancılar koleje aktılar. Böylece Doğu’da kolej eğitimi vaktinin tam anlamıyla gelmiş olduğunu tartışmasız olarak ispatladılar.

Mr. Robert’in ısrarına karşı koyamayarak, kolej için bağış miktarlarını yükseltmek adına 1871 yılında Amerika’ya gittim. Bu projeye pek fazla inanmıyordum. Dahası bir dilenci olarak kendi kabiliyetlerime hiç güvenim yoktu. Ben Amerika yolundayken Şikago’daki büyük yangın vuku buldu. Bu, iş dünyasını o kadar çok tedirgin etti ki, o hâlde en iyisi hiçbir çaba sarf etmeyelim diye düşündürdü. Ben de alelacele geri döndüm ve kolejin arkasındaki Study Hall Binası’nı inşa ettim; profesörlere ait iki evin temelini attım. Bu iki eve inşaat izni verilmemişti.

Koleje ciddi bir bağış toplama işi için ailemle birlikte 1873 senesinde Türkiye’den ayrıldık. Hiç şüphesiz bu işe girişmekle büyük bir yanlış yapmıştım. Kolejle olan bütün bağlantılarım-

* Bu, çok yaygın olan Türkçe bir söylemdir. Eğer bir Türk herhangi bir şüpheye düşerse, bir tereddüt veya bir sıkıntı yaşarsa onu şu sözlerle tasfiye eder: “Biz Allah’a iltica ederiz.”

dan istifa etmem ve Amerika'da da geçim vasıtaları arayıp bulmam lazımdı. Yoksa yeniden misyonerlik çalışmalarına girmem gerekiyordu. Fakat Mr. Robert'e o denli güveniyordum ve başkalarının planlarına o kadar kördüm ki, sağa sola bakmadan bir budala gibi gidiyordum. Belki de ben, anlaşmazlığa düştüğüm ya da iş ilişkilerine girmiş olduğum insanları anlama ferasetine normal miktarda sahiptim. Buna mukabil dostlardan şüphelenmek tabiatıma o kadar aykırıydı ki, en hayret verici konular dışında hiçbir şey beni onların ihanetine inandıramazdı.

İstanbul'dan ayrılmadan evvel Bebek'te ikamet eden İngiliz dostumuz Mr. John Seager'ın evine bazı dostlarla buluşmak üzere davet edildik. Kalplerimiz safiyet içerisinde davete gittik. Yalnız yolda giderken bir dostumuz, orada bize bir şeyler hediye edilebileceğini ima etti. "Ya!" dedim biraz şaşırarak, "öyleyse bunun ne olacağını biliyorum! Bir cezve olacak!" Çünkü İngiliz ve Amerikalı dostlarla yaptığımız akşam toplantılarının hepsinde mükemmel bir kahve teçhizatım sayesinde hayli sivrilmiştim. Gerçekten de Bebek'teki İngiliz ve Amerikalı topluluğun kahvecisiydim.

İngiliz ve Amerikalı dostları böylesi bir mecliste bulmak bana çok büyük bir sürpriz oldu. Uzun salonun bir kenarındaki masanın üzerindeki beyaz bir örtüyle kaplanmıştı. Altta sadece basit bir cezvenin olmadığı, birkaç nesnenin bulunduğu aşikârdı. İngiltere'ye ve Yabancılar İncil Cemiyeti (British and Foreign Bible Society) temsilcisi Rev. Dr. Thomson masanın arka kısmına oturdu. Bütün her şey hazır olunca ayağa kalktı; parşömen kağıdına güzelce yazılmış olan aşağıdaki konuşmayı okudu:

Robert Kolej Müdürü Rev. Cyrus Hamlin'e...

Muhterem ve Aziz Beyefendi, son otuz üç yıldır kısa aralıklar dışında kesintisiz ikamet ettiğiniz ve bizim de sizin topluluğunuzda bulunma ayrıcalığından zevk aldığımız Bebek'ten ayrılıyor olma-

nız uzun zamandır size karşı aklımızda bulunan hisleri ifade etmeye uygun bir fırsat gibi görünmektedir.

Yıllar boyu American Board'un Ermeniler için görevlendirdiği bir misyoneri olarak o milletin güvenini ve saygısını kazandınız. Hiç şüphesiz aynı şevk ve sadakatle onların kendi dillerinde Tanrı'nın Müjdesi'ni vaaz ettiniz. İngilizce gerçekleştirdiğiniz vaazlar sık sık bizim de zihnî ve ahlakî açıdan yükselmemizi sağlıyordu. Ayrıca Misyon İlahiyat Okullarına, uygun sınırlar çerçevesinde zanaat bilgilerini dahil etme noktasındaki bilgeliğinize hayranız. Böylelikle bir yandan öğrencilerinizi özgüven (self-reliance) ruhuyla yetiştirirken öte yandan Board'un masraflarını da azaltmış oldunuz.

Hafızalarımız o yılları hep Kırım Savaşı'ndaki hadiselerle ilişkilendirmektedir. Sizin İngiliz ordusuna yaptığınız önemli hizmetleri minnettarlıkla yâd ediyoruz. Kuleli'deki hastanelere çamaşır yıkama tesisleri kurdunuz. Ayrıca oradaki ve Üsküdar'daki hastanelere besin değeri yüksek ekmekler temin ettiniz. İkinci söylediğim teşebbüsün kârlarından bir fon oluşturarak ülkedeki yerli Protestan cemaatler için yapılan kiliselerin inşaatlarına bol bol yardımda bulundunuz.

1865 yılında İstanbul'u saran korkunç kolera salgınındaki gayretleriniz de aynı derecede dikkat çekicidir. Halkın kullanımına soktuğunuz "kolera tertibi ilaç" hiç kuşkusuz Tanrı'nın izniyle pek çok hayatın kurtarılmasına vesile oldu. Fakat bizler, şehirde ihmal edilmiş halk kesiminin veba tehlikesi saçan evlerine girmedeki örnek cesaretiniz de buna denk bir değer biçiyoruz.

Ancak bu vesileyle söyleyelim, Bebek'te oturan her millettense insanı kucaklayıcı bir tarzda gösterdiğiniz, yine sıkıntılı ve üzüntülü anlarımızda bizlere de ihsan ettiğiniz şefkat, bilgece yol gösterme ve anında yardıma koşma gibi hasletlerinizi daima şükranla anacağız.

Siz bu hizmetleri hepimize sevdirdiniz; sizi daima dost canlısı, cömert, çareler üreten ve toplumun gelişmesini teşvik edebilecek ve mutluluğunu yükseltebilecek şeyleri desteklemeye hazır biri olarak bulduk.

Şu an yönetmekte olduğunuz bu asil eğitim kurumuyla bağlantılı olarak, kolejin kurulmasında uzun süre direnen muhalefetin üstesinden gelmede gösterdiğiniz sağduyu ve sebataya hayranız. Mademki ona bu derece yakışır bir mesken inşa etme imtiyazına sahip oldunuz; yıllar boyunca onun çıkarlarını koruyup gözetmeye de ömrünüz vefa edebilsin.

Robert Kolej Müdürü olarak sizin farkınız, İmparatorluktaki bütün milliyetlere mensup gençliğe, onları yüksek edebi kültüre

ve bilimin zirvelerine ulaştıracak vasıtaları sunmanızdır. Aynı zamanda siz, Kitab-ı Mukaddes'in ilahi otoritesine olan sağlam inancın ve onun emirlerine saygı gösterme temeline dayanan itaatin bir örneğini takdim ettiniz. Böylesine hakiki bir Hıristiyan eğitimi yaymasıyla Robert Kolej, bu topraklara bir lütuf olmada asla başarısız olamaz.

Kısacası bizler sizin tavsiyelerinizle istikametimizi belirledik, sizi örnek alarak cesaretlendik; sizin hizmetlerinizle zihnî ve ahlaki açıdan yükseldik. Tanrı'ya, size ve aile fertlerinize en cömert nimetlerini bahşetsin diye dua ediyoruz. Öğütleriyle bu dünyada size rehber olsun; öte dünya da ise Cennetine kabul etsin.

Muhterem ve aziz beyefendi, biz dostlarınız zatı alinize saygılar sunuyoruz.

James Binns, E.E. Bliss, I.G. Bliss, E.M. Bliss, W.R. Bull, Mrs. Calucci, Hy.I. Hanson, A.W. Hanson, W. Wellesley Hanson, George Jacobs, W.E. Jackson, Henry Lamb, Albert L. Long, I.F. Pettibone, Hy. Ridley, Jno. Rowell, Rudolf Schneider, G.H. Clifton, E.F. Ede, George Gatheral, J.K. Greene, H. Groppler, C.S. Hanson, Jno. Seager, W. Seller, W.G. Schaufller, W.R. Swan, Thos. Swan, Octs. Swan, Hy. Swan, Alex'r Swan, John R. Thomson, Edwin Thomson, G.W. Wood

İSTANBUL, Mayıs 1873

Hediye edilen eşyalar güzel bir altın saat ile gümüş bir çay takımıydı. Çay takımının güzel, ağır bir gümüş kaplama tepsisi vardı. Bir ucuna, şehrin en yeni binası olan Robert Kolej'in, diğer ucuna da en eski yapısı olan ve Justinyen'in M.S. 535'te inşa ettiği Ayasofya'nın mükemmel resimleri işlenmişti. İki resim arasındaki bir armanın üzerine ise takdim sözleri nakşedilmişti. Bu hediyeler Bebek'te ve Kandilli'de (Anadolu yakasındadır) yaşayan İngiliz ve Amerikalı dostlardandı. Şehrin başka yerlerindeki İngiliz dostlarımız, kendilerinin dahil edilmemiş olmasına gücenmişlerdi. "Bu etkinliği genellemiş olsalardı ortama layık bir şey yapmış olurlardı!" dediler. Fakat bu hatıralar bizim için çok değerli. Onlar, tepsie işlenmiş iltifatlı takdim sözlerinde

atıfta bulunulan bütün o yaşadıklarımızın içerisinde, yılların pekiştirdiği işbirliğinin ve duygudaşlığın meydana getirdiği dostlukların yadigârlarıdır.

XIV. BÖLÜM

ROBERT KOLEJ'İN BAĞIŞ KAYNAKLARI

İstanbul'dan Ekim 1873'te ayrıldık ve Birleşik Devletler'e Kasım ayında ulaştık. İngiltere'de çok zevkli geçen ziyaretlerimiz oldu: Londra'da Minasyan ailesiyle ve İngiliz dostlarla, Glasgow'da can dostlarımız Stoddard ailesiyle, Edinburgh'da sevgili Dr. Cullen'le ve diğerleriyle birlikteydik. Amerika'ya gelince bir kuzey kışının içine saplandık. Yapmak zorunda olduğum işlerimin çoğunu bitirmeden önce bir hekim tavsiyesiyle Florida'ya kaçtık. Göğüs hastalığından daha ciddi bir rahatsızlık, bacak tümörü içinde kendini geliştiriyordu. Seçkin doktorların değerlendirmeleri sonucunda kanser teşhisi kondu. Fakat tümör yavaş büyüyordu ve bana işimi bitirecek kadar vakit tanıyacağını umuyordum.

Jacksonville'deki ikametim New England'tan dostların gösterdikleri cömertçe ikramlar sayesinde fevkalade güzel geçti. Presbiteryen din adamı Rev. Mr. Warner'in evinde kalacak çok hoş bir yer buldum. Jacksonville'e sağlığı için gelmişti ve maddi gelir olsun diye gayet başarılı bir pansiyon açmıştı. Hava çok yağmurlu ve kasvetliydi. Bana öyle görünüyordu ki, sanki Florida'nın beyaz kumlarına gömülmek için gelmiştim. Kolejden arkadaşım Cambridge'li Cyrus Woodman'dan bir not alınca orada üç dört günden fazla kalamadım. Nota ilişik elli dolarlık

bir çek vardı. Bunu sırf dinlenmem için kullanayım diye tembihlemişti. Ardından kuzenlerim Fosters ve Faulkners'ten pek çok çek geldi. Öyle ki Mr. Robert'ten bir kuruş talep edecek durum hiç olmadı. Masrafa aldırmadan gözümün gördüğünü takip edebildim.

Bazı hoş kimselerle tanıştım ve birkaç ilginç seyahat gerçekleştirdim. St. Augustine'de, orada görevli hanım misyonerler Miss Mather ile Miss Perit'in ve kocaman bir portakal bahçesinin sahibesi Mrs. Anderson'ın teveccühleriyle hatırlanmaya değer bir ay geçirdim. O bahçeden dilediğimiz zaman en güzel portakalları toplamaya izinliydik.

Mandarin'de yaşayan Stowe ailesini ziyaret ettim. Orada Mrs. Henry Ward Beecher'la kriket oynadık. Beni sürekli yemiyordu. Nisanda Ocklawaha'ya geçtim. Gerçi sivrisinekler mahvedecek diye uyarılmıştım ama en ufak bir rahatsızlık çekmedim. Orman ağaçlarının, nilüfer yapraklarının ve timsahların arasında eşsiz bir vapur gezintisi yaptım. Rotamızı meşhur Gümüşsu'ya (Silver Spring) çevirdik. Harikulade su havzasının suyu o kadar derin ve saftı ki, bir sandalın içinde oturan kişi kendisini âdeta havada asılı hissederci. Benimle birlikte yolculuk yapan adamlardan biri Indiana'lı bir avukattı. Memleketindeki sevgilisine göndermeye layık eşyalar bulmak için sürekli etrafına bakınıp duruyordu. Denizcilerden biriyle ufak bir sandalda gezintiye çıkmıştı. Suyun içine düşmüş olan bir ağaca erişmek için çabalarken ayağı kaymış ve uyumakta olan kocaman bir timsahın sırtının üstüne düşmüş! Timsah adamcağız kadar çok korkmuş ve kaçıp gitmiş. Adam da mümkün olduğunca hızlı (!) bir şekilde sürünerek karaya çıkmış. Nişanlısına büyük bir timsah yakalayamadı; lakin beş altı tane yavru timsah tuttu ve onları postayla "sevgilisine" gönderdi, bir aşıkdan gelen benzersiz bir hediye olarak!

Jacksonville'e geri dönerken, Mr. Solon Robinson'un evinde sevgili dostum ve kardeşim Dr. Chickering'le karşılaştım. Zattürree olmuştu ve iyileşme ümidi çok azdı. Fakat Dr. Mitchell'in

maharetle bakımı ve Robinson ailesinin müthiş şefkati sayesinde hayata döndürüldü. Mayıs ayında Dr. Chickering'in evinin güzergahında hep birlikte yolculuk ettik. En güler yüzlü yol arkadaşıydı. Hayatı olaylarla dolu geçmişti. Yolumuzun üstündeki eski dostlarla harika görüşmeler yaptık.

Jacksonville'den yola çıkıp mükemmel bir yolculukla Tallahassee'e gittik. Yaklaşık yetmiş kuzeyliyi, bir kış ikametgâhı için o şehre çekmek maksadıyla yöreyi ziyarete davet etmişlerdi. Biz, belediye binasındaki makama kabul edilen ilk beyler ve bayanlardık. Keşif gezisinin lideri olan müttefik ordusundan bir albay, oradaki dört müttefik generale beni Amerika Başkan Yardımcısı Hannibal Hamlin'in kardeşi diye takdim etti. Halbuki bir saat önce ona "ben onun kuzeniyim" demiştim. Generallerden biri şaşırarak, "Ya, ben de başkan yardımcısını beyazla zenci karışımı melez diye düşünürdüm!" dedi. Eski başkan Tyler'in oğlu General Tyler bir kahkaha patlattı ve şöyle karşılık verdi: "Beyim, bu siyasi bir palavradır!" Elbette onlar dansa da kalktılar. Kuzeyli hanımların en uzunuyla, Güneyli beylerin en kısası birlikte dans etti. Bu durum son derece komikti; belki de Kuzey ile Güneyin bir araya gelmesinin zorluğunu gösteriyordu.

Tallahassee'deki bu çok keyifli ziyaretten sonra dönüş yolumuz üzerindeki Monticello'da iki saat mola verdik. Orada bizi bekleyen birkaç tane atlı araba ve çok sayıda binek atı vardı. Yonkers'li Mr. Miller'la en güzel görünen arabayı ve atları seçtik; köye gitmek için onları ücretle tuttuk. Adama herhangi bir indirim yaptırmayalım, aksine ücreti cömertçe verelim diye anlaştık. Zira o adamların fakr u zaruret içinde olduklarını görmüştük. Mr. Miller'la üç hanım içeri bindiler; ben de sürücünün yanındaki kasanın üzerine oturdum. Adamın atlarını övdüm; ancak koşum takımlarını tutma tarzını ve arabasının içinin hâlini şiddetle eleştirdim. Ona şöyle dedim: "Sadece şu işletme düzgün olmuş olsaydı, istasyonun tüm müşterisini sen alırdın! Burada sizinkiyle kıyaslanabilecek başka hiçbir koşum hayvanı görmedim." Özür diler gibi şu karşılığı verdi: "Yapmak istediği-

miz pek çok şey var; ama onları yapacak vakit bulamıyoruz.” “Vakit bulmak?” dedim, “o hâlde vakit üretin! Eşyaları bu şekilde kırılıp dökülmeye bırakmak çok yanlış!” Lakin başka şeyler de kendilerine dikkat sarf etmemizi istiyorlardı, eleştirilere son verdim.

Yol boyunca güzel, büyük konakların önü sıra geçiyorduk. Evlerin önünde geniş çiçek bahçeleri vardı. En muhteşem konağın arazisinde çiçek demeti yapmakla meşgul bir hanım ayağa kalktı. Arabacı dörtlüye giden atlarını dizginledi. Kadın sokuldu ve her birimize güzel birer buket hediye etti. Arabacı sade bir dille şöyle dedi: “Beyler bayanlar, eşim!” Adam Monticello’nun en güzel konağının efendisiymiş! Ama bir beyefendi ve bizi saran şaşkınlık besbelli onu neşelendirmişti.

Daha sonra Mr. Miller, ben ve o, köleliğin yürürlükten kaldırılması ve bölgenin vaziyeti hakkında ilginç bir sohbete daldık. Güneyde köleliğin geri gelmesinin hiç arzu edilmediğini söyledi. İlk iş olarak herkesin sermayeye ihtiyacı vardı. Fakat savaş onları öylesine tamtakır fakirleştirmişti ki bir başlangıç yapmak zordu.

Sıhate kavuşmuş bir hâlde Kuzeye dönerken, Robert Kolej için bağış fonları bulma işi gibi tatsız bir faaliyete girdim. New York’un zengin ve hayırsever adamlarını buldum; bir iki saygın kişi hariç hepsi koleje tek kuruş yardımda bulunmaya gönülsüzdü. Çok şaşırmıştım. Kişisel olarak beni büyük bir nezaketle kabul ettiler. Kurumun hedefini ve kuruluşunu gerçekleştirirken verdiğim uzun soluklu mücadeleyi takdir ederken samimiydiler. Lakin bağışta bulunmaya gelince; yok efendim koleji Mr. Robert kurmuşmuş, yok arkasından onun adını taşıyacakmış, onun bağışta bulunması gerekiyormuş...! Halbuki bu lafları edenler Mr. Robert’ten yirmi kat daha varlıklıydılar.

Yavaş yavaş anlıyordum ki, Mr. Robert hayır işlerinde pek tutulmayan biriydi. Aslında hayırsever bir adamdı. Kendi desteklediği çok beğenilen hayır kurumları vardı. Kilise görevi için

yetişmesine yardımcı olduğu ilahiyat öğrencileri her zaman mevcuttu. Böyle desteklediği otuz üç kişinin listesini bana göstermişti. Bunlar o sırada kilise görevindeydiler. Bazıları ise yararlı işlerin başında olan saygıdeğer kimselerdi. Fakat kendi hayır kurumlarını kendisi yönetmeyi tercih ediyordu; ne kendisine engel olunsun istiyordu ne de kendisi başkalarına karışıyordu. Bu onun belirgin bir özelliği idi. O yüzden çalışma tarzını tamamen değiştirmiş olduğu için hiç kimse ona üstlendiği bu girişimde yardım etmeye istekli değildi. Kendisine bu yönde yapılan bir tavsiye açıkçası ona hakaret gibi geliyordu. Fakat mutlaka onu ikna eden bir tecrübe yaşamıştı.

Mr. Robert 80 kişinin adını seçti ve onların her birine açık çek göndererek, bu çok önemli ve asil girişime maddi yardımda bulunmalarını rica etti. Karşılığında kesinlikle tek bir dolar dahi alamadı. Bu sonuç onun büyük üzüntü duymasının ve aşağılanmasının bir kaynağı oldu. Kendilerinden para istediğim beyefendiler, Mr. Robert'in hayırseverlikle ilgili tuhaf huylarından bahsederken, büyük saygı duyulan kişisel özellikleri dışında başka bir yönüne asla atıfta bulunmuyorlardı. Doğruluğu, dürüstlüğü, iş alışkanlıkları ve yılmaz iradesiyle meşhur olmuştu.

Ameliyat Olmama Karar Verildi

Daha ileri çabalarım, cerrahi tedaviye teslim olmam gerektiğinden yarıda kesildi. Son derece kafa karıştırıcı bir vakaydı. Vaktiyle pek çok ünlü cerraha danışma fırsatım olmuştu. Yaklaşık yarısı bir ameliyatın ölümcül olacağından emindiler. Bu kafa karışıklığı esnasında kolejden sınıf arkadaşım ve dostum Dr. James Ayer, kendimi Dr. Henry J. Bigelow'un tedavisine teslim etmemi ve onun tavsiyesine kesin olarak uymamı önerdi. Dr. Bigelow o dönemde Boston'un en meşhur cerrahıydı ve özellikle kanser ve tümör tedavileriyle temayüz etmişti. Dr. Ayer gayet nazik bir şekilde beni Dr. Bigelow'a takdim etti. Hemen

ona, eğer tedavimi üstlenecek olursa kesinlikle hiçbir tazminat ödemeyeceğimi söyledi. Doktor bunu mizah yollu aldı ve şöyle dedi: “Eğer bütün hastalarım bana bu tarzda hitap etseydi çok da kârlı tedaviler yapamazdım!” Fakat Doğudayken kolera tedavisi gördüğümünden haberdar olduğu için beni “kardeşliklerden” biri olarak kabul etti.

İnceden inceye iki muayeneden sonra tümörün kanser olduğuna ve hayatta kalmam için tek şansın ameliyat olduğuna karar verdi. Sanki benimle değil de üçüncü bir kişiyle konuşuyordu Dr. Bigelow; oysa yüzüme karşı konuşmasını isterdim. Her daim sabır içerisinde olmaktan hoşlandığını ve yine böyle yapacağını söyledi. Söylediğine göre bende, hayatta kalma şansından daha fazlası vardı; eğer ameliyat başarılı geçerse, kanserin yaklaşık üç yıldan önce geri dönmeyeceğini umabiliyordum. Ameliyat olup olmama meselesine mutlaka karar vermem gerektiğini belirtti. Şöyle cevap verdim: “Ben ilgili tarafım; bir karar için ne bilgim ne de becerim vardır. Kararı size bırakıyorum doktor bey.” Biraz tereddüt geçirdikten ve ciddi bir bakıştan sonra ellerini dizlerine vurarak, “Aman Dr. Hamlin, tümörü çıkarıp atmanın sizin için en iyisi olacağını düşünüyorum!” dedi.

Böylece karar verilmiş oldu ve ameliyatın ne zaman yapılacağı da belirlendi. Dr. Bigelow, “hastalarda görülen ruhi çöküntü burada asla olamaz” dediği Massachusetts Genel Hastanesi’nin yeni ek binalarında bana bir oda temin ederek büyük bir nezaket gösterdi. Ardından hastane mütevellisinden Mr. S.D. Warren ile Mr. Ezra Farnsworth’a, benim oraya kabulüm için ruhsat vermeleri için müracaat ettim. Ruhsat, itirazsız ve cömertçe verildi. Bir de ihtar vardı: Sözleşme şartları bana serbest olacaktı. Fakat o sırada bunun belirtilmesine gerek kalmadı.

Kendimi ameliyat için hazırlarken soğuk algınlığından kıvranıyordum. Dr. Bigelow sağlığıma yeniden kavuşmam ve mümkün olan en iyi vaziyette tahlile gelmem için iki haftalığına beni gönderdi. O sırada ablam Rebecca’da kalıyordum. Fakat onun da evi doluydu. Değerli arkadaşım Dorchester’li Mrs. Walter

Baker'a bir not yazdım. Eğer iyileştirmek üzere harap bir diğer hastayı istiyorsa, Allston Caddesi, no. 8'de o hastanın kendisini beklediğini söyledim. Bir haber, posta yoluyla Dorchester'a gidip de cevabı bu kadar hızlı alınmamıştır. Yazdığım not postacı tarafından eline verilir verilmez, arabasına atladığı gibi doğrudan Allston Caddesi'ne geldi ve beni alıp malikânesine götürdü. Orada öyle itina ile bakıldım ki, iyileşmemek elde değildi. On altı gün boyunca Mrs. Baker'in bakımı sayesinde altı yedi kilo aldım. Onun bol sütü, kaymağı, bisküvileri ve biftekleri asla unutulmaz. Bu hazırlık aşaması olmasaydı o zorlu sınav hiç kuşkusuz ölümcül olurdu.

Ameliyattan bir gün önce Dr. Bigelow'la Dr. Hodges (bu zat, ölümcül olacağından emin olduğu için ameliyata itiraz etmiş, ama Dr. Bigelow'a yardım etmeye razı olmuştu) odama geldiler. Ameliyatın odamda mı yoksa ameliyathanede mi olacağını bana havale ettiler. Onun, ikinci söylediği yerde olmasını arzu ettiğini bildiğimden, odamda olmasını tercih etmeme rağmen, hemen “ameliyathanede!” demenin mecburi bir vazife olduğunu hissettim.

Yan odadaki bir ameliyathane masasına yerleştirildim. Anestetik eteri orada verdiler. Onu teneffüs etmeye başladığımda, çocukluğumda yaptığım bir dua ile adamakıllı rahatladım:

Şimdi uyumak için yatıyorum
Efendim İsa'ya dua ediyorum
Ruhumu korusun diye...
Uyanmadan ölürsem
Efendim İsa'ya dua ediyorum
Ruhumu alsın diye..
Ve bunu İsa'nın hatırına istiyorum.

Sanki her şey istediğim gibi olmuştu. Gözümün önünde çiçeklerin hayali, kulağımda uzaklardan gelen çan sesleriyle anestetik uykuya daldım. Tekrardan uyandığımda kendi odamdaydım ve eşim başucumdaydı. Her şeyin olup bittiğinden emin olunca şöyle bağırdım: “Ah! Eter bir harika!”

Ameliyathanedeyken iki ya da üç tıbbi gözetmen, bu vakanın nazik karakteri üzerine bazı yorumlarda bulunduktan sonra bana “ameliyatın süratle yapıldığını ve çok az kan kaybı olduğunu” söylediler. Cerrahlar, tümörün kendisini bu kadar açığa vurmasına çok şaşırmışlardı. Dr. Bigelow onu elinde tutmuş, ikiye ayırmıştı: “Tombul bir tümör beyler! Bu neticeden dolayı dostumuzu tebrik edebiliriz!” diye bağırdı. Bezecikli ve lifli tuhaf bir kesenin içine hapsedilmişti ve bu da onları aldatmıştı.

Dr. Bigelow her ne kadar en hünerli cerrah olsa da bir iki ziyaretten sonra büyük ihtimalle beni bırakacak ve bir daha da görmeyecek diye uyarılmıştım. Bana yaptığı ziyaretlerin sayısını tuttum, tam 67’ydi! Ona borçlu olduğum kadar hiç kimseye şükran borcum yoktur.

Şayet tümör yağlıysa ameliyatın nispeten daha hafif geçeceği önceden biliniyordu. Fakat emin olmak ve “epitel iltihabı” tamamen kaldırmak adına yarı dairesel bir kapak kesildi ve ters çevrildi. Bunun sonucunda oluşan iltihap ve cerahatin tahliyesi beni zayıf düşürdü.

Aşağı yukarı dokuzuncu gün başlayan aralıklı bir hıçkırık, endişe verici bir belirtiydi. Aralıklarla devam eden aynı hıçkırık ertesi gün öğleden sonra ardı arkası kesilmez bir hâl aldı ve kontrolden çıktı. Bu gerçeği şöyle tanımladım: Tedaviler hiçbir etki göstermemişti ve yavaş yavaş ömrüm azalıyordu. Son sözlerimi yazdığımı ve o metni masanın çekmecesine koyduğumu çay saatinde eşime söylemeye karar verdim. Bunun üzerine garip ve büsbütün anlaşılmaz bir tecrübe yaşadım. Bir fikrin kendisi ile onun kelimelerle ifadesi arasındaki bağlantı tamamen kopmuştu. Konuşmak için çaba bile sarf edemiyordum. Bir fikir, bir istek vardı; lakin cismani organlar tamamen pasif kalıyordu. Eşim çaydan dönünce yazdığım metni söylemeyi düşündüm. Maalesef cismani organlarımın aynı pasifliği burada da söz konusuydu. Artık ömrüm boyunca konuşamayacağımı hissettim. Daha iyi bir hayatın ümidi beni huzurlu kılıyordu. Sanki ailemden sevdiğim birileri beni oraya almak için bekliyorlardı. Onla-

rın, yatağımın üstünde uçtuklarından ve ötelerdeki o hiç tecrübe edilmemiş hayatta benim rehberlerim olacaklarından başka bir şey hayal edemiyordum.

Sonra revir doktoru, yanında iki de bakıcı paldır küldür içeri girdiler. Doktor sert ve kısa konuştu. Ben de ona, “ne yapıyorsan çabuk yap!” dedim. “Evet, iki dakika içerisinde yeni bir ilaç burada olacak” diye karşılık verdi. Fakat tam o esnada kapı açıldı ve bir eczacı ona bir hap kutusu uzattı. Doktor uzunca bir kapsül çıkardı; bir kaşığına içine su koydu; başımı yukarı kaldırdı; kaşığı ağzıma yerleştirdi ve “hadi! Yut onu!” dedi.

İki hıçkırık arasındaki çok kısa bir boşlukta hapı yutmamı, hiç kuşkusuz onun otoriter ses tonu sağladı. Tebriklerini bildirdi ve başımı yastığa yerleştirdi. Çok geçmeden hapın etkisi karnıma doğru yayılırken bir sıcaklık hissettim ve o berbat hıçkırık işkencesi sona erdi. Oh! Dinlenme hissi –tatlı bir dinlenme hissi ne hoşmuş!

Doktor hâlâ yanımdaydı. Takriben on dakika içerisinde düşman yeniden atağa geçti. Başka bir kapsül verildi, netice aynıydı. Doktor o sırada üçüncünün de verilebileceğini; ancak dördüncünün kendisine sorulmadan verilmemesini söyleyerek ayrıldı. Sonrasında iki saat uyumuşum. Uyandığımda çok bitkindim; lakin hayata geri döndüğümü biliyordum. Fakat gene o hıçkırık! O kadar çok zaman geçmişti ki, dördüncü kapsül de verildi; bu, son vuruş oldu. Doktor sabahleyin beni hayata dönmüş olarak bulmaktan dolayı memnundu.

O dakikadan sonra iyileşmem yavaş olmakla birlikte gayet düzenli seyretti. Ara sıra aksilikler ve gerilemeler oluyordu. Fakat uzun bir süre sabit konumda bulunmamın getirdiği sırt ağrısıyla kıyaslandığında hiç acı çekmiyordum. Başından sonuna kadar 85 gün hastanede kaldım. Benim nazık, tecrübeli ve basiretli hemşirem Miss Wry bir hastalığa yakalandı. On sekiz yıldır bu hastanede hizmet vermekte olan kadıncağız ben tam yataktan kalkmaya başladığım sırada hayata gözlerini yumdu. Tekerlekli sandalyeyle odasına gidebildiğim ve veda duası ile

takdisini gerçekleştirebildiğim için çok mutluydum. Hastaneden ayrılırken tek kuruş para ödemedim! Hekimlerden, hizmetlilerden, hemşirelerden ve dışarıdan gelen dostlarımdan en bol nezaketi ve ilgiyi görmüştüm.

Hastaneye hapsoldüğüm o uzun dönemde, sabit bir vaziyette uzun süre kalarak zayıf düşen kimselere çiçeklerin nasıl tatlı bir vaazda bulunduklarını öğrendim. Dorchester'li Mrs. Baker, Mrs. Claflin, Mrs. S.D. Warren, Mrs. Hemenway, Mrs. Alpheus Hardy ve muhtemelen diğerleri odamı en güzide çiçeklerle dolu tuttular. Bu çiçekler, Göksel Babamızın bana olan sevgisini ve şefkatini dile getiriyorlardı. Oysa daha evvel hiç böyle bir şey yapmamışlardı. Sanki sessiz ama neşe saçan, müşfik birer can yoldaşıydılar. Park Caddesi Kilisesi'nden Dekan Hobart, omuzlarım ve başım için ayarlanabilir çok güzel bir kaldıraç yaptırdı. Sabit yattığım yerde bu bana müthiş rahatlık sağlıyordu. Sonra bunu başkalarına bıraktım. Şimdi hastanede bunun gibi pek çok cihaz var. "...şimdi, bu hayatta... yüz kat daha fazla..."¹ vaadine nail olmamış mıydım?

Hastaneden ayrılmadan iki veya üç gün önce Miss Alice Farnsworth geldi ve seksen günü aşkın bir zaman sonra beni dolaşmaya çıkardı. O gezintinin zevkini benimki gibi bir tecrübeyi yaşamamış olan hiç kimse anlayamaz.

Eşimin yanı sıra Rebecca ablam da kurtulduğum için sevinçten uçuyordu. Mutlu hane halkımızdan geriye ikimiz kalmıştık ve tek başına kalacağı düşüncesi, onun ruhuna ıstırap veriyordu. Hislerini birbirine açıklama konusunda ketum bir aileydik. Lakin onun endişesini her daim hissedebiliyordum; hatta neşeli bir yüz ifadesi takındığında bile.

¹ Yazar burada Markos, 10/29-30'daki sözlere atıfta bulunmaktadır: "Benim ve Müjde'nin uğruna evini, kardeşlerini, anne ya da babasını, çocuklarını ya da topraklarını bırakıp da şimdi, bu çağda çekeceği çilelerle birlikte yüz kat daha fazla eve, kardeşe, neye, çocuğa, toprağa ve gelecek çağda sonsuz yaşama kavuşmayacak hiç kimse yoktur." Ç.N.

Girdikten seksen beş gün sonra hastaneden ayrılınca beni himaye eden hayırsever hanım Mrs. Baker'in evine geri döndüm. Zira hâlâ bitkindim ve sadece düz bir yerde güzelce yürüyebiliyordum. Yüreğindeki sonsuz şefkatle Mrs. Baker yemek odasını benim için yatak odasına çevirdi. Bana en besleyici ve en kusursuz yemek düzenini uyguladı. Mükemmel bir ev sahibiydi. Bütün yönleriyle kraliçe gibi bir kadındı. Hizmetkârları onu severler ve mutlak surette itaat ederlerdi.

Malikânesi tertemiz, düzenli ve tertipliydi. Böyle bir kadın için yemek odasını yatak odasına çevirmek kahramanca bir diğergamlıktı. Yedi veya sekiz gün içerisinde bir baston yardımıyla merdivenleri çıkabilir hâle geldim. O zaman oradan ayrılıp Amherst'teki ailemin yanına gitmeye karar verdim. Fakat Mrs. Baker beni ister istemez iki hafta daha alıkoydu. O sürenin sonunda yataklı vagonla çok rahat bir yolculukla Palmer'a gittim. Nasıl istersem uzanabiliyor veya oturabiliyordum. Arabada yabancı bir diplomat vardı. "Tesadüfler" doktrini üzerine kendisiyle ilginç bir tartışmamız oldu. Lakin kimdi, hiç öğrenemedim.

Sonsuz bir sevinçle aileme yeniden katıldım. Derhal zayıf düşmüş olan bacağımı kullanma egzersizlerine başladım. Verandada günde üç dört defa yürüyordum. Bacağımı kullanma yönündeki iyileşmem hızlıydı; fakat onu bir deri bir kemik kalmış vaziyetinden kurtarıp eski hâline getirecek olan yeni et parçası oluşurken, yanmasından ve yüzeyindeki kaşıntıdan çok ıstırap çektim.

Amerikan-Türk Protokolünün İmzalanmasındaki Rolüm

Tam manasıyla iyileşmemin öncesinde, Türkiye'de ikaamet eden Amerikalılar namına Washington'u ziyaret etmem istendi. Eyalet sekreteri Mr. Hamilton Fish'le görüşecek ve ona hükûmetimizin niçin Türk protokolünü imzalaması gerektiği-

nin sebeplerini enine boyuna anlatacaktım. Bu protokol sayesinde Amerikan vatandaşları Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimenkul edinme hakkı elde edeceklerdi. Bu, her yönüyle aşına olduğum bir konuydu. Meseleyi karara bağlamak için on beş yirmi dakikalık bir görüşmenin yeterli olacağından adım gibi emindim. Mr. Fish'in konuyla ilgili bir önyargıya vardığını görünce çok şaşırdım. Hiçbir açıklama dinlemeyecekti ve protokolü imzalamayacağını (!) belirtti. Dahası, şayet bu mesele için Kongre'yi harekete geçirmeye çabalarsam bütün nüfuzunu kullanarak karşı çıkacağını söyledi. Onu öfkeden deliye dönmüş vaziyette bıraktım; eğer mümkün olsa, kendisini istifaya zorlayacak olan Kongre'yi harekete geçirmeye kesinkes karar verdi.

Hızlı hızlı yürüyerek başkente doğru yaklaşırken iki beyefendinin yanından geçtim. Biri beni tanıdı ve yanındakine şöyle dedi: "Mr. Blaine, şu geçen adam bizim İstanbul'daki misyonerimiz Mr. Hamlin'dir." Böylece en ummadığım ve en uygun zamanda, diğerlerinin arasında görmeyi çok arzu ettiğim bir kişiye takdim edilmiş oldum. Kısaca ona derdimi anlattım. Şöyle cevap verdi:

"Bu konuyla biraz ilgilendim. Fakat siz eyalet sekreteri Mr. Fish'e gitmelisiniz."

"Ona gittim beyefendi. Şimdi onun huzurundan çıktım."

"Ne dedi?"

Söylediklerini naklettim. Bunun çok tuhaf olduğunu düşünüyordu. Beraberce tam eve girerken "beni vestiyerde bekleyebilirsiniz. Yabancı komiteler başkanlarını size getireceğim" dedi. Meseleyi ve ilaveten sekreterin tehdidini onlara da anlattım. Bu talebin tamamen makul olduğunu söylediler. Kongre buna karar verdi. Öyle ki, sekreter Fish protokolü imzalamak zorundaydı ve imzaladı. Mr. Blaine benim hiçbir şekilde beceremeyeceğim işi on dakikada benim namıma halletmişti.

Robert Kolej'e Bağış Bulma Çabalarım

Oğlum Alfred'in 1875'teki mezuniyeti sonrasında Amherst'ten ayrılıp Hartford'a gittik. Robert Kolej'e bağış bulma görevime yeniden başladım. Verimsiz geçiyordu. Boston ve civarından yaklaşık 13.000 dolar, Hartford dolaylarından 6.000 dolar kadar para topladım. Kolej için tek dolar daha vermeyeceğini açıklayan Mr. Robert'i, 30.000 dolarlık bağış içeren bir maddeyi vasiyetine ekletmeye razı ettim. Bu, bağış parası toplama yolunda elde ettiğim yegane başarımdı. Bunu temel alarak daha büyük başarılar kazanacağımı ümit ediyordum. Gerçekten de birkaç kişiden 1000'er dolarlık bağış sözü aldım. Fakat Doğuda huzursuzluklar baş göstermeye başlar başlamaz ve Sırbistan'da savaş an meselesi olunca, sözlü vaatte bulunanların hepsi derhâl geri çekildiler. "Yaşlı imparatorluk" diyorlardı, "paramparça olacak ve Robert Kolej de onun yıkıntıları altına gömülecek!" İşim bittiğinde elimdeki bağış listesi, Mr. Robert'in vasiyetindeki 30.000 dolarla birlikte, 56.000 ve birkaç yüz dolar tutuyordu.

Mr. Robert ile Yollarımız Ayrılıyor

Mr. Robert tekrar Robert Kolej'i ziyarete geldi. Döndükten sonra açık sözlülüğü ve samimi tavrı büsbütün değişmişti. Lakin ben bunu sağlık durumuna bağladım. Çünkü sağlığı çok kötü sarsılmıştı. Belli ki depresyondan çok çekiyordu. On yedi yıllık birlikteliğimiz son derece samimi geçmişti. 1861-1867 arasındaki zorluklara karşı verdiğimiz o uzun mücadelemizde olağanüstü iman ve tevekkülle kaya gibi sağlam durmuştu. Sık sık bana şöyle yazardı: "Biz bunun üstesinden geleceğiz ve kolej inşa edilecek Dr. Hamlin!" O New York'ta ben İstanbul'dayken, Tanrı çabalarımıza rehberlik etsin ve koleji büyük ve kalıcı bir hayrın bereketi kılsın diye dua edeceğimiz özel vakitler tayin etmiştik. Çabalarımızı taçlandıran apaçık zaferden sonra, hayatı boyunca

benimle bu işte yaptığı işbirliği kadar hiçbir şeyden kesinlikle zevk almadığını defalarca dile getirmişti. Sık sık şöyle derdi: “İkimiz de ömrümüz olduğu sürece bu işten asla ayrılmayalım!”

En nihayet bağış isteme konusunda daha fazla hiçbir şey yapamayacağımı anlayınca New York’a gittim ve Mr. Robert’le, Water Caddesi no. 99’daki ofisinde görüştüm. Biraz sohbetin ardından ona, “zannedersen benim için artık İstanbul’a dönme vaktim geldi Mr. Robert” dedim. Hemen cevap vermedi, ancak beni yan odaya davet etti. Davranışı çok tuhaftı. Eliyle yeşil çuha örtülü büyük masanın yanındaki koltuğu işaret etti; kendisi de oturdu. Kısa ama can sıkıcı bir sessizlikten sonra şöyle dedi: “Dr. Hamlin, sizin İstanbul’a geri dönmemenizin en iyisi olacağı düşünülüyor!”

Bir şimşegin ışığının bazen sayısız nesneyi şaşırtıcı bir netlikle açığa çıkarması gibi bu açıklama da zihnimde karanlıkta kalmış olan pek çok şeyin içeriğini aydınlattı. Mr. Robert’le olan on yedi yıllık işbirliğimizin sonuna geldiğimizi hemen anladım. Bir an için üzerime “koyu bir karanlığın dehşeti”² düştü. Böylesi tecrübelerde zihin, akıl almaz bir hızla çalışır ve saatlerce sürece işi bir dakikada neticelendirir. Hiçbir açıklama istememeye ve ne gidişatımla ne de haklarımla ilgili savunma yapmamaya karar verdim. Başımı eğerek, kendime sonuna kadar hakim olmam için sessizce dua ettim. Sonra ayağa kalktım ve “zannedersen şimdi ayrılmam lazım Mr. Robert” diyerek elimi uzattım. Elim kavradı ve gözyaşlarına boğuldu.

Mr. Robert’in izlediği yolun izahını yapmak zor. Bir defasında bana, aktif görevimden çekildikten sonra ihtiyaç duyduğum sürece kullanmama hasredilmek üzere vasiyetindeki mevcut malın %7’sine tekabül eden 15.000 doları eklediğini bildirmişti. Tahminime göre kolejle ilgili on yedi yıldır harfiyen benim fikir-

² Yazar burada Tevrat’ın *Tekvin* bölümü 15/12’ye atıfta bulunmaktadır: “Ve vaki oldu ki, güneş batarken Abram’ın üzerine ağır bir uyku düştü; ve işte, onun üzerine koyu bir karanlığın dehşeti düştü.” Ç.N.

lerime uygun düşen fikirlerini artık değiştirmişti. Geleceğimle ilgili verilen bu hüküm yüzünden beni arka plana atmanın doğru olduğu noktasında kendi vicdanını haklı çıkarıyordu. Fakat durum böyle değildi. Bir dostum ona, "peki Dr. Hamlin ne yapacak?" diye sorduğunda şöyle cevap vermiş: "Dr. Hamlin, hangi şartlar altında olursa olsun kendi başının çaresine bakacak bir adamdır!" Mr. Robert'in Paris'te ani ölümü sonrasında anlaşıldı ki, evden ayrılmadan hemen önce yeni bir vasiyet düzenlemişti. Tamamını el yazısıyla yazdığı bu metinde benden tek kelime bahsedilmiyordu. Hayat hikâyemin bu en acı bölümünü burada kesiyorum. Kolejin finansal temsilcisi olmamın teklif edilmesi- nin ise bir kıymeti harbiyesi yoktu.

Maddi Sıkıntılarıma Çareler Üretiyorum

Fakat şimdi ben ne yapacaktım? Hadi vadesi gelmiş fatu- ralarımı ödemeye kısıt kısına yetecek kadar param vardı; ancak (New Haven'da) o sırada ailemin oturduğu evin kirasını öde- yecek tek kuruşum yoktu. Aile yaşantımızda ilk kez yoksulluk burnumuzun tam dibine gelip dayanmış bulunuyordu.

Açıktan şikâyetle bulunmamaya ve Tanrı'nın bu denli bariz bir şekilde takdis ettiği bir davanın içerisindeki bir kırılmanın dedikodusunu yapmamaya karar verdik. Gelecek ve dahi yakın gelecek yeteri kadar karanlık görünüyordu; bunu dillendirmeye bile gerek yok. Gözyaşları içinde bunun üzerine dua ediyorduk. Eşim gözyaşları döküyordu; ben de bundan ziyadesiyle incini- yordum. Koleje adadığım on yedi yılım, içerisindeki umulmadık başarılar ve olağanüstü zaferler; ilaveten Doğudaki otuz beş yıl- lık emeklerimin hepsi göz göre göre görmezlikten geliniyordu. Fakat tam o esnada boş bir kilise kürsüsünde üç Sebt günü görev yapmam için bir davet aldım. Sebt günü başına 20 dolar vere- ceklerdi. Bu arada bir kitap yazmaya karar verdim. O kitabın ileride bana sağlayacağı gelirlere güvenerek dört arkadaşımın

300 dolar borç aldım. Eserimin getirisine göre kısmen yahut tamamen geri ödeyecektim. Bu para bizi üç ay boyunca suyun üzerinde tuttu. Bana yaklaşık 500 dolar kazandıran *Among The Turks* [Türkler Arasında] adlı kitabımı o dönemde yazdım.

Bangor Teoloji Okulu'nun boş olan Teoloji kürsüsüne ısrarla davet edildiğimde işte bu kitabın müsveddelerini tashih ediyordum. 2.000 dolar maaş ve Bangor'daki Hayırsever Hanımlar Derneği tarafından kısmen döşenmiş bir ev teklif edildi. Derneğin başkanı değerli dostum Mrs. James Crosby idi.

İçinde bulunduğumuz durumun buhranlarından ne umulmadık ve şahane bir kurtuluştı bu! New Haven'daki harcamalarımı kapatmak ve Bangor'a taşınma masraflarını karşılamak adına 200 dolar ödünç almak zorunda kaldım. Herhalde bir miktar hakkaniyet göstergesi ile birlikte çekilmemiş maaşımdan 3.000 dolardan az olmayan bir miktarını talep edebilirdim. Çünkü kolej için bağışta bulunacakları arama faaliyetindeyken düzenli maaş çekmeyi tercih etmediğimiz bir yana, mümkün mertebe en tasarruflu biçimde yaşamayı yeğlemiştik. Ne Mr. Robert ne de mütevelliler hiçbir şey teklif etmediler; ben de içime gömdüğüm öfkemle ve gururumla hiçbir şey istememeye karar verdim. Benim Robert Kolej'le acı dolu vedalaşmam böyle oldu. Fakat o meşhur bina ileriki yıllarımda benim şahidim olacaktı.

Bangor Teoloji Okulu'ndan 1837 yılında 72 dolar borçla mezun olmuşum. Tam kırk yıl sonra 1877'de aynı teoloji okuluna öğretmen olarak dönüyordum. Lakin evimi kurup yerleştiğimde kendimi 280 dolarlık bir borcun içinde buldum. Bu finansal bir başarı (!) değildi; zaten arayıp durduğum da bu değildi. Ancak dört dörtlük bir bağımsızlığa kavuşmuşum; hiç kimseden korkmuyordum ve yardım istemiyordum. Eğer Mr. Robert kendisinden herhangi bir talepte bulunmamı bekliyor idiye boşuna bekliyordu.

Şimdi her şeyden önce borçlarımızı ödemeye sonra da elimizden geldiğince istikbalimiz için para biriktirmeye karar vermiştik. Misyonerlik faaliyetine ilk girdiğimde kesinlikle servet

peşinde koşmamaya ve ona asla sahip olmamaya azmetmiştim. Prensip olarak her yılın sonuna kadar hesapları ayarlayarak yaşadım. Fakat şimdi misyonerlik çalışmasının dışındaydım; bütün faaliyetlerden ayrılmıştım. Kiliseyle yani geçimimi sağlayacak olan geçmişimle olan bütün bağlantılarım sona ermişti. Yılda bankaya yatıracağımız miktarı 500 dolar olarak belirledik. Fakat amansız hastalığı eşimin sağlığı üzerinde düşmanca etkisini gösterdi ve o da Clifton Kaplıcaları'nda yedi ay geçirmek mecburiyetinde kaldı. Bu durum Dr. Henry Foster'in cömertçe lütufları olmasına rağmen bizim bankadaki hesabımızı küçülttü. Fakat borçlarımızı ödedik. O günden bu güne kadar da dünyalık mal mülklerimiz yıldan yıla arttı. Görüleceği üzere dostlarımızın iyiliği ve cömertliği bu mallara bazı harikulade katkılarda bulundu.

XV. BÖLÜM

BANGOR'A DÖNÜŞ

Kırk yıllık aktif bir yaşantının ardından Bangor'a geri dönüşüm çok büyük bir sevinç kadar çok büyük bir hüznü de beraberinde getirdi. Üç yıllık öğrencilik hayatımı hatırlanmaya değer ve güzel kılan arkadaşlarımın çoğu ahirete göçmüşlerdi. Yaklaşık on kadarı veya biraz fazlası hayattaydı. Hayatla ve onun mukadderatıyla ilgili ciddi ama karamsar olmayan görüşler üzerine onlarla çok hoş görüşmelerimiz oldu. Cemaatçi Kilise'deki din adamlarının kıdemlisi olan yetenekli, sadakatli gayretli ve aziz insan Dr. Pond, seksen altı yaşında hâlâ Bangor Teoloji'nin menfaatleri hususunda aktifti. Vaktiyle karanlık dönemleri boyunca teoloji okulunu sırtında taşımıştı. Kulaklarındaki ağır işitme problemi onu öğretmenlikten ve vaizlikten ayırdı. Ama kalemi eskisi kadar hızlı bir şekilde yazıyordu. Son eserini seksen sekiz yaşında yayınladı. Bu çalışması kendisine yaklaşık 1.000 dolar kazandırdı. Diyakoz Duren, Diyakoz Titcomb ve portre ressamı saygıdeğer ve aziz insan Diyakoz J.T. Hardy beni muhabbetle karşıladılar. Mr. Hardy, ben bir ilahiyatta okurken, o dönemde birlikte yaşamakta olan annem ve Susan ablam için bir portremi yapmıştı.

Bunu bitirdikten sonra yüzümün resmini çizmek için bir saatimi ayırıp oturmamı istedi. Renklerin üzerine yığarak kabataslak ve hızlıca yapacaktı resmimi. Tuhaf görünümlü yüz ifademi anlatmak kesinlikle bir başarıydı. Çünkü aşağıda anlatacağım

hadisenin, söylediğim şeye yeteri derecede şahitlik edeceğini düşünüyorum.

İstanbul'a vardıktan beş yıl kadar sonraydı. Bir gün kalabalık ve dar bir sokakta gidiyordum. Karşı kaldırımdan biri seslendi: "Hayırlı sabahlar Mr. Hamlin." Ben de mukabele ettim ve doğruca karşıya geçtim. Yanına varınca ona şöyle dedim:

"Sizi hatırlamıyorum beyefendi. Nerede karşılaşmıştık?"

"Evvelce hiçbir yerde karşılaşmadık. Daha önce birbirimizi hiç görmedik."

"O hâlde beni nasıl tanıdınız beyefendi?"

"Bangor'da Mr. Hardy'nin stüdyosunda sizin portrenizi hep görürdüm. Fakat daha evvel sizi hiç görmedim."

Mr. Hardy en değerli dostlarımdan birisiydi. Dostluğumuz sonuna kadar devam etti. Duren ve Titkomb'dan da bahsetmek isterim. İlki, delikanlılık çağımdan arkadaşım, ikincisi ise manevi hayatımın ilk rehberidir. Ne var ki zaman beni bırakmıyor.

Bangor'un mükemmel hanımlarından bahsedeceğim: Mrs. James Crosby, Diyakoz Brown'un karısı ve kızı Mary (Mrs. Pickering), Mrs. Jane H. Appleton, Mrs. Kate McGaw Foster, Mrs. Hazzard ve daha az yakından tanıdığım diğer birkaç hanım. Daha evvel size Mrs. Crosby'den söz etmiştim. Kendisi şu an hâlâ Bangor kadınlığının zarif bir tacıdır. Onu daima hayranlıkla, minnettarlıkla ve muhabbetle yâd ediyorum.

Bangor Teoloji Okulu'ndaki Üç Yılım

Bangor'da üç yıl kaldım. Teoloji Okulu'ndaki vazifelerim bütün vaktimi alıyordu. Hizmetlerim azdı ama hüsnü kabul görüyordu. Ara sıra civar kiliselere vaaza gidiyor, orada burada bazı konferanslar veriyordum. St. John'da ve N.B. Fredericton'da¹

¹ N.B. Fredericton, Kanada'nın New Brunswick eyaletinin başkentidir. St.

ücret ödeyerek gelmiş geniş bir dinleyici kitlesine Doğu Meselesi üzerine konferanslar verdim. Her iki yerde de çok samimi karşılandım. Vatan haini Arnold'un evini Fredericton'da defalarca gördüm. Irmağın kıyısına, doğrudan cadde üzerine inşa edilmişti. Diktiği karaağaçlar şimdi devasa birer ağaç olmuşlar; onun alçaklığının ölümsüzleşmesine yardım ediyorlar. New Brunswick'teki iki ziyaretimden ziyadesiyle zevk aldım. İkincisinde eşim de yanımdaydı. Canadian House'ın üyelerinden Hon. Mr. Waugh ile birlikte bir hafta geçirdik.

Yaşlılığın talihsizliklerinden biri, onun yaklaştığının farkına varmamaktır. Bangor Teoloji Okulu'ndaki ciddi çalışmamla üç yıl geçirmiştım. Teoloji sahasında, içkiyle mücadelede ve onu yasaklayan kanunun² müdafaasında hayli yaşlandığımın neredeyse bilincinde değildim. Bir mütevellî toplantısında oylama yapılırken, daha genç birinin aranması istenince kaba bir biçimde uyandırılmış oldum. Derhal istifa etmek ve yeniden dünyaya dönmek kararı aldım. Aşağıdaki satırlar, o oylama günü akşamı eşim tarafından kaleme alındı:

John şehri ise aynı eyaletin en büyük şehridir. Ç.N.

² Yasaklayıcı Kanun (Prohibitory Law); Birleşik Devletler'de 1851 yılında çıkarılan bu kanunla bütün alkollü içeceklerin üretimi ve satışı yasaklandı. Ancak tıp, sanayi ve imalat sahasında kullanılanlar bundan istisnaydı. Bu kanunun kabulünde rol oynayan en önemli isim, Maine belediye başkanı Neal S. Dow'du. Quacker mezhebine mensup olan Dow (1804-1897) yeniden seçilemeyince Birleşik Devletler'de ve Kanada'da içki yasağı kanunlarıyla ilgili kampanyalar düzenledi. Onun bu gayretleri sonucu 1855'te on iki eyalet daha bu yasak uygulamasına katıldı. Ancak bundan rahatsız olan işçi ve göçmen kesimi bir ayaklanma başlattı (1856). Main Kanunu ertesi yıl yürürlükten kaldırıldı. İç savaştaki hizmetlerinden Portland'a geri dönen Nail Dow yeniden içkiyle mücadeleye başladı. İçkiyle Milli Mücadele Cemiyeti ve *Yaymcılık Evi*'ni tekrar kurdu. 1880 yılındaki başkanlık seçimlerinde yasakçı kanadın adayı oldu, ancak seçilemedi. Yazar Hamlin'in söz konusu kanunla ilgili çalışmaları da muhtemelen bu mücadele ortamında geçmiş olmalıdır. Ç.N.

Yeryüzü ve oradaki bolluk bereket Rabbindir;
O hâlde umutsuzluğa düşmek niye?

Fethedenin sayamadığı hazineler, kalabalık yeryüzü, deniz ve hava;
Onları oraya koyan, senin hisseni veremez mi?

Yeryüzü ve oradaki bolluk bereket Rab'bindir;
Rab ise seninkidir!

Babamızı! Senin olan dünyayı seyrediyorum;
Benim ve benim olan için diliyorum...

Bir çocuğun yegane hazinesi o sevimli güven duygusudur;
Benimki senin olacak!

Yeryüzü ve oradaki bolluk bereket Rab'bindir;
Cennet ne o zaman?

İnsanlar için biriktirilmiş olan "sevinçler tokluğunu"³
Vicdan nasıl sınırlar?

Ah! Yeryüzünün "ruhta fakir olanları"⁴ için
Sevgili Kurtarıcı ne zaman [geliyorsun]?

Hiçbir iş bulamıyordum. Yetmiş yaşında para kaynaklarının üzerine atlayan bir adam dezavantajlıdır. Gelecek sene için hem teoloji (Tanrı Kelamı'ndan alınmış Ortodoks teoloji) hem de insanları içkiden uzaklaştırma konularında elimden gelenin en iyisini yapmaya ve ardından Bangor'dan ayrılmaya karar verdim. Maine eyaletindeki kanun cephesi, yani, "kanunun infazının aleyhinde olan" cepheye karşı kanunun uygulanmasını savunan grup, kanuna ihanet ettiği için Vali Davis'⁵ cezalandırmakta ka-

³ Yazar burada *Mezmurlar*, 16/11'e atıfta bulunmaktadır: "Hayat yolunu bildirsin; sevinçler tokluğu senin önündedir; sağında daima nimetler vardır." Ç.N.

⁴ Yazar *Matta*, 5/4'e atıfta bulunmaktadır: "Ne mutlu ruhta fakir olanlara; çünkü göklerin melekutu onlarındır." Ç.N.

⁵ Daniel F. DAVIS (1843-1897): Maine eyaletinin 37. valisidir. East Corinth Akademisi, Corinna Akademisi ve Wesleyan İlahiyat'ta eğitim gördü. Hukuk okudu ve 1869'da baroya kabul edildi. Amerikan İç Savaşı boyunca bir süvari alayında hizmet etti. 1871'de politikaya girdi ve Maine Temsilciler

rarlıydı. Augusta'da bir eyalet toplantısı düzenledik. Fakat vali-nin yandaşları topluca saldırarak bizi salondan dışarı çıkardılar. Halbuki Rev. S.L.B. Speare onlara o güne kadar dinlediğim en dokunaklı ve en ezici sertlikteki konuşmalardan birini yapmıştı. Toplantıyı Portland'a erteledik. Orada saldırılara karşı emniyet-te olacaktık. Valiyi deviren bir parti teşkilatlandırıldı. Böylece Davis yeniden seçilmeye muvaffak olamadı.

Portland'taki o akşamı yeğenimle birlikte geçirdim. Aile-si uzaktaydı. Geç bir saate kadar gazeteleri okuduk. Kendine mahsus tuhaf bir tarzda gazetesini yere sermişti. Özel bir takdiri ilahiye güvensizlik beslediğini şöyle ifade etti: "Sen burada kırk yıldır her güzel gaye için ve yetmiş yaşında canını dişine takarak çalış; itibardan düşmüş olarak bir kenara atıl; düşkünlerevine gitmekten başka çaren kalmasın; ancak içki satanlar ve onların suç ortakları refah içerisinde yüzünler."

Cevap vermedim. Erkenden kalmak üzere sözleşip uyuma-ya çekildik. Kahvaltıda o biftekten yana oldu, ben kahveden. Biz bu şekilde sabah saatlerimizi geçirirken zil çaldı. Yeğenim biraz öfkeyle, "ben bakkala öbür kapıya dolaşmasını öğreteyim sen de şu bifteğe göz kulak ol" dedi. Kalın bir ses duydum ve yeğenim şöyle seslenerek geri döndü: "Yaşlı bir beyefendi, bir seyyah sizi bir dakikalığına görmek istiyor."

Middlebury Kolej'den Gelen Teklif

Gelen Rev. Dr. Lambert'tı. Vermont eyaletinin Rupert şeh-rinden beni görmek üzere Bangor'a gelmişti. İlk trenle geri döne-cekti. Ailem tarafından kendisine verilen dosdoğru yönlendirmeler-i takip ederek beni bulduğu için sevinçliydi. Benimle bir saat Middlebury Kolej hakkında konuşmak istiyordu. Fakat dokuz

Meclisi'nin üyesi oldu. 1879'da Maine'e vali olarak atandı. Görev süresi bo-yunca alkollü içkileri yasaklayıcı kanunu uygulamasına itiraz edildi. Arka arkaya yeniden seçilememesi üzerine 1881'de görevinden ayrıldı. Ç.N.

treniyle gitmek zorundaydı. Onu kahvaltıya buyur edemedim doğruca istasyona gönderdim. Orada güzel bir lokanta vardı. On dakika içerisinde kendisini takiben geleceğimi söyledim. Peşinden giderken gülünç maceralar yaşadım ama yirmi dakikada arkasından yetiştim. Yeğenime hiçbir bilgi vermemiştim.

Dr. Lambert, Middlebury Koleji'nin içinde bulunduğu vaziyeti önüme serdi ve bana oranın müdürlüğünü teklif etti. 2.000 dolar maaş ve dayalı döşeli bir ev vereceklerdi. Kendisi kolejin feci durumunu hiç gizlemedi. Kurumun idaresini üstlenecek ve onu kurtaracak olan, bu arada taraflardan hiçbirinin tanımadığı yeni bir kişiye ihtiyaç duyulduğunu da açıkça belirtti. Onların böyle bir iş için yetmiş yaşına gelmiş bir adamı seçmeye nasıl yanaşacaklarını sorduğumda şu cevabı verdi: "Prof. Boardman geri çevrilince, Dr. Wickham kendisini ve Dr. Prentiss'ten güçlü bir tavsiye mektubu almış olan Mr. Fairbanks (Sör Thaddeus) diğer bütün adayları askıya aldılar."

Bir yıllık koşullu denemeyi kabul ettim. Tren gelince ayrıldık; ikimiz de sevinçliydik. Yeğenime olanları anlatınca afalladı. Özel takdiri ilahinin aleyhinde konuştuğu bütün sözlerini geri aldı.

Bangor'a giden bir sonraki trenle istifa dilekçemi gönderdim ve yerime Lewis Stearns'i teklif ettiğimi bildirdim. Uzun bir oylamadan sonra nihayet seçildi.

Eşyalarımızı açık artırmada yaklaşık % 75 indirimle apar topar sattık. Satmak istemediklerimizi de denkleyip Middlebury'e doğru yola çıktık. Benim içki faizine ilişkin hislerimi Mezmurlar'ın 124. bölümü ifade etmektedir. Ancak Bangor'da çok değerli ve çok vefalı arkadaşlar edinmiştim. Hepsine aşağıdaki yazıyı gönderdim:

BANGOR'DAKİ DOSTLARIMA...

Değerli dostlar, Middlebury Kolej'in müdürlüğünü kabul etmem dolayısıyla Bangor'dan bu ani ayrılışım ve haklı olarak hiçbir gecikmenin olmaması gerektiği, sizlere veda ziyaretlerini imkânsız hâle getirdi. Ben buna izin veremem, lakaytlık sayılır. Bangor benim hayatımın geri kalan yılları için ikamet yeri olarak seçtiğim bir şehir olacaktı. Enfes konumu, tepeleri, vadileri, ırmakları, etrafındaki göller, insanı canlandıran tertemiz iklimi; lakin hepsinin ötesinde kibar ve dost canlısı insanları, beni bu şehri ikamet yerim yapmaya meylettirdi. Umut Dağı Mezarlığı son dinlenme yerim oluncaya kadar bu seçim benim için imkân dahilindeydi.

Ancak Bangor'daki hizmetdönemim bu yıl için sınırlanıyor. Teklif edilen müdürlüğü kabul etmek açıkçası benim için bir vazifeydi.

Bangor'daki ikametim, bir dinlenme ve pek çok sıkıntıdan kurtuluş oldu. 1877 Osmanlı-Rus savaşı, Robert Kolej adına bağış toplama gayretlerimi sona erdirmeye mecbur bırakmıştı. Ailemi geçindirecek herhangi bir gelirden mahrum kalmış, ömrümde ilk defa borçlanmışım. Benim buraya gelişim sadece beni bu mahcubiyetten kurtarmakla kalmadı, aynı zamanda beni *paralı bir adam* (!) da yaptı. Bir banka hesabı açtım ve ilginç, şerefli ve faydalı bir iş edindim.

Dahası ben daima Bangor'u, bir yuva fikrinin peşinde amaçsızca dolaşmalarım sonrasında beni yeniden canlandırmasıyla hatırlayacağım. 1834-1837 yılları arasında üç yıl burada öğrenci olarak bulunmuştum. Üç yıl öğrenci olarak bulunduğum bu yere, hayatın cenk meydanında geçirdiğim kırk yıldan sonra geldim ve üç yıl öğretmenlik yaptım. Ömrümüzün büyük kısmındaki çalışma günleri 46 yıl tutmaktadır. Bizim aziz ve muhterem Dr. Pond bundan istisnadır.

Kadim İbranicede "Kudüs'ün selameti için dua edilmesi"⁶ istenmişti. Nerede olursam olayım hem vazifem hem de hissiyatım beni Bangor'un selameti, safiyeti ve refahı için dua etmeye yönlendirecektir. Eğer herhangi bir şeyde başka türlü davrandığım görülürse, değerli dostlar, en azından Tanrı'nın korkusunda ve insan sevgisinde bencilce değil vicdanlı bir şekilde davranmam için süre tanıyorum. İnsan hayatı belirsizlik içinde olduğundan, bu yazım,

⁶ Yazar burada *Mezmunlar*, 122/6-7'ye atıfta bulunmaktadır: "Kudüs'ün selametini dileyin; seni sevenler rahatta olsunlar. Duvarların içinde selamet, sarayların içinde rahatlık olsun." Ç.N.

uzun bir vedanın delili olabilir; bırakınız, Tanrı Babamız'dan ve Efendimiz İsa Mesih'ten sizin için Havarilere mahsus örneği takip ederek mağfiret, inayet ve selamet dileyeyim.

BANGOR 3 Eylül 1880

CYRUS HAMLIN

Bu güzel şehri içkinin kasıp kavurduğunu düşündükçe "Ey Efendimiz İsa, ne kadar sürecek?" diye feryat ediyordum.

Middlebury Kolej Müdürlüğünde Beş Yıl

Middlebury Kolej'in müdürlüğünü kabul ederek beş yılı aşacak zorlu bir hizmetin içerisine girmiş oldum. Kolej infilak ettirilmişti! Öğretmen kadrosundakiler birbiriyle uyumlu değildi. Mütevelliler ve öğretmenlerin araları bozuktur. Müdür bey de mütevellilerle, öğretmenlerle ya da öğrencilerle uyumlu çalışmıyordu. Nihayet öğrenciler de mutlak manada isyan etmişlerdi. Müdür bey mükemmel bir insandı ve görevinden istifa ettiği dostları tarafından derin bir üzüntüyle karşılanmıştı.

Middlebury, Vermont eyaletinin Champlain Vadisi'nde güzel bir kasabadır. *Susamuru Çayı* diye kötü bir ismi olan sevimli küçük ırmak, kasabanın ortasından geçmektedir. Dorset Dağı'ndan doğan bu ırmak Champlain Gölü'ne doğru akarken pek çok tepenin tertemiz sularını toplayarak akıp gitmektedir.

Yerleştiğimiz müdür evinin "şehirdeki en soğuk ev" olduğu bildirilmişti. Bu da kış mevsimi boyunca kilere bir ocak ve her odaya birer soba kurmamızı gerektirdi. Hatta sobalar güzel havalar da bile iyi oluyordu. Dikkatli bir incelemeyle bu durumun pek çok sebebini keşfettim. Tuhaf bir şekilde gözden kaçmışlardı. Kendi cebimden takriben 100 dolar masraf ederek bu güzel evi her yönden sağlıklı ve rahat bir hâle getirdim.

Duvarlarının kâğıt kaplanması, boyanması ve bir bacasının tamir edilmesi gerekiyordu. Diğer belli başlı onarımların yapılması da lazımdı. Kolejin cömert bir dostu olan Mr. Charles Starr benim de dostumdu ve yapılacak düzenlemeler için 700 dolar vermeyi teklif etti. Kesin bir dille reddettim. Kolejin gelirleri masrafları karşılamazken, benim müdür evi üzerinde şatafat yapmam kabul edilemezdi.

Benden evvelki müdür kolejin bir yılda 2.000-3.000 dolar oranında bir borç yığmasına göz yummuştu. Bu sızıntıyı durdurmaya, aksi takdirde istifa etmeye karar verdim. Çok büyük bir çaba sarf etmeksizin ve kendi maaşımdan yılda önemli bir katkıda bulunarak dediğimi yaptım.

Middlebury'de geçirdiğim beş yıl boyunca değerli pek çok ahbablıklar ve dostluklar kurdum. Öğretmen kadrosuyla, mütevellilerle ve öğrencilerle ilişkilerim son derece samimiydi. Middlebury'deki ve civar kasabalardaki ailelerle de iyi münasebetler tesis etmiştim.

Kolejde birçok değişiklik yapmayı tasarlıyordum. Değişmez âdetlerin arasında sıkışıp kalan kolejin, bazılarına göre bu zor durumdan çıkarılmasına ve değiştirilmesine dair bir umut görünmüyordu. Mütevellilerden biri bana, "siz bir cenazeyi kaldırmaya geldiniz; cenaze merasimini şerefiyle icra edeceğinizi biliyorum" demişti. Fakat ben kolejde zinde bir yaşamın izlerine rastlamıştım. Bir plan yaptım. İlk başta mütevelliler bunun çılgın bir plan olduğunu düşündüler. Yapılacak değişikliklerin, benim hesapladığım 7.000 doların kesinlikle iki katına malolacağını söylüyorlardı. Ben ise bir kuruş harcamadan gereken parayı bulmayı hedefliyordum. Eski vali Stewart başından itibaren asilce benim yanımda yer aldı. Planı tümüyle onayladığını, benim bunun üstesinden gelmeye muktedir olduğuma mutlak manada güvendiğini açıkladı. Onun etkisi olmadan hiçbir şey yapamazdım.

Mütevellilerin, biraz sonra yayınlayacağım istifa mektubuma verdikleri karşılık, gerçekleştirdiğim temel değişimleri kısaca

ve cömertçe gözler önüne sermektedir. Şayet işi mukaveleyle üstlenmiş olsaydım, bazılarının benim koleji kesinkes bir borç batağına saplayacağım yönündeki tahminlerinin doğruluğu ispatlanmış olacaktı. Eski Painter Hall Binası'nın bir kalıntısını aldım, bütün bölmelerini yıktım ve orayı kütüphaneye dönüştürme niyetindeydim. *Smith&Allen* adlı şirket yalnızca bu düzenleme için 3.500 dolar istedi. İş onlara vermeyi reddettim. Benim 1.500 dolar fiyat biçmeme güldüler. Bir marangoz tuttum ve bütün işi 1.500 dolara mal ettim. Programda olmayan iki şahane taraça da bu fiyata dahildi. Her şey bitince, mütevellilere ve dostlarıma "hedeflediğim her şeyin ve ilaveten bazı şeylerin yerine getirildiğini" rapor etmekten dolayı mutluydum. 7.000 dolarlık hedefi 1 dolar 50 sent aşmıştım; onu da kendim ödedim. Vali Stewart, Starr ailesi, Charles ve Egbert benim güçlü ve cömert destekçilerim oldular. Middlebury'den ayrıldığımdan bu yana da kendileri asil ve cömert dostlarımdır.

Kolejin en yaşlı mezunlarından olan Mr. Philip Battell, kütüphanenin elden geçmesinde son derece cömert davrandı. Mr. Charles Starr da koleje 60.000 dolarlık muhteşem bir bağışta bulundu. Burada istifa mektubumu araya almak istiyorum:

MIDDLEBURY KOLEJ MÜTEVELLİ HEYETİ'NE

Beyefendiler, sizlere müdürlük görevimden istifamı sunmanın vakti benim için gelmiş bulunmaktadır. Sorumluluk isteyen işlerden emekliye ayrılmaya niyetlendiğim bir yaşa ulaştım. Yaklaşık yetmiş beş yıllık hizmetimin ardından bu kolejde yaptığımız değişikliklerin ve tamirlerin, ilaveten onunla ilgili vazifelerin ve sıkıntıların tüm yıpratmalarına artık yetişemiyorum.

Kolejde bazı ıslahatlar ortaya koydum. Siz bunlardan gayet haberdarsınız. Ben bu kurum için elimden gelen her şeyi yaptım.

Halefimin ilk görevi, halihazırda birikmeye başlamış olan fonlara 50.000 dolarlık bir bağış bedelini tedarik etmek olacaktır. Bu iş için ben her yönden yetersiz ve kabiliyetsizim. Bağış işinin kaçınılmaz oluşu, tek başına benim istifam için yeterli bir sebep teşkil etmektedir.

Bu görevden istifa ederken, mütevellilerin içtenlikle ve hepsinin aynı ölçekte sergiledikleri nezakete, güvene ve desteğe müteşekkirim. Sadece bu saydıklarım bile tek başına belli değişimleri mümkün ve başarılı kılmıştır. Beş hizmet yılım bu sayede göz açıp kapanıncaya kadar geçip gitti. Onlar bana ahir ömrümde çöl ortasında bir vaha mesabesinde dirler.

Tanrı sonsuz ihsanını, tüm isteklerinizi yerine getireceğiniz diğer tercihinize [cennete] rehber eylesin. Size olan saygım bâkidir.

1 Temmuz 1885
CYRUS HAMLIN

(İmza)

MÜTEVELLİ HEYETİNİN KARARI

Middlebury Kolej Yönetim Kurulu, istemeyerek de olsa Rev. Cyrus Hamlin'in, beş yıldır belirgin bir başarıyla yerine getirdiği Kolej ve Yönetim Kurulu Başkanlığı'ndan istifasını kabule karar vermiştir. Dr. Hamlin'in emekliliği için ısrarla sebep gösterdiği ilerlemiş yaşı, yapmış olduğu çok faydalı ve çok çeşitli dünya kadar işin ötesinde kalmakta, bizim gözümüze pek az çarpmaktadır.

Pek çok kimsenin tutkularını tatmin edecek öteki sahalarda başarılan işlerin neticelerinden sonra böylesi bir vazifeden kaçıp dinlenecek yer aradığı bir yaşta, Dr. Hamlin kolejdeki bu göreve gelmekle koleje enerji ve büyük avantaj sağlayan bir idarecilik kabiliyeti ortaya koymuştur.

Dr. Hamlin, Doğal Tarih, Kimya ve Genel Fizik bölümlerini yeniden düzenledi; kütüphaneyi yeni baştan kurdu, katalogladı ve genişletti. Böylece onu gerçekten de daha kullanışlı hâle getirmiş oldu. Öğrencilere bir okuma odası, bir kapalı spor salonu ve ferah bir spor kulübü binası temin etti. Buralara, tasarruflu yaşamayı isteyen herkesin arzu ettiği en düşük ücretli biletlerle girilmektedir.

Kişiliğine olan büyük hayranlığımızı ve kendisiyle yaptığımız bu işbirliğinin sağladığı ayrıcalığa şükranlarımızı ifade etmeden Dr. Hamlin'den ayrılamayız. Öğrettiklerinden ve dostluğundan fayda sağlayanların zihinlerinde olduğu gibi Dr. Hamlin kolejin üzerinde de iz bırakmıştır. O bizim muhabbetimizi, hürmetimizi ve

umudumuzu kazandı. Bütün bunlar ona, huzur içerisinde geçireceği yıllar boyunca hak ettiği istirahatı sağlayacaktır.

Yukarıda yazılı kararın Middlebury Kolej'in 1 Temmuz 1885 tarihli yönetim kurulu toplantısından geçtiğini burada onaylıyorum.

(Onay) Sekreter James M. Slade

Böylece kırk sekiz yıllık aktif yaşamım sona ermiş oldu. Yetmiş beş yaşındaydım. Uykusuzluk hastalığından o kadar mustarıptım ki gelecek seneye çıkmamın imkânsız olduğunu hissediyordum.

Bu kırk sekiz yılın hülasasını tahlil etme hevesinde değilim. Onlar kendi kendilerini öyle değişik ışıltılarla sunuyorlar ki, önce söyleyeceğim şeyle, sonra söyleyeceklerim birbiriyle uyum sağlamıyor. Fakat "daha fazlasını ve daha iyisini yapabildim" duygusu ve düşüncesi, içinde bulunduğum ruh hâli nasıl olursa olsun her vakit beni takip ediyor. Bu ciddi eleştiri içerisinde "Kanla dolu bir çeşme var" ilahisini sonsuz bir doyumla kendi kendime tekrarlıyorum.

Hayatımın değişkenliklerle dolu olduğunu ve şöyle bir ders verdiğini görebiliyorum: Bu hayat, doğruca bir adamın adımlarının peşine takılıp gitmemektedir. Hayatımdaki ilk hayalim çiftçi olmaktı. Ben ise gümüş ve altın kuyumcusu oldum. Ardından dedim ki, rüşet yaşıma vardktan sonra ithalatçılık yapayım; ama öğrenci oldum. Misyonerliğe karar verdim. Ne görev verilirse yapacaktım. Zengin olma ve öğrenim hayallerimi ebadiyen feda etmiştim. Afrika'ya gitmeye niyetlendim; yön değiştirip ilk önce Çin'e, sonra en umulmadık yer olan Türkiye'ye gittim ve hayatımın mesleği olarak eğitimciliğe başladım. American Board tarafından kabul edilip atandıktan sonraki yirmi üç yıl (1837-1860) Board'la bağlantılı çalıştım. Sonraki on üç yılda da Robert Kolej'i kurdum, inşa ettim ve onun için mücadele verdim. Onu harikulade bir başarıya götürdükten sonraki dört yıl bağış toplama yolunda neredeyse verimsiz ve umutsuz çabalarla geçti. Üç

yıl Bangor İlahiyat Okulu'nda hocalık yaptım. Beş yıl, anlatmış olduğum üzere Middlebury Kolej'in idareciliğini yürüttüm. İnsan hayatının her aşamasını gördüm; bir dilenciden bir sultana kadar. Shaftesbury Kontu'nu ve Lord Stratford de Redcliffe'i, tanıdığım bütün halk adamlarının zirvesine yerleştiriyorum. Esas itibariyle hayatım fakir ve ezilen insanlarla geçti. Şayet sonsuz lütuf sayesinde Tanrı'nın Krallığı'na ulaşırsam, orada uzun süreden beri bulunmakta olan o gariplerden bazıları benim öğretmenim olabilirler; tıpkı bir zamanlar benim onların öğretmeni olduğum gibi. Doğuda tanıdığım kadarıyla oradaki insanların saygısını ve sevgisini kazandığımı biliyorum. Bu kanaat, hemen hemen işe yaramaz bir vaziyette geçen şu yaşlı hâlimde beni neşelendiriyor.

Şimdi hikâyeme geri dönüyor ve emekliliğimi anlatmaya başlıyorum.

Emekliliğim ve Oturacak Bir Ev Arayışım

Dünyadaki hayatımın son durumu hakkında duygusal olmaya hiç zamanım yok. Ömrümün son aşamasına bir çırpıda ulaşmış gibiydim. Her ne kadar başından beri ihtiyarlık dönemi üzerinde düşünmüş olsam da, hakkında bol keseden konuşmuş olsam da; zırhı üstümden çıkarıp atmak ve harp meydanından çekilip kolayca korunan ve açıkta olmayan bir nöbet yerine geçmek için bu dönemin doğru, münasip ve gerekli olduğunu hissetmiş olsam da; yaşlılık için tam manasıyla hazır değildim. Lakin şimdi bütün bu saydıklarım benim gerçek yaşantıma girmiş durumdalar. Ve hayatın hepsi bu mudur? Ne kadar kısa görünüyor! Çok kısa bir süre önce ağabeyim Hannibal'le beraber Waterford'daki çiftlikteydim. Şimdi ise burada ihtiyarlanmış bir adamım; işim bitmiş, kaydım yapılmış ve mühürlenmiş. Sadece bir müddet dinleneceğim bir yer (!) arıyorum.

Fakat dinlenecek yeri nerede bulacağım? Ailemi bir arada

nasıl tutacağım? Üç veya dört bin dolar kadar bankaya yatırılmış param var. Büyük kısmı dostlarım R.W. Wood, Arthur Stoddard ve S.M. Minasyan'dan gelen bu para bana birkaç yıl yeter. Ondan sonra aile dağılmak zorunda kalır.

Yoksa bu dağılma hemen olsun da her birimiz Tanrı'nın temin edeceği bir gölgelik mi arasın? Biz her şeyi hesaba katarak mümkün olduğunca uzun bir süre hep beraber yaşamayı kararlaştırmıştık. Ayrılık ondan sonra gelecekti. Bu o denli açık bir şekilde takdiri ilahiye dayalı olacaktı ki, bize kolay gelecekti. Bunun için mutlaka bir eğitim gerekiyordu.

Evcek taşınıp yerleşmek üzere Vermont, Manchester'a ısrarla davet edildik. Burası en cazip yerdir. Değerli dostlarımız Dr. Wickham ve karısı ısrarcıydılar. Equinox'lu Mr. Orvis en makul ifadelerle bir ev teklif etti. Sevgili dostumuz Dr. Prentiss'lerin Dorset'teki yazlık evlerine de yakın olacaktık.

Fakat büyük bir sakınca söz konusuydu: Ufak tefek gelir kaynaklarıma yardımcı olacak herhangi bir iş bulmak için azıcık bir şansım dahi olmayacaktı. Sonunda Boston'a 10-15 dakika mesafede ve birtakım meşguliyetler bulmayı ümit edebileceğim bazı köylerde bir sayfiye evi aramaya karar verdim.

Ailemi Middlebury'de bıraktım. Zannederseniz Temmuzun son haftasında araştırmama başladım. Vermeye gücümün yeteceği en yüksek fiyat olarak yılda 250 dolarlık bir kira bedeli belirlemiştim. Kuzey Woburn'u, Woburn'u, Winchester'ı, Somervilles'ı, Hyde Park'ı, Jamaica Yaylası'nı, Newtons'u, Auburndale'i ve benzeri yerleri ziyaret ettim. Ayaklarıma kara sular indi.

Güzel ve sağlığa elverişli evlerin hepsi, ödemeye gücüm yeten fiyatın üzerindeydi. Anlayışlı bir hanım çıktı ve sıkıntıyı gidermeye yardımcı oldu. Derchester'li Mr. Carruth'un karısı olan bu hanım, "pek çok kişiye ve bana da yardımcı oldu."⁷

⁷ Yazar burada Mrs. Carruth'u, İncil'de adı geçen ve Aziz Pavlus döneminde kilisedeki hizmet görücü kadınlardan biri olan Fibi'ye benzetmektedir:

İstanbul'dan henüz dönmüş olan kızlarını görmek için evlerine ziyarete gittim. Oradayken kızım Clara'ya ziyadesiyle nazik davranmışlardı. Mrs. Carruth o gün bana, "şayet illa da evinin bir bahçesinin olması gerekiyorsa neden Lexington'a gitmiyorsun? Orada toprak, Boston'a bu kadar yakın diğer yerlerden daha ucuz. Çünkü Lexington'da hiç fabrika yok; araziye de kapatacak bir yabancı kalabalığı bulunmuyor" dedi. Bütün aramalarım esnasında hiç kimse bana Lexington'dan bahsetmemiş yahut böyle bir tavsiyede bulunmamıştı. Ertesi sabah gözlerimi orada açtım.

Bu evi, Rev. E.G. Porter'ın ve Mr. George E. Muzzey'in nazik ve hızlı yardımlarıyla buldum. Mr. Muzzey neredeyse bir öğleden sonrasını ayırdı. Bir iyilik için alesta hazır bekledi. Ev sahibi J.L. Norris evini kiraya vermeyip satacaktı. Ben ise kiralayacak, fakat satın almayacaktım. Böylece hepimiz ayrıldık. Geceyi geçirmek ve bir karar vermek üzere Boston'daki pansiyonuma geri döndüm.

Koşullar rahattı: Toplam 3000 dolarlık bedelin 500 doları indiriliyordu. Yıllık taksitlerden % 5 gayrimenkul rehini ödemesi gerekiyordu. Şimdi bankada 500 dolar birikimim vardı. Bunu Boston'da Arlington 3. Cadde'de yaşayan değerli dostum Mrs. S.T. Dana bağışlamıştı. Atlantik Okyanusu'nu fırtınalı bir havada geçerken ben ona sürekli cesaret vermiştim. Daima teşekkür üstüne teşekkür ederdi. O bağışının bana nasıl da bir ev hediye edeceğini asla bilemezdi. Dilerim bunu Cennetteki evinde öğrenir. En güzel yaradılışlı kültürlü bir Hristiyan kadınıydı.

"Kenhrea'daki kilisenin hizmetçisi olan Fibi kız kardeşimizi, mukaddeslere layık olduğu vechile onu Rabde kabul, ve size muhtaç olduğu şeyde kendisine yardım edin diye tavsiye ederim. Çünkü o da birçoklarına ve bana da yardımcı oldu." *Romalılara Mektup*, 16/1-2. Ç.N.

Bir Ev Satın Alıyorum

Sabahleyin anladım ki, yapılacak en güzel şey bu yeri satın almak olacaktı. Ben de o gün bunu gerçekleştirdim. Çünkü bir başkası burayı almak için benim adımlarımı takip edebilirdi.

13 Ağustos 1885'te belgeler düzenlendi ve tapu verildi. Ardından toparlanıp evimize taşınma hazırlıkları için Middlebury'e döndüm. Parayı nasıl ödeyeceğimi bilmiyordum. Fakat 125 dolar ipotek üzerinden faiz ve yaklaşık 40 dolar tutarındaki vergiler yılda 165 dolar olacaktı. Aldığımız mülkün değeri kesinlikle kıymetten düşmeyecekti. Her yılın hareketlenme tehlikesinin olması yaşlı insanlar için üzücü bir talihtir.

Evimize 7 Eylülde geldim; ailem ise bir hafta sonra geldi. Ev yeniydi; kabataslak bir ifadeyle arazi 48.000 fit (dört dönümden biraz fazla) idi. Çok az yardım bulabilmişim ve her gün gücümün üzerinde bir tempoyla çalışıyordum. Hava güzeldi, gökyüzü pırıl pırıldı; uyku durumum adamakıllı düzelmişti.

Çok yavaş düzene giriyorduk. Mobilyaların, halıların, panjurların, mutfak eşyalarının hiç vakit kaybetmeden temin edilmesi lazımdı. Etrafımızdaki dostlarımız son derece iyilikseverdi. Gün be gün biraz daha ilerleme kaydediyorduk. Büsbütün yerleştiğimizi hissetmeden önce soğuk havalar düştü.

Bangor Teoloji Okulu'ndan sevgili oda arkadaşım Norridgewock'lu Rev. Dr. Tappan benim ev satın aldığımı duyunca, birtakım eşyalar alayım diye 15 dolarlık bir çek gönderdi. Ancak bu, selden önceki damlaların bir işaretiydi. Hadiseyi duyan diğer dostlar birbiri ardına çeklerini gönderdiler: 25 dolar, 50 dolar, 100 dolar, 200 dolar, 250 dolar, 500 dolar, 500 dolar, 500 dolar. Şubat ayının on üçüne kadar, yani satın alma tarihinden tam altı ay sonrasına kadar bu böyle sürdü gitti. Şükür ki sözleşmenin yazılı şartlarından biri, şayet bana uygunsa ödemeyi ne zaman istersem yapabilecek olmamdı. 500 dolarlık bağışlardan biri, elinden bir sürü hayır işinin geçtiği bizim pastör vasıtasıyla geldi. 75. yaş günümde onu yemeğe davet ettik. Lexington'dan

ve başka yerlerdeki dostlardan, kendi verdiğiyle beraber, 500 dolar toplamış getirmişti. Onun aracılığıyla Mr. Porter'dan ve pek çok dosttan iyilik gördük. Bütün bu iyiliklerden ve üzerime titrenmesinden iyice gururumun incindiğini ve utandığımı hissediyordum. Bunu hak edecek çok az şey yapmıştım.

Atladığım bir hususa geri dönmek zorundayım. Lakin ilk önce ev hikâyemden çıkarılmış bir ya da iki olay nakledeceğim. Yalnızca 500 dolar borcumuz kalmıştı. Evi satın aldıktan sonraki bir yıl içerisinde borcumuzu ödemek için her türlü tasarrufu devreye sokmaya ve serinkanlılığımızı zorlamaya karar vermiştik. Fakat yukarıda bahsettiğim gibi ödememiz tam altı ayda bitti. Son 50 dolar Portland'da yaşayan Mrs. Goodnow ve kız kardeşi tarafından verildi. Bu iki hanım 1837 senesinde Portland İkinci Kilise'de benim dinleyicilerim olmuşlardı. Bu bağış da Rev. Porter'ın eliyle gelmişti. Böylece hayatımda ilk defa bir evin ve çok fazla emek vermeyi gerektiren, işlenmemiş bir arazide müstakbel bir bahçenin sahibi oldum. Hepsi sanki bir rüyaydı. Kendimi misyonlara adadığımda iki şeyden kaçınmaya azmetmiştim. İlki, para kazanmaktı. Fakir olarak yaşayıp ölecektim. İkincisi, işimin gerektireceği kadarı dışında edebiyatla ve bilimle ilgilenmeyecektim. Fakat şimdi burada, dostlarımdan iyilikleriyle güç bela sahip olduğum bir evin ve toprağın sahibiydim. Bu işte Tanrı'nın elini açıkça görüyordum: Bir toprak sahibi ve bir vergi mükellefi olmak için fakirliğimin doruklarından aşağı inmiştim.

Mr. E.G. Porter'ın Şerefime Verdiği Ziyafet

Mr. Porter'ın Massachusetts House'da verdiği ziyafetle beraber biz de yeni evimizde bir parça yerleşik hâle gelmiştik. Böylesi bir topluluğu kesinlikle tahmin etmemiştik. Orada 300'den az kişinin olmadığı söylendi. İnsan sersem oluyordu ve iltifat bölümü de bunaltıcıydı. Mr. Porter ziyafet ortamını çok az insanın sahip olduğu bir yetenek ve zarafetle yönetti; sonuna kadar

mükemmelen kontrol altında tuttu. Woburn'lu Rev. Dr. March, Dr. N.G. Clark, Mr. Ezra Farnsworth ve Waltham belediye başkanı birer konuşma yaptılar.

Mr. Porter kendi konuşmasının arasına, davetine cevap olarak aldığı mektuplardan alıntıları da serpiştirdi:

Azizim efendim Rev. E.G. Porter,

BOSTON 4 Eylül 1885

Doğu yarım küreye yerleşen bütün Amerikalılardan, çalıştıkları yerde yahut özverili çabalarıyla daha zengin nimetlere kavuşmuş insanların faydasını, davet ettiğiniz kişiden daha fazla arzu eden hiç kimse yoktur. O, tüm hemşerilerinin şükranlarına ve muhabbetlerine kesinlikle layık biridir. Bunun evrensel olarak ona verildiğini ilave etmekten mutluyum.

Saygılarımla...

DAVID R. HITCHCOCK

Azizim Mr. Porter,

PORTLAND 14 Eylül 1885

Lexington hem tabiat olarak hem de tarihî açıdan bir emektarın mutlu bir inziva köşesi olarak seçilmiş görünmektedir. O emektar ki, yurt içinde ve yurt dışında; savaşta ve barışta; kasabanızın ve ortak medeniyetimizin gelenekselleşmiş hayırseverlik ruhunda dakik bir girişimci, çok yönlü bir deha ve bir hayırsever bir kişi olarak en dikkat çekici biçimde resmedilmiştir.

Ziyade hürmetlerimle...

E. C. CUMMINGS

Azizim Mr. Porter,

LONGMEADOW, 14 Eylül 1885

Ayın 22'sinde Rev. Dr. Hamlin dostumuza verilmesi tasarlanan ziyafete katılmamız için eşime ve bana kadar uzanan davetinizi tam vaktinde aldım. Bu derece ilginç etkinliğinize katılmaktan çok mutlu olacaktık. Ancak katılmaya muktedir olma ihtimalimiz, bu umudu korumaya izin vermeyecek kadar zayıf olduğu için büyük bir üzüntü içerisindeyiz.

Şerefli ve faydalı geçen ömrünün en sakin akşamını geçirebileceği bir yer seçiminizden dolayı hem Hamlin kardeşimizi hem de şahsınızı tebrik ediyoruz. Güzel şehrinizin hem modern imkânlarından hem de tarihî yadigârlarından bir hayli zevk alacağından hiç şüphem yok. İlahi lütfun onu ömrünün sonunda -ki bunun uzak olması için duacıyız- bile taçlandıracağından eminiz.

Saygılarımızla...

SAMUEL WOLCOTT

Azizim Porter,

WELLWSLEY 18 Eylül 1885

Sizin ve Dr. Hamlin'in bildiği üzere kendisiyle görüşmek bana gerçek bir mutluluk verecektir. O, ilgiyi ve övgüyü hak etmiş bir kimsedir. Asil bir isme sahiptir ve Cennette bir mükâfatı bulunmaktadır. Kiliseler tarafından, onun bu ihtiyarlık devresini aydınlık ve rahat hâle getirmek için bir şeyler yapılabilmiş olmasını isterdim.

Saygı ve muhabbetlerimle...

E.B. WEBB

Değerli kardeşim Porter,

NORTH VOBURN 16 Eylül 1885

Yaklaşık elli yıldır bir adam tanıyorum. Hepimiz ona son derece saygı beslemekteyiz. Onunla ilk defa, misyonerlik faaliyetine girmeden evvel Portland'da bir kilise kürsüsünde vaaz ettiği sırada tanıştım. O şehirde yaşamakta olan müteveffa Payson ailesini onunla birlikte ziyaret etmiştik. Boston Park Caddesi

Kilisesi'nde ABCFM'den misyonerlik talimatları alırken ben de orada bulunuyordum. Bu merasimden kısa süre sonra kendim de Batı Anadolu'ya misyoner olduğumda; Kudüs'te ve Beyrut'ta ardı arkası kesilmeyen dört savaşın heyecanı ve tehlikesiyle yataklara düşecek kadar direncim kırıldığında; en sonunda uzun süren tehlikeli bir hastalık neticesi ölümün eşiğine geldiğimde; Hamlin kardeşin bin kilometre uzakta olmakla birlikte bizim davamızı anladığını bilmek ve içinde bulunduğum dermansızlığı gönülden paylaştığını (yazıyla) ifade etmesi benim için tarifi imkânsız bir teselli olmuştu.

Fakat niyetim kendimden değil ondan bahsetmek. Onun adamlığından, Hıristiyanlığından, İsa'nın elçisi oluşundan, öğretmenliğinden ve Haç'ın kahraman misyonerinden söz edeceğim. O çok uzaklardaki günlerimizde ben onu, bütün meslekleri icra eden bir kişi olarak düşünmüşümdür: Mucit, dâhi, saray mensubu, yönetici, insanları kışkırtıcı (agitator), uzlaştırıcı. Bunların yanına ne ekleneceğini neredeyse hiç bilmiyorum. Yine de "iyilik yaparak dolaşan"⁸ İsa'nın her zaman ve her yerde havarisiydi; her türden batılın, hurafenin ve yanlışın ortasında korkusuzca erdemli olmayı vaaz etti. O zamanlar ve şimdi değişmez kanaatim şudur ki, Hamlin kardeşimiz Türk Misyonu'nda, doldurulması hayati önem arz eden ve hayatta çok az insanın bunu başarabileceği bir pozisyonu doldurmak için özellikle yetiştirilmiş ve yetkilendirilmişti. Onu değişik hizmetlere çağırılmış ve bu kadar faydalı bir şekilde istihdam etmiş olması dolayısıyla Tanrı'ya şükrederim. Göksel vizyona itaate⁹ muktedir olduğu için onu tebrik edelim. Cennetteki en güzel nimetler değerli dostumuz ve kardeşimiz Dr. Hamlin üzerine ve Salı akşamı onunla görüşecek herkesin üzerine olsun diye Tanrı'ya niyazda bulunalım.

Saygılarımla, daima sizin ve onun dostu olarak kalan

LEANDER THOMPSON

⁸ Bu ibare *Resullerin İşleri*, 10/38'de geçmektedir: "Nasıralı İsa (...) iyilik yaparak ve İblis tarafından eza edilenlerin hepsine şifa vererek dolaştı." Ç.N.

⁹ Yazanın burada tınak işareti kullanmadan dile getirdiği sözler *Resullerin İşleri*, 26/19'da yer almaktadır: "Bunun için ey kral Agrippa, ben gökten gelen vizyona/ruyete/nura itaatsizlik etmedim." Burada geçen vizyon kelimesininin, Hıristiyan terminolojisinde vahiy karşılığı kullanıldığı unutulmamalıdır. Ç.N.

Gece olağanüstü bir güzellikle sona erdi; hiç bekleme yapılmadı ve herhangi bir yerde düğümlenme olmadı. Oakmount Köşkü'nden Mrs. Hayes bizi evimize arabayla ve sanatkârane düzenlenmiş harika bir meyve sepetiyle birlikte gönderdi. Tropikal bölgelere ve ılıman kuşağa mahsus bu meyveler Hayes'lerin kendi bahçelerindendi. Bütün bunları Mr. Potter'dan başka kim tertip ederdi ki?

Şimdi de Geçim Yolları Arıyorum

Evimde enikonu yerleşik hâle gelmeden önce ailenin geçimi, üzerinde kafa yorulması gereken bir meseleydi. Evde beş nüfustuk. Bunlardan ikisi, hâlâ eğitim sürecinde olan en küçük kızım ile en küçük oğlumdu. Boş bir kilise kürsüsü ele geçirip orada vaaz etmem zordu. Yaş durumum ve bir konuşmacı olarak bende gözde kabiliyetlerin olmayışı başarısızlığım için yeterli sebeplerdi. Üstelik daha genç ve daha kabiliyetli kimselerin boş olan her kürsü için rekabet etmesi benim başarılı olmama şans vermeyecek kadar fazlaydı. Beher lokma için on kişi ağzını açmış beni bekliyordu.

Bir süre ders verme alanında bir şeyler yaptım, lakin çok da iç açıcı bir netice almadım. Demiryolu tahvillerimi satabilir ve bir süre geçinebilirdim. Fakat sonrasında bunu aşırı yoksulluk takip edecekti. Nihayet iş için American Board'a başvurmaya karar verdim. Ayaklarım geri gidiyordu. Aşağılayıcı bir durumdu bu. Şimdiye kadar bana gelen işler, ben peşinden koşmadan gelmişti. Herkesin nazarında eski ve miadı dolmuş bir iş, artık gelecek bir şey beklemeksizin yapılacaktı. Board'a başvurmak için daha az gönülsüzlük hissetmişim. Çünkü o çatı altındaki faaliyetlere 30.000 dolardan az olmayan -30.000 doları aştığını söyleyebileceğim bir kira da buna dahildi- bir para yatırmıştım. Bu miktar, bütün misyonerlik hayatım boyunca Board'dan aldığımın daha fazlasıydı.

Dr. Clark, Board'un bana memnuniyetle yardım edeceğini, hiç kimsenin buna itirazı olmayacağını söyledi. Fakat bu sefer de ben bunun bir hibe yoluyla değil, bir iş yoluyla verilmesinde ısrarcıyım. Velhasıl Board'dan yılda 500 dolar almam kararlaştırıldı. Bunun karşılığında, beni davet eden kiliselerde konuşacak ve kilisede toplanan paradan hiç almayacaktım. Bunu sevinçle kabul ettim ve şimdiye kadar da bu görevi güzelce sürdürdüm; bu benim için en iyisi. Kiliseleri ziyaret etmekten keyif alıyordum. Oralarda her zaman kalpleri misyonerlik faaliyetleriyle derinden ilgilenen birilerini buluyordum. Bazıları da bizim bu faaliyetimizin doğası ve tarzı ile ilgili yanlış görüşlere sahipti.

Hartford Teoloji'deki Derslerim

1887 Eylülünün başlarında ansızın ve hiç beklenmedik bir biçimde Hartford Teoloji Okulu'ndan Prof. Karr'ın yerine kısa bir süreliğine geçmem için davet edildim. Üç yıl boyunca Bangor'da birikmiş olan teoloji notlarımı ve müsveddelerimi kısa bir süre önce imha etmiştim. Fakat Hartford'un öğretim elemanları bu sorumluluğu üstlendi. Yılbaşında veya daha önce dönmeyi umarak gittim. Dogmatik Teoloji, Hristiyan Ahlakı ve Hristiyan Din Savunması derslerini vermek zorundaydım. Prof. Karr'ın iyileşeceğini umuyorduk. O ise ahirete göçtü. Son derece asil bir hayat daha sona ermişti. Bu durum ilahiyat okulu için bir kayıp ve üzüntüydü. Şartların zorlaması gereğince 22 Şubat 1888'e kadar görevde kaldım. Maaş dolgundu; aylık ve iase parası 200 dolardı. Yükümlülük ağırdı ve onların gösterdikleri performans, ihtiyaçtan kaynaklanan bir çeşit tatmindir. Etrafta işsiz güçsüz dolaşan birinden daha iyi adam yoktu. Bütün mevkilerdeki uzman kişiler bir iki aylık bir iş için ayrılamıyorlardı. Bir taviz verdiğimi kesinlikle düşünmüyorum, ancak her şeyi göz önüne alırsak bu yalnızca olması gerekendi.

Yaşını başını almış, hürmete layık insan, sevgili Dr. Willi-

am Thompson ile Hristiyanlık çerçevesinde en zevkli sohbetleri gerçekleştirdim. Dr. Bissell, Mr. Richardson ve hiç ahbaplık kurmadığım diğerleri için de aynı şey geçerli. Her şeyi hesaba katarsak, bu gelişmeler tekdüze giden hayatımdaki sevindirici bir değişimdi.

Hartford'taki görevlerimin bitişinde, buharlı makinenin büyük mucidi ve imalatçısı, ayrıca Robert Kolej'in de dostu ve başışçısı olan George H. Corliss'i ziyaret etme niyetindeydim. Evinde birkaç hafta geçirmem ve büyük imalathanesindeki bütün değişiklikleri yerinde görmem için beni davet etmişti. Sabahleyin gazetede onun ani ölümünü okumak benim için ne büyük şaşkınlık ve üzüntüydü! Çağının en kayda değer adamlarından birisiydi. İsmi ebediyen hatırlanacaktır.

Dr. Thompson da ileri yaşında göçüp gitti. Hayatı ve mizacı Hz. İsa'ya benzeyen bir kişiydi; sade, namuslu, dürüst, fedakârdı. Alt edilemeyecek kadar güçlü bir kararlılığı vardı. Tanrı'nın kelimasına ve kilisesine sadıktı.

Asude geçen hayatımda biraz daha ilgi gösterilecek kısımlar söz konusu. Chris'le birlikte canla başla çalışarak küçük olan evimize ufak bir ek bina inşa ettik. Malzeme parasını Mrs. Baker ödedi. Keza toprağımızı da harika bir şekilde ıslah ettik. Tulumbanın etrafında küçük bir Serbon bataklığı vardı, onu da hallettik.

Yazarlığım

Dr. Cook'un kadrosunda *Our Day*'in misyoner başyazarı oldum. Hindistan, Çin, Japonya ve başka yerlerdeki misyonerlik faaliyetlerimizin muhteşem gelişmesi, Efendimiz İsa'nın ihtişamının gelmekte olduğu düşüncesiyle birleşerek bizi sevince boğuyordu. Türkler ise şimdi hem kendi içlerindeki taassup ehli hem de İmparatorluktan Protestanlık mezhebini silmeye çalışan Fransa ve Rusya'nın politikasıyla kandırılmış vaziyettedir. "Göklerde oturan gülecektir; Rab onlarla alay edecektir. [Mezmurlar,

2/4]". Hristiyan ülkelerin müdahalesi için çağrıda bulunan fakir, savunmasız Protestanların başında çok eziyet var. Türkiye o ülkelerin müsaadesiyle hayatini sürdürmektedir ve onların müsaadesini Hristiyanlara zulmetmek için almaması gerekir.

Burada okuyucuya şunu hatırlatmak isterim: Kaydettiğim bu hatıralar, çocuklarıma hitap eder bir sadelikle allanıp pullanmadan anlatıldı. Fakat açık ve anlaşılırdır ki, onlar daha öte bir eleştiriye tabi değildir.

Pek çok kaynaktan sayılamayacak kadar iyilik gördüm. Şayet herhangi bir zaruret içerisindeysem 10 veya 50 dolarlık olsun veya orta seviyede bir miktar olsun birtakım beklenmedik çeklerle rahatlatılmam muhakkaktı. Hani o göze görülmeyen ruhlar kendilerini zihinlere ifşa etmeksizin sanki her daim aramızda yürüyorlarmış ve başkalarına telkin edilen düşüncenin anlamlarına sahiplermiş gibiydiler. Bu şekilde veya başka bir yolla "bu şeylerden nelere ihtiyacımız olduğunu bilen Tanrı Babamızın [Matta, 6/8]" himayesi daima ve doğru zamanda bize ulaşıyor. Ne zenginim ne de fakir; fakat sakın ve huzurlu geçen hayatım boyunca Üstadımız İsa'nın çağrısına hazır beklerken lazım olan her şeye sahip oldum. Sayısız dostumun hak etmediğim sınırsız iyilikleriyle "...şimdi, bu hayatta... yüz kat daha fazla...[Matta, 10/29-30]" vaadini almış bulunmaktayım.

EK BÖLÜM

Robert Kolej'in 1920 tarihli fotoğraflarından alınan iki çizim bulunmaktadır. Boğaz'ın Anadolu yakasından alınmış olan manzaralardan biri, Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden tam bir yıl önce inşa ettiği hisara nazır tepelerin üzerindeki kolej binalarını göstermektedir. Diğer manzara ise Avrupa yakasından çekilmiş olup okul arazisinin etrafında toplanmış kolej binalarını resmetmektedir. Hamlin Hall Binası'nın çevresinde büyüyüp gelişen sekiz tane göz kamaştırıcı bina, kolej arazisinin kayalık olan zeminine taş ocağı açılarak çıkarılan taşlarla inşa edildi. Rıhtımda öğretmen evi olarak kullanılan iki ufak apartman bulunmaktadır. Eski hisarın yukarısındaki yokuşta on beş adet öğretmen evi de yer almaktadır.

1863'te dört öğrenciyle faaliyete başlayan Robert Kolej Eylül 1922 itibariyle 600'den fazla öğrenci kaydına ulaştı. 1922'nin bitiminde İstanbul'da meydana gelen siyasi kargaşa sonrasında (1923) 450 kişilik bir öğrenci kitlesi hesaplanmıştır. Kolej peyderpey daha uluslararası bir kimliğe büründü. Öğrencileri arasında Yakındoğu'nun bütün bölgelerinden gelmiş yirmi kadar çok milliyet ya da ırk içermektedir.

Bebek İlahiyat Okulu öğrencilerine ait üç özgün resimden Albay Toros'un resmi, doğrudan misyonerlik faaliyetinde değil toplumun genel kalkınması için de çok yararlı olan eğitim ve

öğretimin neticelerinden büyük bir unsur temsil etmektedir. Toros, fakirlik içerisinde umutsuz bir hâlde yetişerek onurlu ve nüfuzlu bir yere geldi.

Kimya alanında bir deha ve Hristiyan vatanseverliğinin ve fedakârlığının en asil örneği olan Baron Zenop'un fotoğrafını veremediğim için üzgünüm.

Yerli pastörler, yerli öğretmenler, mütercimler ve başyazarlar bu kurumun en kaliteli meyveleridirler. Söz konusu şahısların ortalama nitelikleri, kurum tarihinin ışıık çemberidir. Robert Kolej bilahare ortaya çıkacak eğitim kurumlarının daha iyi sonuçlar göstermeleri için onlara meydan okuyabilir.

Müdür Hopkins bir zamanlar, şayet her yıl yedi öğrenci mezun edebilirse o yılki çalışmasından mutmain olacağını söylemişti. Pastör ve kolej profesörü Mardiros da onun seçeceği yedi öğrenciden biri olurdu. Mardiros¹ anlayışlı ve temiz kalpliydi. Asla ruhunu kibre doğru yükseltmedi. Çok az insan dünya çapında bu kadar saygı uyandırır ve sevilir. Onun kaybının telafisi Protestan Ermeni cemaati için imkânsız görünmektedir.

Adapazarı'ndan Pastör Alexander bütün saygılara layıktı. Allah vergisi denilen şeyde rakipsizdi. Akıllıca plan kurar, onu beceriyle uygulardı. Bir işte devamlılık faziletine sahipti ve asıl hedefinden başka yöne sapamazdı. "Bir peygamberin kendi memleketinde çok az itibarı olur [*Yuhanna*, 4/44]" kuralının tek istisnasıydı. Gençliğinde memleketindeki ufak bir kilisenin pastörü olmaya davet edildi ve aktif yaşamının tamamını orada ge-

¹ Misyoner raporlarında verilen bilgilere göre Mardiros, Bebek İlahiyat'tan mezun olduktan sonra Harput'ta görevlendirildi. Oradaki yerli yardımcılara günlük eğitim veriyordu. Ayrıca bu yardımcılarla ve kilisenin erkek üyeleriyle haftada bir teoloji dersi yapıyordu. Bir sınıfa da ahlak felsefesi dersi veriyordu. Şapele gelemeyenlere bir akşam dersi düzenlemişti. Diyarbakır'da bir kız okulu açmış olan bir hanım öğretmenle Ağustos 1858'de evlendi. Harput Kilisesi pastörlüğüne atama töreni Haziran 1860'ta yapıldı. Bk. *Reports of The A.B.C.F.M. (1858) "Nothern Armenians"*, Boston 1858, s. 46; *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Bliss (18 June 1860)", Eylül 1860, vol. 56, s. 267. Ç.N.

çirdi. Onun kilisesi, bünyesindeki misyonerlik çabaları ve eğitim kurumlarından dolayı en üstün kilise hâline geldi.

Zaman darlığı, diğer kişiler hakkında konuşmaktan beni alıkoyacak. Onlardan bazıları dinlenmeye çekildi; bazıları ise Tanrı'nın ve sonraki nesillerinin hâlâ hizmetindeler.

Ahmed Vefik Paşa'nın resmine minnettarlık hisleriyle, aynı zamanda derin bir üzüntüyle bakıyorum. O, muhtemelen döneminin en bilgili Türk beyefendisiydi. İmparatorluğun liberal kanadına mensuptu. Ofisindeyken her daim harıl harıl çalışırdı. Öyle ki, uyuyan İmparatorluğun hiçbir mevkiinde uzun süre dayanamıyordu. Onun dostluğundan zevk aldım; dikkate değer derecede güvenini kazandım. İmparatorluğun başındaki felaketleri ve yıkılışını yüreğinin derinliklerinde hissediyordu. Elbette bir sürü düşmanı vardı; keza çok samimi dostları da. Son günleri bulanıktı ve akli dengesini kaybetmişti. Robert Kolej'in hep sadık bir dostu olmuştu.

Yayıncı: Ahmed Vefik Paşa'nın en erken çizimlerinin tedariki artık mümkün değil. Ancak Dr. Hamlin'in onunla ilgili açıklaması hâlâ özgün.

Dr. Hamlin'in Son Günleri

1885'ten sonraki geri kalan yıllarında Dr. Hamlin, Lexington'da yaşamaya devam etti. Kıtı kıtına ama şikâyetsiz bir hayattı bu. Aile çevresinin onu dinlendiren zevkleri hoşuna gidiyordu. Küçük bahçesini ekip biçiyordu. Kasabanın meselelerinde aktif bir vatandaş olarak rol alıyordu. American Board Misyonları'nın bir temsilcisi sıfatıyla vaazlar veriyor, konferanslar düzenliyordu. Misyonlara, eğitimle ve insan merkezli hayırseverlikle (philanthropy) ilgili milli politikalara hayatının son günlerine kadar ilgisini sürdürdü. Özellikle 1895 ve 1896 yıllarında sesiyle, nüfuzuyla ve kalemiyle acı içerisinde kıvranan Ermenilere Amerikalıların ilgi duymalarını sağladı. Yakındoğu'daki meseleler konusunda uzman olduğu için sık sık konuşma yapmaya davet edildi. Çeşitli gazete ve dergilere yazılarını gönderdi. Aynı sert kalemını 49 yaşında olduğu gibi 89 yaşında da kullandı. Gönderdiği son yazılar, "Maceralı Geçen Bir Hayata Bakışlar" başlığını taşıyan ve altı makaleden oluşan bir seriydi. *The Congregationalist*'teki bu serinin ilk yazısı, editörün sunum yazısıyla birlikte ölümünden tam altı gün evvel yayınlandı. Editör, Dr. Hamlin'in sonunun yaklaştığına dair hiçbir ipucu vermemişti. Sözlerini bu yüzden şöyle tamamlamıştı: "Onun yüzünü daha pek çok zaman aramızda görmeyi ümit ediyoruz."

Türkiye'den ansızın ve anlaşılmaz bir şekilde ayrılışının getirdiği büyük üzüntüsünün ıstırapıyla yıllar geçip giderken, ru-

huna gittikçe artan bir huzur ve sükûnet doluyordu. Gerçi bu ayrılışın acısı tam manasıyla asla ortaya çıkmış değildir. Robert Kolej, Dr. Hamlin'in Yakınoğu'daki Hıristiyanlık hizmetinin zirvesiydi. Bu kurum, onun enerjisinin, imanının ve azminin abidesidir. Hamlin'in, Türkiye'deki modern eğitimin bir kurucusu ve onun gelişimi için gerekli faaliyetleri gerçekleştiren kişi olduğunu bu kolej bize haber vermektedir.

Robert Kolej takviminde "Kurucular Günü" olarak geçmekte olan 23 Mart, Cyrus Hamlin ile Christopher Robert'in adlarını anma günüdür. Yakınoğu'nun gençleri için açılan bu liberal eğitim kurumunun yaratılmasıyla irtibatlı olan o hatıraları ebedileştiren bir gündür. Ölümünden kısa bir süre önce ahiret hakkında konuşurken, dostlarından birine, Yeni Kudüs'e girdikten ve kısa bir süre mukaddes şehrin görkemine baktıktan sonra İstanbul'a geri dönüp çalışmak için görev almak istediğini söylemişti.

Dr. Hamlin hayatının son yılında pek çok halk toplantısına katıldı. Gerçi bu sadece onun doyumsuz ilgisi ve dikkate şayan misyonerlik etkinliğinin kendine mahsus örneğidir. 1 Ocak 1900'de şiddetli bir kar fırtınasına kahramanca meydan okumuş ve Park Caddesi Kilisesi'ndeki özel ayinlere katılmak üzere Lexington'dan Boston'a gelmişti. Öğle yemeğinin ardından misyonerlik mesleğinde karşılaştığı ve Tanrı'nın inayetiyle hayırlara dönüşen bazı -kendi tabiriyle- "aksaklıkları" hikâye etti. Misyon birliklerinin sekreterlerinin ve kendi dostlarının 5 Ocakta Boston'da şerefine verdikleri bir yemeğe icabet etti. Yemekte şahsı ve Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili övgüleri dinlemek zorunda kaldı.

Baharda ciddi ve çok ıstıraplı bir hastalık geçirdi. Ancak Nisan ayında New York'ta gerçekleştirilen Kiliselerin Evrenselleşmesi Konferansı'nda hazır bulunmaya muktedir oldu. Türkiye'den saygıdeğer meslektaş Rev. George W. Wood'la birlikte en ön sırada oturdu.

Haziranda Middlebury Kolej'in yüzüncü kuruluş yıldö-

nümü kutlamasına Vermont'a davet edildi. Kurumu yeniden düzenleyerek zinde bir yaşama kavuşturmak suretiyle yaptığı büyük hizmet dolayısıyla şeref konuğuydu. Akademik kafilenin yürüyüşüne de katıldı. Değişik etkinliklerde yer aldı ve her ortamda coşkulu alkışlarla selamlandı. Kısa fakat canlı konuşması olağanüstü bir sevinç gösterisiyle karşılandı.

2 Ağustos Perşembe günü Boston Congregational House'ın Pilgrim Hall Binası'ndaki misyonerlik ayininde hazır bulundu. Uzak tarlalara gitmek üzere ayrılacak olan misyonerlerin veda kutsamasını gerçekleştirdi. Bazıları çok uzak bölgelere atanmıştı. 7 Ağustos 1900 Salı günü, torunu George Washburn'un Manchester'daki denize sıfır olan yazlık evindeki bir aile toplantısına katıldı. Hamlin ve Msy. Washburn ailelerinin dört neslin-den yirmi kişi orada bir araya gelmişti.

Ertesi gün Dr. Hamlin ve eşi, "Eski Vatan Günü" kutlamasına katılmak amacıyla trenle Maine eyaletinin Portland şehrine gittiler. Akşamleyin de İkinci Mahalle Kilisesi'ndeki "Eski Vatan" toplantısına gittiler. Bu kilise, binası aynı olmamakla birlikte Dr. Hamlin'in 63 yıl önce Hıristiyan misyonlarında çalışmak üzere atama töreninin yapıldığı kiliseydi. Gecenin kapanış konuşmasını Hamlin yaptı. Toplantının ardından yeğeni Cyrus H. Farley'in evine döndü. Merdivenleri çıkarken şiddetli ağrılara tutuldu. Bu, kahraman ama mecali kalmamış bir kalbin son mücadelesiydi. Yarım saat içerisinde hayata gözlerini yumdu. Ancak gücü kuvveti son ana kadar eksiksiz biçimde yaşamaya yeterli gelmişti.

Dr. Hamlin'in naaşı Lexington'a geri götürüldü. Cena-ze töreni, tarihî Common Kasabası'na nazır güzelim Hancock Kilisesi'nde bütün sadeliğiyle icra edildi. Ayinin müzikleri, Hamlin'in kesin talimatlarına göre tamamıyla Cemaatçi Kilise'ye göre düzenlenmişti ve özellikle en çok sevdiği iki ilahi seçildi: "Kurtarıcı İsa'nın Kaşları Üzerinde Görkemli Bir Sevimlilik Oturuyor" ve "Bana Rehber Ol Ey Büyük Yehova." Şahsi dostları ve mükemmel öğretmenlerine dokunaklı bir hürmet

gösterisinde bulunan eski öğrencileri tarafından birkaç konuşma yapıldı. Ufak bir ayin de, Ermenice olarak Hamlin'in evinde gerçekleştirildi. Ardından naaş yakınlarıdaki bir mezarlığa son takdis duası eşliğinde defnedildi.

Dr. Hamlin'in de faal bir üyesi olduğu Amerikan Antikacılar Cemiyeti'nin (American Antiquarian Society) Ekim ayı toplantısında, Rev. Dr. Daniel Merriman onun hayatının kısa bir özetini okudu. Sözlerinin sonunda, burada alıntılaradığımız bölüm de evrensel bir itibarı dile getirmektedir:

“Dr. Hamlin'in, o evrensel Yanki'nin; kendine mahsus kişiliği en yüksek gücüne ulaşmış, değişik kültürlerle zenginleşmiş, kapsamlı bir tecrübeyle genişlemiş ve din tarafından kutsanmıştı. Kendi özünde Dr. Hamlin, devletlerin kurucularını ve kahramanlarını yaratan hammaddeye sahip bir kişiydi.”